
3 1761 04375 9430

$ 1 50

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM LIBRI,

QUI SUPERSUNT

OMNES ET DEPERDITORUM FRAGMENTA.

TOM. I.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM LIBRI,

QUI SUPERSUNT
OMNES ET DEPERDITORUM FRAGMENTA.

EX RECENSIONE
ARN. DRAKENBORCHII AD CODICUM BAMBERGENSIS
ET VINDOBONENSIS FIDEM PASSIM REFICTA
A IOANNE THEOPHILO KREYSSIG.

ANNOTATIONES CREVIERII, STROTHII, RUPERTI,
ALIORUMQUE SELECTAS;
ANIMADVERSIONES NIEBUHRII, WACHSMUTHII,
ET SUAS ADDIDIT

TRAVERS TWISS, I. C. B.
COLL. UNIV. SOCIUS ET TUTOR.

TOM. I.

OXONII,
IMPENSIS D. A. TALBOYS,
MDCCCXL.

PRAEFATIO.

HABES, benevole Lector, novam et eam quidem novis subsidiis munitam Livii editionem. Neque enim ab re fore iudicavi, quum eruditione Niebuhrii, Wachsmuthii, aliorumque doctissimorum virorum auctior facta esset notitia antiquitatis Romanae, si ex illorum thesauris, quaecunque ad locos vel depravatos medendos, vel obscuriores et parum intellectos illustrandos profectura viderentur, ea depromerem atque in annotationibus, quantum fieri posset, breviter concluderem.

Quum vero cura Kreyssigii emendatior iam Livii textus in lucem prodierit, neque inter nostros codex ullus notabilis extaret, quem clarissimi Drakenborchii diligentia iamdudum non evolverat, satis habui Kreyssigii editionem sequi, et lectiones Bekkeri aliorumque, quandocunque ratio earum habenda videretur, in notis identidem commemorare. Summa igitur religione et veritatem lectionis Kreyssigianae, et orthographiam secutus sum, ut qui neque levibus incertisque coniecturis lectorem ludat, neque emendationes, nisi accuratiore trutina perpensas, amplexus sit.

Quod autem a veterum scriptorum editoribus iure requiritur, ut in praefatione codices et editiones, quorum sit maxima auctoritas, saltem tanquam per lancem saturam exhibeant, id mihi supervacaneum duxi. Unus enim Drakenborchius eximiae suae

Livii editioni syllabum codicum optimorum subiecit, quorum praesidiis instructus ipse ad rem agendam accesserat, cuius si ad calcem editionis meae legentibus copiam fecero, satis me pro officio meo fecisse arbitrabor. Editiones quoque, quae hactenus in publicum provenere, melius cognoscentur, si praecipuarum editionum syllabum ab eodem clarissimo viro confectum, atque eum quidem supplemento e praefatione Kreyssigiana auctum simul adiunxero, quam si iudicio minus maturo, et oratione forsan ieiuniore, ad illarum recensionem ipse accessero.

Sed de proposito meo pauca, bona tua venia, subiecerim. Vetustissimam illam Romanorum rempublicam acumine suo singulari atque eruditione recondita Niebuhrius hodiernis adeo iam notiorem fecit, ut, licet Livii historiae non omnino pro veris accipiendae sint, non ideo tamen, quod voluit Beaufortius, pro fictis prorsus reiiciendae, nec cum Fergusonio lubrica omnia atque incerta usque ad bellum Punicum secundum habenda sint. Critici enim, qui ea, quae sive incuria Livius, seu studio partium, aut simulata aliquando, aut certe non sincera tradiderit, odorentur et demonstrent, plures exstiterunt; qui vero abdita et retrusa in lucem eliciat, exquisita iudicii subtilitate vera a falsis et supposit判 discernat, locis conclamatis vitam reddat, depravata corrigat, sermonem ipsius Livii titubantis interpretetur, vix unus, vel neminem prope dixerim, ante Niebuhrium inventus est. Neque enim in illa, quae apud plebem literariam viget, opinione acquiescendum est, qua Niebuhrius speciem historiae Romanae popularis fucatam nudasse, et simulacrum rerum ne levissimum quidem, quo

faciles inventutis animi luderentur, reliquisse existimetur. Imo nunc vestigiis Annalium insistens, nunc per latissimum liberalis doctrinae campum mentis aciem in omnes partes intendens, membra Veritatis disiecta pia et religiosa manu collegit, atque, ut verba ipsius loquentis referam, eburneum ipse humerum addidit, quo magis effigiem veteris reipublicae, ad vivum expressam, ob oculos legentium poneret. Quod ut aliquatenus pro parte mea fieret, annotationes illas interpretum doctorum, quae potius ad res narratas, quam ad lectiones inusitatiores spectent, excerpsi, et cum novis quibusdam pro occasione breviter intexui.

Vereor equidem, ne mihi interdum irascantur Latini sermonis critici, quod locos quosdam apud nostrum salebrosos neglexerim: quos tamen ut accuratius explicarem, ratio prorsus alia operae temporisque, quam quae proposito meo conveniret, ineunda foret. Illud tamen lectores meos monitos velim, plura apud nostrum inveniri, quae non de Latinis fontibus derivari, sed Graecum aliquid sapere videntur, et quae, ut verbis Quinctiliani utar, "non orationem Romanam, sed civitate donatam" referunt; atque haec res mihi maxime in causa fuisse videtur, cur Patavinitas ista nostro obiecta fuerit, et Velleius ceterique historiarum scriptores Livium quamvis eloquentissimum deseruerint, et "sese certatim ad Sallustium imitandum contulerint*."

Ne tamen diutius te, erudite Lector, morer, annotationes meas, si nulla alia re, certe hoc nomine haud ingratas tibi futuras spero, quod in Latino

* Cf. Ruhnkenii Praef. ad C. Velleii Paterculi historias.

scriptore illustrando Latina lingua usus sum. Neque enim iuventutis nostrae segnitiei indulgendum duxi, neque surdis illis auribus, quibus lingua vernacula canendum sit, quo magis oratio iis placeat, nimis consulendum.

Restat ut amicis, quorum ope et consilio adiutus sum, gratias agam, inter quos Henricum G. Liddell, Robertum Scott, Thomam L. Claughton, et Gul. Jacobson libenti et grato animo annumeraverim.

Vale, Lector, et nobis fave.

Scribebam Oxonii,
Kalendis Maiis,
A. D. MDCCCXL.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI.

EPITOME LIBRI I.

ADVENTUS Aeneae in Italiam, et eius res gestae referuntur. Ascanii regnum Albae, et deinceps Silviorum. Numitoris filia, a Marte compressa, nati Romulus et Remus. Amulius obtruncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Iovi Feretrio lata. In curias populus divisus. Fidenates et Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit; Iano templum constituit; eiusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit; cum dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Post haec trigeminorum pugna. Horatius absolutus. Metti Fuffetii supplicium. Alba diruta, Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumptus. Ancus Marcius caerimonias, a Numa institutas, renovavit. Latinis victis et ad civitatem ascitis montem Aventinum assignavit. Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit; pontem sublicium in Tiberim fecit; Ianiculum collem urbi addidit; fines imperii protulit; Ostiam condidit. Regnavit annos viginti quattuor. Eo regnante Lucumo, Damarati Corinthii filius, a Tarquiniis, Etruriae civitate, Romam venit; et, in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre coepit, et post mortem Anci regnum excepit. Centum additis, Patrum numerum auxit; Latinos subegit; circum designavit; ludos edidit. Sabinorum bello petitus equitum centurias ampliavit. Tentandae scientiae causa Atti Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respondisset, iussisse, eum novacula cotem praecidere; idque

protinus ab Atto factum. Sabinos praeterea acie vicit; urbem muro circumdedit; cloacas fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero, adhuc in cunis posito, caput arsisse traditum est. Veientes atque Etruscos proelio fudit. Censum primus egit. Lustrum condidit, quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasque descripsit. Pomoerium protulit. Colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adiecit. Templum Dianae cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus est a L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiae suae Tulliae, quum regnasset annos quadraginta quattuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi iussu, regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris iacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volscis gessit; et ex eorum praeda templum Iovi in Capitolio fecit. Terminus et Iuventas non addixere: quorum arae moveri non potuerunt. Filii Sex. Tarquinii dolo Gabios in potestatem suam redegit. Huius filiis Delphos profectis, et consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romae, dictum est, eum regnaturum, qui primus matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur, Iunius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulavit, et terram osculatus est: idque factum eius eventus rei comprobavit. Nam quum, impotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio eius Lucretiae pudicitiam (quae, vocato patre ad se Tricipitino et viro Collatino, obtestata, ne inulta mors eius esset, cultro se interemit) Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. Tunc consules primum creati sunt L. Iunius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

1 # PRAEFATIO.

FACTURUSNE operae pretium sim, si a primordio
urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio;
nec, si sciam, dicere ausim: quippe qui, quum veterem,
tum vulgatam esse rem, videam, dum novi semper scrip-
tores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi
arte rudem vetustatem superaturos, credunt. Utcunque
erit, iuvabit tamen, rerum gestarum memoriae principis
terrarum populi pro virili parte et me ipsum consuluisse;
2 et, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit,
nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient,
me consoler. Res est praeterea et immensi operis, ut quae
supra septingentesimum annum repetatur; et quae, ab
exiguis profecta initiis, eo creverit, ut iam magnitudine
laboret sua: et legentium plerisque, haud dubito, quin
primae origines proximaque originibus minus praebitura
voluptatis sint, festinantibus ad haec nova, quibus iam
pridem praevalentis populi vires se ipsae conficiunt. Ego
contra hoc quoque laboris praemium petam, ut me a con-
spectu malorum, quae nostra tot per annos vidit aetas,
tantisper, certe dum prisca illa tota mente repeto, avertam,
omnis expers curae, quae scribentis animum, etsi non flectere
a vero, sollicitum tamen efficere possit. Quae ante con-
3 ditam condendamve urbem, poeticis magis decora fabulis,
quam incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur,

1 Hanc Livianam praefationem, vix imitanda arte conscriptam, celeber. Tib. Hemsterhus. discipulis suis cogitate meditateque legendam commendabat. Moris enim erat illius consuefacere discipulos suos locos veterum Scriptorum illustres excutere, et in legendo iudicii severitatem adhibere: atque ita, etsi praeclare sciebat, Icaris non esse aptandas alas, ut verbis Ruhnkenii utar, tamen sagacioris indolis adolescentes mature Critices veluti gustu quodam imbuebat. Ex eius disciplina plures acutioresque Criticos, quam e cuiusquam ante illum, prodiisse scribit Ruhnken. quem cf. Opusc. p. 274.

2 *Scriptorum turba*] In horum numero memorat Livius Q. Fabium Pictorem infr. i. 44. L. Cincium Aliment. vii. 4. L. Calpurnium Pison. i. 55. L. Caelium Antipatr. xxi. 38. Valerium Antiat. iii. 6. Licinium Macrum, iv. 7. Q. Aelium Tuberon. iv. 23. Cf. Fabric. Bibl. Lat. iv. 2.

3 *Poeticis magis decora fabulis*] De quibus Ennius ap. Cic. Brut. 18, 19. "Scripsere alii rem Versibu', quos olim Fauni Vatesque canebant." Qui versus, senarii hypercalecti, Saturnii vocabantur, quibus et a Naevio bellum Punicum scriptum est, et a multis aliis plura composita sunt. Festus v. Saturnus. Cf. Asconius in Cic. Verr. ii. 10. Bentl. Phalar. § xi. Heynii, Excurs. ad Aen. vii.

ea nec affirmare, nec refellere, in animo est. Datur haec
venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia
urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet,
consecrare origines suas, et ad deos referre auctores, ea
belli gloria est populo Romano, ut, quum suum conditoris-
que sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc
gentes humanae patiantur aequo animo, quam imperium
patiuntur. Sed haec et his similia, utcunque animadversa
aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam dis-
crimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat
animum, quae vita, qui mores fuerint: per quos viros, qui-
busque artibus, domi militiaeque, et partum et auctum im-
perium sit. Labente deinde paullatim disciplina, velut 4
desidentes primo mores sequatur animo; deinde ut magis
magisque lapsi sint; tum ire coeperint praecipites: donec
ad haec tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati
possumus, perventum est. Hoc illud est praecipue in cog-
nitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli
documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi
tuaeque reipublicae, quod imitere, capias: inde, foedum
inceptu, foedum exitu, quod vites. Ceterum aut me amor
negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec
maior, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in
quam civitatem tam serae avaritia luxuriaque immigraverint:
nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniae honos
fuerit: adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis
erat. Nuper divitiae avaritiam, et abundantes voluptates
desiderium per luxum atque libidinem pereundi perden-
dique omnia invexere. Sed querelae, ne tum quidem
gratae futurae, quum forsitan et necessariae erunt, ab initio
certe tantae ordiendae rei absint. Cum bonis potius omini-
bus votisque ac precationibus deorum dearumque, si, ut 5
poetis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut
orsis tanti operis successus prosperos darent.

4 *Labente*] *Labante* ex emendat. I. Fr. Gronov. in textum recepit Bekker. licet codd. advers.

5 *Precationibus deorum*] Conferatur nobilissimus ille locus, in quo Plinius in exordio Panegyrici sui simili dicendi ratione utitur.

T. LIVII PATAVINI

LIBER I.

1 IAM primum omnium satis constat, Troia capta, in 1.
ceteros saevitum esse Troianos; duobus, Aenea Ante-
noreque, et vetusti iure hospitii, et quia pacis reddendaeque
Helenae semper auctores fuerant, omne ius belli Achivos
abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multi- Antenoris
2 tudine Henetum, qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, et fata.
sedes et ducem, rege Pylaemene ad Troiam amisso, quaere-
bant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum: Euganе-
isque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos
Troianosque eas tenuisse terras: et in quem primum
egressi sunt locum, Troia vocatur, pagoque inde Troiano
nomen est: gens universa Veneti appellati. Aenean, ab Aeneae
3 simili clade domo profugum, sed ad maiora rerum initia fata.
ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse: inde in
Siciliam quaerentem sedes delatum: ab Sicilia classe ad
Laurentem agrum tenuisse: Troiae et huic loco nomen est.
Ibi egressi Troiani, ut quibus ab immenso prope errore
nihil, praeter arma et naves, superesset, quum praedam ex
agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea
tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe
atque agris concurrunt. Duplex inde fama est. Alii proe-
lio victum Latinum pacem cum Aenea, deinde affinitatem
iunxisse tradunt: alii, quum instructae acies constitissent,
priusquam signa canerent, processisse Latinum inter pri-
mores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium,

1 *Troia capta*] Fabulam hanc totam de Troianis in Latium advectis indigenam esse existimat Niebuhrius, et ex hac re ortum habuisse, quod Troianis et Tyrrhenis stirps vetus eadem Pelasgica fuisset Naevius quidem primus hanc fabulam versibus instruxit. Haud scio an Niebuhrio fides danda sit, qui vulgare commentum aut ex cyclicis poetis derivatum aut a nominum similitudine deductum fuisse arbitratur. Cf. Polyb. ii. 17. Strab. iv. 297. Niebuhrius autem Henetos Liburnos fuisse coniicit. Cf. Hist. Rom. Anglice, i. p. 165.

2 *Henetum*] Qui tamen, si Herodotum audiamus, gens Illyrica erant. i. 196. Apud Serv. in Aen. i. 243. legimus, Illyricum quendam nomine Henetum, regem Venetiam tenuisse, et regioni nomen suum indidisse.

3 *Maiora*] *Maiorum* ex emendat. Gronov. in textum recepit Bekker. licet codd. advers. sed nihil corrigendum est ex styli Liviani genio. Cf. infr. ii. 51.

Percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quaerentes in agrum Laurentem exissent; postquam audierit, multitudinem Troianos esse, ducem Aenean, filium Anchisae et Veneris, cremata patria et domo profugos sedem condendaeque urbi locum quaerere et nobilitatem admiratum gentis virique, et animum vel bello vel paci paratum, dextra data fidem futurae amicitiae sanxisse. Inde foedus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Aenean apud Latinum fuisse in hospitio: ibi Latinum apud penates deos domesticum publico adiunxisse foedus, filia Aeneae in matrimonium data. Ea res utique Troianis spem affirmat tandem stabili certa-
que sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Aeneas ab 4
nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Ascanium parentes

Lavinium conditur. Ascanius nascitur.

2. dixere nomen. Bello deinde Aborigines Troianique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Aeneae fuerat, praelatum sibi advenam aegre patiens, simul Aeneae Latinoque bellum intulerat. Neutra acies laeta ex eo certamine abiit. Victi Rutuli: victores Aborigines Troianique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique, diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes Mezentiumque, eorum regem, confugiunt: qui, Caere, opulento tum oppido, imperitans, iam inde ab initio minime laetus novae origine urbis, et tum nimio plus, quam satis tutum esset accolis, rem Troianam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis iunxit. Aeneas, adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem iure solum, sed etiam nomine, omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Troianis studio ac fide erga regem Aenean cessere: fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Aeneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut iam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiae longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis sui implesset, tamen, quum moenibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde proelium Latinis, Aeneae etiam ultimum operum mortalium
fuit. Situs est, quemcunque eum dici ius fasque est, 5
super Numicium flumen. Iovem indigetem appellant.

Mezentius.

Latini.

Aeneae mors.

4 *Oppidum .... Lavinium*] Forte hod. Patrica s. Pratica situm xx mill. pass. a Roma, in colle, Monte di Levano, vel ubi nunc S. Petronellae fanum est. RUPERT.

5 *Situs est*] De hac locutione cf. Cic. de Legg. ii. 22, ubi et de Scipione et de Mario hoc vocabulum occurrit. *Quemcunque* religiose dictum: neque enim humano Aeneae nomine post relationem inter Divos appellare, neque *Deum situm* dicere fas erat. STROTH.

Nondum maturus imperio Ascanius Aeneae filius erat: 3.
tamen id imperium ei ad puberem aetatem incolume man-
sit. Tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia
erat) res Latina et regnum avitum paternumque puero
stetit. Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem
pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an maior,
quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque
6 inde paternae fugae, quem Iulum eundem Iulia gens aucto-
rem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicunque et
quacunque matre genitus, (certe natum Aenea constat)
abundante Lavinii multitudine, florentem iam, ut tum res
erant, atque opulentam urbem matri, seu novercae, reliquit:
novam ipse aliam sub Albano monte condidit; quae, ab
7 situ porrectae in dorso urbis, Longa Alba appellata. Inter Alba Longa
Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta conditur.
ferme interfuere anni. Tantum tamen opes creverant,
maxime fusis Etruscis, ut ne morte quidem Aeneae, nec
deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum
puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut
ulli alii accolae ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis
Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant,
finis esset.

Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in Albani
silvis natus. Is Aenean Silvium creat: is deinde Latinum reges.
8 Silvium. Ab eo coloniae aliquot deductae, Prisci Latini
appellati. Mansit Silviis postea omnibus cognomen, qui
9 Albae regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye
Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in tra-
iectu Albulae amnis submersus, celebre ad posteros
nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; post
Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat.
Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit:
is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanae urbis,
cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem
atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus
erat, regnum vetustum Silviae gentis legat. Plus tamen

6 *Quem Iulum eundem*] Iulus antiquius nomen; Ascanius sero et ex Graecis libris irrepsit cf. Niebhr. Ascanium, Creusa matre natum, Aeneae regnum excepisse testatur Dionys. i. 65. Cf. Heyn. Excurs. xvii. ad Virg. Aen. ii.

7 *Longa Alba*] Cf. Niebhr. i. p. 208. Gell. Topograph. Rom. i. p. 28. *Alba*, forte dicta, quia "saxis longe candentibus" imposita: vel, si fabulam sequamur, ab ostento albae suis. Cf. Heyn. Excurs. ii. ad Aen. vii. *Longa* quia in dorso montis porrecta.

8 *Prisci Latini*] Prisci et Latini: Prisci enim, qui Casci vocati sunt, Latinos devicerant, et cum victis in unam gentem coaluerant. Cf. Serv. in Aen. i. 6. Niebhr. i. p. 78. Cic. Tusc. Qu. i. 12.

9 *Latino*] Haec regum Albanorum series e scriniis L. Cornelii Alexandri Polyhistoris deprompta est. Cf. Serv. in Aen. viii. 330. Aliter quidem legitur ap. Dionys. i. 70. Prorsus commentitiam esse judicat Niebhr. i. p. 202.

vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia aetatis.
Pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri scelus: stirpem
fratris virilem interimit: fratris filiae Rheae Silviae per 1
speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua
virginitate spem partus adimit.

4. *Romuli et Remi ortus.*

Sed debebatur, ut opinor, fatis tantae origo urbis,
maximique secundum deorum opes imperii principium.
Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset,
seu ita rata, seu quia deus auctor culpae honestior erat,
Martem incertae stirpis patrem nuncupat. Sed nec dii,
nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia
vindicant: sacerdos vincta in custodiam datur; pueros in
profluentem aquam mitti jubet. Forte quadam divinitus 2
super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri us-
quam ad justi cursum poterat amnis; et, posse quamvis
languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. Ita
velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc
ficus Ruminalis est, (Romularem vocatam ferunt) pueros 3
exponunt. Vastae tum in iis locis solitudines erant. Tenet
fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri,
tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex monti-
bus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse:
eam summissas infantibus adeo mitem praebuisse mammas,
ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit.

Educatio et adolescentia.

Faustulo fuisse nomen ferunt: ab eo ad stabula Larentiae
uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato 4
corpore, lupam inter pastores vocatam putent; inde locum
fabulae ac miraculo datum. Ita geniti, itaque educati, quum
primum adolevit aetas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes,
venando peragrare circa saltus. Hinc, robore corporibus
animisque sumpto, iam non feras tantum subsistere, sed in
latrones, praeda onustos, impetus facere, pastoribusque rapta

1 *Rheae*] Scilicet Reae, i. e. nocentis. Cf. Niebhr. i. p. 208. Aliquando Iliae vocatae, Ovid. Fast. ii. 383. Hor. Od. i. 2. Dionys. i. 77, 78. Perizonius docuit, Iliam semper Aeneae filiam, Ream contra regia stirpe Silviorum Albana prognatam esse. Fabulam de Rea Silvia vetustiorem esse et a Naevio probatam, Iliam autem a Graeculo quodam fonte deductam suspicatur Niebhr.

2 *Forte quadam divinitus*] Non insolitum antiquis Fortem ipsam, sive ea quae casu eveniunt, divinae curae assignare. Sic aliquoties Plutarchus *θείᾳ τινὶ τύχῃ*. Blanditur tamen Gruteri coniectura: *Forte quadam, an divinitus;* quum praesertim Sueton. in Claud. 13. *casu quodam, an divinitus.* Crev.

3 *Ruminalis*] "Ita dicta, quod sub ea arbore Lupa *rumam* dederit Remo et Romulo, id est, mammam, mamma autem *rumis* dicitur: alii autem, quod sub ea pecus ruminari solitum esset." Festus v. Ruminalis. Cf. Tacit. Ann. xiii. 58. Wachsmuth Gesch. des Röm. Staates, p. 129.

4 *Sunt, qui Larentiam*] Iure optimo indignatur Niebuhrius Pisoni alisque annalium scriptoribus, quod fabulas veteres ex libertate mythica in historicam servitutem vindicare voluerint: quos tamen Dionysius, et Plutarchus vehementer laudant. Cf. Wachsmuth. p. 126. qui nomina Faustuli a favere, Larentiae a Laribus ducta memorat.

dividere, et cum his, crescente in dies grege iuvenum, seria
5 et iocos celebrare. Iam tum in Palatino monte Lupercal 5.
hoc fuisse ludicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica,
Pallantium, dein Palatium, montem appellatum. Ibi Evan-
6 drum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempesta-
tibus tenuerat loca, sollenne allatum ex Arcadia instituisse,
7 ut nudi iuvenes, Lyceum Pana venerantes, per lusum atque
lasciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum.
Huic deditis ludicro, quum sollenne notum esset, insidiatos
ob iram praedae amissae latrones, quum Romulus vi se de-
fendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse,
ultro accusantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris
agros ab his impetum fieri: inde eos, collecta iuvenum
manu, hostilem in modum praedas agere. Sic Numitori ad
supplicium Remus deditur. Iam inde ab initio Faustulo
spes fuerat, regiam stirpem apud se educari: nam et ex-
positos iussu regis infantes sciebat, et tempus, quo ipse eos
sustulisset, ad id ipsum congruere. Sed rem immaturam,
nisi aut per occasionem, aut per necessitatem, aperiri no-
luerat. Necessitas prior venit: ita, metu subactus, Romulo
rem aperit. Forte et Numitori, quum in custodia Remum
haberet, audissetque, geminos esse fratres, comparando et
aetatem eorum, et ipsam minime servilem indolem, teti-
gerat animum memoria nepotum: sciscitandoque eo demum
pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret.
Ita undique regi dolus nectitur. Romulus, non cum globo
iuvenum, (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio
itinere iussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad
regem impetum facit: et a domo Numitoris alia comparata
manu adiuvat Remus. Ita regem obtruncant. Numitor, 6.
inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque
adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem
praesidio armisque obtinendam avocasset; postquam iu-
venes, perpetrata caede, pergere ad se gratulantes vidit,
extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem
nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, caedem
deinceps tyranni, seque eius auctorem ostendit. Iuvenes,
per mediam concionem agmine ingressi, quum avum

Romulus et Remus a Numitore agniti.

Amulium obtruncant, et Numitorem restituunt.

5 *Lupercal*] Hoc nomen plerumque designat locum ipsum in Palatino monte Pani Lyceo consecratum. Ovid. Fast. ii. 381. Hic dubitari non potest quin referatur ad *ludicrum*. Scripsit fortasse Livius *Lupercale hoc ludicrum*, quomodo Sueton. in Aug. 31. *Lupercale sacrum*. Crev. *Hoc*, i. e. nostra quoque aetate celebratum, monente Perizon.

6 *Ex eo genere*] Sc. Pallantino; nempe quot oppida Volscorum, tot genera, i. e. populi. Rup. Cf. Festus v. Palatium.

7 *Lyceum Pana*] Pan *dictus* est *Lyceus*, inquit Servius ad Aen. viii. 343. *quod lupos non sinat in oves saevire*. Lupus enim Graecis est λύκος. Idem ait Pani montem Lyceum in Arcadia consecratum fuisse. De *Inui* appellatione vid. Serv. ad Aen. vi. 775. Crev.

regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens
vox ratum nomen imperiumque regi effecit.

Urbis condendae consilium capiunt.

Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque
cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant,
urbis condendae. Et supererat multitudo Albanorum La-
tinorumque: ad id pastores quoque accesserant, qui omnes
facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium
prae ea urbe, quae conderetur, fore. Intervenit deinde
his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque
inde foedum certamen coortum a satis miti principio.
Quoniam gemini essent, nec aetatis verecundia discrimen
facere posset, ut dii, quorum tutelae ea loca essent, au-
guriis legerent, qui nomen novae urbi daret, qui con-
ditam imperio regeret, Palatium Romulus, Remus Aven-
7. tinum ad inaugurandum templa capiunt. Priori Remo 8
augurium venisse fertur, sex vultures; iamque, nuntiato
augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset,
utrumque regem sua multitudo consalutaverat: tempore 9
illi praecepto, at hi numero avium, regnum trahebant.

Remus a fratre occiditur.

Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad
caedem vertuntur: ibi in turba ictus Remus cecidit. Vul-
gatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse 1
muros: inde ab irato Romulo, quum verbis quoque
increpitans adiecisset, 'Sic deinde, quicunque alius
'transiliet moenia mea,' interfectum. Ita solus potitus

Roma cond. Ol. VII. i. A.C. 751.

imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine ap- 2
pellata.

Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit: 3

8 *Templa*] Templum dicebatur et spatium quoddam in aere ab augure definitum, intra quod auspicia captabat; et ipse locus, ubi sedem ceperat ad captanda auspicia. *A templo* ita intellecto dictum est *contemplari*. Crev. Cf. Varr. de L. L. vii. 2. Cave tamen *templum capere*, et *tabernaculum capere* idem velle existimes, quemadmodum Nieuportius erravit. Cf. Fuss. Antiq. Rom.

9 *Tempore illi praecepto*] Illi qui Remo favebant, regnum ad eum trahebant, sive eius esse debere contendebant, quod augurium ei oblatum tempore prius esset: hi, qui Romulo, ad eum pertinere regnum dicebant, quod maior sese ei ostendisset avium numerus. Crev. Cf. Niebhr. i. p. 222. Numerus avium ad saecula urbis futura quodammodo referre a posteris habebatur.

1 *Vulgatior fama*] Cf. Cic. Off. iii. 10. Remum a Fabio tribuno Celerum caesum fuisse alii tradunt. Cf. Dionys. i. 86, 87, qui etiam Faustulum obtruncatum dicit. Rup.

2 *Condita urbs*] Ex Catonis sententia, Roma condita est ipsis Palilibus, xi. Kal. Maii anni Olymp. vii. 1. ante Christum 751. Mirum profecto hic non indicasse Livium, quot annos existimaret ab urbe condita ad sua tempora elapsos esse. Quid de ea re noster scriptor senserit, expendit doctissimus Dodwellus, Dissert. x. de Cyclis Romanorum: et eum Catonianam aeram secutum fuisse, quae Varroniana duobus annis brevior est, probare nititur. Dodwellum secutus est in sua Livii editione vir multiiugae eruditionis, Io. Clericus; nos Clericum. Crev. Niebuhrius autem Fabium sequitur qui urbem anno Olymp. viii. 2. ante Christum 746. conditam scribit. Diodorus quoque et Orosius rationem temporum Fabianam plerumque referunt.

3 *Muniit*] Aditum et ascensum magis arduum et abruptum efficiendo.

4 sacra diis aliis Albano ritu, Graeco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interempto, boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua, prae se armentum agens, nando traiecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo laeto reficeret boves, et ipsum fessum via procubuisse. Ibi quum eum, cibo vinoque gravatum, sopor oppressisset, pastor accola eius loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam praedam vellet, quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quaerentem dominum eo deductura erant; aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules, ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, et partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. Quae ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occepit. Inde quum actae boves quaedam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. Quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clava, fidem pastorum nequicquam invocans, morte

Herculis adventus in Latium.

Cacus.

5 occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis, quam imperio, regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum; rei novae inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentae matris, quam fatiloquam, ante Sibyllae in Italiam adventum, miratae hae gentes fuerant. Is tum Evander, concursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestae reum caedis, excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogitat, qui vir esset? Ubi nomen patremque ac patriam accepit: ‘Iove nate, Hercules, salve,’ inquit; ‘te mihi mater, veridica interpres deum, aucturum coelestium numerum cecinit; tibique aram hic dicatum iri, ‘quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, ‘tuoque ritu colat.’ Dextra Hercules data, ‘accipere se ‘omen impleturumque fata, ara condita atque dicata,’ ait.

Evander Arcas.

Ara Maxima.

De pomoerio Romuli silet Livius, sed ap. Tacit. Ann. xii. 24. fusius id descriptum invenies. De loci opportunitate cf. Cic. de Rep. ii. 3—6.

4 *Graeco*] Suppl. ritu. Cf. Dionys. i. 39. Virg. Aen. vii. 185. Strab. v. p. 223. Digna imprimis, quae cum Liv. conferatur, elegantissima elegia Propertii iv. 9, de Caco et Hercule. DOERING. Cf. Wachsm. p. 101.

5 *Evander . . . venerabilis vir miraculo literarum*] Qui literas, rem feris hominibus, quales tum circa Tiberim habitabant, *mirabilem*, secum adtulisse ferebatur, ut et Musicam aliasque artes et vitae humanioris instituta, Dionys. i. 33. et in his artem vaticinandi. *Carmenta* eius *mater*, *fatiloqua*, vates, ad quam antiquissima Italorum vaticinia s. carmina referri solebant. RUP.

Ibi tum primum bove eximia capta de grege sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quae tum familiae maxime inclutae ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus praesto essent, iisque exta apponerentur; Pinarii, extis adesis, ad ceteram

Potitii et Pinarii.

venirent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium 6
genus fuit, ne extis sollennium vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri eius per multas aetates fuerunt: donec, tradito servis publicis sollenni familiae ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Haec tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; iam tum immortalitatis virtute partae, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

8. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quae coalescere in populi unius corpus nulla re, praeterquam legibus, poterat, iura dedit: quae ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, quum cetero habitu se

Rempublicam ordinat Romulus.

augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumptis, 7
fecit. Alii ab numero avium, quae augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. Me haud
poenitet eorum sententiae esse, quibus et apparitores et 8
hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde 9
toga praetexta sumpta est, numerum quoque ipsum duc- 1
tum placet: et ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim 2
populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs, munitionibus alia atque alia appetendo loca, quum in spem magis futurae multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, alliciendae multitudinis causa, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem ementiebantur;
locum, qui nunc saeptus descendentibus inter duos lucos 3

Urbem auget.

6 *Donec*] Vid. infr. ix. 29, et quae Niebhr. de hac re coniecit i. p. 87.

7 *Lictoribus*] *Lictores* dicebantur, teste Festo, quod fasces virgarum *ligatos* praeferebant regibus, ac deinde magistratibus iis qui imperium habebant. CREV.

8 *Et apparitores, et hoc genus*] Et apparitores, et hoc apparitorum genus, nempe lictores. *Apparitores* communi vocabulo appellantur ii omnes, qui praesto sunt imperiis seu regum, seu magistratuum exequendis. *Lictores* unum quoddam apparitorum genus. CREV.

9 *Sella curulis*] Ex ebore. Sellae curulis appellatio deducitur apud A. Gellium iii. 18. a *curru:* quia nempe ii quibus illa utendi ius erat, eam currui quo vehebantur imponere solerent. CREV.

1 *Toga praetexta*] *Toga* propria Romanorum vestis, albo colore. Tunicae superiniiciebatur. Toga praetexta purpuram in ora habebat: unde eam Graeci vocant περιπόρφυρον. *Praetexta* dicebatur a *praetexendo*, quia nimirum purpura ei praetexta erat. Ea utebantur magistratus, pueri ingenui, etc. CREV.

2 *Ita habuisse*] Hunc numerum apud Etruscos locum habuisse. DOER.

3 *Locum, qui nunc saeptus descendentibus inter duos lucos est*] Obscura

4 est, asylum aperit. Eo ex finitimis populis turba omnis sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad coeptam magnitudinem roboris fuit. Quum iam virium haud poeniteret, consilium deinde
5 viribus parat. Centum creat senatores: sive quia is numerus satis erat; sive quia soli centum erant, qui creari
6 Patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

Asylum aperit.

Senatum instituit.

Patres et Patricii.

9.

Iam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatium bello par esset: sed, penuria mulierum, hominis aetatem duratura magnitudo erat; quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent. 'Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: 'deinde, quas sua virtus ac dii iuvent, magnas opes sibi 'magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanae 'et deos affuisse, et non defuturam virtutem. Proinde ne 'gravarentur homines cum hominibus sanguinem et genus 'miscere.' Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, 'Ecquod feminis quoque asylum aperuissent? id 'enim demum compar connubium fore.' Aegre id Romana pubes passa, et haud dubie ad vim spectare res coepit. Cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, aegritudinem

Connubia petit a finitimis.

verba, quae, distinctione vel ante vel post *descendentibus* posita, varie explicari posse iam monuit Stroth., vel sic: qui nunc saeptus est, (nam *nunc* non nisi ad *saeptus* referendum) et ita situs, ut, qui a Capitolio in eum descendere velint, (nam asylum in valle fuisse, docent Strab. v. et Dionys. ii. 15.) ad utrumque latus lucum habeant: vel ita: qui nunc saeptus est, ne quis in eum descendat, (Gron. descendentibus inter duos lucos nunc saepto clausus obstat et circumeundus est; sed tum *descensuris* leg. putabat Doer.) et *inter duos lucos* adpellatur. Cf. Dio. xlvii. p. 338. Dionys. ii. 15. Rup.

4 *Asylum*] Fabulam hanc e *iure applicationis* ortum habuisse censet Niebhr. i. p. 318, quo iis, qui ex aliis urbibus in exilium Romam se recepissent, in fidem et clientelam patrum, ut patronorum, se conferre licebat. Cic. de Orat. i. 39. pro Caecin. 33, 34.

5 *Consilium ... viribus parat*] Consilium regendis viribus addit. Crev.

6 *Patres*] *Patres* et *senatores* non tam *ab honore adpellati* quam ab aetate et prudentia maiore, (inf. 32. *maiores natu consulemus*, Patres: unde et Poeni *seniores* vocabant *senatum;* infr. xxxiv. 61.) vel quoniam a plebe tamquam patres sunt colendi, et illa ab iis tamquam a patribus defendenda; unde *patrocinium* dictum et *patrocinari*. *Cf.* infr. i. 32. Plut. Rom. 13. et Cic. de Sen. 6. Cur et quomodo *centum creati sint*, docet Dionys. ii. 12. Singulae et tribus et curiae ternos legerunt viros, quibus nonaginta novem Romulus unum adiecit. Ceterum Sigonius coni. *qui ciere patres* (s. *patrem*) *possent*, h. e. qui essent ingenui. Cf. Dionys. ac Plut., qui eamdem memorant caussam: ὅτι πατέρας εἶχον ἀποδεῖξαι μόνοι. Enimvero non cur vocati *Patres* sint, sed, cur centum utique creati, disputat Livius. Bauer. Festus patres dictos esse scribit, quia agrorum partes tenuioribus, perinde ac liberis propriis, attribuebant. Cf. Sall. in Cat. 20.

animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno
Consualia. Equestri sollennes: Consualia vocat. Indici deinde fini- 7
timis spectaculum iubet: quantoque apparatu tum sciebant,
aut poterant, concelebrant; ut rem claram exspectatamque
facerent. Multi mortales convenere, studio etiam videndae
novae urbis; maxime proximi quique, Caeninenses, Crus-
tumini, Antemnates. Iam Sabinorum omnis multitudo, 8
cum liberis ac coniugibus, venit. Invitati hospitaliter per
domos, quum situm moeniaque et frequentem tectis urbem
vidissent, mirantur, tam brevi rem Romanam crevisse.
U. C. 4. A. C. 748. Ubi spectaculi tempus venit, deditaeque eo mentes cum
oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato
Rapiuntur Sabinae. iuventus Romana ad rapiendas virgines discurrit. Magna
pars forte, ut in quem quaeque inciderat, raptae; quasdam
forma excellente, primoribus Patrum destinatas, ex plebe
homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant.
Unam, longe ante alias specie ac pulchritudine insignem, a
globo Talassii cuiusdam raptam ferunt; multisque scisci-
tantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret,
Talassio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc vocem 9
factam. Turbato per metum ludicro, maesti parentes virgi-
num profugiunt, incusantes violati hospitii foedus, deumque
invocantes, cuius ad sollenne ludosque, per fas ac fidem
decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut 1
indignatio est minor: sed ipse Romulus circumibat, do-
cebatque: 'patrum id superbia factum, qui connubium
'finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate
'fortunarum omnium civitatisque, et, quo nihil carius hu-
'mano generi sit, liberum fore. Mollirent modo iras; et,
'quibus fors corpora dedisset, darent animos. Saepe ex
'iniuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usu-
'ras viris, quod annisurus pro se quisque sit, ut, quum
'suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriaeque
'expleat desiderium.' Accedebant blanditiae virorum,
factum purgantium cupiditate atque amore: quae maxime
ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

10. Iam admodum mitigati animi raptis erant: at raptarum
parentes tum maxime sordida veste lacrimisque et quere-
lis civitates concitabant. Nec domi tantum indignationes

7 *Consualia*] A Conso deo: sive ille idem cum Neptuno Equestri fuit, quod hic innuere videtur Livius; sive Genius quidam occultorum consiliorum dux et praeses, qui in illo solenni coniunctos cum Neptuno honores haberet. Crev. Cf. Ovid. Fast. iii. sqq.

8 *Antemnates*] Quibus Fidenates adiungit Plut. Romul. 17.

9 *Talassio*] Cf. Plut. Qu. Rom. 30. Festus v. Talassio. Nescio an Aeolica illa vox, τάλις, puella nubilis, v. Soph. Antig. 584 sub Talassio lateat, sive malis virginem Θαλασσίῳ, sc. Neptuno, sponsam ferri.

1 *Per fas ac fidem decepti*] Decepti per speciem divini iuris et religionum et fidei hospitalis. Crev.

continebant, sed congregabantur undique ad Titum Ta-
tium, regem Sabinorum: et legationes eo, quod maxi-
mum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant.
Caeninenses Crustuminique et Antemnates erant, ad quos
eius iniuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sa-
binique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter
bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates,
pro ardore iraque Caeninensium, satis se impigre movent:
2 ita per se ipsum nomen Caeninum in agrum Romanum Bellum
impetum facit. Sed effuse vastantibus fit obvius cum exer- Caeni-
citu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus nense.
iram esse: exercitum fundit fugatque: fusum persequitur:
regem in proelio obtruncat et spoliat: duce hostium occiso,
urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto,
ipse quum factis vir magnificus, tum factorum ostentator
haud minor, spolia ducis hostium caesi suspensa fabricato
ad id apte ferculo gerens, in Capitolium ascendit: ibique
ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul
cum dono designavit templo Iovis fines, cognomenque
3 addidit deo: 'Iupiter Feretri,' inquit, 'haec tibi victor Ro- Iupiter
'mulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, Feretrius.
'quas modo animo metatus sum, dedico, sedem opimis
4 'spoliis, quae, regibus ducibusque hostium caesis, me auc-
'torem sequentes, posteri ferent.' Haec templi est origo,
quod primum omnium Romae sacratum est. Ita deinde diis
visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos
ea spolia posteros nuncupavit: nec multitudine compotum
5 eius doni vulgari laudem. Bina postea, inter tot annos,
tot bella, opima parta sunt spolia: adeo rara eius fortuna
decoris fuit.

Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus per 11.
occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos in- Antemna-
cursionem facit. Raptim et ad hos Romana legio ducta tes victi.
palatos in agris oppressit. Fusi igitur primo impetu et
clamore hostes; oppidum captum: duplicique victoria

2 *Caeninum nomen*] Populus, omnes Caeninenses, quidquid eorum fuit, ut *nomen Latinum*, *Hernicum*, *Romanum*, *Etruscum* etc. Sic et τὸ Θηβαίων ὄνομα ap. Aeschinem, et similia alibi. Rup.

3 *Iupiter Feretri*] Iupiter *Feretrius* dictus est a *feretro*, sive ferculo illo spoliorum, quod, ut modo narrabat Livius, ipsi sacrabatur. Crev. Cf. Prop. iv. 10. Plut. in Rom. 17.

4 *Opimis spoliis*] Ea quidem sola opima dicta sunt, quae duci hostium, in classe procincta, antequam alius quisquam spolia cepisset, detracta erant a duce Romano, vel etiam a manipulari milite. Eorum erant tria genera, omnia tamen opima. Cf. Festus v. Opimus. Perizon. Animadv. Hist. 7.

5 *Bina*] Secunda tulit A. Cornelius Cossus, Larte Tolumnio rege Veientium occiso, U. C. 318. infr. iv. 19. tertia M. Claudius Marcellus ex Britomaro Gallorum rege, U. C. 530. infr. xx. 55. Crev.

ovantem Romulum Hersilia coniux, precibus raptarum fa- 6
tigata, orat, ut parentibus earum det veniam, et in civita-
tem accipiat: ita rem coalescere concordia posse. Facile
Crustumini victi.
impetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum
inferentes. Ibi minus etiam, quod alienis cladibus cecide-
rant animi, certaminis fuit. Utroque coloniae missae. 7
U. C. 5. A. C. 747.
Plures inventi, qui propter ubertatem terrae in Crustu-
minum nomina darent: et Romam inde frequenter migra-
tum est, a parentibus maxime ac propinquis raptarum.

Sabinum bellum.

Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maxi-
mum fuit. Nihil enim per iram aut cupiditatem actum est:
nec ostenderunt bellum prius, quam intulerunt. Consilio
etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanae praeerat arci.
Huius filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in
arcem accipiat. Aquam forte ea tum sacris extra moenia
petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere: seu ut vi
capta potius arx videretur, seu prodendi exempli causa, ne
quid usquam fidum proditori esset. Additur fabulae, quod 8
vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio laevo,
gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse
eam, quod in sinistris manibus haberent: eo scuta illi pro
aureis donis congesta. Sunt, qui eam ex pacto tradendi,
quod in sinistris manibus esset, directo arma petisse
dicant: et fraude visam agere, sua ipsam peremptam 9
mercede.

12. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde postero die,
quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palati-
num Capitolinumque collem campi est, complesset, non
prius descenderunt in aequum, quam, ira et cupiditate re-
cuperandae arcis stimulante animos, in adversum Romani
subiere. Principes utrimque pugnam ciebant; ab Sabinis

6 *Ovantem*] Quia tunc temporis nondum utebantur curru triumphali. STROTH.

7 *Coloniae*] sc. praesidii causa. Cf. Serv. in Aen. i. 12, ubi, "sane veteres colonias ita definiunt. *Colonia* est coetus eorum hominum qui universi deducti sunt in locum certum aedificiis munitum, quem certo iure obtinerent."

8 *Additur fabulae*] Narrationi, sive verae, sive falsae et commenticiae: nam utraque dicitur *fabula*, ut Gr. *μῦθος*. Cf. infr. xxviii. 3. Sed legendum crediderim *additur fabula*. Fabula autem illa varie narratur. Cf. Dionys. ii. 40. Prop. iv. 4, et Plut. in Romulo. Ad hanc vero Tarpeiam forte translatum est, quod de puella, simili conditione Ephesum Brenno se tradituram esse promittente, narrat Plut. in Parall. p. 309, ut ad Tarquinium, capita papaverum decutientem infr. 54, quod de Thrasybulo Milesiorum, et Periandro Corinthiorum tyranno refert. Herodot. v. 92. cui conf. Mariana Hist. Hisp. x. 16. RUP.

9 *Fraude visam*] Hanc sententiam, auctore L. Pisone, Dionysius amplectitur, ob hanc maxime causam, quod Tarpeia in honore apud Romanos habita est. Hodie, teste Niebuhrio, fama Tarpeiae viget, feruntque, quod arte venefica irretita, *la bella Tarpeia* intus subter mediam montis regionem "sedet aeternumque sedebit."

1 Mettus Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. Hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus, et ipse turba fugientium actus, arma ad coelum tollens, 'Iupiter, tuis,' inquit, 'iussus avibus hic in Palatio prima 'urbi fundamenta ieci. Arcem iam, scelere emptam, Sabini 'habent: inde huc armati, superata media valle, tendunt. 'At tu, pater deum hominumque, hinc saltem arce hostes: 'deme terrorem Romanis, fugamque foedam siste. Hic
2 'ego tibi templum Statori Iovi, quod monumentum sit Iupiter
'posteris, tua praesenti ope servatam urbem esse, voveo.' Stator.
Haec precatus, veluti si sensisset auditas preces, 'Hinc,' inquit, 'Romani, Iupiter optimus maximus resistere atque 'iterare pugnam iubet.' Restitere Romani, tanquam coelesti voce iussi: ipse ad primores Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, et effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. Nec procul iam a porta Palatii erat, clamitans, 'Vicimus perfidos 'hospites, imbelles hostes. Iam sciunt, longe aliud esse 'virgines rapere, aliud pugnare cum viris.' In eum, haec gloriantem, cum globo ferocissimorum iuvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Mettus pugnabat: eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur. Et alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, coniecit: adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant proelium: sed res Romana erat superior. Tum Sabinae 13.
mulieres, quarum ex iniuria bellum ortum erat, crinibus Matronae
passis scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausae praelium
se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimunt.
dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, 'ne se sanguine nefando soceri generique 'respergerent: ne parricidio macularent partus suos, ne'potum illi, liberum hi progeniem. Si affinitatis inter 'vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos causa belli,

1 *Mettus*] *Mettius* edd. ante Drakenb. et Bekker. sed *Mettus* a Wachsmuthio probatur. *Mettius*, cod. Harlei. 1.

2 *Iovi Statori templum*] Cujus tres columnae etiam nunc supersunt, conditi demum U. C. 458. infr. x. 37. haud procul a foro, in x regione Urbis. Cf. Ovid. Fast. vi. 793. Nardini Roma Ant. vi. 14. et Begeri Thes. Brand. t. ii. p. 663. 756. Rup. Cf. Venuti Antich. di Roma. i. p. 74. Mira tamen inter doctos dissensio est de his columnis, quippe Burghesio, et Bunsenio, cum quibus plures alii faciunt, eas aedem Castoris et Pollucis sustinuisse placet. Cf. Bull. dell. Inst. Arch. di Roma. per l'anno 1835.

'nos vulnerum ac caedium viris ac parentibus sumus. 'Melius peribimus, quam sine alteris vestrum viduae aut

U. C. 7. A. C. 745. Pax convenit.

'orbae vivemus.' Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium et repentina fit quies. Inde ad foedus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed et civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant: imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis

Quirites unde dicti.

tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati. Mo- 3
numentum eius pugnae, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum 4
appellarunt.

Ex bello tam tristi laeta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque, quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, quum haud dubie 5
aliquanto numerus maior hoc mulierum fuerit, aetate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectae sint, quae nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriae tres equitum conscriptae sunt, Ramnenses ab Romulo, ab Tito 6
Tatio Titienses appellati. Lucerum nominis et originis 7
causa incerta est.

Inde non modo commune, sed concors etiam, regnum

14. U. C. 12. A. C. 740. T. Tatii mors.

duobus regibus fuit. Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant: quumque Laurentes iure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum et preces plus poterant. Igitur illorum poenam in se vertit: nam Lavinii, quum ad sollenne sacrificium eo venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minus aegre, quam dignum erat,

3 *Quirites*] A *Curibus* Quirites appellari paulo durius videtur, neque melius a *Quiris*, hasta. cf. Niebhr. i. p. 285, qui nomen a *Quirio* deductum iudicat, oppido in monte Agonali Sabinorum, quibus arx Capitolium erat.

4 *Curtium lacum*] Aliam de huius appellationis origine opinionem narrat Livius, vii. 6.

5 *Curiis imposuit*] Nomina Curiarum bello Sabino antiquiora fuisse scripsit Terentius Varro, teste Dionysio: neque Plutarchus Livii sententiam amplectitur. Wachsmuthio placet *populum Romuli*, ut qui, Latina stirpe oriundus, triginta civitates Latinas adumbrabat, in triginta curias, sua quamque sacra et caerimonias habentem, initio descriptum fuisse, et curiones singulis singulos praefectos esse, qui sacra facerent, ut Varro de L. L. v. 23 scribit, neque ob virtutem militarem selectos, qui cives in bella ducerent, ut Dionysius somniavit. Niebuhrio aliter visum est, ut infra. Cf. Cic. de Rep. ii. 8.

6 *Centuriae tres equitum*] Eaedem, quae tribus Romuleae dictae sunt, si Wachsmuthium audiamus, qui Graevium ad Flor. i. 5 sequitur, "Itaque tres illae tribus et pedites et equites continebant: sed procedente tempore, id nomen solis centuriis equestribus haesit. Quae causa est cur a Varr. de L. L. iv. 9. Flor. loc. cit. et Ascon. in Cic. Verr. iii. 5 non centuriae sed tribus dicantur." Liv. x. 6.

7 *Luceres*] Vel Lucertes, a Lucere sive Lucero, oppido in monte Coelio Albanorum, ut Tiburtes a Tibure, Niebhr. Wachsmuth. et Arnold. a Lucumone, duce Etrusco, Ciceronem de Rep. ii. 8, secuti. Lucumo, idem qui Coeles Vibenna ap. Tac. Ann. iv. 65. Cf. Tab. Lugd. in Tacit. Ed. Lips. fol. p. 528. Gruter. Inscr. p. DII. Festus v. Coelius Mons et Lucerenses. Varr. de L. L. iv. 9.

tulisse Romulum ferunt: seu ob infidam societatem regni, seu quia haud iniuria caesum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur legatorum iniuriae regisque caedes, foedus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est.

Bellum cum Fidenatibus.

Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis, bellum ortum. Fidenates, nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. Iuventute armata immissa, vastatur agri, quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad laevam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens, ex agris in urbem illatus, pro nuntio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra a Fidenis mille passuum locat. Ibi modico praesidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis iussit; cum parte maiore atque omni equitatu profectus, id quod quaerebat, tumultuoso et minaci genere pugnae, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit. Fugae quoque, quae simulanda erat, eadem equestris pugna causam minus mirabilem dedit: et quum, velut inter pugnae fugaeque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, impulsa Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in praesidio relicti fuerant. Ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius paene quam Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius, (quippe vera fuga) qui simulantes paullo ante secuti erant, oppidum repetebant. Non tamen eripuere se hosti: haerens in terga Romanus, prius quam fores portarum obiicerentur, velut agmine uno irrumpit.

15.

Bellum cum Veientibus.

Belli Fidenatis contagione irritati Veientium animi, et consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) et quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat. In fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis, quam iusti more belli. Itaque non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris praedam portantes, Veios rediere: Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimae instructus intentusque, Tiberim transit. Quem postquam castra ponere, et ad urbem accessurum Veientes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis moenibusque dimicarent. Ibi, viribus

nulla arte adiutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad moenia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis, quam praedae, studio. Eaque clade, haud minus quam adversa pugna, subacti Veientes pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte multatis in centum annos indutiae datae.

Haec ferme, Romulo regnante, domi militiaeque gesta: quorum nihil absonum fidei divinae originis divinitatisque post mortem creditae fuit; non animus in regno avito recuperando, non condendae urbis consilium, non bello ac pace firmandae. Ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. Multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus; longe ante alios acceptissimus militum animis: trecentosque armatos
ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello 8
solum, sed etiam in pace, habuit.

16.

U. C. 37. A. C. 715. Mors Romuli.

His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum 9
recensendum concionem in campo ad Caprae paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum eius concioni abstulerit. Nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, velut orbitatis metu icta, maestum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, deum deo natum, regem, parentemque urbis Romanae salvere universi Romulum iubent: pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sos-
pitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui 1
discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim haec quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri et pavor praesens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. Namque

8 *Celeres*] Eosdem, atque equites, Niebhr. Wachsmuthio placet Celeres, non eosdem, quos equites, sed selectos quosdam ex curiis sive equitum centuriis. Cf. Dionys. ii. 13. Festus v. Celeres. Plin. H. N. xxxiii. 2. *Tribunus Celerum*, magistratus, necnon sacerdos, Niebhr. Nonnulli, in quibus Plutarchus, a ministerii *celeritate* appellatos, alii a *Celere* praefecto.

9 *His immortalibus editis operibus*] Forte leg. cum Crev. *mortalibus*. *Concionem in campo* scilicet Martio. De Romulo inter Deos relato et in curru Martis abrepto cf. Plut. Rom. 27. Dionys. ii. 56. Ovid. Met. xiv. 772—851. et Fast. ii. 475 sq. RUP.

1 *Fuisse credo tum quoque aliquos*] Rem memorat Plutarchus, et alii; nec aliter sensere doctissimi quique et cordatissimi Romanorum. Hinc Tarquinius Superbus *Romulum insepultum perisse* dictitat, infra 49. Popularem hic opinionem sequitur Livius. CREV. In hos atque huius exempli scriptores merito invehitur Niebhr. quod veteres mythos nimis exiliter ad calculos revocarent.

Proculus Iulius, sollicita civitate desiderio regis, et infensa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. 'Romulus,' inquit, 'Quirites, parens urbis 'huius, prima hodierna luce coelo repente delapsus, se 'mihi obvium dedit. Quum, perfusus horrore venerabun- 'dusque, astitissem, petens precibus, ut contra intueri fas 'esset; Abi, nuntia,' inquit, 'Romanis, coelestes ita velle, ut 'mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem mili- 'tarem colant; sciantque, et ita posteris tradant, nullas opes 'humanas armis Romanis resistere posse. Haec,' inquit, 'locutus, sublimis abiit.' Mirum, quantum illi viro, nuntianti haec, fidei fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.

Patrum interim animos certamen regni ac cupido ver- 17.
2 sabat. Necdum ad singulos, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerat: factionibus inter ordines certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, in societate aequa possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernaban-
3 tur. In variis voluntatibus regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatium irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. Et esse igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se
4 centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summae rerum praeessent, U. C. 38.
consociant. Decem imperitabant, unus cum insignibus A. C. 714.
imperii et lictoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur
5 imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque in- Interregnum annuum.
tervallum regni fuit. Id ab re, quod nunc quoque tenet
6 nomen, interregnum appellatum. Fremere deinde plebs,

2 *Ad singulos*] Hanc lectionem ex coniectura Graevii in textum recepit Bekker. *A singulis.* Crev.

3 *Regnari*] Hoc debetur Lipsio. Vulgati habebant *regem:* scripti, inter quos quinque e nostris, *regnare.* Muretus, Gronovio memorante, in uno quodam e suis plane reperit *regnari.* Hoc tenendum, et sensu ita postulante, et auctore Plutarcho, qui procul dubio intuens hunc Livii locum, sic habet initio Numae, *οὐ μὴν ἀλλὰ βασιλεύεσθαι μὲν ἐδόκει πᾶσιν.* Crev.

4 *Centum Patres*] Dionysius ii. 57. ducentos hoc tempore fuisse ait, propterea quod, foedere cum Tatio icto, veteribus senatoribus a Romulo creatis centum e Sabinis allecti essent. Plutarchus, qui in Romulo centum adiectos senatores, Sabinis in civitatem acceptis, itidem memorat, in Numa tamen solos centum quinquaginta senatores hoc tempore fuisse scribit. Crev. Niebuhrio placet, centum hos Patres e tribu Rammensium fuisse, quibus melior conditio erat, quam Titiensibus.

5 *Finiebatur imperium*] Unius interregis, si Dionysio credamus; totius decuriae, si Plutarcho in Numa. Dionysium sequitur Niebhr.

6 *Fremere plebs*] "Populus id non tulit, desiderioque Romuli postea regem flagitare non destitit." Cic. de Rep. ii. 12.

multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultra nisi regem, et ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, offerendum ultro rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permissa, ut non plus darent iuris, quam retinerent. Decreverunt enim, ut, quum populus regem 7
iussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent: 8
hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem ius, vi adempta. Priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocata: 'Quod bonum, faustum, 'felixque sit,' inquit, 'Quirites, regem create; ita Patribus 'visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab 'Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.' Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent iuberentque, ut senatus decerneret, qui Romae regnaret.

18. Electio Numae.

Incluta iustitia religioque ea tempestate Numae Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam aetate esse poterat, omnis divini atque humani iuris. Auctorem doctrinae eius, quia non exstat alius, falso Samium Pythagoran edunt: quem, 9

7 *Cum populus*] "Quamquam populus curiatis eum comitiis regem esse iusserat, tamen ipse de suo imperio curiatam legem tulit." Cic. de Rep. ii. 13. De lege curiata de imperio cf. Niebhr. i. p. 331.

8 *Id sic ratum esset, si Patres auctores fierent*] Id probarent. Patres ex antiquo obtinebant, quod a Romulo acceperant, uti comitiis, quaeque illic agerentur, auctores essent. Eius iuris haec vis erat, ut, quod iussisset populus, lex ratumque esset, si Patres approbassent, (*ἂν καὶ τῇ βουλῇ ταῦτα δοκῇ* Dionys.); si vero auctoritatem suam adiungere recusarent, ad irritum recideret. Haec toties antiquis commemorata *Senatus* s. *Patrum auctoritas* paullatim imminuta est; primum comitiis, quibus Servius Tullius, suffragiis plebis contentus, *χαίρειν τῇ βουλῇ φράσας, ἣ οὐκ ἠξίωσεν ἐπικυρῶσαι τὰ τοῦ δημοτικοῦ πλήθους, ὥσπερ αὐτῇ ποιεῖν ἔθος ἦν, κατέσχε τὴν ἀρχήν*, ut scribit Dionys. iv.; deinde tributis comitiis Publilia ac Laetoria lege inductis, et Patribus ex concilio plebis submotis; ex quo plebeii magistratus comitiis tributis creati sunt, et Patres non nisi auctores centuriatorum et curiatorum comitiorum fuere, Liv. ii. 56 sq. et Cic. pro Dom. 14.; tum legibus Horatia Valeria, Publilia et Hortensia, ut plebiscita omnes Quirites tenerent, Liv. iii. 55. viii. 12. Epit. Liv. xi. Gell. xv. 27.; porro SCto, quod post tribunitias rogationes de modo agrorum, de foenere, de altero consulatu acceptas et longas seditiones senatus coactus est facere, ut Patres auctores omnibus anni comitiis fierent, Liv. vi. 42.; postremo legibus a Publilio Dict. U.C. 416. et a Maenio trib. pl. U.C. 467 latis, ut legum, quae comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent, Liv. viii. 12. et Cic. Brut. 14. Rup. Sed de hac re longe aliter disseruit Niebhr. qui *auctoritatem patrum* idem voluisse, ac *legem curiatam de imperio*, et vocem *patres* non senatum, sed patricios curiatim convocatos, in libris antiquis intelligere censet. quem cf. i. n. 849. 1363.

9 *Samium Pythagoran*] Cic. de Rep. ii. 15, Polybium secutus, "Falsum est id totum, neque solum falsum, sed etiam imperite absurdeque fretum." Fabula haec in Tusc. Q. i. 16. iv. 1. de Orat. ii. 37. refutatur, atque ap. Dionys. ii. 59. Si vero ratio temporum, quam apud Abyden. in Euseb. Chron. Venet. ed. i. p. 53 legimus, servetur, fieri potuit ut Pythagoras Numae aequalis esset. Cf. Niebhr. i. p. 235.

Servio Tullio regnante Romae, centum amplius post annos,
in ultima Italiae ora, circa Metapontum Heracleamque et
Crotona, iuvenum aemulantium studia coetus habuisse
constat. Ex quibus locis, etsi eiusdem aetatis fuisset, quae
fama in Sabinos, aut quo linguae commercio, quemquam ad
cupiditatem discendi excivisset? quove praesidio unus per
tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset?
Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse
opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus,
quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum: quo
genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine
Numae, Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos,
rege inde sumpto, videbantur, tamen, neque se quisquam,
nec factionis suae alium, nec denique Patrum aut civium
quemquam praeferre illi viro ausi, ad unum omnes Numae
Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut U. C. 39.
Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus est, de A. C. 713.
se quoque deos consuli iussit. Inde ab augure (cui deinde, Inauguratio Numae.
honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit)
deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit.
Augur ad laevam eius, capite velato, sedem cepit, dextra
manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum
appellaverunt. Inde ubi, prospectu in urbem agrumque
capto, deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit;
dextras ad meridiem partes, laevas ad septentrionem
esse dixit. Signum contra, quo longissime conspectum
oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in laevam manum
translato, dextra in caput Numae imposita, precatus est ita:
'Iupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cuius
'ego caput teneo, regem Romae esse, uti tu signa nobis
1 'certa acclarassis inter eos fines, quos feci.' Tum peregit
verbis auspicia, quae mitti vellet: quibus missis, declaratus
rex Numa de templo descendit.

Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi et 19.
armis, iure eam legibusque ac moribus de integro condere Numae instituta.
parat. Quibus quum inter bella assuescere videret non
posse, quippe efferatos militia, animos; mitigandum ferocem
2 populum armorum desuetudine ratus, Ianum ad infimum Ianus belli et pacis index.
3 Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus ut in
armis esse civitatem; clausus pacatos circa omnes populos
significaret. Bis deinde post Numae regnum clausus fuit:

1 *Acclarassis*] Cf. Zumpt. xli. 1. antiqua forma pro *acclaraveris*.

2 *Ianum*] Sc. Ianum Quirini, portam biforem, per quam iter a monte Palatino in Capitolinum ferebat, clausam quidem pace, bello autem apertam, ut subsidia ab alterutris mitterentur. Cf. Niebhr. i. p. 287.

3 *Argiletum*] Colliculus fuit ad orientem Palatini montis, in forum Romanum vergens. Varias huius appellationis causas vide, si lubet, apud Serv. ad Aen. viii. 345. Crev.

semel T. Manlio consule, post Punicum primum per- 4
fectum bellum: iterum, quod nostrae aetati dii dederunt, ut
videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Caesare
Augusto, pace terra marique parta. Clauso eo, quum
omnium circa finitimorum societate ac foederibus iunxisset
animos, positis externorum periculorum curis, ne luxuria-
rentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque mili-
taris continuerat; omnium primum, rem ad multitudinem
imperitam, et illis saeculis rudem, efficacissimam, deorum
metum iniiciendum ratus est. Qui quum descendere ad
animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat
Dea Egeria. sibi cum dea Egeria congressus nocturnos esse: eius se
monitu, quae acceptissima diis essent, sacra instituere;
sacerdotes suos cuique deorum praeficere. Atque omnium
primum, ad cursum lunae, in duodecim menses describit 5
annum: quem, quia tricenos dies singulis mensibus luna
non explet, desuntque dies solido anno, qui solstitiali cir-
cumagitur orbe, intercalaribus mensibus interponendis, ita

4 *Semel T. Manlio consule*] U. C. 517. adeoque anno vii. *post Punicum bellum primum*. Ab Augusto Ianus bis terve clausus est, Suet. Aug. 22. Hinc Lipsius Elect. i. 22. suspicatur, primam certe operis Liviani partem prius editam fuisse, quam Augustus Ianum post devictos Cantabros iterum clausisset. Rup.

5 *Ad cursum lunae*] De anno Romano haec fere habet Macrob. Saturnal. i. 12, 13, et 14. Annus a Romulo ordinatus habuit menses decem, dies quattuor et trecentos. Sed quum hic numerus neque solis cursui, neque lunae rationibus conveniret, identidem tantum dierum sine ullo mensis nomine assumebatur, quantum ad defectum illum supplendum opus foret. Numa ad lunae cursum in duodecim menses descripsit annum, adiectis Ianuario et Februario mensibus. Sed quia duodecim menses lunares non efficiunt nisi dies trecentos quinquaginta quattuor, desuntque dies undecim cum quadrante, ut ad solaris anni finem perveniatur; hos residuos dies octies, exemplo a Graecis sumpto, multiplicatos, ita ut nonaginta dies efficerentur, ita per octo annorum spatium dispensabant, ut biennio quoque unum mensem intercalarent, qui alternis binos vicenosque, alternis ternos et vicenos haberet dies. Verum Numa unum diem anno suo in honorem imparis numeri addiderat: unde fiebat, ut octavo quoque anno octo abundarent dies. Ut huic incommodo occurrerent, tertio quoque octennio non nonaginta, sed sex et sexaginta tantum intercalabant dies. Ita quarto et vigesimo demum anno, plenis omnium annorum spatiis, dies cum solis cursu congruebant. His autem omnibus intercalationibus destinatus erat Februarius mensis, cuius post tertium et vicesimum diem intercalabatur. Haec non inscite ordinata turbabat pontificum, quibus anni digerendi cura demandata erat, partim imperitia, partim ambitio: qui temere ac pro libidine, in gratiam saepe publicanorum aut principum civium annum aut decurtabant sine necessitate aut producebant. Huic confusioni tandem remedium attulit dictator Caesar, Aegyptiosque imitatus annum solarem instituit, quo etiamnum, emendato tamen in quibusdam, utimur. Henr. Dodwellus Dissert. de Cyclis Romanorum, x. § 108. censet annum Romuli e mensibus decem, diebus 304. fictitium esse, nec unquam in usu civili fuisse: fieri tamen potuisse ut annus apud Romanos primo decem mensium fuerit, sed ita ut decem illi menses totum solaris cursus spatium exhaurirent, nec dies 304. sed 365. continerent. Idem ibid. § 100. anni lunaris ordinationem, quae a Livio ceterisque Numae tribuitur, deberi potius existimat Tarquinio Superbo. De anno vetere Romano vid. et Ioseph. Scaliger. de Emendat. Temporum. ii. Crev.

dispensavit, ut quarto et vigesimo anno ad metam eandem
solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis dies
6 congruerent. Idem nefastos dies fastosque fecit, quia ali-
quando nihil cum populo agi utile futurum erat. Tum 20.
sacerdotibus creandis animum adiecit, quanquam ipse
plurima sacra obibat, ea maxime, quae nunc ad Dialem
7 flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicosa plures
Romuli, quam Numae, similes reges putabat fore, ituros-
que ipsos ad bella; ne sacra regiae vicis desererentur,
flaminem Iovi assiduum sacerdotem creavit, insignique Flamines.
eum veste et curuli regia sella adornavit. Huic duos
flamines adiecit: Marti unum, alterum Quirino. Virgines-
que Vestae legit, Alba oriundum sacerdotium, et genti con-
8 ditoris haud alienum. His, ut assiduae templi antistites
essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque
9 caerimoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duo- Salii.
decim Marti Gradivo legit, tunicaeque pictae insigne dedit,
et super tunicam aeneum pectori tegumen: coelestiaque
1 arma, quae ancilia appellantur, ferre, ac per urbem ire
canentes carmina cum tripudiis sollennique saltatu iussit.
2 Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Pontifex.
Patribus legit, eique sacra omnia exscripta exsignataque
attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quae templa

6 *Nefastos dies fastosque*] *Fasti* dies erant, quibus licebat tria verba solennia fari, *Do*, *Dico*, *Addico*; seu ferre de re controversa in iudicio sententiam: *nefasti*, quibus non licebat. Nefastis autem diebus agi cum populo non poterat, i. e. populus non poterat in suffragium mitti. CREV. Cf. Ovid. Fast. i. 47.

7 *Flaminem Dialem*] sc. Iovialem, qui reliquis dignitate antecellebat. *Flamines* erant sacerdotes uni alicui numini addicti, et maiores Dialis, Martialis, et Quirinalis, quibus xii minores additi sunt variis temporibus, etiam in honorem Imperatorum. Appellati ita creduntur vel a *filo* sc. *filamentis* laneis, infulis, quibus caput cingebant, vel a *pileo*, quasi *pilamines*, vel a *flameo*, eodem capitis tegumento, apice, proprio Flaminum insigni. Dionys. ii. 64. et Plut. Numa, 7. qui Dialem et Martialem iam a Romulo *proditos*, iisque Quirinalem a Numa adiectum dicit. RUP.

8 *Conditoris*] Cuius nempe mater Rhea fuerat ipsa Vestalis Albana. *Legere Vestales* solenniter dictum est. Uberrime de hac Vestalium institutione disseruit Dionys. ii. 65. atque eas iam a Romulo institutas narrat. Cf. Plut. in Numa, 10. et A. Gell. i. 12.

9 *Salios*] A saltando sic dictos: quae saltatio eorum similis erat πυῤῥίχαις, armatis Graecorum tripudiis. Plut. Numa, 12, 13. *Martem Gradivum* explicant vel *gradientem*, impr. acri impetu in hostem, (θοῦρον Αρηα) vel κραδαίνοντα, vel *gravem deum*, vel *gramine* ortum. Mitto alias ineptias. RUP.

1 *Ancilia*] Cf. Ov. Fast. iii. 370. Finxerat enim Numa missum de coelo ab Egeria scutum quoddam, pignus imperii: ad cuius similitudinem, ne furto auferretur, undecim alia fabricanda curaverat, quae Salii servabant. Haec ancilia, seu potius ancylia, a figura sinuosa appellata sunt. Plut. in Numa, 13.

2 *Pontificem*] Et quidem *Maximum*, si aliis fides habenda, qui tradunt, praeter eum quattuor Pontifices, eosque patricios, a Numa institutos esse. Cf. Dionys. ii. 73. iii. 45. Quibus U. C. 452. quattuor e plebe adiecti infr. x. 6; et deinde septem a Sulla. Vocem *Maximum* Livius adiicere demum coepit inde a iii. 24. omisitque etiam ii. 2. et 27. Cf. Var. de L. L. iv. RUP.

sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra pontificis scitis subiecit: ut esset, quo consultum plebes veniret; ne quid divini iuris, negligendo patrios ritus, peregrinosque asciscendo, turbaretur. Nec coelestes modo caerimonias, sed iusta quoque funebria placandosque Manes, ut idem pontifex edoceret; quaeque prodigia, fulminibus aliove quo

Prodigiorum procuratio.

visu missa, susciperentur atque procurarentur. Ad ea elici- 3
enda ex mentibus divinis, Iovi Elicio aram in Aventino 4
dicavit, deumque consuluit auguriis, quae suscipienda essent.

21. Ad haec consultanda procurandaque, multitudine omni a vi et armis conversa, et animi aliquid agendo occupati erant, et deorum assidua insidens cura, quum interesse rebus humanis coeleste numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac iusiurandum, proximo legum

Pop. Romani religio et tranquillitas.

ac poenarum metu, civitatem regerent. Et quum ipsi se 5
homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, castra, non urbem positam in medio ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem, totam in cultum versam deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua. Quo quia se persaepe Numa sine arbitris, velut ad congressum deae, inferebat, Camenis eum lucum sacravit; quod earum ibi concilia cum coniuge sua Egeria
essent. Et soli Fidei sollenne instituit. Ad id sacrarium 6
flamines bigis, curru arcuato, vehi iussit, manuque ad 7
digitos usque involuta rem divinam facere: significantes fidem tutandam, sedemque eius etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quae

3 *Procurarentur*] *Curarentur* legitur in MS. Vindob. quod Drakenb. sequitur. In Cod. Harlei. 2. quem Stroth. et Bekker. sequuntur, *procurarentur*, quod a Crevier. probatur. Sc. expiarentur.

4 *Iovi Elicio*] Is idem qui Καταιβάτης, descensor, fulgurator, (de quo Burm. docte egit in singulari libello) nisi quod ille ita dictus est a prisca opinione Etruscorum et Romanorum, qua Iupiter et fulmina sacris quibusdam et precationibus e coelo *elici*, (quae ratio nominis, ab Ovid. Fast. iii. 327, 328. memorata, probabilior est ea, quam h. l. Livius attulit) vel *cogi*, *evocari* et *impetrari* posse credebantur, quod a Porsenna, Numa et Tullo Hostilio factum refert Plin. H. N. ii. 52, 53. xxviii. 2. Rup.

5 *Proximo .... metu*] *Proxime* legum ac poenarum *metum* coniicit Muretus.

6 *Et soli Fidei solenne instituit*] Ei prae ceteris numinibus instituit sacra solenni et singulari ritu celebranda, putans, ut ante dictum est, *fide* potissimum *ac iure iurando civitatem regendam*, et, ut Dionys. ii. 75 dicit, Iustitiae, Nemesi, Furiis aliisque eiusmodi numinibus honores divinos sat amplos a maioribus, Fidei vero, qua nulla res hominibus aut maior esse posset aut sanctior, nullum cultum, nec publice nec privatim, tributum esse. Rup. Fieri potest, ut Numa, si tres illas gentes, id quod Wachsmuth. placet, in unam coagmentaverit, solenne Fidei instituerit, quod concordiae vinculum sacrum fieret.

7 *Curru arcuato*] Curru tecto superne, et camerae in modum. Crev.

8 Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen
maximum eius operum fuit tutela, per omne regni tempus,
haud minor pacis, quam regni.

Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace,
civitatem auxerunt. Romulus septem et triginta regnavit
9 annos: Numa tres et quadraginta. Tum valida, tum tem-
perata et belli et pacis artibus, erat civitas.

Numae morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum 22.
Hostilium, nepotem Hostilii, cuius in infima arce clara U. C. 82.
pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus iussit. A. C. 670.
1 Patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dis- Tullus Hostilius rex eligitur.
similis, sed ferocior etiam Romulo fuit. Tum aetas vires-
que, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quaerebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano praedas in vicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albae. Utrimque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus praeceperat suis, ne quid prius, quam mandata, agerent: satis sciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici posse. Ab Albanis socordius res acta: excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. Tantisper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant. Haec renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. Illi, omnium ignari, primum purgando terunt tempus: 'Se invitos quicquam, quod minus 'placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi: res repetitum 'se venisse. Ni reddantur, bellum indicere iussos.' Ad hæc Tullus: 'Nuntiate,' inquit, 'regi vestro, regem Romanum deos facere testes, uter prius populus res repetentes 'legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant 'huiusce clades belli.' Haec nuntiant domum Albani. Et 23.
bellum utrimque summa ope parabatur, civili simillimum U. C. 85.
bello, prope inter parentes natosque; Troianam utramque A. C. 667.
prolem, quum Lavinium ab Troia, ab Lavinio Alba, ab Alba- Bellum cum Albanis.
norum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit: quod nec acie

8 *Vocant*] Cur ista loca Orgei appellata sunt, hodie prorsus ignoratur. Cf. Festus v. Orgei, qui meras nugas profert.

9 *Numa tres et quadraginta*] Cic. de Rep. ii. 14, "Sic ille cum undequadraginta annos regnavisset, sequamur enim potissimum Polybium nostrum, quo nemo fuit in exquirendis temporibus diligentior, excessit e vita." Polybius quattuor annos per interregna distribuit. Augustinus, C. D. iii. 9, Ciceronis locum forsitan respicit.

1 *Patres auctores*] "Tullum Hostilium populus regem comitiis curiatis creavit, isque de imperio suo . . . populum consuluit curiatim." Cic. de Rep. ii. 17. Wachsmuth. p. 145.

certatum est; et, tectis modo dirutis alterius urbis, duo po-
puli in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu
in agrum Romanum impetum fecere. Castra ab urbe haud
plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant: fossa
Cluilia ab nomine ducis per aliquot saecula appellata est, 2
donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his
castris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani
Mettum Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, praeci- 3
pue morte regis, magnumque deorum numen, ab ipso capite
orsum, in omne nomen Albanum expetiturum poenas ob
bellum impium dictitans, nocte, praeteritis hostium castris,
infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab
stativis excivit Mettum. Ducit, quam proxime ad hostem
potest; inde legatum praemissum nuntiare Tullo iubet,
priusquam dimicent, opus esse colloquio: si secum con-
gressus sit, satis scire, ea se allaturum, quae nihilo minus
ad rem Romanam, quam ad Albanam, pertineant. Haud
aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, in aciem
educit. Exeunt contra et Albani. Postquam instructi
utrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces
procedunt. Ibi infit Albanus: 'Iniurias et non redditas
'res ex foedere, quae repetitae sint, et ego regem nostrum
'Cluilium, causam huiusce esse belli, audisse videor: nec 4
'te dubito, Tulle, eadem prae te ferre. Sed, si vera potius,
'quam dictu speciosa, dicenda sunt, cupido imperii duos
'cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque,
'recte, an perperam, interpretor: fuerit ista eius deliberatio,
'qui bellum suscepit. Me Albani gerendo bello ducem
'creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca res,
'quanta circa nos teque maxime sit, quo propior es Etrus- 5
'cis, hoc magis scis. Multum illi terra, plurimum mari
'pollent. Memor esto, iam, quum signum pugnae dabis,
'has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque,
'simul victorem ac victum, aggrediantur. Itaque, si nos
'dii amant, quoniam, non contenti libertate certa, in dubiam
'imperii servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam,

2 *Fossa Cluilia*] Quam Cloeliam appellat Festus, et Plut. in Coriolan. Niebuhrius hanc fossam limites Romani et Albani agri designasse putat, atque per hanc aquas a lacu Albano in regionem inferiorem (hod. *la Campagna*) deductas fuisse.

3 *Mettum Fuffetium*] *Mettium*. Iac. Gronov. et Bekker. quod Niebuhrio arridet, qui *praenomina* Latina, quemadmodum *nomina* Romana, semper in *ius* terminari putat. Contra Drakenb. Mettum, ubi praenomen, Mettium, ubi nomen, scribi vult. Metium, quod ap. Virg. Aen. viii. 642, legimus, causa metri scriptum fuisse auctor est Servius ad loc. cit. *Mettum*. Wachsmuth. p. 148. *Mettium Fufetium* cod. Harlei. 1.

4 *Cluilium . . . . . audisse videor*] Intellige, quum diceret. Similis locutionis exemplum vid. infra iv. 20. Crev.

5 *Etruscis*] Ita cod. Harlei. 2. et Lips. *Vulscis* Harlei 1. ut plerique codd. *Volscis. propriores vos.* Drak. *Veiis* ex emendat. Gronov. in textum recepit Bekker.

'qua utri utris imperent, sine magna clade, sine multo
'sanguine utriusque populi, decerni possit.' Haud displicet
res Tullo, quanquam, tum indole animi, tum spe victoriae,
ferocior erat. Quaerentibus utrimque ratio initur, cui et
fortuna ipsa praebuit materiam. Forte in duobus tum exer- 24.
6 citibus erant trigemini fratres, nec aetate, nec viribus dis- Horatio-
pares. Horatios Curiatiosque fuisse, satis constat; nec ferme rum et Cu-riatiorum
res antiqua alia est nobilior: tamen in re tam clara nomi- certamen
num error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fue- proponitur.
rint. Auctores utroque trahunt: plures tamen invenio, qui
Romanos Horatios vocent. Hos ut sequar, inclinat animus.
Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimi-
cent ferro: ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil re-
cusatur: tempus et locus convenit. Priusquam dimicarent,
foedus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut,
cuiusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo
cum bona pace imperitaret. Foedera alia aliis legibus,
ceterum eodem modo omnia, fiunt. Tum ita factum accepi- Foederis fe-
7 mus, nec ullius vetustior foederis memoria est. Fetialis riendi ritus.
regem Tullum ita rogavit: 'Iubesne me, rex, cum patre
'patrato populi Albani foedus ferire?' iubente rege, 'Sag-
8 'mina,' inquit, 'te, rex, posco.' Rex ait, 'Puram tollito.'
Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit: postea
regem ita rogavit: 'Rex, facisne me tu regium nuntium
'populi Romani Quiritium? vasa, comitesque meos?' Rex
respondit: 'Quod sine fraude mea populique Romani
9 'Quiritium fiat, facio.' Fetialis erat M. Valerius: patrem
patratum Sp. Fusium fecit, verbena caput capillosque
1 tangens. Pater patratus ad iusiurandum patrandum, id
est, sanciendum fit foedus; multisque id verbis, quae longo
effata carmine non operae est referre, peragit. Legibus
deinde recitatis: 'Audi,' inquit, 'Iupiter; audi, pater

6 *Trigemini fratres*] Terni eodem partu geniti, quos consobrinos fuisse Dionys. iii. 14. quippe in vetere illo carmine Roma atque Alba tanquam sorores adumbratae sunt. Cf. Wachsmuth. p. 147. Niebuhr. i. p. 342.

7 *Fetialis*] *Fetiales* xx sacerdotes, a Numa instituti. Dionys. ii. 72. Plut. Numa 13. et Cic. de Leg. ii. 9. Ritus, quo bellum indicebant, et forma iuris, quo utebantur, ab Anco constituta. Cf. infr. 32. ubi Livius, alios forte auctores secutus, ab Aequiculis iura fetialia petita dicit, quae tamen iam antiquitus inter alios Italiae populos, e. g. Albanos et Samnites, viguisse constat ex hoc cap. et viii. 39. Rup. Cf. Wachsm. loc. cit.

8 *Sagmina*] *Sagmina*, inquit Festus, *vocantur verbenae, hoc est, herbae purae, quia ex loco sancto* secabantur: et, teste Plin. H. N. xxii. 2. idem sunt, quod *gramen ex arce cum sua terra evulsum*. Ex arce verbenae sumebantur dandae fecialibus, teste Livio infra xxx. 43. Crev. Formula haec ex commentariis pontificum deprompta, Niebhr. cf. Serv. in Aen. xii. 120.

9 *M. Valerius*] *M. Veturius* e nummo legendum esse monet Begerus ad Florum, p. 44. Hearn.

1 *Pater patratus*] Pater patratus fit ad iusiurandum patrandum, atque inde illi nomen est: iusiurandum autem patrare hic idem est ac foedus sancire. Crev.

'patrate populi Albani; audi tu, populus Albanus; ut illa
'palam, prima, postrema, ex illis tabulis cerave recitata
'sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intel-
'lecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non de-
'ficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo; tu illo
'die, Iupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc
'porcum hic hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto
'magis potes pollesque.' Id ubi dixit, porcum saxo silice
percussit. Sua item carmina Albani suumque iusiurandum
25. per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt. Foe-
dere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum
sui utrosque adhortarentur, 'deos patrios, patriam ac pa-
rentes, quicquid civium domi, quicquid in exercitu sit,
illorum tunc arma, illorum intueri manus:' feroces et
suopte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium
Certaminis descriptio. inter duas acies procedunt. Consederant utrimque pro
castris duo exercitus, periculi magis praesentis, quam curae,
expertes: quippe imperium agebatur, in tam paucorum
virtute atque fortuna positum. Itaque ergo erecti sus- 2
pensique in minime gratum spectaculum animo intendun-
tur. Datur signum: infestisque armis, velut acies, terni
iuvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concur-
runt: nec his, nec illis periculum suum; publicum im-
perium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde
patriae fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim con-
cursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror
ingens spectantes perstringit: et, neutro inclinata spe, tor-
pebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum
iam non motus tantum corporum, agitatioque anceps te-
lorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis specta-
culo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis
tribus Albanis, exspirantes corruerunt. Ad quorum casum
quum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas
legiones iam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat,
exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. 3
Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic
adversus singulos ferox. Ergo, ut segregaret pugnam
eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque
vulnere affectum corpus sineret. Iam aliquantum spatii
ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens
videt magnis intervallis sequentes: unum haud procul ab
sese abesse. In eum magno impetu rediit. Et, dum Al-
banus exercitus inclamat Curiatiis, uti opem ferant fratri,
iam Horatius, caeso hoste victor, secundam pugnam petebat.

2 *Itaque ergo*] Similiter hae duae voculae iunguntur infra iii. 31. et ix. 31. CREV.

3 *Vice unius*] Ita codices, sed *vicem* ex emendat. Gronov. in textum recepit Bekker.

Tum clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani
adiuvant militem suum: et ille defungi proelio festinat.
Prius itaque, quam alter, qui nec procul aberat, consequi
posset, et alterum Curiatium conficit. Iamque, aequato
Marte, singuli supererant; sed nec spe, nec viribus pares.
Alterum intactum ferro corpus et geminata victoria ferocem
in certamen tertium dabant: alter, fessum vulnere, fessum
cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage,
victori obiicitur hosti. Nec illud proelium fuit. Romanus
exsultans, 'Duos,' inquit, 'fratrum Manibus dedi: tertium
'causae belli huiusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.'
Male sustinenti arma gladium superne iugulo defigit: ia-
centem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium
accipiunt; eo maiore cum gaudio, quo prope metum res
fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus
animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis
alienae facti. Sepulcra exstant, quo quisque loco cecidit:
duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam
versus; sed distantia locis, et ut pugnatum est.

Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex foe- 26.
dere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti iuventutem
in armis habeat: usurum se eorum opera, si bellum cum
Veientibus foret. Ita exercitus inde domos abducti.
Princeps Horatius ibat, trigemina spolia prae se gerens.
Cui soror virgo, quae desponsa uni ex Curiatiis fuerat,
obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros
fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit
crines, et flebiliter nomine sponsum mortuum appellat.
Movet feroci iuveni animum comploratio sororis in victoria Horatius
sua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul sororem
verbis increpans, transfigit puellam. 'Abi hinc cum im- occidit.
'maturo amore ad sponsum,' inquit, 'oblita fratrum mortu-
'orum vivique, oblita patriae. Sic eat, quaecunque Romana
'lugebit hostem.' Atrox visum id facinus Patribus plebique;
sed recens meritum facto obstabat: tamen raptus in ius ad
regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus
iudicii, aut, secundum iudicium, supplicii auctor esset,
concilio populi advocato, 'Duumviros,' inquit, 'qui Hora-
4 'tio perduellionem iudicent, secundum legem facio.' Lex

4 *Qui Horatio perduellionem indicent*] *Perduellis* hostis, a radice *duellum*, i.e. bellum. *Perduellio* proprie crimen eius, qui hostile aliquid in regem aut rempublicam gessit, sed illo aevo videtur quodvis facinus capitali poena dignum perduellionis lege comprehensum fuisse. Alioquin Horatius ea lege reus agi non potuisset. *Qui Horatio perduellionem iudicent*, i. e. qui sententiam ferant in Horatium, tanquam perduellionis manifestum: non qui indicent, an instar perduellis sit habendus, quo modo Clericus exponit; quum duumviri sententiam in reum ferant his verbis: *tibi perduellionem iudico*. CREV.

In ius vocatur.

horrendi carminis erat: ‘Duumviri perduellionem iudi- 5
‘cent. Si a duumviris provocarit, provocatione certato:
‘si vincent, caput obnubito: infelici arbori reste suspendito:
‘verberato vel intra pomoerium, vel extra pomoerium.’ Hac
lege duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege,
ne innoxium quidem, posse, quum condemnassent; tum 6
alter ex his, ‘P. Horati, tibi perduellionem iudico,’ inquit.
‘I, lictor, colliga manus.’ Accesserat lictor, iniiciebatque
laqueum. Tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis
interprete, ‘Provoco,’ inquit. Ita de provocatione certa- 7
tum ad populum est. Moti homines sunt in eo iudicio,
maxime P. Horatio patre proclamante, se filiam iure caesam
iudicare: ni ita esset, patrio iure in filium animadversurum
fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paullo ante cum egregia
stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Inter haec
senex, iuvenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco,
qui nunc Pila Horatia appellatur, ostentans, ‘Hunccine,’ 8
aiebat, ‘quem modo decoratum ovantemque victoria ince-
‘dentem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter
‘verbera et cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum
‘oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor,
‘colliga manus, quae paullo ante armatae imperium populo
‘Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis
‘huius: arbori infelici suspende: verbera, vel intra pomoe-
‘rium, modo inter illa pila et spolia hostium; vel extra
‘pomoerium, modo inter sepulcra Curiatiorum. Quo enim
‘ducere hunc iuvenem potestis, ubi non sua decora eum a
‘tanta foeditate supplicii vindicent?’ Non tulit populus
nec patris lacrimas, nec ipsius parem in omni periculo ani-
mum: absolveruntque admiratione magis virtutis, quam iure
causae. Itaque, ut caedes manifesta aliquo tamen piaculo
lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecunia pub-
lica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quae
deinde genti Horatiae tradita sunt, transmisso per viam
tigillo, capite adoperto, velut sub iugum misit iuvenem. Id

Absolvitur a P. R.

5 *Carminis*] Hic nihil aliud est, quam certa solennisque verborum formula. Crev. Niebuhr. placet, haec ipsa verba antiqui carminis esse. Cf. Macrob. Saturn. ii. 16.

6 *Ne innoxium quidem*] Muretus autem in Var. Lect. xiv. 16, “*condemnandi* verbum non de iudice modo sed et de accusatore, qui reum peragit, dici, nemo est, opinor, quin sciat: idque, et post ab aliis, et iampridem ab eruditissimo Budaeo notatum est. Sed *iudicare* quoque dici, non eum modo, qui pronuntiat et sententiam fert, verum eum quoque qui accusat, et diem alicui dicit, id non ita notum esse arbitror.” Haec res si ita si habeat, duumviri non nisi accusatores publici ad populum erant; quod, si reus provocare noluisset, et ita se noxium professus esset, tum lictor manus colligabat, et tanquam manifesta noxa, arbori infelici suspendebat. Cf. Cic. Rabir. 4.

7 *Ita de*] *Ita demum*, MS. Leid. 2. quod plures approbant.

8 *Pila Horatia*] Columna, quae in monumentum tergeminae Horatii victoriae erecta, Livii adhuc aevo stabat. Crev.

hodie quoque publice semper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiae sepulcrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

Nec diu pax Albana mansit. Invidia vulgi, quod 27.
tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; et, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos coepit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quaerens, quia suae civitati animorum plus, quam virium, cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerundum alios concitat populos: suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Veientibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenae aperte descissent, Tullus, Metto exercituque eius ab Alba accito, contra hostes ducit. Ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum et Fidenas Veientium exercitus Tiberim transierat. Hi et in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Veientem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quam fidei. Nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes

Bellum cum Fidenatibus.

Metti perfidia.

9 succedit. Inde, ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem: fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nuntiat regi, abire
1 Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit salios, fanaque Pallori ac Pavori. Equitem, clara increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in proelium iubet: 'Nihil trepidatione opus esse: suo iussu circumduci Albanum exer-
2 'citum, ut Fidenatium nuda terga invadant.' Idem imperat, ut hastas equites erigere iubeat. Id factum magnae parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersaepsit: qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad

9 *Erigit*] Stare iubet. Ubi enim agmen sistitur, miles et corpus et hastam erigit. Sic apud nos dicitur *faire alte*, olim *faire haut*, quomodo vertit hoc loco Vigenerius. CREV. Tac. Hist. 3. 71.

1 *Tullus duodecim vovit salios*] Agonales et Collinos s. Quirinales: nam Palatinos Numa instituerat; et hi in Palatio, illi in colle Quirinali habebant sacrarium et sacra faciebant. Dionys. ii. 70. iii. 32. *Fanaque Pallori ac Pavori* vovit, sc. ut non tam colerentur, quam placarentur, ne amplius eorum vim sentirent Romani. RUP.

2 *Idem*] *Eidem* ex coniect. Gronov. in textum recepit Bekker. licet codd. advers.

hostes transit: et audiverant clara voce dictum, et magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, 3
Latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Veientem,

Romani victores.

alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum: sed ab effusa fuga flumen obiectum a tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit, alii, arma foede iactantes, in aquam caeci ruebant: alii, dum cunctantur in ripis, inter fugae pugnaeque consilium oppressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

28. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Mettum benigne alloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris iungere iubet: sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, 4
paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utrumque exercitum iubet. Praecones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos. Hi, novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex

Supplicium de Metto sumtum.

composito armata circumdatur Romana legio: centurion- 5
ibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus infit: 'Romani, si unquam 'ante alias ullo in bello fuit, quod primum diis immortalibus 'gratias ageretis, deinde vestrae ipsorum virtuti, hesternum 'id proelium fuit. Dimicatum est enim non magis cum 'hostibus, quam, quae dimicatio maior atque periculosior 'est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos 'falsa opinio teneat, iniussu meo Albani subiere ad montes: 'nec imperium illud meum, sed consilium et imperii simu-'latio fuit: ut nec, vobis ignorantibus deseri vos, averteretur 'a certamine animus; et hostibus, circumveniri se a tergo 'ratis, terror ac fuga iniiceretur. Nec ea culpa, quam

3 *Qui coloni additi Romanis essent*] Nam colonia aliquo deducta, veteres oppidi cives tantum non omnes colonis Rom. adscribi solebant. Fidenae itaque iam colonia Rom. cf. iv. 11. viii. 1. 14. "Qui in expugnato oppido relinquuntur cives, cum novis ibi colonis habitaturi, recte et ipsi *coloni* dicuntur, ut quos expellendi ius victoribus fuisset: urbs enim talis iam civium Rom. erat." Bauer. Hoc sensu Fidenates paullo ante *colonia Romana* vocati sunt. *Ut queis coloni additi Romani essent* probat Faber.

4 *Sacrificium lustrale*] Suovetaurile, quo circa populum s. exercitum ducto et mox immolato ille in campo Martio lustrabatur a censoribus, ita *lustrum condentibus*. Similiter lustrari et purgari solebant tum agri, ineunte vere, a Fratribus Arvalibus, sacrificio *ambarvali*, h. e. circa arva ducto pro felici frugum proventu; tum Urbs ob prodigium vel insignem calamitatem vel ingens aliquod scelus admissum, *amburbio* s. *amburbialibus hostiis*, circa Urbem terminosque eius ductis. Rup.

5 *Romana legio*] Romanus exercitus. Sic infr. ii. 26. *Sabina legio*. Crev. cf. infr. xxviii. 26. ubi arte simili Scipio utitur.

'arguo, omnium Albanorum est. Ducem secuti sunt: ut 'et vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecis'setis. Mettus ille est ductor itineris huius, Mettus 'idem huius machinator belli, Mettus foederis Romani 'Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in 'hunc insigne iam documentum mortalibus dedero.' Centuriones armati Mettum circumsistunt: rex cetera, ut orsus erat, peragit. 'Quod bonum, faustum, felixque sit populo 'Romano ac mihi, vobisque, Albani; populum omnem 'Albanum Romam traducere in animo est; civitatem dare 'plebi; primores in Patres legere; unam urbem, unam rem'publicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos 'divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat.' Ad haec Albana pubes, inermis ab armatis saepta, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus: 'Mette Fuffeti,' inquit, 'si ipse discere 'posses fidem ac foedera servare, vivo tibi ea disciplina a 'me adhibita esset. Nunc quoniam tuum insanabile inge'nium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea 'sancta credere, quae a te violata sunt. Ut igitur paullo 'ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem 'gessisti, ita iam corpus passim distrahendum dabis.' Exinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Mettum: deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhaeserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes a tanta foeditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. In aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse poenas.

6 Inter haec iam praemissi Albam erant equites, qui mul- 29.
titudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductae U. C. 87.
ad diruendam urbem. Quae ubi intravere portas, non A. C. 665. Alba diru-
quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum ta.
esse urbium solet; quum, effractis portis, stratisve ariete
muris, aut arce vi capta, clamor hostilis et cursus per urbem
armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium
triste ac tacita maestitia ita defixit omnium animos, ut, prae
metu obliti, quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente
consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent,
7 nunc errabundi domos suas, ultimum illud visuri, perva-

6 *Inter haec iam praemissi*] Descriptio vere Liviana, quam Virgilius transtulit in Aen. ii. 486. cf. Serv. loc. cit.

7 *Ultimum illud*] Ultima illa vice: quemadmodum apud Curt. iv. 43. *hoc iam tertio.* Vulgo editi habent *ultimum illas*, nempe domos, *visuri.* *Illud* legi affirmat Gronovius in scriptis omnibus et antiquioribus editis, quod firmant tres e nostris codd. Vetustissimus quidem omnium habet *illas*: sed duae ultimae litterae *as* a recentiore manu sunt, et alio atramento. Crev.

Albani Romam migrant.

garentur. Ut vero iam equitum clamor exire iubentium instabat, iam fragor tectorum, quae diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat; raptim, quibus 8
quisque poterat, elatis, quum larem ac penates tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent: iam continens agmen migrantium impleverat vias: et conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas: vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum praecipue, quum obsessa ab armatis templa augusta praeterirent, ac velut captos relinquerent deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adaequat solo, unaque hora quadringentorum annorum 9
opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

30.

Coelius mons urbi additus.

Roma interim crescit Albae ruinis. Duplicatur civium numerus: Coelius additur urbi mons; et, quo frequen- 1
tius habitaretur, eam sedem Tullus regiae capit, ibique habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque 2
pars reipublicae cresceret, legit Iulios, Servilios, Quinctios, Geganios, Curiatios, Cloelios: templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quae Hostilia usque ad patrum 3
nostrorum aetatem appellata est. Et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adiiceretur, equitum decem

U. C. 100. A. C. 652.

turmas ex Albanis legit. Legiones et veteres eodem sup- 4
plemento explevit, et novas scripsit.

Bellum cum Sabinis.

Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimae viris armisque. Utrimque iniuriae factae, ac res nequicquam erant repetitae. Tullus ad Feroniae fanum mercatu fre- 5

8 *Quibus quisque poterat*] Hellenismus, pro *iis quae quisque poterat.* Sic. iv. 39. *Quibus poterat sauciis ductis secum.* Crev.

9 *Quadringentorum*] Sequitur Livius eundem calculum, quem Virg. Aen. i. 276. et Justinus, xliii. 1. Dionysius cum plerisque numerat annos 489. quibus Alba steterit. Crev.

1 *Coelius*] Albanis sedem Coelium a Tullo assignatum esse vult Niebhr. qui Luceres Albanos fuisse putat, et Tullum, ipsum ex urbe Medullia Albana stirpe prognatum, Luceres in civitatem adsociasse. cf. Dion. iii. 1. et Eutrop. Strabo autem v. p. 358 et Cic. de Rep. ii. 18, Ancum Marcium urbi Coelium adiunxisse confirmant. cf. Tac. Ann. iv. 64, 65.

2 *In Patres*] In patricios adlegit, quippe consentiunt omnes a nullo rege nisi Romulo, Tatio, et Tarquinio Prisco senatores adlectos fuisse. Vox illa ambigua, *patres*, in prioribus libris Livianis, plerumque patricios intelligit. Niebhr. i. p. 322. 598.

3 *Hostilia*] A Tullo Hostilio exstructa, *usque ad patrum nostrorum aetatem appellata est:* nam conflagravit U. C. 700. quum cadaver P. Clodii in ea cremaretur Plin. H. N. xxxiv. 5. Dio Cass. xl. 48. Livius autem obiit U. C. 770. Rup.

4 *Equitum decem turmas*] sc. Unam centuriam, in quam Luceres conscriptos fuisse censet Niebhr.

5 *Ad Feroniae fanum*] Triplex huius Deae in Italia fanum: unum ad Terracinam. Hor. Sat. I. v. 24. Serv. in Aen. vii. 799. viii. 564, ubi

quenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur. Sabini suos prius in lucum confugisse ac Romae retentos. Hae causae belli ferebantur. Sabini, haud parum memores, et suarum virium partem Romae ab Tatio locatam, et Romanam rem nuper etiam adiectione populi Albani auctam, circumspicere et ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina; proximi Etruscorum Veientes. Inde, ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere: et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adiuti sunt; valuitque apud Veientes (nam de ceteris
6 minus mirum est) pacta cum Romulo indutiarum fides. Quum bellum utrimque summa ope pararent, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit: ubi et peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna caede potuit.

Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque 31.
opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nuntiatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus
7 pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere coelo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quae, velut diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: et aut Romana sacra susceperant, aut, fortunae, ut fit, obirati, cultum reliquerant deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publice susceptum est: seu voce coelesti ex Albano monte missa, (nam id quoque traditur) seu haruspicum monitu. Mansit certe sollenne, ut, quandoque idem prodigium nuntiaretur, feriae per novem dies agerentur.

Lapidibus pluit in Albano monte.

servi in libertatem vindicati pileum petebant; alterum in Etruria ad Vesdiam, Gruter. Inscr. p. 220; tertium de quo nunc agitur in Etruria ad radices Soractis montis in agro Capenate, ubi frequens totius Italiae mercatus. Cf. Dion. iii. 52.

6 *Indutiarum*] Quae ruptae quidem ipso regnante Tullo fuerant, sed videntur fuisse renovatae. Vid. infr. 42. et ea quae ibi annotabimus. Romulus autem hic appellatur, quia primus illarum auctor. Perizonius Animadv. Histor. 4. scripsisse Livium censet *Pacta cum Tullo*. Crev.

7 *Lapidibus pluisse*] De his aliisque *prodigiis* h. e. rebus quibusvis, quae contra naturae morem fiunt, iramque divinam indicant (unde hyems praeter morem gelida ac nivosa infr. 14 dicitur *prodigiis divinis similis*) vid. I. A. F. Steger *von den Prodigien* Brunsv. 1800. et Heyn. Opusc. Acad. iii. p. 198 – 215. et 255 – 274. Rup.

Haud ita multo post pestilentia laboratum est. Unde quum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege, salubriora etiam credente militiae, quam domi, iuvenum corpora esse: donec ipse

Tulli morbus et mors.

quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. Vulgo iam homines, eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem aegris corporibus relictam, si pax veniaque ab diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem, tradunt, volventem commentarios Numae, quum ibi quaedam occulta sollennia sacrificia Iovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam coelestium speciem, sed ira Iovis, sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

U. C. 114. A. C. 638. Ancus Marcius rex electus.

32. Mortuo Tullo, res, ut institutum iam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. Quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numae Pompilii regis 8 nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat. Qui, ut regnare coepit, et avitae gloriae memor, et quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis;

Sacra rite colenda curat.

longe antiquissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem in album relata, proponere in publico iubet. Inde et civibus otii cupidis, et finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum foedus erat, sustulerant animos: et, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt; desidem Romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, et Numae, et Romuli memor: et, praeterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine iniuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam et tentatam contemni: temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Numae. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicae caerimoniae proderentur; nec

8 *Regem populus creavit*] "Rex a populo est Ancus Marcius constitutus, itemque de imperio suo legem curiatam tulit." Cic. de Rep. ii. 18.

gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu;
9 ius ab antiqua gente Aequicolis, quod nunc fetiales
habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad Belli indi-
fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo cendi ritus.
(lanae velamen est) 'Audi, Iupiter,' inquit, 'audite, fines;'
(cuiuscunque gentis sunt, nominat) 'audiat Fas. Ego sum
'publicus nuntius populi Romani, iuste pieque legatus venio,
'verbisque meis fides sit.' Peragit deinde postulata. Inde
Iovem testem facit: 'Si ego iniuste impieque illos homines
'illasque res dedier nuntio populi Romani mihi exposco,
'tum patriae compotem me nunquam siris esse.' Haec,
quum fines suprascandit, haec, quicunque ei primus vir
obvius fuerit, haec, portam ingrediens, haec, forum ingressus,
paucis verbis carminis concipiendique iurisiurandi mutatis,
peragit. Si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus et
triginta (tot enim sollennes sunt) peractis, bellum ita
indicit: 'Audi, Iupiter, et tu, Iuno, Quirine, diique omnes
'coelestes, vosque terrestres, vosque inferni audite. Ego
'vos testor, populum illum,' (quicunque est, nominat)
'iniustum esse, neque ius persolvere. Sed de istis rebus in
'patria maiores natu consulemus, quo pacto ius nostrum
'adipiscamur.' Cum his nuntius Romam ad consulendum
redit. Confestim rex his ferme verbis Patres consulebat:
'Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus
'populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latino-
'rum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi
'oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt,
'dic,' inquit ei, quem primum sententiam rogabat, 'quid
1 'censes?' Tum ille: 'Puro pioque duello quaerendas
'censeo, itaque consentio, consciscoque.' Inde ordine
alii rogabantur: quandoque pars maior eorum, qui aderant,
in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu. Fieri
2 solitum, ut fetialis hastam ferratam aut sanguineam prae-
ustam ad fines eorum ferret, et, non minus tribus puberibus
praesentibus, diceret: 'Quod populi priscorum Latinorum
'hominesque prisci Latini adversus populum Romanum

9 *Ius ab antiqua gente Aequicolis*] Repetitum *descripsit.* Valerius in Epit. de praenominibus *ab Aequicolis Sertorem Resium, qui primus ius fetiale instituit.* Pro *Aequicolis*, quae est depravatio grammativorum, leg. *Aequiculis.* cf. Heyne ad Virg. Aen. vii. 747. Rup. Feciales a Numa instituti fuere. Haud scio an Ancus Aequorum ritus quosdam ad priscam illam Numae disciplinam adiecerit. Hoc tamen ius feciale, quidquid esset, Tullum constituisse scribit Cic. de Rep. ii. 17. Cramer, Ancient Italy, i. p. 322. Wachsm. p. 219. *Aequiculis*, Bekker. et Cramer.

1 *Puro pioque duello quaerendas censeo*] Versus Saturnius, si particula *que* omiseris; alios plures passim inveneris.

2 *Hastam . . . sanguineam*] *Hasta sanguinea* non est ex arbore sanguinea fabricata, quod nonnulli putarunt, sed vero sanguine infecta. Stroth. cf. Amm. Marcell. xix. 1, "Hastam infectam sanguine," et seqq.

'Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus 3
'Quiritium bellum cum priscis Latinis iussit esse, senatus'que populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, 'ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego 'populusque Romanus populis priscorum Latinorum homi'nibusque priscis Latinis bellum indico facioque.' Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitae res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt.

33. Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. Et, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum, Sabini Capitolium atque arcem, Coelium montem Albani implessent; Aventinum novae multitudini datum. 4
Additi eodem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini: eaque causa diruendae urbis eius fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam compulso, aliquamdiu ibi Marte incerto, varia victoria, pugnatum est: nam et urbs tuta munitionibus, praesidioque firmata valido erat, et, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connisus, Ancus acie primum vincit: inde, ingenti praeda potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; 5
quibus, ut iungeretur Palatio Aventinum, ad Murciae 6
datae sedes. Ianiculum quoque adiectum; non inopia 7

Bellum cum Latinis.

Aventinus mons additus.

Ianiculum

3 *Populus Romanus Quiritium*] sc. Populus Romanus et Populus Quiritium. cf. Niebhr. i. p. 288. et Brisson. de Formul. i. p. 61. qui particulam coniunctivam *et* in usum sero venisse scribit. cf. supr. 3. *Quiritium*, i. e. Sabinorum, qui cum "faece Romuli" coaluerant.

4 *Aventinum*] "Qui cum Latinos bello devicisset, adscivit eos in civitatem, atque idem Aventinum et Coelium montem adiunxit urbi." Cic. de Rep. ii. 18. "Aventinum et Ianiculum urbi addidit, nova moenia oppido circumdedit." Aur. Vict. de Vir. Ill. 5. Aventinus tamen mons extra pomoerium mansit, A. Gell. xiii. 14. Wachsm. p. 163. usque ad Claudii Imperatoris aetatem.

5 *Multis millibus Latinorum*] Hinc plebs, Anci scilicet populus, originem habuit. Niebhr. i. p. 349. "Sis quocumque tibi placet Sancta nomine, *Romulique Ancique*, ut solita es, bona sospites ope gentem." Catull. xxxiv. cf. Virg. Aen. vi. 816. Enn. iii. p. 53. Lucret. iii. 1038.

6 *Ad Murciae*] Circa aedem Veneris Murciae. *Murcia* quasi *Murtea*. *Murtea* autem primo dicta fuerat, vel quia myrtus Veneri sacra, vel a myrteto prope hanc aedem consito. Alii *Murciam* desidiae deam fuisse volunt, quae homines *murcidos*, sive ignavos faceret. Crev. cf. Plin. H. N. xv. 29. Plut. Qu. Rom. ii. p. 268.

7 *Ianiculum*] Sic dictum, sive a Iano, qui ibi vel sit sepultus, vel habitaverit; sive, auctore Festo, quod per eum, tanquam per *ianuam*, popu-

loci, sed ne quando ea arx hostium esset. Id non muro urbi con-
solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sub- iunctum.
8 licio, tum primum in Tiberi facto, coniungi urbi placuit.
9 Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a
planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incre-
mento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum,
discrimine recte an perperam facti confuso, facinora clan-
destina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciae
media urbe, imminens foro aedificatur. Nec urbs tantum Imperii fi-
hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Maesia nes prolati.
Veientibus adempta, usque ad mare imperium prolatum, et
1 in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinae circa factae,
egregieque rebus bello gestis, aedis Iovis Feretrii amplifi-
cata.

2 Anco regnante, Lucumo, vir impiger ac divitiis potens, 34.
Romam commigravit, cupidine maxime ac spe magni U. C. 121.
honoris, cuius adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque A. C. 631.
peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Da- L. Tarquinius Ro-
3 marati Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo mam venit.
profugus, quum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi
ducta, duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque
Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium
heres: Aruns prior, quam pater, moritur, uxore gravida
relicta. Nec diu manet superstes filio pater: qui quum, Eius genus
ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando et fata.
nepotis decessisset, puero, post avi mortem in nullam sortem
bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lu-

lus Romanus transierit in agrum Etruscum. Id tum communitum ab Anco, non vere adiectum aut coniunctum urbi videtur. Crev.

8 *Ponte sublicio*] Qui innitebatur palis s. trabibus et tignis, quae *sublicae* dicebantur, vel qui ex trabibus, sine omni aere aut ferro, compositus erat, ita disposita contignatione, ut eximerentur trabes ac reponerentur, et vel clavum iis addere religioni esset. Plin. H. N. xxxvi. 15. Rup. Nimirum ut Etruscis hostibus transitus Tiberis, si ita placuisset Romanis, intercluderetur.

9 *Quiritium Fossa*] Hod. *La Marrana*, quam Niebhr. ab radicibus Aventini Capenam portam versus per vallem, postea vicum Septem Vias dictam, quae Coelium montem et Palatinum dirimit, ductam fuisse arbitratur. Hac fossa aquae a valle Murciae in Tiberim derivatae sunt.

1 *Ostia*] cf. Cic. de Rep. ii. 18. Dion. iii. 44. Plin. H. N. iv. 5. Heyn. Opusc. Acad. v. p. 416. A *salinis* autem *circa factis* nomen accepit *via salaria*, quae in Sabinos ferebat, vel, ut Festus dicit, a sale, quod per eam Sabini deferebant a mari. Rup.

2 *Lucumo*] Lucumones sacerdotum gens apud Etruscos militaris, qualem nos vulgo dicimus, *a warlike sacerdotal caste;* patricii, non reges Niebhr. i. p. 372.

3 *Damarati*] Damaratum Corinthiorum tyrannum in Italiam fugisse consentiunt Cic. de Rep. ii. 19. Dionys. iii. 46. Fictam autem omnino a Graeculo quodam hanc fabulam, qui annorum inter Cypselum et Damaratum rationem non habuit, censet Niebhr. qui Tarquinium Etrusca stirpe oriundum quondam autumavit. cf. Claud. Imp. Orat. apud Gruter. p. DII. Sed ultima manu Latinum eum et Lucerum patronum scripsit Niebhr.

cumoni contra, omnium heredi bonorum, quum divitiae
iam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tana-
quil, summo loco nata, et quae haud facile iis, in quibus 4
nata erat, humiliora sineret ea, quae innupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem, exsule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitae erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissi-
mum visa. In novo populo, ubi omnis repentina atque 5
ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum
Numam a Curibus: et Ancum Sabina matre ortum, 6
nobilemque una imagine Numae esse. Facile persuadet, ut cupido honorum, et cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Ianiculum forte ventum erat. Ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila, suspensis demissa leniter alis, pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit: inde sublimis abiit. Accepisse id augurium laeta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, coelestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta sperare complexa virum iubet: eam alitem ea regione coeli et eius dei nuntiam venisse: circa summum culmen hominis auspicium fecisse: levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt;
domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priscum edi- 7
dere nomen. Romanis conspicuum eum novitas divitiaeque faciebant: et ipse fortunam benigno alloquio, comitate in-

4 *Tanaquil*] Quae in alia fabula Caia Caecilia dicitur. Cf. Festus v. *Praedia*. Niebhr. i. p. 357. qui Caeciliam antiquioris aevi, et Latinam originem sapere putat, quippe quod a Caeculo, gentis Caeciliae eponymo, oppidum Praeneste conditum dicitur. cf. Serv. in Aen. vii. 681.

5 *Potissimum*] Ita codd. sed *potissima* ex emendat. Gronov. in textum recepit Bekker.

6 *Sabina matre*] Perizonius Anim. Hist. 3. legi iubet *Sabino patre:* quum Sabina mater obiici Anco non possit, ut quae regis Numae filia ingentem claritudinem filio conciliaret; quemadmodum hoc ipso loco Tanaquil agnoscit his verbis, *nobilemque una imagine Numae esse*. Contra Sabinus pater recte obiici Anco potest, homo peregrinus, nec ulla re notus, praeterquam suo cum Pompilia matrimonio. Unde Seneca Ep. 108. *Anci pater nullus: Numae nepos dicitur.* Crev.

7 *Priscum*] Sigonius existimat delendam esse hanc vocem. Longe enim verisimilius esse putat Tarquinium non cognominatum fuisse Priscum, nisi multis post annis, ut a Superbo, qui eodem nomine ac praenomine erat, distingueretur. Atque ita censet Dion. iv. 41. Eam vocem ab uno e MSS. suis abesse testatur Hearnius. Crev. Contra Niebhr. i. p. 371. cognomen hoc Latinum esse, et stirpem Latinam Tarquiniorum indicare, ut Serviliorum, quibus, Alba oriundis, cognomen erat Priscus; censori quoque Marco Porcio cognomen esse Priscum, ut qui, in agro Sabino, sanguine Latino prognatus esset. cf. Plut. Cato, i. sed posteros, quos vis antiqua verbi fefellit, temporis non gentis rationem fuisse habitam somniavisse.

vitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adiuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est: notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiae adduxerat iura, ut publicis pariter ac privatis consiliis belli domique interesset: et, per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

Regnavit Ancus annos quattuor et viginti, cuilibet 35.
superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par. Moritur Ancus.
Iam filii prope puberem aetatem erant: eo magis Tar-
quinius instare, ut quam primum comitia regi creando
fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum
ablegavit: isque primus et petisse ambitiose regnum, et Tarquinius regnum ambit.
orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos
compositam: 'Quum se non rem novam petere: quippe
'qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset,
'sed tertius Romae peregrinus regnum affectet: et Tatium
'non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste, regem fac-
'tum: et Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum
'ultro accitum: tum se, ex quo sui potens fuerit, Romam
'cum coniuge ac fortunis omnibus commigrasse: maiorem
'partem aetatis eius, qua civilibus officiis fungantur homines,
'Romae se, quam in vetere patria, vixisse: domi militiaeque
'sub haud poenitendo magistro, ipso Anco rege, Romana
'se iura, Romanos ritus didicisse: obsequio et observantia
'in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege
'ipso certasse.' Haec eum haud falsa memorantem ingenti U. C. 138.
consensu populus Romanus regnare iussit. Ergo virum, A. C. 614. Eligitur.
cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam
regnantem ambitio est. Nec minus regni sui firmandi,
8 quam augendae reipublicae, memor, centum in Patres
9 legit; qui deinde minorum gentium sunt appellati: factio
haud dubia regis, cuius beneficio in curiam venerant.
Bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Apiolas Bellum cum Latinis.
vi cepit: praedaque inde maiore, quam quanta belli fama
fuerat, revecta, ludos opulentius instructiusque, quam pri-
1 ores reges, fecit. Tum primum circo, qui nunc maximus

8 *Centum in Patres legit*] Quos trecentorum Senatorum numerum explevisse scribit Dionysius iii. 67, et ex plebeiis adlectos: contra vero Niebuhrius hos Luceres fuisse, qui a Tullo Hostilio in curias adscripti, nunc tandem in senatum viam sibi muniverunt. Niebhr. i. p. 296.

9 *Minorum gentium*] Minus insignium familiarum. Nempe *maiorum gentium Patres* habiti et dicti sunt ii, qui originem ducebant ab iis quos Romulus ex primis Romanis, ac deinde ex Sabinis, in Patres legerat. CREV. Hac vero non nisi sero eadem dignitate, qua maiores gentes, ornatae sunt.

1 *Maximus*] Inter Aventinum et Palatinum montes, per vallem Murciae ductus. Loca quidem in hoc circo singulis curiis assignata, cf. Dion. iii. 68. plebi autem sua spectacula in pratis Flaminiis, ubi postea circus Flaminius, erant.

Circus maximus.

dicitur, designatus locus est: loca divisa Patribus equitibus-
que, ubi spectacula sibi quisque facerent; fori appellati.
Spectavere furcis duodenos ab terra spectacula alta sus- 2
tinentibus pedes. Ludicrum fuit: equi pugilesque ex
Etruria maxime acciti. Sollennes deinde annui mansere

Ludi Romani.

ludi, Romani Magnique varie appellati. Ab eodem rege et
circa forum privatis aedificanda divisa sunt loca; porticus
tabernaeque factae.

36.

Bellum cum Sabinis.

Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum
Sabinum bellum coeptis intervenit: adeoque ea subita res
fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam
ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque tre-
pidatum Romae est: et primo dubia victoria magna
utrimque caede pugnatum est. Reductis deinde in castra
hostium copiis, datoque spatio Romanis, ad comparandum
de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime suis deesse
viribus ratus, ad Ramnes, Titienses, Luceres, quas cen-
turias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque 3
insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus

Attus Navius.

fecerat, negare Attus Navius, inclutus ea tempestate augur,
neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent,
posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, ut ferunt,
'Agedum,' inquit, 'divine tu, inaugura, fierine possit, quod
'nunc ego mente concipio.' Quum ille, in augurio rem
expertus, profecto futuram dixisset; 'Atqui hoc animo
'agitavi,' inquit, 'te novacula cotem discissurum. Cape
'haec, et perage, quod aves tuae fieri posse portendunt.'
Tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt.
Statua Atti capite velato, quo in loco res acta est, in
comitio, in gradibus ipsis ad laevam curiae fuit: cotem quo-
que eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad pos-
teros miraculi eius monumentum. Auguriis certe sacerdo-
tioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domi-
que postea, nisi auspicato, gereretur: concilia populi, 4
exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent,
dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum cen-
turiis quicquam mutavit: numero alterum tantum ad- 5

2 *Furcis*] E spectaculis, sive sedilibus, altis duodenos ab terra pedes, quae furcis sustinebantur.

3 *Addere alias*] Ex plebe scilicet, ut Niebuhrio placet.

4 *Concilia populi, exercitus vocati*] h. e. Comitia curiata, et Comitia centuriata cf. Niebhr. i. p. 418.

5 *Alterum tantum*] Quomodo duplicatus equitum numerus mille et octingentos dederit, non satis apparet. Romulus tres equitum centurias conscripsit, supra 13. Tullus supra 30. decem turmas ex Albanis legit: quae, quum singulae tricenis equitibus constarent, universae trecentos efficiunt. Itaque, si Livium solum consulamus, sexcentos tantum equites ante Tarquinium habemus. Dion. ii. scribit mille ferme equites a Romulo relictos fuisse: qui numerus, cum iis quos Tullus addidit, iusto maior erit. CREV.

6 iecit, ut mille et octingenti equites in tribus centuriis
essent. Posteriores modo sub iisdem nominibus, qui ad-
diti erant, appellati sunt: quas nunc, quia geminatae sunt,
sex vocant centurias.

Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis con- 37.
fligitur. Sed praeterquam quod viribus creverat Ro-
manus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis,
qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa iacentem,
ardentem in flumen coniicerent: ventoque iuvante accensa
7 ligna, et pleraque in ratibus, impacta sublicis quum haere-
rent, pontem incendunt. Ea quoque res in pugna terrorem
8 attulit Sabinis. Effusis eadem fugam impediit: multique Sabini funduntur.
mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso periere:
quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi prius
paene, quam nuntiari posset, insignem victoriam fecere.
Eo proelio praecipua equitum gloria fuit: utrimque ab
cornibus positos, quum iam pelleretur media peditum
suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non
sisterent modo Sabinas legiones, ferociter instantes cedenti-
bus, sed subito in fugam averterent. Montes effuso cursu
Sabini petebant, et pauci tenuere; maxima pars, ut ante
dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius,
instandum perterritis ratus, praeda captivisque Romam
missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti
cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum
inducere. Et, quanquam male gesta res erat, nec gesturos
melius sperare poterant, tamen, quia consulendi res non
dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite: iter-
umque ibi fusi, perditis iam prope rebus, pacem petiere. 38.
Collatia, et quicquid circa Collatiam agri erat, Sabinis Collatia Sabinis adempta.
9 ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Col-

6 *Mille et octingenti*] "Prioribus equitum partibus secundis additis M ac CC fecit equites, numerumque duplicavit, postquam bello subegit Aequorum magnam gentem et ferocem." Cic. de Rep. ii. 20, ubi Angel. Mai. "praeclara Ciceronis lectio, quae Livii mendosum locum purgat, ubi equites dicuntur facti *mille et octingenti*; felicemque Glareani et Salmasii coniecturam dilaudat, qui legendum in Livio MCC iamdiu docuerant." Quae emendatio Niebuhrio valde arridet, qui i. p. 355. dicit in Florent. Cod. Livian. legi M*d*CCC literis uncialibus scriptum, scilicet M*a*CC (M *ac* CC). Quapropter minime mirum est, quod incuria scribendi MCCC passim in MSS. occurrit: numerum autem duplicatum fuisse putat Niebhr. quo tempore postea equites Latini una cum Romanis admisti in acie stabant, ita ut sex illae centuriae quibus *sex suffragia* nomen ap. Festum, una cum Latinis mille et ducentos equites efficerent. Qui vero mille et octingentos equites Romanos fuisse volunt, haud dubie ad Servianos equites plebeios spectant. cf. infr. 43.

7 *Pleraque*] sc. Ligna non singula dissoluta et dispersa, sed in ratibus ferebantur, ut inter sublicas pontis transire non possent, sed eo facilius his impacte haererent. Hanc interpretationem confirmat Dion. iii. 56. STROTH.

8 *Effusis*] Ita codd. sed *et fusis* ex coniectura Gronov. in textum recepit Bekker.

9 *Egerius . . . . Collatiae*] In eam urbem imperium a patruo accepit,

latiae in praesidio relictus: deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit: 'Estisne vos legati oratoresque missi a populo 'Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? 'Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. 'Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, 'aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque 'omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. 'At ego recipio.'

Formula deditionis.

Bello Sabino perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit. Inde priscis Latinis bellum fecit: ubi nusquam ad universae rei dimicationem ventum est. Ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen Latinum domuit. Corniculum, Ficulea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, haec de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est facta.

Bellum cum Latinis.

Maiore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiae fuisset. Nam et muro lapideo, cuius exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat: et infima urbis loca circa forum aliasque interiectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis e fastigio in[1] Tiberim ductis siccat: et aream ad aedem in Capitolio Iovis, quam voverat bello Sabino, iam praesagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

Pacis opera.

39. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Ser. Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantae rei miraculum orto excitos reges: et quum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum; donec sua sponte experrectus esset. Mox cum somno et flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, 'Viden' tu puerum hunc,' inquit, 'quem tam humili cultu educamus? Scire licet, 'hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, prae-'sidiumque regiae afflictae: proinde materiem ingentis 'publice privatimque decoris omni indulgentia nostra

Servius Tullius.

nullis nec iuris nec temporis limitibus definitum. Atque inde ipsi et posteris Collatini cognomen. Dion. iv. 64. Crev. Sub hac narratione veriorem antiquae fabulae formam latere putat Niebhr. i. n. 1102. cf. Wachsm. p. 157. qui Egerium Collatiae, pariter ac postea Sextum Tarquinium Gabiis, praefectum fuisse existimat.

1 *Cloacis*] Quibus aquae ex Velabro, et Suburra, ex Valle Circi, et ex Foro Romano deductae sunt. Horum quidem operum aliorumque fundamenta posuit Tarquinius Priscus, ultimam manum addidit Superbus cf. Dion. iii. 67. Plin. H. N. xxxvi. 15.

'nutriamus.' Inde puerum liberum loco coeptum haberi,
erudirique artibus, quibus ingenia ad magnae fortunae cul-
tum excitantur. Evenit facile, quod diis cordi esset. Iu-
venis evasit vere indolis regiae: nec, quum quaereretur
gener Tarquinio, quisquam Romanae iuventutis ulla arte
conferri potuit: filiamque ei suam rex despondit. Hic
quacunque de causa tantus illi honos habitus credere pro-
2 hibet, serva natum eum, parvumque ipsum servisse.
3 Eorum magis sententiae sum, qui, Corniculo capto, Ser.
Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro oc-
ciso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob
unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt
servitio partum Romae edidisse, Prisci Tarquinii domo.
Inde tanto beneficio et inter mulieres familiaritatem auctam,
et puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque
honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium
manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare coe- 40.
perat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud
Patres plebemque longe maximo honore Ser. Tullius erat.
Tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo
habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare
4 Romae advenam, non modo civicae, sed ne Italicae quidem
5 stirpis; tum impensius his indignitas crescere, si ne ab
Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed praeceps inde
porro ad servitia caderet: ut in eadem civitate post cen-
6 tesimum fere annum, quam Romulus deo prognatus, deus
ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus
serva natus possideat. Tum commune Romani nominis,
tum praecipue id domus suae dedecus fore, si, Anci regis
virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam, reg-
num Romae pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam
statuunt. Sed et iniuriae dolor in Tarquinium ipsum magis,

Anci filiorum conspiratio.

2 *Serva natum*] "Quem ferunt ex serva Tarquiniensi natum, cum esset ex quodam regis cliente conceptus." Cic. de Rep. ii. 21. cf. Fest. v. *Servorum dies*. Wachsm. p. 161.

3 *Eorum*] cf. Dion. iv. 2. Oratio Imp. Claud. apud Tac. ed. Lips. fol. p. 528. vel ap. Gruter, p. DII. "Servius Tullius, si nostros sequamur, captiva natus Acrisia: si Tuscos, Coeli quondam Vivennae sodalis fidelissimus, omnisque eius casus socius: postquam varia fortuna exactus cum omnibus reliquis Coeliani exercitus Etruria excessit, montem Coelium occupavit, et a duce suo Coelio ita appellitavit, mutatoque nomine, nam Tusce Mastarna ei nomen erat, ita appellatus est, ut dixi, et regnum summa cum reip. utilitate obtinuit.

4 *Non modo civicae*] Non modo non. Vid. infr. ii. 23. et iv. 3.

5 *His indignitas crescere*] *His*, filiis Anci. *Indignitas*, indignatio: quemadmodum infr. 45. *Inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit.*

6 *Centesimum fere*] Centesimus iam et duodequadragesimus agebatur annus, ex quo Romulus decesserat. Sed filii Anci consulto decurtant annorum numerum ad augendam invidiam ex ipsa temporum vicinitate. Crev.

quam in Servium, eos stimulabat: et quia gravior ultor
caedis, si superesset, rex futurus erat, quam privatus: tum,
Servio occiso, quemcunque alium generum delegisset, 7
eundem regni heredem facturus videbatur. Ob haec ipsi
regi insidiae parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti
ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferra-
mentis, in vestibulo regiae, quam potuere tumultuosissime,
specie rixae in se omnes apparitores regios convertunt:
inde, quum ambo regem appellarent, clamorque eorum
penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt.
Primo uterque vociferari, et certatim alter alteri obstrepere;
coerciti ab lictore, et iussi in vicem dicere, tandem obloqui
Tarquinius occiditur. desistunt. Unus rem ex composito orditur. Quum in-
tentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim
in caput deiecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras
41. eiiciunt. Tarquinium moribundum quum, qui circa erant,
excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. Clamor
inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tana-
quil inter tumultum claudi regiam iubet, arbitros eiicit:
simul, quae curando vulneri opus sunt, tanquam spes sub-
esset, sedulo comparat: simul, si destituat spes, alia prae-
Servius curam rerum capessit. sidia molitur. Servio propere accito quum paene exsanguem
virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam mortem
soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. 'Tuum est,'
inquit, 'Servi, si vir es, regnum; non eorum, qui alienis
'manibus pessimum facinus fecere. Erige te, deosque
'duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam
'circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa coelestis
'excitet flamma: nunc expergiscere vere. Et nos pere-
'grini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa.
'Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere.'
Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset,
ex superiore parte aedium per fenestras, in Novam viam
versas (habitabat enim rex ad Iovis Statoris) populum
Tanaquil alloquitur. Iubet 'bono animo esse: sopitum 8
'fuisse regem subito ictu: ferrum haud alte in corpus
'descendisse: iam ad se redisse. Inspectum vulnus, absterso
'cruore: omnia salubria esse: confidere, propediem ipsum
'eos visuros. Interim Ser. Tullio iubere populum dicto
'audientem esse. Eum iura redditurum, obiturumque alia

7 *Quemcunque alium generum delegisset*] sc. Tarquinius. Cur vero *generum* heredem facturus erat, quum praeter duas filias etiam totidem haberet filios, Lucium et Aruntem? infr. 46. et Dion. iv. 1. Sed hi potius fuere eius ex filio nepotes, cf. Dion. iv. 4. 6. et 7. ubi praeter alia monet, Lucium, si filius fuisset eius, aetatis fere anno LXVII Servium socerum occidisse; certe tum adhuc infantes, qui illis temporibus nondum regnare vel *regni heredes* institui solebant. RUP.

8 *Sopitum*] In deliquium animi delapsum. Sic infr. viii. 6. *Impactus imo ita est saxo, ut sopiretur.*

9 'regis munia esse.' Servius cum trabea et lictoribus
prodit; ac, sede regia sedens, alia decernit, de aliis con-
sulturum se regem esse simulat. Itaque, per aliquot dies,
quum iam exspirasset Tarquinius, celata morte, per speciem
alienae fungendae vicis suas opes firmavit. Tum demum U. C. 176.
palam facto, et comploratione in regia orta, Servius, prae- A. C. 576.
1 sidio firmo munitus, primus iniussu populi, voluntate Servius a senatu reg-
Patrum regnavit. Anci liberi, iam tum comprehensis nare iussus.
sceleris ministris, ut vivere regem, et tantas esse opes Servii
nuntiatum est, Suessam Pometiam exsulatum ierant.

Nec iam publicis magis consiliis Servius, quam privatis, 42.
munire opes. Et ne, qualis Anci liberum animus adversus
Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquinii liberum Filias Tar-
esset, duas filias iuvenibus regiis, Lucio atque Arunti quiniis col-
Tarquiniis, iungit. Nec rupit tamen fati necessitatem locat.
humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter do-
mesticos infida omnia atque infesta faceret. Peroppor-
tune ad praesentis quietem status bellum cum Veientibus
2 (iam enim indutiae exierant) aliisque Etruscis sumptum.
In eo bello et virtus et fortuna enituit Tullii: fusoque in-
genti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu
plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque
inde ad pacis longe maximum opus: ut, quemadmodum
Numa divini auctor iuris fuisset, ita Servium conditorem
omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus inter
gradus dignitatis fortunaeque aliquid interlucet, posteri fama
ferrent. Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto U. C. 197.
futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritim, A. C. 555.
ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes Censum instituit.
centuriasque et hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci
decorum, vel bello. Ex iis, qui centum millium aeris, aut 43.
maiorem, censum haberent, octoginta confecit centurias, Classes.
3 quadragenas seniorum ac iuniorum. Prima classis omnes
appellati. Seniores, ad urbis custodiam ut praesto essent:

9 *Trabea*] Harum tria genera. cf. Serv. in Aen. viii. 612. quarum regia erat albo colore, latis clavis ornata et trabibus purpurae virgata. Lyd. de Mag. i. 32. Fuss. R. Antiq. § 185. Dion. ii. 70. iii. 61.

1 *Iniussu populi*] Haec inverso ordine narrant Dionys. iv. 12. et Cic. de Rep. ii. 21. "Non commisit se Patribus, sed Tarquinio sepulto, populum de se ipse consuluit, iussusque regnare legem de imperio suo curiatam tulit. Neque voluntatem patrum agnoscit ipse Livius infr. 47. cf. Wachsm. p. 226. Festus v. *Patricius Vicus*.

2 *Iam . . . indutiae exierant*] Iamdudum exierant, si eae intelligantur indutiae, quas in centum annos Romulus fecerat: quum ab ipsius morte centum iam et quadraginta anni effluxerant. Dicamus ergo eas fuisse regnante Tullo instauratas. Vid. supr. 30. CREV. Id quod Perizonio placuit, quem cf. Animadv. Hist. 4.

3 *Seniorum*] Qui sextum et quadragesimum aetatis annum attigissent. *Iuniorum*, a decimo septimo aetatis anno ad quadragesimum sextum. Vid. A. Gell. x. 28. Hac de re accurate disputat Lipsius de Militia Rom. i. 2. CREV.

iuvenes, ut foris bella gererent. Arma his imperata, galea,
clipeum, ocreae, lorica; omnia ex aere. Haec ut tegu-
menta corporis essent: tela in hostem, hastaque et gladius.
Additae huic classi duae fabrum centuriae, quae sine armis 4
stipendia facerent: datum munus, ut machinas in bello
ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque
et septuaginta millium censum instituta; et ex his, seniori-
bus iunioribusque, viginti conscriptae centuriae: arma im-
perata, scutum pro clipeo, et praeter loricam omnia eadem. 5
Tertiae classis in quinquaginta millium censum esse voluit.
Totidem centuriae et hae, eodemque discrimine aetatium,
factae: nec de armis quicquam mutatum; ocreae tantum
ademptae. In quarta classe census quinque et viginti
millium; totidem centuriae factae: arma mutata; nihil
praeter hastam et verutum datum. Quinta classis aucta, 6
centuriae triginta factae: fundas lapidesque missiles hi
secum gerebant. In his accensi, cornicines, tubicinesque, 7
in tres centurias distributi. Undecim millibus haec classis
censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem
habuit: inde una centuria facta est, immunis militia. Ita
pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primori-
bus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item alias 8
centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus
inauguratae erant, nominibus fecit. Ad equos emendos 9
dena millia aeris ex publico data; et, quibus equos alerent,
viduae attributae, quae bina millia aeris in annos singulos 1

4 *Duae fabrum centuriae*] Has Dionysius secundae classi, verius fortasse, attribuit. Crev.

5 *Scutum pro clipeo*] Clipeus rotundus et brevior. Scutum, teste Polyb. vi. 23. formae oblongae, quattuor pedes longum, latum duos cum semisse, ut totum corpus protegeret: ideoque datum secundae classi, quae loricam non haberet. Posteaquam Romani milites stipendium de publico accepere, scuta omnibus data fuisse auctor est Liv. viii. 8. Crev.

6 *Nihil praeter hastam et verutum*] Probabilius arma assignat Dionysius huic classi, scutum, hastam, et gladium. Neque enim verisimile videtur duas classes, et quidem numerosissimas, levi armaturae attributas fuisse. Et fortasse hic pro *verutum* legendum est *scutum*. Crev.

7 *Accensi*] *Accensi*, iudice Niebuhrio, erant ii, qui censum intra undecim et septem millia aeris haberent; quibus autem minor quam septem millia, *Velati*, et quibus non plus mille quingentum aeris, *proletarii*. cf. Cic. de Rep. ii. 20. A. Gell. xvi. 10. Festus in voc. Adscriptitii et Adcensi, ita dictos eos fuisse qui extra numerum legionibus adcensebantur, ut in demortuorum locum subrogarentur. Crevierius putat eos qui et imperatorum in bello et magistratuum in urbe imperiis exequendis praesto essent, fuisse in unam centuriam coniectos et de iis in hoc loco agere Livium. cf. Nonius de Doct. Indag. xii. 8. v. *accensi*. Niebhr. i. p. 442.

8 *Duodecim .... centurias*] Plebeiorum qui censu maximo censebantur. cf. Cic. de Rep. ii. 22. Dion. iv. 18. *sex alias centurias* cf. Festus v. *Sex suffragia*, sc. patriciorum equitum. Wachsm. p. 237.

9 *Ad equos emendos*] Cave *equites* et *equitatum* idem velle putes, quippe equites ordo civilis, equitatus ii qui ex equitibus legebantur, et quibus equus publicus assignabatur. cf. Niebhr. i. p. 434. Creuzer. R. Antiq. § 87.

1 *Viduae attributae*] "Viduam es-

penderent. Haec omnia in dites a pauperibus inclinata
onera. Deinde est honos additus: non enim, ut ab Romulo Suffragia.
traditum ceteri servaverant reges, viritim suffragium eadem
vi eodemque iure promiscue omnibus datum est: sed gradus
facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, et vis
omnis penes primores civitatis esset. Equites enim voca-
bantur primi; octoginta inde primae classis centuriae: ibi
2 si variaret, quod raro incidebat, ut secundae classis voca-
rentur: nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad
infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem,
3 qui nunc est, post expletas quinque et triginta tribus,
4 duplicato earum numero, centuriis iuniorum seniorumque
ad institutam ab Ser. Tullio summam non convenire.
5 Quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque,
quae habitabantur partes, Tribus eas appellavit: ut ego
6 arbitror, ab tributo: nam eius quoque aequaliter ex censu
conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hae tribus ad
centuriarum distributionem numerumque quicquam perti-
nuere.

7 Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis 44.
latae cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes Servius lustrum condidit.
cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis,
8 in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum

se non solum eam, quae aliquando nupta fuisset, sed eam quoque mulierem, quae virum non habuisset." Javolen. i. 242. D. de verb. signif. "Atque etiam Corinthios video publicis equis assignandis, orborum et viduarum tributis, fuisse quondam diligentes." Cic. de Rep. ii. 20. Hinc Liv. passim "censa sunt civium capita praeter *orbos orbasque*" quippe quod, immunes militia, *aes hordearium* conferrent.

2 *Si variaret*] Nimirum si *centuriis primae classis* octoginta, equitum centuriae duodecim cum sex suffragiis accesserunt, confecta est vis populi universa. cf. Cic. de Rep. ii. 22.

3 *Post expletas quinque et triginta*] Circa U.C. 512, ut colligendum est a Liv. Epit. i. 19, ubi Velina et Quirina tribus additae memorantur. cf. Ascon. ad Verr. i. 5, "quibus an post bellum sociale novae, sive octo sive decem, eaeque in brevissimum tempus accesserint, inter difficillimas in antiq. Rom. quaestiones ponendum." Fuss. R. Ant. § 143. Creuzer. § 70. an numerus ille vere auctus fuerit, etiam interrogandum existimavit. cf. Onuphr. Panv. de Civ. Rom. 51. Sigon. de Ant. Iure Italiae. iii. 1.

4 *Duplicato earum numero*] Haud scio an Livius illam reipublicae conditionem intelligat, quando, post Q. Fabii et P. Decii censuram U.C. 449. singulae tribus in duas centurias, unam iuniorum, alteram seniorum, divisae sint, ita ut quodammodo duplex earum numerus evaderet. cf. Fuss. § 163. Liv. ix. 46.

5 *Quadrifariam*] Dion. iv. 15, auctore Fabio, agrum in regiones xxvi, quae tribus appellatae sunt, divisum esse scribit, ita, ut quattuor urbanis additis, triginta tribus universae essent. In hanc sententiam prorsus abit Niebhr., qui Varr. de Vit. Pop. Rom. testem adhibet, "extra urbem in regiones xxvi agros viritim liberis attribuit." Niebhr. i. p. 409. Alii autem rusticas tribus initio sedecim fuisse volunt. Fuss. § 143.

6 *Tributo*] Contra Varr. de L. L. iv. 36. *tributum*, quod a *tribubus* pendebatur.

7 *Incensis*] Iis qui censi non fuissent. CREV.

8 *In campo Martio*] In agro urbem inter et Tiberim sito: quem

exercitum omnem suovetaurilibus lustravit: idque con- 9
ditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est.
Millia octoginta eo lustro civium censa dicuntur. Adiicit
Numerus civium. scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre 1
arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem
urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles,
Urbs amplificata. Quirinalem Viminalemque. Inde deinceps auget Esqui- 2 3
lias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere 4
et fossis et muro circumdat urbem: ita pomoerium profert.
Pomoerium, verbi vim solam intuentes, postmoerium inter- 5
pretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem
in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi
erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut
neque interiore parte aedificia moenibus continuarentur,
quae nunc vulgo etiam coniungunt; et extrinsecus puri
aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod
neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post
murum esset, quam quod murus post id, pomoerium
Romani appellarunt: et in urbis incremento semper,
quantum moenia processura erant, tantum termini hi con-
secrati proferebantur.

45. Communia sacra Rom. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi et ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est; simul et ali-

postea campum Martium appellatum fuisse Livius memorat, ii. 5. Vid. quae annotabimus ad hunc locum. Crev.

9 *Suovetaurilibus*] Circumductis ter circum exercitum verre, ariete, tauro; deinde Marti immolatis. Pro verre Dionysius habet hircum. Sed eum refellere videtur ipsa *suovetaurilium* appellatio. Supr. 28. mentio iam facta est lustralis sacrificii, quod fortasse idem est cum his *suovetaurilibus*. Alia reperitur appellatio huius sacrificii, *solitaurilia:* qua de voce vid. Festum. Crev.

1 *Scriptorum antiquissimus Fabius Pictor*] Eorum qui historiam apud Romanos scripsere, antiquissimus: qui tamen recens admodum auctor videbitur, si comparetur ad primordia urbis Romae. Vixit enim secundi Punici belli temporibus, ut testatur Livius infra, xxii. 7. Scripsisse eum Graece tradit Dion. i. 6. Latine, docet Cicero, de Or. ii. 53. et de Legg. i. 6. ut videatur utraque lingua idem argumentum tractasse. Eum plus aequo favisse Romanis in historia, et interdum studiosiorem fuisse patriae, quam veritatis, arguit Polyb. i. 14. et iii. 8. et 9. Ceterum, etsi nemo ante eum Romanus iustam historiam condiderat, tamen Fasti, Commentarii, Annales a pontificibus cómponebantur, de quibus vid. nostrum, iv. 3. et ea quae ibi annotabimus. Crev.

2 *Deinceps*] Continuo ordine. Etenim mons Esquilinus Viminali proximus est. Crev.

3 *Auget Esquilias*] Additis aedificiis et incolis. *Esquiliae* autem fortasse appellationem acceperant ab *Esculis*, quomodo mons *Viminalis*, idemque *Fagutalis*, *a viminibus* et *fagis;* itemque mons *Querquetulanus*, qui postea Caelius, a *quercetis*. Crev. *Esquiliis* ex coniectura Gronov. in textum recepit Bekker. licet codd. advers.

4 *Aggere*] Cuius vestigia hodie manent, et "locum in regione pestilenti salubrem limitant." Cic. de Rep. ii. 6. Murum hunc Dion. iv. 54, et Plin. H. N. iii. 9. Tarquinio Superbo attribuunt. Niebhr. i. p. 387.

5 *Postmoerium*] Ita codd. sed *post murum* ex coniectura Perizon. in textum recepit Bekker.

quod addere urbi decus. Iam tum erat inclutum Dianae et Latinorum.
6 Ephesiae fanum: id communiter a civitatibus Asiae factum fama ferebat. Quum consensum deosque consociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria iunxerat; saepe iterando eadem perpulit tandem, ut
7 Romae fanum Dianae populi Latini cum populo Romano
8 facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum iam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliae dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas aetates cornua in vestibulo templi

Bos insignis magnitudinis mactata.

9 Dianae monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: et cecinere vates, cuius civitatis eam civis Dianae immolasset, ibi fore imperium; idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianae. Sabinus, ut prima apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianae, et ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimae celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita alloquitur: 'Quid-'nam tu, hospes, paras?' inquit, 'inceste sacrificium Dianae 'facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? Infima 'valle praefluit Tiberis.' Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianae bovem: id mire gratum regi atque civitati fuit.

46.

1 Servius, quanquam iam usu haud dubium regnum possederat, tamen, quia interdum iactari voces a iuvene Tarquinio audiebat, se iniussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, 'vellent, iuberentne, se regnare?' tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni L. Tarqui-

6 *Dianae Ephesiae fanum*] cf. Plin. H. N. xxxvi. 14. qui id ccxx annis a tota Asia aedificatum scribit, et inter mundi miracula relatum: ab Herostrato deinde, ut immortalitatem nominis sibi pararet, incensum, instauratumque Alexandri Magni temporibus. Rup.

7 *Romae fanum Dianae*] Factum in summo montis Aventini cacumine, versus Tiberim. In aheneam eius columnam Graecis literis incisae foederis leges, quae Augusti adhuc temporibus legebantur. Rup.

8 *Ea erat confessio*] Excidisse ex Livii animo videtur, quod Latini in Aventino sedes suas posuissent, et quod extra pomoerium usque ad Claudii aetatem mons ille exclusus esset. A. Gell. xiii. 14. cf. Wachsm. p. 165.

9 *Dianae*] sc. Aventinensi. cf. Val. Max. vii. 3.

1 *Iam usu . . . . possederat*] Tanquam *usu ceperat*. Nam *usucapio* est ius rei possidendae vel legitimum rei dominium, natum ex possessione eius diuturna et non interrupta per certum legibusque definitum temporis spatium. Rup. cf. Gaii Inst. ii. § 40.

nius regnum adfectat. minuit: imo eo impensius quia de agro plebis adversa Patrum 2
voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, et ipse iuvenis ardentis animi, et domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut taedio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus filium ediderim) 3
fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii iuvenem. His duobus, ut ante dictum est, duae Tulliae, regis filiae, nupserant, et ipsae longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio iungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum

Tulliae ambitio. esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiae in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse. Tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit malum malo aptissimum: sed initium turbandi omnia a femina ortum est. Ea, secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum; et se rectius viduam, et illum coelibem futurum fuisse contendere, quam cum impari iungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suae temeritatis implet. Lucius 4
Tarquinius et Tullia minor prope continuatis funeribus

Nubit sororis viro. quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, iunguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam approbante.

2 *De agro plebis*] cf. Dion. iv. 10. 13. Hoc primum rationis Agrariae apud Romanos lineamentum agnoscit Niebhr. i. p. 161. qui plebeia illa *septem iugera* ad hunc regem refert. cf. Varr. de R.R. 1. 2.

3 *Filium ediderim*] Invicte probat Dionysius illum Tarquinii Prisci nepotem fuisse, non filium. Variis enim argumentis colligit necesse esse, ut quum Priscus interfectus est, ipse quidem octogenarius ad minimum esset, Tanaquil vero 75. annos nata. Unde efficitur L. Tarquinium, qui fratrem natu minorem Aruntem habuit, debuisse procul dubio, si Prisci Tarquinii filius dicatur, esse 27. annorum, quum Priscus occisus est: quum ipse regnare occoepit, 71. quum Roma expulsus, 96. quum obiit, 110. annorum: quae profecto omnia nemini probari possint. Suspicatur Dionysius inde natum esse eorum errorem, quos hic auctores sequitur Livius, quod fortasse Priscus nepotes suos adoptaverit. Haec fuse tractata vide apud Dion. circa init. iv. Crev. cf. Niebhr. i. p. 367.

4 *Lucius*] Ex Ursini emendatione, quam Bekker. probat, sed codices *Aruns*. *Ita L.* amicus quidam Gronovii, qui duas literas voculae *ita* absorptas ab fine praecedentis verbi *implet*, atque sic, reliquas duas *al* librariis in *ar* mutantibus, factum τὸ *Aruns* censet.

Tum vero in dies infestior Tullii senectus, infestius coepit 47.
regnum esse. Iam enim ab scelere ad aliud spectare mulier Violenta
scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne eius con-
gratuita praeterita parricidia essent. 'Non sibi defuisse, silia.
'cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse,
'qui se regno dignum putaret: qui meminisset, se esse
'Prisci Tarquinii filium; qui habere, quam sperare, regnum
'mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, et virum
'et regem appello: sin minus, eo nunc peius mutata est res,
5 6 'quod istic cum ignavia est scelus. Quin accingeris?
'Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo,
'peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates patrii-
'que, et patris imago, et domus regia, et in domo regale
'solium, et nomen Tarquinium creat vocatque regem.
7 'Aut si ad haec parum est animi, quid frustraris civitatem?
'quid te ut regium iuvenem conspici sinis? Facesse hinc
'Tarquinios, aut Corinthum. Devolvere retro ad stirpem,
'fratri similior, quam patri.' His aliisque increpando iuve-
nem instigat, nec conquiescere ipsa potest: si, quum Tana-
quil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut
duo continua regna viro, ac deinceps genero, dedisset;
ipsa, regio semine orta, nullum momentum in dando adi-
mendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis
8 Tarquinius circumire et prensare, minorum maxime gen-
tium, Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo
gratiam repetere; allicere donis iuvenes: tum de se in-
gentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis
crescere. Postremo, ut iam agendae rei tempus visum est, L. Tarqui-
stipatus agmine armatorum, in forum irrupit: inde, omnibus nius reg-
perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in num inva-
curiam per praeconem ad regem Tarquinium citari iussit. dit.
Convenere extemplo, alii iam ante ad hoc praeparati, alii
metu, ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo
attoniti, et iam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius,
maledicta ab stirpe ultima orsus; 'Servum, servaque natum,
'post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut
'antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium
'populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum
'occupasse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem in-
'fimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienae hones-

5 *Istic*] In te. Pronomen *iste*, et quaecunque vocabula ab eo originem ducunt, respiciunt saepe eam quam Grammatici vocant secundam personam. Crev. et Facciolat. Lex.

6 *Quin*] sc. Qui non, ut in MS. Leid. 2. legitur. Saepius haec forma loquendi ap. Liv. occurrit.

7 *Regium iuvenem*] Annum tamen iam septuagesimum agentem, si ratio Liviana adhibeatur. supr. 46.

8 *Minorum maxime gentium. Patres*] Qui, a Tarquinio Prisco in senatum adlecti, haud dubie partibus Tarquiniorum favebant. supr. 35. Niebhr. i. p. 372.

'tatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divi-'sisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, in-'clinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis 'ad invidiam locupletiorum fortuna esset, et parata, unde,
48. 'ubi vellet, egentissimis largiretur.' Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuntio excitatus, extemplo a vestibulo curiae magna voce, 'Quid hoc,' inquit, 'Tarquini, 'rei est? qua tu audacia me vivo vocare ausus es Patres? 'aut in sede considere mea?' Quum ille ferociter ad haec, 'Se patris sui tenere sedem, multo, quam servum, potiorem 'filium regis regni heredem: satis illum diu per licentiam 'eludentem insultasse dominis;' clamor ab utriusque fautoribus oritur, et concursus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate iam ipsa cogente ultima audere, multo et aetate et viribus validior, medium arripit Servium; elatumque e curia in inferiorem partem per gradus deiicit. Inde ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum atque comitum. Ipse prope exsanguis, quum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenis- 9
setque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu Tulliae id factum. Carpento certe (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita coetum virorum, evocavit virum e curia; regemque prima appellavit. A quo facessere iussa ex tanto tumultu quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; 1
flectenti carpentum dextra in Urbium clivum, ut in collem 2
Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui iumenta agebat, iacentemque dominae Servium trucidatum ostendit. Foedum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur; partemque sanguinis ac caedis paternae cruento vehiculo, contaminata ipsa respersaque, tulisse ad penates suos virique sui: quibus iratis,

Servius interficitur.

Tulliae impietas.

9 *Quum semianimi*] Haec verba usque ad "Cyprium Vicum," quae Drakenborchius perperam iterata iudicavit, omittit Bekker. contra codd. fidem.

1 *Dianium*] Locus Dianae sacratus, ex Festo, apud quem legendum esse *Dianium*, non *Dianius*, recte censet Ios. Scaliger. Quomodo *Dianium*, sic et *Minervium*, et *Vulcanium* dicebatur. Crev.

2 *Urbium*] Vulgo Virbium, qui haud procul Bovillis fuit. Pers. Sat. vi. 55. *Orbium* videtur velle Festus "cui nomen a flexuosis orbibus." Huic cognomen *scelerati* haesisse probabile est; certe non Cyprio Vico, ut constat ex Varr. de L. L. iv. qui *sceleratum Vicum* haud procul Cyprio fuisse scribit v. *Cyprius*. Haud scio an fabula de Diana et Hippolyto (Virbio) ap. Virg. Aen. vii. 778. nomini Virbio fidem adstruere debeat.

malo regni principio similes propediem exitus sequerentur.

Ser. Tullius regnavit annos quattuor et quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis aemulatio esset. Ceterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul iusta ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia
3 unius esset, deponere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandae patriae consilia agitanti intervenisset.

Servii laus.

49.

U. C. 220. A. C. 532. Tarquinius Superbus regnat.

4 Inde L. Tarquinius regnare occepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit, 'Romulum quoque insepultum perisse' dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit: conscius deinde, male quaerendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsaepsit. Neque enim ad ius regni quicquam praeter vim habebat; ut qui neque populi iussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exsilium agere, bonis multare poterat non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud, quam praedam, sperare posset. Ita Patrum praecipue numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quo contemptior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indig-
5 narentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, foedera, societates per se ipse, cum quibus voluit, iniussu populi ac senatus, fecit diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset: neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed affinitates quoque, iungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longe princeps Latini nominis erat, si famae credimus,
6 ab Ulixe deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nup-

Metu regnum firmat.

Latinos sibi conciliat.

3 *Deponere*] Huc spectare putat Niebhr., quod de commentariis Serv. Tullii infr. 60. legimus; scilicet, consilium iniisse Servium imperium deponendi et permittendi populo, ut praetores duos in singulos annos crearet.

4 *Cui Superbo*] *Superbus* idem prorsus interdum valet, quod *ab humanitate abhorrens*. Virgilius, quo nemo proprietatem Latini sermonis aut cognovit accuratius, aut servavit, bis in Aen. VIII. hoc nomen eo, quem volumus, sensu usurpavit. *Quos illi bello profugos egere superbo.* et *Foribusque affixa superbis.* Crev.

5 *Hic enim*] Plura hic inveneris, quae Aristot. in Pol. V. 9. et Machiavellius illum auctorem secutus, tyrannidos firmandae praecepta ediderunt. Aequales habuit Tarquinius tyrannos Pisistratum apud Athenas, Polycratem in Samo, atque alios plures "minoris abollae" apud Ionios.

6 *Ab Ulixe*] sc. A Telegono, Cir-

tum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque eius conciliat.

50. Iam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad lucum Ferentinae con- 7
veniant, indicit: esse, quae agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. Ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paullo ante, quam sol occideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis iactata ser-

Conventus Latinorum.

monibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in 8
absentem Tarquinium erat invectus: 'Haud mirum esse, 'Superbo inditum Romae cognomen.' (Iam enim ita clam quidem mussitantes, vulgo tamen, eum appellabant.) 'An 'quicquam superbius esse, quam ludificari sic omne nomen 'Latinum? Principibus longe ab domo excitis, ipsum, 'qui concilium indixerit, non adesse: tentari profecto pa-'tientiam, ut, si iugum acceperint, obnoxios premat. Cui 'enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos?
'Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, 9
'et non raptum parricidio sit, credere et Latinos (quan-'quam ne sic quidem alienigenae) debere. Sin suos eius 'poeniteat, (quippe qui alii super alios trucidentur, exsula-'tum eant, bona amittant,) quid spei melioris Latinis por-'tendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abi-'turos: neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, 'qui indixerit, observet.' Haec atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maxime dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum: qui, silentio facto, monitus a proximis, ut purgaret se, quod id temporis venisset, 'disceptatorem,' ait, 'se sumptum inter patrem et filium: cura reconciliandi 'eos in gratiam moratum esse: et, quia ea res exemisset 'illum diem, postero die acturum, quae constituisset.' Ne
id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt: dixisse enim, 1

Turnus Herdonius in Tarquin. invehitur.

ces et Ulixes filio. Octavius praenomen. supr. 23.

7 *Lucum Ferentinae*] Lucus ille fuit ad *caput aquae Ferentinae*, de quo mentio fit infra 51. sive, quomodo appellatur ii. 38. *caput Ferentinum*. Hunc et fontem et lucum sub radicibus montis Albani fuisse, eoque, post Albam dirutam, usque ad P. Decium Murem consulem, populos Latinos convenire solitos, ut imperium communi consilio administrarent, ex Festo discimus in voce *Praetor*. Crev.

8 *Turnus*] Idem nomen quod *Tyrrhenus*, Niebhr. qui an Turnus sit praenomen, admodum dubitandum censet, quum mature in usum venerat apud Romanos *cognomina* inusitata *nominibus* praefigere. e.g. *Siculus*, *Auruncus*.

9 *Quod si sui*] Si bene cessit Romanis, quod ei commiserint imperium, aut si omnino commiserunt.... debere Latinos quoque illud eidem committere: imo non debere, etiamsi res ita se haberet, quum sit alienigena. Crev.

1 *Ne id quidem ab Turno*] Ne hac quidem excusatione a Turno impetrasse, ut taceret, *tacitum ferre*, per-

'Nullam breviorem esse cognitionem, quam inter patrem 'et filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, 'habiturum infortunium esse.' Haec Aricinus in regem 51.
Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, aegrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis iniiceret: et quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. Per adversae factionis quosdam Ari-
2 cinos servum Turni auro corrupit, ut in deversorium eius vim magnam gladiorum inferri clam sineret. Ea quum una nocte perfecta essent, Tarquinius, paullo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, 'moram suam hesternam, velut deorum quadam 'providentia illatam,' ait, 'saluti sibi atque illis fuisse. Ab 'Turno dici sibi et primoribus populorum parari necem, ut 'Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse 'hesterno die in concilio: dilatam rem esse, quod auctor 'concilii afuerit, quem maxime peteret. Inde illam ab'sentis insectationem esse natam, quod morando spem 'destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin prima 'luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum con'iuratorum manu armatusque venturus sit. Dici, gladi'orum ingentem numerum esse ad eum convectum: id 'vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut 'inde secum ad Turnum veniant.' Suspectam fecit rem et ingenium Turni ferox, et oratio hesterna, et mora Tarquinii; quod videbatur ob eam differri caedes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes: comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli protraherentur; enimvero manifesta res visa, iniectaeque Turno catenae:
3 et confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta causa, novo genere leti, deiectus ad
4 caput aquae Ferentinae, crate superne iniecta saxisque congestis, mergeretur. Revocatis deinde ad concilium Latinis, 52.

Ab eo opprimitur.

inde ut dicimus, *impunitum ferre*: *dixisse enim*, sc. Turnum; *cognitionem*, sc. causae diiudicationem.

2 *In deversorium eius*] Cuivis in mentem veniet dolus ille Ulyssis, quo Palamedem intercepit. Serv. in Aen. ii. 84.

3 *Latinorum concilium*] sc. Populi, non senatus. cf. ix. 43. ubi Hernicorum concilium apud Anagniam in circo habetur.

4 *Crate superne iniecta*] Quod supplicii genus Poenis potissimum usitatum fuisse dicitur. cf. iv. 50. Plaut. Poen. v. 2, 65. (ubi v. Taubman.) Tac. Germ. 12. Similis Gr. καταποντισμός, de quo v. Wessel. ad Diodor. xvi. 35. Rup.

Foedus cum Latinis.

Tarquinius, collaudatisque, qui Turnum novantem res pro
manifesto parricidio merita poena affecissent, ita verba fecit:
'Posse quidem se vetusto iure agere, quod, quum omnes
'Latini ab Alba oriundi sint, in eo foedere teneantur, quo
'ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum
'cesserit imperium. Ceterum se utilitatis id magis omnium
'causa censere, ut renovetur id foedus: secundaque potius
'fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur,
'quam urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco
'prius, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper
'aut exspectent, aut patiantur.' Haud difficulter persuasum 5
Latinis, quanquam in eo foedere superior Romana res erat.
Ceterum et capita nominis Latini stare ac sentire cum
rege videbant, et Turnus sui cuique periculi, si adversatus
esset, recens erat documentum. Ita renovatum foedus,
indictumque iunioribus Latinorum, ut ex foedere die certa
ad lucum Ferentinae armati frequentes adessent. Qui ubi
ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere;
ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa
haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex 6
binis singulos faceret, binosque ex singulis. Ita geminatis 7
manipulis centuriones imposuit.

53. Nec, ut iniustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit.
Quin ea arte aequasset superiores reges, ni degeneratum in 8
aliis huic quoque decori offecisset. Is primus Volscis
bellum in ducentos amplius post suam aetatem annos movit,
Suessamque Pometiam ex his vi cepit. Ubi quum diven-
denda praeda quadraginta talenta argenti aurique refecisset; 9
concepit animo eam amplitudinem Iovis templi, quae digna

Bellum cum Volscis.

5 *Persuasum Latinis*] Ita Dionysius iv. 47. Contra Cicero de Rep. ii. 24. "Omne Latinum bello devicit." In primo Carthaginiensum cum Romanis foedere apud Polybium iii. 22. legimus μηδ' ἄλλον μηδένα Λατίνων, ὅσοι ἂν ὑπήκοοι. ἐὰν δέ τινες μὴ ὦσιν ὑπήκοοι, τῶν πόλεων ἀπεχέσθωσαν.

6 *Miscuit manipulos*] Hoc tempore Romana acies similis Phalangi Macedonicae, neque adhuc manipulatim structa erat, infr. viii. 8. sed Livius rem antiquam, quo magis clarior legentibus esset, nominibus recentioribus exposuit.

7 *Ex binis singulos*] *Ex binis* manipulis *singulos* fecit: i. e. milites e binis manipulis desumptos in unum manipulum contribuit: *ex singulis binos:* i. e. duas unius manipuli partes in binos distribuit. Porro *manipuli* appellatio inde ducta fuit, auctoribus Plut. in Romulo, et Ovid. Fast. iii. quod ii qui Romulum primo secuti sunt, pro signis militaribus habuerint perticas, quae manipulos foeni in summo praefixos gestarent. CREV.

8 *Degeneratum in aliis*] Nisi id, quod in aliis rebus degeneratum esset, offecisset. Ita passim Livius participio utitur, quo rei causam indicet, more Thucydideo e. g. τὸ δεδιός. Haud scio an haec loquendi forma inter alias causas esset, cur Livio *Patavnitas* exprobaretur.

9 *Quadraginta*] *Quadringenta* Grut. Gron. Drak. Sed veterem lectionem *quadraginta* Stroth. Bekk. Niebhr. probant. Suspectum est illud *aurique*, quod omittitur in pluribus opt. codd. Talentum autem Italicum centum pondo valebat. cf. Niebhr. i. not. 1135.

deum hominumque rege, quae Romano imperio, quae ipsius etiam loci maiestate esset. Captivam pecuniam in aedificationem eius templi seposuit.

1 Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios,
propinquam urbem, nequicquam vi adortus, quum obsidendi quoque urbem spes pulso a moenibus adempta esset,
postremo minime arte Romana, fraude ac dolo, aggressus Gabios
est. Nam quum, velut posito bello, fundamentis templi fraude ag-
iaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simu- greditur.
2 laret, Sextus filius eius, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se saevitiam intolerabilem conquerens: 'Iam ab alienis in suos vertisse superbiam: et liberorum quoque eum frequentiae taedere; ut, quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat: ne quam stirpem, ne quem heredem regni relinquat. Se quidem, inter tela et gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur; et per occasionem eum incautos invasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: Volscosque se inde, et Aequos, et Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum.' Quum, si nihil morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur. Vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremo saeviturum, si alia desint. Sibi vero gratum adventum eius esse: futurumque credere brevi, ut, illo adiuvante, ab portis Gabinis sub Romana
moenia bellum transferatur. Inde in consilia publica adhi- 54.
beri: ubi, quum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis Sex. Tar-
diceret, quibus hae notiores essent, ipse identidem belli quinii doli.
auctor esse, in eo sibi praecipuam prudentiam assumere, quod utriusque populi vires nosset, sciretque, invisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis iuvenum praedatum atque in expeditiones iret, et dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inscia multitudine,

1 *Lentius spe bellum*] Si Dionysium audiamus iv. 58, foedus illud, quod clipeo in aede Dii Fidii servato inscriptum ab eo perlectum est. Gabinos in fidem Romanorum non vi, sed conditionibus aequis receptos testatur. cf. Hor. Epist. ii. i. 25.

2 *Minimus*] Ita ap. Polyaen. viii. 6. Ovid. Fast. ii. 691. at *maximus* ap. Dion. iv. 55. RUP.

quid ageretur, proelia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono deum sibi missum ducem credere. Apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter praedam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romae, quam filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat, tum e suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet? quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei dii dedissent. Huic nuntio, quia, credo, dubiae fidei 3
videbatur, nihil voce responsum est. Rex, velut deliberabundus, in hortum aedium transit, sequente nuntio filii: ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando exspectandoque responsum nuntius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios; quae dixerit ipse, quaeque viderit, refert: seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve praeciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia opportunos interemit. Multi palam; quidam in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exsilium acti sunt, absentiumque bona iuxta atque interemptorum divisui fuere. Largitionis inde praedaeque et dulcedine privati commodi sensus malorum publicorum adimi; donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

55. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Aequorum gente fecit; foedus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia

Gabii recepti.

urbana animum convertit: quorum erat primum, ut Iovis 4
templum in monte Tarpeio, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et, ut libera a ceteris religionibus area 5
esset tota Iovis templique eius, quod inaedificaretur, exaugurare fana sacellaque statuit, quae aliquot ibi a Tatio 6

Aedificatur Capitolini Iovis aedes.

3 *Huic nuntio*] cf. Herodot. iii. 156, de Zopyri ad Babylonios transitione, et v. 92. de Thrasybuli consilio, qua ratione Periandro significatum fuerit.

4 *Iovis*] Iunonis quoque, ac Minervae.

5 *Patrem vovisse, filium perfecisse*] Ita Cic. de Rep. ii. 20. 24. Sed Valerius Antias, "cui nullus mentiendi modus" erat, infr. xxvi. 49. Tarquinium Priscum spoliis ex Apiolis, oppido Latino, relatis fundamenta iecisse scribit. Plin. H. N. iii. 9. Strab. v. p. 231, et ne opus Servio regnante, qui tamen cives laboribus vacare passus est, omnino omissum fuisse videretur, Servius id "sociorum studio extruxisse dicitur." Tac. Hist. iii. 72. cf. Niebhr. i. p. 493. Wachsm. p. 175.

6 *Exaugurare*] h. e. Quod religione liberare, nisi augurato, non poterant. Has autem exaugurationes Tarquinio Prisco attribuit Dion. iii. 69.

rege, primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnae vota, consecrata inaugurataque postea fuerant. Inter prin-
7 cipia condendi huius operis movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur deos: nam, quum omnium
8 sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. Id omen auguriumque ita acceptum est; non motam Termini sedem, unumque eum deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud, magnitudinem imperii portendens, prodigium est. Caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quae visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat: idque ita cecinere vates, quique in urbe erant,
9 quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impensas regis animus. Itaque Pometinae manubiae, quae perducendo ad culmen operi destinatae
1 erant, vix in fundamenta suppeditavere. Eo magis Fabio, praeterquam quod antiquior est, crediderim, quadraginta
2 ea sola talenta fuisse, quam Pisoni; qui quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit, summam pecuniae neque ex unius tum urbis praeda sperandam, et nullius, ne horum quidem magnificentiae operum, fundamenta non exsuperaturam.

Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria 56.
accitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed
3 operis etiam ex plebe. Qui quum haud parvus et ipse militiae adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se
4 templa deum exaedificare manibus suis: quae posthac et

7 *Movisse numen*] sc. Voluntatem divinam declarasse.

8 *Termini*] Et *Iuventutis* teste ipso Livio v. 54. Dionys. iii. 69. quippe haec significabant, iuventutem perpetuam, et terminos non retro movendos Romae portendi. Primus Imp. Hadrianus fines Romanos contraxit.

9 *Ex Etruria acciverant*] Minime dubium est, quin elementa plura Etrusca in civitate Romana appareant e. g. "Etruriaque disciplinam principes doceto," quod usque ad Cicer. aetatem in usu mansit. quem cf. de Divin. i. 41. de Legg. ii. 9. sed Niebhr. placet non modo artifices Etruscos accitos fuisse, et *triplici illi Deorum numini et religione, Etrusca aedem dedicatam esse*, sed in ipso templo Capitolino permultum esse quod Etruscam originem saperet. cf. Niebhr. i. p. 138. 493.

1 *Fundamenta*] Atqui Tarquinius Priscus supr. 38. memoratur aream ad aedem in Capitolio Iovis fundamentis occupasse. Sed haec non difficulter conciliari possunt, si cum Dion. dicamus solum superstruendo operi aequatum, et exstructis aggeribus complanatum fuisse a Prisco; fundamenta ipsius aedificii iacta a Superbo. CREV.

2 *Pisoni*] L. Calpurnius Piso Frugi *reliquit annales exiliter scriptos*, inquit Cicero in Bruto, 106. Tribunus plebis erat primo anno tertii Punici belli, teste eodem ibid. Consul fuit anno U. C. 619. Censuram post aliquot annos gessit, unde passim a Dionysio, Plinio, Censorino vocatur Piso censorius. CREV.

3 *Qui quum haud parvus*] Qui labor aedificandi, et ipse haud parvus, cum adderetur militiae. I. F. GRONOV.

4 *Quae posthac*] Ita codd. sed

Fori in circo: cloaca maxima.

ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquanto maioris,
traducebatur opera; foros in circo faciendos, cloacamque 6
maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, 7
sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova
haec magnificentia quicquam adaequare potuit. His laboribus exercita plebe, quia et urbi multitudinem, ubi usus
non esset, oneri rebatur esse, et colonis mittendis occupari
latius imperii fines volebat; Signiam Circeiosque colonos 8
misit, praesidia urbi futura terra marique.

Tarquinius portenti caussa Delphos mittit.

Haec agenti portentum terribile visum. Anguis, ex
columna lignea elapsus, quum terrorem fugamque in regiam 9
fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus,
quam anxiis implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domes- 1
tico exterritus visu, Delphos ad maxime inclutum in terris
oraculum mittere statuit: neque responsa sortium ulli alii 2
committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate
terras, ignotiora maria, in Graeciam misit. Titus et Aruns

L. Iunius Brutus.

profecti. Comes his additus L. Iunius Brutus, Tarquinia
sorore regis natus, iuvenis longe alius ingenio, quam cuius 3
simulationem induerat. Is, quum primores civitatis, in
quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset,
neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in
fortuna concupiscendum relinquere statuit, contemptuque
tutus esse, ubi in iure parum praesidii esset. Ergo ex
industria factus ad imitationem stultitiae, quum se suaque
praedae esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cog- 4
nomen: ut sub eius obtentu cognominis liberator ille populi

quam postquam in textum Bekker recepit.

6 *Foros*] Sedilia, e quibus ludi spectarentur. vid. supr. 35.

7 *Cloacam maximam*] Hanc Tarquinio Prisco attribuunt plures auctores: inchoatam ab illo rege scribit Dion. iii. 67. cf. Plin. H. N. xxxvi. 24. Niebhr. i. p. 385. Ostium cloacae navigantibus in Tiberi hodie conspicitur.

8 *Colonos misit*] Qui fines imperii contra Volscos praesidio firmarent. cf. Niebhr. ii. 90.

9 *Ex columna lignea*] "Mediis altaribus." Ov. Fast. ii. 711. Cic. de Div. i. 22. ceterum Dionysius scribit iv. 69. pestilentiam causae fuisse, cui legati Delphos mitterentur.

1 *Etrusci tantum vates*] Mirum videtur, quod vates Etrusci oraculum Graecum consulendum monerent. De libris Sibyllinis a Tarquinio in aedem Iovis relatis omnino silet Livius. cf. Plin. H. N. xiii. 27. sed minime ambigendum est quod ex his libris, quaecunque sacra Romanorum Graecam originem sapiant, magna ex parte derivata sint.

2 *Sortium*] Sortes appellabantur tabellae, in quibus oraculorum responsa inscripta erant; ut palmae folia Sibyllina, Serv. in Aen. iii. 444. v. 74. et sortes in robore insculptae Praenestinae, Cic. de Div. ii. 41. Inde passim *sortes* pro quibuslibet oraculorum responsis. cf. viii. 24.

3 *Quam cuius simulationem induerat*] cf. Tac. Ann. vi. 42. xv. 69. I. F. Gronov. Obs. i. 3. Brutum regis amita natum scribit Dion. iv. 68.

4 *Bruti . . . cognomen*] Servus fugitivus Osce *brutus* vocabatur. Unde *Bruttiis*, ut quae gens colluvies servorum Oscorum esset, cognomen suum inditum est. Strab. vi. p. 255. b. Diodor. xvi. 15. cf. Niebhr. i. p. 62. 483. 506.

Romani animus latens opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius, quam comes, aureum baculum, inclusum corneo cavato ad id baculo, tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos iuvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt: 'Imperium summum Romae 'habebit, qui vestrum primus, o iuvenes, osculum matri 'tulerit.' Tarquinii, ut Sextus, qui Romae relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri iubent: ipsi inter se, uter prior, quum Romam redissent, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus, alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

57. **Bellum cum Rutulis.**

Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea aetate, divitiis praepollens: eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum praeda delinire popularium animos studebat; praeter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabrorum ministeriis ac servili tam diu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset: ubi id parum processit, obsidione munitionibusque coepti premi hostes. In iis stativis, ut fit longo magis, quam acri bello, satis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus.

Contentio regiorum iuvenum de uxoribus.

Regii quidem iuvenes interdum otium conviviis comissationibusque inter se terebant. Forte potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi et Collatinus coenabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. Inde certamine accenso, Collatinus negat, 'verbis opus esse: paucis id quidem horis posse 'sciri, quantum ceteris praestet Lucretia sua. Quin, si vigor 'iuventae inest, conscendimus equos, invisimusque prae- 'sentes nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum sit, 'quod necopinato viri adventu occurrerit oculis.' Incaluerant vino. 'Age sane,' omnes. Citatis equis avolant Romam. Quo quum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum aequalibus viderant tempus terentes, sed nocte sera
4 deditam lanae inter lucubrantes ancillas in medio aedium

4 *In medio aedium*] Mos apud Romanos obtinebat, ut uxores suae in atrio lanificium exercerent. cf. Ascon. ad Cic. Or. pr. Mil. 5. Drak.

sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes

Lucretia praefertur.

Lucretiam fuit. Adveniens vir Tarquiniique excepti benigne: victor maritus comiter invitat regios iuvenes. Ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiae per vim stuprandae capit: tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno iuvenili ludo in castra redeunt.

58. Paucis interiectis diebus, Sex. Tarquinius, inscio Collatino,

Ei vim infert Tarquinius.

cum comite uno Collatiam venit. Ubi exceptus benigne ab ignaris consilii, quum post coenam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis tuta circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore oppresso, 'Tace Lucretia,' inquit, 'Sex. Tarquinius sum; 'ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem.' Quum pavida ex somno mulier nullam opem, prope mortem imminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum. Ubi obstinatam videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua iugulatum servum nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri, esset; Lucretia, maesta tanto malo, nuntium Romam eundem ad

Vocat illa patrem et virum.

patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse; rem 5
atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Iunio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem maestam in cubiculo inveniunt. Adventu suorum lacrimae obortae: quaerentique viro, 'Satin' salvae? 6
'Minime,' inquit; 'quid enim salvi est mulieri, amissa 'pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. 'Ceterum corpus est tantum violatum, animus insons; 'mors testis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune 'adultero fore. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite 'priore nocte vi armatus mihi sibique, si vos viri estis, pes-'tiferum hinc abstulit gaudium.' Dant ordine omnes fidem: consolantur aegram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti: mentem peccare, non corpus: et, unde consilium afuerit, culpam abesse. 'Vos,' inquit, 'videritis, 'quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio 'non libero. Nec ulla deinde impudica Lucretiae exemplo

Se occidit.

'vivet.' Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum

5 *Ita facto maturatoque*] cf. *degeneratum* supr. 53.

6 *Satin' salvae?*] Supple *res essent.* Formula salutandi. Crev.

in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit.
Conclamant vir paterque. Brutus, illis luctu occupatis, 59.
cultrum, ex vulnere Lucretiae extractum, manantem cruore
prae se tenens, 'Per hunc,' inquit, 'castissimum ante regiam
'iniuriam sanguinem iuro, vosque, dii, testes facio, me L.
'Tarquinium Superbum, cum scelerata coniuge et omni Coniuratio in Tarquinium.
'liberorum, stirpe ferro, igni, quacunque dehinc vi possim,
7 'executurum: nec illos, nec alium quemquam regnare
'Romae passurum.' Cultrum deinde Collatino tradit;
inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde
novum in Bruti pectore ingenium. Ut praeceptum erat,
iurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum, iam inde
ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem.
Elatum domo Lucretiae corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novae atque indignitate homines: pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris maestitia, tum Brutus, castigator lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque iuvenum cum armis voluntarius adest: sequitur et cetera iuventus. Inde, pari praesidio relicto Collatiae ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nuntiaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum est, quacunque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. Rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temere esse rentur. Nec minorem motum animorum Romae tam atrox res facit, quam Collatiae fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo simul ventum est, praeco ad
8 tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus
erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam eius pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sex. Tarquinii, de stupro infando Lucretiae et miserabili caede, de orbitate Tricipitini, cui morte filiae causa mortis indignior ac miserabilior esset. Addita superbia ipsius regis, miseriaeque et labores plebis, in fossas cloacasque exhauriendas demersae. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Ser. Tullii regis memorata caedes, et invecta corpori patris nefando vehiculo

7 *Exsecuturum*] *Exacturum* ex coniectura Rhenani, licet codd. advers. in textum recepit Bekker.

8 *Tribunum Celerum*] Magistratus urbanus, cui munus erat *populum* sc. patricios curiatim convocandi, et leges apud eos ferendi supr. 15. Quippe reges exacti lege *tribunicia*, sc. lege apud curias a *tribuno Celerum* lata. Pompon. 2. D. de Orig. Iur. Niebhr. i. p. 506. 518.

Populus Romanus in Tarquinios concitatur.

filia; invocatique ultores parentum dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quae praesens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subiicit, memoratis incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse iuberet L. Tarquinium cum coniuge ac liberis. Ipse, iunioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, praefecto 9
urbis iam ante ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, exsecrantibus, quacunque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

60. Harum rerum nuntiis in castra perlatis, quum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (senserat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus

Expelluntur.

Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausae 1
portae, exsiliumque indictum: liberatorem urbis laeta castra 2
accepere: exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti 3
sunt, qui exsulatum Caere in Etruscos ierunt. Sex. Tar- 4
quinius, Gabios, tanquam in suum regnum, profectus, ab 5
ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse caedibus rapinisque conciverat, est interfectus.

U. C. 245. A. C. 507. Primi Coss.

L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti. Regnatum Romae ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quattuor. Duo consules inde comitiis centuriatis a praefecto urbis ex commentariis Ser. 6 7

9 *Praefecto urbis*] Si quando reges ex urbe exirent, ne civitas sine imperio foret, unus ex *decem primis* senatoribus, haud scio an senior, *custodiae urbis* praefectus est, et antiquitus *Custos urbis* appellatus. ὁ ὕπαρχος Lyd. de Mag. i. 19. Tac. Ann. vi. 11. Dion. ii. 12. Niebhr. ii. p. 110.

1 *Ardeam*] Obsidione iam omissa, ut Liv. velle videtur: sed si Polybio fides danda est, in foedere primo cum Carthaginiens. icto, Ardea Romanae ditionis erat. Pol. iii. 23.

2 *Exsiliumque indictum*] sc. Aqua et igne regi interdictum est, quoniam "exsilium non supplicium, sed perfugium portusque supplicii, nam qui volunt poenam aliquam subterfugere, aut calamitatem, eo solum vertunt, hoc est, sedem ac locum mutant." Cic. pro A. Caec. 34. Exsuli autem, quo minus in patriam arbitrio suo rediret, aqua et igne Romae interdictum est, quum e Romano iure duarum civitatum nemo esse potuit. cf. Dionis Excerpt. xii. Niebhr. ii. p. 63.

3 *Exactique inde*] Kal. Mart. vi., qui dies Regifugium dictus est. Ov. Fast. ii. 286.

4 *Exsulatum Caere in Etruscos*] *Ius* tam *exsulandi*, quod usque ad bellum sociale in usu manebat, non nisi iis qui in *municipia* Romana se contulissent, permissum est: sed adhuc cum Caeretibus *hospitium*, quod iura municipii dabat, non erat, infr. v. 50. fieri tamen potest, ut Livius, quum *exsilium indictum* esse scribit, id iis *iustum exsilium* esse populum iussisse intelligat. cf. xxvi. 3.

5 *Gabios, tanquam in suum regnum*] Enimvero regem eum Gabiorum constituisse pater dicitur a Dion. iv. 58.

6 *Praefecto urbis*] Qui idem interrex erat. Dion. iv. 84.

7 *Ex commentariis Ser. Tullii*] Vidimus supr. 48. et Dionysius quo-

Tullii creati sunt, L. Iunius Brutus et L. Tarquinius
8 Collatinus.

que testatur Servium in animo habuisse deponere imperium. Potuit itaque commentarios conficere, in quibus eam regendae reipublicae formam describeret, quam libera olim civitas Romana constituere deberet. Atque hoc modo intelligenda videntur haec Livii verba. Crev.

8 *L. Tarquinius Collatinus*] Niebhr. in hac fabula foedus amicitiae trium tribuum patriciorum cum plebeiis contra Tarquiniorum superbiam iunctum cernit, qui Lucretium Ramnensium, ut principem senatus, Valerium Titiensium, ut qui Sabina stirpe, Collatinum Lucerum, ut qui Tarquinia gente et e *minoribus patribus*, Brutum plebis ducem ut qui gentis Iuniae plebeiae auctor esset, fuisse arbitratur. Hinc duo consules, unus ex patribus, alter ex plebe creati. cf. omnino Niebhr. i. p. 507. 513.

EPITOME LIBRI II.

BRUTUS iureiurando populum astrinxit, neminem regnare Romae passuros: Tarquinium Collatinum, collegam suum, propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coegit consulatu se abdicare, et civitate cedere: bona regum diripi iussit: agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est. Adolescentes nobiles, in quibus suos quoque et sororis filios, quia coniuraverant de recipiendis regibus, securi percussit: servo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit: ex cuius nomine vindicta est appellata. Quum adversus reges, qui, contractis Veientium et Tarquiniensium copiis, bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte, filio Superbi, commortuus est: eumque matronae annum luxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsenna, rex Clusinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Ianiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est; qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit; et, ponte rupto, armatus se in flumen misit, et ad suos tranavit. Alterum accessit virtutis exemplum a Mucio: qui, quum ad feriendum Porsennam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est; dixitque tales trecentos esse coniuratos in mortem ipsius regis. Quorum admiratione coactus Porsenna pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus: ex quibus virgo una Cloelia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit: et, quum reddita esset, a Porsenna honorifice remissa, equestri statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adiecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. Adversus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, quum propter nexos ob aes alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippae a seditione revocata est. Idem Agrippa, quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum

est virtute et opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, et neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam, delatus ad senatum lectica, eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exsilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romae admovisset, et missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriae inferret; Veturia mater et Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. Oppia, virgo Vestalis, ob incestum viva defossa est. Quum vicini hostes Veientes incommodi magis, quam graves, essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus caesi sunt, uno impubere domi relicto. Ap. Claudius consul, quum adversus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res praeterea adversum Volscos, et Aequos, et Veientes, et seditiones inter Patres plebemque continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER II.

LIBERI iam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, potentiora quam hominum, peragam. Quae libertas ut laetior esset, proximi regis superbia fecerat. Nam priores ita regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium certe urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctae multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriae, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturae cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certe impunitatem, adepta, soluta regio metu, agitari coepta esset tribuniciis procellis, et in aliena urbe cum Patribus serere certamina, priusquam pignora coniugum ac liberorum caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatae res nondum adultae discordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis iam viribus ferre possent.
1 Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia iura, omnia
3 insignia primi consules tenuere: id modo cautum est, ne,
4 si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus

1.
U. C. 245.
A. C. 507.
L. Iunio Bruto, L. Tarquinio Collatino Coss.

Libertas Pop. Rom. tempestive constituta.

1 *Quia annuum imperium*] Et quod ὑπεύθυνοι erant, quoniam, si quid contra leges pro imperio commisissent, circumacto imperii anno, a *quaestoribus parricidii* in iudicium capitis vocabantur.

2 *Omnia insignia*] Praeter coronam auream, sceptrum, et purpuream auro intertextam trabeam. Quanquam trabea quidem usi consules, sed raro; statis nempe festis diebus, et in triumphali pompa. Vid. Dion. iii. 62. et iv. 74. CREV. cf. Lydus de Mag. i. 32.

3 *Consules*] Στρατηγοὶ Zonaras vii. 19. Praetores quidem hoc tempore appellati, neque nomen *consulum*, nisi post decemviratum, in usum venit. Liv. iii. 55. *Consules* a *consulendo* Cic. de Legg. iii. 3. *Con-sul*, ut ex-sul, prae-sul, nihil praeter *con-legam* significat, ut vult Niebhr. i. p. 512.

4 *Si ambo fasces haberent*] Vult

U. C. 245.
A. C. 507.

P. R. iurat se regnari Romae non passurum.

Suppletur Senatus.

prior, concedente collega, fasces habuit: qui non acrior
vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium
primum avidum novae libertatis populum, ne postmodum
flecti precibus aut donis regiis posset, iureiurando adegit,
neminem Romae passuros regnare. Deinde, quo plus
virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, caedibus
regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris 5
gradus lectis, ad trecentorum summam explevit: traditum- 6
que inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres,
quique conscripti essent. Conscriptos videlicet in novum 7
senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad
concordiam civitatis iungendosque Patribus plebis animos.

2.

Rex sacrificulus.

Collatinus ob Tarquinii nomen invisus.

Rerum deinde divinarum habita cura: et, quia quaedam
publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubiubi 8
regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id 9
sacerdotium pontifici subiecere, ne additus nomini honos
aliquid libertati, cuius tunc prima erat cura, officeret. Ac
nescio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus 1
muniendo, modum excesserint. Consulis enim alterius,
quum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit.
'Nimium Tarquinios regno assuesse: initium a Prisco
'factum. Regnasse deinde Ser. Tullium. Ne intervallo
'quidem facto oblitum, tanquam alieni, regni Superbum
'Tarquinium, velut hereditatem gentis, scelere ac vi repe-
'tisse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse.
'Nescire Tarquinios privatos vivere: non placere nomen:
'periculosum libertati esse.' Hic primo sensim tentantium
animos sermo per totam civitatem est datus, sollicitamque
suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi om-

Dion. v. 75. institutum tunc, ut utrumque consulem duodecim lictores praecederent, sed ita ut alteri secures cum fascibus, alteri fasces soli praeferrentur: singulis autem mensibus secures sibi vicissim collegae traderent. Usus postea in multis variavit. Crev. cf. Sueton. Caes. 20. A. Gell. ii. 15.

5 *Regis*] Vetus lectio pro *regiis*, quae incuria scribendi usque ad nos pervenit. Niebhr. i. p. 517.

6 *Explevit*] Cum Livio facit Tacitus Ann. xi. 25. Festus autem v. *qui patres*, *qui conscripti*, et Plut. in Public. 11. P. Valerium consulem novos ex plebe senatores adlegisse affirmant. Plutarch. quidem ex fontibus Valerii Antiatis, qui gentili suo nihil non affinxit, plurima deduxit, et idcirco minorem fidem sibi vindicat.

7 *Conscripti*] cf. Festus v. *adlecti*. sc. per cooptationem iussu populi. Liv. iv. 4. Universi dicti Patres Conscripti, sc. Patres et Conscripti, omissa particula coniunctiva. Niebhr. i. p. 517. Wachsm. p. 245.

8 *Ne ubiubi*] Ne quacunque in re, quocunque in loco. Sic Horat. Sat. i. 3. v. 88. *nummos undeunde extricat*. Ceterum vulgo editi ante Gronovium habebant *necubi*; scripti, partim *necubi ibi*, partim *necubi ubi*. Inde ille effecit id quod habes in contextu. Crev.

9 *Regem sacrificulum*] Ab hoc haud multum absimilis erat archon ille Βασιλεύς Athenis. cf. Pollux. viii. 90. Ad hunc pertinuit festum *Regis fuga*. Fuss. R. Antiq. § 323.

1 *Nescio, an*] Fortasse. Plerumque enim in hac loquendi formula vis est affirmandi; ac supplenda est particula *non*. Crev.

nium primum iusiurandum populi recitat. 'Neminem U. C. 245.
'regnare passuros, nec esse Romae, unde periculum liber- A. C. 507.
'tati foret. Id summa ope tuendum esse: neque ullam 'rem, quae eo pertineat, contemnendam. Invitum se 'dicere hominis causa: nec dicturum fuisse, ni caritas rei- 'publicae vinceret. Non credere populum Romanum, soli-
2 'dam libertatem recuperatam esse. Regium genus, regium 'nomen, non solum in civitate, sed etiam in imperio esse. 'Id officere, id obstare libertati. Hunc tu,' inquit, 'tua 'voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, 'fatemur, eiecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer 'hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum reddent 'cives tui, auctore me; sed, si quid deest, munifice auge- 'bunt. Amicus abi: exonera civitatem vano forsitan metu. 'Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum 'hinc abiturum.' Consuli primo tam novae rei ac subitae admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. Et ceteri quidem movebant minus. Postquam Sp.
3 Lucretius, maior aetate ac dignitate, socer praeterea ipsius, agere varie, rogando alternis suadendoque, coepit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se con- Abdicat se
sulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate consulatu.
cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniae gentis exsules essent: collegam sibi
4 comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adiutore reges Sufficitur
eiecerat. P. Valerius.

3. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit. Ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana iuventute adoles-
5 centes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, aequales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum, aequato iure omnium, licentiam quaerentes, libertatem

2 *Regium genus*] Hoc est, *gentem* Tarquiniorum. Cic. de Rep. ii. 25. sed rationem magis probabilem affert Dion. v. 9. 10. et Plutarch. in Public. 7. sq. Collatinum urbe pulsum fuisse, postquam Aquilios sororis filios merito supplicio eripere conatus est.

3 *Maior aetate ac dignitate*] Ut qui princeps senatus et ex *maiorum gentium* patribus.

4 *P. Valerium*] Serv. in Aen. vi. 819. "duo creati sunt consules, Brutus et Tricipitinus, pater Lucretiae, qui et Tarquinius dicebatur: ob quod solum est urbe depulsus: et in eius locum subrogatus est Valerius Publicola; quo mortuo item alter est factus: et alter similiter." Sed mire discrepant auctores.

5 *Tenui*] Humili. cf. iii. 19. xxiii. 14. xxxiii. 12.

U. C. 245.
A. C. 507.

aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur.
'Regem hominem esse, a quo impetres, ubi ius, ubi iniuria
'opus sit: esse gratiae locum, esse beneficio; et irasci et
'ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen
'nosse. Leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem
'melioremque inopi, quam potenti: nihil laxamenti nec
'veniae habere, si modum excesseris. Periculosum esse,
'in tot humanis erroribus sola innocentia vivere.' Ita, iam

Coniuratio de regibus revocandis.

sua sponte aegris animis, legati ab regibus superveniunt,
sine mentione reditus bona tantum repetentes. Eorum
verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea
consultatio tenuit: ne non reddita, belli causa; reddita,
belli materia et adiumentum essent. Interim legati alii
alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni
consilia struere. Et, tanquam ad id, quod agi videbatur, 6
ambientes nobilium adolescentium animos pertentant: a
quibus placide oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis
reddunt; et de accipiendis clam nocte in urbem regibus
4. colloquuntur. Vitelliis Aquilliisque fratribus primo com- 7
missa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat:
iamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus
Tiberiusque: eos quoque in societatem consilii avunculi
assumunt. Praeterea et nobiles aliquot adolescentes conscii
assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum
in senatu vicisset sententia, quae censebat reddenda bona;
eamque ipsam causam morae in urbe haberent legati, quod
spatium ad vehicula comparanda a consulibus sumpsissent,
quibus regum asportarent res; omne id tempus cum coniu-
ratis consultando absumunt, evincuntque instando, ut literae
sibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui credituros eos,
non vana ab legatis super rebus tantis afferri? Datae
literae, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt.
Nam quum, pridie quam legati ad Tarquinios proficisce- 8
rentur, et coenatum forte apud Vitellios esset, coniuratique
ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio
egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui iam
antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literae legatis
darentur, quae deprehensae rem coarguere possent, exspec-
tabat. Postquam datas sensit, rem ad consules detulit.

6 *Et, tanquam ad id*] Et, per speciem eius negotii quod curare credebantur, circumeuntes domos. CREV.

7 *Vitelliis Aquilliisque*] Sorore Collatini genitis, ut Dion. et Plutarch. placet, et ex Luceribus, hoc est, *minorum gentium* patribus. Hinc posteri eos pro *iuvenibus* habuerunt, quod ex *minoribus* patribus essent, et coniurationem *minorum* sc. Lucerum, pro coniuratione *adolescentium*. Niebhr. i. p. 507.

8 *Pridie quam legati*] Nemini non in mentem venient in coniuratione illa Catilinaria literae Allobrogum legatis datae, et praemium servo indici libertas. cf. Sallust. Cat. 34.

Consules, ad deprehendendos legatos coniuratosque profecti U. C. 245.
domo, sine tumultu rem omnem oppressere: literarum in A. C. 507.
primis habita cura, ne intercciderent. Proditoribus extemplo Opprimitur.
in vincula coniectis, de legatis paullulum addubitatum est:
et quanquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent,
ius tamen gentium valuit. De bonis regiis, quae reddi 5.
9 ante censuerant, res integra refertur ad Patres. Illi victi Bona Tar-
1 ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda quiniorum diripiuntur
plebi sunt data; ut, contacta regia praeda, spem in perpe- aut conse-
tuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui crantur.
2 inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius
deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse
matura messi: quem campi fructum quia religiosum erat
consumere, desectam cum stramento segetem magna vis
hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim, tenui
fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. Ita in vadis
3 haesitantis frumenti acervos sedisse illitos limo: insulam
inde paullatim, et aliis, quae fert temere flumen, eodem in-
vectis, factam: postea credo additas moles, manuque adiu-
tum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac
porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati
proditores, sumptumque supplicium, conspectius eo, quod
4 poenae capiendae ministerium patri de liberis consulatus
imposuit, et, qui spectator erat amovendus, eum ipsum
fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad
palum nobilissimi iuvenes: sed a ceteris, velut ab ignotis
capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos,
miserebatque non poenae magis homines, quam sceleris,
quo poenam meriti essent; illos, eo potissimum anno
patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum
ex domo Iunia, Patres, plebem, quicquid deorum homi-
numque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo

9 *Ad Patres*] Si Dionysius audiendus est, v. 6, res non ad senatum, sed ad patres curiatim convocatos relata est.

1 *In publicum*] sc. Poplicum, ut Publicola, poplicola quippe *populi* pecunia in *publico*, non in *aerario*, servabatur.

2 *Martius deinde campus fuit*] Dion. v. 13. contendit hunc agrum iam olim Marti sacrum fuisse, sed a Tarquinio religionum spretore segetibus consitum: ideo religiosum fuisse, sive nefas visum esse Romanis, huius campi fructum consumere. Hic solennis locus habendis comitiis centuriatis. In eo quoque iuventutem exerceri solitam notum est. Crev. cf. A. Gell. vi. 7. qui Campum Tiberinum sive Martium populo Romano a virgine Vestali Caia Tarratia condonatum scribit. Wachsm. p. 248.

3 *Insulam*] Hodie *Isola Tiberina.*

4 *Poenae capiendae ministerium*] Niebhr. placet Brutum *patrio iure* in filios animadvertisse. cf. Liv. i. 26. et nullam a patre ad populum provocationem esse: munere autem consulari functum esse, quando in sede sua lictores ad supplicium sumendum misit. Exemplo suo animos civium ad alios coniuratores, si provocatione certassent, non absolvendos confirmavit. Niebhr. i. p. 488. Wachsm. p. 248.

U. C. 245. A. C. 507. Proditores poenas dant.

quondam regi, tum infesto exsuli, proderent. Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium nudatos virgis caedunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque, et os eius, spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicae poenae ministerium. Secundum poenam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, praemium indici, pecunia ex aerario, libertas et civitas, data.
Ille primum dicitur vindicta liberatus. Quidam vindictae 5
quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

6.

Tarquinii bellum moliuntur.

His, sicut acta erant, nuntiatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantae ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obsaeptam vidit, bellum aperte moliendum ratus, circumire supplex Etruriae urbes;
orare maxime Veientes Tarquiniensesque, 'ne se ortum, 6
'eiusdem sanguinis, extorrem egentem ex tanto modo regno, 'cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. 'Alios peregre in regnum Romam accitos: se regem, 'augentem bello Romanum imperium, a proximis scelerata 'coniuratione pulsum. Eos inter se, quia nemo unus satis 'dignus regno visus sit, partes regni rapuisse; bona sua 'diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. 'Patriam se regnumque suum repetere, et persequi ingratos 'cives velle. Ferrent opem, adiuvarent; suas quoque 'veteres iniurias ultum irent, toties caesas legiones, agrum 'ademptum.' Haec moverunt Veientes: ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet: pulchrum videbatur, suos Romae regnare. Ita duo duarum civitatium exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt.
Valerius quadrato agmine peditem ducit: 7
Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem

5 *Vindicta liberatus*] Virgula, quam lictor vel potius Praetor capiti servi manumittendi ter quaterve imponens, eum in libertatem vindicabat. Haec manumittendi species libertatem, non civitatem dabat. Qui vero *censu* liberatus, usque ad censuram Ap. Claud. Caeci, inter aerarios referebatur, postea autem civitatem optimo iure obtinebat. Accessit tertia manumissio *per testamentum* ex legibus XII. Tabularum. Nomen *Vindicius* a *Vindicta*. Niebhr. i. p. 520. 584. Wachsm. p. 248.

6 *Ne se ortum*] *Se* casu sexto interpretandum esse, ex ipsis, nempe Veientibus et Tarquiniensibus Etruscis, monet Gronov. de Tarquiniens. cf. Cic. Tusc. Qu. iii. 12.

7 *Quadrato agmine*] sc. Acie instructa et ordinibus phalangis densatis. *agmen* vero *longum*, quando in itinere essent milites.

modo primus eques hostium agminis fuit. Praeerat Aruns U. C. 245.
Tarquinius, filius regis: rex ipse cum legionibus seque- A. C. 507.
batur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse;
deinde iam propius ac certius facie quoque Brutum cogno-
vit, inflammatus ira, 'Ille est vir,' inquit, 'qui nos extorres
'expulit patria. Ipse, en, ille, nostris decoratus insignibus,
'magnifice incedit. Dii regum ultores adeste.' Concitat
calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit.
Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere
pugnam ducibus. Avide itaque se certamini offert: adeo-
que infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem
vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario Bruti mors.
ictu per parmam uterque transfixus, duabus haerentes hastis
moribundi ex equis lapsi sint. Simul et cetera equestris
pugna coepit; neque ita multo post et pedites superveniunt.
Ibi varia victoria, et velut aequo Marte pugnatum est: Pugna du-
dextra utrimque cornua vicere, laeva superata. Veientes, bia.
vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatique. Tarquini-
ensis, novus hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte
Romanum pepulit.

Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium 7.
atque Etruscos incessit, ut, omissa irrita re, nocte ambo
exercitus, Veiens Tarquiniensisque, suas quisque abirent
domos. Adiiciunt miracula huic pugnae: silentio proximae
8 noctis ex silva Arsia ingentem editam vocem; Silvani
9 vocem eam creditam; haec dicta, 'Uno plus Etruscorum
'cecidisse in acie; vincere bello Romanum.' Ita certe
inde abiere Romani, ut victores; Etrusci pro victis. Nam,
postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat,
P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam
rediit. Collegae funus, quanto tum potuit apparatu, fecit:
sed multo maius morti decus publica fuit maestitia, eo ante
1 omnia insignis, quia matronae annum, ut parentem, eum
luxerunt, quod tam acer ultor violatae pudicitiae fuisset.

Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi
animi, ex favore non invidia modo, sed suspicio etiam cum
atroci crimine, orta. Regnum eum affectare, fama ferebat: Valerius
quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, et aedifi- adfectati
2 cabat in summa Velia: ibi alto atque munito loco arcem regni insimulatur.

8 *Silva Arsia*] Horatio heroi sacra. Dion. v. 14. *haec dicta* glossam esse ineptam suspicantur Doer. et Rupert. Silvano terrores illi, qui *Panici* vocantur, attribuuntur. Dion. v. 16.

9 *Uno plus*] Similiter infr. v. 30. *plures tribus*. Plut. in Public. 9. etiam numerum addit. 11,300 Tuscorum, 11,299 Romanorum.

1 *Annum*] Decem mensium. Non enim ultra hoc spatium maximus luctus excurrebat, ex instituto Numae. Plut. in Numa. Crev. De anno decem mensium Romuleo cf. Niebhr. i. p. 271.

2 *Velia*] Editiore parte montis Palatini Crev. Similiter Manlii do-

U. C. 245. A. C. 507. inexpugnabilem fore. Haec dicta vulgo creditaque quum
indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium
Submittit fasces populo. populo, summissis fascibus in concionem escendit. Gratum 3 4
id multitudini spectaculum fuit; summissa sibi esse imperii
insignia: confessionemque factam, populi, quam consulis,
maiestatem vimque maiorem esse. Ubi audire iussi, consul
Se purgat. 'laudare fortunam collegae, quod, liberata patria, in summo
'honore, pro republica dimicans, matura gloria, necdum se
'vertente in invidiam, mortem occubuisset. Se superstitem
'gloriae suae ad crimen atque invidiam superesse: ex libe-
'ratore patriae ad Aquillios se Vitelliosque recidisse. Nun-
'quamne ergo,' inquit, 'ulla adeo a vobis spectata virtus
'erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acer-
'rimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen
'subiturum timerem? Ego, si in ipsa arce Capitolioque
'habitarem, metui me crederem posse a civibus meis?
'Tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeone
'est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quam qui sim, magis
'referat? Non obstabunt P. Valerii aedes libertati vestrae,
'Quirites; tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum
'modo aedes, sed colli etiam subiiciam: ut vos supra sus-
'pectum me civem habitetis. In Velia aedificent, quibus
'melius, quam P. Valerio, creditur libertas.' Delata con-
festim materia omnis infra Veliam; et, ubi nunc Vicae- 5
8. potae est, domus in infimo clivo aedificata. Latae deinde
Leges ab eo latae. leges, non solum quae regni suspicione consulem absolve-
rent, sed quae adeo in contrarium verterent, ut popularem
etiam facerent: inde cognomen factum Publicolae est.
Ante omnes de provocatione adversus magistratus ad popu- 6
lum, sacrandoque cum bonis capite eius, qui regni occu- 7

mus in Capitolino Monte posita invidiam movit, infr. vi. 19.

3 *Vocato ad concilium populo*] sc. Curiatim convocato. Cave concilium populi cum exercitu vocato sive comitiis centuriatis confundas. Liv. i. 36. Gronov. Observ. i. 1. Wachsm. p. 251. Niebhr. i. p. 418. 521. Laelius ap. A. Gell. xv. 27. "Is qui non universum populum, sed partem aliquam adesse iubet, non comitia, sed concilium edicere iubet." Hinc Poplicola, qui *populum*, non multitudinem, coluit.

4 *Summissis fascibus*] Tunc etiam fascibus secures dempsit. Inde institutum mansit, ut fasces cum securibus nunquam in urbe consulibus praeferrentur. Dion. v. 75. Crev.

5 *Vicaepotae*] Victoriae, supple *aedes*. Vicaepotae nomen a *vincendo* et *potiundo*. Crev. Addito insuper honore, ut cardine suo ianua, non intra aedes, sed foras in plateam verteretur. Dion. v. 39.

6 *De provocatione*] Lex haec *Valeria de provocatione* libertatis Romanae praesidium singulare erat, ut lex illa apud nostrates, quam Anglice vulgo vocamus, "the Habeas Corpus Act," regnante Carolo Secundo A. D. 1670, inter leges Britann. relata. Non tamen provocatio longius ab urbe mille passuum erat. Liv. iii. 20. De patriciis haud dubie scribit Cic. de Rep. ii. 31, "provocationem enim a regibus fuisse declarant pontificii libri, significant nostri etiam augurales" nunc quidem plebs provocatione firmata est. Niebhr. i. p. 338. 522.

7 *Sacrando*] Diris devovendo. Eum, cuius caput hoc sensu sacrum esset,

pandi consilia inisset, gratae in vulgus leges fuere. Quas U. C. 245.
quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset, tum A. C. 507.
deinde comitia collegae subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius consul, qui magno natu, non sufficientibus iam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvil- Suffectus Bruto Lucretius; huic Horatius.
8 lus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium suggerunt. Credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria
9 intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Iovis aedes. Valerius Horatiusque consules sortiti, uter dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad Veientium bellum profectus. Aegrius, quam dignum erat, tulere Capitolium dedicatur.
Valerii necessarii, dedicationem tam incluti templi Horatio
1 dari. Id omnibus modis impedire conati, postquam alia
2 frustra tentata erant, postem iam tenenti consuli foedum inter precationem deum nuntium incutiunt; 'mortuum eius
3 'filium esse, funestaque familia dedicare eum templum non 'posse.' Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. Nihil aliud ad eum nuntium a proposito aversus, quam ut cadaver efferri iuberet, tenens postem, precationem peragit, et dedicat templum. Haec post exactos reges domi militi-
4 aeque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T.
5 Lucretius consules facti.

cuivis impune occidere licebat. Bona eius divendebantur, ac pecunia ex his redacta Cereri sacra erat. Vid. Liv. iii. 55. Dion. vi. 89. CREV.

8 *Apud quosdam*] De consulibus huius anni mire discrepant auctores. In foedere Carthag. ap. Pol. iii. 22. Brutum et Horatium consules legimus. Fastos prorsus alios sequitur Livius, alios Dion. cf. Niebhr. i. p. 527.

9 *Nondum dedicata*] Consecratus quidem locus aedi i. 55. sed nondum dedicata aedes Iovi. Quemadmodum autem *consecrare* est e profano sacrum facere, ita *dedicare* verbis deo dare atque dicare. Consecratio omnem usum profanum tollit, dedicatio usum sacrum instituit. STROTH.

1 *Horatio dari*] Quod Horatii ex *minoribus patribus* essent. Niebhr. i. p. 533.

2 *Postem iam tenenti consuli*] Templi quod dedicabat, postem. Etenim ut ait Cic. pro Dom. 46. "Postem teneri in dedicatione oportere videor audisse templi."

3 *Funestaque familia*] *Funesta familia* dicebatur tantisper, dum cadaver humatum non esset, neque iusta persoluta. Apud Virgil. Aen. vi. 150. Misenus insepultus *totam . . . incestat funere classem*. CREV.

4 *Primo anno*] Livius quidem Polybium usque ad bellum Punicum neglexit licet "auctorem in exquirendis temporibus diligentiorem." cf. Cic. de R. ii. 15. In foedere enim primo Carthaginiensium cum Romanis nominatim invenimus Ardeates, Antiates, Laurentes, Circeienses, Terracinenses, atque Latinorum qui sub ditione Romanorum erant, necnon qui in sua potestate. Unde Niebuhrius Romanorum ditionem ante bellum Porsennae Etruscum latissime patuisse intelligit.

5 *Iterum*] Si quidem fides Polybio iii. 22. danda est, fieri potest ut hic primus Valerii consulatus sit, quippe non alium quenquam invenies usque ad decemviros qui duos continuos consulatus gesserit. Niebhr. ii. p. 334.

9. U. C. 246. A. C. 506. P. Valerio II. T. Lucretio Coss.

Iam Tarquinii ad Lartem Porsennam, Clusinum regem, 6
perfugerant. Ibi, miscendo consilium precesque, nunc 7
orabant, ‘ne se, oriundos ex Etruscis, eiusdem sanguinis
‘nominisque, egentes exsulare pateretur:’ nunc monebant
etiam, ‘ne orientem morem pellendi reges inultum sineret.
‘Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi, quanta vi
‘civitates eam expetant, tanta regna reges defendant,
‘aequari summa infimis: nihil excelsum, nihil, quod supra
‘cetera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis,
‘rei inter deos hominesque pulcherrimae.’ Porsenna, tum
regem esse Romae, tum Etruscae gentis regem, amplum
Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam
alias ante tantus terror senatum invasit: adeo valida res
tum Clusina erat, magnumque Porsennae nomen. Nec
hostes modo timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana
plebs, metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum
servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi
per id tempus ab senatu data. Annonae in primis habita
cura, et ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos,
alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia im-
penso pretio venibat, in publicum omne sumptum, adempt- 8
tum privatis. Portoriisque et tributo plebes liberata, ut 9
divites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis 1 2

Porsenna bellum infert P. Romano.

6 *Lartem*] Volunt plerique interpretes *Lartem* nomen esse honoris, eoque vocabulo intelligi debere supremum quemdam moderatorem appositum duodecim Lucumonibus, sive regibus, quos duodecim Etruriae populi sibi quisque praeficiebant. Dionysius tamen accepit pro nomine Porsennae. Crev. Sunt qui existiment, cum hoc nomine, quod significaverit dominum seu principem, cognatam esse Anglorum vocem *Lord*. Raschig. cf. ap. Herodot. ii. 143. vox *Piromis*, quae ὁ ἀνὴρ significat.

7 *Porsennam*] Legendum haud dubie *Porsenna*, ut Vibenna, Spurinna, Perpenna, aliaque apud Etruscos gentilitia nomina. Venia quidem poetica Martial. Epigr. i. 22. “Hanc spectare manum Porsenna non potuit.” Sed *Porsenna* Virg. Aen. viii. 646. Plin. H. N. xxxiv. 39. Tac. Hist. iii. 72. et Bekker. cf. Niebhr. i. p. 532.

8 *In publicum omne sumptum*] Ita Gronovius emendavit, atque Stroth. et Bekker. in textum receperunt. Quum sal nimio pretio veniret, ob aviditatem eorum, quibus Salinae circa Ostium ab Anco factae, i. 33. locabantur, eius vendendi potestas in publicum translata est, adempta privatis. Crev. Gronovius *arbitrium venisse*, sc. vectigal magno conductum esse a redemptoribus: *in publicum sumptum*, sc. actoribus publicis mandatum quippe; *venditiones* olim dicebantur censoriae locationes, quod velut *fructus publicorum locorum* venibant. Festus v. *Venditiones*.

9 *Portoriis*] Vectigalibus, quae pro importatione et exportatione mercium solvebantur. Crev.

1 *Tributo*] Pro habitu pecuniarum ex censu a plebe collato. Non tamen infra assiduos venit, quippe proletariis et capitecensis, res familiaris aut tenuis aut nulla erat. Fieri tamen potest ut Livius dicere velit, censum aliaque instituta Servii, Tarquinio regnante sublata, iam restituta esse.

2 *Pauperes*] Quos eosdem atque plebem antiquam fuisse temere credebat Livius, quod *plebs urbana* Augusto imperante, quae in tribubus non erat descripta, sed libertinorum et inquilinorum turba, “panem et Circenses” flagitabat, egena esset. Sed pauperes hic quidem *proletarii*, qui a munere officioque *prolis edendae* appellati sunt. cf. A. Gell. xvi. 10.

stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque haec indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis, quam infimi, horrerent: nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit. U. C. 246 A. C. 506.

10. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam saepiunt praesidiis. Alia muris,
3 alia Tiberi obiecto videbantur tuta. Pons sublicius iter paene hostibus dedit: ni unus vir fuisset, Horatius Cocles; (id munimentum illo die fortuna urbis Romanae habuit) qui, positus forte in statione pontis, quum captum repentino impetu Ianiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque deum et hominum fidem, testabatur: 'nequicquam deserto
4 'praesidio eos fugere. Si transitum pontem a tergo reliquissent, iam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Ianiculo, fore. Itaque monere, praedicere, ut pontem ferro, igni, quacunque vi possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum.' Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cedentium pugnae terga, obversis cominus ad ineundum proelium armis, ipso miraculo auda-
5 ciae obstupefecit hostes. Duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, et quod tumultuosissimum pugnae erat, parumper sustinuit: deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus, qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, 'Servitia regum superborum, suae libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.' Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut proelium incipiant, circumspectant: pudor deinde commovit aciem, et, clamore sublato, undique in unum hostem tela coniiciunt. Quae quum in obiecto cuncta scuto haesissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu, iam impetu conabantur detrudere virum; quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum susti-

Hor. Coclitis fortitudo.

3 *Pons sublicius*] cf. I. 33.

4 *Transitum pontem*] i. e. pontem per quem transissent, composita enim verbi *ire* interdum passive accipiuntur. infr. XXI. 43. XXIII. 28. Possis etiam explicare, *si pontem a tergo* reliquissent transitum, sc. hostibus, i. e. qui foret transitus hostibus. infr. XXI. 32. "transitum ea non esse." STROTH.

5 *Duos tamen*] Singulos ex singulis tribubus patrum, sc. Lartium ex Ramnensibus, Herminium ex Titiensibus, Horatium ex Luceribus.

U. C. 246. A. C. 506.

nuit. Tum Cocles, 'Tiberine pater,' inquit, 'te sancte 6
'precor, haec arma et hunc militem propitio flumine ac-
'cipias.' Ita sic armatus in Tiberim desiluit: multisque
superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem 7
ausus plus famae habituram ad posteros, quam fidei. Grata
erga tantam virtutem civitas fuit: statua in comitio posita, 8
agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quo- 9
que inter publicos honores studia eminebant: nam in magna inopia pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

11. Porsenna urbem obsidet.

Porsenna, primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda
urbe ad obsidendam versis, praesidio in Ianiculo locato, 1
ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus undique accitis, et ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret, et ut praedatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis traiiceret: brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiae Etruscis, non metu magis, quam consilio, concessum. Namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul et effusos improviso adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad maiora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret praedatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quae aversissima ab hoste erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quod in obsidione et fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugae indicio; multoque plures, ut in spem universae praedae, flumen traiiciunt. P. Valerius inde T.
Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem 2
Gabina via occultum considere iubet: Sp. Lartium cum
expedita iuventute ad portam Collinam stare, donec hostis 3

6 *Tiberine*] "Teque, pater Tiberine, tuo cum flumine sancto." Enn. p. 41.

7 *Incolumis*] Contra Dion. i. 24. femur telo traiectum scribit. Polybius autem vi. 53. Coclitem in flumine demersum narrat.

8 *Statua in comitio*] *Comitium* pars quaedam fori Romani, cui nomen ab eo, quod *populus* illuc ad concilia sua *coibat; plebs* vero in reliquo foro conveniebat. Rostra quidem, quae paullo superiora erant, cf. Fronto ad Anton. Aug. i. 2. comitium a reliquo foro dividebant. Statuam de coelo tactam memorat A. Gell. iv. 5.

9 *Circumaravit*] Poetice dictum, quippe Curius Dentatus, quum Pyrrhi impetus contudisset, quinquaginta iugera agri a senatu sibi donata; ut supra consularem fortunam, repudiavit. Plin. H. N. xviii. 4. Columell. i. 3. cf. Herod. iv. 7.

1 *Ianiculo*] cf. bellum Etruscum, infr. 51.

2 *Lapidem*] Ad secundum ab urbe milliarium, quippe viae lapidibus, mille passuum intervallo, a primariis locis distantiam inscriptam, velut M. P. XX., exhibebant. cf. Fuss. R. Ant. §48.

3 *Collinam*] Prima urbis porta, a Tiberi orientem versus, erat Flaminia, tum sequebantur Collatina, Collina, Viminalis, Querquetulana, Esquilina Tiberi e regione posita vel *aversissima ab hoste*, Naevia, Coeli-

praetereat: deinde se obiicere, ne sit ad flumen reditus. U. C. 246.
Consulum alter T. Lucretius porta Naevia cum aliquot A. C. 506.
manipulis militum egressus: ipse Valerius Coelio monte cohortes delectas educit: hique primi apparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis, versisque in Valerium Etruscis terga caedit: dextra laevaque, hinc a porta Collina, illinc ab Naevia, redditus clamor. Ita caesi in medio praedatores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fugam saeptis omnibus viis: finisque ille tam effuse evagandi Etruscis fuit.

Obsidio erat nihilo minus et frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem 12.
4 Porsenna habebat: quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui C. Mucii facinus.
indignum videbatur, populum Romanum servientem, quum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum saepe exercitus fuderit. Itaque, magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit: dein metuens, ne, si consulum iniussu et ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut
5 transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, senatum adiit: 'Transire Tiberim,' inquit, 'Patres, et intrare, si 'possim, castra hostium volo; non praedo, nec populationum in vicem ultor: maius, si dii iuvant, in animo est 'facinus.' Approbant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium forte militibus daretur, et scriba, cum rege sedens pari fere ornatu, multa ageret, eum milites vulgo adirent, timens sciscitari, uter Porsenna esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret, quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. Vadentem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites
6 retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque,

montana etc. Etruscis igitur necesse erat praeterire portam Collinam, cf. XXVI. 10. et viam Gabinam, ut ad pecus e porta Esquilina exactum pervenirent; ubi vero huc perventum erat, a fronte eos adoriebantur consules, e portis Naevia et Coelimontana egressi. Ita a quattuor partibus inclusi erant hostes. STROTH. cf. Niebhr. i. p. 535.

4 *Caius Mucius*] Mucii gens plebeia. Sed Niebhr. i. p. 536. suspicatur in vet. annalibus Caium appellatum fuisse, ut ap. Polyb. *praenomina* plerumque legimus: et *nomen* Mucium postea "*fallente mendacio*" additum. Sed nihil moratur, quo minus Mucius libertatem illam, quam Brutus plebeius peperit, plebeius ipse vita sua tueretur.

5 *Fortuna*] Inopia, qua tum urbs laborabat, criminationi fidem adstruente.

6 *Destitutus*] Solus, reus, inops. BAUER. In inferiore loco collocatus. XXIII. 5. vel poenae aut contumeliae

U. C. 246. A. C. 506.

inter tantas fortunae minas, metuendus magis, quam metu-
ens: 'Romanus sum,' inquit, 'civis: C. Mucium vocant. 7
'Hostis hostem occidere volui: nec ad mortem minus
'animi est, quam fuit ad caedem. Et facere et pati fortia,
'Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi:
'longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde
'in hoc discrimen, si iuvat, accingere, ut in singulas horas
'capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas
'regiae. Hoc tibi iuventus Romana indicimus bellum.
'Nullam aciem, nullum proelium timueris. Uni tibi, et
'cum singulis, res erit.' Quum rex, simul ira infensus,
periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus
iuberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi
minas per ambages iaceret: 'En tibi,' inquit, 'ut sentias,
'quam vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident:'
dextramque accenso ad sacrificium foculo iniicit. Quam
quum velut alienato ab sensu torreret animo; prope atto-
nitus miraculo rex, quum ab sede sua prosiluisset, amove-
rique ab altaribus iuvenem iussisset, 'Tu vero abi,' inquit,
'in te magis, quam in me, hostilia ausus. Iuberem macte 8
'virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc
'iure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto.'
Tum Mucius, quasi remunerans meritum, 'Quandoquidem,'
inquit, 'est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris a me,
'quod minis nequisti; trecenti coniuravimus principes iu-
'ventutis Romanae, ut in te hac via grassaremur. Mea
'prima sors fuit: ceteri, ut cuique ceciderit primo, quoad
'te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore,
'aderunt.'

13. Porsenna de pace agit.

Mucium dimissum, cui postea Scaevolae a clade dextrae 9
manus cognomen inditum, legati a Porsenna Romam secuti
sunt. Adeo moverat eum et primi periculi casus, quo nihil
se praeter errorem insidiatoris texisset, et subeunda dimi-
catio toties, quot coniurati superessent, ut pacis conditiones
ultro ferret Romanis. Iactatum in conditionibus nequic- 1

causa in aliquo loco constitutus x. 4, vel ita ut periculis expositus sit vii. 10. Rup.

7 *Romanus sum civis*] Haec et seqq. haud dubie in carmine antiquo legebantur.

8 *Macte*] Propr. *mactum*. Vox haec, quam pro *magis aucte* positam, vel a verbo obsol. *magere* derivandam putant, solennis fuit in laetis adclamationibus, perpetrato egregio facinore: unde alius eius casus, nisi in plur. *macti virtute este*, infr. vii. 36. vix in usu fuisse videtur. cf. Drak. ad h. l. Heyn. ad Virg. Aen. ix. 641. Burm. ad Val. Flacc. vi. 547. Duk. ad Flor. ii. 18. Rup. *Trecenti*, numerum hunc in veteribus illis mythis Romanis nusquam non offendimus Niebhr. i. p. 535.

9 *Scaevolae*] Varr. de L. L. vi. 5. "quod puerulis res turpicula in collo suspenditur, scaevola appellata," Angl., *an amulet*. Neque hoc Muciis solis cognomen erat. *Scaevula* legend. vult Niebhr. i. p. 537.

1 *Pacis conditiones ultro*] Oratorice magis quam historice dictum, quippe

quam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quam quod nega- U. C. 246. A. C. 506.
2 tum iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Veientibus restituendo impetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Ianiculo praesidium deduci vellent.
3 His conditionibus composita pace, exercitum ab Ianiculo deduxit Porsenna, et agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quae postea sunt Mucia prata appellata. Ergo, ita honorata virtute, feminae quoque ad publica decora excitatae.
4 Et Cloelia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum Cloelia.
forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit: sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nuntiatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Cloeliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, 'supra 'Coclites Muciosque' dicere 'id facinus esse,' et prae se ferre, 'quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se 'foedus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remis- 'surum.' Utrimque constitit fides: et Romani pignus pacis ex foedere restituerunt: et apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam, virtus fuit: laudatamque virgi-
5 nem parte obsidum se donare dixit: ipsa, quos vellet, lege-

Tac. Hist. iii. 72, "quam non Porsenna, *dedita urbe* nec Galli capta," etc. Plinius quoque H. N. xxxiv. 39. "In foedere, quod expulsis regibus populo Romano *dedit* Porsenna, nominatim comprehensum invenimus, ne ferro nisi in agri culturam uterentur."

2 *De agro Veientibus*] Quem *septem pagos* Dion. v. 31. vocat: eos Veientibus Romulus ademerat, nunc vero vi recepit Porsenna. Quinetiam Plutarch. Qu. Rom. 18. agrum Romanum Etruscis ex parte decuma vectigalem fuisse scribit. Niebhr. i. p. 412. 538. partem tertiam regionum a Servio descriptarum a victoribus Etruscis iure gentium Italico Romanis ademtam esse, atque ita evenisse ut de triginta tribubus Servianis viginti solum usque ad U. C. 259 superessent.

3 *His conditionibus*] Dionysius v. 35. senatum Romanum Porsennae, ut regi, sellam eburneam aliaque insignia regalia, quemadmodum Etruscos Tarquinio Prisco, munera detulisse scribit.

4 *Cloelia*] Aliam fabulam ap. Plin. H. N. xxxiv. 13. reperies. cf. Dion. v. 33. Plut. Publ. 19.

5 *Parte obsidum se donare dixit*] Quota parte? Nempe dimidia. Ubi enim *pars et partes* ita in oratione ponuntur, ut certae quaedam et determinatae portiones finiri videantur, nec tamen diserte explicetur quales illae partes sint; tum intelligendae sunt partes eiusmodi, quibus una similis addita totum efficiat. Sic hoc loco dimidiam obsidum partem intelligimus, cui altera dimidia pars addita totum efficeret. Sic infra 41. ubi dicuntur *duae agri partes* Hernicis *ademptae*, intelligendae sunt duae tertiae partes, quibus una adhuc tertia pars addita totum efficeret. Quo quidem in loco res manifestissima est, quum eodem capite obiiciatur Cassio, qui *duas* illas agri *partes* Hernicis ademerat, quod iis *tertiam* agri *partem* reddiderit. Quomodo hic vox *parte* absolute ponitur pro *dimidia parte*, sic et apud Ovid. Metam. v. 453. *Neque adhuc epota parte.* Iam Ceres aliquam partem biberat, ut ex contextu narrationis patet; at non-

U. C. 246. ret. Productis omnibus, elegisse impubes dicitur: quod et
A. C. 506. virginitati decorum, et consensu obsidum ipsorum probabile erat; eam aetatem potissimum liberari ab hoste, quae maxime opportuna iniuriae esset. Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statua equestri, donavere. In summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

14. Huic tam pacatae profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram aetatem inter cetera sollennia manet bonis vendendis, bona Porsennae regis vendendi. Cuius originem moris, necesse est, aut 4
inter bellum natam esse, neque omissam in pace: aut a mitiore crevisse principio, quam hic prae se ferat titulus bona hostiliter vendendi. Proximum vero est ex iis, quae traduntur, Porsennam, discedentem ab Ianiculo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriae arvis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum urbe ab longinqua obsidione: ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsennae appellata, gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem fortunae regiae, quae ne in potestatem quidem populi Romani esset. Omisso Romano bello, Porsenna, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primo Aricinos res necopinata perculerat: arcessita deinde auxilia, et a Latinis populis, et a Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere 5
auderent. Proelio inito, adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanae cohortes, arte adversus vim usae, declinavere paullulum; effuseque praelatos hostes conversis signis ab tergo adortae sunt. Ita in medio prope iam victores caesi Etrusci: pars 6
perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes et fortuna et specie supplicum delati sunt. Ibi benigne excepti divisique in hospitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuntii hospitalium beneficiorum: multos Romae hospitum urbisque caritas tenuit. His locus ad habitandum datus, quem deinde 'Tuscum 7
'vicum' appellarunt.

dum dimidiam partem. cf. Martial. Epigr. ii. 24. Simile exemplum vid. infr. viii. 4. Crev.

4 *Cuius originem*] Rationem magis probabilem affert Niebhr. i. p. 541. ii. p. 204.

5 *A Cumis*] Duce Aristodemo, qui tyrannidem postea occupavit.

6 *Caesi Etrusci*] Hanc cladem Etruscorum initium Romanis recuperandae libertatis fuisse putat Niebhr. et post hanc cladem, obsidum Romanorum fugam, bonorum Porsennae venditionem, aliaque huiusmodi ponenda iudicat.

7 *Tuscum vicum*] cf. Festus. v. *Tuscum vicum*, qui, M. Varrone auctore, a Tuscis qui ex Coelio in planum locum deducti sunt, dictum esse hunc vicum scribit.

8 P. Lucretius inde et P. Valerius Publicola consules facti. Eo anno postremum legati a Porsenna de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. Quibus quum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim honoratissimus quisque ex Patribus. 'Non, quin breviter 'reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius 'delectos Patrum ad eum missos, quam legatis eius Romae 'daretur responsum: sed ut in perpetuum mentio eius rei 'finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis in vicem animi 'sollicitarentur: quum ille peteret, quod contra libertatem 'populi Romani esset; Romani, nisi in perniciem suam 'faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. 'Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse. 'Ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus, 'portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui 'libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si 'salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare.' Rex verecundia victus, 'Quando id certum atque obstina-'tum est,' inquit, 'neque ego obtundam saepius eadem ne-'quicquam agendo: nec Tarquinios spe auxilii, quod nul-'lum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu bello opus 'est, seu quiete, exsilio quaerant locum, ne quid meam 'vobiscum pacem distineat.' Dictis facta amiciora adiecit. Obsidum quod reliquum erat, reddidit: agrum Veientem, foedere ad Ianiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsenna fuit.

15.
U. C. 247.
A. C. 505.

Tarquinius Tusculum in exsilium abit.

9 Consules M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis: consules triumpharunt. Maiore inde mole Sabini bellum parabant. Adversus eos, et ne quid simul ab Tusculo, unde, etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat, repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio, inter belli pacisque auctores orta in Sabinis; aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. Namque Attus Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romae nomen, cum pacis ipse
1 auctor a turbatoribus belli premeretur, nec par factioni

16.
U. C. 249.
A. C. 503.

U. C. 250.
A. C. 502.

Attus Clausus Romam transfugit.

8 *P. Lucretius*] *Sp.* legendum censet Niebhr. ex MS. Florent. quippe Spurius semper literis S. P. denotatur, sed incuria scribarum *Spurius Publius* scriptum invenimus. cf. Niebhr. i. p. 527. Hunc Publius in MSS. venit. Drakenborch. autem, Gronov. secutus, legendum censet "*M. Horatius et P. Valerius Publicola, inde Sp. Lartius et T. Herminius consules facti.*"

9 *Consules*] Omissum hic, seu librariorum, seu fortasse Livii ipsius incuria, par consulum: Sp. Lartius, T. Herminius. Crev.

1 *Turbatoribus belli*] Improbat Gronov. et *bello* legendum putat, sed Ernest. defendit, quemadmodum apud Graecos *ταράττειν τὸν πόλεμον*. cf. Demosth. de Cor. 50.

U. C. 250. A. C. 502. esset, ab Regillo, magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data agerque trans Anienem: vetus 2 Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, appellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, dein proelio, afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio 3 consulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumptus deesset. De publico est elatus. 4 Luxere matronae, ut Brutum. Eodem anno duae coloniae Latinae, Pometia et Cora, ad Auruncos deficiunt. Cum 5 Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post proelium, quam in proelio, caedibus temperatum est: et caesi aliquanto plures erant, quam capti; et captos passim trucidaverunt. Ne ab obsidibus quidem, qui trecenti 6 accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romae triumphatum.

Claudia tribus. Attus Clausus inter Patres lectus.

P. Valerii mors. U. C. 251. A. C. 501.

Bellum cum Auruncis.

17. U. C. 252. A. C. 500. Secuti consules, Opiter Virginius et Sp. Cassius, Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque operibus, oppugnave- 7 runt. In quos Aurunci, magis iam inexpiabili odio, quam spe aliqua aut occasione, coorti, quum plures igni, quam ferro, armati excucurrissent, caede incendioque cuncta complent. Vineis incensis, multis hostium vulneratis et 8

2 *Trans Anienem: vetus Claudia*] Quomodo *Vetus* non liquet, et fortasse in voce *vetus* vitium latet. Niebuhrius *trans Anienem veterem. Claudia* legit. *Anio Vetus* aquaeductus a Curio Dentato ex Pyrrhi spoliis extructus; *Anio novus* a Claudio Imperatore, opus praeclarum, ut quod per sexaginta duo millia passuum deductum. cf. Frontinus de Aquaed. i. Claudiam tribum in locum Tarquiniorum, ut patriciam gentem, suffectam esse coniicit Niebhr. i. p. 550.

3 *P. Postumio*] *Iterum*, sed notas secundi tertiique consulatus in lib. II. et III. saepissime a Livio omissas monet Drak.

4 *De publico*] Contra Plutarch. Publ. 23. quadrantibus in capita conlatis, ut postea Menen. Agrippae, infr. 33. sed funus publico sumptu in honorem virorum clarorum, non inopia rei familiaris celebratum est. Niebhr. i. p. 549.

5 *Ad Auruncos deficiunt*] sc. Colonis Romanis expulsis aut caesis.

6 *Obsidibus*] Quos, colonos Auruncorum, praesidii causa, ab Auruncis victae urbi impositos putat Niebhr. ii. p. 91. et hoc satis in causa fuisse, cur a Romanis trucidati essent.

7 *Pometiam*] Mirum videtur, quod haec urbs, capta et diruta a Tarquinio Superbo i. 53. dicta sit: quapropter aut aliam urbem fuisse, aut non dirutam a Tarquinio existimat Niebhr. i. p. 504. ii. p. 89.

8 *Vineis*] Vineae erant machinae lignis et cratibus contextae, ac terra adopertae, quae subiectis rotulis impellebantur. Harum tecto muniti obsidentes vel murorum fundamenta ferro subruebant, vel arietem moenibus incutiebant. De vineis agit Lips. Poliorcet. i. 7. CREV.

occisis, consulum quoque alterum, (sed utrum, nomen U. C. 252.
auctores non adiiciunt) gravi vulnere ex equo deiectum, A. C. 500.
prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum:
9 inter multos saucios consul spe incerta vitae relictus. In-
teriecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curan-
dis supplendoque exercitui satis esset, tum ira maiore belli,
tum viribus etiam auctis, Pometiae arma illata: et quum,
vineis refectis aliaque mole belli, iam in eo esset, ut in
muros evaderet miles, deditio est facta. Ceterum nihilo
1 minus foede, dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci
2 passim principes securi percussi, sub corona venierunt
3 coloni alii; oppidum dirutum, ager veniit. Consules,
magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem per-
fecti belli, triumpharunt.

18.

Insequens annus Postumum Cominium et T. Lartium
consules habuit. Eo anno Romae, quum per ludos ab U. C. 253.
Sabinorum iuventute per lasciviam scorta raperentur, con- A. C. 499.
cursu hominum rixa ac prope proelium fuit; parvaque ex
re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli
4 Latini metum id quoque accesserat, quod triginta iam con-
iurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat.
5 In hac tantarum exspectatione rerum sollicita civitate, dic-
6 tatoris primum creandi mentio orta: sed nec quo anno,

9 *Relictus*] *Relatus* ex coniectura Dukeri in textum recepit Bekker.

1 *Aurunci passim principes*] Hoc idem bellum esse, quod in cap. priore narratur, censet Niebuhrius ii. p. 91, et Livium ex diversis annalibus eosdem eventus eruentem, in duos annos imprudentem conferendos habuisse: hanc quoque narrationem pluribus argumentis suspectam reddidit Drak.

2 *Sub corona venierunt*] "Antiquitus mancipia, iure belli capta, coronis induta venibant, et idcirco dicebantur sub corona venire." A. Gell. vii. 4. qui aliam rationis huius opinionem recitat, "quod milites, custodiae causa, captivorum venalium greges circumstarent;" sed illam magis verum esse docet, et Catonem testem adhibet. *Coloni alii* sc. Auruncorum.

3 *Oppidum dirutum*] Quapropter nomen eius in foedere cum Latinis a Sp. Cassio U. C. 261. icto non legitur. Dion. v. 61. Niebhr. ii. p. 17. 91.

4 *Supra belli Latini metum*] Libenter amplectimur certissimam Duiatii coniecturam, qui legendum censet, *belli Sabini*. Melius quoque nobis videretur, *super . . . metum*. Sic infra 27. *Super haec timor incesserat Sabini belli:* et 51. *Super bellum annona premente.* Vulgata quidem lectio stare posse non videtur. Triginta enim illi populi, qui coniurasse, Octavio Mamilio concitante, mox dicuntur, non alii sunt, quam Latini ipsi. Crev. Fieri potest ut Livius velit dicere, maiorem molem belli praeter expectationem iam Romanis ingruere, sc. omne nomen Latinum arma cepisse.

5 *Dictatoris*] Qui alio nomine vocabatur *magister populi*, primo *optima lege* creatus, sine provocatione, postea vero imminuto iure. Fest. v. *Opt. Lex.* cf. Cic. de R. i. 40. Varro de L. L. v. 14. Nomen quidem dictatoris Latina origine, quippe apud *Tusculanos* fuisse Liv. iii. 18. et Priscian iv. 4. qui Catonis verba ex fragmento Origin. ii. recitat, *Lanuvinos* Cic. pro Mil. 10. atque *Albanos* Dion. v. 74, narrant. Dictator, quemadmodum reges, iussu *populi*, auctoritate senatus creatus est: sc. post acceptum senatus decretum a summo reipublicae magistratu dictator dictus est, et postea *legem* de imperio *curiatam* ipse ferebat. Niebhr. i. p. 556.

6 *Sed nec quo anno*] Dion. v. 72.

U. C. 253. A. C. 499. nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, 7
(id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis
Primus dictator. primum dictator creatus sit, satis constat. Apud veterrimos
tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium 8
magistrum equitum, creatos invenio. Consulares legere: 9
ita lex iubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam, Lartium, qui consularis erat, potius, 1
quam M'. Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem et magistrum consulibus appositum. Qui, si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatae virtutis et consularem virum, legissent.

Creato dictatore primum Romae, postquam praeferri securos viderunt, magnus plebem metus incessit, ut inten- 2
tiores essent ad dicto parendum. Neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romae dictator (eo magis, 3
quod propter se creatum crediderant) metum incussit. Itaque legatos de pace mittunt: quibus, orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum: 'Ignosci adolescentibus posse, 'senibus non posse, qui bella ex bellis sererent.' Actum tamen est de pace: impetrataque foret, si, quod impensae factum in bellum erat, praestare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum: tacitae indutiae quietum annum tenuere.

primi dictatoris creationem in quartum abhinc annum reiicit, quo T. Lartius iterum consul fuit cum Q. Cloelio: eaque probabilior opinio est. Vide super totius huius sexennii historia, et rerum per illud gestarum ordine, observationes doctissimi viri *De la Curne* in commentariis regiae inscriptionum et litterarum Academiae, tomo viii. Crev. Decem fere annis post primos consules. Cic. de Rep. ii. 23.

7 *Nec quibus consulibus ... parum creditum sit*] sc. Fides non habita fuerit, quia ex Tarquinia factione essent: hanc veram causam dictatoris creandi fuisse existimant Arnoldius. R. Hist. et Wachsmuth. p. 272. Hic M'. Tullium quoque consulem sequentis anni, e partibus Tarquiniensibus fuisse credit, quod coniuratio altera narratur, et S. Sulpicius circumacto anno, tanquam collega noxae damnato, solus magistratum gerebat. Dion. v. 57.

8 *Magistrum equitum*] Pompon. Or. Jur. § 19. "Et his dictatoribus magistri equitum iniungebantur, sic quomodo regibus tribuni Celerum." Niebhr. i. p. 559 suspicatur, quemadmodum magistrum populi consensu patriciorum, sc. *sex suffragiorum*, ita magistrum equitum iussu equitum plebeiorum creatum fuisse.

9 *Consulares legere*] Non accusativo sed nominativo dictos esse censet Drak. eam sententiam pluribus argumentis refellit Stroth.

1 *Lartium*] Titum Marcium legimus ap. Lyd. de Mag. i. 37. T. Larcium. ap. Cic. de Rep. ii. 32. Dion. v. 72. M'. Valerium apud Festum v. *Opt. Lex.* Lartio favent Niebhr. et Wachsm.

2 *Magnus plebem metus incessit*] Eo quod leges Valeriae iam irritae essent.

3 *Eo magis quod propter se*] Subolet hic aliquid, quod dictatorem belli gerundi causa creatum arguit. cf. Niebhr. p. 553, et Niebhr. Epit. a Twissio. Append. p. 355.

Consules Ser. Sulpicius, M'. Tullius. Nihil dignum 19.
memoria actum. T. Aebutius deinde et C. Vetusius. His U. C. 254.
4 consulibus Fidenae obsessae, Crustumeria capta, Praeneste A. C. 498.
ab Latinis ad Romanos descivit: nec ultra bellum Latinum,
gliscens iam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius Bellum
dictator, T. Aebutius magister equitum, magnis copiis cum La-
peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro tinis. U. C. 255.
Tusculano agmini hostium occurrerunt: et, quia Tarqui- A. C. 497.
nios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira
non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam proe- Pugna ad
lium aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius fuit. Regillum
Non enim duces ad regendam modo consilio rem affuere, lacum.
5 sed, suismet ipsis corporibus dimicantes, miscuere certamina:
nec quisquam procerum ferme hac aut illa ex acie sine
vulnere, praeter dictatorem Romanum, excessit. In Post-
umium, prima in acie suos adhortantem instruentemque,
6 Tarquinius Superbus, quanquam iam aetate et viribus erat
gravior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Aebutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat. Nec fefellit veniens Tusculanum ducem; contra quem et ille concitat equum: tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Aebutio traiectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere: Aebutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, proelium ciet; et, quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius praeerat. Ea, quod maiore pugnabat ira ob erepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper
restituit. Referentibus iam pedem ab ea parte Romanis, 20.
M. Valerius, Publicolae frater, conspicatus ferocem iuvenem Tarquinium, ostentantem se in prima exsulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut, cuius familiae decus eiecti reges erant, eiusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temere invectum in exsulum aciem, ex transverso quidam

4 *Crustumeria capta*] Ager Crustuminus, postea *regio tribus Crustuminae.*

5 *Ipsis*] ita codices, sed *ipsi* ex emendat. Gronov. in textum recepit Bekker.

6 *Tarquinius Superbus*] Dionysio videtur merito parum verisimile, Tarquinium Superbum, tunc nonagenario proximum, in illa acie fuisse. Crev. Pro *Superbo* Titum Tarquinium legend. vult Dion., quo pugnae ad Regillum, non poetica, sed historica fides adstruatur. Quinetiam si Superbus Prisci filius esset, iam centesimum vicesimum annum agebat. Sed haec omnia e carminibus derivantur, quae in epulis esse cantitata de clarorum virorum laudibus scribit Cato. cf. Cic. Acad. iv. 86.

U. C. 255. adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo re-
A. C. 497. tardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus
armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam
cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehi,
suos perculsos cedere animadvertit; cohorti suae, quam
delectam manum praesidii causa circa se habebat, dat
signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste
habeant. Ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem,
et restituta acies. Cohors dictatoris tum primum proelium
iniit: integris corporibus animisque fessos adorti exsules
caedunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator
Latinus, ubi cohortem exsulum a dictatore Romano prope
circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in
primam aciem secum rapit. Hos agmine venientes T.
Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste
armisque Mamilium noscitans, tanto vi maiore, quam paullo
ante magister equitum, cum hostium duce proelium iniit,
ut et uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, et
ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum
victor in castra esset relatus, inter primam curationem ex-
spiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut,
fesso iam pedite, descendant ex equis, et pugnam capessant. 6
Dicto paruere: desiliunt ex equis, provolant in primum, et
pro antesignanis parmas obiiciunt. Recipit extemplo ani- 7
mum pedestris acies, postquam iuventutis proceres aequato
genere pugnae secum partem periculi sustinentes vidit.
Tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies.
Equiti admoti equi, ut persequi hostem posset: secuta et
pedestris acies. Ibi, nihil nec divinae nec humanae opis
dictator praetermittens, aedem Castori vovisse fertur: ac 8
pronuntiasse militi praemia, qui primus, qui secundus,
castra hostium intrasset: tantusque ardor fuit, ut eodem
impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent.

6 *Descendant ex equis*] Quid igitur tunc agebat equitatus Latinorum? Recte observat Clericus mirum videri debere, quod multis pugnis Livius factitatum memorat, ut equites Romani descenderent ex equis: quasi hostilis equitatus aut nullus esset, aut torpore quodam defixus. CREV. Fieri tamen potest ut terra equitatui minus commoda fuerit.

7 *Antesignanis*] *Antesignani* ii sunt, qui ante signa in acie locantur. Probat Lipsius de Mil. Rom. iv. 3. antesignanorum nomine intelligi totam primam aciem, sive Hastatos legionum: non quod ii ante omnia signa essent, siquidem sua habuere; sed quia ante praecipua legionum signa, quae longius ab hoste removebantur. CREV. Sed oratione προληπτίκῃ utitur Livius, pro *primis ordinibus*. Antesignani seu antepilani postea erant *hastati* et *principes*, qui ante signa stabant. cf. xxii. 5.

8 *Castori*] Et Polluci. Flor. i. 2. Suet. Caesar. 10. cf. Cic. de N. Deor. iii. 5. Nunc primum libri Sibyllini aditi, atque Cereris, Liberi, et Liberae aedes Graeco ritu dedicatae. Hinc sensim Etrusca superstitio Graecorum numinum cultui locum dedit. Plin. H. N. xxxv. 12. Cic. pro Balb. 24. Wachsm. p. 262.

Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator et
magister equitum triumphantes in urbem rediere.
Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Con- 21.
9 sules Q. Cloelius et T. Lartius. Inde A. Sempronius et U. C. 256. A. C. 496.
1 M. Minucius. His consulibus aedes Saturno dedicata: U. C. 257.
2 Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius et A. C. 495.
3 T. Virginius consules facti. Hoc demum anno ad Regillum U. C. 258.
4 lacum pugnatum, apud quosdam invenio; A. Postumium, A. C. 494.
quia collega dubiae fidei fuerit, se consulatu abdicasse;
dictatorem inde factum. Tanti errores implicant tempo-
rum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui
5 consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum
sit, in tanta vetustate, non rerum modo, sed etiam auctorum,
digerere possis. Ap. Claudius deinde et P. Servilius con-
sules facti. Insignis hic annus est nuntio Tarquinii mortis. U. C. 259.
Mortuus est Cumis, quo se post fractas opes Latinorum ad A. C. 493.
6 Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuntio erecti Pa- Mors Tarquinii.
tres, erecta plebes: sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit

9 *T. Lartius*] Hic dictator hoc anno primus creatus fuit ex Dionysii sententia, ut iam annotavimus supr. 18. Crev.

1 *Aedes Saturno*] Legimus *Saturni*. Vid. infr. not. ad v. 23. Haec aedes fuit aerarium populi Romani, in quo tum pecunia, tum acta publica asservabantur. Eam describit Macrob. Saturn. i. 8. Crev.

2 *Saturnalia*] Saturnalibus mos fuit crebra convivia agitare, et mittere sibi invicem quum alia munera, tum etiam cereos. Quin ipsi domini servos suos conviviis liberalibus et opiparis accipiebant, iisque ministrabant. Hae feriae celebrabantur a. d. xiv. Kal. Ianuar. ac primo uno die absolvebantur. Augustus eas triduo servari iussit. Vid. Macrob. Saturn. i. 7. et 10. et Lips. Saturn. i. 3. et 4. Crev. cf. Liv. xxx. 36. Caligula diem adiecit, Suet. Calig. 17. Postea "sigillariorum adiecta celebritas in septem dies discursum publicum et laetitiam religionis extendit." cf. Macrob. Unde evenit ut Saturnalia a xiv^{to} usque ad viii^{vum} diem ante Kal. Ian. (apud nos *Christmas day*) continuo ordine celebrata fuerint.

3 *Hoc demum anno*] Ita narrat Dion. vi. 2: atque hanc sententiam firmat ipse Livius infra, dum scribit anno sequenti Volscis bellum illatum, propterea quod auxilia comparaverant, quae Latinis mitterent. Cumis iniuriae ultionem statim exsecutos esse Romanos post pugnam ad Regillum lacum longe verisimilius est, quam in quintum post annum reiecisse; quod ex Livii narratione conficitur. Adde quod A. Postumius, tum quum a Livio memoratur creatus esse dictator, supr. 19. nondum consul fuerat: quod repugnat legi de dictatore creando latae, ipso teste Livio, supr. 18. At hoc anno consul est, ac proinde dictator legi potest. Crev.

4 *A. Postumium*] Postumio forsan haec victoria afficta est, quod ii, qui annales conficiebant, cognomen eius Regillensem a pugna ad Regillum lacum inventum esse perperam opinati sunt: quoniam contra, P. Corn. Scipio Africanus primus certe imperator nomine victae a se *gentis* est nobilitatus. infr. xxx. 15. Claudiae genti, pariter ac Postumiae, cognomen Regillensi, sive quod inde oriunda erat infr. iii. 58, seu quod urbs Regillum in fidem eorum et clientelam sc. contulerat. Niebhr. i. p. 546. Sed haec omnia missa facit Wachsmuth. p. 303. qui *oppidum* Regillum, non *gentem* fuisse animadvertit.

5 *Secundum*] Post: ut sensus sit, quosdam esse consules, quibus quinam successerint definiri non possit. Possis legere *secundum quos*, sive *quosnam*, ut incertum sit quinam praecesserint, quinam secuti fuerint. Crev.

6 *Aristodemum*] cf. Dion. vi. 21. vii. 2. Heyn. Opusc. Acad. v. p. 427.

U. C. 259. A. C. 493.

laetitia: plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, iniuriae a primoribus fieri coepere. Eodem anno Signia 7
colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romae tribus una et vi- 8
ginti factae. Aedes Mercurii dedicata est Idibus Maiis.

22. Bellum cum Volscis.

Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat: nam et Volsci comparaverant auxilia, quae mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset; et maturavit Romanus, ne proelio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii poenam non metuentes, necopinata res perculit. Armorum immemores obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia 9
liberos. Ita sine certamine inde abductae legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira odioque eius, quicunque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus: indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut et captivorum sex millia Latinis remitterent, et de foedere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus reiicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Iovi donum in Capitolium mittunt. Cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua: inde hospitia iungunt. Nunquam alias 1
ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio coniunctius fuit.

23. Turbae ob aes alienum.

Sed et bellum Volscum imminebat, et civitas, secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob aes alienum. Fremebant, 'se, foris pro libertate et imperio dimicantes, domi a civibus 'captos et oppressos esse; tutioremque in bello, quam in 'pace, inter hostes, quam inter cives, libertatem plebis esse:'

7 *Signia colonia*] Quam Volsci, Romanis bello Latino occupatis, receperant. Niebhr. ii. p. 92.

8 *Tribus una et viginti*] Tribus una et vicesima haud dubie Crustumina erat, quippe Claudiam gentibus patriciis adscriptam esse constat. supr. 16. Niebhr. i. p. 550.

9 *Obsides dant trecentos*] Mera repetitio belli quod supr. 16, 17. narratur. Niebhr. i. p. 545.

1 *Hospitia*] Privatim, quippe hospitium publice factum iura municipii dabat infr. v. 28. 50.

invidiamque eam, sua sponte gliscentem, insignis unius U. C. 259.
2 calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium A. C. 493.
malorum suorum insignibus se in forum proiecit. Obsita erat squalore vestis, foedior corporis habitus pallore ac
3 macie perempti. Ad hoc, promissa barba et capilli efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta defor-
4 mitate, et ordines duxisse aiebant, aliaque militiae decora vulgo, miserantes eum, iactabant. Ipse, testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus, 'unde ille habitus? unde deformitas?' quum circumfusa turba esset prope in concionis modum, 'Sabino bello,' ait, 'se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, aes alienum fecisse: id, cumulatum usuris, primo se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis: postremo, velut tabem, pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum et carnificinam esse.' Inde ostentare tergum, foedum recentibus vestigiis verberum. Ad haec visa auditaque clamor ingens oritur. Non iam foro se tumultus continet,
5 sed passim totam urbem pervadit. Nexu vincti solutique se undique in publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes: multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt: nec temperatum manibus foret, ni propere consules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Haec se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multo minaciter magis, quam suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque, ipsi futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumsistunt.

2 *Magno natu quidam*] Narrationem hanc totidem fere verbis infr. vi. 14. legimus.

3 *Perempti*] Perempto similis. Ita Cicero saepius, *fame sitique enecti*.

4 *Ordines duxisse*] Centurionem fuisse. Viginti et octo stipendia meruisse, sc. ex *iunioribus* exiisse scribit Dion. vi. 26.

5 *Nexu vincti solutique*] Hoc est, nexu vincti et nexu soluti. *Nexus* quippe obligatio, qua debitor se ultro creditori devinxit ad pecuniam mutuam opera sua servili solvendam. "*Nexum* enim est, ait Gallus Aelius, quodcunque per aes et libram geritur, idque necti dicitur." Festus. "Liber qui suas operas in servitutem pro pecunia quam debebat, dabat dum solveret, nexus vocatur, ut ab aere obaeratus." Varro de L. L. vii. 101. Contra *addictus* fiebat debitor, qui a praetore in servitutem, quum solvendo non esset, creditori adiudicabatur. *Nexus* quidem civitatem minime amisit, *addictus* vero *capite deminutus* est, quod "liber alteri mancipio datus esset." cf. Niebhr. i. p. 567. Cic. de Rep. ii. 34.

U. C. 259. A. C. 493.

Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat: nec agi quicquam per infrequentiam poterat 6
senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare; et, Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendae rei causa abesse, et consules ipsos tergiversari; nec dubie ludibrio esse miserias suas. Iam prope erat, ut ne consulum quidem maiestas coerceret iras hominum. Quum, incerti, morando, an veniendo, plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curia, non modo inter Patres, sed ne inter consules quidem 7
ipsos, satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat quum tutius, tum facilius esse.

24. Inter haec maior alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuntio: 'Volscos infesto exercitu ad urbem 'oppugnandam venire.' Quae audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem affecere. Exsultare gaudio plebes; 'ultores superbiae 'Patrum adesse' dicere 'deos.' Alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potius, quam solos, peri- 8
turos. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos praemia, essent. At vero curia, maesta ac trepida ancipiti metu et ab cive et ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret

Metu hostis compositae.

rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi curae esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi: ceterum deliberationi de maxima quidem illa, sed 9
tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse; nec posse, quum hostes prope ad portas essent, 1

6 *Nec agi quicquam per infrequentiam*] Nam SCtum fieri non poterat, nisi legitimus adesset Patrum numerus, et quidem C saltem ante Augusti aetatem, infr. xxxviii. 44. xxxix. 4. et 18. post eam CCCC cf. Fest. v. *Numera Senatum*. Rup.

7 *Non modo inter Patres, sed ne inter consules quidem*] Non modo non conveniebat inter Patres, sed ne inter consules quidem. Ubi in altero membro reperitur *ne . . . quidem*, in priore post *non modo* intelligendum est *non*. Vid. supr. i. 40. et infr. iv. 3. v. 42. ix. 19. Crev.

8 *Ne nomina darent*] Ne, citati ad sumendam militiam, responderent, aut nomina sua inscribenda praeberent; sed contra militiam detrectarent. Crev.

9 *De maxima quidem*] De plebe, quae maxima quidem esset pars civitatis, sed tamen pars tantum, non tota civitas. Crev.

1 *Posse . . . . praevertisse*] Durior nec satis Livio digna haec loquendi ratio Doer. videtur, qui *fas esse* reponendum vult. De voce *praevertisse* cf. ix. 17. "si Punicum Romano praevertisset bello," sc. prius suscepisset.

2 bello praevertisse quicquam: nec, si sit laxamenti aliquid, U. C. 259
aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma A. C. 495.
3 pro patria non cepisse; neque Patribus satis decorum, per
metum potius, quam postmodo voluntate, afflictis civium
4 suorum fortunis consuluisse. Concioni deinde edicto ad-
didit fidem, quo edixit, 'Ne quis civem Romanum vinctum
'aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud
'consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris
5 'esset, bona possideret, aut venderet: liberos nepotesve
'eius moraretur.' Hoc proposito edicto, et, qui aderant,
nexi profiteri extemplo nomina; et undique ex tota urbe
proripientium se ex privato, quum retinendi ius creditori
6 non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri.
Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volsco
bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra
hostem educit: parvo dirimente intervallo castra ponit.

Proxima inde nocte Volsci, discordia Romana freti, si 25.
qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra.
Sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato concursum
est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit: reliquum
noctis utrimque quieti datum. Postero die prima luce
Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Iamque ab omni
parte munimenta vellebantur, quum consul, quanquam
cuncti undique, et nexi ante omnes, ut signum daret, cla-
mabant, experiendi animos militum causa parumper moratus,
postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad
erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit.
Primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus, quoad in- Victi Vol-
sequi pedes potuit, terga caesa: eques usque ad castra sci.
pavidos egit. Mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum
Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque.
Postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes,
7 legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: cap-

2 *Si sit laxamenti aliquid*] Si hostis non tantopere urgeat. Crev.

3 *Neque Patribus*] Hic requiri videtur particula *aut*, potius quam *neque*. Crev.

4 *Concioni deinde*] Ea, quae in concione dixerat, comprobavit, et eiusmodi esse ostendit, quibus fides haberi posset, edicto. Crev.

5 *Liberos nepotesve eius moraretur*] Liberi erant in potestate patris, qui eos poterat vendere, qui in eos ius vitae necisque habebat. Itaque tanquam res patris, haud aliter fere quam servi, habebantur. Nihil mirum igitur eos a patre pignori opponi, a creditoribus retineri potuisse, donec debitum solveretur. Idem ius fuit avi paterni in nepotes e filio. Hic igitur vetat Servilius retineri in vinculis cuiusquam civis Romani liberos nepotesve, qui ob aes alienum patrium aut avitum nexi essent. Crev. Sed haec omnia de *addictis*, non de *nexis* proprie dicuntur.

6 *Ut sacramento dicerent*] Ut sacramento militari se obligarent. Sacramentum illud solenne sic conceptum erat, ut iurarent *se iussu consulum conventuros, neque iniussu abituros*. Vid. infr. III. 20. XXII. 38. Crev.

7 *Oppidum capitur*] Sed dirutum fuisse supr. 17. narratur, in bello illo

U. C. 259. A. C. 493.

tum praedae datum: inde paullum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit: decedentem Romam Ecetranorum Volscorum 8
legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademptus.

26.

Tumultus Sabinus.

Confestim et Sabini Romanos territavere: tumultus 9
enim fuit verius, quam bellum. Nocte in urbe nuntiatum est, exercitum Sabinum praedabundum ad Anienem amnem pervenisse: ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat: secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit: nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi, tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugae quod satis esset virium habuere.

Bellum cum Auruncis.

Nocte una audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magnum iam spe undique partae pacis, legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat: cuius fama, haud procul iam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa collata, proelioque uno debellatum est.

27.

Turbae ob nexos recrudescunt.

Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatus exspectabat: quum 1
Appius, et insita superbia animo, et ut collegae vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, ius de creditis pecuniis dicere. Deinceps et, qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, et nectebantur alii. Quod ubi cui militi 2
inciderat, collegam appellabat: concursus ad Servilium fiebat, illius promissa iactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas. Postulabant, ut aut referret ad senatum, aut ut auxilio esset consul civibus

cum Auruncis, quod Dion. omittit: quippe Aurunci ex Volscis gentibus erant, et verisimile videtur, ut in his annalibus cum Volscis, in illis cum Auruncis, idem bellum a Romanis gestum narratum fuerit.

8 *Ecetranorum*] Quippe concilia Volscorum saepius Ecetrae habebantur. Dion. viii. 4. Liv. iii. 40. Niebhr. ii. p. 92.

9 *Tumultus*] Hic *tumultus* levius est, quam *bellum*. At longe alia vis huius vocis est, ubi de *Gallico tumultu* agitur, aut *decretus tumultus* dicitur. Hoc fusius explicabimus ad vii. 9. Crev.

1 *Quum . . . dicere*] *Quum* passim ap. Livium cum infinitivo historico, quem vocant, coniungitur, quemadmodum Graecorum ἐπεὶ. Sic infr. iv. 51. Tacit. Ann. xiv. 5. Rasch.

2 *Tradebantur*] Hoc est *addicebantur*.

suis, imperator militibus. Movebant consulem haec; sed U. C. 259.
tergiversari res cogebat: adeo in alteram causam non A. C. 493.
collega solum praeceps ierat, sed omnis factio nobilium.
Ita, medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec
3 apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem et am-
4 bitiosum rati; plebes fallacem: brevique apparuit, aequasse
eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter
5 dedicaret Mercurii aedem. Senatus a se rem ad populum
reiecit: utri eorum dedicatio iussu populi data esset, eum
6 praeesse annonae, mercatorum collegium instituere, sollen-
7 8 nia pro pontifice iussit suscipere. Populus dedicationem
9 aedis dat M. Laetorio, primi pili centurioni: quod facile
appareret, non tam ad honorem eius, cui curatio altior
fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum ignomi-
1 niam. Saevire inde utique consulum alter Patresque: sed
plebi creverant animi; et longe alia, quam primo instituerant, via grassabantur. Desperato enim consulum senatusque auxilio, quum in ius duci debitorem vidissent, undique convolabant. Neque decretum exaudiri consulis prae strepitu et clamore poterat: neque, quum decresset, quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis et
2 periculum libertatis, quum in conspectu consulis singuli a

3 *Ambitiosum*] Aucupandi favoris popularis cupidum. Crev.

4 *Aequasse eum*] Eum non minus invisum esse populo, quam Appium. Crev.

5 *Dedicaret Mercurii aedem*] Huius dedicationis mentio iam facta est supr. 21. sed hic nempe fusius narratur id, quod illic uno tantum verbo indicatum fuerat. Crev.

6 *Praeesse annonae*] Verisimile est *praefectum annonae* primo annuum fuisse magistratum, sed post ann. 315 U. C. vel etiam prius, si Plinium H. N. xviii. 4. audiamus, rei frumentariae curationem aediles susceperunt; potestas tamen quaedam extraordinaria aliquando *praefecto* demandata est. Niebhr. i. p. 589.

7 *Mercatorum collegium*] Qui ad aedem Mercurii certis diebus conveniebant, unde et dicuntur *Mercuriales* cf. Cic. Qu. Frat. ii. 5.

8 *Sollennia pro pontifice . . . . suscipere*] Celebrare, praesente et praeeunte pontifice, quaedam sacra auspicandae huic collegii mercatorum institutioni. Nempe *pro pontifice* hic sumitur, quemadmodum hoc apud A. Gell. xv. 27. *pro collegio.* Ita censet Bosius, Exercit. Hist. de pontif. max. 4. Crev.

9 *Primi pili centurioni*] *Primi pili centurio* erat centurio primi Triariorum ordinis, adeoque primus totius legionis centurio. Huius magna erat dignatio. Consilii particeps erat. Aquilae erat praepositus. Dicebatur primi pili centurio, quasi centurio primi ordinis Pilanorum. Triarii enim, quia antiquitus proprium ipsorum telum pilum erat, Pilani vocabantur, teste Varr. 4. de lingua Lat. Vid. infr. viii. 8. Observatum est a Lipsio hanc vetustissimam esse huius ordinis mentionem. Vid. Lips. de Milit. Rom. ii. dial. 8. Crev. Admirationem movet Niebuhrio, quomodo Laetorio, ut qui *plebeius* esset, dedicatio aedis a *populo*, sc. patribus curiatim convocatis, commissa sit. Niebhr. i. p. 589.

1 *Utique consulum alter*] Maxime consulum alter, nempe Appius: nam Servilius mollius contumeliam ferebat. Crev.

2 *Libertatis*] Haec vox videtur resecanda. Testatur Gronovius eam abesse a membranis Florentinis, ac sane ea sublata sensus est commodior. Crev.

U. C. 259. pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterant.
A. C. 493. Super haec timor incessit Sabini belli; delectuque decreto,
nemo nomen dedit, furente Appio, et insectante ambitionem
collegae, qui populari silentio rempublicam proderet, et ad
id, quod de credita pecunia ius non dixisset, adiiceret, ut
ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet. 'Non
'esse tamen desertam omnino rempublicam, neque proiec-
'tum consulare imperium. Se unum et suae et Patrum
'maiestatis vindicem fore.' Quum circumstaret quotidiana 3
multitudo licentia accensa, arripi unum insignem ducem
seditionum iussit. Ille, quum a lictoribus iam traheretur,
provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia non
dubium erat populi iudicium, nisi aegre victa pertinacia
foret, consilio magis et auctoritate principum, quam populi
clamore: adeo supererant animi ad sustinendam invidiam.
Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis,
sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque
colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu
abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mire gratus.

28. A. Virginius inde et T. Vetusius consulatum ineunt.
U. C. 260. Tum vero plebes, incerta quales habitura consules esset,
A. C. 492. coetus nocturnos, pars Esquiliis, pars in Aventino, facere; 4
ne in foro subitis trepidaret consiliis, et omnia temere ac 5
fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, pernicio-
sam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine 6
non licuit: adeo tumultuose excepta est clamoribus un-
dique et indignatione Patrum, si, quod imperio consulari
exsequendum esset, invidiam eius consules ad senatum
reiicerent. 'Profecto si essent in republica magistratus, 7
'nullum futurum fuisse Romae, nisi publicum, concilium.
'Nunc in mille curias concionesque (quum alia in Esqui-
'liis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam et dissi-
'patam esse rempublicam. Unum, hercule, virum, (id enim
'plus esse, quam consulem) qualis Ap. Claudius fuerit,
'momento temporis discussurum illos coetus fuisse.' Cor- 8
repti consules quum, quid ergo se facere vellent, (nihil enim

3 *Quotidiana*] Quum multitudo, uti fieri solebat quotidie, licentia audacior facta circumstaret tribunal Appii. DOER.

4 *Esquiliis . . . . Aventino*] Ubi plebes habitabat. Aventinus extra pomoerium erat.

5 *Trepidaret*] Ne, si qua in concione consilia subito atque de improviso capienda essent, anceps atque inops consilii esset. *Trepidaret* sc. fluctuaret, sibi non constaret. STROTH.

6 *Delatam consulere*] Geminum accusativum ad verbum *consulere* bene illustravit Rhenanus exemplo Plaut. in Menaech. iv. sc. 3. 26. *consulam hanc rem amicos, quid faciendum censeant.* STROTH. cf. Cic. Att. vii. 20.

7 *Profecto*] Si vere essent.

8 *Correpti*] Obiurgati a patribus. cf. Sueton. Galb. 5. "Agrippina correpta iurgio, atque etiam manu pulsata."

segnius molliusve, quam Patribus placeat, acturos) percunc- U. C. 260.
tarentur, decernunt, ut delectum quam acerrimum ha- A. C. 492.
beant: otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules
9 in tribunal ascendunt: citant nominatim iuniores. Quum
ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in con-
cionis modum negare, 'Ultra decipi plebem posse. Nun-
1 'quam unum militem habituros, ni praestaretur fides pub-
'lica. Libertatem unicuique prius reddendam esse, quam
'arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis,
'pugnent.' Consules, quid mandatum esset a senatu, vide-
bant: sed eorum, qui intra parietes curiae ferociter loque-
rentur, neminem adesse, invidiae suae participem: et appa-
rebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, quam
ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit.
2 Tum vero ad sellas consulum prope convolavere minimus
quisque natu Patrum, abdicare consulatum iubentes, et
deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.
3 Utraque re satis experta, tum demum consules: 'Ne prae- 29.
'dictum negetis, Patres conscripti: adest ingens seditio.
'Postulamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, adsint
'nobis habentibus delectum. Acerrimi cuiusque arbitrio.
'quando ita placet, rem agemus.' Redeunt in tribunal:
citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, de-
dita opera iubent. Quum staret tacitus, et circa eum ali-
quot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lic-
torem ad eum consules mittunt. Quo repulso, tum vero,
'indignum facinus esse,' clamitantes, qui Patrum consuli-
bus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent.
4 Sed ab lictore, nihil aliud quam prehendere prohibito,
quum conversus in Patres impetus esset, consulum inter-
cursu rixa sedata est: in qua tamen, sine lapide, sine telo,
plus clamoris atque irarum, quam iniuriae, fuerat. Senatus,
5 tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quaestionem
postulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo
quoque, non sententiis magis, quam clamore et strepitu.
Tandem, quum irae resedissent, exprobrantibus consulibus,

9 *Iuniores*] Cives omnes "ab anno septimo decimo, quod idoneos esse reipublicae arbitraretur, milites scripsit Servius Tullius, eosque ad annum quadragesimum sextum *iuniores*, supraque eum annum *seniores* appellavit." A. Gell. x. 28. Alii vero *seniores* usque ad annum sexagesimum, postea vero *senes* et militia immunes.

1 *Ni praestaretur fides publica*] Ni id quod fide publica promissum erat, re et effectu exhiberetur. Crev.

2 *Minimus quisque natu*] *Minores*, sc. minorum gentium patres, ut Niebuhrio placet, qui Luceres plebi maxime infestos fuisse et consilia atrociora semper suasisse arbitratur.

3 *Utraque re*] sc. Senatus et plebis mente. Stroth.

4 *Nihil aliud quam*] Tantummodo: supple *agentes*. Admodum familiare est hoc loquendi genus Livio. infr. 32. 49. 53. Stroth.

5 *Quaestionem postulantibus*] Postulantibus ut inquireretur in auctores iniuriae. Crev.

U. C. 260. nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro, esse, ordine
A. C. 492. consuli coepit. Tres fuere sententiae. P. Virginius rem 6
Variae sententiae in senatu. non vulgabat: 'de iis tantum, qui, fidem secuti P. Ser-
'vilii consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militassent
'bello, agendum' censebat. T. Lartius, 'Non id tempus
'esse, ut merita tantummodo exsolverentur: totam plebem
'aere alieno demersam esse; nec sisti posse, ni omnibus 7
'consulatur. Quin, si alia aliorum sit conditio, accendi
'magis discordiam, quam sedari.' Ap. Claudius, et natura
immitis, et efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudi-
bus, 'Non miseriis,' ait, 'sed licentia, tantum concitum tur-
'barum; et lascivire magis plebem, quam saevire. Id adeo 8
'malum ex provocatione natum: quippe minas esse consu-
'lum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint, pro-
'vocare liceat. Agedum,' inquit, 'dictatorem, a quo pro-
'vocatio non est, creemus. Iam hic, quo nunc omnia
'ardent, conticescet furor. Pulset tum mihi lictorem, qui
'sciet, ius de tergo vitaque sua penes unum illum esse,
'cuius maiestatem violarit.' 9

30. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii senten-
tia: rursus Virginii Lartiique exemplo haud salubres;
utique Lartii putabant sententiam, quae totam fidem tol- 1
leret: medium maxime et moderatum utroque consilium
Virginii habebatur. Sed factione respectuque rerum pri-
vatarum, quae semper offecere officientque publicis consi-
liis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crea-
retur. Quae res utique alienasset plebem periculosissimo
tempore, quum Volsci Aequique et Sabini forte una omnes
in armis essent. Sed curae fuit consulibus et senioribus 2
Patrum, ut imperium, suo vehemens, mansueto permittere-
M'. Vale- tur ingenio. Manium Valerium dictatorem Volesi filium 3

6 *Rem non vulgabat*] Nolebat omnibus debitoribus indulgeri.

7 *Nec sisti posse*] Nec posse rem sustineri, inhiberi, quominus ad perniciem feratur. Familiaris Livio locutio. CREV.

8 *Lascivire*] Licentia ex otio collecta ferocire. CREV.

9 *Violarit*] Codex e biblioth. Victor. et Campani editio *violaverit:* unus e regiis codd. a secunda manu *violarit:* idque verum visum est. Vulgo *violavit:* quod minus proprium erat, quum in hoc loco non de re iam facta agatur, sed indicetur, quid, si illa ponatur facta, secuturum sit. CREV.

1 *Utique*] sc. Maxime, imprimis, non modo exemplo, sed re in praesens, quippe quae omnino fidem ex societate humana tolleret, quia neminem crediturum esse alicui pecuniam apparebat, cum sciret, fieri posse, ut non redderetur.

2 *Et senioribus Patrum*] sc. Maiorum gentium patribus: hinc liquet a Patribus *creatum* fuisse dictatorem. supr. 18. Niebhr. i. p. 556.

3 *Manium*] Manium hic et supr. 18. probant Sigonius, Pighius, aliique. Niebuhrius Manium passim respuit, ut quem annalium scriptores in lucem produxerint, cui res gestas fratris Marci, in mythica ap. Regillum pugna caesi, affingerent. Manius in Fast. Capit. legitur. Verum Manius in Fragm. Fast. Capit. ed. Burghesio occurrit, ut Volusi filius, Marci, qui consul anni 298 fuit, pater. Pro Manio facit elogium dictatoris huius

creant. Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde, a dictatore propositum, confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens: sed et homini et potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedere. Quan-
4 tus nunquam ante exercitus, legiones decem effectae: ternae inde datae consulibus, quattuor dictator usus. Nec poterat iam bellum differri. Aequi Latinum agrum invaserant. Oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium causa capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est: is finis populationibus fuit. Cessere Aequi campis: locoque magis, quam armis, freti, summis se iugis montium tutabantur. Alter consul, in Volscos profectus, ne et ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra dimicandumque acie excivit. Medio inter castra campo, ante suum quisque vallum, infestis signis constitere. Multitudine aliquantum Volsci superabant. Itaque effusi et contemptim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus,
5 defixis pilis stare suos iussit: ubi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu et clamore fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex adverso factam, et ante oculos micare gladios, haud secus, quam si in insidias incidissent, turbati vertunt terga; et ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in proelium ierant. Romani contra, quia principio pugnae quieti steterant, vigentes corporibus, facile adepti fessos, et castra impetu ceperunt, et, castris exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere: plusque ibi sanguinis, promiscua omnium generum caede, quam in ipsa dimicatione, factum. Paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

U. C. 260. A. C. 492. rius dictator.

Bellum cum Aequis, Latinorum causa.

Bellum cum Volscis.

Dum haec in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit, fugatque, exuitque castris. Equitatu immisso mediam turbaverat hostium 31.

Bellum cum Sabinis.

anni. servatum in marmore edito a Morcellio de stilo inscript. p. 162. cf. Gori Inscript. Etrusc. ii. p. 235. Niebhr. i. p. 530. 590.

4 *Legiones decem*] Exaggerata oratio, quae Valerio Antiati forsan debetur, qui immodice omnium rerum numerum auget. infr. xxxiii. 10. Livius in hoc loco incautius agit, quum ad Albam, centum abhinc annos, non plus quattuor legiones in acie stabant. Verum adhuc similis phalangi acies Romana struebatur. Niebhr. i. p. 590.

5 *Defixis pilis*] Rectius *hastis*, quum non ante Gallicos tumultus *pilis* utebantur Romani.

U. C. 260. A. C. 492.

aciem, qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant. Turbatos pedes 6
invasit: eodem impetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. Dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores locus in circo ipsi posterisque ad spectaculum 7
datus; sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademptus: Velitras coloni ab urbe missi et 8
colonia deducta.

Cum Aequis post aliquanto pugnatum est, invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa eius caderent, perpulere, ut forte temere 9
in adversos montes agmen erigeret. Id male commissum ignavia hostium in bonum vertit: qui, priusquam ad coniectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quae munitissimis tenuerant locis, in aversas valles desiluere: ubi satis praedae et victoria incruenta fuit.

Aequi victi.

Turbae domesticae.

Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat: tanta quum gratia, tum arte praeparaverant feneratores, quae non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium actio- 1
num in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid nexis fieri placeret. Quae quum reiecta relatio esset, 'Non placeo,' inquit, 'concordiae auctor: optabitis, me 2
'dius fidius, propediem, ut mei similes Romana plebes 'patronos habeat. Quod ad me attinet, neque frustrabor 'ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Dis-

6 *Introrsum*] sc. Mediam inter duo cornua aciem. STROTH. cf. xxv. 21. "Clamantibus tribunis, nihil *introrsus* roboris ac virium esse."

7 *Locus in circo*] Singulare exemplum honoris illius apud Romanos, qui apud Graecos, nomine *προεδρία*, usitatior erat. Niebhr. i. p. 528.

8 *Velitras coloni*] Quoniam oppidum Latinum Velitrae erant, quas Volsci, irruptione facta, occupaverant. Niebhr. i. p. 93.

9 *Forte temere*] Has particulas coniunctim positas, de iis quae casu accidunt, vel nullo consilio suscipiuntur, inveneris. infr. xxiii. 3. Cic. de Div. ii. 68. Ter. Phorm. v. i. 30.

1 *Actionum*] Hoc nomine designatur quicquid agit magistratus, sive apud senatum, sive apud populum; quicquid vel Patribus decernendum, vel populo sciscendum proponit. Vult Livius hoc loco, dictatorem, antequam ulla alia de re ageret in senatu, retulisse, sive iussisse Patres deliberare, de fide victori populo praestanda. CREV.

2 *Me dius fidius*] Formula iurandi: ita *me* iuvet *dius Fidius*. Eodem sensu Plaut. Asin. Act. i. Sc. 1. *Per deum Fidium*. *Dius* est, Festo interprete, *ab Iove genus ducens*. *Fidius*, qui fidei praeest, auctore Dion. qui ii. 49. et iv. 58. Sancum Graece reddit *Πίστιον Δία*. Sancus autem idem est, qui Fidius, teste Ovid. Fast. vi. 213. Vid. not. ad viii. 20. infr. CREV.

'cordiae intestinae, bellum externum fecere, ut hoc magis- U. C. 260.
'tratu egeret respublica. Pax foris parta est, domi impe- A. C. 492.
'ditur. Privatus potius, quam dictator, seditioni interero.'
Ita, curia egressus, dictatura se abdicavit. Apparuit causa
3 plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. Itaque,
4 velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset, quin
praestaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus
prosecuti sunt.

32. Timor inde Patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus coetus occulti coniurationesque fierent. Itaque, quanquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba iurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Aequis belli educi ex urbe legiones iussere: quo facto maturata est seditio. Et primo agitatum dicitur de consulum caede, ut solverentur
sacramento: doctos deinde, nullam scelere religionem ex-
5 solvi, Sicinio quodam auctore, iniussu consulum in Sacrum
montem secessisse (trans Anienem amnem est) tria ab urbe
millia passuum. Ea frequentior fama est, quam, cuius Piso
6 auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi sine
ullo duce vallo fossaque communitis castris quieti, rem nullam, nisi necessariam ad victum, sumendo, per aliquot dies, neque lacessiti neque lacessentes, sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam, an abire mallent. Quam diu autem tranquillam, quae secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum exsistat? nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere: eam per aequa, per iniqua,
7 reconciliandam civitati esse. Placuit igitur oratorem ad

Secessio plebis in Sacrum montem.

3 *Vicem*] Hoc est conditionem, iniuriam, vel etiam *sua*, i. e. plebis *causa*. STROTH.

4 *Per eum non stetisset*] Quo minus illa praestaretur, ipse non in culpa fuisset. Per *eum stare* sc. ab eius arbitrio pendere, in eius potestate positum fuisse. DOER.

5 *Sacrum montem*] In Crustumino agro ita appellatum, "quod eum plebes, cum secessisset a patribus, creatis tribunis plebis, qui sibi essent auxilio, discedentes Iovi consecraverunt." Festus. Hinc secessio haec *Crustumerina* appellata. cf. Varr. de L. L. iv. 14.

6 *In Aventinum*] "Plebs montem Sacrum prius, deinde Aventinum occupavit." Cic. de Rep. ii. 33. Sallust. Fragm. Hist. i. p. 935. Niebuhrius legiones Sacrum montem, reliquam plebem Aventinum occupavisse putat. i. p. 593.

7 *Placuit*] Huius secessionis historiam nimis profecto in artum contraxit noster. Eam fuse et fortasse prolixe persecutus est Dion. vi. 42. sqq. Ex eo discimus rem ultra trium mensium spatium extractam: secessionem quippe factam ante Kal. Septembres; plebem autem non rediisse, nisi a. d. iv. Idus Decembres: initio missos fuisse a senatu oratores, qui impunitatem plebi offerrent, eosque reiectos fuisse: deinde, quum novi consules Post. Cominius et Sp. Cassius magistratum iniissent, post varias in senatu altercationes, tandem convenisse ut decem legati mitterentur ad plebem cum amplissima potestate: in iis fuisse Agrippam Menenium. CREV.

U. C. 260. A. C. 492.

plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum et, 8
quod inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromissus in 9
castra, prisco illo dicendi et horrido modo nihil aliud, quam hoc, narrasse fertur: 'Tempore, quo in homine non, ut 'nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris 'suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reli- 'quas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia 'quaeri: ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quam 'datis voluptatibus frui. Conspirasse inde, ne manus ad os 'cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes confice- 'rent. Hac ira, dum ventrem fame domare vellent, ipsa 'una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. 'Inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium
'esse: nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes 1
'corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum 'pariter in venas maturum, confecto cibo, sanguinem.'

33. Plebs reducta.

Comparando hinc, quam intestina corporis seditio similis
esset irae plebis in Patres, flexisse mentes hominum. Agi 2
deinde de concordia coeptum, concessumque in conditiones, 3
ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii 4

8 *Oratorem ad plebem*] Alium quidem memorat Cicero de Claris Orator. 14. "Videmus item paucis annis post reges exactos, cum plebes prope ripam Anienis ad tertium milliarium consedisset, eumque montem, qui Sacer appellatus est, occupavisset, M. Valerium (M'. Ernest.) dictatorem dicendo sedavisse discordias, eique ob eam rem honores amplissimos habitos, et eum primum ob eam causam Maximum esse appellatum." cf. Dion. vi. 69. qui decem legatos, omnes viros consulares, ad plebem missos esse scribit, quorum maximus natu M'. Valerius plebis studiosissimus erat. Cicero alios, atque Livius annales sequitur. cf. infr. viii. 18. "memoria... repetita, in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum."

9 *Inde*] Nimirum ex plebe. Atqui tamen consulatum gesserat, supra 16. unde certo colligitur eum patricium fuisse. Solis enim tum patriciis patebat consulatus. At recte observat Douiatius eum potuisse ex eorum esse numero, quos ex equestri gradu in senatum Brutus allegisse dicitur initio huius libri. Crev. Verum si Menenius ex decem legatis fuerit, qui *decem primi* senatores fuisse videntur Dion. vi. 34. 69. ex maiorum gentium patribus erat.

1 *Nec magis ali, quam alere eum*] Pecunia mutuo danda et accipienda. cf. Zonaras vii. 14, unde apparet ventri creditores, membris debitores adumbratos fuisse.

2 *Flexisse mentes*] Res sine dubio ad tabulas novas pervenit. cf. Dion. vii. 14. Cic. de Rep. ii. 34. Off. ii. 22. 23.

3 *Concessumque in conditiones*] De nexis, quorum causa fons fuit et origo huius seditionis, silet Livius. At apud Dion. invenimus has plebi a Menenio propositas fuisse conditiones, ut qui solvendo non essent, iis omnibus aes alienum remitteretur: qui aut iam creditoribus addicti, aut, elapso solutionis die, ex legis vi addicendi forent, ii essent liberi: in futurum, de communi plebis et Patrum sententia statueretur quid sanciri opus esset. Nihil tamen novum videtur sancitum fuisse, scilicet quia tribunicia potestas plebi concessa satis validum munimentum visa est adversus iniurias foeneratorum. Crev.

4 *Sacrosancti*] Ex hac die tribuni plebis, (si Niebuhrium i. p. 602; audiamus, non novus magistratus, sed novo munere instructus, si Wachsmuthium p. 286, novus magistratus,) auxilium contra consulare imperium suis libere ferebant, antea quidem haud impune laturi. Formula *sanctionis*, quae post decemviratum in usu erat, legitur ap. Liv. iii. 4. Nemini, nisi tribum habenti, hoc munus

latio adversus consules esset; neve cui Patrum capere eum U. C. 260.
5 6 magistratum liceret. Ita tribuni plebei creati duo, C. Lici- A. C. 492.
7 nius et L. Albinus. Hi tres collegas sibi creaverunt: in his Sicinium fuisse, seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minus convenit. Sunt, qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Tribuni Pl. creati.

Per secessionem plebis Sp. Cassius et Postumus Cominius
8 consulatum inierunt. His consulibus cum Latinis populis ictum foedus. Ad id feriendum consul alter Romae mansit; alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, moenibus potitur. Inde Poluscam, item Volscorum, cepit: tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in Volsci victi.
9 castris inter primores iuvenum C. Marcius, adolescens et consilio et manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subito exercitum Romanum, Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscae legiones, profectae ab Antio, invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, forte in statione Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non modo impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam C. Marcii opera Corioli capti.
1 ferox irrupit: caedeque in proxima urbis facta, ignem,

capessere licebat, quapropter patricios, non nisi post decemviratum, in hoc magistratu videmus.

5 *Creati duo*] Duos primum creatos esse consentiunt Cic. de Rep. ii. 24. Lyd. de Mag. i. 38, et plures alii. Postero vero anno decem tribunos comitiis curiatis creatos memorat Cicero. Fragm. Corn. cf. Schol. Orell. ii. 76. Auctor tamen est Piso, infr. ii. 58. duos tantum usque ad legem Publiliam de tribunatu fuisse. Dion. vi. 99 cum Livio facit. Verisimilius videtur duos quidem e viginti et uno tribuum praefectis legatos ad senatum missos esse, qui pacis conditiones acciperent, et ita inter ordines convenisse, ut auctoritate patrum quinque tribuni plebis comitiis centuriatis crearentur, singuli ex singulis classibus. Zonar. vii. 15. infr. ii. 58. Ascon. in Cic. Corn. Postea vero ann. 297 U. C. cautum est, ut bini ex singulis classibus crearentur. Hoc quoque anno creati sunt duo *aediles plebeii*, qui aedi Cereris praeessent, in quam omnia plebiscita deferebantur, et qui annonam procurarent, ludos plebeios ederent, et causas permissu tribunorum iudicarent, unde etiam *iudices* aliquando sunt dicti. Dion. vi. 90 Pomp. de Or. Iur. 21.

6 *C. Licinius*] ap. Asconium. et Dion. legimus *Sicinium*, sed *Licinium* ap. Lyd. de Mag. i. 44. qui Gaium, vel Gracchanum, auctorem sequitur.

7 *L. Albinus*] *Albinius*. Niebhr. Ap. Ascon. *L. Iunius*, sed hoc nomen a Manutio temere inlatum censet Niebhr., qui in MS. Laurent. *Lactinius* legi dicit, quod *L. Albinius* confirmat. *L. Iunium Brutum* a Dion. omnino fictum fuisse idem iudicat. i. p. 606. Sicinius a Dione Caius vocatur. cf. Dio. Excerpt. xiii.

8 *Cum Latinis .... foedus*] Hoc plurimum ad pacem inter ordines conciliandam valuisse putat Niebhr., qui auctore Dion. vi. 95, inter alias conditiones pactum fuisse dicit, ut Latini Romanique auxilium ad domesticas seditiones sedandas mutuo ferrent. Niebhr. ii. p. 17.

9 *Caius*] Caium ap. Dion. et Plutarch., Cnaeum vero ap. Dionem et in pluribus Livii MSS. extare testatur Niebhr., qui arbitrio editorum nomen commutatum fuisse putat. cf. Duker. in Flor. i. ii. Niebhr. ii. p. 234.

1 *In proxima*] *Loca*, vel *parte*,

U. C. 261. A. C. 491.

temere arreptum, imminentibus muro aedificiis iniecit. Clamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique
ploratu, ad terrorem, ut solet, primum ortus et Romanis 2
auxit animum, et turbavit Volscos, utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum: tantumque sua laude obstitit
famae consulis Marcius, ut, nisi foedus cum Latinis, co- 3
lumna aenea insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio
uno, quia collega afuerat, ictum, Postumum Cominium 4
bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset.

Agr. Menenii mors.

Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiae civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanae in
urbem sumptus funeri defuit. Extulit eum plebs sextanti- 5
bus collatis in capita.

34.

U. C. 262. A. C. 490. T. Geganio, P. Minucio Coss. Caritas annonae.

Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum et foris quieta omnia a bello essent, et domi
sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem in- 6
vasit: caritas primum annonae, ex incultis per secessionem 7
plebis agris; fames deinde, qualis clausis solet. Ventumque ad interitum servitiorum utique et plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Ostia litoribus, laevoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quaesitum
in Siciliam quoque: adeo finitimorum odia longinquis 8
coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coemptum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristo-
demo tyranno, qui heres erat, retentae sunt. In Volscis 9
Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab

Stroth. Refertur autem *proxima* ad portam et muros. cf. infr. xxvi. 40. "in media urbis et forum" sc. loca, sed *foro* legere vult Doer.

2 *Primum ortus*] vulg. *Primo ortu*, quod Rhenanus *statim* exponit. Gronovius *primum ortus* emendat, quod in MSS. quibusdam extare testatur Crev. atque in textum recepit Bekker.

3 *Columna aenea*] cf. Cic. Balb. 23.

4 *Postumum Cominium*] Absentem fuisse, ut qui foedus cum Latinis ad lucum Ferentinae ipse feriret. Niebhr. ii. p. 37. Dion. vi. 91.

5 *Extulit eum plebs*] cf. supr. ii. 16. Efferendum, sepeliendum curavit, sumptibus datis, *sextantibus*. cf. Val. Max. iv. 4, 2. Plin. xxxiii. 10. et 48. Dion. vi. 96. *Quadrantes* pro *sextantibus* memorat Aur. Victor de V. Ill. 18. Rup.

6 *Caritas primum annonae*] De qua vide Dion. vii. 1. cf. infr. iv. 52. ubi totidem fere verbis eadem evenisse legimus.

7 *Ex incultis per secessionem plebis agris*] Nempe secessio illa ultra trium mensium spatium extracta erat, idque ipso sementis tempore. Plebs enim secessit ante Kalendas Septembres, nec rediit in urbem, nisi a. d. IV. Idus Decembres. Crev.

8 *In Siciliam*] Dion. vii. 1. de Gelone quaedam fabulatur, nondum vero Syracusis Gelo regnabat. Niebhr. ii. 96.

9 *Qui heres erat*] Quo iure heres Tarquiniorum esset Aristodemus, non liquet. Aliter rem narrat Dion. quem vide vii. 2. Crev.

impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis U. C. 262.
frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incom- A. C. 490.
modo bello in tam artis commeatibus vexati forent, ni
Volscos, iam moventes arma, pestilentia ingens invasisset.
Ea clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remi-
sisset, terrore aliquo tenerentur, et Velitris auxere numerum
1 colonorum Romani, et Norbae in montes novam coloniam,
quae arx in Pomptino esset, miserunt.

M. Minucio deinde et A. Sempronio consulibus, magna U. C. 263.
vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in senatu, A. C. 489.
quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendae M. Minucio II. A. Sem-
plebis putabant, recuperandique iura, quae extorta seces- pronio II.
sione ac vi Patribus essent: in primis Marcius Coriolanus, Coss.
hostis tribuniciae potestatis, 'Si annonam,' inquit, 'veterem
'volunt, ius pristinum reddant Patribus. Cur ego plebeios
'magistratus, cur Sicinium potentem video, sub iugum
'missus, tanquam a latronibus redemptus? Egone has indig-
'nitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium
2 'regem qui non tulerim, Sicinium feram? Secedat nunc,
'avocet plebem: patet via in Sacrum montem aliosque
'colles. Rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum
3 4 'tertio anno rapuere. Utantur annona, quam furore suo
'fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cul-
'tores agrorum fore, quam ut armati per secessionem coli
5 'prohibeant.' Haud tam facile dictu est, faciendumne fuerit,
quam potuisse arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi an-
nonam, et tribuniciam potestatem, et omnia invitis iura im-
posita Patres demerent sibi. Et senatui nimis atrox visa 35.
sententia est, et plebem ira prope armavit. 'Fame se iam,
'sicut hostes, peti; cibo victuque fraudari: peregrinum
'frumentum, quae sola alimenta ex insperato fortuna dederit,
6 'ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de

1 *Norbae*] Non apparere rationem, cur ita potius quam *Norbam* scribatur, iam Duker. monuit. Forte sic modo Livius posuit, ut propius congruerent membra *et Velitris, et Norbae*; construi autem ita voluit; et in montes novam coloniam miserunt, quae Norbae arx in Pomptino esset. STROTH.

2 *Tulerim*] Haec dicit Marcius, non ex sua persona, sed cuiusvis senatoris, aut si mavis, senatus universi. CREV. *Tulerim* recte exponi potest *feram*, vel ferre possim, si Romae regnet. DUKER.

3 *Tertio anno*] Tertio ante anno. CREV.

4 *Utantur annona, quam*] Utantur annona arcta et dura, qualem ipsi sibi fecere per seditionis furorem, incultos relinquendo agros. Ante primum verbum inseruerat Rhenanus *fruantur*. Sed illud additamentum ignorant omnes scripti Gronovio inspecti, quinque e nostris, Campanus, Andreas, et omnes veteres editi. Itaque delendum duximus, ut Clericus iam fecerat. CREV.

5 *Haud tam facile*] Potuisse arbitror fieri, (utrum fieri debuerit, haud facile dictu est) ut Patres et a tribunitia potestate, et ab omnibus legibus quas inviti sibi imponi tulerant in Sacro monte, sese liberarent, si hanc conditionem exegissent pro laxando annonae pretio. CREV.

6 *Nisi de tergo plebis Romanae satisfiat*] Nisi satisfiat odio eius in plebem, saeviendo verberibus in terga

U. C. 263. A. C. 489. C. Marcius accusatus.

'tergo plebis Romanae satisfiat. Eum sibi carnificem
'novum exortum, qui aut mori, aut servire iubeat.' In
exeuntem e curia impetus factus esset, ni peropportune
tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa. Se iudicem 7
quisque, se dominum vitae necisque inimici factum videbat.
Contemptim primo Marcius audiebat minas tribunicias:
auxilii, non poenae, ius datum illi potestati; plebisque, non
Patrum, tribunos esse. Sed adeo infensa erat coorta plebs,
ut unius poena defungendum esset Patribus. Restiterunt 8
tamen adversa invidia, usique sunt, qua suis quisque, qua
totius ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si, dispo-
sitis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus conciliis-
que, disiicere rem possent. Universi deinde processere,
(quicquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem ex-
poscentes: 'Unum sibi civem, unum senatorem, si inno-
'centem absolvere nollent, pro nocente donarent.' Ipse
quum die dicta non adesset, perseveratum in ira est.

Damnatus in Volscos exsulatum abit.

Damnatus absens in Volscos exsulatum abit, minitans 9 1
patriae, hostilesque iam tum spiritus gerens.
Venientem Volsci benigne excepere; benigniusque in
dies colebant, quo maior ira in suos eminebat, crebraeque
nunc querelae, nunc minae percipiebantur. Hospitio ute- 2
batur Attii Tulli. Longe is tum princeps Volsci nominis
erat, Romanisque semper infestus. Ita quum alterum
vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia con-
ferunt de Romano bello. Haud facile credebant, plebem
suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma cape-
rent. Multis saepe bellis, pestilentia postremo amissa iu-
ventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto iam
vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi. 3
36. Ludi forte ex instauratione magni Romae parabantur:

civium. Hoc ideo dicunt plebeii, quia tribunorum erat prohibere ne consules iniuria et pro libidine virgis animadverterent in cives. CREV.

7 *Diem dixissent*] sc. Diem constituissent, quo capitis iudicium subiret. Sp. Icilium, quem, tribunum infr. 58, legis Iciliae auctorem Dion. vii. 14. scribit, C. Marcio diem dixisse, ut aedilem, vicesimo post anno Niebhr. coniicit. ii. p. 232.

8 *Unius poena defungendum*] Uno ad poenam tradito, totus ordo periculo imminenti eximendus. CREV.

9 *Damnatus absens*] Praesentem fuisse tradunt Dion. vii. 64. et Plut. in Coriol. Ceterum multa apud eosdem scriptores circa damnationem Coriolani gesta reperies, quae suo more omisit Livius. Eos vide locis citatis. CREV. Verum Livius optimo iure absentem damnatum esse scribit, si modo exsilii causa solum verterit.

1 *Exsulatum*] cf. supr. i. 60. Sed haec omnia post annum 284 U. C. evenisse putat Niebuhrius ii. p. 96. 234. Hookius acute coniecit occasionem tribunis diem dicendi Coriolano non, nisi lege Publilia, datam esse. Wachsmuthius universa non probat, sed singulatim multa accipit.

2 *Tulli*] Antiquo more scribendi Tullii, ut supr. 1. *regis* pro *regiis*. Tullius ap. Zonaram legitur. *Tullii* recepit Stroth. Rex erat Volscorum, suffragiis creatus, ut moris erat apud gentes Italas. Ex eius stirpe ortum habuit M. Tullius Cicero. Plut. in Cic. i. Niebhr. ii. p. 104.

3 *Magni*] Iidem, qui et Circenses.

instaurandi haec causa fuerat. Ludis mane servum quidam U. C. 263
4 paterfamiliae, nondum commisso spectaculo, sub furca cae- A. C. 489.
5 sum medio egerat circo. Coepti inde ludi, velut ea res
6 nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multo post Ti.
Atinio, de plebe homini somnium fuit. Visus Iupiter Ingratus
dicere, 'Sibi ludis praesultatorem displicuisse: nisi magni- Iovi prae-
'fice instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. Iret, ea sultator.
'consulibus nuntiaret.' Quanquam haud sane liber erat
religione animus, verecundia tamen maiestatis magistratuum
7 timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret.
Magno illi ea cunctatio stetit: filium namque intra paucos
dies amisit. Cuius repentinae cladis ne causa dubia esset,
aegro animi eadem illa in somnis obversata species visa est
rogitare, 'Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem?
'maiorem instare, ni eat propere, ac nuntiet consulibus.'
Iam praesentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem
ingens vis morbi adorta est debilitate subita. Tum enim-
vero deorum ira admonuit. Fessus igitur malis praeteritis
instantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa
atque audita, et obversatum toties somno Iovem, minas
8 irasque coelestes, repraesentatas casibus suis, exposuisset;
consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum
ad consules lectica affertur. Inde in curiam iussu consulum
delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admira-
tione enarrasset; ecce aliud miraculum. Qui captus
omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum
officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriae
est.

Ludi quam amplissimi ut fierent, senatus decrevit. Ad 37.
eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Attii Tulli
9 Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi composi- Volsci
tum cum Marcio fuerat, ad consules venit. Dicit esse, dolus.
quae secreto agere de republica velit. Arbitris remotis,
1 'Invitus,' inquit, 'quod sequius sit, de meis civibus loquor.

supr. i. 9. *Ex instauratione* sc. iterati sunt, prioribus pro irritis habitis. Cic. de Div. i. 26. Stroth. Ex religione, quae ludos de integro institui iubebat. Doer. cf. Macrob. Saturn. i. 11.

4 *Paterfamiliae*] Codd. nonnulli forma antiquiore *paterfamilias*. *Pater familiae* Bekker. separatim scribit.

5 *Sub furca*] Furca duplex fuit: alia quam gestare tantummodo iubebantur servi improbi ignominiae causa, unde *furciferi* dicti; alia instrumentum supplicii, aliquando capitalis. cf. Sueton. Nero. 49. Plaut. Cas. ii. 6. 37.

6 *Ti. Atinius*] *T. Latinius* reponendum censet Niebhr. ii. p. 105.

7 *Timorem*] Spretae religionis, ob verecundiam ne, tanquam ludibrium, in sermones hominum veniret.

8 *Repraesentatas*] Quasi praesentes factas, oculis subiectas. Rasch.

9 *Committerentur*] Verbum *committi* proprium et solenne in hac re est, quia nimirum in spectaculis committuntur inter se certaturi. Crev.

1 *Quod sequius sit*] Quod civibus meis labem aliquam aspergat. *Sequior*, *sequius* idem quod *deterior*, *deterius*: a voce *secus* quae non modo

U. C. 263. A. C. 489.

'Non tamen admissum quicquam ab iis criminatum venio, 'sed cautum, ne admittant. Nimio plus, quam velim, 'nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sen'simus: quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia, 'incolumes simus. Magna hic nunc Volscorum multitudo 'est: ludi sunt: spectaculo intenta civitas erit. Memini,
'quid per eandem occasionem ab Sabinorum iuventute in 2
'hac urbe commissum sit: horret animus, ne quid incon'sulte ac temere fiat. Haec, nostra vestraque causa, prius 'dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet,
'extemplo hinc domum abire in animo est, ne cuius facti 3
'dictive contagione praesens violer.' Haec locutus abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quam res, ad praecavendum vel ex supervacuo movit: factoque senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, praecones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem iuberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: 'Se, ut consce'leratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, coetu

Volsci urbe exacti.

38. 'quodammodo hominum deorumque, abactos esse.' Quum
prope continuato agmine irent, praegressus Tullus ad caput 4
Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, querendo indignandoque, et eos ipsos sedulo audientes
secunda irae verba, et per eos multitudinem aliam in sub- 5
iectum viae campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, 'Veteres populi Romani iniurias, cla'desque gentis Volscorum, ut omnia,' inquit, 'obliviscamini 'alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo 'fertis, qua per nostram ignominiam ludos commisere? An 'non sensistis, triumphatum hodie de vobis esse? vos 'omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis, specta'culo abeuntes fuisse? vestras coniuges, vestros liberos
'traductos per ora hominum? Quid eos, qui audivere vocem 6
'praeconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui 'huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? 'nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si intersimus specta-

A Tullo concitati.

significat *aliter*, sed etiam usurpatur pro *non bene*, ubi rem mollire oratione opus est. Crev.

2 *Ab Sabinorum iuventute*] Vide supr. 18.

3 *Ne cuius facti*] Ne, si remaneam et praesens adsim, in me transeat velut ex contagione labes ac suspicio alicuius inconsulti dicti factive. Crev.

4 *Caput Ferentinum*] sc. Aquae. cf. i. 50.

5 *Secunda irae*] Verba irae quasi obsecundantia et blandientia. Similiter ap. Ovid. Art. Am. 584 legi "Neu dubites illi *verba secunda* loqui." Drak.

6 *Traductos per ora hominum*] Alludit ad triumphum, in quo captivi traducebantur in oculis populi victoris, eique spectaculo erant. Crev.

U. C. 263.
A. C. 489.

7 'culo, violaturi simus ludos, piaculumque merituri: ideo
'nos ab sede piorum, coetu, concilioque abigi. Quid,
'deinde? illud non succurrit, vivere nos, quod maturari-
'mus proficisci? si hoc profectio, et non fuga est. Et
'hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem
'morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis
'indictum est; magno eorum malo, qui indixere, si viri
'estis.' Ita et sua sponte irarum pleni, et incitati, domos
inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos
effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.

39.
Volsci deficiunt, ducibus Attio Tullo et C. Marcio.

8 Imperatores ad id bellum de omnium populorum sen-
tentia lecti Attius Tullus et C. Marcius exsul Romanus, in
quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequa-
quam fefellit: ut facile appareret, ducibus validiorem,
quam exercitu, rem Romanam esse. Circeios profectus,
primum colonos inde Romanos expulit, liberamque eam
9 urbem Volscis tradidit. Inde, in Latinam viam transversis
tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam,
1 Coriolos, novella haec Romanis oppida ademit. Inde La-
vinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Tre-
2 biam, Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad urbem a
3 Pedo ducit; et, ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia
passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum;
custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros
intactos servarent: sive infensus plebi magis, sive ut dis-
cordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quae pro-
fecto orta esset: adeo tribuni iam ferocem per se plebem
criminando in primores civitatis instigabant. Sed externus
timor, maximum concordiae vinculum, quamvis suspectos
infensosque inter se iungebat animos. Id modo non con-

7 *Piaculumque merituri*] Id commissuri, quod sit piaculo dignum. Crev.

8 *Ad id bellum*] Res gestas huius belli, quod ad Attium Tullum pertinet, admittit Niebhr., nisi quod non modo Volscos, sed Aequos quoque incursionem in agrum Romanum fecisse putet.

9 *In Latinam viam . . . transgressus*] Quattuor haec oppida, quorum nomina sequuntur, citra Latinam viam sunt Circeiis proficiscenti. Itaque non satis apparet, quare Marcius ante in Latinam viam transgressus fuisse, quam has urbes cepisse dicatur. Crev.

1 *Novella*] Nuper ab Romanis acquisita, ut infr. xii. 5. *novelli Aquileienses*. Sed quum plures scripti a Gronoviis aditi *novellam*, quae vox in cod. Veith. extat, prae se ferant, non inepta coniectura est in hac voce nomen urbis latere. Gronovius pater *Borillas*, filius *Mugillas* coniicit - *Mugillas*, probat Niebhr. ii. p. 94.

2 *Ad urbem*] sc. Romam. cf. i. 23. Dionysius alio, quam Livius, ordine expeditionem Coriolani recensuisset, et bis eum ad urbem accessisse tradit. Livius autem Volscorum, Dionysius Aequorum expeditionem narrat. Verba, "in Latinam viam transversis itineribus transgressus" sede sua mutata fuisse, et post "tunc deinceps" inserenda putat Niebhr. ii. p. 94. n. 535.

3 *Ad fossas Cluilias*] Finem agri Romani inauguratum, quem transire, nisi bello in trigesimum tertium diem indicto, iure feciali non licebat. Niebhr. ii. p. 100.

U. C. 263. A. C. 489.

veniebat, quod senatus consulesque nusquam alibi spem,
quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum,

U. C. 266. A. C. 486. Sp. Nautio, Sex. Furio Coss.

malebat. Sp. Nautius iam et Sex. Furius consules erant. 4
Eos, recensentes legiones, praesidia per muros aliaque, in
quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distri-
buentes, multitudo ingens pacem poscentium primum
seditioso clamore conterruit: deinde vocare senatum,
referre de legatis ad C. Marcium mittendis coegit. Acce-
perunt relationem Patres, postquam apparuit, labare plebis

Legationes virorum ad Coriolanum.

animos; missique de pace ad Marcium oratores atrox
responsum retulerunt: 'Si Volscis ager redderetur, posse 5
'agi de pace: si praeda belli per otium frui velint, me-
'morem se et civium iniuriae, et hospitum beneficii, an-
'nisurum, ut appareat, exsilio sibi irritatos, non fractos,
'animos esse.' Iterum deinde iidem missi non recipiuntur
in castra. Sacerdotes quoque, suis insignibus velatos, isse
supplices ad castra hostium, traditum est; nihilo magis 6
40. quam legatos flexisse animum. Tum matronae ad Vetu-
riam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem fre- 7
quentes coeunt. Id publicum consilium, an muliebris

Mulierum legatio.

timor fuerit, parum invenio. Pervicere certe, ut et
Veturia, magno natu mulier, et Volumnia, duos parvos
ex Marcio ferens filios, secum in castra hostium irent:
et, quam armis viri defendere urbem non possent, mu-
lieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad castra
ventum est, nuntiatumque Coriolano, adesse ingens
mulierum agmen; in primo, ut qui nec publica maies-
tate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis
animoque religione motus esset, multo obstinatior adversus
lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui
insignem maestitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter

Veturiae ad Coriolanum filium oratio.

nurum nepotesque stantem, 'Nisi me frustrantur,' inquit,
'oculi, mater tibi coniuxque et liberi adsunt.' Coriolanus,
prope ut amens, consternatus ab sede sua, quum ferret

4 *Sp. Nautius iam et Sex. Furius*] Ante hos consules duplex par consulum inserit Dionysius: in annum 264. Q. Sulpicium Camerinum et Sp. Lartium Flavum, quorum in consulatu ludi vitio facti: in annum 265. C. Iulium Iulum et P. Pinarium Rufum, qui ludos instauravere. Eos consultone, falsos putans, an per incuriam omiserit Livius, parum liquet. Eorum tamen in numerandis annis rationem habuisse videtur, infr. iii. 30. Crev. Hos de industria Livium omisisse, ut qui in annalibus iis, quos secutus est, non extarent, censet Niebhr. ii. p. 102. cf. Sigon. Chron. Liv. (ad ann. U. C. 264.)

5 *Si Volscis ager*] In his verbis conditiones pacis inter Volscos et Romanos post ann. 295 U. C. factae latere putat Niebhr. ii. p. 98. 255. cf. Dion. viii. 35.

6 *Traditum est*] Non aspernanda est Iac. Gronovii coniectura, *traditum, et nihilo magis.* Simile exemplum vid. infra vii. 40. Crev.

7 *Volumniamque*] *Volumniam* matrem, et Vergiliam uxorem Marcii dictam tradit Plut. Coriol. *Id publicum consilium* etc. auctorem consilii fuisse Valeriam Poplicolae sororem, refert Dion. viii. 54. Rup.

matri obviae complexum, mulier in iram ex precibus versa, U. C. 266.
8 'Sine, priusquam complexum accipio, sciam,' inquit, 'ad A. C. 486.
'hostem, an ad filium, venerim: captiva materne in castris
'tuis sim? In hoc me longa vita et infelix senecta traxit,
'ut exsulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari
'hanc terram, quae te genuit atque aluit? Non tibi,
'quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti
'fines ira cecidit? non, quum in conspectu Roma fuit,
'succurrit: intra illa moenia domus ac penates mei sunt,
'mater, coniux, liberique? Ergo ego nisi peperissem,
'Roma non oppugnaretur; nisi filium haberem, libera in
'libera patria mortua essem. Sed ego nihil iam pati,
'nec tibi turpius quam mihi miserius, possum: nec, ut
'sim miserrima, diu futura sum. De his videris: quos,
'si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet.'
Uxor deinde ac liberi amplexi: fletusque ab omni turba
mulierum ortus, et comploratio sui patriaeque, fregere
tandem virum. Complexus inde suos dimittit: ipse retro
ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro
9 Romano, invidia rei oppressum periisse tradunt; alii alio
1 leto. Apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usque
2 ad senectutem vixisse eundem invenio. Refert certe, hanc
saepe eum exacta aetate usurpasse vocem, 'Multo miserius
'seni exsilium esse.' Non inviderunt laudes suas mulieri-
bus viri Romani: adeo sine obtrectatione gloriae alienae
3 vivebatur. Monumento quoque quod esset, templum
4 Fortunae Muliebri aedificatum dedicatumque est.

8 *Sine*] Operae pretium est conferre inter se tres pulcherrimas orationes, quas tres scriptores eloquentissimi de hoc eodem argumento scripserunt, tanquam a matre Coriolani habitas: hanc Livii, concitatissimam et tragicum pene spirantem; Dionysii, placidiorem; Plutarchi, ex utroque affectu velut temperatam. Hae postremae duae quemdam historiae quasi colorem retinere magis fortasse videbuntur: Liviana excelsior esse et Romana matre dignior. CREV. cf. Brevis illa oratio ap. Zonaram vii. 16. quam Wachsmuth. merito laudat, p. 312.

9 *Oppressum periisse*] "Conatum iracundiae suae morte sedavit." Cic. Brut. 10. idem narrat Dion. viii. 59. Plut. Coriol. Wachsmuth. p. 313.

1 *Alii alio leto*] Mortem sibi conscivisse, perinde ut Themistoclem, scribit Cic. de Amic. 12.

2 *Ad senectutem vixisse*] Ita Zonaras, vii. 16. in cuius sententiam discedit Niebhr. ii. p. 240.

3 *Vivebatur*] Cuiacius Observ. lxii. 24. hoc loco inserit verba seqq. e cod. suo. *Tunc enim primum sancitum est ut mulieribus de via cederetur, ut inauribus aureis, ut purpurea veste, ut aureis segmentis, ut novo vittae discrimine uterentur. Monumento quoque, etc.* sed de huiusmodi praemiis, quae priscam horum temporum simplicitatem parum sapere videntur, silent Dionys. et Plutarch. Drakenborchius quoque cum quo consentit Duker. praeclare monet, "haec omnia addita a nasuto quodam ex Valerio Maximo et primo quidem tantum margini adscripta fuisse, postea vero in unius vel alterius codicis contextum irrepsisse."

4 *Fortunae Muliebri*] Aedem dedicatam Nonis Quinctilis ann. 268 U. C. et Valeriam primam sacerdotem fuisse ap. Dion. viii. 65. legimus. Iure quidem admirationem Niebuhrio movet, si modo haec aedes ad felicem

U. C. 266. A. C. 486.

Rediere deinde Volsci, adiunctis Aequis, in agrum Romanum: sed Aequi Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Aequine imperatorem coniuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox proelium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exer- 5
citus, haud minus pernicioso quam pertinaci certamine, confecit.

U. C. 267. A. C. 485. T. Sicinio, C. Aquillio Coss.

Consules T. Sicinius et C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volscis aequo Marte discessum est.

41.

U. C. 268. A. C. 484. Sp. Cassio III. Proc. Virginio Coss.

Sp. Cassius deinde et Proculus Virginius consules facti.
Cum Hernicis foedus ictum: agri partes duae ademptae: 6
inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adiiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id mul- 7
tos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. Sed et publica Patribus sollicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum

Lex agraria.

primum lex agraria promulgata est; nunquam deinde usque 8
ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante: quae primo coeperat fastidire, mu-

Veturiae legationem commemorandam posita fuerit, quod viduis iisque quae alteri marito nuptae essent, limen intrare non licuerit. Sed fictam totam hanc de Coriolano historiam, et res gestas in vicesimum abhinc anno conferendas esse plane liquet, quando Coriolanus, "exulum Romanorum dux, bello gravissimo Volsco interfuit." cf. Cic. Brut. 10.

5 *Ibi fortuna*] Hic vera latet historia, quomodo populus Romanus periculosissimo hoc bello praeter expectationem incolumis evaserit. Niebhr. ii. p. 104. Sed Wachsmuthio aliter visum est p. 313.

6 *Cum Hernicis foedus ictum*] Niebuhrio placet in uno foedere Romanos, Latinos et Hernicos iunctos esse, et his conditionibus societatem confirmasse, si agri ab hostibus capti tertia cuique populo pars accederet. Sed Livius, qui veram huius rei rationem non vidit, partes duas agri sui Hernicis ademtas scribit, quum contra tertia illis agri capti a Volscis aut Aequis distribueretur. Bellum cum Volscis et Aequis ingravescens haud dubie in causa erat, cur hoc foedus ictum esset. cf. Dion. viii. 76.

7 *Possideri*] *Possessio* est, ut definit Gallus Aelius, *usus agri aut aedificii*. Festus. Quippe *possidere* agros ii dicebantur, qui non mancipatione sed usu tenebant, quibus ager publicus non assignatus sed concessus, qui *usum*, non autem *fructum* habebant. cf. Cic. adv. Rull. iii. 3. Orosius 18. ap. Savignium vom Besitz p. 151 citatus. Niebhr. ii. p. 142.

8 *Lex agraria*] De agro publico plebi *assignando*. Agrum publicum, ab hostibus captum, *concessum* sibi pauci *possidebant*, qui reipublicae *vectigal* sc. *fructum* pendebant. Hac lege cautum est, ut necessitatibus plebis succurreretur agro publico egenis assignando. Agri autem assignati res mancipii erant, et *tributo* subiecti. Legem primam agrariam a Servio Tullio promulgatam legimus ap. Liv. i. 46. Nonnulli quidem, et ii minime indocti viri, leges agrarias Romanorum ad agros privatos spectasse perperam disseruerunt. cf. Montesquieu. Machiavell. et alii plures; sed rem prorsus aliam fuisse confirmarunt Heyn. in Opusc. Acad. iv. p. 350. Niebhr. ii. p. 141. Wachsm. p. 324.

9 nus vulgatum a civibus isse in socios. Saepe deinde et U. C. 268.
Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem A. C. 484.
audiebat, 'Pestilens collegae munus esse. Agros illos ser-
'vitutem iis, qui acceperint, laturos: regno viam fieri.
'Quid ita enim assumi socios et nomen Latinum? Quid
'attinuisse, Hernicis, paullo ante hostibus, capti agri par-
'tem tertiam reddi, nisi ut hae gentes pro Coriolano duce
'Cassium habeant?' Popularis iam esse dissuasor et inter-
cessor legis agrariae coeperat. Uterque deinde consul cer-
tatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se assig-
nari agros, dum ne cui, nisi civi Romano, assignentur.
Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios,
eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret
civium animos, iubere, pro Siculo frumento pecuniam ac-
ceptam retribui populo. Id vero haud secus, quam prae-
sentem mercedem regni, aspernata plebes: adeo propter
suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera
eius in animis hominum respuebantur. Quem, ubi primum
magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt, Cassius
qui patrem auctorem eius supplicii ferant: eum, cognita necatur.
1 domi causa, verberasse ac necasse, peculiumque filii Ce-
2 reri consecravisse: signum inde factum esse, et inscrip-
tum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam,
3 idque propius fidem est, a quaestoribus K. Fabio et L. Va-
4 lerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi iu-
dicio: dirutas publice aedes. Ea est area ante Telluris
aedem. Ceterum sive illud domesticum, sive publicum U. C. 269.
fuit iudicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consu- A. C. 483.
libus. Ser. Cornelio, Q. Fabio Coss.

42.

Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariae legis ipsa per se, dempto auctore, subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum; qui, de-

9 *A civibus isse in socios*] In cod. Florent. *egisse*, quare *egenis* legendum suadet Niebhr. ii. p. 167. Totam hanc de sociis narrationem a lege Sempronia Agraria adumbratam fuisse idem suspicatur. cf. Fragm. Leg. Sempr. ap. Goes.

1 *Peculiumque filii*] *Peculium* proprie est id quod servus concedente domino possidet. Similiter usurpatur pro eo quod filius possidet concessu patris, quia nempe quemadmodum servi in domini potestate, ita et liberi in potestate patris erant, et quicquid acquirebant, id patri, non sibi, acquirebant. Nihil itaque habebant vere suum: sed si quae eis pater utenda permisisset, in ea pater, tanquam in peculium servi dominus, plenam potestatem retinebat. Vide Iust. Instit. ii. tit. 9. et ibi Vinnium. CREV. Sed de hac re cf. omnino, Niebhr. ii. p. 171.

2 *Cereri*] Apud Cereris pecunia plebis asservabatur cf. Plin. xxxiv. 4. Heyn. Op. Ac. v. p. 430. et supr. 19.

3 *Quaestoribus*] sc. Parricidii, cf. Festus. Creuzer R. Ant. § 167. Cic. de Rep. ii. 35. Pomp. de Or. Jur. D1. 2. § 3.

4 *Populi iudicio*] sc. A patribus *curiatim*, convocatis. cf. Niebhr. ii. p. 167, qui pro certo habet, plebem patronum suum non condemnasse, neque ante decemviratum causas capitales maximo comitiatu, sc. centuriarum, indicatas esse. Sed Wachsm. paullo aliter sentit. p. 327.

U. C. 269. A. C. 483. victis eo anno Volscis Aequisque, militem praeda frauda-
vere. Quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius
consul, ac redegit in publicum. 5

Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum
consulem: tenuere tamen Patres, ut cum L. Aemilio K. 6
U. C. 270. A. C. 482. Fabius consul crearetur. Eo infestior facta plebes seditione
domestica bellum externum excivit: bello deinde civiles
discordiae intermissae. Uno animo Patres ac plebes rebel-
lantes Volscos et Aequos, duce Aemilio, prospera pugna
vicere. Plus tamen hostium fuga, quam proelium, ab-
sumpsit: adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites.
Castoris aedes eodem anno Idibus Quintilibus dedicata est. 7
Vota erat Latino bello, Postumio dictatore: filius eius,
duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit.

Sollicitati et eo anno sunt dulcedine agrariae legis animi
plebis. Tribuni plebis popularem potestatem lege populari 8
celebrabant. Patres, satis superque gratuiti furoris in mul-
titudine credentes esse, largitiones temeritatisque invita-
menta horrebant. Acerrimi Patribus duces ad resistendum
consules fuere. Ea igitur pars reipublicae vicit: nec in
U. C. 271. A. C. 481. M. Fabio, L. Valerio Coss. praesens modo, sed in venientem etiam annum M. Fabium
Kaesonis fratrem, et magis invisum alterum plebi, accusa-
tione Sp. Cassii, L. Valerium consules dedit. 9

Certatum eo quoque anno cum tribunis est. Vana lex, 1
vanique legis auctores, iactando irritum munus, facti. Fa- 2
bium inde nomen ingens post tres continuos consulatus,
unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certamini-
bus, habitum. Itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia
aliquamdiu honos. Bellum inde Veiens initum; et Volsci
rebellarunt. Sed ad bella externa prope supererant vires:
abutebanturque iis inter semet ipsos certando. Accessere 3

5 *In publicum*] Ubi *populi* pecunia servabatur. cf. supr. 4. Niebhr. ii. not. 386.

6 *Tenuere tamen Patres*] Ex hoc tempore usque ad decemviratum *patres* semper unum consulem creabant. Niebhr. ii. p. 178. 187.

7 *Castoris aedes*] cf. supr. 19.

8 *Tribuni plebis*] Hinc colligit Niebhr. ii. p. 172. legem agrariam Cassianam ab *auctore* perlatam esse, sed a patriciis irritam factam, quippe ante legem Publiliam tribunis non erat potestas leges promulgandi, sed promulgatas solum, ne tacite abrogarentur, tuendi. Cassium vero non *auctorem* sed *inventorem* legis habet Wachsm. p. 329, quoniam Laetorius legis Publiliae *auctor*, Publilius *inventor*, infr. 57. et *vani legis auctores* in hoc cap. dicuntur.

9 *Dedit*] cf. Dion. viii. 87. unde apparet nullam rationem eorum habitam fuisse, quibus centuriae favebant, sed in verba patriciorum, qui duos consules curiata lege creaverunt, centurias iurare adactas esse.

1 *Cum tribunis*] Primas in agendo partes C. Maenius ferebat. Dion. viii. 87.

2 *Fabium inde nomen*] Videtur gens Fabia speciem quandam dominatus, quam Graeci **δυναστείαν** vocant, sibi arrogasse, quippe per septem annos continuos ex ea familia consulem unum reperiemus. Niebhr. ii. p. 183.

3 *Semet ipsos*] Semet *ipsi* I. Fr. Gronov. qui supr. 19. pro *suismet ipsis*, *suismet ipsi* legend. mavult.

ad aegras iam omnium mentes prodigia coelestia, prope U. C. 271.
quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas: motique A. C. 481.
ira numinis causam nullam aliam vates canebant, publice
privatimque, nunc extis, nunc per aves, consulti, quam
haud rite sacra fieri. Qui terrores tamen eo evasere, ut
4 Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti poenas dederit.

5 Q. Fabius inde et C. Iulius consules facti. Eo anno 43.
non segnior discordia domi, et bellum foris atrocius fuit. U. C. 272.
Ab Aequis arma sumpta. Veientes agrum quoque Ro- A. C. 480. Q. Fabio
manorum populantes inierunt. Quorum bellorum crescente II. C. Iulio
6 cura, K. Fabius et Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Coss.
Latinam urbem, Aequi oppugnabant. Veientes, pleni iam U. C. 273.
populationum, Romam ipsam se oppugnaturos minabantur. A. C. 479. K. Fabio
Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper II. Sp. Fu-
animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos de- rio Coss.
7 trectandi militiam. Sed Sp. Licinius tribunus plebis,
venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agra-
riae Patribus iniungendae, susceperat rem militarem im-
pediendam. Ceterum tota invidia tribuniciae potestatis
versa in auctorem est: nec in eum consules acrius, quam
8 ipsi eius collegae, coorti sunt: auxilioque eorum delectum
consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur:
9 ducendus Fabio in Aequos, in Veientes Furio datur. Et
in Veientibus quidem nihil dignum memoria gestum est.
Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hos-
tibus, fuit. Unus ille vir, ipse consul, rempublicam sus- Romani
tinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, milites nolunt vincere.

Usus loquendi tam ap. Livium, quam ap. alios scriptores huic emendationi favet. Doer. Exercitum Valerii noluisse vincere scribit Dion. viii. 89.

4 *Oppia, virgo Vestalis*] Quae *Pompila* vocatur in Euseb. Chron. p. 167. *Popilia* Oros. ii. 8. et *Opimia* Dion. viii. 89. 90. qui eam vivam defossam dicit in campo scelerato ad portam Collinam. Rup.

5 *C. Iulius*] Patres primo Ap. Claudium consulem creaverant, sed quum centuriae illum ferre recusarent, C. Iulius collega Q. Fabio datus est. Dion. viii. 90. Niebhr. ii. p. 185. Sed *Iulius* ex coniectura Sigon. provenit, codices *Tullius* prae se ferunt.

6 *Ortonam, Latinam urbem*] Ultra Algidum, non longe a Corbione, de qua cf. iii. 30. nam *Ortona* (Ὄρτων, Strab. v. p. 167.) etiam Frentanorum opp. et navale ad mare Hadriaticum. Rup.

7 *Sp. Licinius tribunus pl.*] Σπόριος Σικίλιος (in cod. Rom. Σικίνιος) ap. Dion. unde Sigonius non male emend. *Sp. Icilius;* ex qua gente multi his temporibus tribuni fuere, infestissimi Patribus. Rup. Sed *Licinium* legit Niebhr. ii. p. 189. Quidam libri *Spurius Publius Licinius* habebant, mendose ut exposuimus supr. 15.

8 *Eius collegae*] Hinc liquet unius intercessionem contra maiorem partem tribunorum hoc tempore nihil valuisse. Niebhr. i. p. 609.

9 *Fabio in Aequos*] In omnibus edd. ante Sigonium legebatur: *Furio in Aequos, in Veientes Fabio datur*, quae quidem lectio efficta fuisse videtur, quo Livius cum Dion. ix. 2. conciliaretur. Sed quum haec lectio Livium in seqq. sibi repugnare facit, satius esse videtur, lectionem Sigonianam servari, ne supinae negligentiae noster arguatur. Doer. Niebuhrius rationem Dionysii, quam Zonaras vii. 17. exhibet, potiorem habet. ii. n. 428.

U. C. 273. prodebat. Nam quum consul, praeter ceteras imperatorias
A. C. 479. artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita
instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum
hostium funderet, insequi fusos pedes noluit: nec illos,
etsi non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium et
publicum in praesentia dedecus, postmodo periculum, si
animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare;
aut, si aliud nihil, instare instructos. Iniussu signa re- 1
ferunt, maestique, (crederes victos) exsecrantes nunc im-
peratorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in
castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab
imperatore quaesita sunt: adeo excellentibus ingeniis citius
defuerit ars, qua civem regant, quam qua hostem superent.
Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam
U. C. 274. irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere
A. C. 478. tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M.
M. Fabio II. Cn. Manlio Coss. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius 2
datur.

44. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariae habuit.
Ti. Pontificius fuit. Is, eandem viam, velut processisset 3
Sp. Licinio, ingressus, delectum paullisper impediit. Per-
Intercessio tribunicia. turbatis iterum Patribus, Ap. Claudius, 'Victam tribu-
'niciam potestatem,' dicere, 'priore anno; in praesentia re
'ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis
'ipsam viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum,
'qui et ex collega victoriam sibi, et gratiam melioris partis
'bono publico velit quaesitam. Et plures, si pluribus
'opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; et
'unum vel adversus omnes satis esse. Darent modo et
'consules et primores Patrum operam, ut, si minus omnes,
'aliquos tamen ex tribunis reipublicae ac senatui con-
'ciliarent.' Praeceptis Appii moniti Patres, et universi
comiter ac benigne tribunos appellare; et consulares, ut
cuique privatim aliquid iuris adversus singulos erat, partim 4
gratia, partim auctoritate, obtinuere, ut tribuniciae potes-
tatis vires salubres vellent reipublicae esse: quattuorque 5

1 *Instare*] Pro simplici *stare* ponitur. STROTH. Muretus haud dubie, quod *instare* pro *stare* dici vix posse putabat, emendavit *stare*, quod Bekk. in textum recepit licet codd. advers.

2 *Creant*] sc. Patres. *Datur*, a centuriis. cf. Niebhr. ii. p. 187. *Consul maior*, ille qui a patribus creatus est. Festus.

3 *Processisset*] Ex sententia res evenisset. Pro *Licinio*, *Icilio* legit Sigon.

4 *Aliquid iuris adversus singulos*] Aliqua necessitudo cum singulis.

5 *Quattuorque*] cf. supr. 43. Si modo nomina quinque tribunorum extarent, supervacaneum esset Pisonem infr. 58. appellare; sed Livius haud dubie unum moratorem Ti. Pontificium nomine scriptum invenit, caeteros autem, quotquot essent, non nominatos. Hinc liquet verba, *et unum vel adversus omnes satis esse*, perperam huic Appio adscripta esse. cf. Niebhr. ii. n. 965. Verum huius Appii nepos infr. v. 2. intercessionem tribuniciam dissolvit, et verba eius ex ore avi excidisse noster perverse intelligit.

tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Veiens bellum profecti; quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Veientium gratia concitata, quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriae populorum conciliis fremebant, 'Aeternas opes esse Romanas, nisi inter semet 'ipsi seditionibus saeviant. Id unum venenum, eam labem
6 'civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia 'essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum con'siliis, partim patientia plebis, iam ad extrema venisse. 'Duas civitates ex una factas: suos cuique parti magis'tratus, suas leges esse. Primum in delectibus saevire 'solitos; eosdem in bello tamen paruisse ducibus. Quali'cunque urbis statu, manente disciplina militari, sisti 'potuisse. Iam non parendi magistratibus morem in castra 'quoque Romanum militem sequi. Proximo bello in ipsa 'acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam ultro 'victoriam victis Aequis: signa deserta, imperatorem in 'acie relictum, iniussu in castra reditum. Profecto, si 'instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus 'esse, quam indici ostendique bellum: cetera sua sponte 'fata et deos gesturos.' Ea spes Etruscos armaverat, multis in vicem casibus victos victoresque.

U. C. 274.
A. C. 478.
Bellum Veiens.

Consules quoque Romani nihil praeterea aliud, quam suas vires, sua arma, horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli terrebat, ne rem committerent eo, ubi duae simul acies timendae essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo aversi: diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis allaturum. Veiens hostis Etruscique eo magis praepropere agere; lacessere ad pugnam: primo obequitando castris provocandoque; postremo, ut nihil movebant, qua consules ipsos, qua exer-
7 citum increpando: 'Simulationem intestinae discordiae 'remedium timoris inventum: et consules magis non con'fidere, quam non credere, suis militibus. Novum se'ditionis genus, silentium otiumque inter armatos.' Ad haec in novitatem generis originisque, qua falsa, qua vera, iacere. Haec, quum sub ipso vallo portisque streperent, haud aegre consules pati. At imperitae multitudinis nunc 45.

Coss. castris se tenent.

6 *Civitatibus opulentis .... magna imperia*] Harum vocum magnificentia parum sane convenire videtur tenuitati rerum Romanarum, illo de quo nunc Livius agit tempore. Sed assuetus noster Romanam magnitudinem intueri, interdum ad priorum temporum imbecillitatem ea transfert, quae ipsi splendor et opes aevi sui subiiciebant. CREV.

7 *Simulationem*] sc. Romanis non esse discordiam intestinam, sed eos modo hanc simulare, ut ea simulatione tegant timorem. Consules enim credere quidem fidei exercitus, sed non confidere virtuti eius. STROTH.

U. C. 274. A. C. 478.

indignatio, nunc pudor, pectora versare, et ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum, non Patribus, non consulibus: externa et domestica odia certare in animis. Tandem superant externa: adeo superbe insolenterque hostis eludebat.

Pugnam poscit miles Rom.

Frequentes in praetorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur. Pugnare cupiebant; sed retro revocanda et abdenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, 'immaturam rem agi, nondum tempus pugnae esse: 'castris se tenerent.' Edicunt inde, 'ut abstineant pugna: 'si quis iniussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros.' Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. Accedunt insuper hostes ferocius multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. Quippe impune se insultaturos, non credi militi arma: rem ad 8
ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti occursant portis, ingerunt probra, aegre abstinent, quin castra oppugnent. Enimvero non ultra contumeliam pati Romanus posse: totis castris undique ad consules curritur. Non iam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant; sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultu iam metum seditionis collega concedente, quum silentium classico fecisset, 'Ego 'istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi 'fecerunt. Itaque certum atque decretum est, non dare 'signum, nisi, victores se redituros ex hac pugna, iurant. 'Consulem Romanum miles semel in acie fefellit; deos 'nunquam fallet.' Centurio erat M. Flavoleius, inter primores pugnae flagitator. 'Victor,' inquit, 'M. Fabi, re- 'vertar ex acie.' Si fallat, Iovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque iurat. Iuratis datur signum; arma capiunt: eunt in pugnam, irarum speique pleni. Nunc iubent Etruscos probra iacere, nunc armatis sibi quisque lingua promptum hostem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit. Multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare 9
statuunt. Instruitur acies: nec Veiens hostis Etruscaeque

8 *Se insultaturos*] Vocem *rati*, quae in quibusdam codd. extat, a secunda manu additam habet Drak. Eam porro inutilem esse censet Stroth.

9 *Sibi reconciliare*] Fabios ex hac reconciliatione alium versus plebem animum gessisse putat Niebhr. ii. p. 190.

legiones detrectant. Prope certa spes erat, non magis U. C. 274.
secum pugnaturos, quam pugnaverint cum Aequis: maius A. C. 478.
1 quoque aliquod, in tam irritatis animis et occasione ancipiti, 46.
haud desperandum esse facinus. Res aliter longe evenit.
Nam non alio ante bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbaverant) proe-
2 lium iniit. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, Proelium
3 quum, pilis inter primam trepidationem abiectis temere committi-
4 magis, quam emissis, pugna iam in manus, iam ad gladios, tur.
5 ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. Ex his Q. Fabium, (tertio hic anno ante consul fuerat,) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus et armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. Telo extracto,
6 praeceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius consul transiluit iacentis corpus, obiectaque parma, 'Hoc iurastis,' inquit, 'milites, fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hostes magis timetis, quam Iovem Martemque, per quos iurastis? At ego iniuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam.' Consuli tum K. Fabius prioris anni consul, 'Verbisne istis, frater, ut pugnent, te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos iuravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quam adhortando, accendamus militum animos.' Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque movernut secum aciem. Proelio ex parte una restituto, 47.
nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. Nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, iam velut fusos agentem hostes, et impigre

1 *Occasione ancipiti*] Ubi victoria incerta futura erat. Romani certam ex Aequis victoriam deseruerant. Quid fiet igitur, inquiebant Veientes, hac in occasione, ubi certamen anceps futurum est? CREV.

2 *Ordinis*] Mallet Gronovius et merito quidem *ordines*. CREV. Quam vocem Bekker. in textum recepit, licet codd. adversantibus.

3 *Pilis inter primam*] Inter initia pugnae, dum acies ex propero ad pugnam procursu nondum bene constiterant, pilis negligenter et in incertum abiectis potius, quam certa manu vibratis in hostem. CREV. Sed προλήψει utitur Livius, quoniam *pila* non nisi post Gallicos tumultus in usum venerunt. cf. Niebhr. iii. p. 120.

4 *In manus*] *Ad manus* quaedam edd. ut supr. 30. Sed *in manus* exemplis pluribus confirmant I. Fr. Gronov. et Drak.

5 *Genus Fabium*] Ut *genus* Cilnium infr. x. 3. et 5. idem ac *gens* Fabia, *nomen* Fabium.

6 *In vulnus abiit*] Similiter *prolabi in vulnus*. i. 58. Sigonius *obiit*: sed suam vim verbo *abiit* inesse, eoque impetum notari, quo Fabius in terram decidit, monuit celeberr. Burmann. pluribusque illustravit ad Quinctil. Declam. ix. 9. DRAK.

U. C. 274. A. C. 478. Vincuntur Veientes.

milites secuti sunt; et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere: cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. Simul et vanior iam erat hostium acies, 7 dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. In quae haud magno certamine impetu facto, dum praedae magis, quam pugnae, memores terunt tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem 8 sustinere non potuerant, missis ad consules nuntiis, quo loco res essent, conglobati ad praetorium redeunt, et sua sponte ipsi proelium renovant: et Manlius consul, revectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis, quam audaciam, accendit. Nam quum incursantes, quacunque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus iuvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta a circumstantibus tela: sustineri deinde vis nequit. Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia: Romanos terror per tota castra trepidos agit. Et ad extrema ventum foret, ni legati, rapto consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam. Ea erumpunt; consternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem. Ibi iterum caesi fusique passim.

Victoria egregia parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, 'Si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia 'eo bello opera facile passurum,' respondit: 'se, familia 'funesta Q. Fabii fratris morte, republica ex parte orba 'consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu 'lauream non accepturum.' Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit: adeo spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps collegae fratrisque ducit: idem in utroque laudator, quum, 9 concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. Neque immemor eius, quod initio consulatus im- 1 biberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos

7 *Vanior*] Perinde fere est, ac si scriberetur *rarior* acies, quod alii maluerunt. Stroth.

8 *Triarii*] Scilicet *subsidiarii milites*, quippe acies Romana hoc tempore more phalangis, non manipulatim, structa stabat. cf. Niebhr. ii. not. 450.

9 *Idem in utroque laudator*] Huius belli narrationem ex funebribus laudibus gentis Fabiae depromptam fuisse coniicit Niebhr. ii. p. 197.

1 *Imbiberat*] In animum induxerat. cf. Cic. pro Quint. 6.

dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi maiore U. C. 274.
cura habiti. Inde populares iam esse Fabii: nec hoc ulla, A. C. 478.
nisi salubri reipublicae, arte.
2 Igitur non Patrum magis, quam plebis, studiis K. Fabius 48.
cum T. Virginio consul factus, neque bella, neque delectus, U. C. 275.
neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut, iam A. C. 477.
aliqua ex parte inchoata concordiae spe, primo quoque K. Fabio III. T. Vir-
tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque ginio Coss.
principio anni censuit, priusquam quisquam agrariae legis
3 auctor tribunus exsisteret, occuparent Patres ipsi suum
munus facere: captivum agrum plebi quam maxime aequa-
4 liter darent. Verum esse, habere eos, quorum sanguine ac
sudore partus sit. Aspernati Patres sunt: questi quoque
quidam, nimia gloria luxuriare et evanescere vividum quon-
dam illud Kaesonis ingenium. Nullae deinde urbanae
factiones fuere. Vexabantur incursionibus Aequorum
Latini. Eo cum exercitu Kaeso missus, in ipsorum Ae-
quorum agrum depopulandum transit. Aequi se in oppida
receperunt, murisque se tenebant: eo nulla pugna memo-
rabilis fuit. At a Veiente hoste clades accepta temeritate
alterius consulis: actumque de exercitu foret, ni K. Fabius
in tempore subsidio venisset.

Ex eo tempore neque pax neque bellum cum Veientibus
5 fuit; res proxime formam latrocinii venerat. Legionibus
Romanis cedebant in urbem: ubi abductas senserant legi-
ones, agros incursabant, bellum quiete, quietem bello in
vicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec perfici
poterat: et alia bella aut praesentia instabant, ut ab Aequis
Volscisque, non diutius, quam recens dolor proximae cladis
transiret, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat
Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. Sed Veiens
hostis, assiduus magis, quam gravis, contumeliis saepius,
quam periculo, animos agitabat: quod nullo tempore neg-
6 ligi poterat, aut averti alio sinebat. Tum Fabia gens sena- Fabii susci-
tum adiit. Consul pro gente loquitur: 'Assiduo magis, piunt bel-
'quam magno, praesidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum lum cum Veientibus.

2 *Non Patrum magis*] Invitis patribus, ut Niebhr. ii. not. 431. monet, qui Zonaram testem adhibet. Patres *vividum quondam Caesonis ingenium evanescere* infra questi sunt.

3 *Occuparent Patres*] Darent primas operam quam citissime Patres, ut hoc munus ab ipsorum benignitate plebs haberet. CREV. cf. i. 30.

4 *Verum esse*] sc. Aequum. cf. infr. iii. 40. iv. 57. Cic. pro Qu. 5. Hor. Epist. I. vii. 98.

5 *Proxime formam latrocinii venerat*] Prope similis erat latrocinio. *Proxime formam*, quomodo supr. 41. *propius fidem*.

6 *Sinebat*] Placuit igitur senatui, ut praesidium in finibus agri Romani continenter haberetur. Sed duplex angebat difficultas, tum quod pecunia, exhausto continuis bellis aerario, non suppeteret; tum quod non facile reperirentur, qui in militiam gravem et assiduam nomina darent. Ideo **Fabia gens suam senatui et reipub.** operam offert. Dion. ix. 20. sqq.

U. C. 275. 'Veiens eget. Vos alia bella curate: Fabios hostes Veien-
A. C. 477. 'tibus date. Auctores sumus, tutam ibi maiestatem Romani 7
'nominis fore. Nostrum id nobis velut familiare bellum, 'privato sumptu gerere in animo est. Respublica et milite 'illic et pecunia vacet.' Gratiae ingentes actae. Consul e curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiae, senatusconsultum exspectantes, steterant, domum rediit. Iussi armati postero die ad limen consulis
49. adesse, domos inde discedunt. Manat tota urbe rumor: Fabios ad coelum laudibus ferunt. Familiam unam subisse 8
civitatis onus: Veiens bellum in privatam curam, in 9
privata arma versum. Si sint duae roboris eiusdem in urbe gentes; deposcant, haec Volscos sibi, illa Aequos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postero die arma capiunt: quo iussi erant, conveniunt. Consul, paludatus egrediens, in vesti- 1
bulo gentem omnem suam instructo agmine videt: acceptus in medium, signa ferri iubet. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama et admiratione hominum, per urbem incessit. Sex et trecenti milites, 2
omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiae viribus Veienti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo; alia publica, sollicitudine excitata, favore et admiratione stupens, 'ire fortes, ire felices,' iubent, 'inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac 'triumphos, omnia praemia ab se, omnes honores sperare.' Praetereuntibus Capitolium arcemque et alia templa, quic-

7 *Auctores sumus*] Spondemus. infr. ix. 20.

8 *Familiam unam*] Haud scio an hanc vocem in annalibus repertam, quae Fabios una cum clientibus suis et servis exisse significaret, imprudens pro *gente* Livius usurpaverit.

9 *Subisse civitatis onus*] Contra Niebhr. visum est, Fabios una cum familiis suis ex urbe secessisse, et coloniam ad Cremeram condidisse: quippe ap. Serv. in Aen. i. 12. colonias aliquando ex secessione conditas legimus. Quicquid sit, haud dubium est, quin Cremerae in Veios, quemadmodum Deceleae in Athenas, id genus praesidii, quod Graece ἐπιτειχισμὸς appellatur, collocatum sit, et bellum more latrocinii assiduum gestum fuerit. Niebh. ii. p. 192. Wachsm. p. 390.

1 *Paludatus*] Paludamento indutus. Paludamentum proprie chlamys imperatoria. Livius tamen usurpavit, i. 26. pro veste militari Curiatii, qui non fuit imperator. CREV.

2 *Sex et trecenti milites*] Ex Dionysio ix. 22, totum agmen e quattuor fere hominum millibus constabat: at maior pars e clientibus et sodalibus Fabiorum erat; e Fabia gente sex et trecenti viri. Perizonius Animadv. Hist. 5. variis nec fortasse spernendis argumentis convellere nititur unanimem scriptorum omnium de sex et trecentis Fabiis consensum: et probabiliter admodum suspicatur totum agmen sex et trecentorum virorum fuisse, sed quorum multo maxima pars e clientibus et sodalibus Fabiorum esset. CREV.

quid deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, ut U. C. 275.
illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in A. C. 477.
patriam ad parentes restituant. Incassum missae preces.
3 Infelici via dextro Iano portae Carmentalis profecti, ad Cre-
4 meram flumen perveniunt. Is opportunus visus locus com-
muniendo praesidio. L. Aemilius inde et C. Servilius U. C. 276.
consules facti. Et, donec nihil aliud quam in populationi- A. C. 476.
bus res fuit, non ad praesidium modo tutandum Fabii satis L. Aemilio
erant, sed tota regione, qua Tuscus ager Romano adiacet, II. C. Servilio Coss.
sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque
finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum popula-
tionibus fuit: dum et Veientes, accito ex Etruria exercitu,
praesidium Cremerae oppugnant; et Romanae legiones, ab
L. Aemilio consule adductae, cominus cum Etruscis dimi-
cant acie: quanquam vix dirigendi aciem spatium Veien-
tibus fuit: adeo inter primam trepidationem, dum post
5 signa ordines introeunt, subsidiaque locant, invecta subito
ab latere Romana equitum ala, non pugnae modo incipi-
endae, sed consistendi, ademit locum. Ita, fusi retro ad
6 saxa Rubra, (ibi castra habebant) pacem supplices petunt.
7 Cuius impetratae, ab insita animis levitate, ante deductum
Cremera Romanum praesidium, poenituit.

Rursus cum Fabiis erat Veienti populo, sine ullo maioris 50.
belli apparatu, certamen: nec erant incursiones modo in Fabii Veientium victores.
agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties aequo
campo collatisque signis certatum: gensque una populi
Romani saepe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca
civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque
Veientibus visum. Inde consilium ex re natum insidiis
ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu
Fabiis audaciam crescere. Itaque et pecora praedantibus
aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: et agrestium
fuga vasti relicti agri: et subsidia armatorum, ad arcendas
populationes missa, saepius simulato, quam vero, pavore
8 refugerunt. Iamque Fabii adeo contempserant hostem, ut

3 *Infelici via*] Propter Fabiorum calamitatem per prolepsim dicta.

4 *Dextro Iano*] Per dextrum Ianum, sive transitum portae Carmentalis. Ianus enim interdum sumitur pro quodam quasi fornice per quem via pateat. Cicero de Nat. Deor. ii. 67. *Transitiones perviae Iani* dicuntur. Carmentalis igitur porta duos tales *Ianos* sive transitus habuit: per dextrum profecti sunt Fabii. Crev. "Carmentis portae dextro via proxima Iano est, ire per hanc noli, quisquis es: omen habet." Ovid. Fast. ii. 201. cf. Festus. v. *Religioni est*.

5 *Ordines introeunt*] Dum post signa ordines instruunt. Doer.

6 *Saxa Rubra*] In via Flaminia ad nonum ab urbe lapidem. cf. Gell. Topogr. Rom.

7 *Pacem*] sc. Indutias in annum decem mensium. Niebhr. ii. p. 200.

8 *Iamque Fabii*] Aliam fabulam narrat Dion. ix. 19. scilicet Fabios inermes neque exploratis itineribus Romam ad sacra gentilia (sc. in monte Quirinali) perficienda profectos, et per insidias ab Etruscis interceptos esse.

U. C. 276. A. C. 476.

Caesi a Veientibus.

sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent
sustineri posse. Haec spes provexit, ut ad conspecta
procul a Cremera magno campi intervallo pecora (quan-
quam rara hostium apparebant arma) decurrerent. Et
quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas
superassent, palatique passim vaga, ut fit pavore iniecto,
raperent pecora; subito ex insidiis consurgitur, et adversi
et undique hostes erant. Primo clamor circumlatus ex-
terruit; dein tela ab omni parte accidebant: coeuntibusque
Etruscis, iam continenti agmine armatorum saepti, quo
magis se hostis inferebat, cogebantur breviore spatio et ipsi
orbem colligere. Quae res et paucitatem eorum insignem,
et multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arto ordinibus,
faciebat. Tum, omissa pugna, quam in omnes partes
parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant.
Eo nisi corporibus armisque, rupere cuneo viam. Duxit 9
via in editum leniter collem. Inde primo restitere: mox,
ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique a
pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebat-
que auxilio loci paucitas, ni iugo circummissus Veiens in
verticem collis evasisset. Ita superior rursus hostis factus.
Fabii caesi ad unum omnes, praesidiumque expugnatum. 1
Trecentos sex perisse satis convenit: unum prope puberem 2
aetate relictum, stirpem genti Fabiae, dubiisque rebus 3
populi Romani saepe domi bellique vel maximum futurum 4
auxilium.

51. Quum haec accepta clades esset, iam C. Horatius et T. 5
Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos

9 *Rupere cuneo viam*] sc. Perrupere, ut *rumpere iter* Sil. Ital. xv. 781. *rumpere aditus* Virg. Aen. ii. 494. De *cuneo* cf. infr. xxii. 47.

1 *Satis convenit*] Hic mos loquendi quid velit, apparet ex libro xxvii. 2. "et Priverni *satis constabat* bovem locutum."

2 *Unum*] Hanc narrationem iure optimo repudiat Niebhr. qui stirpem, si modo unica esset, genti Fabiae *Maluenti* relictam esse putat, et postea Romam remigrasse. cf. Festus v. *Numerius*. Solus Dionysius, quae de uno superstite Fabio dicuntur, tanquam theatricis figmentis similia reiicit, quia ipsi fieri omnino non potuisse videtur, ut non quibusdam e trecentis illis Fabiis aut fratres impuberes essent, aut filii.

3 *Prope puberem*] Παιδίον vocat Dion. ix. 22. Atqui tamen eum undecimo post anno consulem videmus infr. iii. 1. unde efficitur eum quarto et vicesimo aetatis anno consulem fuisse. Quod etsi non est incredibile, utpote quod postea in Valerio Corvo factum reperiamus, at certe ab his scriptoribus observari debuerat, ubi de consulatu eius egerunt. Ceterum non immerito suspicatur Gronovius Livium scripsisse *prope puberem aetatem*, ut supr. i. 35. Crev.

4 *Stirpem genti*] Et sane omnes, qui proximis temporibus in annalibus et consularibus fastis Fabii reperiuntur, ab uno Q. Fabio M. F. Vibulano videntur orti: quandoquidem deinceps proximi patrem Quintum, avum Marcum; remotiores, avum Quintum illum habuisse in fastis leguntur. Crev.

5 *Iam*] Hoc tempore consules ineunte anno Olympiadum magistratum capessebant, unde liquet hos consules undecimum magistratus mensem iam agere. Niebhr. ii. n. 451.

victoria elatos confestim missus. Tum quoque male pug- U. C. 277.
6 natum est, et Ianiculum hostes occupavere: obsessaque A. C. 475.
urbs foret, super bellum annona premente, (transierant C. Horatio,
enim Etrusci Tiberim) ni Horatius consul ex Volscis esset T. Menenio
revocatus: adeoque id bellum ipsis institit moenibus, ut Coss.
7 primo pugnatum ad Spei sit aequo Marte, iterum ad portam
Collinam. Ibi quanquam parvo momento superior Romana
res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo,
in futura proelia id certamen fecit.

A. Virginius et Sp. Servilius consules fiunt. Post ac- U. C. 278.
8 ceptam proximam pugnae cladem Veientes abstinuere acie. A. C. 474.
Populationes erant, et velut ab arce Ianiculi passim in A. Virginio,
Romanum agrum impetus dabant: non usquam pecora Sp. Servilio
tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, Coss.
qua ceperant Fabios. Secuti dedita opera passim ad ille-
cebras propulsa pecora, praecipitavere in insidias. Quo
plures erant, maior caedes fuit. Ex hac clade atrox ira
9 maioris cladis causa atque initium fuit. Traiecto enim
nocte Tiberi, castra Servilii consulis adorti sunt oppugnare:
inde fusi magna caede in Ianiculum se aegre recepere. Veientes
Confestim consul et ipse transit Tiberim, castra sub Iani- victi.
culo communit. Postero die, luce orta, nonnihil et hesterna
felicitate pugnae ferox, magis tamen, quod inopia frumenti,
quamvis in praecipitia, dum celeriora essent, agebat consilia,
temere adverso Ianiculo ad castra hostium aciem erexit,
foediusque inde pulsus, quam pridie pepulerat, interventu
collegae ipse exercitusque eius est servatus. Inter duas
acies Etrusci, quum in vicem his atque illis terga darent,
1 occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Veiens
bellum.

Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, et advecto ex 52.
Campania frumento, et, postquam timor sibi cuique futurae
inopiae abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia
deinde otioque lascivire rursus animi; et pristina mala,
postquam foris deerant, domi quaerere. Tribuni plebem
agitare suo veneno, agraria lege; in resistentes incitare

6 *Ianiculum hostes occupavere*] cf. Bellum Etruscum cum Porsenna. supr. 10 seqq. Hinc facile apparet quare pons ille sublicius trabibus modo stratus sit supr. i. 33.

7 *Ad Spei*] Ad aedem Spei, stadio ab urbe octavo, sive ad mille passus, teste Dionysio. Crev.

8 *Proximam*] MS. Veith. *proximae*. sed et mox dicitur hesterna felicitate pugnae. Stroth. Mos loquendi Livianus, ut supr. 50. *sine ullo maioris belli apparatu*. Gronovii emendationem *proxima pugna* in textum Bekker. recepit, codd. adversantibus.

9 *Maioris cladis*] cf. Niebhr. ii. n. 460. qui Livium idem bellum, in aliis annalibus alio anno ascriptum, iterare censet.

1 *Ita oppressum*] Alia insuper causa erat in victoria ea, quam classis Hieronis de Etruscis ap. Cumas reportaverit. cf. Pindar. Pyth. i. 140. Diod. xi. 50. Niebhr. ii. p. 205.

U. C. 278. A. C. 474.

Patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Con-
sidius et T. Genucius, auctores agrariae legis, T. Menenio
diem dicunt. Invidiae erat amissum Cremerae praesidium,
quum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum 2
oppresserunt. Quum et Patres haud minus, quam pro
Coriolano, annisi essent, et patris Agrippae favor haud dum
exolevisset; in multa temperarunt tribuni: quum capitis 3
anquisissent, duo millia aeris damnato multam dixerunt. 4
Ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam aegritudi- 5 6
nemque: inde morbo absumptum esse. Alius deinde reus
Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio et P. Valerio
consulibus, initio statim anni, ab L. Caedicio et T. Statio
tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus suis aut
Patrum, sed cum multa fiducia innocentiae gratiaeque
tribunicios impetus tulit. Et huic proelium cum Tuscis ad
Ianiculum erat crimini. Sed fervidi animi vir, ut in pub-
lico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed
plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Me-
nenii damnationem mortemque, (cuius patris munere, re-
stituta quondam plebs eos ipsos, quibus tum saeviret, magi-
stratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit.
Iuvit et Virginius collega, testis productus, participando 7
laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutaverant ani-
mum) profuit iudicium.

U. C. 279. A. C. 473. C. Nautio, P. Valerio Coss.

53. Bellum Veiens et Sabinum.

Certamina domi finita. Veiens bellum exortum; quibus 8
Sabini arma coniunxerant. P. Valerius consul, accitis
Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios
missus, castra Sabina, quae pro moenibus sociorum locata
erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationem in-
iecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad 9

2 *Quum haud procul inde*] Triginta stadia. Dion. ix. 23.

3 *In multa*] Oscum vocabulum, a quo *multus*, quod numerando *multa* aestimetur. *Multare* enim erat alicui poenam pecuariam dicere, quae certis intervallis *numeretur*. cf. Plaut. Stich. iii. 1. "Quam multas tecum miserias multaverim." A. Gell. xi. 1. qui, Varrone auctore, Sabinum vocabulum multam esse dicit. cf. Varro. de L. L. v. 41.

4 *Quum capitis anquisissent*] Quum litem ei capitalem intendissent, sive iudicium de capite eius instituissent. Crev. Sed *de capite* non idem quod *de vita* velle putat Niebhr. i. p. 568. sed si quis *iudicium turpe* subiisset, tum *deterioris iuris* fiebat et *capite deminutus*. *Causa* igitur *capitis* erat, quando rei conditio civilis agebatur, quando reus, causa damnatus, tribu movendus esset, vel in aerarios referendus.

5 *Dixerunt*] *Edixerunt* edd. ante Drak., et MS. Veith. Niebuhrius *irrogare* alicui, non *dicere* multam tribunis licuisse scribit i. p. 603. infr. xxv. 3.

6 *Negant tulisse*] cf. Niebhr. ii. p. 206. qui Menenium a populo curiatim convocato damnatum fuisse iudicat.

7 *Participando*] Communicando suas laudes, quas ex proelio cum Veientibus consecutus erat, cum Servilio. Stroth.

8 *Quibus*] Nempe Veientibus, quod in voce *Veiens* latet, nota apud Graecos constructione. cf. Eurip. Hec. ed. Pors. 22.

9 *Alia*] sc. Porta. *Dum dispersi alii, alii manipulatim.* MS. Veith. Stroth. Sed *alia* Drak. probat.

arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. U. C. 279. A. C. 473.
Intra vallum deinde caedes magis, quam proelium, esse. Tumultus e castris et in urbem penetrat; tanquam Veiis captis, ita pavidi Veientes ad arma currunt: pars Sabinis eunt subsidio; pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paullisper aversi turbatique sunt. Deinde et ipsi utroque versis signis resistunt: et eques, ab consule immissus, Tuscos fundit fugatque: eademque hora duo exercitus, duae potentissimae et maximae finitimae gentes superatae sunt.

Dum haec ad Veios geruntur, Volsci Aequique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. Eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti praeda, praeter suas Bellum
recuperatas res, potiti sunt. Missus tamen ab Roma consul cum Volscis et Aequis.
in Volscos C. Nautius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. Nullum genus calamitatis contumeliaeque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

L. Furius inde et C. Manlius consules. Manlio Veientes 54.
provincia evenit. Non tamen bellatum. Indutiae in annos U. C. 280.
1 quadraginta petentibus datae, frumento stipendioque im- A. C. 472.
perato. Paci externae confestim continuatur discordia L. Furio, C. Manlio
domi. Agrariae legis tribuniciis stimulis plebs furebat. Coss.
Consules, nihil Menenii damnatione, nihil periculo de- Romae discordiae.
territi Servilii, summa vi resistunt. Abeuntes magistratu
2 Cn. Genucius tribunus plebis arripuit.

L. Aemilius et Opiter Virginius consulatum ineunt. U. C. 281.
Vopiscum Iulium pro Virginio in quibusdam annalibus A. C. 471.
consulem invenio. Hoc anno (quoscunque consules habuit) L. Aemilio III. Opit.
rei ad populum Furius et Manlius circumeunt sordidati Virginio
3 4 non plebem magis, quam iuniores Patrum. Suadent, Coss.

1 *Quadraginta*] Scilicet annos decem mensium, quippe hae indutiae ann. 307. U. C. iam exierant. Hoc tempore septem illos Pagos, quos Porsenna Romanis eripuerat, rursus ex Etruscis receptos fuisse censet Niebhr. ii. p. 205. supr. 13.

2 *Arripuit*] Reos fecit. cf. Cic. pro Planc. 22. Noster infr. iii. 58. Cuius vero criminis abeuntes consules accusati fuerint a Genucio, id praetermissum a Livio exponit Dion. ix. 38. Dorr.

3 *Non plebem magis*] Hos consules ad plebem tributim convocatam reos factos fuisse censet Niebhr. ii. p. 207. sc. quod agrariam legem irritam fecissent et ideirco plebi damnum intulissent. Iuris enim erat Italici, ut, quibus damni iniuria facta fuisset, ii iudicium in noxios exercerent, et Dion. ix. 46. patres iam plebi concessisse scribit, ut de iniuriis patriciorum in plebem illatis, ipsa cognitionem haberet.

4 *Iuniores Patrum*] Hoc est, minorum gentium patres: sed quamobrem non liquet, si modo ad plebem accusati fuerint. Quod si ad *populum centuriatum convocatum* consules rei facti essent, tum plebem, tum patres sollicitasse iis operae pretium fuisset, sed forsitan Livi verba in hac re ad calculos nimis exiguos non sunt

U. C. 281. A. C. 471. Furius et Manlius ad populum rei.

monent, 'Honoribus et administratione reipublicae abstineant; consulares vero fasces, praetextam, curulemque sellam, nihil aliud, quam pompam funeris, putent. Claris insignibus velut infulis velatos ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit, iam nunc ita in animum inducant, consulatum captum et oppressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud, quam plebem, esse in republica crediderit, exsilium C. Marcii, Menenii damnationem et mortem, sibi proponat ante oculos.' His
accensi vocibus Patres consilia inde, non publica, sed in 5
privato, seductaque a plurium conscientia, habere. Ubi

Tribunus occisus.

quum id modo constaret, iure an iniuria eripiendos esse reos, atrocissima quaeque maxime placebat sententia: nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur iudicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primo, quod non descenderet tribunus: deinde, quum iam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, et desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nuntiant, domi
mortuum esse inventum. Quod ubi in totam concionem 6
pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Praecipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratae leges haberent, morte collegae monitos. Nec Patres satis moderate ferre laetitiam: adeoque ne-
minem noxiae poenitebat, ut etiam insontes fecisse videri 7
vellent, palamque ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem.

55. Discordiae.

Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: 8
paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebes, tribunorum magis

revocanda. cf. supr. 35. ubi incertum esse dicitur, anne plebs in comitiis tributis ante legem Publiliam iudicium, nisi in rebus privati iuris, unquam exercuerit.

5 *Consilia*] *Concilia* ex emendat. Gronovii Bekker. in textum recepit, fide codd. adversante.

6 *Mortuum esse inventum*] Haud aliter Ephialtem apud Athenas paucis post annis cives sui sustulerunt. Plut. Pericl. x. Diodor. xi. 77.

7 *Etiam insontes*] Similiter interfecto Caesare dictatore, C. Octavius et Lucius Spinther, licet insontes, interfecisse illum videri volebant. Plut. Caes. 67. cf. Dion. Exc. 22. οἱ εὐπατρίδαι,—λάθρα δὲ συχνοὺς τῶν θρασυτάτων ἐφόνευον: unde cognoscimus plebeios multos ferocia insignes, clandestino patrum facinore fuisse interceptos.

8 *Sub hac . . . victoria*] Ea quasi subnixi Patres delectum edicunt; vel statim post illam: nisi tum potius cum Gron. leg. *sub hanc victoriam.* Sed Livium sine discrimine τῷ *sub* nunc quartum, nunc sextum addidisse casum, et a Grammaticis ita potius distingui, ut *sub adventum* notet paullo ante adventum, instante adventu, *sub adventu* quum iam advenit, post adventum; sed vanam esse hanc distinctionem recte docuit celeberr. Burmann. ad Vell. Paterc. ii. 24. DRAK.

silentio, quam consulum imperio, et dicere, 'Actum esse U. C. 281.
'de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio A. C. 471.
'una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. Aliud
'agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus.
'Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quan-
9 'do aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quattuor et
'viginti lictores apparere consulibus, et eos ipsos plebis
'homines. Nihil contemptius, neque infirmius, si sint,
'qui contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda
'facere.' His vocibus alii alios quum incitassent, ad Vo- Voleronis
1 leronem Publilium, de plebe hominem, quia, quod ordines audacia.
duxisset, negaret, se militem fieri debere, lictor missus
est a consulibus. Volero appellat tribunos. Quum
2 auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, et virgas
expediri iubent. 'Provoco,' inquit, 'ad populum,' Volero,
'quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis
'caedi malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari.'
Quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere et
spoliare lictor. Tum Volero, et praevalens ipse, et adiu-
3 vantibus advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro
se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam
recipit, clamitans, 'Provoco, et fidem plebis imploro.
'Adeste cives! adeste commilitones! nihil est, quod ex-
'spectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est.'
Concitati homines, veluti ad proelium, se expediunt: ap-
parebatque, omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum,
non publici fore, non privati iuris. Huic tantae tempestati
quum se consules obtulissent, facile experti sunt, parum
tutam maiestatem sine viribus esse. Violatis lictoribus,
fascibus fractis, e foro in curiam compelluntur; incerti,
quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente
deinde tumultu, quum in senatum vocari iussissent, que-
runtur iniurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam.
Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus,
ira Patrum adversus temeritatem plebis certari, non
placuit.

4 Voleronem amplexa favore plebs proximis comitiis tri- 56.

9 *Quattuor et viginti*] cf. supr. ii. 1. Moris erat ut alter consul duodecim lictores cum fascibus haberet, alterum accensus praecederet, et lictores sine fascibus pone sequerentur. Sueton. Caes. 20.

1 *Quod ordines duxisset*] Centurio fuisset, et idcirco miles manipularis fieri nollet. Hoc inter incommoda militaria plebis erant, quibus postea legibus a L. Genucio latis subventum est. infr. vii. 41.

2 *Spoliari*] Corpus nudare, scissis vel laceratis vestibus, virgas expediri, fasces religari, virgasque inde ad caedendum expromi atque parari. STR.

3 *Advocatis*] Iis qui causae eius favere se profitebantur, et ei apud populum, ad quem provocabat, affuturos. CREV.

4 *Favore plebs*] Adhuc videntur comitia curiata potestatem retinuisse repudiandi, quos nollent, tribunos, sed in praesentia vox patriciorum ob-

U. C. 282. A. C. 470. Fit tribun. plebis. L. Pinario, P. Furio Coss. Lex Publilia.

bunum plebi creat in eum annum, qui L. Pinarium, P.
Furium consules habuit: contraque omnium opinionem,
qui eum vexandis prioris anni consulibus permissurum tri- 5
bunatum credebant, post publicam causam privato dolore
habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem 6
tulit ad populum, ut plebeii magistratus tributis comitiis
fierent. Haud parva res sub titulo prima specie minime 7
atroci ferebatur; sed quae patriciis omnem potestatem per 8
clientium suffragia creandi, quos vellent, tribunos auferret.
Huic actioni, gratissimae plebi, quum summa vi resisterent
Patres; nec, quae una vis ad resistendum erat, ut inter-
cederet, aliquis ex collegio auctoritate aut consulum aut
principum adduci posset; res tamen, suo ipsa molimine 9
gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Volero-
nem tribunum reficit: Patres, ad ultimum dimicationis
rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, iam inde
a paternis certaminibus invisum infestumque plebi, con-
sulem faciunt. Collega ei T. Quinctius datur.

U. C. 283. A. C. 469. Ap. Claudio, T. Quinctio Coss. Laetorii Tr. Pl. certamina cum Appio Cos.

Principio statim anni nihil prius, quam de lege, agebatur.
Sed ut inventor legis Volero, sic Laetorius, collega eius,
auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat 1
belli gloria ingens; quod aetatis eius haud quisquam manu
promptior erat. Is, quum Volero nihil, praeterquam de
lege, loqueretur, insectatione abstinens consulum, ipse in
accusationem Appii, familiaeque superbissimae ac crude-

mutuit. Sed Niebuhrio placet ii. p. 189. hoc munere patres se iam abdicasse ea scilicet conditione, ut utique unum consulem ipsi arbitrio suo crearent. supr. 42.

5 *Permissurum*] Locutio ab iis ducti qui equis frena immittunt: hinc *permittere tribunatum* tribunatui frena laxare et ad vexandos consules potestate impotenter uti.

6 *Rogationem*] Quae postea Lex Laetoria dicta est, qua cautum est, ut plebeii magistratus tributis, sc. plebeiis, comitiis fierent. Antea quidem comitiis centuriatis fiebant, Niebhr. i. p. 608. Wachsm. p. 286. et auctoritate patrum approbabantur.

7 *Haud parva res*] Haec non facile conciliari posse videntur cum iis quae infra de hac eadem re habet Livius in fine 60. ubi *plus dignitatis comitiis* per hanc actionem *detractum* ait, *quam virium aut plebi additum, aut ademptum Patribus.* Nec vero mediocriter imminuta videtur hac lege Patrum potentia. Primo enim Patres ex comitiis tributis submovebantur, quod docet noster in illo 60. loco quem iam attulimus. Inde est, quod comitia haec habebantur plebis propria, et leges in iis latae *plebiscita* nuncupabantur. Vid. infr. iii. 55. et Gell. xv. 27. 2°. Dionysius ix. 38. hac ipsa de lege agens docet iisdem comitiis necessarium non fuisse ut senatus auctor fieret, et 3°. nihil in iis opus fuisse sacris aut auspiciis, quorum arbitri Patres erant. CREV. Patres adhuc nunquam in comitiis tributis suffragia tulerant.

8 *Per clientium suffragia*] Quippe clientes in comitiis centuriatis suffragia ferebant, minime autem in tributis. Niebhr. i. n. 1312.

9 *Suo ipsa molimine gravis*] Gravior adhuc, si Dion. ix. 42. fidem adhibemus; pestilentia enim urbem invasit, quae per reliquam Italiam grassata est, sed nusquam alibi, quam Romae, infestior. Aetna quoque mons hoc anno flammis exaestuavit. Aelian. in Stob. Florileg. lxxix. 38.

1 *Auctor*] Approbator, firmator, et qui auctoritatem legi praestaret. CR. cf. 42.

lissimae in plebem Romanam, exorsus, quum a Patribus U. C. 283.
non consulem, sed carnificem ad vexandam et lacerandam A. C. 469.
plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine
lingua non suppetebat libertati animoque. Itaque, de-
2 3 ficiente oratione, ‘Quandoquidem non facile loquor,’
inquit, ‘Quirites, quam, quod locutus sum, praesto, crastino
‘die adeste. Ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut
4 5 ‘perferam legem.’ Occupant tribuni templum postero die:
6 consules nobilitasque ad impediendam legem in concione
7 consistunt. Summoveri Laetorius iubet, praeterquam qui
suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil
8 cedentes viatori. Tum ex his prehendi quosdam Laeto-
rius iubet. Consul Appius negare, ius esse tribuno in
9 quemquam, nisi in plebeium. Non enim populi, sed
plebis, eum magistratum esse: nec illum ipsum summovere
pro imperio posse more maiorum; quia ita dicatur: ‘Si
1 ‘vobis videtur, discedite, Quirites.’ Facile et contemptim
de iure disserendo perturbare Laetorium poterat. Ardens
igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem: consul
2 3 lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans, sine imperio,

2 *Oratione*] Apud plebis *concilium* habita.

3 *Non facile*] *Tam facile* recepit Bekker. Sed Drak. alia huius ellipseos exempla citat.

4 *Perferam legem*] Apud plebeium comitiatum; quae tamen, nisi a curiis confirmata, vim legis non haberet.

5 *Templum*] Ubi concio habenda erat. Stroth. Sic locus pro rostris, ubi conciones habebantur, templum dicitur ap. Cic. Verr. iii. 96. cf. infr. viii. 14. Tribuni, usque ad Caium Gracchum, vultu in Comitium converso, verba faciebant. Plut. Gracch. 5.

6 *Concione*] sc. Plebis, quam tribunus convocaverat: et in qua patricii locum non habebant.

7 *Summoveri Laetorius iubet, praeterquam qui*] Tum quum in Sacro monte composita inter Patres plebemque pax fuerat, concessum erat plebi, ut quoties tribuni concionem advocassent, ei se patricii ne miscerent. Dion. vii. 58. Crev.

8 *Viatori*] *Viatores* erant ex eorum numero, qui magistratibus apparebant; inde sic dicti, teste Festo, quod quum assidue Romani rusticarentur, crebrior apparitorum illorum opera erat in *via* quam in urbe, quod ex agris homines plerumque vocabantur a magistratibus. Idem testatur Cic. de Senect. 56. Tribunis viatores, non lictores apparebant. Crev.

9 *Non enim populi*] sc. Patriciorum, si Niebuhr. i. p. 417. audiamus. Alii vocem *populum* patres et plebem complecti intelligunt. cf. iv. 51. xxv. 12.

1 *Discedite*] sc. In suffragia, si modo vox *Quirites* plebeios designat, sed Niebuhrio placet vocem *discedite* patricios spectare, et Livium eam mendose ad plebem transtulisse. cf. infr. iii. 11. *Facile* et ad *disserendo*, et ad *poterat* referendum censet. Stroth.

2 *Privatum*] Hunc locum mire illustrat allatus a Sigonio Plutarchi locus e Quaest. Rom. 81. "Cur," inquit, "quum praetexta alii magistratus utantur, tribunus plebis non utitur? An, quia tribunus plebis magistratus non est? Neque enim ex sella tribuni ius dicunt: neque principio anni, ut reliqui magistratus, ineunt: neque creato dictatore se abdicant, sed translato omni ad dictatorem imperio, ipsi tamen suam potestatem retinent, quasi magistratus non sint . . . Tribunatus impedimento potius est magistratui, quam magistratus." Crev.

3 *Imperio*] Arbitrio suo, sola vi imperii sui, quippe hoc imperium *lege curiata* dabatur: atque etiam consules intra urbem eo carebant, nec nisi dictatori, et consulibus bella gerentibus, permissum est.

U. C. 283. sine magistratu; violatusque esset tribunus, ni et concio
A. C. 469. omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset; et concursus hominum in forum ex tota urbe concitatae multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud incruento proelio foret, ni Quinctius, consul alter, consularibus negotio dato, 4
ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem saevientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. 'Darent irae 'spatium. Non vim suam illis tempus ademptorum; sed 'consilium viribus additurum. Et Patres in populi, et
57. 'consulem in Patrum fore potestate.' Aegre sedata ab 5
Quinctio plebs, multo aegrius consul alter a Patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. 6
Ubi quum timor atque ira in vicem sententias variassent; quo magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi: adeo ut Quinctio gratias agerent, quod eius opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, 'Ut tantam consularem 'maiestatem esse vellet, quanta esse in concordi civitate 'posset. Dum tribuni consulesque ad se quisque omnia 'trahant, nihil relictum esse virium in medio: distractam 'laceratamque rempublicam magis, quorum in manu sit, 7
'quam ut incolumis sit, quaeri.' Appius contra testari deos atque homines, 'rempublicam prodi per metum ac 'deseri. Non consulem senatui, sed senatum consuli 'deesse. Graviores accipi leges, quam in Sacro monte 'acceptae sint.' Victus tamen Patrum consensu quievit:
58. lex silentio perfertur. Tum primum tributis comitiis 8
creati tribuni sunt: numero etiam additos tres, perinde ac 9
duo antea fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tri-

Tribuni tributis comitiis creati.

4 *Consularibus*] Qui πρεσβύτατοι ap. Dion. ix. 48. vocantur. In his Niebhr. *decem primos* senatores cernit ii. p. 145.

5 *Aegre sedata*] Plebem cum tribunis Capitolium occupavisse scribit Dion. ix. 48.

6 *Concilio plebis*] Rogationem apud plebem perlatam esse censet Niebhr. et patres consules convocasse quo magis consuleretur, quemadmodum plebiscito auctoritate sua vim legis darent.

7 *Rempublicam*] Enallagen accusativi pro nominativo censet I. Fr. Gron. Simile exemplum est infr. xxiii. 10. xxxi. 27. cf. Ter. Adelph. v. 4. Hec. iii. 4. Distinctionem post rempublicam inserit Stroth., ita ut forma loquendi Graecam manum minime sapiat.

8 *Lex silentio perfertur*] sc. Auctoritate patrum plebiscitum legis vim accipiebat. cf. Niebhr. ii. p. 225. Wachsmuth. p. 336. Niebuhrius vocem *patres*, hic *curias*, non *senatum* velle censet, et Livium rem mendose narrasse.

9 *Additos tres*] Iure optimo admirationem Nieburhio movet, quod quo tempore tribunorum electio a centuriis ad tribus translata fuerit, numerus ille qui ad tribus spectabat, sc. duo, in hunc, sc. quinque, qui centuriis respondebat, mutari dictus sit. cf. supr. 33. Niebhr. i. p. 606. Wachsm. p. 287.

bunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. U. C. 283.
Icilium, L. Maecilium. A. C. 469.

Volscum Aequicumque inter seditionem Romanam est
bellum coortum. Vastaverant agros, ut, si qua secessio
plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde
rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos
missus: Quinctio Aequi provincia evenit. Eadem in
militia saevitia Appii, quae domi, esse: liberior, quod sine
tribuniciis vinculis erat. Odisse plebem plus quam paterno
1 odio: se victum ab ea: se unico consule obiecto adversus
tribuniciam potestatem, perlatam legem esse; quam minore
conatu, nequaquam tanta Patrum spe, priores impedierint
consules. Haec ira indignatioque ferocem animum ad
vexandum saevo imperio exercitum stimulabat: nec ulla vi
2 domari poterat. Tantum certamen animis inbiberant.
Segniter, otiose, negligenter, contumaciter omnia agere:
nec pudor, nec metus coercebat. Si citius agi vellet agmen, Appio Cos.
tardius sedulo incedere: si adhortator operis adesset, omnes infensus
3 sua sponte motam remittere industriam: praesenti vultus exercitus.
4 demittere, tacite praetereuntem exsecrari: ut invictus ille
odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequic-
quam acerbitate prompta, nihil iam cum militibus agere: a
centurionibus corruptum exercitum dicere: 'tribunos
plebei' cavillans interdum et 'Volerones' vocare. Nihil 59.
eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes,
idem certamen animorum adversus Appium habiturum
exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem
habuisset. Ceterum multo Appio, quam Fabio, violentior
fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus ex-
ercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem turpi fuga Vinci vult.
petit castra; nec ante restitit, quam signa inferentem Vol-
scum munimentis vidit foedamque extremi agminis caedem.
Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor iam a vallo
summoveretur hostis: satis tamen appareret, capi tantum
castra militem Romanum noluisse. Alii gaudere sua clade
atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii
animus, quum insuper saevire vellet, concionemque ad-

1 *Se unico*] sc. Quem patres consulem fecissent supr. 56, tanquam unum maxime idoneum ad retundendos impetus tribunicios: aut, si malis, ut qui neque a collega, neque a patribus satis adiutus esset.

2 *Domari poterat*] sc. Exercitus, ad quem collective refertur plurale *imbiberant*, at in MS. Veth. est *animus imbiberat*. *Domare* legendum censet Drak., quod Doering. placet.

3 *Motam*] Cave hanc vocem cum Clerico sollicites, qui infelicem plane et inelegantem coniecturam obtrudit, vultque reponi *notam*. Nihil clarius. Quum milites sua sponte manum operi admovissent, si hortaturus Appius supervenisset, omnes consulto segnius agere. Crev.

4 *Praesenti vultus demittere*] Ubi praesens Appius esset, vultum et oculos defigere in terram, ne eum intuerentur. Crev.

U. C. 283. vocaret, concurrunt ad eum legati tribunique, monentes,
A. C. 469. ne utique experiri vellet imperium, cuius vis omnis in con- 5
sensu obedientium esset. Negare vulgo milites, se ad
concionem ituros; passimque exaudiri voces postulantium,
ut castra ex Volsco agro moveantur. Hostem victorem
paullo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque 6
mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari
ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil praeter
tempus noxae lucrarentur) remissa concione, iter in inse- 7
quentem diem pronuntiari quum iussisset, prima luce clas-
sico signum profectionis dedit. Quum maxime agmen e
castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novis-
Fugit. simos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus,
eo pavore signaque et ordines turbavit, ut neque imperia
exaudiri, neque instrui acies possent. Nemo ullius, nisi
fugae, memor. Ita effuso agmine per stragem corporum 8
armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam
Romanus fugere. Tandem, collectis ex dissipato cursu
militibus, consul, quum revocando nequicquam suos per-
secutus esset, in pacato agro castra posuit; advocataque
concione, invectus haud falso in proditorem exercitum
militaris disciplinae, desertorem signorum; ubi signa, ubi
arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo
amisso signiferos; ad hoc centuriones duplicariosque, qui 9
reliquerant ordines, virgis caesos securi percussit. Cetera
multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

60. *Quinctii Cos. comitas.* Contra ea in Aequis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. Et natura Quinctius erat lenior, et saevitia infelix collegae, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantae concordiae ducis exercitusque non ausi offerre se, Aequi vagari populabundum hostem per agros passi. Nec ullo ante bello latius inde actae praedae: omnis militi data est. Addebantur et laudes, quibus, haud minus quam praemio, gaudent militum animi.

5 *Experiri .... imperium*] Periclitari et tentare, quaenam esset imperii vis, quantum imperatori in milites liceret. CREV.

6 *Ingentisque mali*] Si milites arma in imperatorem verterent, et victor hostis castra simul oppugnaret.

7 *Noxae*] Milites qui in noxa erant. *Noxa* est id omne quod nocet, sive culpa, sive laesio, sive ipse homo qui culpam commisit, damnumve intulit. Hoc ultimo sensu intelligitur ac definitur a Iustiniano Instit. iv. tit. 8. Sic et *servitia* pro *servis*, *operae* pro *operarii* dicuntur. CREV. Sed Doering. noxam poenam esse quae propter delictum infligitur; ut *noxam merere*. infr. viii. 28. Constr. quandoquidem milites nihil nisi *tempus noxae*, sc. dilationem poenae lucrarentur. cf. Brisson de Sign. Voc. et infr. xxvi. 29.

8 *Stragem*] Non modo de interfectis, sed etiam de lapsis et coacervatis. STROTH.

9 *Duplicarios*] Qui duplicia cibaria ob virtutem acciperent. Usitatum fuit ap. Romanos hoc modo virtutem militarem remunerari. infr. vii. 37. CREV. cf. Creuz. R. Ant. § 259.

Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior U. C. 283.
exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum A. C. 469.
datum ab senatu, memorans.

Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum
exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt; res
1 maior victoria suscepti certaminis, quam usu: plus enim
dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio
2 summovendis, quam virium aut plebi additum est aut
demptum Patribus.

3 Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Ti. Aemilio 61.
consulibus, quum propter certamina ordinum de lege U. C. 284.
agraria, tum propter iudicium Ap. Claudii: cui, acerrimo A. C. 468.
4 adversario legis, causamque possessorum publici agri, tan- L. Valerio II. Ti. Ae-
5 quam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius et C. Sicinius milio Coss.
6 diem dixere. Nunquam ante tam invisus plebi reus ad Accusatur
7 iudicium vocatus populi est, plenus suarum, plenus pater- Appius.
8 narum irarum. Patres quoque non temere pro ullo aeque
annisi sunt: propugnatorem senatus, maiestatisque vindicem suae, ad omnes tribunicios plebeiosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, iratae obiici plebi. Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, et tribunos, et plebem, et suum iudicium pro nihilo habebat. Illum non minae plebis, non senatus preces perpellere
9 unquam potuere, non modo ut vestem mutaret, aut supplex
prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, quum ad populum agenda causa esset, aliquid leniret atque summitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam

1 *Plus enim dignitatis*] Quippe quum omne ius auspiciorum penes patres esset, haec comitia non auspicato fiebant.

2 *Quam virium*] cf. 56. 57. Appius aliter censuit, *graviores accipi conditiones, quam in Sacro monte acceptae sint.*

3 *Annus*] Hoc anno legem Iciliam perlatam esse censet Niebhr. ii. p. 231. qua cautum est ut, si quis actiones tribunicias interpellasset, poenas capitis lueret.

4 *Possessorum*] Quibus *usus* agri publici concessus. cf. supr. 41.

5 *Tanquam tertio consuli*] Haec non ita intelligi debent, quasi communi cum duobus consulibus animo ipse, tanquam tertius consul, possessorum causam sustineret. Utrique enim consuli favebat legi, quod docet Dionysius, et Livius ipse de Aemilio agnoscit initio lib. seq. Appius igitur ideo tanquam tertius erat consul, quod consulum ipse partes obiret. Crev.

6 *Diem dixere*] Res plures Appio crimini datas memorat Dion. ix. 54. qui etiam non eum morbo mortuum esse, sed violentas sibi ipsum intulisse manus refert. Rup.

7 *Plenus suarum . . . . irarum*] Intelligimus iras, non quas Appius gereret in plebem, sed quibus plebs in eum flagraret. Sensus est igitur: qui et per se, et ob memoriam patris, supra modum iratam in se plebem haberet. Crev.

8 *Non temere*] Raro.

9 *Vestem mutaret*] Reis mos erat sordidam togam induere, squalorem toto habitu praeferre, barbam capillumque promittere, ut miserabiliores essent. Crev.

U. C. 284. A. C. 468. consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu: adeoque constantia sua et tribunos obstupefecit et plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent: trahi deinde rem sinerent.

Ante iudicium morbo moritur. Haud ita multum interim temporis fuit. Ante tamen, quam prodicta dies veniret, morbo moritur. Cuius quum 1 laudationem tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari sollenni honore supremum diem tanti viri noluit; et laudationem tam aequis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat; et exsequias frequens celebravit.

62. Eodem anno Valerius consul, cum exercitu in Aequos profectus, quum hostem ad proelium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. Prohibuit foeda tempestas, cum grandine ac tonitribus coelo deiecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita: ut, velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum, religio fuerit. Omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Aemilius in Sabinis bellum gessit: et ibi, quia hostis moenibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde, non villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum praedatoribus occurrissent, ancipiti proelio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

63. Inter haec bella, manente discordia domi, T. Numicius

U. C. 285. A. C. 467. T. Numicio, A. Virginio Coss. Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariae legis, ultimaque vis parabatur, quum, Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum fugaque agrestium cognitum est. Ea res maturam iam seditionem ac prope erumpentem repressit. Consules, coacti extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe iuven- 2 tute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud quam perfusis vano timore Romanis,

Bellum cum Aequis et Volscis. citato agmine abeunt. Numicius Antium adversus Volscos, Virginius contra Aequos profectus. Ibi ex insidiis prope

1 *Morbo moritur*] Apud scriptores Graecos sc. Dion. ix. 54. Zonar. vii. 17. mortem sibi conscivisse legimus, sed Romani, quibus, qui sibi manus intulisset, *carnificis loco* habitus est et ignominia notatus, eum morbo mortuum esse voluerunt. cf. Festus v. *Carnificis loco.* Niebhr. ii. p. 228. Sed Niebhurius fabulam hanc totam de Appii morte omnino fictam esse, atque, ex Fragm. Fast. Capit. quae Burghesius in lucem prodidit, hunc ipsum Appium decemvirum ann. 304 U. C. fuisse coniicit, qui infr. iii. 33. *plebicola pro truci saevoque insectatore plebis* evasisse dicitur. cf. omnino Niebhr. ii. n. 754.

2 *Coacti extemplo ab senatu*] Hanc lectionem plane corruptam esse censet Niebhr., qui *coacto extemplo senatu* legendum pro certo habet. ii. n. 555.

magna accepta clade, virtus militum rem, prolapsam negligentia consulis, restituit. Melius in Volscis imperatum est. Fusi primo proelio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti. Quam consul oppug-
3 nare non ausus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Aequi Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere: deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium, quam intulerant, acceperunt.

U. C. 285. A. C. 467.

U. C. 286. A. C. 466.

64.

Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper alias,
4 sollicitae certamine Patrum et plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. Per Patres clientesque Patrum consules creati T. Quinctius, Q. Servilius. Similem annum priori consules habent; seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini, Crustuminos campos citato agmine transgressi, quum caedes et incendia circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina moenibusque pulsi, ingentes tamen praedas hominum pecorumque egere. Quos Servilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci aequis locis non potuit: populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta praeda rediret.

T. Quinctio, Q. Servilio Coss. Bellum Sabinum.

Et in Volscis respublica egregie gesta, quum ducis, tum militum opera. Primum aequo campo signis collatis pugnatum, ingenti caede utrimque, plurimo sanguine: et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. Impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit.
5 Intercessere pauci dies, velut tacitis indutiis utrimque quiete sumpta; per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Aequisque populis in castra venit, haud dubitans,
6 si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque tertia fere vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in

Volscum.

3 *Cenonem*] Oppidum Volscorum maritimum. Niebhr. ii. p. 244.

4 *Irata plebs*] Hoc loco manifeste cernuntur tria illa comitiorum centuriatorum elementa, *patres* scilicet, *patrum clientes*, et *plebs* quae consulem a curiis creatum, qui *consul maior* erat, suffragiis suis confirmare nolebat. cf. supr. 43.

5 *Tacitis indutiis*] cf. supr. 18. *Tacitae*, quae nullo publico consilio factae, sed neutra parte bellum movente, existunt. STROTH.

6 *Tertia .... vigilia*] Distinguebatur tempus noctis in quattuor vigilias, quarum unaquaeque trium horarum erat. Itaque tertia vigilia a media nocte incipiebat, nona noctis hora finiebatur. Singulis autem vigiliis, signo buccina dato, vigiles mutabantur.

U. C. 286. tentoriis quietum militem iussisset, Hernicorum cohortem
A. C. 466. in stationem educit: cornicines tubicinesque, in equos im- 7
positos, canere ante vallum iubet, sollicitumque hostem ad
lucem tenere. Reliquum noctis adeo tranquilla omnia in
castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset.
Volscos species armatorum peditum, quos et plures esse,
et Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui,
et insueto sedente equite, et insuper aures agitante sonitu,
saeviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

65. Ubi illuxit, Romanus, integer satiatusque somno productus
in aciem, fessum stando et vigiliis Volscum primo impetu
perculit: quanquam cessere magis, quam pulsi hostes sunt:
quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris 8
ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum
locum ventum est, sistit aciem. Miles aegre teneri, cla-
mare et poscere, ut perculsis instare liceat. Ferocius agunt
equites: circumfusi duci vociferantur, se ante signa ituros.
Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum
fidens, conclamant, se ituros: clamoremque res est secuta.
Fixis in terram pilis, quo leviores ardua evaderent, cursu
subeunt. Volscus, effusis ad primum impetum missilibus
telis, saxa obiacentia pedibus ingerit in subeuntes, turba-
tosque ictibus crebris urget ex superiore loco. Sic prope
oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus iam
gradum consul, increpando simul temeritatem, simul igna-
viam, pudore metum excussisset. Restitere primo obsti-
natis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, 9
audent ultro gradum inferre; et, clamore renovato, com-
movent aciem: tum rursus, impetu capto, enituntur, atque
exsuperant iniquitatem loci. Iam prope erat, ut in sum-
mum clivi iugum evaderent, quum terga hostes dedere:
effusoque cursu paene agmine uno fugientes sequentesque
castris incidere. In eo pavore castra capiuntur. Qui
Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium
et Romanus exercitus ductus: paucos circumsessum dies

7 *Equos*] *Equis* Gronov. cum aliis nonnullis et MS. Veith. Sed *equos* veriorem lectionem esse ex pluribus opt. codd. docet Drak. cf. supr. i. 18. *dextra in caput posita*, et infr. xli. 4.

8 *Post principia*] Post primam aciem. Frons nempe sola Volsci exercitus turbata est. A tergo primae aciei, ordines integri et salvi tutum in clivos receptum habuere. Vid. Gron. Observ. iv. 10. cf. xxvi. 48. xxviii. 24. 27. Creuz. R. Ant. § 249.

9 *In obtinentes*] Editiones omnes fere ante Sigon. praepositionem *in* non habent, et Stroth. omittit, qui ita vertit: *ut* Romani, non amplius recedentes, sed *obtinentes locum* eo ipso, quod eum obtinebant, *vires ferebant*, i.e. resumebant. Plura quoque exempla verbi *ferre* pro *accipere*, *sumere*, usurpati recitat. *deinde obtinentes* in MS. Veith. Crevier. vero interpretatur: postquam vires dabant invadere hostem, qui superiorem locum obtinebat.

1 deditur, nulla oppugnantium nova vi; sed quod iam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi. U. C. 286. A. C. 466.

1 *Sed quod iam inde*] In primo cum Carthaginiensibus foedere Antium Romanorum fuisse legimus ap. Polyb. iii. 22. postea vero a Volscis captum, et a Volscis colonis occupatum fuisse videtur. Niebhr. ii. p. 108. Nunc vero Aequos, sive Volscos, quos Φρουράν appellat Dion. ix. 58, oppido cessisse, et cives veteres Latinos in amicitiam cum Romanis rediisse liquet. Niebhr. ii. p. 245.

EPITOME LIBRI III.

SEDITIONES de agrariis legibus factae. Capitolium, ab exsulibus et servis occupatum, caesis iis receptum est. Census bis actus est. Priore lustro censa sunt civium capita centum quattuor millia ducenta quattuordecim, praeter orbos orbasque: sequenti, centum septendecim millia ducenta novendecim. Quum adversus Aequos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub iugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. Petitis per legatos, et allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero et trecentesimo anno, quam Roma condita erat: et, ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. Hi, decem tabulis legum positis, quum modeste se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adiectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, et in tertium annum retinuerunt: donec inviso eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii. Qui, quum in amorem virginis incidisset, summisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri eius Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret; quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. Hoc tam magnae luxuriae exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coegitque decemviros abdicare se magistratu. Ex quibus Appius et unus collegarum, qui praecipue poenam meruerant, in carcerem coniecti; ceteri in exsilium acti. Res praeterea contra Sabinos, et Volscos, et Aequos prospere gestas continet, et parum honestum populi Romani iudicium: qui, iudex inter Ardeates et Aricinos sumptus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adiudicavit.

T. LIVII PATAVINI

LIBER III.

ANTIO capto, Ti. Aemilius et Q. Fabius consules fiunt. U. C. 287.
1 Hic erat Fabius Quintus, qui unus exstinctae ad Cre- A. C. 465.
meram genti superfuerat. Iam priore consulatu Aemilius Ti. Aemilio II. Q. Fa-
dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque bio Coss.
2 consulatu eius et agrarii se in spem legis erexerant, et
tribuni rem, contra consules saepe tentatam, adiutore utique
consule, obtineri posse rati, suscipiunt; et consul manebat
3 in sententia sua. Possessores et magna pars Patrum, tri-
4 buniciis se iactare actionibus principem civitatis, et largi-
endo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam
rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen
aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expe-
disset. T. Quinctii ductu et auspicio agri capti priore anno
aliquantum a Volscis esse: Antium, propinquam, oppor-
5 tunam, et maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita
sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem
in concordia fore. Haec sententia accepta est. Triumvi-

1 *Hic erat Fabius Quintus*] Qui quidem pugnae Cremerensis tempore dictus est *prope puberem aetatem* fuisse. Hic autem annus ab illa pugna undecimus agitur. Unde apparet Fabium quarto fere et vicesimo aetatis anno consulem factum esse: quod et Valerio Corvo contigisse memorabitur infr. vii. 26. Crev. Niebuhrius ii. p. 193. hunc Fabium, si modo ex urbe non discesserit, partibus patriciorum, contra gentem suam, favisse censet. Wachsmuth. autem p. 391. illum in urbe die Cremerensi fuisse, quo minus "Sacrificium illud statum in Quirinali colle gentis Fabiae" Liv. v. 46. negligeretur. Utrique displicent omnino merae illae nugae "prope puberem aetatem fuisse." cf. supr. ii. 49, 50. Neque novum videri debet nomen praenomini postponi. cf. infr. 29. *Menenius Agrippa*, supr. ii. 32.

2 *Agrarii*] Qui agros accipere cupiebant. cf. Cic. in Cat. iv. 2. Phil. vii. 6.

3 *Possessores et magna pars*] Copulam in Cod. Harl. 1. omissam habemus, scilicet, ut Doeringio placet, quia magna pars Patrum ipsi possessores erant.

4 *Tribunitiis se iactare actionibus*] Eum qui principem locum in civitate teneret, sibi favorem et gloriam aucupari ex iis quae apud populum tribuni agerent, vel agendo eadem quae tribuni. Crev.

5 *Antium...coloniam*] Quam tamen minime in numero coloniarum *Romanarum* habendam censet Niebhr., ut quae, Dion. ix. 69, auctore, ex Hernicis et Latinis et Romanis composita esset, quippe maxime Latinos et Hernicos attingebat, ut Antium praesidio firmo contra Aequos et Volscos teneretur.

U. C. 287. A. C. 465. Antium colonia deducitur.

ros agro dando creat T. Quinctium, A. Virginium, P.
Furium. Iussi nomina dare, qui agrum accipere vellent.
Fecit statim, ut fit, fastidium copia; adeoque pauci nomina
dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adde- 6
rentur: cetera multitudo poscere Romae agrum malle,
quam alibi accipere. Aequi a Q. Fabio (is eo cum exer-
citu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita in-
cursione in agrum Latinum fecere.

2\. U. C. 288. A. C. 464. Q. Servilio II. Sp. Postumio Coss. U. C. 289. A. C. 463. Q. Fabio II. T. Quinctio III. Coss. Aequicum bellum.

Q. Servilius insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio
consul fuit) in Aequos missus, in Latino agro stativa habuit.
Intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum
tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio
et T. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is
victor pacem Aequis dederat, ea provincia data. Qui, 7
haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam
Aequos, legatos in concilium gentis missos nuntiare iussit:
'Q. Fabium consulem dicere, se ex Aequis pacem Romam
'tulisse, ab Roma Aequis bellum afferre, eadem dextra
'armata, quam pacatam illis antea dederat. Quorum id
'perfidia et periurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore
'ultores. Se tamen, utcunque sit, etiam nunc, poenitere
'sua sponte Aequos, quam pati hostilia, malle. Si poeni-
'teat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin
'periurio gaudeant, diis magis iratis, quam hostibus, gestu-
'ros bellum.' Haec dicta adeo nihil moverunt quemquam,
ut legati prope violati sint, exercitusque in Algĭdum adver- 8
sus Romanos missus. Quae ubi Romam sunt nuntiata,
indignitas rei, magis quam periculum, consulem alterum ab
urbe excivit. Ita duo consulares exercitus ad hostem ac-
cessere acie instructa, ut confestim dimicarent. Sed quum
forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium
exclamat: 'Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum.
'In noctem imminentem aciem instruitis. Longiore luce
'ad id certamen, quod instat, nobis opus est. Crastino die
'oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi; ne
'timete.' His vocibus irritatus miles in diem posterum in
castra reducitur, longam venire noctem ratus, quae moram 9
certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque

6 *Volsci*] Fallitur hic Livius, quoniam Antium Siculorum sive Tyrrhenorum oppidum fuit, quod Volsci advenae vi occupassent, iam vero expulsi poenas dedissent.

7 *Dederat*] Obliqua oratio, ut bene observat Duker., desiderare videtur *dederit*. Doer. Sed passim ap. Liv. et Tacit. indicativos in oratione obliqua positos habemus.

8 *Algidum*] Permagni intererat, utrum Romanorum, an Volscorum haec regio esset, quippe quae Latinos ab Hernicis, Volscos ab Aequis dirimeret, nec nisi circuitu longo mutui auxilii invicem aditus iis gentibus pateret.

9 *Longam venire noctem ratus*] Adeo avidus pugnae, ut noctem, quae adventaret, longam sibi fingeret, quia moram certamini esset factura.

curant. Ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit U. C. 289.
Romana acies; tandem et Aequi processere. Proelium A. C. 463.
fuit utrimque vehemens; quod et Romanus ira odioque pugnabat, et Aequos conscientia contracti culpa periculi, et desperatio futurae sibi postea fidei, ultima audere et experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Aequi: pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Aequos populationibus incursionibusque meliores esse; et multas passim manus, quam magnam
molem unius exercitus, rectius bella gerere. Relicto itaque 3.
castris praesidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. Necopinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus, quam ne victus ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat; agrestesque, pavidi incidentes portis, non populationem, nec praedonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus et legiones adesse hostium, et infesto agmine ruere ad urbem,
1 clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios: cursus clamorque vocantium ad arma haud multum a pavore captae urbis abesse. Forte ab Algido Quinctius consul redierat Romam. Id remedium timori fuit: tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, praesidia portis imposuit. Vocato dein senatu, quum, ex
2 auctoritate Patrum iustitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio praefecto urbis relicto, hostem in agris non invenit. Ab altero consule res gesta egregie est: qui, qua venturum hostem sciebat, gravem praeda, eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: praeda omnis recepta est. Sic finem iustitio, quod quatriduum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit. Census deinde actus, et conditum ab Quinctio lustrum. Censa
3 civium capita centum quattuor millia et ducenta quattuor-

1 *Audita incerta, eoque vaniora*] Incerta, quia audierant tantum, non viderant; adeoque mendacius auctiora.

2 *Iustitio indicto*] Fusius explicat noster quid sit *iustitium*, infr. 27. his verbis: *iustitium edicit, claudi tabernas tota urbe iubet: vetat quemquam privatae quicquam rei agere.* Dicebatur *iustitium* ex eo quod *ius sisteretur*, sive iurisdictio intermitteretur. Hoc in tumultuosis ac turbulentis temporibus solebat indici, quum aut propinquum muris bellum, aut violenta intra urbem seditio, cives omnes a privatarum rerum cura ad publicam avocabat.

3 *Ducenta quattuordecim*] *Centum quattuordecim* Niebhr. qui in cod. Vat. Dionysii ann. U. C. 280, censa civium capita *centum triginta millia* se legisse dicit, et diminutionem tantam de numero civium in hoc censu factam fuisse, quia tot municipia aut descivissent, aut ab hostibus capta essent.

U. C. 289. A. C. 463.

decim dicuntur, praeter orbos orbasque. In Aequis nihil 4
deinde memorabile actum. In oppida sua re recepere, uri sua popularique passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum in-
4. genti laude praedaque Romam rediit. Consules inde A.

U. C. 290. A. C. 462. A. Postumio, Sp. Furio Coss.

Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scrip- 5
sere quidam: id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quae nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Aequis alter consulum bellum gereret. Itaque Aequi ab Ecetranis Volscis praesidium petiere. Quo cupide oblato, (adeo civitates hae perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, et praedicunt Romanis, Ecetranum ad Aequos

Antium colonia suspecta.

descisse. Suspecta et colonia Antium fuit, quod magna 6
vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Aequos: isque miles per bellum Aequicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Aequis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, sua sponte iam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum matura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniae Romam excitis, quaererent, quidnam rei esset. Qui quum haud gravati venissent, introducti a consulibus ad senatum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius,

Furius Cos. male rem gerit.

consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Aequos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnae commisit. Primo concursu pulsus se in castra recepit: neque is finis periculi fuit. Namque et proxima nocte et postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque oppugnata,

Obsidetur in castris.

ut ne nuntius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, et male pugnatum, et consulem exercitumque obsideri, nuntiaverunt: tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quae forma senatusconsulti ultimae semper necessitatis

4 *Praeter orbos orbasque*] Qui, utpote immunes militia, annuum equitibus stipendium, sc. *aes hordearium*, pendebant. supr. i. 43.

5 *Furios Fusios*] "In multis verbis, in quibus antiqui dicebant *S*, postea dicunt *R*, ut in carmine Saliorum sunt haec, Dolosi, Eso . . . Venese, quod Venere post, Foedesum Foederum, Plusima Plurima, Meliosem Meliorem." Ita locus a Scaligero emendatus ap. Varr. de L. L. 7. "Ut Valesii et Fusii in Valerios Furiosque venerunt, ita Arbos, Labos, Vapos etiam, et Clamos ac Lases aetatis fuerunt." Quinct. i. 4. Ait vero Pomp. de Or. Jur., primum Ap. Claudium Centimanum *R* literam invenisse ann. U. C. 404. de quo Muretus, "Non hic, quisquis est, *R* literam invenit, sed fieri potest, ut usum aliquem eius literae invenerit qui prius non erat."

6 *Magna vis hominum*] Volscorum scilicet, qui expulsi ex colonia sua reditum moliebantur.

habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, U. C. 290.
7 'Videret, ne quid respublica detrimenti caperet.' Ipsum A. C. 462.
consulem Romae manere ad conscribendos omnes, qui
8 arma ferre possent, optimum visum est: pro consule T.
Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. Ad eum explendum Latini, Hernicique, et colonia Antium dare Quinctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) iussi. Multi per eos dies motus multique impetus hinc 5.
atque illinc facti, quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. Simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad praesidium urbis relictus: consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curae aut laboris. Vigiliae in urbe, stationes ante portas, praesidiaque in muris disposita, et, quod necesse erat in tanto tumultu, iustitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul, quum primo quietus obsidionem
9 passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit, et, quum persequi posset, metu substitit, ne qua ex parte altera in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. Ita exclusus, multis saepe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuntio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, aegre ab cir-

7 *Videret*] *Videre* Drak. et Bekker. Primum hoc huiusmodi senatuscons. exemplum est, quo consul dictatoriam fere potestatem consequebatur. STROTH. Haec potestas postea pluribus data, nec primum Opimio, sed primum adversus cives; idque significare voluisse Plut. in Gracch. iam monuere Manut. de Senat. Rom. et Drak. ad h. l. RUP.

8 *Pro consule*] Haec prima proconsulis mentio ap. Livium. CREV. cf. Niebhr. ii. 120. Hic quattuor duces quattuor exercituum habemus, consules duos cum *iunioribus* in hostes alios alium missos, T. Quinctium cum *senioribus* subsidio missum, L. Valerium *urbi* et urbanae militiae *praefectum*.

9 *Decumana porta*] Castra Romana quadrata, ut plurimum, fuere, et quattuor habuere portas. Harum ea quae aversissima erat ab hoste, *Decumana* dicebatur a decimis cohortibus (si credimus Lipsio de Mil. Rom. v. 5.) iuxta eam tendentibus. Unaquaeque enim legio in decem cohortes dividebatur. Primae autem cuiusque legionis cohortes iuxta Praetorium tendebant, quod in fronte castrorum fuit: ceterae deinde ex ordine usque ad decimas easdemque postremas, quae in postrema castrorum parte, adeoque prope portam *Decumanam* locabantur. Reliquae castrorum portae fuere *Praetoria*, quae Praetorio proxima, et versa in hostem: in lateribus *Principales* duae, sic dictae quod in eo loco essent, ubi tendebant *principes* ordines, id est, primi ordines, capita et apices castrorum, puta tribuni, praefecti, primique centurionum. Haec fere Lipsius. CREV.

U. C. 290. A. C. 462.

cumstantibus ereptus, et suorum animos turbavit, et ferociores hostes fecit. Qui, caede legati et consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri potuere, quum compulsi 1 in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe nec viribus pares: venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis, cum Latino Hernicoque exercitu, subvenisset. Is, intentos in castra Romana Aequos legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor caedes, fuga effusior Aequorum in agro fuit Romano: in quos palatos, praedam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat praesidia, impetum dedit. Ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum saucio consule revertentem, incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati et cohortium ultus est caedem.

A T. Quinctio liberatur.

Magnae clades ultro citroque illis diebus et illatae et acceptae. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero: audet tamen Antias Valerius concipere summas: Ro- 2 manos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex praedatoribus Aequorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia et quadringentos caesos: ceteram multitudinem, praedam agentem, quae inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam esse caede: interfecta inde quattuor millia, et, exsequendo subtiliter numerum, ducentos, ait, et triginta.

Ut Romam reditum et iustitium remissum est, coelum visum est ardere plurimo igni; portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriae indictae, per quas omnia delubra pacem deum exposcentium virorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinae Hernicaeque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissae domos. Antiates, mille milites, quia serum aux- 3

1 *Quum compulsi*] *Quin.* Cler. et Crev. *Quin pulsi.* MS. Veith. Gronovio quoque pro *quum* ratio loquendi et orationis nexus imperare videbatur *quin*, sed τὸ *quum* bene se habet; pendet enim a *deinde;* accensi hostes *deinde*, *quum* rursus in castra compulsi Romani obsiderentur, nulla vi sustineri potuerunt. Doer. *Quin* in textum reposuit Bekker.

2 *Antias Valerius*] Historiarum scriptor, Sisennae aequalis, teste Velleio, ii. 9. Vixit ergo Syllanis temporibus. Eius opus magnae molis fuit, cuius librum lxxv. memorat Gellius, vii. 9. Suspecta eius fides est Livio, qui eum arguit in numeris augendis intemperantissimum fuisse, xxxvi. 38. atque etiam mendacii plane arcessit, xxvi. 49. Crev.

3 *Antiates, mille milites*] sc. Colonos Antium nuper missos, trecentos

ilium post proelium venerant, prope cum ignominia U. C. 290.
dimissi. A. C. 462.

6.

Comitia inde habita. Creati consules L. Aebutius, P.
4 Servilius Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni
agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus et forte
annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis,
5 quam pecori; et auxere vim morbi, terrore populationis
6 pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea colluvio
mixtorum omnis generis animantium et odore insolito ur-
banos, et agrestem, confertum in arta tecta, aestu ac vigiliis
angebat, ministeriaque in vicem ac contagio ipsa vulgabant
morbos. Vix instantes sustinentibus clades repente legati
Hernici nuntiant, in agro suo Aequos Volscosque con-
iunctis copiis castra posuisse: inde exercitu ingenti fines
suos depopulari. Praeterquam quod infrequens senatus
indicio erat sociis, afflictam civitatem pestilentia esse,
maestum etiam responsum tulere: 'ut per se ipsi Hernici
'cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam
'subita deum ira morbo populari. Si qua eius mali quies
'veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturos.'
Discessere socii, pro tristi nuntio tristiorem domum refe-
rentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod
vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in
Hernico hostis continuit: pergit inde infestus in agros
Romanos, etiam sine belli iniuria vastatos. Ubi quum
obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia,
non praesidiis modo deserta, sed etiam cultu agresti,
transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via.
Mortuus Aebutius erat Romanus consul: collega eius
Servilius exigua in spe trahebat animam: affecti plerique
principum, Patrum maior pars, militaris fere aetas omnis:
ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res
poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent.
Munus vigiliarum senatores, qui per aetatem ac valetu-
7 dinem poterant, per se ipsi obibant: circuitio ac cura

U. C. 291. A. C. 461. L. Aebutio, P. Servilio Coss.

Pestis Romae.

Aequi et Volsci praedantur.

Romanos, trecentos Latinos, quadringentos Hernicos, in hoc numero intelligi putat Niebhr. ii. 84.

4 *Anni*] Consularis; non civilis, cuius initium semper a Ianuario. Tempus autem solenne ineundis magistratibus multum variavit usque ad annum U.C. 599. quo statutum, ut Kal. Ian. consules magistratum inirent. Cr.

5 *Auxere vim morbi*] sc. Romani. Stroth. contra Drak. vocem *morbi* casu recto plurali accipi posse censet, ut supr. ii. 18. *consulares legere*. Equidem fateor sententiam Strothii mihi magis placere, qui "non Livium solum sed omnes scriptores saepissime tertia persona pluralis numeri activae vocis uti, pro tertia persona singularis numeri passivae vocis" constare putat. Si in re tam nota exemplis opus sit, adeas infr. 23. 52. supr. i. 18. ii. 1, 2, 3.

6 *In urbem acceptis*] Haud aliter atque Athenis, cf. Thucyd. ii. 52. Hanc pestem, necnon illam Atheniensem, indigenas fuisse censet Niebhr. ii. p. 273.

7 *Cura*] sc. Vigiliarum. *Circuitio*

U. C. 291. aedilium plebei erat. Ad eos summa rerum ac maiestas 8
A. C. 461. consularis imperii venerat. Deserta omnia, sine capite,
7. sine viribus, dii praesides ac fortuna urbis tutata est,
quae Volscis Aequisque, praedonum potius mentem,
quam hostium, dedit. Adeo enim nulla spes non 9
potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana moenia,
animos eorum cepit, tectaque procul visa atque immi-
nentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis passim
castris fremitu orto, 'quid in vasto ac deserto agro inter 1
'tabem pecorum hominumque desides sine praeda tempus
'tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum
'copiis, petere possent?' signa repente convellerent, trans-
versisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos
colles transirent. Eo vis omnis tempestasque belli con-
versa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non
misericordia solum, moti, si nec obstitissent communibus
hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec
opem ullam obsessis sociis ferrent, coniuncto exercitu
Latinos vincunt. Romam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, secuti
famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano
in Albanam vallem. Ibi haudquaquam aequo proelio pug-
natum est, fidesque sua sociis parum felix in praesentia
fuit. Haud minor Romae fit morbo strages, quam quanta
ferro sociorum facta erat. Consul, qui unus supererat,
moritur: mortui et alii clari viri, M. Valerius, T. Vir-
ginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, curio maximus. 2
Et per ignota capita late evagata est vis morbi: inopsque
senatus auxilii humani, ad deos populum ac vota vertit.
Iussi cum coniugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque
exposcere deum. Ad id, quod sua quemque mala coge- 3
bant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent:
stratae passim matres, crinibus templa verrentes, veniam
irarum coelestium, finemque pesti exposcunt.

8. Inde paullatim, seu pace deum impetrata, seu graviore tempore anni iam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis iam ad publicam

erat, quod nos "the Round" appellamus. STROTH.

8 *Aedilium plebei*] Haec prima ap. Liv. mentio aedilium plebis. cf. supr. ii. 33. not.

9 *Adeo enim*] Volsci Romam oppugnavere, si Dionysio fides. Sed urbs natura loci et validis munimentis defensa, facile vim hostium arcuit. CREV. cf. Dion. ix. 67.

1 *Fremitu orto*] Hoc verius in causa fuisse videtur, cur Volsci urbem oppugnare destiterint ,sc. quod timerent ne contagio morbos in castra sua divulgaret.

2 *Curio maximus*] Unicuique triginta curiarum, in quas divisam fuisse urbem vidimus supr. i. 13. suus fuit *curio*, qui rem divinam pro suis curialibus faceret. Curionibus omnibus moderator quidam impositus erat, *curio maximus;* qui quidem comitiis curiatis creabatur. CREV.

3 *Ad id, quod*] h. e. Praeterquam quod. cf. infr. 62. xliv. 37. DOER.

4 curam, quum aliquot interregna exissent, P. Valerius Pub- U. C. 292.
licola tertio die, quam interregnum inierat, consules creat A. C. 460.
L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium Geminum; L. Lucretio, T. Veturio
5 sive ille Vetusius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles Coss.
consulatum ineunt, iam satis valida civitate, ut non solum
arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nun-
tiantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, im-
pigre promissum auxilium. Duo consulares exercitus
scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro infe- Volsci
rendum. Tricipitinus, populationibus arcendis sociorum praedones,
agro oppositus, non ultra, quam in Hernicos, procedit.
Veturius primo proelio hostes fundit fugatque. Lucre-
tium, dum in Hernicis sedet, praedonum agmen fefellit,
supra montes Praenestinos ductum, inde demissum in cam-
pos. Vastavere agros Praenestinum Gabinumque: ex Ga-
bino in Tusculanos flexere colles. Urbi quoque Romae
ingens praebitus terror, magis in re subita, quam quod ad
6 arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius praeerat
urbi. Is, armata iuventute, dispositisque praesidiis, tuta
omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, praeda ex proxi-
mis locis rapta, appropinquare urbi non ausi, quum cir-
cumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium
abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt con-
7 sulem, iam ante exploratis itineribus suis instructum, et ad
certamen intentum. Igitur, praeparatis animis, repentino
pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem
ingentem fundunt fugantque; et compulsos in cavas valles,
quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Caesi.
Volscum nomen prope deletum est. Tredecim millia qua-
dringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille du-
centos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem mi-
litaria relata, in quibusdam annalibus invenio: ubi etsi
adiectum aliquid numero sit, magna certe caedes fuit.
Victor consul, ingenti praeda potitus, eadem in stativa re-
diit. Tum consules castra coniungunt: et Volsci Aequi-
que afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa

4 *Interregna*] Interregni origo supra memorata est a Livio, i. 17. post Romuli mortem. Et res, et nomen mansit etiam post pulsos reges. Quando nullus erat patricius magistratus, patricii coibant, et prodebant interregem, cuius imperium quinque diebus finiretur: quo elapso tempore, alius prodebatur interrex, et sic deinceps, donec creati consules forent. CREV.

5 *Vetusius*] Ut *Fusios*. cf. supr. 4.

6 *Praeerat urbi*] sc. Ut *Praefectus urbis*: ab hoc usque tempore saepius hunc magistratum cuidam mandatum videmus.

7 *Itineribus suis*] *Suis* suspectum habet Duker., at alii pro *eorum* positum volunt. Doer. *suis* fortasse ad *instructum* non ad *itineribus* referendum censet, sub. *militibus*. Sed Livius aliique, ut Drak. animadvertit, saepissime τὸ *suis* addiderunt, ubi tuto omitti potuisset.

U. C. 292. pugna eo anno fuit. Eadem fortuna victoriam dedit: fusis
A. C. 460. hostibus, etiam castra capta.

9. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundaeque
Lex Terentilla. belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Te- 8
rentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. Is, consulibus 9
absentibus, ratus locum tribuniciis actionibus datum, per
aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, max-
ime in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolera-
bile liberae civitati, invehebatur: 'nomine enim tantum
'minus invidiosum, re ipsa prope atrocius, quam regium,
'esse. Quippe duos pro uno domino acceptos, immoderata,
'infinita potestate: qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes
'metus legum omniaque supplicia verterent in plebem.
'Quae ne aeterna illis licentia sit, legem se promulgatu-
'rum, ut quinqueviri creentur legibus de imperio consu- 1 2
'lari scribendis. Quod populus in se ius dederit, eo con-
'sulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam
'pro lege habituros.' Qua promulgata lege, quum time-
rent Patres, ne, absentibus consulibus, iugum acciperent,
senatus a praefecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atro-
citer in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil,
si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum
minarum atque terroris sit: 'insidiatum eum, et tempore
'capto adortum rempublicam. Si quem similem eius priore
'anno, inter morbum bellumque, irati dii tribunum dedis-
'sent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, ia-
'cente aegra civitate in colluvione omnium rerum, ad tol-
'lendum e republica consulare imperium laturum leges fu-
'isse; ducem Volscis Aequisque ad oppugnandam urbem
'futurum. Quid tandem? illi non licere, si quid consules
'superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem
'dicere? accusare his ipsis iudicibus, quorum in aliquem
'saevitum sit? Non illud consulare imperium, sed tribu- 3
'niciam potestatem invisam intolerandamque facere: quam
'placatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua

8 *Terentillus*] *Terentilius* aut *Terentillius* in codd. optimis occurrit. *Terentilius*, ut Quinctilius, Publilius, legendem censet Niebhr. ii. n. 634. qui *Terentillum* omnino respuendum ducit, ut nomen forma minime Romana, quippe *nomina* gentilicia Romana in *ius* semper terminabantur. cf. Hugo. Gesch. des. Rom. Rechts. i. § 34. *Terentius* ap. Dion. x. 1. legitur.

9 *Arsa*] *Harsa* legendum suadet Niebhr. ii. n. 634.

1 *Quinqueviri*] *Decemviri* ut Dion. x. 3. quorum pars ex patriciis, pars ex plebeis creanda erat, si Niebhr. ii. p. 284 audiamus.

2 *Legibus de imperio consulari*] Ap. Zonaram vii. 28, qui Dionem sequitur, τὴν πολιτείαν ἰσοτέραν ποιήσασθαι, ap. Dion. x. 50. τοὺς νόμους κοινοὺς γραφῆναι, legis Terentiliae finem fuisse legimus. Niebhr. censet triplicem fuisse finem, et scriptoribus aliis alium magis placuisse. ii. p. 278.

3 *Illud*] Nimirum quod tribunus moliatur. Doer. *Illum* in textum reposuit Bekker.

'redigi mala: neque illum se deprecari, quo minus pergat, U. C. 292.
'ut coeperit. Vos,' inquit Fabius, 'ceteri tribuni, oramus, A. C. 460.
'ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singu-
'lorum auxilium, non ad perniciem universorum, compara-
'tam esse: tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus.
'Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempub-
'licam invadi. Non ius vestrum, sed invidiam, minueritis.
'Agite cum collega, ut rem integram in adventum consu-
'lum differat. Ne Aequi quidem ac Volsci, morbo ab-
'sumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis
'bello institere.' Agunt cum Terentillo tribuni: dilataque
in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo ar-
cessiti.

Lucretius cum ingenti praeda, maiore multo gloria re- 10.
diit: et auget gloriam adveniens, exposita omni in campo
Martio praeda, ut suum quisque per triduum cognitum ab-
4 duceret. Reliqua vendita, quibus domini non exstitere.
Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata
res est, tribuno de lege agente. Id antiquius consuli fuit.
Iactata per aliquot dies quum in senatu res, tum ad popu-
lum est. Cessit ad ultimum maiestati consulis tribunus,
et destitit: tum imperatori exercituique honos suus reddi-
5 tus. Triumphavit de Volscis Aequisque: triumphantem Lucretius
6 secutae suae legiones. Alteri consuli datum, ut ovans sine triumphat.
militibus urbem iniret. Anno deinde insequenti lex Te-
7 rentilla, ab toto relata collegio, novos aggressa consules est.
Erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno U. C. 293.
coelum ardere visum; terra ingenti concussa motu est: A. C. 459.
bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, credi- P. Volumnio, Ser.
8 tum. Inter alia prodigia et carnem pluit: quem imbrem Sulpicio Coss.

4 *Reliqua*] sc. Praedae, in neutro plurali, ut *reliqua belli*. ix. 16. DOER.

5 *Triumphavit*] Hunc esse e numero falsorum istorum triumphorum quos Cic. in libro suo de Clar. Orat. 16. perstringit, censet Niebhr. ii. p. 252. Quum enim Fasti Triumphales tandem, Augusto imperante, e mortuorum laudationibus compositi sint, in his, ut verbis Ciceronis utar, "multa scripta sunt quae facta non sunt: falsi triumphi, plures consulatus, genera etiam falsa."

6 *Ovans*] Ovatio, minor triumphus. *Ovationis* nomen deducit Plut. in Marcello, ab *ove* quae tum mactabatur, quum in maiore triumpho immolaretur taurus: Festus ab eo clamore quem faciunt redeuntes ex pugna victores milites geminata O littera. In ea describenda variant in quibusdam scriptores; sed haec plurium auctoritate firmantur: eum nempe, cui ovatio decreta fuerat, pedibus urbem ingressum esse; non toga picta neque trabea, sed praetexta tantum indutum; coronatum myrto, non lauro; et ingenti agmine tibicinum cinctum. Vid. plura apud Dion. v. 47. Plut. in Marcell. A. Gell. v. 6. Primus ovans urbem ingressus est P. Postumius Tubertus, anno ab exactis regibus septimo. cf. Dion. ibid. CREV.

7 *Terentilla*] *Terentilia*, littera quippe *l* Lombardica scriptura mirum quantulum distat a littera *i*. cf. supr. 9.

8 *Carnem pluit*] Num vermes essent, rogat Niebhr. ii. n. 631. *Σαρκῶν θράυσματα*. ap. Dion. x. 2. *Carne* in textum reposuit Bekker. Equidem non intelligo, quid velit *carnis pluvia*,

U. C. 293. A. C. 459.

ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur: quod intercidit, sparsum ita iacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi: pe- 9
ricula a conventu alienigenarum praedicta, ne qui in loca summa urbis impetus, caedesque inde fierent: inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem, tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis volvere- 1
tur) Hernici nuntiant, Volscos et Aequos, etsi accisae res sint, reficere exercitus; Antii summam rei positam; Ecetrae Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas vires belli esse. Ut haec dicta in senatu sunt, delectus edicitur: consules belli administrationem inter se dispartiri iussi, alteri ut Volsci, alteri ut Aequi provincia esset. Tribuni coram in foro personare, 'Fabulam compositam 'Volsci belli, Hernicos ad partes paratos. Iam ne virtute 2
'quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi. 'Quia, occidione prope occisos Volscos et Aequos movere 'sua sponte arma posse, iam fides abierit, novos hostes 'quaeri. Coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. Bel'lum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana: 'quam, oneratam armis, ex urbe praecipiti agmine acturi 'essent, exsilio et relegatione civium ulciscentes tribunos. 'Sic, ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi, 'dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, ca'veant, ne possessione urbis pellantur, ne iugum accipiant. 'Si animus sit, non defore auxilium. Consentire omnes 'tribunos. Nullum terrorem externum, nullum periculum

Volsci et Aequi bellum instaurant.

Contentiones domesticae.

sed apud Indos orientales notum est, pisces saepius in agros tanquam de coelo cadere. cf. Pr. Asiat. Soc. 1833, 1834. Val. Max. i. 6. Haud scio an *confervae* essent, quaes e paludibus siccatis aliquando ventus tollit, et pluviae modo praecipitat.

9 *Libri*] Sibyllini. Hos scribit Dion. iv. 62. ad Tarquinium Superbum delatos esse a muliere quadam externa, quam plurimi Sibyllam Cumanam fuisse volunt. Hanc novem habuisse libros, quos quum rex nollet tanti emere, quanti illa indicaverat, abiisse mulierem, et tres libros exussisse: deinde pro sex reliquis idem persolvi sibi pretium postulavisse: ac multo magis aspernante rege, rursus tres ex superstitibus cremavisse, et pro tribus, qui iam soli restabant, tantum adhuc auri postulavisse, quantum primo petierat: regem admiratum ac religione tactum emisse. Hanc fabulam eodem modo multi narrant: nisi quod plerique Tarquinio Prisco libros fuisse oblatos volunt: quidam etiam eos initio plures tribus non fuisse. Horum librorum mandata est duumviris cura, qui eos asservare conditos in cella subterranea in Capitolio, et in gravibus periculis, aut ob foeda et insolita prodigia, iussu senatus inspicere, eaque quae in iis reperissent, ad senatum referre, et exsequenda curare deberent. Horum sacerdotum postea numerus ad decem primo, teste Livio, vi. 37. et 42. deinde ad quindecim excrevit, unde collegio quindecim virorum nomen in perpetuum adhaesit; postremo etiam ad sexaginta, si credimus Servio ad Aen. vi. 73. Crev. cf. supr. ii. 19.

1 *Ut idem*] Ut eadem rerum conversio, eaedem vices in singulos annos redirent. Crev.

2 *Ad partes*] Haec vox refertur ad *fabulam*, in qua actores *partes* suas agunt. Crev.

'esse. Cavisse deos priore anno, ut tuto libertas defendi U. C. 293.
'posset.' Haec tribuni. At ex parte altera consules in A. C. 459.
conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. Eo 11.
decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. Citati
pauci, velut rei experiundae causa: et statim vis coorta.
Quemcunque lictor iussu consulis prehendisset, tribunus
mitti iubebat: neque suum cuique ius modum faciebat, sed
virium spe et manu obtinendum erat, quod intenderes.

Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo de-
3 lectu, sic Patres in lege, quae per omnes comitiales dies
ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixae, quum
4 discedere populum iussissent tribuni, quod Patres se sum-
5 moveri haud sinebant. Nec fere seniores rei intererant;
quippe quae non consilio regenda, sed permissa temeritati
audaciaeque esset. Multum et consules se abstinebant, ne
cui in colluvione rerum maiestatem suam contumeliae
offerrent. Kaeso erat Quinctius, ferox iuvenis, qua nobili- Kaeso
tate gentis, qua corporis magnitudine et viribus. Ad ea Quinctius.
munera, data a diis, et ipse addiderat multa belli decora,
facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu,
promptior in civitate haberetur. Hic, quum in medio
Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut
omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus
suis, unus impetus tribunicios popularesque procellas sus-
tinebat. Hoc duce, saepe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata
plebs est. Qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat:
ut satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse.
Tum, prope iam perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex Ei dies
6 collegio unus, Kaesoni capitis diem dicit. Atrox ingenium dicitur.
accenderat eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius
obstare legi, agitare plebem, tribunos velut iusto per-
7 sequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiaeque flam-

3 *Per omnes comitiales dies*] *Per omnes nundinas* melius dixisset Livius, qui comitiales sive fastos dies per quos *populus curiatim* res tractabant, a nundinis quibus *plebs* ex agris in urbem *tributim* conveniebat, distinguere omisit. Sed postea lege Hortensia effectum ut nundinae fastae essent. Macrob. Saturn. i. 16. Niebhr. ii. p. 213.

4 *Discedere*] Ad suffragia ferenda. In septum quoddam, quod *ovile* dicebatur, unaquaeque tribus ex ordine, prout vocabatur, per pontes, sive angustas vias intrabat, ut suffragium daret. CREV. cf. supr. ii. 56.

5 *Se summoveri haud sinebant*] Nimirum obstinati in eodem vestigio perstabant cum clientium manu, ne populus se in suas tribus digerere posset. CREV. Comitium enim, in quo populus sive patricii conveniebant, pars quaedam erat fori, et si quando plebs in suffragia mitteretur, tum patricii cum clientibus suis, quibus iam in centuriis, sed ante decemviratum non in tribubus, erat locus, in comitium se submovebant, ut plebi liberum arbitrium esset in ovilia discedendi.

6 *Capitis diem*] Ex lege Icilia, quae tribunum interpellari vetuit. supr. ii. 61. Dion. vii. 17. Qua, qui tribunum interpellasset eum vades dare cautum est, ut in iudicium capitis certo die se sisteret.

7 *Reum ruere*] Cic. Off. iii. 13. Emptorem pati ruere.

U. C. 293. A. C. 459. mam ac materiam criminibus suis suggerere: legem interim, non tam ad spem perferendi, quam ad lacessendam Kaesonis temeritatem, ferre. Ibi multa, saepe ab iuventute inconsulte dicta factaque, in unius Kaesonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi: 'Ecquid sentitis iam, vos, Quirites, Kaesonem 'simul civem et legem, quam cupitis, habere non posse? 'Quanquam quid ego legem loquor? libertati obstat: om'nes Tarquinios superbia exsuperat. Exspectate, dum con'sul aut dictator fiat, quem privatum viribus et audacia 'regnantem videtis.' Assentiebantur multi, pulsatos se querentes, et tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

12. Iam aderat iudicio dies, apparebatque, vulgo homines in damnatione Kaesonis libertatem agi credere. Tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos: sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiaeque decora, affirmabat: 'Neque in Quinctia gente, 'neque in civitate Romana tantam indolem tam maturae 'virtutis unquam exstitisse. Suum primum militem fuisse: 8
'se saepe vidente pugnasse in hostem.' Sp. Furius, 'mis'sum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus 'venisse subsidio: neminem unum esse, cuius magis opera 'putet rem restitutam.' L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Kaesone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere et monere, 'iuvenem 'egregium, instructum naturae fortunaeque omnibus bonis, 'maximum momentum rerum eius civitatis, in quamcunque 'venisset, suum, quam alienum, mallent civem esse. Quod 'offendat in eo, fervorem et audaciam aetatem quotidie au'ferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. 'Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum 'virum senem in civitate fieri.' Pater inter hos L. Quinc- 9
tius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiae petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii aversabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso iudicium suum prae- 1

8 *Suum primum*] Se duce prima stipendia fecisse: vel, primum locum inter suos milites virtute et rebus gestes tenuisse. Crev.

9 *Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat*] Quod capillos in *cincinnos*, h.e. crines intortos in circulos et calamistratos, flecteret, ut docet Zonar. vii. 18.

1 *Atroci responso iudicium suum praeferebant*] Atrociter respondentes iudicium sc. sententiam suam ante diem iudicii ferebant, vel etiam prae se ferebant, declarabant, indicabant, qualem die iudicii sententiam essent dicturi. Rup.

ferebant. Premebat reum, praeter vulgatam invidiam, cri- U. C. 293.
men unum; quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot A. C. 459.
annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, 'Se haud 13.
'multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in iuventutem,
2 'grassantem in Subura, incidisse. Ibi rixam natam esse,
'fratremque suum maiorem natu, necdum ex morbo satis
'validum, pugno ictum ab Kaesone cecidisse semianimem.
'Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari:
'nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum
'annorum licuisse.' Haec Volscio clamitante, adeo conci-
tati homines sunt, ut haud multum afuerit, quin impetu
populi Kaeso interiret. Virginius arripi iubet hominem,
et in vincula duci: patricii contra vi resistunt. T. Quinc-
tius clamitat, 'Cui rei capitalis dies dicta sit, et de quo
'futurum propediem iudicium, eum indemnatum indicta
'causa non debere violari.' Tribunus 'supplicium' negat
3 'sumpturum se de indemnato; servaturum tamen in vin-
'culis esse ad iudicii diem: ut, qui hominem necaverit, de
'eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.' Appellati
4 tribuni medio decreto ius auxilii sui expediunt: in vincula
coniici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur,
populo promitti, placere pronuntiant. Summam pecuniae
quantam aequum esset promitti, veniebat in dubium: id ad
senatum reiicitur. Reus, dum consulerentur Patres, re-
5 6 tentus in publico est. Vades dare placuit: unum vadem
tribus millibus aeris obligarunt. Quot darentur, permis-
sum tribunis est. Decem finierunt: tot vadibus accusator
7 vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit: di- Kaeso in
missus e foro nocte proxima in Tuscos in exsilium abiit. exsilium abit.

2 *Subura*] Vel *Suburra*, alias *Succusa*, fuit regio urbis, a qua prima tribus urbana *Suburrana* dicta. CREV. Subura sub muro terreo Carinarum. *Subura*, Iunius scribit, ab eo, quod fuerit *sub* antiqua *urbe*, quod subest ei loco qui terreus murus vocatur: sed ego a pago potius Sucusano dictum puto *Sucusam*. Pagus *Sucusanus*, quod *succurrit* Carinis. Varro de L. L. iv. 8.

3 *Servaturum . . . in vinculis*] Negat Niebhr. ius ante decemviratum tribunis fuisse patricios in vincula ducendi, sed ap. Dion. vii. 17. legimus: Si quis tribunum interpellasset, neque vades dare voluisset, tum ex lege Icilia caput familiamque suam Cereri sacratam fieri.

4 *Medio decreto ius auxilii sui expediunt*] *Expediunt*, i. e. extricant. Tribuni metuebant ne, si omnino liberum et sui iuris Kaesonem dimisissent, plebs concitata sibi non obtemperaret: si patricio homini tribunitium auxilium imploranti non auscultarent, ne iuris sui firmandi et augendae potestatis egregiam occasionem praetermitterent. Itaque decreto eiusmodi, quod et plebi aliquid, et Kaesoni concederet, huic ancipiti periculo ius suum eximunt. CREV.

5 *Vades dare placuit*] "Qui in ius vocatus fuerit ab adversario, ni eo die finiverit negotium, vadimonium ei faciendum est, ut promittat se certo die sisti." Inst. Gaii iv. § 184.

6 *Unum vadem*] Decreverunt ut quilibet vas sponderet se tria millia aeris populo daturum, si Kaeso ad diem dictam non adesset. CREV.

7 *Vades publicos*] *Publico*, ex Gronovio emendatione, Niebhr. probat, qui vades *plebi* datos intelligit.

U. C. 293. A. C. 459.

Iudicii die quum excusaretur solum vertisse exsilii causa, nihilo minus Virginio comitia habente, collegae appellati dimisere concilium: pecunia a patre exacta crudeliter, ut, 8
divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, devio quodam tugurio viveret.

14. Hoc iudicium et promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, perculsis Patribus Kaesonis exsilio, prope perlatam esse crederent legem, et, quod ad seniores Patrum pertineret, 9
cessissent possessione reipublicae; iuniores, id maxime quod Kaesonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos: sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere impetus suos. Quum primo post Kaesonis exsilium lex coepta ferri est, instructi paratique cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primum summoventes praebuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde praecipuum quicquam gloriae domum invidiaeve ferret; mille pro uno Kaesones exstitisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil iisdem illis placidius aut quietius erat: benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, 1
tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli, neque publice, neque privatim, truces esse, nisi quum de lege agi coeptum esset. Alibi popularis iuventus erat. Nec cetera modo tribuni tranquillo peregere; sed refecti quoque in insequentem annum. Ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paullatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

Sodalium Kaesonis temperata comitate ferocia.

15. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius, Appii filius, et P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat: legis ferendae aut accipiendae cura civitatem tenebat. Quantum iuniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. 'Coniurationem factam, Kaesonem Romae esse: interficiendorum tribunorum, trucidandae plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut iuventus tribuniciam potestatem e republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quae ante Sacrum montem occupatum fuerat.' Et ab Volscis et Aequis statum iam ac prope sollenne in singulos annos

U. C. 294. A. C. 458. C. Claudio, P. Valerio II. Coss.

8 *Exacta crudeliter*] cf. Niebhr. ii. p. 289. qui rem aliter se habuisse putat.

9 *Seniores . . . iuniores*] sc. Patres maiorum et minorum gentium: quippe Quinctia gens ex patribus maiorum gentium erat, ut quae ex Albanis, quos Tullus Hostilius in patres legerat. supr. i. 30. cf. Niebhr. ii. n. 668.

1 *Adesse*] Iis litigantibus; causas eorum suscipere, aut certe auctoritate et gratia, tanquam advocati, iuvare. Crev.

U. C. 294.
A. C. 458.
Herdonius Capitolium occupat.

bellum timebatur: propiusque aliud novum malum nec-
2 opinato exortum. Exsules servique, ad quattuor millia ho-
minum et quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte
3 Capitolium atque arcem occupavere. Confestim in arce
facta caedes eorum, qui coniurare et simul capere arma
noluerant: alii inter tumultum praecipites pavore in forum
devolant. Alternae voces, 'Ad arma,' et 'Hostes in urbe
'sunt,' audiebantur. Consules et armare plebem, et iner-
mem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum,
externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili
fraude, urbem invasisset, sedabant tumultus, sedando in-
terdum movebant: nec enim poterat pavida et consternata
multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo;
4 tantum ut, incerto hoste, praesidium satis fidum ad omnia
esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines,
quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis
ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit
bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdo-
nius ex Capitolio vocabat, 'Se miserrimi cuiusque susce-
'pisse causam, ut exsules iniuria pulsos in patriam reduce-
'ret, et servitiis grave iugum demeret. Id malle populo
'Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, et
'Aequos, et omnia extrema tentaturum et concitaturum.'
Dilucere res magis Patribus atque consulibus. Praeter ea 16.
tamen, quae denuntiabantur, ne Veientium, neu Sabinorum
id consilium esset, timere: et, quum tantum in urbe
hostium esset, mox Sabinae Etruscaeque legiones ex com-
posito adessent; tum aeterni hostes Volsci et Aequi, non
ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte
captam, venirent. Multi et varii timores. Inter ceteros
eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset:
5 cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem
6 abrogare, satis erat tutum. Vixque concordia sisti vide-
7 batur posse: tantum superantibus aliis atque emergentibus

2 *Quattuor millia hominum et quingenti*] sc. Legio Romana ex quinque cohortibus; cohors vero xxx centurias; centuria xxx milites habebat, postquam tribus triginta effectae sunt.

3 *Arcem occupavere*] Tiberim ratibus delati per Carmentalem portam quae semper aperta erat, viam in Capitolium moliti sunt.

4 *Incerto hoste*] Quum adhuc esset incertum, quis hostis esset; ut alii ablativi passim, ubi particip. verbi substantivi omissum est. Rup.

5 *Fidem abrogare*] Non habere fidem, non credere. Sic Cic. pro Q. Rosc. 44. *quibus abroges fidem iurisiurandi*, i. e. quibus fidem habendam in iureiurando neges: et Acad. Quaest. iv. 36. *aequaliter omnibus abrogatur fides*, id est, nulli creditur. Recidendum ergo hic videtur inane glossema, *non credendo*. Crev.

6 *Vixque concordia sisti*] Vixque, etiam concordi manente civitate, videbatur resisti posse huic malo. Crev.

7 *Atque emergentibus*] *Ac emergentibus* Drak. et Bekker. sed raro admodum, et fortasse nunquam particulam *ac* reperias apud Ciceronem, Livium, Virgilium, et alios aureae Latinitatis scriptores, locatam ante

U. C. 294. A. C. 458.

malis, nemo tribunos aut plebem timebat. Mansuetum id malum, et per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit: tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium

Tribuni vetant arma sumi in Herdonium.

insedisse contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, maiore, quam venerint, silentio abituros. Concilium inde legi perferendae habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se maiore ab tribunis metu ostendente,

17.

Valerius Cos. invehitur in tribunos.

quam quem nocturnus hostis intulerat. Postquam arma poni, et discedere homines ab stationibus nuntiatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit,
inde in templum ad tribunos venit: 'Quid hoc rei est,' 8
inquit, 'tribuni? Ap. Herdonii ductu et auspicio rempub- 'licam eversuri estis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, 'qui servitia vestra non commovit auctor? Quum hostes 'supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?' Inde ad multitudinem oratione versa: 'Si vos urbis, Qui- 'rites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini deos 'vestros, ab hostibus captos. Iupiter optimus maximus, 'Iuno regina, et Minerva, alii dii deaeque obsidentur: castra 'servorum publicos vestros penates tenent. Haec vobis 'forma sanae civitatis videtur? Tantum hostium non solum 'intra muros est, sed in arce supra forum curiamque. 'Comitia interim in foro sunt: senatus in curia est: velut 'quum otium superat, senator sententiam dicit: alii Qui- 'rites suffragium ineunt. Non, quicquid Patrum plebisque
'est, consules, tribunos, deos, hominesque omnes armatos 9
'opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare au- 'gustissimam illam domum Iovis optimi maximi decuit? 'Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem, ab 'his iisdem Sabinis auro captam, recepisti, da stirpi tuae: 'iube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus 'exercitus est. Primus, en, ego consul, quantum mortalis 'deum possum, te, ac tua vestigia sequar.' Ultimum orationis fuit, 'Se arma capere, vocare omnes Quirites ad 'arma: si quis impediat, iam se consularis imperii, iam[1]

vocalem. Scripturae Sorbonici ac Victorini codd. *ac mergentibus*, nempe rempublicam, favet. Crev.

8 *Templum*] Haec comitia in foro habebantur. *Comitia interim in foro sunt*, inquit Valerius in oratione mox secutura. Itaque templum, de quo hic agitur, vel comitium est, vel suggestum ex quo tribuni ad populum concionabantur. Crev. cf. supr. ii. 56.

9 *Deos*] *Cives* reponendum vult I. Fr. Gronov., quo gradatio concinnior sit: sed nihil opus est, quoniam, patres plebi, consules tribunis, Dii hominibus, contrariis contraria, opponuntur, idemque intelligunt, quod *omnes omnino*, ut Duker censet.

1 *Iam se consularis imperii . . . ob-*

'tribuniciae potestatis sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Iuberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma: ausurum U. C. 294. A. C. 458.
2 'se in tribunis, quod princeps familiae suae ausus in regibus esset.' Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore: nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit. Nox certamina coepta oppressit: tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, 'Ut viderent, in quod discrimen rempublicam 'adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse, 'sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa deorum, 'penates publicos privatosque hostibus dedi.' Dum haec in foro sedandae discordiae causa aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

Eadem nocte et Tusculum de arce capta Capitolioque occupato, et alio turbatae urbis statu nuntii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. Is, confestim convocato senatu, atque introductis nuntiis, magno opere censet, 'Ne exspectent, dum ab Roma legati, auxilium 'petentes, veniant: periculum ipsum, discrimenque, ac 18.
3 'sociales deos, fidemque foederum id poscere. Demerendi 'beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem daturos deos.' Placet ferri auxilium: iuventus conscribitur; arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium praebuere. Aequi aut Volsci venire visi sunt. Deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt. Ibi iam P. Valerius, relicto ad portarum praesidia collega, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, 'Ca- Tusculani Romanis auxilium ferunt.
4 'pitolio recuperato, et urbe pacata, si edoceri se sissent, 'quae fraus ab tribunis occulta in lege ferretur, memorem 'se maiorum suorum, memorem cognominis, quod populi 'colendi velut hereditaria cura sibi a maioribus tradita 'esset, concilium plebis non impediturum.' Hunc ducem secuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capi- Pugna adversus Herdonium.

litum] Oblitum quid esset consulare imperium, quibus limitibus contineretur; et eodem agentem modo, quo, si consul infinita esset potestate, et imperium sine provocatione haberet. CREV.

2 *Princeps familiae*] sc. Pater eius P. Valerius Publicola, quem Livius haud satis memor temporum huius Valerii, ex sua aetate locutus, *principem familiae* eius appellat, sicut cap. seq. *maiorum suorum*. STROTH.

3 *Sociales deos*] Deos arbitros et testes pactorum quibus socii inter se devincti sunt.

4 *Si edoceri se sissent*] Si se sivissent edoceri, quaenam in lege, quam ferebant tribuni, occulta fraus lateret. CREV.

U. C. 294.
A. C. 458.

tolinum erigunt aciem. Adiungitur et Tusculana legio. Certare socii civesque, utri recuperatae arcis suum decus facerent. Dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes: nec ulli satis rei, praeterquam loco, fidere. Trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Iam in vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. Is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Prae ardore impetuque tantae rei sensus non pervenit ad militem: prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum 5
caede sua foedavere templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suae fortunae a quoque 6
sumptum supplicium est. Tusculanis gratiae actae: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, iactasse fertur.

Valerius Cos. occiditur.

Recuperatur Capitolium.

19. Pace parta, instare tum tribuni Patribus, 'ut P. Valerii 'fidem exsolverent:' instare Claudio, 'ut collegae deos 7
'Manes fraude liberaret, agi de lege sineret.' Consul, 'antequam collegam sibi subrogasset,' negare, 'passurum 'agi de lege.' Hae tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum 8
studio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Kaesonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat 9
plebes, consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Kaesoni cedebat magnitudine animi; consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quam senatu castigando, vehementior fuit: 'cuius ordinis 'languore perpetui iam tribuni plebis, non ut in republica 'populi Romani, sed ut in perdita domo, lingua criminibusque regnarent. Cum Kaesone filio suo virtutem, constantiam, omnia iuventutis belli domique decora pulsa ex 'urbe Romana et fugata esse: loquaces, seditiosos, semina 'discordiarum, iterum ac tertium tribunos pessimis artibus

Suffectus Valerio L. Quinctius.

Invehitur in tribunos.

5 *Multi exsulum*] In horum numero Kaesonem fuisse existimat Niebhr. quum infr. 25. "Kaesonem neque Quinctiae familiae, neque reipublicae restitui posse" legimus. cf. Niebhr. ii. n. 673. Wachsm. p. 347. Dion. x. 14.

6 *Suae fortunae*] Servile supplicium, crux: liberi homines, ut plurimum, securi percutiebantur. Crev.

7 *Ut collegae deos Manes*] Ut collegam mortuum fraudis crimine liberaret, praestando fidem ab illo datam. Crev.

8 *Summo Patrum studio*] cf. Niebhr. ii. n. 425. Dion. x. 17.

9 *Qui . . . statim*] Quippe consules ordinarii his temporibus Kal. Sextil. magistratum occeperunt. Ruf. cf. supr. 6.

'regia licentia vivere. A.' inquit, 'ille Virginius, quia in U. C. 294.
'Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius, A. C. 458.
'meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem aestimare
'velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo prope
'denuntiavit, ut arma caperetis: hic, negando bella esse,
'arma vobis ademit, nudosque servis vestris et exsulibus
'obiecit. Et vos (C. Claudii pace, et P. Valerii mortui
'loquar) prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quam
'hos hostes de foro tolleretis? Pudet deorum hominum-
'que. Quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum
'et servorum dux, profanatis omnibus, in cella Iovis optimi
'maximi habitaret, Tusculi ante, quam Romae, sumpta
'sunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tuscula-
'nus dux, an P. Valerius et C. Claudius consules Roma-
'nam arcem liberarent: et qui ante Latinos, ne pro se qui-
'dem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere
'arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma
'sumpsissent, capti et deleti eramus. Hoc est, tribuni,
'auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam ob-
'iicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra
'plebe, (quam partem, velut abruptam a cetero populo,
'vestram patriam peculiaremque rempublicam fecistis) si
'quis ex his domum suam obsessam a familia armata nun-
'tiaret, ferendum auxilium putaretis. Iupiter optimus maxi-
'mus, exsulum atque servorum saeptus armis, nulla humana
'ope dignus erat? Et hi postulant, ut sacrosancti habe-
1 'antur, quibus ipsi dii neque sacri, neque sancti sunt? At
2 'enim, divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc
'anno perlaturos dictitatis? Tum hercule illo die, quo ego
'consul sum creatus, male gesta respublica est, peius mul-
'to, quam quum P. Valerius consul periit, si tuleritis. Iam
'primum omnium,' inquit, 'Quirites, in Volscos et Aequos
'mihi atque collegae legiones ducere in animo est. Nescio
'quo fato magis bellantes, quam pacati, propitios habemus
'deos. Quantum periculum ab illis populis fuerit, si Ca-
'pitolium ab exsulibus obsessum scissent, suspicari de prae-
'terito, quam re ipsa experiri, est melius.'

Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam 20.
credebant rempublicam: consul alter, comes animosior,
quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam
3 gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii par-

1 *Neque sacri, neque sancti sunt*] *Sacrum* est id quod religio consecravit: *sanctum*, quod ne violetur, sanctione cautum est. Itaque *sanctus* minus valet, quam *sacer*. Crev.

2 *Legem vos . . . perlaturos . . . . . si tuleritis*] *Ferre* legem et *perferre* hoc differunt, quod is *fert* legem, qui eam proponit populo sciscendam; *perfert* is qui hoc assequitur, ut illa a populo accipiatur, iubeatur. Crev.

3 *In peragendis*] In iis quae peragenda erant: ubi peragere opus foret ea, quorum auctor Quintius erat, con-

U. C. 294.
A. C. 458.
Religiosa iurisiurandi reverentia.

tem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi quaerendo, 'quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis vero,' inquit Quinctius, 'nihil delectu opus est; quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba iuraverint, conventuros se iussu consulis, nec iniussu abituros. Edicimus itaque, omnes, qui in verba iurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis.' Cavillari tum tribuni, et populum exsolvere religione velle: 'privatum eo tempore Quinctium fuisse, quum sacramento adacti sint.' Sed nondum haec, quae nunc tenet saeculum negligentia deum venerat: nec interpretando sibi quisque iusiurandum et leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendae rei nulla spes erat,
de proferendo exitu agere: eo magis, quod, 'et augures 4
'iussos adesse ad Regillum lacum,' fama exierat, 'locum- 5
'que inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset; ut, quicquid Romae vi tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id iussuros, quod consules vellent: neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum: et tribunos, si eo adveniant, in alia turba Quiritium subiectos fore consulari imperio.' Terrebant haec: sed ille maximus terror animos agitabat, quod saepius Quinctius dictitabat, 'Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem aegram esse, ut consuetis remediis sisti possit. Dictatore opus esse reipublicae, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat, sine provocatione dictaturam esse.'

21. Senatus in Capitolio erat. Eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. Multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum, fidem implorant: nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni, se in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum et plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, 'Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, et eosdem tribunos refici, iudicare senatum contra rempublicam esse.' Consules fuere in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulibus, refecti. Patres quoque,

sulem agebat, consulis partes implebat. Crev.

4 *De proferendo exitu*] sc. Exercitus. Plerique edd. *de proferendo exercitu*. Perizon. coniiciebat *de proferendo exitu*. I. Fr. Gronov. *perterrendo*, sed haec coniectura vix satis probanda videtur. Haud dubie de proferenda die exercitus ad Regillum lacum educendi nunc agitur.

5 *Ad Regillum lacum*] Leges in quovis loco inaugurato ferri poterant, atque *exercitus in acie* idem atque *exercitus vocatus*, sive centuriae in Campo Martio convocatae, valebat.

6 ne quid cederent plebi, et ipsi L. Quinctium consulem re- U. C. 294.
ficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. A. C. 458.
'Mirer,' inquit, 'si vana vestra, Patres conscripti, auctori- Quinctius senatum
7 'tas ad plebem est? Vos elevatis eam. Quippe, quia plebs castigat.
'senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi
'quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis:
'tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac li-
'centiae habere. Levius enim vaniusque profecto est, sua
'decreta et consulta tollere, quam aliorum. Imitamini,
'Patres conscripti, turbam inconsultam: et, qui exemplo
'aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam
'alii vestro recte faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec
'me contra senatusconsultum consulem renuntiari patiar.
'Te vero, C. Claudi, adhortor, ut et ipse populum Roma-
'num hac licentia arceas: et de me hoc tibi persuadeas,
'me ita accepturum, ut non honorem meum a te impedi-
'tum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque, quae
'ex continuato eo impenderet, levatam putem.' Commu-
niter inde edicunt, 'Ne quis L. Quinctium consulem fa-
8 'ceret: si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.'
9 Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium et L. Cor- 22.
nelius Maluginensis. Census actus eo anno: lustrum, U. C. 295.
propter Capitolium captum, consulem occisum, condi reli- A. C. 457.
giosum fuit. Q. Fabio III. L. Cor-

Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim nelio Coss.
res turbulentae. Instigabant plebem tribuni. Bellum in-
gens a Volscis et Aequis Latini atque Hernici nuntiabant:
iam Antii Volscorum legiones esse. Et ipsam coloniam
ingens metus erat defecturam: aegreque impetratum a tri-
1 bunis, ut bellum praeverti sinerent. Consules inde partiti
provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum:
Cornelio, ut Romae praesidio esset; ne qua pars hostium,
qui Aequis mos erat, ad populandum veniret. Hernici et
Latini iussi milites dare ex foedere: duaeque partes so-
ciorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem Bellum
praestitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam cum Vol-
castra locat. Inde, lustrato exercitu, Antium profectus, scis.
haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi
quum Volsci, quia nondum ab Aequis venisset exercitus,
dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutaren-
tur, pararent; postero die Fabius, non permixtam unam

6 *Et ipsi . . . reficiebant*] h. e. Reficere volebant. *Ipsi* sc. patres curiatis comitiis. cf. Niebhr. ii. n. 396.

7 *Elevatis*] Vos eam minuitis. cf. infr. ix. 37. xxvi. 27.

8 *Non observaturos*] Nullam eius rationem habituros. Rup.

9 *Vibulanus*] Cognomen Quinti Fabii, unicae Fabiae gentis stirpis, hic primum legitur.

1 *Bellum praeverti*] Belli priorem curam geri, quam legis. Crev.

U. C. 295.
A. C. 457.

sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim
acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum
legionibus Romanis. Inde signum observare iussit, ut pa-
riter et socii rem inciperent, referrentque pedem, si rece-
ptui cecinisset. Equites item suae cuique parti post prin- 2
cipia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit: 3

Vincuntur Volsci.

et, quum undique instaret, non sustinentes impetum Vol-
scos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnae astitisset, libero campo adeptus, parte victoriae fruitur, territos caedendo. Magna et in castris et extra munimenta caedes fugientium fuit: sed praeda maior; quia vix arma secum efferre hostis potuit: deletusque exercitus foret, ni fugientes silvae texissent.

23.

Arx Tusculana ab Aequis capta.

Dum ad Antium haec geruntur, interim Aequi, robore iuventutis praemisso, arcem Tusculanam improviso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul moenibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Haec celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nuntiaretur: adeo et recens erat Tusculanorum meritum, et similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius, omissis omnibus, praedam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico praesidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. Nihil praeter arma, et quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. Aliquot menses Tusculi bellatum. Parte exercitus consul castra Aequorum oppugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recupe-

Auxilio Romanorum recepta.

randam. Vi nunquam eo subiri potuit. Fames postremo inde detraxit hostem. Quo postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub iugum ab Tusculanis missi. Hos, ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occi-
dit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu re- 4
licto castra locat. Et alter consul, postquam moenibus iam

2 *Suae cuique parti*] Planius foret vel *suae quosque parti*, vel *suos cuique parti*. Tamen et Livius itidem, si editis fidem habeamus, xxv. 17. *motibus . . suae cuique genti assuetis*; xxvi. 29; et Virg. Ecl. vii. 54. *sua quaeque sub arbore poma*. An dicemus haec quoque vitiosa esse: et apud Livium legi debere *motibus . . suae quibusque genti assuetis*; apud Virgilium, *sua quaque sub arbore poma?* Crev. Sabellicus malebat *suae quemque parti*, et I. Fr. Gronov. *sua*, sc. principia, *cuique parti*, quod in textum reposuit Bekker.

3 *Post principia*] Post primam aciem, quae tota ex peditibus erat. Eandem locutionem notavimus supr. ii. 65. Crev.

4 *Exercitu relicto*] Legendum videtur *reducto*. Vox *relicto* procul dubio vitiosa est. Crev.

Romanis, pulso hoste, periculum esse desierat, et ipse ab U. C. 295.
Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium A. C. 457.
fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Aequos popu-
5 lantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque
auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum ges-
sisse, oppidumque cepisse, certum affirmare, quia nulla
apud vetustiores scriptores eius rei mentio est, non ausim.

24. Tribuniciae contentiones.

Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum Patres ter-
ritat. Clamant, 'fraude fieri, quod foris teneatur exer-
6 'citus: frustrationem eam legis tollendae esse: se nihilo-
'minus rem susceptam peracturos.' Obtinuit tamen P.
7 Lucretius praefectus urbis, ut actiones tribuniciae in ad-
ventum consulum differrentur. Erat et nova exorta causa
8 motus. A. Cornelius et Q. Servilius quaestores M. Vol-
scio, quod falsus haud dubie testis in Kaesonem exstitisset,
diem dixerant. Multis enim emanabat indiciis, neque
fratrem Volscii, ex quo semel fuerit aeger, unquam non
modo visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex mor-
bo, multorumque tabe mensium mortuum: nec his tem-
poribus, in quae testis crimen coniecisset, Kaesonem Ro-
mae visum: affirmantibus, qui una meruerant, secum eum
9 tum frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse. Ni
1 2 ita esset, multi privatim ferebant Volscio iudices. Quum

5 *Descisse Antiates*] Haec perperam narrantur, quippe Antium venia Romanorum in suam potestatem redierat, ut quae urbs in amicitia Romanorum per annos ferme cxx. manserit. Niebhr. ii. p. 254.

6 *Frustrationem eam legis tollendae esse*] Hac specie, hoc colore fraudulenter uti patricios tollendae legis causa. Crev. cf. infr. 31. *quaeque exaequandae libertatis essent.* et 39.

7 *Publius Lucretius*] Suspectum est praenomen *Publius* pro *Lucius*, qui triennio ante consul fuerat. Nam omnes praefecti urbis ante hoc tempus consulares fuerunt. Duker. Haec coniectura Niebuhrio admodum placet, qui praefectos urbis consulares fuisse ante decemviratum animadvertit, ii. n. 55.

8 *Quaestores*] sc. Parricidii, ut supr. ii. 41.

9 *Sine ullo commeatu*] h. e. Ita ut nunquam inde Romam aut alio passim discederet, atque iterum reverteretur. supr. i. 57.

1 *Ni ita esset*] Nisi ita se res haberet, et si Volscius hoc negaret, (formula, in quam dabatur iudicium, et solennis in sponsionibus, in quibus sacramento, h. e. certa pecunia deposita vel promissa, quis cum aliquo contendebat.) Rup.

2 *Privatim*] Praeter quaestores, qui publice et vi magistratus sui Volscium accusabant, multi privatim et suo nomine eum in ius vocabant, et coram iudice secum disceptare iubebant, spondendo se certam quandam pecuniae summam daturos, si reus probaret non ita se rem habere. In intentione litis actor et reus se mutuo sponsione provocabant; et utrique necesse erat spondere, se, nisi rem probaret ita esse quemadmodum contenderet, certam quandam pecuniae summam, quae finiebatur, soluturum. cf. Ascon. in Verr. i. 116. Val. Max. ii. 8. Porro quum actor *ferre iudicem* reo dicitur, intelligendum est ab eo nominatim offerri ac proponi aliquem e iudicibus, apud quem de iure utriusque disceptaretur: qui si probaretur reo, tum iudex convenisse dicebatur. Quum autem in singulas lites iudicem, vel iudices dari oporteret ab eo magistratu, cuius erat iurisdictio, nempe primis temporibus a consule, postea a praetore; actor et reus communiter ab eo postulabant, ut hic qui convenerat sibi iudex daretur. Nonnunquam actor reo dabat,

U. C. 295. A. C. 457.

ad iudicium ire non auderet, omnes eae res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Kaesonis Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quaestores habere de reo, nisi prius ha- 3
bita de lege essent, passuros negabant. Ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. At illi, (etenim extremum anni iam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant: et quum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendae suae maiestatis causa promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit.

Lustrum decimum.

Eodem anno Aequis pax est petentibus data. Census, 4
res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium ca- 5
pita centum septendecim millia trecenta novendecim. Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod et foris pacem peperere, et domi, etsi non concors, minus tamen, quam alias, infesta civitas fuit.

25.

U. C. 296. A. C. 456. L. Minucio, C. Nautio II. Coss.

L. Minucius inde et C. Nautius consules facti duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni iudicium de Volscio impediebant: sed in quaestoribus novis maior vis, maior auctoritas erat. Cum M. Valerio, Valerii filio, Volesi nepote, quaestor erat T. 6
Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat. Is, quoniam neque Quinctiae familiae Kaeso, neque reipublicae maximus iuvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendae causae innoxio potestatem ademisset, iusto ac pio bello persequebatur. Quum Virginius maxime et tribuni de 7

ut ipse *iudicem diceret*, i. e. eum e iudicibus, quem ipsi videretur, eligeret et a magistratu postularet. Sic infr. 56. Virginius Appium compellat his verbis: *Unius tantum criminis ni iudicem dices.* Crev. cf. Niebhr. ii. n. 824.

3 *Comitia*] h. e. *Curiata*, quae in causis reorum de iniuriis in patricios illatis iudicia exercebant. De potestate tribunorum intercedendi actionibus ap. haec comitia cf. Zonar. vii. 115.

4 *Aequis*] Melius dixisset noster *Volscis*, sc. Ecetranis, atque Antiatibus. cf. Niebhr. ii. p. 255.

5 *Censa*] Numerus civium auctus, quamvis pestilentia et bella atrocia premebant, sine dubio a victis quibusdam populis proveniebat, qui in civitatem Romanam ita venerant, ut municipes essent. Nomen quoque Latinum crebris Volscorum et Aequorum incursionibus prope deletum fuit, et plura oppida Latina iam in clientelam Romae se receperant. cf. Niebhr. ii. p. 255.

6 *Valerii filio*] Is procul dubio idem est, qui biennio post consul, vocatur in Fastis Capitolinis M. Valerius, M'. filius, Volusi nepos. Lege igitur hoc loco cum Sigonio, M'. sive *Manii filio.* Neque enim, ut idem recte annotat, quum quis nominabatur, a patris nomine gentilitio, sed a praenomine designabatur. Manius ille Valerius fuit dictator anno U. C. 260. Crev. cf. supr. ii. 30.

7 *Virginius maxime et tribuni*] sc. Et caeteri tribuni. Loquendi genus ap. nostrum usitatum.

lege agerent, duum mensium spatium consulibus datum est U. C. 296.
ad inspiciendam legem: ut, quum edocuissent populum, A. C. 456.
quid fraudis occultae ferretur, sinerent deinde suffragium
inire. Hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit.
8 Nec diuturnam quietem Aequi dederunt: qui, rupto foe- Bellum
dere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium cum
ad Gracchum Cloelium deferunt. Is tum longe princeps Aequis.
in Aequis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde
in Tusculanum, hostili populatione veniunt, pleniqne prae-
dae in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P.
Volumnius, A. Postumius, legati ab Roma, venerunt que-
stum iniurias, et ex foedere res repetitum. Eos Aequorum
imperator, 'quae mandata habeant ab senatu Romano, ad Legati
'quercum' iubet 'dicere: se alia interim acturum.' Quer- Rom.
cus ingens arbor praetorio imminebat, cuius umbra opaca spreti.
sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, 'et haec,' inquit,
9 'sacrata quercus, et quicquid deorum est, audiant foedus a
'vobis ruptum: nostrisque et nunc querelis adsint, et mox
'armis; quum deorum hominumque simul violata iura ex-
'sequemur.' Romam ut rediere legati, senatus iussit, alte-
rum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum
ducere; alteri populationem finium Aequorum provinciam
dedit. Tribuni suo more impedire delectum: et forsitan
ad ultimum impedissent; sed novus subito additus terror
est. Vis Sabinorum ingens prope ad moenia urbis infesta 26.
populatione venit. Foedati agri, terror iniectus urbi est. Sabini bel-
Tum plebs benigne arma cepit: reclamantibus frustra tri- lum infe-
bunis, magni duo exercitus scripti. Alterum Nautius con- runt.
1 tra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per ex-
peditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tan-
tam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad
eam, prope intacti bello fines Romani viderentur. Minu- Minucius
cio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio male rem
fuit: nam, quum haud procul ab hoste castra posuisset, gerit adver-
nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. sus Aequos.
Quod ubi senserant hostes, crevit ex metu alieno, ut fit,
audacia: et, nocte adorti castra, postquam parum vis aperta
profecerat, munitiones postero die circumdant. Quae prius-

8 *Rupto foedere*] Errasse videtur Livius, qui foedus Romanorum cum Volscis ictum ad Aequos spectasse existimat. Romam Volscos ab Aequis arte sua solita dissociarant, quippe Ecetram atque Antium Volscis concesserant, ut in sua ipsorum potestate essent, atque ita per septuaginta exinde annos pacem cum Volscis littoralibus servabant. cf. infr. vi. 2. Niebhr. ii. p. 254.

9 *Sacrata quercus*] Haud scio an quercus haec sit sacrata, qualis apud Vascones, *the oak of Guernica*, hodie celebratur.

1 *Ad Eretum*] Oppidum in Sabinis propinquum Nomento, et ad Tiberim xviii. mill. pass. a Roma in via Salaria situm.

U. C. 296. A. C. 456.

quam, undique vallo obiecto, clauderent exitus, quinque
equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere,
consulem exercitumque obsideri. Nihil nec tam inopina-
tum, nec tam insperatum accidere potuit. Itaque tantus
pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra,
hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt: in quo
quum parum praesidii videretur, dictatoremque dici pla-
ceret, qui rem perculsam restitueret, L. Quinctius Cincin-
natus consensu omnium dicitur. Operae pretium est au- 2
dire, qui omnia prae divitiis humana spernunt, neque ho-
nori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse
affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quinc-
tius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc
navalia sunt, quattuor iugerum colebat agrum, quae prata
Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palae
innisus, seu quum araret; operi certe, id quod constat,
agresti intentus; salute data in vicem redditaque, rogatus,
'ut, quod bene verteret ipsi reique publicae, togatus man-
'data senatus audiret,' admiratus, rogitansque, 'satin' salva
'essent omnia?' togam propere e tugurio proferre uxorem
Raciliam iubet. Qua simul, absterso pulvere ac sudore,
velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes con-
salutant: in urbem vocant: qui terror sit in exercitu, ex-
ponunt. Navis Quinctio publice parata fuit: transvec-
tumque tres obviam egressi filii excipiunt; inde alii pro-
pinqui atque amici; tum Patrum maior pars. Ea fre-
quentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est
domum. Et plebis concursus ingens fuit: sed ea nequa-
quam tam laeta Quinctium vidit; et imperii nimium, et
virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa qui- 3
dem nocte nihil praeterquam vigilatum est in urbe.

L. Quinctius dictator.

Ex opere rustico sumitur.

27. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset,
magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciae gentis,
sed qui, quum stipendia pedibus propter paupertatem fecis- 4
set, bello tamen primus longe Romanae iuventutis habitus
esset. Cum magistro equitum in concionem venit, iusti-
tium edicit, claudi tabernas tota urbe iubet, vetat quemquam
privatae quicquam rei agere. Tum, quicunque aetate
militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis

2 *Operae pretium est audire*] cf. Plin. H. N. xviii. 4. Dion. x. 24. Plinius agrum in Vaticano fuisse, et *viatorem* ad Quinctium missum, qui, eum campestre solum indutum, et aratrum ducentem invenit.

3 *In ipso*] Praepositionem *in* ex coniectura I. Fr. Christii omisit Bekker. Nescio an locus elegantior sit, sed nihil opus est mutatione, quippe plebs dolebat imperium nimium, h. e. nimis amplum esse, et virum in ipso imperio exercendo nimis vehementem fore.

4 *Stipendia pedibus*] Ut cui *equus publicus* non datus esset. Sed poetica haec narratio. cf. Niebhr. i. p. 431. n. 1013.

5 6 vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo U. C. 296.
adessent: quibus aetas ad militandum gravior esset, vicino A. C. 456.
militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria
coquere iussit. Sic iuventus discurrit ad vallum petendum:
sumpsere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo
est: impigreque omnes ad edictum dictatoris praesto fuere.
Inde composito agmine, non itineri magis apti, quam
proelio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister
equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas
tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: 'Adderent
7 'gradum; maturato opus esse, ut nocte ad hostem perve-
'nire possent: consulem exercitumque Romanum obsideri:
'tertium diem iam clausos esse: quid quaeque nox aut dies
'ferat, incertum esse: puncto saepe temporis maximarum
'rerum momenta verti. Accelera signifer, sequere miles,'
inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. Media
nocte in Algidum perveniunt: et, ut sensere, se iam prope
hostes esse, signa constituunt. Ibi dictator, quantum nocte 28.
prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui
tractus castrorum, quaeque forma esset, tribunis militum
imperavit, ut sarcinas in unum coniici iubeant, militem
cum armis valloque redire in ordines suos. Facta, quae
imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum
8 omnem longo agmine circumdat hostium castris, et, ubi
signum datum sit, clamorem omnes tollere iubet: clamore
sublato, ante se quemque ducere fossam, et iacere vallum. Circumvallat Aequos.
Edito imperio, signum secutum est: iussa miles exsequitur;
clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium,
et in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium
ingens facit. Romani, 'civilem esse clamorem, atque
'auxilium adesse,' inter se gratulantes, ultro ex stationibus
ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat:
'Illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab
'suis coeptam: mirumque esse, ni iam exteriore parte

5 *Vallisque duodenis*] Valli sunt rami arborum caesi, ex quibus solo infixis et inter se implicitis fit vallum. Leves eos, et bifurcos plerosque, vel trium, aut, quum plurimum, quattuor ramorum caedebant Romani, teste ipso Livio, xxxiii. 5. CREV. Milites Romani ternos aut quaternos vallos plerumque ferebant. cf. Lips. de Mil. Rom. v. 11.

6 *Martio*] In cod. Florent. haec pagina deest, sed in cod. Leid. 2. optimo omittitur vox *Martio*: quod probat Niebhr. ii. n. 608. qui *Campum Coelimontanum* sive *Minorem* hic spectari putat, quippe in Algidum exercitus ducendus erat. cf. Scaliger. in Catull. lv. infr. vii. 23.

7 *Pervenire possent*] Optimi *posset*. Scribendum *perveniri posset*, quod ex suo vet. libro notavit Muretus. Haec fere Gronovius. Antiquissimus e nostris consentit cum libro Mureti, nisi quod ultimum *i* vocis *perveniri* est a secunda manu. CREV. *Perveniri posset* in textum recepit Bekker.

8 *Longo agmine*] Quod Anglice dicimus "in column:" centuriae singulae quattuor milites in fronte habebant, quum itineri instructum esset agmen. cf. Niebhr. ii. not. 609.

U. C. 296. A. C. 456.

'castra hostium oppugnentur. Itaque arma suos capere,
'et se subsequi' iubet. Nocte initum proelium est a legio-
nibus: dictatori clamore significant, ab ea quoque parte
rem in discrimine esse. Iam se ad prohibenda circumdari 9
opera Aequi parabant, quum, ab interiore hoste proelio
coepto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munienti-
bus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi
dedere: pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce
prima iam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus
unum exercitum pugnam sustinebant. Tum a Quinctiano
exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, in-
vaditur vallum. Hic instabat nova pugna: illa nihil remi-
serat prior. Tum, ancipiti malo urgente, a proelio ad
preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in
occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire
sinerent. Ab consule ad dictatorem ire iussis ignominiam
infensus addidit. Gracchum Cloelium ducem principesque 1
alios vinctos ad se adduci iubet, oppido Corbione decedi;
'Sanguinis se Aequorum non egere: licere abire: sed, ut
'exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse
'gentem, sub iugum abituros.' Tribus hastis iugum fit,
humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata.
Sub hoc iugo dictator Aequos misit.

Sub iugum mittit.

29. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos
enim emiserat) praedam omnem suo tantum militi dedit:
consularem exercitum ipsumque consulem increpans, 'Care-
'bis,' inquit, 'praedae parte, miles, ex eo hoste, cui prope
'praedae fuisti: et tu, L. Minuci, donec consularem animum
'incipias habere, legatus his legionibus praeeris.' Ita se
Minucius abdicat consulatu, iussusque ad exercitum manet.
Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens
erat, ut beneficii magis, quam ignominiae, hic exercitus 2
memor, et coronam auream dictatori libram pondo decre- 3
verit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romae 4

9 *Prohibenda*] Proprie scribendum fuisse *ad prohibenda circumdanda opera*, idque idem esse, atque ad prohibendum, ne opera circumdarentur, monet Stroth.

1 *Cloelium*] Vide infr. iv. 10. ubi Cloelius iterum in proelio captus est. Hanc victoriam ab altera ibi narrata adumbratam fuisse censet Niebhr. ii. p. 268, quippe, quum Quinctius triumphum duxerit, illum duci hostium capto pepercisse omnino a Romanis moribus alienum fuisset.

2 *Coronam*] Obsidionalem. cf. infr. vii. 37.

3 *Libram pondo*] Locutionem hanc ellipticam esse docet I. Fr. Gronovius in libro i. 6. de pecun. vet. et ita integrari debere, coronam *habentem pondus* libram pondo. Eandem locutionem restituit Gronov. infr. iv. 20.

4 *Patronum*] Haud ab re foret animadvertisse, quod infr. xxii. 29. et 30. legiones *M. Minucii* dictatorem Fabium consalutant *patronum*, perinde ac si res a Marco Minucio gestae in gentilem suum Lucium translatae essent. Niebhr. ii. n. 611.

a Q. Fabio praefecto urbis senatus habitus triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi iussit. Ducti ante currum hostium duces: militaria signa praelata: secutus exercitus praeda onustus. Epulae instructae dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali et sollennibus iocis, comissantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est.

U. C. 296.
A. C. 456.

5 mine triumphali et sollennibus iocis, comissantium modo,

Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia
6 M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exsilium abiit. Quinctius sexto decimo die dictatura, in sex menses accepta, se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. Ad vas-
7 tatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est: sed, quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere. Plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt a canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Haec eo anno gesta.

Volscius falsus testis damnatus.

Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. 30.
Cuius initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat: ulteriusque ventum foret, (adeo exarserant animis) ni, velut dedita opera, nocturno

U. C. 297.
A. C. 455.
Q. Minucio, C. Horatio Coss.

5 *Solennibus iocis*] Iocis in triumpho usitatis, quos militaris turba tum gestiens et gaudio lasciviens, fundebat sive in devictos hostes, sive in duces suos, et ipsum nonnunquam imperatorem. Vid. infr. iv. 53. et Sueton. Caes. 49 et 51.

6 *M. Volscii*] Quem quaestores ann. 295. falsi testimonii reum *ad populum* fecerant.

7 *Minucio Fabius Quintus successor*] Haec omnia de Minucii abdicatione et Fabii in eius locum suffectione mirum quantum a Fastis Capitolinis discrepant, quippe in Fragmentis nuper in Foro Romano repertis, et a Burghesio acumine suo solito illustratis legimus,

C. NAUTIUS. SP. F. SP. N. RUTILUS II.	. . . . F. N. . . . CARVENTANUS.
	IN MAG. MORTUUS EST. IN EIUS L. F. EST
	L. MINUCIUS. P.F.M.N. ESQUILIN. AUGURIN.
L. QUINCTIUS L. F. L. N. CINCINNAT.	DICT. } REI GERUNDAE CAUSA.
L. TARQUITIUS L. F. FLACCUS.	MAG. EQ. }

Ita Burghesius, "mi sembra quindi licita l'opinare che la perdita del suo consolato non fosse che temporarea, vale a dire finchè duro l'autorità del Dittatore che l'aveva deposito." Notat insuper, quod Fabius, qui unica gentis Fabiae stirps erat, si Dionysius audiendus sit, modo *ter* consul fuerat, quum in secundum decemvirorum collegium ascriptus esset; quae res aliter fuisset, si hunc *quartum* consulatum gessisset. cf. infr. viii. 33. ubi hanc rem Fabius Ambustus perstringit. Haud scio an Fabius Vibulanus, ut *praefectus urbis*, tertium exercitum ad consulem periculo eximendum duxerit, et in castris, post reditum dictatoris et consulis Romam, manserit. Huic sententiae assentit Niebhr. ii. p. 297. qui Fabium, non Quinctium, consuli subsidio profectum esse suspicatur, et Quinctium dictatorem rei gerundae causa contra M. Volscium, Kaesonis filii sui accusatorem, creatum esse.

U. C. 297. A. C. 455. impetu Aequorum Corbione amissum praesidium nuntiatum esset. Senatum consules vocant. Iubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde, posito legis certamine, nova de delectu contentio orta.
Bella cum Aequis et Sabinis. Vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, quum 8
alius additur terror: Sabinum exercitum praedatum decendisse in agros Romanos; inde ad urbem venire. Is metus perpulit, ut scribi militem tribuni sinerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi praesidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus: id modo excepere, ne postea eosdem tribunos iuberent. Tribunicia comitia, ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset, extemplo habita. Tricesimo sexto anno a primis tri- 9
bunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus: 1
itaque cautum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, quum iam Aequi, Corbione interfecto praesidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: 2
multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modo,
U. C. 298. A. C. 454. sed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum praesidium.

M. Valerio, Sp. Virginio Coss. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi 3
forisque otium fuit: annona propter aquarum intemperiem
31. laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. 4
U. C. 299. A. C. 453. T. Romilio, C. Veturio Coss. Tribuni plebis iidem refecti sequente anno, T. Romilio,
C. Veturio consulibus, legem omnibus concionibus suis 5
celebrabant. 'Pudere se numeri sui nequicquam aucti, si

8 *Consulare imperium*] Quippe consulum *imperium* erat; tribuni nec imperium nec potestatem habebant, sed *auxilii lationem* adversus consules. Crev.

9 *Tricesimo sexto anno*] Exeunte, si numeretur duplex illud par consulum, omissum a Livio, de quo monuimus supr. ii. 39. Si eorum ratio non haberetur, hic annus esset tricesimus quintus incipiens, ut cuivis patebit numeranti a consulibus Sp. Cassio et Postumo Cominio, quorum in magistratu primi tribunī creati sunt. Crev.

1 *Bini ex singulis classibus*] cf. supr. ii. 33. et 58. *Itaque*, sc. ut *ita* crearentur.

2 *Ortonam*] Pro *Ortona Artenam* (Volscorum) legendum suspicatur Gul. Gell. Eq. Aur. Topogr. Roman. i. p. 201. cf. supr. ii. 43. infr. iv. 61.

3 *Domi .... otium*] Contra Dion. Excerpt. xxii. et Zonar. non mediocres contentiones fuisse, et patres plures e plebeiis ducibus clam sustulisse.

4 *De Aventino publicando lata lex est*] sc. Lex Icilia de Aventino. Niebhr. ii. p. 299. putat patricios de *possessionibus* suis in Aventino decedere coactos esse, quo magis ager Aventinus totus plebi assignaretur. Maximi enim momenti erat plebi, ut mons Aventinus, qui extra pomoerium, et idcirco auspiciis patriciis non subiectus erat, totus sibi assignaretur, ut tanquam arx plebeiis pateret, neque dominis patriciis obnoxius esset. *Publicatus* vero ager dicitur, quod possessiones, quas tanquam *privato* iure tenebant possessores, in *publicum* receptae sunt, et tanquam *publici iuris* iterum factae.

5 *Legem omnibus concionibus suis celebrabant*] Legis assiduam mentionem faciunt in omnibus suis ad populum orationibus. Mirum profecto

'ea res aeque suo biennio iaceret, ac toto superiore lustro U. C. 299.
'iacuisset.' Quum maxime haec agerent, trepidi nuntii A. C. 453.
ab Tusculo veniunt, Aequos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens eius populi meritum morandi auxilii.
6 Ambo consules, cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum: supra septem millia Victi
hostium caesa: alii fugati: praeda parta ingens. Eam Aequi.
propter inopiam aerarii consules vendiderunt. Invidiae tamen res ad exercitum fuit, eademque tribunis materiam criminandi ad plebem consules praebuit. Itaque ergo, ut
7 magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies U. C. 300.
8 dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; A. C. 452. Sp. Tar-
Veturio ab L. Alieno, aedile plebis. Uterque magna peio, A. A-
Patrum indignatione damnatus, Romilius decem millibus terio Coss.
aeris, Veturius quindecim. Nec haec priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules. 'Et se damnari posse' aiebant: 'et plebem, et tribunos legem ferre 'non posse.' Tum, abiecta lege, quae promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. 'Finem tandem 'certaminum facerent. Si plebeiae leges displicerent, at 'illi communiter legum latores, et ex plebe, et ex Patribus, 'qui utrisque utilia ferrent, quaeque aequandae libertatis 'essent, sinerent creari.' Rem non aspernabantur Patres:

videri debet a Livio hic omissas esse cruentas prope tribunorum cum consulibus contentiones, et asperrimam Siccii Dentati adversus eosdem consules actionem pro lege agraria, quam tribuni revocabant. Vide apud Dion. x. 31. 32. luculentam eius orationem, in qua se ipse commendans narrat se quadragesimum iam annum militantem, centum viginti pugnis interfuisse: vulnera quinque et quadraginta, adversa omnia, excepisse: virtutis ergo donatum fuisse quattuordecim coronis civicis, tribus muralibus, octo proeliaribus, torquibus aureis tribus supra octoginta, armillis aureis sexaginta, hastis decem et octo, phaleris quinque et viginti. Cetera pete ex Dion. Siccium laudant quoque Val. Max. iii. 2. et Plin. H. N. vii. 28. Crev.

6 *Ambo consules*] Quum tribuni delectum impedirent, senatus iussit patricios cum clientibus bellum per se ipsos adversus Aequos gerendum suscipere: iisque civibus, qui consulibus paruissent, propitios; qui eos deseruissent, iratos invocavit deos. Tum Siccius, de quo supra, sponte nomen dedit, atque etiam octingentos secum traxit voluntarios, quorum stipendia emerita erant: cum quibus ab infenso consule in apertam perniciem missus, malevolentiam ducis virtute effugit, praecipuumque victoriae decus tulit. Crev.

7 *A. Aterio*] De huius consulis nomine miro dissentiunt auctores quippe "lex de multae sacramento" his consulibus perlata est. Pighius *Aeternio* probat ut codd. pluribus firmatum, Sigonius autem *Aterio*. In Plin. vii. 28. *Aterio* reposuit Harduinus, licet sex codices pro *Aternio* faciunt. Ap. Gellium xi. 1. legem *Aterniam* in plur MSS. legimus: sed haec omnia missa faciamus, quoniam in cod. Cic. de Rep. ii. 35. legitur *Aternius*, quam lectionem confirmant fragmenta Fast. Capit. a Burghesio edita. De hoc nomine nemo doctius disseruit quam harum doctrinarum magister ille Burghesius. Legem hanc de multis *Tarpeiam* appellat Festus in voc. *Peculatus*. *Aternium* probant Niebhr. et Arnold.

8 *C. Claudio Cicerone*] Romilium a Siccio Dentato, quem favor plebis ad tribunatum evexerat, accusatum esse Dion. et Plin. auctores sunt. Crev.

U. C. 300. A. C. 452. Legati Athenas missi, legum causa.

'daturum leges neminem, nisi ex Patribus,' aiebant. Quum
de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi
legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sul- 9
picius Camerinus; iussique inclutas leges Solonis descri- 1
bere, et aliarum Graeciae civitatium instituta, mores, iuraque
noscere.

32.

U. C. 301. A. C. 451. P. Curiatio, Sex. Quinctilio Coss.

Ab externis bellis quietus annus fuit; quietior insequens,
P. Curiatio et Sex. Quinctilio consulibus, perpetuo silentio
tribunorum: quod primo legatorum, qui Athenas ierant,
legumque peregrinarum exspectatio praebuit; dein duo
simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, foeda 2
homini, foeda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus; multae et clarae lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cuius locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quinctilius, quattuor tribuni plebis. Multiplici clade foedatus annus: ab hoste otium fuit.

U. C. 302. A. C. 450. C. Menenio, P. Sestio Coss.

Inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus.
Neque eo anno quicquam belli externi fuit: domi motus
orti. Iam redierant legati cum Atticis legibus: eo intentius
instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium
fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, et ne 3
quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne
plebeii, controversia aliquamdiu fuit: postremo concessum
Patribus, modo ne lex Icilia de Aventino, aliaeque sacratae 4
leges abrogarentur.

9 *Athenas*] De hac legatione Athenas missa, et de legibus Solonis descriptis alia aliis scriptoribus placent. Cicero in Rep. ii. 36. de Solone omnino silet, sed in Legg. ii. 23. quaedam "translata de Solonis fere legibus" memorat: contra in Orat. i. 44. *ius civile* Romanis fontibus deductum scribit. Vicus, Gibbonius, et plures alii legationem hanc respuunt, Gibbonius vero narrationem illam de Hermodoro Ephesio, quam ap. Cic. Tusc. Qu. v. 36, et Plin. H. N. xxxiv. 11. habemus, probat. Niebhr. ii. p. 302. legatos Athenas missos fuisse censet, qui leges *politicas* Atheniensium tantum describerent; Wachsmuth. p. 369. medium tenet cursum. Fieri potest ut haec legatio in Magnam Graeciam missa sit, et, nomen Solonis legibus decemvirorum perinde atque auctoritatem Pythagorae institutis Numae praetendi, e republica visum fuerit.

1 *P. Sulpicius*] Praenomen *Servium* pro *Publio* substituendum esse cum Sigonio consentit Pighius. *Servium* reponit Crevier, sed Bekker. cum Kreyssig. facit.

2 *Pestilentia*] Quam per omnem Italiam divulgatam scribit Dion. x. 53. 54.

3 *Ne quis ... alius*] ap. Cic. de Rep. ii. 36. "inita ratio est ut et consules, et tribuni plebis magistratu se abdicarent, atque ut decemviri maxima potestate sine provocatione crearentur, qui et summum imperium haberent et leges scriberent."

4 *Aliaeque sacratae leges*] "*Sacratae leges*, sunt, quibus sancitum est, qui quid adversus eas fecerit, sacer alicui deorum sit cum familia pecuniaque." Festus. In harum numero erat lex illa de tribunis quae ap. Dion. vi. 69. recitatur. cf. supr. ii. 33. Quod si haec vera sint, quae Livius narrat, quamvis decemviris rempublicam administrantibus nulli tribuni plebis essent, tamen si modo plebi visum fuerit tribunos creari, sacrosanctam illam auxilii lationem habu-

5 Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit: laeta enim principia magistratus eius nimis luxuriavere. Eo citius lapsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur
6 consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap.
7 Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Iulius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honos redditus: et Sestio alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres, qui Athenas ierant: simul ut pro legatione tam longinqua praemio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova iura usui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quoque aetate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratus penes Appium erat favore plebis: adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente omnisque aurae popularis captator evaderet,
8 pro truci saevoque insectatore plebis. Decimo die ius populo singuli reddebant. Eo die penes praefectum iuris

U. C. 302.
A. C. 450.
33.
Decemviri creati.

U. C. 303.
A. C. 449.

Decemvirorum annus I.

issent. Nescio an nova quadam lege tribunos plebis invitis patribus creari prohibitum fuerit.

5 *Anno trecentesimo altero*] Henr. Dodwell. Diss. de cyclis Romanorum, x. 86, hic *altero* exponit *secundo*, putatque decemviros anno trecentesimo secundo exeunte designatos esse, magistratum gessisse anno trecentesimo tertio. Sed non videtur pati Latinitas, ut *trecentesimus alter* intelligatur *trecentesimus secundus*. *Alter* quidem idem est interdum ac *secundus*, sed ita ut numerus qui designatur per vocem *alter*, proxime semper sequatur eum numerum cui coniungitur. Sic *alter ab illo*, *unus et alter*. Sic infra ix. 34. *En illius Appii progenies, qui decemvir in annum creatus, altero anno se ipse crearit; tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus* etc. Igitur annus *trecentesimus alter*, sive *alter a trecentesimo*, est profecto trecentesimus primus. Et frustra nobis obiiceretur rationes annorum exactorum, et eorum qui sequuntur, aliud postulare. Praeterquam quod enim in ea re aliqua est difficultas, ut videre quivis poterit, nunquam nobis persuadebimus ita diligentem et religiosum in numerandis annis fuisse Livium, ut omnia sibi plane et ad amussim conveniant. Nihil tamen mutavimus in annis qui ad marginem apponuntur ex sententia Dodwelli, ne totam chronologiae eius rationem, quae alioquin sat belle se habet, perturbaremus. Crev. *Secundo* probant Niebhr. et Arnold.

6 *Ap. Claudius*] In Fragm. Fast. Capit. Ap. Claudius, Ap. F. M. N. Crass. Inregill. Sabinus II. legitur, quem Burghesius Atti Clausi filium esse, iam aetate provectum, contendit. Appium quoque illum, qui viam unam dissolvendae tribuniciae potestatis patribus ostendit, supr. ii. 44. ipsum Attum Clausum esse idem confirmat. In eius sententiam prorsus accedit Niebhr. ii. not. 754.

7 *L. Veturius*] Pro *Lucio* in Fragm. Fast. Capit. *Spurium* legimus, atque ap. Diodorum quoque. Dionysius *Titum* scribit.

8 *Decimo die*] Alius atque alius in vices, atque qui ius dicebat, mox *praefectus iuris* appellatur. Strorh. Nescio an *penes praefectum urbis* legendum sit, ut Niebhr. suspicatur ii. n. 715.

U. C. 303. fasces duodecim erant: collegis novem singuli accensi ap- 9
A. C. 449. parebant: et in unica concordia inter ipsos (qui consensus 1
privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios aequitas erat.

Initio moderati decemviri.

Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere, domi apud P. Sestium, patriciae gentis virum, invento, prolatoque in concionem, in re iuxta manifesta atque atroci, C. Iulius decemvir diem Sestio dixit, et
accusator ad populum exstitit, cuius rei iudex legitimus 2
erat: decessitque iure suo, ut demptum de vi magistratus populi libertati adiiceret.

34. Quum promptum hoc ius velut ex oraculo incorruptum 3
pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exspectatione

Decem tabulas legum ferunt.

propositis decem tabulis, populum ad concionem advocave- 4
runt: et, 'quod bonum, faustum, felixque reipublicae, ipsis, liberisque eorum esset, ire, et legere leges propositas' iussere. 'Se, quantum decem hominum ingeniis provideri 'potuerit, omnibus summis infimisque iura aequasse: plus 'pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus minusve 'esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Roma-
'num, quas consensus omnium non iussisse latas magis, 5
'quam tulisse, videri posset.' Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctae viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatae sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super
alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici priva- 6
tique est iuris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabu-

9 *Accensi*] sc. Apparitores, qui ad iussa decemvirorum praesto essent: haud aliter atque consulem, quo mense fasces non haberet, accensus anteibat. Sueton. Caes. 20. supr. ii. 1.

1 *In unica*] sc. In mira concordia, quae aliquando privatis inutilis, h. e. perniciosa esset, ut Cic. de Off. i. 10. "potest enim accidere promissum ... ut id effici sit *inutile* vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit."

2 *Ad populum*] *Centuriatim* convocatum, quum *in maximo comitiatu* ex Leg. XII Tab. iudicia capitis semper habenda essent. Cic. in Rep. ii. 36, rem totidem ferme verbis narrat, et de capite civis Romani, nisi comitiis centuriatis, statui posse negat. cf. Gravin. de Jur. Publ. XII. Tab.

3 *Quum ... tum*] Non raro particula *quum*, quamvis habeat respondentem sibi *tum*, cum verbo tamen subiunctivi modi coniungitur. Exempla reperies ap. nostrum i. 21. iv. 30. viii. 21. et ap. Cic. quum alibi saepius, tum libr. de Amic. 23. CREV.

4 *Tabulis*] Haud aliter Athenis, expulsis tyrannis iis qui triginta nominati sunt, leges *ἐν σανίσιν* propositae sunt. cf. Andoc. de Myster. 83.

5 *Quas consensus omnium, non iussisse latas magis, quam tulisse*] Ferre leges, magistratuum erat; iubere, populi. Hic Decemviri volunt leges novas, non iuberi solum a populo universo, sed quodammodo ferri. Non enim illis satis est consulere populum, utrum accipiat nunc leges, quales ipsi eas edidere; sed et earum sensum ac verba dirigi ac finiri volunt ex consensu omnium. CREV.

6 *Fons omnis publici privatique est iuris*] De legibus decemvirorum, quid

las; quibus adiectis, absolvi posse velut corpus omnis Ro- U. C. 303.
mani iuris. Ea exspectatio, quum dies comitiorum appro- A. C. 449.
pinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit.
Iam plebs, praeterquam quod consulum nomen, haud se-
cus quam regum, perosa erat, ne tribunicium quidem aux-
7 ilium, cedentibus in vicem appellationi decemviris, quae-
rebat.

35\. Iterum creantur decemviri.

8 Postquam vero comitia decemviris creandis in trinum
9 nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores
quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii,
vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensa-
rent homines; honorem, summa ope a se impugnatum, ab
1 ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. De-
missa iam in discrimen dignitas, ea aetate, iisque honori-
bus actis, stimulabat Ap. Claudium. Nescires, utrum in- Ap. Claudii ambitio.
ter decemviros, an inter candidatos, numerares: propior

spectarent, mire discrepant auctores. Dion, quem ap. Zonaram vii. 28, legimus, ordines civitatis *iure publico* aequatos esse; Livius *imperium consulare diminutum*, iii. 9. necnon omnia *privata* summis infimisque aequata *iura*, iii. 34: Dion. x. 50. *ius civile* sc. privatum, solum aequatum. Haud dubie de his rebus omnibus leges a decemviris promulgatae sunt, et idcirco Athenas missi legati, nisi res omnino ficta sit, ut *ius publicum*, sc. quod ad personas attinebat, a Clisthene ordine novo nuper dispositum indagarent, quippe *ius civile* Quiritium, quod ad *res mancipii* et *nec mancipii* spectabat, ab Atheniensi omnino alienum esset. Inter alias maximi momenti res mutatas haud dubie erat, quod patricii aeque atque clientes sui, qui hactenus apud aerarios erant, in tribubus una cum plebeiis dispositi sunt, atque iuniores patrum cum senioribus dignitate aequati: necnon tribus illae veteres patriciae abrogatae. cf. Niebhr. ii. p. 314. Hugo. Gesch. des Röm. Rechts. vol. i.

7 *Appellationi*] Codices *appellatione*, sed *appellationi*, quod legendum suspicatur Drak., in textum receperunt Stroth. et Bekker.

8 *Trinum nundinum*] Trinum nundinum, sive trinundinum, erat id temporis spatium intra quod ter nundinae agebantur. Nundinae autem nono quoque die, unde etiam traxere nomen, recurrebant: ut rustici, octo diebus agris operati, nono die in urbem vendendi mercandique causa commearent. Igitur comitia, sive legibus rogandis, sive iudiciis exercendis, sive creandis magistratibus, trinundino ante indici solebant, ut rustici, qui non fere in urbem, nisi nundinis, veniebant, rem versare animis et expendere, spatio dato, possent, antequam in suffragium mitterentur. Crev. Sed Livius προληπτικῶς loquitur, quippe non nisi post legem Hortensiam an. 458. U. C. comitia in trinum nundinum indicere in usum venit: Ernest. in Clav. Cic. trinundinum non viginti quattuor sed septemdecim dierum summam conficere animadvertit, quum nundinae secundae more Latino bis numerantur. Similiter septem tantum dies binis nundinis interiectos fuisse diserte asserit Varr. de Re Rust. ii. 3. Hinc evenit ut nundinae re vera *octavo quoque die* recurrerent. Niebhr. ii. p. 213.

9 *Tanta exarsit ambitio*] Tantum certamen, tantus fuit ardor petendi honoris. Sedulo distingue *ambitionem* ab *ambitu*. *Ambitus* crimen est, et designat pravas legibusque vetitas vias affectandi alicuius magistratus vel imperii. *Ambitio* desiderium honorum indicat, sed innoxium ac legitimum. Crev.

1 *Demissa*] Ap. Claudium cura quaedam et sollicitudo stimulabat, quum videret clarissimos viros, ea aetate, eisque honoribus actis, demittere in discrimen dignitatem suam. Ceterum hoc loco recte iussit legi Gronovius *demissa* pro *dimissa*. Crev.

U. C. 303. interdum petendo, quam gerendo, magistratui erat. Cri- 2
A. C. 449. minari optimates, extollere candidatorum levissimum quem-
que humillimumque: ipse medius inter tribunicios Duilios
Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: do-
nec collegae quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id
tempus, coniecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet.
Apparere, nihil sinceri esse; 'Profecto haud gratuitam in
'tanta superbia comitatem fore. Nimium in ordinem se 3
'ipsum cogere, et vulgari cum privatis, non tam properan-
'tis abire magistratu, quam viam ad continuandum magi-
'stratum quaerentis, esse.' Propalam obviam ire cupiditati
parum ausi obsecundando mollire impetum aggrediuntur.
Comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, 4
munus consensu iniungunt. Ars haec erat, ne semet ipse
creare posset; quod praeter tribunos plebis (et id ipsum
pessimo exemplo) nemo unquam fecisset. Ille enimvero,
quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedi- 5
mentum pro occasione arripuit: deiectisque honore per 6
coitionem duobus Quinctiis, Capitolino et Cincinnato, et
patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium
causa, et aliis eiusdem fastigii civibus, nequaquam splen-
dore vitae pares decemviros creat: se in primis, quod haud
secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausu-
rum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginen- 7
sis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Poe-
telius, T. Antonius Merenda, K. Duilius, Sp. Oppius Cor-
nicen, M'. Rabuleius.

36. Ille finis Appio alienae personae ferendae fuit. Suo iam
inde vivere ingenio coepit, novosque collegas iam prius,
quam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie
coibant remotis arbitris: inde impotentibus instructi con- 8

2 *Propior petendo*] Similior petenti, quam gerenti magistratum. Rup.

3 *In ordinem se ipsum cogere*] Se parem quodammodo ceteris e vulgo facere. Potestate sua supra ceteros eminebat, et extra ordinem reliquorum positus erat Appius. Vulgando se cum privatis, sese redigit quodammodo in ordinem, e quo suus eum magistratus eximebat. Crev.

4 *Minimus natu*] sc. Ex patribus iunioribus, sive minorum gentium.

5 *Impedimentum*] sc. Quod ipse comitia haberet. Stroth. h. e. Id quod illi, quo minus iterum crearetur decemvir, impedimento esse debuerat. Doer.

6 *Per coitionem*] Quod Anglice "coalition" appellamus; coeundo cum ceteris candidatis adversus ingratos sibi competitores.

7 *Creati*] In horum numero quinque plebeii, si Niebuhrium audiamus, scilicet, T. Antonius, M'. Rabuleius, quos Dion. x. 58, ἄνδρας οὐ πάνυ ἐπιφανεῖς vocat, Q. Paetelius, (in quibusdam codd. Paetilius), K. Duilius, Sp. Oppius, quos idem ἐκ τῶν δημοτικῶν fuisse scribit. Haec si modo vera sit coniectura, quam variis argumentis confirmat Niebhr., aequatum inter ordines *ius publicum* videmus. Wachsmuthio aliter placuit, p. 358.

8 *Impotentibus*] sc. Immoderatis. *Rari aditus*, genitivus singularis numeri, ut, *exactae aetatis Camillus erat* vi. 22. *suarum rerum erant* infr. 38. Stroth.

U. C. 304.
A. C. 448.
Decemvirorum annus II.

siliis, quae secreto ab aliis coquebant, iam haud dissimu-
lando superbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad
9 Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiae sollennes
ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus pri-
mum honoris diem denuntiatione ingentis terroris insignem
fecere. Nam quum ita priores decemviri servassent, ut
unus fasces haberet, et hoc insigne regium in orbem, suam
cuiusque vicem, per omnes iret, subito omnes cum duode-
nis fascibus prodiere. Centum viginti lictores forum im-

Decemvirorum insolentia et tyrannis.

1 pleverant, et fascibus secures illigatas praeferebant: nec
attinuisse demi securim, quum sine provocatione creati es-
sent, interpretabantur. Decem regum species erat, multi-
plicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Pa-
trum, ratis caedis causam ac principium quaeri: ut, si quis
memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo mi-
sisset, statim virgae securesque etiam ad ceterorum metum
expedirentur. Nam, praeterquam quod in populo nihil
2 erat praesidii, sublata provocatione, intercessionem quoque
consensu sustulerant: quum priores decemviri appellatione
collegae corrigi reddita ab se iura tulissent; et quaedam,
quae sui iudicii videri possent, ad populum reiecissent.
Aliquamdiu aequatus inter omnes terror fuit: paullatim totus vertere in plebem coepit. Abstinebatur a Patribus: in humiliores libidinose crudeliterque consulebatur: hominum, non causarum, toti erant: ut apud quos gratia vim aequi haberet. Iudicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam appellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut poeniteret, non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in praesentis modo temporis eos iniuriam conspirasse, sed foedus clandestinum inter ipsos iureiurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii, et inde 37.
libertatis captare auram, unde servitutem timendo in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare, quae fierent; et

9 *Idus tum Maiae*] cf. Supr. iii. 6. ubi principium anni consularis Kalendis Sextilibus agebatur. Causam mutationis ap. Dion. x. 59. legimus.

1 *Nec attinuisse demi securim . . . interpretabantur*] Consuetudo erat iam inde a Valerio Publicola tradita, ne secures fascibus illigatae praeferrentur in urbe consulibus. Sed id decemviri ideo factum esse dicebant, quod a consulibus provocare ad populum liceret. Unde, quum ipsi sine provocatione creati essent, interpretabantur, id est, interpretando mentem huius consuetudinis, statuebant ea se non teneri, nec ullam esse rationem cur demerent e fascibus secures. Crev.

2 *Provocatione*] sc. Ad populum. *Intercessionem* h. e. decemvirorum adversus collegam.

U. C. 304. A. C. 448.

credere, haud indignis accidere. Avide ruendo ad libertatem in servitutem lapsos iuvare nolle: cumulare quoque iniurias, ut taedio praesentium consules duo tandem et status pristinus rerum in desiderium veniant. Iam et pro-

Duae tabulae prioribus X. additae.

cesserat pars maior anni, et duae tabulae legum ad prioris 3
anni decem tabulas erant adiectae: nec quicquam iam superesset, si hae quoque leges centuriatis comitiis perlatae essent, cur eo magistratu reipublicae opus esset. Exspectabant, quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, quonam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam repararent. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri, et decemviri, 4
qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebei, patriciis iuvenibus saepserant latera: eorum catervae tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem plebisque res; quum fortuna, qua quic- 5 6
quid cupitum foret, potentioris esset. Et iam ne tergo quidem abstinebatur: virgis caedi, alii securi subiici; et, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede iuventus nobilis corrupta non modo non ire obviam iniuriae, sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

38. U. C. 305. A. C. 447. Decemvirorum annus III.

Idus Maiae venere. Nullis subrogatis magistratibus, pri- 7
vati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum 8
imminutis, neque ad speciem honoris insignibus, prodeunt. Id vero regnum haud dubie videri. Deploratur in perpe-

3 *Duae tabulae legum*] Quas iniquas fuisse scribit Cic. de Rep. ii. 37. in quibus, ne plebi et patribus connubia essent, sancitum est.

4 *Quum . . . fieri*] In MS. Veith. *fieret: decemviri*, sed *quum* haud raro cum infinitivo historico ap. Liv. coniungitur. cf. supr. ii. 27.

5 *Ferre, agere*] Loquendi genus desumptum a Graecis, φέρειν καὶ ἄγειν. cf. infr. xxii. 3.

6 *Quum fortuna*] Verba haec, et quae sequuntur, quamquam intelligi possunt, tamen nonnihil corrupta puto. Vel legendum *cum fortuna*, ita ut *potentioris esset* ad *quicquid cupitum foret* referatur, h. e. cum successu ita prospero ut cuncta, quae quis potentior cuperet, eius essent. Vel ita: *quum fortuna, quam quisquis cupitum iret, potentioris esset*, ubi *fortuna* de rebus ipsis intelligendum. Sed priorem coniecturam iam occupatam a I. Fr. Gronov. video. In MS. Veith.: *cupitum fuerat.* Str. Mihi quidem arridet interpretatio *cum eo eventu, quo non ius sed vis valeret*, quam I. Fr. Gronov. in iterata sua editione admisit, quemadmodum etiam Glareanus voluisse videtur.

7 *Nullis subrogatis magistratibus*] Hoc decemvirorum collegium lege alia ab illo creatum existimat Niebhr. ut quod locum omnium aliorum magistratuum ex nova reipublicae administrandae institutione haberet, neque annuo spatio finiretur: alioquin interreges munera illorum statim anno spatio finito occupavissent, et ex lege Valeria renitentes cohibuissent. cf. infr. 54. ubi senatum decrevisse legimus, ut decemviri magistratu se abdicarent.

8 *Inhibendum*] sc. Adhibendum, quo sensu verbum *inhibere* saepius occurrit, ut infr. *imperioque inhibendo.* et iv. 53. 58. cf. Cic. Philip. viii. 8. Adiectivum *imminutis* etiam ad *honoris insignibus* intelligendum esse, facile patet. Ceterum in MS. Veith. legitur *adhibendum.* Stroth.

tuum libertas; nec vindex quisquam exsistit, aut futurus videtur. Nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni coepti erant a finitimis populis: imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere: lateque populati, quum hominum atque pecudum inulti praedas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant, spem in discordia Romana ponentes; eam impedimentum delectui fore. Non nuntii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem iniecit. Decemviri consultant, quid opus facto sit. Destitutis inter Patrum et plebis odia addidit terrorem insuper alium fortuna. Aequi alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, praesidium orantes, nuntiant. Is pavor perpulit decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulerent. Citari iubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiae immineret tempestas: omnes vastati agri periculorumque imminentium causas in se congesturos, tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos praeferocis animi conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est praeconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant iamdiu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, 'quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quicquam liberae civitatis fieret.' Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare: curiam inde ac solitudinem
9 circa decemviros intueri; quum et ipsi invisum consensu imperium, et plebs, quia privatis ius non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur; 'iam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, et, quemadmodum Patres vocati non coeant in senatum, sic plebs abnuat delectum.' Haec fremunt plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant.
1 Indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerum erant, amissa publica: tantum ab iniuria se abesse rati, quantum a coetu congressuque impotentium dominorum se

U. C. 305.
A. C. 447.

Sabini agrum Rom. populantur.

Aequi Tusculanum.

Senatum vocant decemviri.

9 *Quum et ipsi*] h. e. *Quum* ex una parte *ipsi* Decemviri id, quod non in curiam convenirent Patres, ita *interpretarentur*, quasi iis omnibus *invisum sit illorum imperium*, ex altera vero plebs, propterea *non convenire patres*, *quia* Decemviris, tanquam, finito iam illorum magistratu, *privatis*, ius non esse vocandi senatum putarent. Stroth. Sed *consensu* propter consensum decemvirorum interpretatur Doer.

1 *Suarumque rerum*] Suis rebus dediti. Sic supr. 36. *hominum, non causarum, toti erant*, et infr. xxiii. 14. In MS. Verth., *amissa publica*. Str.

U. C. 305. A. C. 447. amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores, simul ad pignora capienda, scisci- 2
tandumque, num consulto detrectarent? referunt, senatum in agris esse. Laetius id decemviris accidit, quam si praesentes detrectare imperium referrent. Iubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. Quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quod iis, qui iam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tanquam iure cogenti- 3
bus, senatus paruisset.

39. Asperae sententiae in decemviros.

Sed magis obedienter ventum in curiam est, quam ob- 4
noxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum, proditum memoriae est, post relationem Ap. Claudii, prius- 5 6
quam ordine sententiae rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denuntiantem, tumultum excivisse. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, 'Decem Tarquinios' appellantem, admonentemque, 'Valeriis et Horatiis ducibus pulsos reges. Nec 7 8
'nominis homines tum pertaesum esse; quippe quo Iovem 'appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, dein'cepsque reges appellatos, quod sacris etiam, ut sollenne, 'retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos 'regis: quae si in rege tum eodem, aut in filio regis, 9

2 *Pignora*] Pignoribus enim ablatis coerceri senatores solebant. cf. Cic. de Orat. iii. 1. Philip. i. 5. A. Gellius xiv. 7. *de pignore* quoque *capiendo* disserit, deque multa dicenda senatori, qui quum in senatum venire deberet, non adesset. Stroth. Vide Gaii Institut. iv. § 26.

3 *Si vis abesset*] Qui reliqua nihil a privatis differrent, nisi quod vim adhiberent, quae magistratui tantum competit. Stroth.

4 *Obnoxie*] Timide, tanquam ab humiliter servientibus.

5 *Proditum memoriae*] Valeriis, utpote Messallae gentilibus, primas partes noster semper tribuit, atque eos singulares libertatis amatores effingit.

6 *Post relationem Ap. Claudii*] Postquam Ap. Claudius retulit, quibus de rebus deliberari oporteret. *Referre* est verbum proprium de eo qui aliquid proponit, de quo sententiam dici velit. Crev.

7 *Horatiis ducibus pulsos reges*] Ex Livii historia non satis patet, quo iure Horatii se pellendis urbe regibus duces fuisse praedicare possint. At Dion. tradit M. Horatio auctore defecisse exercitum a Superbo: et eodem iterum consule Porsennam, qui Tarquinios in patriam restituendos susceperat, coactum esse re infecta discedere. Crev.

8 *Nec nominis homines tum pertaesum esse*] Quidam scripti, *nomen.* Noster Sorbonicus, ut et unus e Gronovianis, ambiguus: *nomen is*, incerto librario, utrum *nomen* an *nominis* scribendum esset. Legit Gronovius: *nec nomen homines tum pertaesos esse.* Crev. Sed nihil opus est, verbum enim *pertaedet* et genitivum recipit et accusativum: nisi forsan legendum malis *nec nomen regis tum pertaesum esse.*

9 *In rege tum eodem, aut in filio regis*] Possumus quidem exponere, in hoc eodem rege, cuius modo mentio facta est, aut in Sexto eius filio. Sed τὸ *eodem* hoc modo intellectum, et supervacuum omnino est, et fortasse parum Latine dictum. Quid, si legamus? *in rege tum eodem et filio regis:* id est, in eo qui simul et rex esset, et regis, sc. Tarquinii Prisci, filius. Crev. [*tum eodem*] scribit Bekker.

'ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Vi- U. C. 305.
'derent, ne, vetando in curia libere homines loqui, extra A. C. 447.
'curiam etiam moverent vocem. Neque se videre, qui 'sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam 'illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur,
1 'quanto ferocior dolor libertate sua vindicanda, quam cu'piditas iniusta dominatione, esset. De bello Sabino eos 'referre; tanquam maius ullum populo Romano bellum 'sit, quam cum iis, qui, legum ferendarum causa creati, 'nihil iuris in civitate reliquerint; qui comitia, qui an'nuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi, quod 'unum exaequandae sit libertatis, sustulerint; qui privati 'fasces et regium imperium habeant. Fuisse, regibus 'exactis, patricios magistratus creatos; postea, post seces'sionem plebis, plebieos. Cuius illi partis essent,' rogitare? 'Populares? quid enim eos per populum egisse? Opti'mates? qui anno iam prope senatum non habuerint; tunc 'ita habeant, ut de republica loqui prohibeant? Ne ni'mium in metu alieno spei ponerent: graviora, quae pati'antur, videri iam hominibus, quam quae metuant.'

2 Haec vociferante Horatio, quum decemviri nec irae nec 40.
ignoscendi modum reperirent, nec, quo evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat,
3 oratio fuit precibus, quam iurgio, similis, orantis per sui fratris parentisque eius Manes, 'ut civilis potius societatis, 'in qua natus esset, quam foederis, nefarie icti cum col'legis, meminisset. Multo id magis se illius causa orare, 'quam reipublicae. Quippe rempublicam, si a volentibus 'nequeat, ab invitis ius expetituram. Sed ex magno cer'tamine magnas excitari ferme iras; earum eventum se 'horrere.' Quum aliud, praeterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio iudicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quae patricios coire ad
4 prodendum interregem iubebat: censendo enim, quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, iudicabat;

1 *Quanto ferocior*] *Quanto fortior* reponit Bekker., quam lectionem I. Fr. Gronov. affert, sed *ferocior* Drakenborch. verius videtur.

2 *Nec irae, nec ignoscendi modum*] Nec quatenus exercere iras, nec quatenus patientia uti deberent. Crev.

3 *Precibus, quam iurgio*] Solet interdum in comparationibus Livius particulam *magis* vel *potius* omittere. ut infr. 68. x. 26. xxiii. 43.

4 *Censendo enim*] h. e. Sententiam enim dicendo senatus, eos utique magistratus, qui senatum habere possent, iudicabat: quos privatos iudicabat ille, qui senatum rite coactum negabat, et nullius senatusconsulti faciendi auctor erat.

U. C. 305. A. C. 447.

L. Cornelius decemviros tuetur.

quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi.
Ita labante iam causa decemvirorum, L. Cornelius Malu-
ginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consula-
ribus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset,
simulando curam belli, fratrem collegasque eius tuebatur:
‘Quonam fato incidisset, mirari se’ dictitans, ‘ut decemviros,
‘qui decemviratum petissent, aut socii, aut hi maxime op-
‘pugnarent? aut quid ita, quum per tot menses vacua 5
‘civitate nemo, iustine magistratus summae rerum prae-
‘essent, controversiam fecerit; nunc demum, quum hostes
‘prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quod
‘in turbido minus perspicuum fore putent, quid agatur.
‘Ceterum neminem, maiore cura occupatis animis, verum 6
‘esse, praeiudicium rei tantae afferre. Sibi placere, de eo,
‘quod Valerius Horatiusque ante Idus Maias decemviros
‘abisse magistratu insimulent, bellis, quae immineant, per-
‘fectis, republica in tranquillum redacta, senatu discep-
‘tante, agi: et iam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut
‘comitiorum, quae decemviris creandis decemvir ipse
‘habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in
‘unum annum creati sint, an donec leges, quae deessent,
‘perferrentur. In praesentia omnia praeter bellum omitti
‘placere: cuius si falso famam vulgatam, vanaque non
‘nuntios solum, sed Tusculanorum etiam legatos, attulisse
‘putent, speculatores mittendos censere, qui certius explo-
‘rata referant. Sin fides et nuntiis et legatis habeatur,
‘delectum primo quoque tempore haberi; decemviros, quo
‘cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem aliam
‘praeverti.’

41. In hanc sententiam ut discederetur, iuniores Patrum 7 8
evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque
vociferari, ‘ut de republica liceret dicere: dicturos ad po-

5 *Aut socii, aut hi maxime*] *Aut soli aut hi maxime* legendum censet Crev. *Socii* Stroth. interpretatur, *se socios praebendo.* Haud scio an sensus sit, *ut qui decemviratum petissent, aut socii* eorum, *aut hi* ipsi, h. e. aut per socios aut per se, *decemviros oppugnarent.*

6 *Verum esse*] sc. Non aequum esse quemquam de re tanta sententiam prius iudicatam afferre, h. e. priusquam in iudicium res veniret.

7 *Discederetur*] Ut in hanc sententiam senatusconsultum fieret. Verbum *discedere* hac in re solenne erat. Vocabant tamen propria et peculiari appellatione senatusconsultum *per discessionem* factum, id quod non rogatis neque dictis sententiis, in re scilicet vel clara indubitataque, vel levi et tralatitia, statim transeuntibus in unam partem senatoribus omnibus, aut longe maiore parte, fiebat. Ex illo deliberandi more pendet haec locutio *pedibus ire in sententiam:* quum scilicet, sive unus aliquis, sive plures, sive omnes, non voce et oratione sententiam exponerent; sed solo pedum motu, transeundo scilicet in hanc illamve partem, censerent. Haec fere Manut. in libro de senatu Rom. Crev.

8 *Iuniores Patrum*] sc. Minorum gentium patres, qui Appii partibus haud dubie favebant.

'pulum, si in senatu per factionem non liceat. Neque U. C. 305.
'enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione, posse A. C. 447.
'obstare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros
'esse.' Tum Appius, iam prope esse ratus, ut, ni vio-
lentiae eorum pari resisteretur audacia, victum imperium
9 esset: 'Non erit melius,' inquit, 'nisi de quo consulimus,
1 'vocem misisse:' et ad Valerium, negantem se privato
reticere, lictorem accedere iussit. Iam Quiritium fidem
implorante Valerio a curiae limine, L. Cornelius complexus
2 Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen:
factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quae vellet,
quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri pro-
positum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab residuo Vincunt
tribuniciae potestatis odio, cuius desiderium plebi multo in senatu
acrius, quam consularis imperii, rebantur esse, prope male- decemviri.
bant, postmodo ipsos decemviros voluntate abire magi-
stratu, quam invidia eorum exsurgere rursus plebem. Si
leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset,
aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in im-
periis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem
adduci.

3 Silentio Patrum edicitur delectus: iuniores, quum sine Delectum
provocatione imperium esset, ad nomina respondent. Le- habent.
gionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire
ad bellum, quos praeesse exercitibus oporteret. Prin-
cipes inter decemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius.
Bellum domi maius, quam foris, apparebat. Appii violen-
4 tiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in
Fabio minus in bono constans, quam navum in malitia,
ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi
militiaeque, decemviratus collegaeque ita mutaverant, ut
Appii, quam sui, similis mallet esse. Huic bellum in Sa-
binis, M'. Rabuleio et Q. Poetelio additis collegis, man-
datum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio
5 et T. Antonio et K. Duilio et M. Sergio: Sp. Oppium

9 *Non erit melius*] Verba minantis, ut infr. 48. *quiesse erit melius.* Distinctionem post *non* ponendum censet Doer.

1 *Privato reticere*] Ex iussu privati hominis.

2 *Non cui simulabat consulendo*] h. e. Non revera Valerio consulendo, cui consulere simulabat, sed Appio.

3 *Silentio Patrum*] sc. Neque senatusconsulto facto, neque patribus repugnantibus. cf. Wachsmuth. p. 361. Dion. xi. 21. rem aliter narrat.

4 *In Fabio minus*] *Minus* hic resolvendum videtur in has voces *magis non*, quomodo apud Ter. in Hec. Act. iv. sc. 4. *Non tibi illud factum minus placet, quam mihi*: i. e. Non tibi magis illud factum non placet, seu displicet, quam mihi. Sensus igitur erit: in Fabio magis esse ingenium non constans, sive inconstans in bono, quam navum in malitia. Crev.

5 *K. Duilio*] Duilium et Sergium legioni veteranorum praefectos fuisse censet Niebhr. ii. not. 742.

U. C. 305. A. C. 447. Ap. Claudio adiutorem ad urbem tuendam, aequo omnium 6
decemvirorum imperio, decernunt.

42. Male rem gerunt. Nihilo militae, quam domi, melius respublica administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio essent civibus, fecerant: alia omnis penes milites noxa erat: qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Eretum, et in Algido ab Aequis, exercitus erant. Ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communierant: persecutis hostibus nusquam se aequo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Maius flagitium in Algido, maior etiam clades accepta: castra quoque amissa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordiaque victurus hospitum, (quae tamen non fefellerunt,) contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, posito iam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per aetatem arma ferre possent, custodire moenia, ac pro portis stationes agere iuberent: arma Tusculum ad supple- 7
mentum decernerent, decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem habere: castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandae.

43. L. Siccii mors. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora
decemviri belli domique adiiciunt. L. Siccium in Sabinis, 8
per invidiam decemviralem tribunorum creandorum seces- 9
sionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt: datur negotium militibus, quos miserant expeditionis eius comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere: nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se praevalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nuntiant in castra ceteri, praecipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primo fides nuntiantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepe-

6 *Aequo omnium*] Ita ut par imperium Appii et Oppii esset, ac decemvirorum omnium foret, si in urbe essent. Crev.

7 *Ad supplementum*] *Ac supplementum* coniecit I. Fr. Gronov. nimirum *arma* illis, qui inter fugam illa iactassent, *ac supplementum*, sc. milites, in occisorum locum. Sed Drakenborch. veterem lectionem tuetur *ad supplementum* sc. *praeter*: quo sensu praepositio *ad* haud raro occurrit. cf. xxvi. 5.

8 *Siccium*] De quo supr. in not. ad 31. *Sicinium* ap. plures auctores legimus, *Siccium* ap. Dion. et Plut. cf. Val. Max. iii. 2. Plin. H. N. vii. 28. A. Gell. ii. 11. Festus v. *Obsidionalis*.

9 *Per invidiam*] Capta occasione ex publico in decemviros odio. Cr.

liendos, qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam U. C. 305.
nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio iacen- A. C. 447.
tem armatumque, omnibus in eum versis corporibus,
videre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeun-
tium; profecto ab suis interfectum memorantes, retulere
corpus. Invidiaeque plena castra erant, et Romam ferri
protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei
publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti mi-
litum maestitia, pessima decemvirorum in vulgus fama, est.

Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud 44.
minus foedo eventu, quam quod per stuprum caedemque Appii libido.
Lucretiae urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis
solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem
1 imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiae
2 stuprandae libido cepit. Pater virginis L. Virginius hone-
3 stum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi
militiaeque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique insti-
tuebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro
acri, et pro causa plebis expertae virtutis. Hanc virginem
adultam, forma excellentem, Appius, amore ardens, pretio
ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore saepta
animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum
4 convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem
in servitutem assereret, neque cederet secundum libertatem
postulantibus vindicias: quod pater puellae abesset, locum
iniuriae esse ratus. Virgini, venienti in forum (ibi namque
in tabernis literarum ludi erant,) minister decemviri libi-
dinis manum iniecit; serva sua natam, servamque appel-
lans, sequi se iubebat; cunctantem vi abstracturum. Pavida
puella stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium im-
plorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Icilii Virginia in servitutem asseritur.
populare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam
indignitas rei virgini conciliat. Iam a vi tuta erat; quum
5 assertor, 'Nihil opus esse multitudine concitata' ait; 'se

1 *Plebeiae*] Patriciam fuisse existimat Niebhr. ii. n. 771. qui Diod. xii. 24. *ἐρασθεὶς εὐγενοὺς παρθένου πενιχρᾶς*, citat: sed ex hoc nihil pro certo collegeris.

2 *Lucius Virginius*] ap. Cic. de Rep. ii. 37. *Decimum* legimus; ap. Dion. xi. 28. Cic. de Fin. ii. 20. aliosque auctores, *Lucium*. Codici Cic. de Rep. satis fidendum existimat cel. A. Maius, locum autem illum in Cic. de Fin. corruptum esse.

3 *Honestum ordinem*] h. e. Haud infimus centurio fuerat. cf. infr. xlii. 33. STROTH.

4 *Ut virginem*] Ut postularet virginem sibi addici, tanquam servam suam: neque cederet iis qui postulaturi essent, ut, lite pendente, Virginia in possessione libertatis maneret. *Vindiciarum* nomine intelligitur momentanea possessio rei controversae, donec de ipsa rei proprietate decretorio iudicio statuatur. CREV.

5 *Assertor*] M. Claudius, qui virginem in servitutum asserebat, seu petebat. CREV. Idem *petitor* infr. appellatur: etenim, qui in causis publicis accusator, eum in causis privatis *petitorem* dici monet Stroth.

U. C. 305. 'iure grassari, non vi.' Vocat puellam in ius. Auctoribus, 6
A. C. 447. qui aderant, ut sequeretur, ad tribunal Appii perventum
est. Notam iudici fabulam petitor, quippe apud ipsum
auctorem argumenti, peragit; 'puellam, domi suae natam,
'furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam
'ei esse. Id se indicio compertum afferre, probaturumque
'vel ipso Virginio iudice, ad quem maior pars iniuriae eius
'pertineat. Interim dominum sequi ancillam, aequum
'esse.' Advocati puellae, quum Virginium reipublicae
causa dixissent abesse, biduo affuturum, si nuntiatum ei
sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant,
ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso 7
lata vindicias det secundum libertatem; neu patiatur,
virginem adultam famae prius, quam libertatis, periculum
45. adire. Appius decreto praefatus, 'Quam libertati faverit, 8
'eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postu-
'lationi suae praetendant. Ceterum ita in ea firmum liber- 9
'tati fore praesidium, si nec causis, nec personis variet.
'In his enim, quae asserantur in libertatem, quia quivis 1
'lege agere possit, id iuris esse; in ea, quae in patris manu
'sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat.
'Placere itaque patrem arcessi: interea iuris sui iacturam
'assertorem non facere, quin ducat puellam sistendamque
'in adventum eius, qui pater dicatur, promittat.' Adversus
iniuriam decreti quum multi magis fremerent, quam quis-
quam unus reclamare auderet; P. Numitorius, puellae 2
avunculus, et sponsus Icilius interveniunt: dataque inter

6 *Auctoribus qui aderant*] Iis qui aderant puellae, sive advocatis puellae, ut infra appellantur, suadentibus ei ut sequeretur. Eodem sensu verbum *adesse* usurpatum est, supr. 14. et apud Hor. Sat. i. 9. *Si me amas . . . paulum hic ades.* Crev.

7 *Lege ab ipso lata*] cf. Gravin. Iur. Civ. de legibus XII. Tab. ubi in Tab. sexta *de Dominio et de possessione* legitur, *Ast si qui quem liberali causa manu adserat, secundum libertatem vindicias dato.*

8 *Quam libertati*] sc. Quantum libertati faverit.

9 *Ceterum ita*] Ceterum non aliter in ea lege firmum libertati fore praesidium, quam si illa lex non detorqueatur ad causas et personas diversas ab iis, de quibus accipi debet. *In his enim* personis, *quae* quum in servitute sint, *asserantur in libertatem*, *id iuris esse*, i. e. hoc ius servari, nempe ut vindiciae dentur secundum libertatem, *quia quivis possit lege agere*, i. e. actionem in iudicio intendere, et negotium in se suscipere. *In ea* persona, *quae in patris manu sit*, qualis erat Virginia, *neminem esse alium*, *cui dominus*, i. e. is qui se dominum esse contendit, lite pendente, *possessione cedat*, quia solus pater, cuius in manu sit, eam defendendi et vindicandi ius habeat. Crev.

1 *Quia quivis lege agere possit*] Is qui, quum serviret, sese in libertatem vindicari postulabat, non poterat ius suum proprio nomine persequi. Necesse erat, ut homo liber periculo suo causam eius tuendam susciperet. Cuivis autem e populo illa actio dabatur Crev.

2 *P. Numitorius, puellae avunculus*] Non *avus* ut ex compendio scripturae legitur in omnibus MSS. et antt. edd. cf. infr. 54. et Dion. xi. 28. qui dicit, Numitoriam Virginii uxorem et sororem huius Numitorii fuisse. Rup.

turbam via, quum multitudo Icilii maxime interventu U. C. 305.
resisti posse Appio crederet, lictor 'decresse' ait: vocife- A. C. 447.
rantemque Icilium summovet. Placidum quoque ingenium Icilii con-
tam atrox iniuria accendisset. 'Ferro hinc tibi summo- tentio cum Appio.
3 'vendus sum, Appi,' inquit, 'ut tacitum feras, quod celari
4 'vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudi-
'camque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque
'lictores convoca, expediri virgas et secures iube: non
'manebit extra domum patris sponsa Icilii. Non, si tribu-
'nicium auxilium et provocationem plebi Romanae, duas
'arces libertatis tuendae, ademistis, ideo in liberos quoque
'nostros coniugesque regnum vestrae libidini datum est.
'Saevite in tergum et in cervices nostras; pudicitia saltem
'in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego praesentium Qui-
'ritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes
'deorum hominumque implorabimus fidem: neque tu
'istud unquam decretum sine caede nostra referes. Po-
'stulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progre-
'diare. Virginius viderit, de filia, ubi venerit, quid agat.
'Hoc tantum sciat, sibi, si huius vindiciis cesserit, con-
5 'ditionem filiae quaerendam esse. Me, vindicantem spon-
'sam in libertatem, vita citius deseret, quam fides.'
Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. 46.
Lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen
processum est, quum Appius, 'Non Virginiam defendi ab
'Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum etiam nunc
6 'spirantem, locum seditionis quaerere,' diceret. 'Non prae-
'biturum se illi eo die materiam: sed ut iam sciret, non id
'petulantiae suae, sed Virginio absenti et patrio nomini et
'libertati, datum, ius eo die se non dicturum, neque decre-
'tum interpositurum: a M. Claudio petiturum, decederet
'iure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur.
'Quod nisi pater postero die affuisset, denuntiare se Icilio
7 'similibusque Icilii, neque legi suae latorem, neque decem-
'viro constantiam defore: nec se utique collegarum lictores
'convocaturum ad coercendos seditionis auctores: con-
'tentum se suis lictoribus fore.' Quum dilatum tempus

3 *Tacitum feras*] Ut per silentium ac nemine reclamante consequare id quod celari vis. cf. supr. i. 51.

4 *Nuptam*] h. e. Sponsam; sponsae enim, ut satis notum, ne amplius forma sua ad amorem pellicerent alios, caput obnubere solebant flammeo. Doer. Hinc *nubere alicui* proprie de mulieribus dicitur.

5 *Conditionem*] Proprie de nuptiis, quae sub conditione dotis fiunt. cf. Cic. Philipp. ii. 38. *filiam eius, sororem tuam eiecisti, alia conditione quaesita.* Suspicari possis, vocem *aliam* in hoc loco excidisse. Doer.

6 *Locum seditionis quaerere*] Nobis, ut et Gronovio, magis Livianum videretur *seditioni*. Crev. *Locus seditionis* infr. 50. legitur.

7 *Neque legi suae*] sc. Se tam legis a se latae, quam decemviri, auctoritatem constanti animo defensurum esse. Doer.

U. C. 305. A. C. 447.

iniuriae esset, secessissentque advocati puellae, placuit omnium primum, fratrem Icilii filiumque Numitorii, impigros iuvenes pergere inde recta ad portam, et, quantum accelerari posset, Virginium acciri e castris. In eo verti puellae salutem, si postero die vindex iniuriae ad tempus praesto esset. Iussi pergunt, citatisque equis nuntium ad patrem perferunt. Quum instaret assertor puellae, ut vin- 8
dicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret 9
Icilius, sedulo tempus terens, dum praeciperent iter nuntii missi in castra, manus tollere undique multitudo, et se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, 'Gratum est,' inquit; 'crastina die 'vestra opera utar: sponsorum nunc satis est.' Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paullisper moratus, ne eius rei causa sedisse videretur, postquam, omissis rebus aliis prae cura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, 'ne Vir'ginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.' Improbum consilium serum, ut debuit, fuit; et iam commeatu sumpto profectus Virginius prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eo nequicquam literae redduntur.

47. Virginius pro filia cum Appio contendit.

At in urbe prima luce, quum civitas in foro exspectatione erecta staret, Virginius sordidatus filiam suam obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advo- 1
catione in forum deducit. Circumire ibi et prensare homines coepit; et non orare solum precariam opem, sed pro debita petere, 'Se pro liberis eorum ac coniugibus quotidie 'in acie stare: nec alium virum esse, cuius strenue ac fero'citer facta in bello plura memorari possent. Quid pro'desse, si, incolumi urbe, quae, capta, ultima timeantur, 'liberis suis sint patienda?' Haec prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio iactabantur: comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox, movebat. Adversus quae omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiae verius, quam amoris, mentem turbaverat) in tribunal escendit: et, ultro querente pauca petitore, 'quod 'ius sibi pridie per ambitionem dictum non esset,' prius- 2
quam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto

8 *Quum instaret assertor puellae*] Quum is qui asserebat Virginiam in servitutem, instaret Icilio, ut se defensorem libertatis puellae in iure profiteretur, et daret qui sponderent fore, ut ea postero die sisteretur coram Decemviro. Crev.

9 *Sponsores*] Quod anglice vertimus *preliminary bail*, vindicias autem quae postea decrevit decemvir, *definitive bail*.

1 *Advocatione*] sc. Advocatorum numero. *Precariam*, precibus exoratam.

2 *Ambitionem*] sc. Nimiam sive illicitam ambitionem, h. e. captationem favoris vulgi.

sermonem praetenderit, forsitan aliquem verum auctores U. C. 305.
3 antiqui tradiderint: quia nusquam ullum in tanta foeditate A. C. 447.
decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nudum vi-
4 detur proponendum, decresse vindicias secundum servi-
tutem. Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit: silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein quum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius, intentans in Appium manus, 'Icilio,' inquit, 'Appi, non tibi, filiam despondi: et ad 'nuptias, non ad stuprum, educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? Passurine haec isti sint, nescio: non spero esse passuros illos, 'qui arma habent.' Quum repelleretur assertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium
factum per praeconem. Decemvir, alienatus ad libidinem 48.
animo, negat, 'hesterno tantum convicio Icilii violentiaque 'Virginii, cuius testem populum Romanum habeat, sed 'certis quoque indiciis compertum se habere, nocte tota 'coetus in urbe factos esse ad movendam seditionem. 'Itaque se, haud inscium eius dimicationis, cum armatis 'descendisse; non ut quemquam quietum violaret, sed ut 'turbantes civitatis otium pro maiestate imperii coerceret. 'Proinde quiesse erit melius. I,' inquit, 'lictor, summove 'turbam; et da viam domino ad prehendendum mancipium.' Quum haec intonuisset plenus irae, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque praeda iniuriae puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, 'Quaeso,' inquit, 'Appi, primum ignosce patrio 'dolori, si quid inclementius in te sum invectus: deinde 'sinas hic coram virgine nutricem percunctari, quid hoc 'rei sit? ut, si falso pater dictus sum, aequiore hinc animo 'discedam.' Data venia, seducit filiam ac nutricem prope
5 6 Cloacinae ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen:

3 *Tradiderint*] h. e. Non negaverim verum sermonem tradidisse aliquos, sed quum apud nullum talem inveniam sermonem, qualis iustam rationem tam foedi decreti prae se ferat, nullum horum referam, sed modo decretum ipsum nudum proponam: quum id saltem certo constet, hoc eo pertinuisse, ut Virginiam servam pronunciaret Appius, eamque Claudio clienti addiceret. Stroth.

4 *Vindicias secundum servitutem*] In manum assertoris abducendam tradidit, cui ut servae stuprum impune inferretur. cf. Senec. Controv. x. 4. *in servum nihil non domino licere.* cf. Ascon. in Cic. Cornel. ed. Orell. p. 77.

5 *Cloacinae*] Volunt interpretes hic legendum esse *Cluacinae*, nempe Veneris: propterea quod Cluacinae templum in foro esset, quo in loco res nunc geritur; Cloacinae vero aedes in alia foret urbis regione. Venus *Cluacina* sic dicta fuerat ab antiquo verbo *cluere*, i. e. purgare. *Cloacina* nomen invenerat ex eo quod effigies eius in cloaca reperta esset. Plura de Venere Cluacina pete ex Plin. H. N. xv. 29. de Cloacina ex Lactant. de Fals. Relig. i. 20. Crev.

6 *Novis*] cf. infr. xxvi. 27.

U. C. 305.
A. C. 447.
Virginius filiam occidit.

atque ibi ab lanio cultro arrepto, 'Hoc te uno, quo possum,' ait, 'modo, filia, in libertatem vindico.' Pectus deinde puellae transfigit; respectansque ad tribunal, 'Te,' inquit, 'Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro.' Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium iubet. Ille ferro, quacunque ibat, viam facere: donec, multitudine etiam prosequentium tuente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellae infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronae, 'Eamne liberorum procreandorum conditionem? 'ea pudicitiae praemia esse?' ceteraque, quae in tali re muliebris dolor, quo est maestior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subiicit. Virorum et maxime Icilii vox tota, tribuniciae potestatis ac provocationis ad populum ereptae, publicarumque indignationum, erat.

49. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendae libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi; postremo, quum locus 5 adeundi apparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum iuvenum per turbam vadens, in vincula duci iubet. Iam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius: qui, repulso lictore, 'Si iure ageret, vindicare se a privato 'Icilium' aiebant; 'si vim afferre conaretur, ibi quoque se 'haud impares fore.' Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit: franguntur a multitudine fasces. In concionem Appius ascendit: sequuntur Horatius Valeriusque. Eos concio audit: decemviro obstrepitur. Iam pro imperio Valerius discedere a privato lictores iubebat: quum, fractis animis, Appius, vitae metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegae esset, in forum ex altera parte irrumpit: videt imperium vi victum. Agitatus deinde consiliis, ad quae ex omni parte 6 assentiendo multis auctoribus trepidaverat, senatum postremo vocari iussit. Ea res, quod magnae parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendae potestatis eius multitudinem sedavit.

Orta inde certamina.

Appius pulsus foro.

Senatus nec plebem irritandam censuit; et multo magis

5 *Retractantem*] *Detrectantem* vult Gronov. sed nihil opus est. cf. infr. 52. Virg. Aen. xii. 889.

6 *Ad quae ex omni parte*] Ita quoque Stroth. *atque .... trepidaverat.* Bekker. *atque .... trepida in re,* vel *postquam .... trepidaverat* Drakenborch. legend. vult. *Trepidare* hic non accipiendum est pro *terrore concuti*, sed de eo dicitur, qui incertus animi, modo huic, modo illi consilio assentiens, in partes varias rapitur. *Trepidaverat* in omnibus MSS.

providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus U. C. 305.
faceret. Itaque missi iuniores Patrum in castra, quae tum A. C. 447.
7 in monte Vecilio erant, nuntiant decemviris, 'ut omni ope 50.
'ab seditione milites contineant.' Ubi Virginius maiorem, Motus in castris.
quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, praeterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum, respersusque ipse cruore, tota in se castra convertit: et togae, multifariam in castris visae, maioris aliquanto, quam erat, speciem urbanae multitudinis fecerant. Quaerentibus, 'quid rei esset,' flens diu vocem non misit: tandem, ut iam ex trepidatione, concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans, orabat, 'Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attri'buerent: neu se, ut parricidam liberum, aversarentur. 'Sibi vitam filiae suae cariorem fuisse, si liberae ac pudicae 'vivere licitum fuisset. Quum, velut servam, ad stuprum 'rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia, 'liberos, misericordia se in speciem crudelitatis lapsum. 'Nec se superstitem filiae futurum fuisse, nisi spem ulcis'cendae mortis eius in auxilio commilitonum habuisset. Illis 'quoque enim filias, sorores, coniugesque esse: nec cum 'filia sua libidinem Ap. Claudii exstinctam esse; sed, quo 'impunitior sit, eo effrenatiorem fore. Aliena calamitate 'documentum datum illis cavendae similis iniuriae. Quod 'ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia 'non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honestam, 'mortem occubuisse. Non esse iam Appii libidini locum 'in domo sua: ab alia violentia eius eodem se animo suum 'corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiae. Ceteri sibi 'ac liberis suis consulerent.' Haec Virginio vociferanti succlamabat multitudo, 'Nec illius dolori, nec suae libertati 'se defuturos.' Et immixti turbae militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque, quanto visa, quam
8 audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam iam
9 rem nuntiando Romae esse; insecutique, qui Appium

7 *Monte Vecilio*] Hodie *Monte Vaida*, a parte citeriore Montis Albani. Niebhr. ii. not. 767. Exercitum apud Algidum in castris fuisse dicit Cic. de Rep. ii. 27.

8 *Profligatam*] *Profligare* non est conficere, sed rem coeptam promovere, in ea multum proficere, quod patet ex eleganti gradatione ap. scriptores obvia, *committere, profligare, conficere bellum; coepisse, profligare, perficere rem.* cf. Cic. Tusc. v. 6. *profligata ac paene ad exitum deducta quaestio.* DRAK.

9 *Insecutique*] Sic legendum censet Gronovius, quomodo et in uno MSS. haberi testatur. Duo hic hominum genera distinguuntur: alterum, qui cum Virginio venerant, nec aliud nunciare poterant, nisi Romae omnia turbarum plena, remque magna ex parte confectam esse:

U. C. 305. A. C. 447. prope interemptum in exsilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, et Romam proficiscerentur. Decemviri simul his, quae videbant, simul his, quae acta Romae audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: et leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiberet, 'et viros et armatos se esse,' respondetur. Eunt agmine ad urbem, et Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes: alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aspere agi: quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mit
tuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Iulius, P. Sulpicius, qui quaererent senatus verbis, 'cuius iussu castra deseruissent? aut quid sibi 'vellent, qui armati Aventinum obsedissent? belloque 'averso ab hostibus patriam suam cepissent?' Non defuit, quid responderetur: deerat, qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiae se offerre. Id modo a multitudine conclamatum est, 'ut L. 'Valerium et M. Horatium ad se mitterent: his se daturos 'responsum.' Dimissis legatis, admonet milites Virginius, 'in re non maxima paullo ante trepidatum esse, quia sine 'capite multitudo fuerit: responsumque, quanquam non 'inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi 'consilio esse. Placere decem creari, qui summae rei 'praeessent, militarique honore tribunos militum appellari.' Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, 'Melioribus meis vestrisque rebus reservate,' inquit, 'ista de 'me iudicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum iucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile 'est praeesse vobis, qui proximi invidiae sint. Si quis 'usus mei est, nihilo minor ex privato capietur.' Ita decem numero tribunos militares creant.

Exercitus Aventinum insidit.

51.

Tribuni militum.

Motus in alteris castris.

Neque in Sabinis quievit exercitus. Ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii caedis memoria revocata, quam quem nova fama de virgine adeo foede ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium praerogativam[1]

alterum, qui hos in castra secuti fuerant, et, quum imperium Decemvirale vi victum vidissent, augentes mendacio rem, etiam Appium in exilium abiisse iactabant. Particulas *quum* .... *simul* eo sensu accipit Gronovius, quo vulgo dicitur *quum* .... *tum*. Crev.

1 *Praerogativam*] Non proprio, sed translato sensu accipiendum, quippe adhuc *praerogativa tribus* non in usum venerat. Hic quidem de bono omine, sive certo signo atque indicio rei eventurae intelligitur. Anglice *precedent*. cf. Cic. in Verr. i. 9.

urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, U. C. 305.
peritus rerum popularium imminensque ei potestati, et A. C. 447.
ipse prius, quam iretur ad urbem, pari potestate eundem Alii tribuni militares.
numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem
intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum
2 pergunt. Ibi, coniuncti alteri exercitui, viginti tribunis
militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos
crearent, qui summae rerum praeessent. M. Oppium,
Sex. Manilium creant.

Patres, solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, iurgiis saepius terunt tempus, quam consiliis. Siccii caedes decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiae obiiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. Illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus eius, quo anno iam ante abissent. Decemviri, querentes se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum causa creati essent, depondituros imperium se aiebant. Per M. Duilium, 52.
qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, conten- Plebs in Sacrum montem abit.
tionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex
Aventino transit; affirmante Duilio, 'non prius, quam
'deseri urbem videant, curam in animos Patrum descen-
'suram. Admoniturum Sacrum montem constantiae
'plebis: scituros, quod sine restituta potestate redigi in
3 'concordiam res nequeant.' Via Nomentana, cui tum
4 Ficulensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro loca-
vere, modestiam patrum suorum nihil violando imitati.
Secuta exercitum plebs, nullo, qui per aetatem ire posset, retractante. Prosequuntur coniuges liberique, 'cuinam se 'relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas 'sancta esset,' miserabiliter rogitantes.

Quum vasta Romae omnia insueta solitudo fecisset, in foro praeter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures

2 *Viginti tribunis militum*] Hos duas decurias tribunorum plebis, singulorum ex singulis tribubus, effecisse censet Niebhr. ii. p. 352. quorum duo summae rerum praefecti, sicut antea in Crustumina secessione. *Militum* hic, et supr. *militares*, incuria scripsisse Livium, ut quos exercitus elegerat, idem existimat i. not. 978. Contra Wachsmuth not. p. 362. cum Livio consentit, atque Icilium, ne sui tribunatu prohiberentur, decem ex suis creandos curavisse censet.

3 *Via Nomentana*] Via illa Ficuleam, sive Ficulneam, eademque Nomentum ducebat. Inde illi duplex appellatio. Crev.

4 *In monte Sacro*] ap. Cic. de Rep. ii. 37. legimus, *milites primum montem sacrum, sicut erat in simili causa antea factum, deinde Aventinum armatos insedisse.* Necnon locus vexatus in Cic. pro Corn. Fragm., si A. Maium audiamus, ad hanc secessionem pertinet, *commeatum ex Etruria pariter, atque ex mari infero, castra in monte Sacro, atque in Aventino posita intercludebant.*

U. C. 305. A. C. 447.

iam, quam Horatius et Valerius, vociferabantur, 'Quid
'exspectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem per-
'tinaciae non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri
'estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod
'amplexi tenetis? Tectis ac parietibus iura dicturi estis?
'Non pudet, lictorum vestrorum maiorem prope numerum
'in foro conspici, quam togatorum aliorum? Quid, si 5
'hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs
'mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat?
'Occasune urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs
'non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos
'citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebeiis.
'Novam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus
'nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium: 6
'quum praesertim nec nos temperemus imperiis, quo minus 7
'illi auxilii egeant.' Quum haec ex omni parte iactarentur,
victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur,
in potestate Patrum affirmant, Id modo simul orant ac
monent, ut ipsis ab invidia caveatur: nec suo sanguine ad
53. supplicia Patrum plebem assuefaciant. Tum Valerius

Valerius et Horatius plebem revocant.

Horatiusque, missi ad plebem conditionibus, quibus vide-
retur, revocandam componendasque res, decemviris quoque
ab ira et impetu multitudinis praecavere iubentur. Profecti
gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur: quippe libera-
tores haud dubie et motus initio, et exitu rei. Ob haec
advenientibus gratiae actae. Icilius pro multitudine verba
facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quaerentibus
legatis, quae postulata plebis essent, composito iam ante
adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret,
in aequitate rerum plus, quam in armis, reponi spei. Po-
testatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant,
quae ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, et ne 8
cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam
per secessionem libertatem. De decemvirorum modo sup-
plicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos aequum
censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Le-
gati ad ea: 'Quae consilii fuerunt, adeo aequa postulastis, 9

5 *Aliorum*] Particulam *que*, quam Sigonius post *aliorum* immisit, omittunt Drak. et Stroth. sed Bekker. reponit.

6 *Ne*] Nedum. Sic plane Cic. ad Div. ix. 26. *Me vero nihil istorum ne iuvenem quidem movit unquam, ne nunc senem.* Crev.

7 *Quum praesertim nec nos*] Quum praesertim nos quoque non demus operam, exercendo moderate imperia, ut illi minus egeant auxilio tribunorum. Crev.

8 *Ne cui fraudi esset*] Ne postea cuiquam crimini verteretur, se concivisse milites aut plebem.

9 *Quae consilii fuerunt . . . . Irae vestrae*] Ira, ut observat Cicero pro M. Marc. 9. *est inimica consilio.* Igitur hic opponuntur *consilium* et *ira*. Quae iudicio et matura deliberatione postulastis, ea aequissima sunt. Alia ratio est eorum quae ira incitante petitis. Crev.

'ut ultro vobis deferenda fuerint: libertati enim ea prae- U. C. 305.
'sidia petitis, non licentiae ad impugnandos alios. Irae A. C. 447.
'vestrae magis ignoscendum, quum indulgendum est: 'quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et 'prius paene, quam ipsi liberi sitis, dominari iam in adver-'sarios vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra a sup-'pliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in 'Patres? Scuto vobis magis, quam gladio, opus est. Satis 'superque humilis est, qui iure aequo in civitate vivit, nec 'inferendo iniuriam, nec patiendo. Etiam, si quando me-'tuendos vos praebituri estis, quum, recuperatis magistra-'tibus legibusque vestris, iudicia penes vos erunt de capite 'nostro fortunisque; tunc, ut quaeque causa erit, statuetis:
'nunc libertatem repeti satis est.' Facerent, ut vellent, 54.
permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem praeter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius, truci ingenio et invidia praecipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, 'Haud ignaro,' inquit, 'imminet fortuna. Video, donec arma adversariis 'tradantur, differri adversus nos certamen: dandus invidiae 'est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minus de-'cemviratu abeam.' Factum senatusconsultum, 'Ut de-
1 'cemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent:
2 'Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet: et
'ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.' His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum laetitia. Nuntiantur haec plebi: legatos, quicquid in urbe hominum supererat, prosequitur. Huic multitudini laeta alia turba ex castris occurrit: congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: 'Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, 'reique publicae, redite in patriam ad penates, coniuges, 'liberosque vestros: sed, qua hic modestia fuistis, ubi 'nullius ager in tot rerum usu necessario tantae multitudini 'est violatus, eam modestiam ferte in urbem. In Aven-'tinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima 'initia inchoastis libertatis vestrae, tribunos plebi creabitis.

1 *Abdicarent*] Quippe magistratum decemvirorum omnino non finitum fuisse existimat Niebhr., cui hoc decemvirorum collegium omnino ab illo priore dissimile fuisse videtur: scilicet illud legibus scribendis, hoc exsequendis creatum.

2 *Pontifex maximus*] Cic. pro Corn. Fragm. *decem tribunos per pontificem, quod magistratus nullus erat, creaverunt.* Niebuhrio videtur interfuisse comitiis tributis pontifex maximus, ut qui *auctoritatem patrum* prae se ferret, aut qui *legem curiatam* qua tribunatus plebis sancitus erat, ipse abrogaret.

U. C. 305. A. C. 447.

Trib. Pleb. creantur in Aventino.

'Praesto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.' In-
gens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. Con-
vellunt inde signa, profectique Romam certant cum obviis
gaudio: armati per urbem silentio in Aventinum per-
veniunt. Ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente,
tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. Virginium, 3
inde L. Icilium, et P. Numitorium avunculum Virginiae,
auctores secessionis. Tum C. Sicinium, progeniem eius,
quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte,
proditum memoriae est; et M. Duilium, qui tribunatum
insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decem-
viralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis,
quam meritis, electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apro-
nius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius
extemplo plebem rogavit, et plebs scivit, ne cui fraudi esset
secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus
creandis cum provocatione M. Duilius rogationem pertulit. 4
Ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem
nunc circum Flaminium appellant. 5

55.

U. C. 306. A. C. 446. L. Valerio, M. Horatio Coss. Leges in gratiam plebis.

Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M.
Horatius; qui extemplo magistratum occeperunt: quorum
consulatus popularis sine ulla Patrum iniuria, nec sine
offensione fuit: quicquid enim libertati plebis caveretur,
id suis decedere opibus credebant. Omnium primum,
quum veluti in controverso iure esset, tenerenturne Patres 6
plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, 'Ut, quod 7
'tributim plebes iussisset, populum teneret:' qua lege tri-
buniciis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam
deinde consularem legem de provocatione, unicum prae-
sidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non resti-
tuunt modo, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo

3 *A. Virginium*] Ita codices, sed Sigonius coniecit *Lucius*, quod in textum reposuit Bekker. cf. supr. 44. Patrem Virginiae hunc fuisse non obscure indicat Livius infr. 58.

4 *Rogationem*] Apud comitia tributa ad comprobandam consulum creationem a centuriis habitam.

5 *Circum Flaminium*] Circus a Flaminio censore exstructus ann. 533. U. C. cf. Liv. Epit. xx.

6 *Plebiscitis*] Iis legibus, quas plebs, plebeio magistratu rogante, tributis comitiis iussisset. Crev.

7 *Legem*] Cave hanc legem *Valeriam* cum *Publilia* ann. 416. U. C. vel *Hortensia* ann. 465. U. C. vim eandem habuisse credas. Haud scio an verba, *ut quod tributim plebes iussisset, populum teneret*, Hortensiae propria sint, sed Livius incuria quadam has leges uno eodemque tenore recitat. Lege *Valeria* sancitum est, *ut quod tributim plebes iussisset, si patres curiatim auctores fierent, lex esset*, antea enim plebiscita plebem solam tenebant. *Publilia* autem lege, cf. infr. viii. 12, comitia curiata posthabita sunt, quoniam *auctoritas senatus* idem atque *auctoritas patrum sive lex curiata* ex illo tempore valebat. *Hortensia* vero, cf. Plin. H. N. xvi. 15, *auctoritas senatus* omnis sublata est, quippe priusquam tribus suffragia inirent, in incertum eventum comitiorum senatus auctor fiebat. cf. Liv. i. 17. Niebhr. ii. p. 365. Wachsmuth. p. 365. sed Niebuhrius, *quod plebs scivisset*, et *quod populus iussisset*, rectius dici existimat.

novam legem, 'Ne quis ullum magistratum sine provo- U. C. 306.
'catione crearet; qui creasset, eum ius fasque esset occidi: A. C. 446.
'neve ea caedes capitalis noxae haberetur.' Et quum
plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio satis
firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur
(cuius rei prope iam memoria aboleverat,) relatis quibus-
dam ex magno intervallo caerimoniis, renovarunt; et quum
religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo,
8 'Ut, qui tribunis plebis, aedilibus, iudicibus, decemviris
9 'nocuisset, eius caput Iovi sacrum esset: familia ad aedem
1 'Cereris, Liberi, Liberaeque venum iret.' Hac lege iuris
2

8 *Iudicibus*] Hac appellatione negat infra Livius designari hoc loco consules, nec docet quinam intelligi debeant. Perizonius de Praetorio i. 7. intelligit aediles ipsos, quos Dion. vi. 90. creatos dicit, ut inter alia munia etiam *diiudicarent lites, quas illis tribuni permitterent;* atque inde appellatos non modo *tribunorum ministros et collegas*, sed etiam *δικαστὰς iudices.* Verum huic interpretationi id repugnat, quod *aediles* hac in lege iam appellati sunt solenni et maxime usitato nomine, nec proinde videntur posse rursus *iudicum* appellatione designari. Nobis id unum liquet, in tota hac lege agi de plebeiis magistratibus, vel hominibus de plebe negotium publicum gerentibus, in gratiam enim et commodum plebis solius lata est. Deinde, si fuere iudices qui in consilio essent tribunis et aedilibus lites diiudicantibus, de iis hunc locum interpretandum esse putaverimus. Cr. *Centumvirales*, fuisse Niebhr. placet, sed aliter Zumptio videtur, qui interpunctionem tollit, et *iudicibus decemviris* scribit.

9 *Decemviris*] Quinam essent, incertum est, quippe *decemviri litibus iudicandis* adhuc nulli erant. Niebuhrio videtur in animo fuisse Romanis collegium decem magistratuum rursus instituere, postquam iura plebeiorum cum patriciis aequata erant, et plebeios decemviros, si qui forent, ab iniuria defendere. Fieri tamen potest ut Livius verba legis cuiusdam posterioris aevi respexerit, atque incautius ad haec tempora referri putaverit. Sed Pomponius de Orig. Iur. 2. § 29. Dig. scribit *deinde*, scilicet A. C. 242. *cum esset necessarius magistratus, qui hastae praeesset, decem viri litibus iudicandis sunt instituti*, quo tempore Centumviros quoque lege Aebutia primum creatos fuisse Anton. Augustinus aliique arbitrantur. Festus, *centumviros ternos ex singulis tribubus electos esse, postquam Romae triginta et quinque tribus fuerunt*, scribit, sed Zumptius, qui lege Aebutia tantum *actiones legis*, praeterquam in causis centumviralibus, sublatas esse putat (cf. Gaius iv. 30. A. Gell. xvi. 10,) in libro suo *über das Centumviralgericht* centumviros ex lege XII tabularum primum creatos esse scribit, quinos ex singulis tribubus, quum viginti et una tribus essent; postea autem centum et octoginta iudices fuisse, quum tribus triginta et quinque essent, quattuor consiliis conscriptos. cf. Plin. Ep. vi. 33. Muretus in comment. suo de Orig. Mag. e centumviris decem fuisse magistratus scribit, qui dicebantur *decemviri litibus*, aut, ut veteres loquebantur, *stlitibus iudicandis.* Hi cogebant iudicia centumviralia. Lucanus in carmine ad Pisonem v. 41:

Seu trepidos ad iura decem vocat hasta virorum,
Et firmare iubet centeno iudice causas.

Equidem non video cur Zumptio adeo displiceat Niebuhrii coniectura, quippe nisi centumviri magistratus patricii essent, iis quidem haud dubie aeque atque decemviris, sacrosancta potestas concedenda fuisset. Wachsmuth. p. 366. eos plebeios quosdam magistratus *inferioris ordinis* fuisse censet.

1 *Familia*] *Familia* pro bonis: ut in actione *familiae erciscundae*, i. e. dividendae haereditatis. Sic et *familiae emptor* haeres, qui fingebatur emere bona a testatore. Crev.

2 *Liberi*] Non eius, qui Semele natus erat: sed eius, qui Cereris filius cum ea colebatur, et cum Libera,

U. C. 306.
A. C. 446.

interpretes negant quemquam sacrosanctum esse: sed eum,
qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque
aedilem prehendi ducique a maioribus magistratibus: quod
etsi non iure fiat (noceri enim ei, cui hac lege non liceat,)
tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto aedilem:
tribunos vetere iureiurando plebis, quum primum eam po-
testatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpreta-
rentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque et
praetoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crea-
rentur, cautum esse: iudicem enim consulem appellari. 3
Quae refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum
consulem iudicem, sed praetorem, appellari mos fuerit.
Hae consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem 4
consulibus, ut senatusconsulta in aedem Cereris ad aediles
plebis deferrentur; quae antea arbitrio consulum suppri-
mebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus
plebis plebem rogavit, plebesque scivit: 'Qui plebem sine 5
'tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione
'creasset, tergo ac capite puniretur.' Haec omnia ut
invitis, ita non adversantibus, patriciis transacta; quia
nondum in quemquam unum saeviebatur.

56. Fundata deinde et potestate tribunicia, et plebis libertate,
tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque iam rati,
accusatorem primum Virginium et Appium reum deligunt.
Quum diem Appio Virginius dixisset, et Appius, stipatus
patriciis iuvenibus, in forum descendisset; redintegrata
extemplo est omnibus memoria foedissimae potestatis,
quum ipsum satellitesque eius vidissent. Tum Virginius,

Appius accusatur.

'Oratio,' inquit, 'rebus dubiis inventa est. Itaque neque
'ego accusando apud vos eum tempus teram, a cuius cru-
'delitate vosmet ipsi armis vindicastis: nec istum ad cetera
'scelera impudentiam in defendendo se adiicere patiar.
'Omnium igitur tibi, Ap. Claudi, quae impie nefarieque
'per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio: 6
'unius tantum criminis ni iudicem dices, te ab libertate
'in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in
'vincula te duci iubeo.' Nec in tribunicio auxilio Ap-

quam et Venerem esse volunt. Vid. Cic. de Nat. Deor. ii. 62. CREV.

3 *Nondum consulem*] Nondum consul *iudicis* nomen, sed *praetoris* gerebat. Ceterum hanc Livii opinionem impugnat Perizonius, et contendit consules iam a primis temporibus *iudicum* nomine insignitos fuisse; quem vide de Praetor. i. 7. CREV. cf. Festus. v. *Praetoria*. Cic. de Leg. iii. 3. Zonar. vii. 19.

4 *In aedem Cereris*] Ubi pecunia plebis asservabatur, et cui aediles plebeii invigilabant.

5 *Magistratum sine provocatione*] Dictator tamen, ut qui magistratus extra ordinem "rei gerundae causa" non amplius quam in sex menses creatus, hac lege excipi videtur.

6 *Ni iudicem dices*] Ut provocantis iudicem *ferre*, ita provocati iudicem *dicere*. RASCHIG. *Doces* legendum censet Niebhr. et Ciceronianum *docendus est iudex* recitat.

pius, nec in iudicio populi ullam spem habebat: attamen et tribunos appellavit; et, nullo morante, arreptus a viatore, 'Provoco,' inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciae nuper ab libertate dictae erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, 'Deos tandem esse, et non negligere humana,' fremunt, 'et superbiae crudelitatique, etsi seras, non leves 'tamen venire poenas: provocare, qui provocationem sus- 'tulisset; et implorare praesidium populi, qui omnia iura 'populi obtrisset; rapique in vincula egentem iure liber- 'tatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset;' ipsius Appii, inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis, vox audiebatur. Maiorum merita in rempublicam domi militiaeque commemorabat: 'suum infelix 'erga plebem Romanam studium, quod aequandarum 'legum causa cum maxima offensione Patrum consulatu 'abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in

U. C. 306.
A. C. 446.

7 'vincula ducatur. Ceterum sua propria bona malaque, 'quum causae dicendae data facultas sit, tum se exper-
8 'turum. In praesentia se communi iure civitatis civem 'Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut iudicium 'populi Romani experiri. Non ita se invidiam pertimuisse, 'ut nihil in aequitate et misericordia civium suorum spei 'habeat. Quod si indicta causa in vincula ducatur, iterum 'se tribunos plebei appellare, et monere, ne imitentur, quos 'oderint. Quod si tribuni eodem foedere obligatos se 'fateantur tollendae appellatonis causa, in quam conspirasse 'decemviros criminati sint; at se provocare ad populum: 'implorare leges de provocatione et consulares, et tribu- 'nicias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si 'hoc indemnato indicta causa non liceat? cui plebeio et 'humili praesidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? 'se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an 'libertas firmata sit: et appellatio provocatioque adversus 'iniuriam magistratuum ostentata tantum inanibus literis, 'an vere data sit.' Contra ea Virginius, 'Unum Ap. 57.
'Claudium et legum expertem et civilis et humani foederis 'esse,' aiebat. 'Respicerent tribunal homines, castellum 'omnium scelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis,

7 *Sua propria bona malaque*] Quid sibi proprie in causa aut prodesse, aut nocere posset; quanam ex parte propria sui ipsius causa aut firma esset, aut labaret. Opponit *propria sua bona malaque* communi civitatis iuri, quod mox invocaturus est. Crev.

8 *Communi iure*] Reo quidem sponsionem facere licebat, ut die dicta apud iudicem, h. e. arbitrum a magistratu datum, se sisteret: quod si actor sponsionem non admisisset, atque ut manifesti criminis reum in carcerem duci iuberet, tum tribunos appellabat reus, quibus tamen liberum intercedendi arbitrium erat.

U. C. 306. A. C. 446.

'tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus 'minitans, deorum hominumque contemptor, carnificibus, 'non lictoribus, stipatus, iam ab rapinis et caedibus animo 'ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi 'Romani, velut bello captam, ab complexu patris ab-'reptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit. Ubi 'crudeli decreto nefandisque vindiciis dextram patris in 'filiam armaverit: ubi, tollentes corpus semianime virginis, 'sponsum avunculumque in carcerem duci iusserit: stupro 9
'interpellato magis, quam caede, motus. Et illi carcerem 'aedificatum esse, quod domicilium plebis Romanae vocare 1
'sit solitus. Proinde, ut ille iterum ac saepius provocet, 'sic se iterum ac saepius iudicem illi ferre, ni vindicias ab 'libertate in servitutem dederit: si ad iudicem non eat, 'pro damnato in vincula duci iubere.' Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi iam nimia libertas videretur, in carcerem est coniectus: tribunus ei diem prodixit. Inter 2
haec ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Iovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentae erant, colebanturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Aequos Volscosque summa vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules iussi. Horatio Sabini, Valerio Aequi Volscique evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non iuniores modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda praesto fuere: eoque non copia modo, sed genere etiam militum, veteranis admixtis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus 'tabulis duodecim' est nomen, in aes incisas in publico proposuerunt. Sunt, qui iussu tribunorum aediles functos eo ministerio scribant.

In carcerem ducitur.

Tabulae XII.

58. C. Claudius, qui, perosus decemvirorum scelera, et ante omnes fratris filii superbiae infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat, is magno iam natu, quum ad pericula eius deprecanda redisset, cuius vitia fugerat, sor-

9 *In carcerem*] *Carcerem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores esse voluerunt.* Cic. Cat. ii. 12. ubi vindex, qui sibi asserit. cf. Festus, v. *Vindex.* Ulpianus quoque affirmat, carcerem ad continendos, non ad puniendos reos haberi debere. cf. Niebhr. ii. n. 818.

1 *Domicilium*] cf. Cic. in Verr. v. 55. ubi carcer ille apud Syracusas, Lautumiae, domicilium civium Romanorum dicitur. cf. Niebhr. ii. n. 649.

2 *Prodixit*] Diem longiorem iudicio dixit, iudicium remisit in aliam diem remotiorem. Sic supr. ii. 61. *ut diem ipsi sua voluntate prodicerent.* Crev.

U. C. 306.
A. C. 446.
C. Claudius pro Appio deprecatur.

didatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat sin-
gulos; orabatque, 'Ne Claudiae genti eam inustam ma-
'culam vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni:
3 'virum, honoratissimae imaginis futurum ad posteros,
'legum latorem conditoremque Romani iuris, iacere vinc-
'tum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira
'parumper ad cognitionem cogitationemque animos: et
'potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent,
'quam propter unius odium multorum preces asperna-
'rentur. Se quoque id generi ac nomini dare; nec cum
'eo in gratiam redisse, cuius adversae fortunae velit suc-
'cursum. Virtute libertatem recuperatam esse: clementia
'concordiam ordinum stabiliri posse.' Erant, quos moveret
sua magis pietate, quam eius, pro quo agebat, causa. Sed
Virginius, 'Sui potius ut misererentur,' orabat, 'filiaeque:
'nec gentis Claudiae, regnum in plebem sortitae, sed ne-
'cessariorum Virginiae et trium tribunorum preces audi-
'rent; qui, ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem
'atque auxilium implorarent.' Iustiores hae lacrimae vi-
'debantur. Itaque, spe incisa, priusquam prodicta dies
4 adesset, Appius sibi mortem conscivit.

Appius sibi necem consciscit.

Oppius accusatur.

Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus
invidiae, quod in urbe fuerat, quum iniustae vindiciae a
collega dicerentur. Plus tamen facta iniuria Oppio, quam
5 non prohibita, invidiae fecit. Testis productus, qui, sep-
6 tem et viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem
donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissa
veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans,
7 'quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus
'iterum in se saeviret.' Oppius quoque ductus in vincula
est, et ante iudicii diem finem ibi vitae fecit. Bona
Claudii Oppiique tribuni publicavere. Collegae eorum
exsilii causa solum verterunt: bona publicata sunt. Et
M. Claudius, assertor Virginiae, die dicta damnatus, ipso
remittente Virginio ultimam poenam, dimissus Tibur

In vincula ductus, ibi moritur.

3 *Honoratissimae imaginis*] cf. Supr. i. 34. Sed de *iure imaginum*. cf. Fuss. Rom. Ant. § 486. et Polyb. vi. 53. not. ed. Schweighaeuser.

4 *Sibi mortem conscivit*] Dion. ix. 54. tradit Appii necessarios eum morbo mortuum simulasse. Quidam iussu tribunorum necatum fuisse existimabant. cf. supr. ii. 61.

5 *Septem et viginti*] Post octo et viginti stipendia enumerata cives Romani in *seniores*, qui militia nisi extraordinaria vacabant, ascripti sunt.

6 *Extra ordinem donatus*] Non cum manipulo suo aut centuria, sed solus et extra commilitonum ordinem donatus. Saepe universus aliquis manipulus ob insignem in re militari praestitam operam donabatur. Sed praecipuo splendore eminebant ea dona, quae unus quis miles aut centurio extra ceterorum ordinem referret. CREV.

7 *Si quam suam*] h. e. Si quam noxam a se admissam proferre posset reus Oppius. DOER.

U. C. 306. A. C. 446.

exsulatum abiit: Manesque Virginiae, mortuae quam vivae 8
felicioris, per tot domos ad petendas poenas vagati, nullo relicto sonte tandem quieverunt.

59. Duilii Trib. plebis aequitas.

Ingens metus incesserat Patres, vultusque iam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum M.
Duilius tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimiae 9
potestatis, 'Et libertatis,' inquit, 'nostrae et poenarum 'ex inimicis satis est: itaque hoc anno nec diem dici 'cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. 'Nam neque vetera peccata repeti iam obliterata placet, 'quum nova expiata sint decemvirorum suppliciis; et 'nihil admissum iri, quod vim tribuniciam desideret, 'spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra 'tuenda cura.' Ea primum moderatio tribuni metum Patribus dempsit, eademque auxit consulum invidiam; quod adeo toti plebis fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui, quam patricio, cura fuisset; et ante inimicos satietas poenarum suarum cepisset, quam obviam ituros licentiae eorum consules appareret. Multique erant, qui mollius consultum dicerent, quod legum
ab iis latarum Patres auctores fuissent: neque erat dubium, 1
quin, turbato reipublicae statu, tempori succubuissent.

60. Bellum cum Aequis et Volscis.

Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus coniunctos iam in Algido exercitus Aequorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. Quod si extemplo rem fortunae
commisisset, haud scio, an, qui tum animi ab decemvirorum 2
infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant, magno
detrimento certamen staturum fuerit. Castris, mille pas- 3
suum ab hoste positis, copias continebat. Hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant: provocantibusque ad proelium responsum Romanus nemo reddebat. Tandem fatigati stando, ac nequicquam exspectando certamen, Aequi Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos praedatum abeunt. Relinquitur magis castris praesidium, quam satis virium ad certamen. Quod ubi consul sensit, reddit illatum antea terrorem: instructaque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, conscientia

8 *Exsulatum*] Ut poenam subterfugeret, civitatem deponendo. cf. Cic. pro Caecin. 34.

9 *Inhibito*] sc. Adhibito, ut supr. 38.

1 *Neque erat dubium*] Apertiorem fore sententiam, si scriptum esset, *neque tamen*, monet Duk. Sed nihil opus est, quippe ut supr. 55. *nec sine offensione*, idem valet ac *non tamen sine offensione*.

2 *Haud scio, an*] Haec loquendi forma idem valet ac *fortasse*. Crev.

3 *Staturum*] Sic infr. xxiii. 30. *Multo sanguine ac vulneribus ea Poenis victoria stetit*. Rasch.

quid abesset virium, detrectavere pugnam, crevit extemplo U. C. 306.
Romanis animus, et pro victis habebant paventes intra A. C. 446.
vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad cer-
tamen, nocti cessere. Et Romani quidem pleni spei cor-
pora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuntios
passim trepidi ad revocandos praedatores dimittunt. Re-
curritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi
illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni
copia pugnae fieret: et, postquam multa iam dies erat,
neque movebatur quicquam ab hoste, iubet signa inferri
consul: motaque acie, indignatio Aequos et Volscos in-
cessit, si victores exercitus vallum potius, quam virtus et
arma tegerent. Igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus sig-
num pugnae accepere. Iamque pars egressa portis erat,
deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum
descendentes, quum consul Romanus prius, quam totis
4 viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: ad-
ortusque nec omnes dum eductos, nec, qui erant, satis
explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidan-
tium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos,
addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit.
Retulere primo pedem hostes: deinde, quum animos col-
legissent, et undique duces, 'victisne cessuri essent,' in-
creparent, restituitur pugna. Consul ex altera parte Ro- 61.
manos 'meminisse,' iubebat, 'illo die primum liberos pro
'libera urbe Romana pugnare. Sibimet ipsis victuros,
'non ut decemvirorum victores praemium essent. Non
'Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus
'populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent, pri-
'oribus proeliis per duces, non per milites, stetisse, ne
'vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse,
'quam contra hostes: et domi, quam foris, servitutem
'magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cuius pudicitiae
'in pace periculum esset: unum Appium civem peri-
'culosae libidinis. At, si fortuna belli inclinet, omnium
'liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle
'ominari, quae nec Iupiter, nec Mars pater passuri sint iis
'auspiciis conditae urbi accidere.' Aventini Sacrique
montis admonebat, 'ut, ubi libertas parta esset paucis ante
5 'mensibus, eo imperium illibatum referrent: ostenderent-
'que, eandem indolem militibus Romanis post exactos
'decemviros esse, quae ante creatos fuerit: nec, aequatis
'legibus, imminutam virtutem populi Romani esse.' Haec

4 *Adortusque nec omnes dum eductos*] Adortusque eos, quum needum omnes educti essent, nec ii, qui erant educti, satis temporis ad explicandos ordines habuissent. Crev.

5 *Illibatum*] Nulla clade imminutum. cf. infr. xlii. 30. *illibatis viribus.* Drak.

U. C. 306. A. C. 446.

ubi inter signa peditum dicta dedit; avolat deinde ad equites, 'Agite, iuvenes,' inquit, 'praestate virtute peditem, ut honore atque ordine praestatis. Primo concursu pedes movit hostem: pulsum vos, immissis equis, exigite e campo. Non sustinebunt impetum: et nunc

Vincuntur.

cunctantur magis, quam resistunt.' Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri iam turbatum pugna: et, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, iam fugam undique capessentes plerosque a castris avertunt, praeterequitantesque absterrent. Peditum acies, et consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti caede, maiore praeda potitur.

Bellum cum Sabinis.

Huius pugnae fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe laetitia modo celebrata est; in castris animos militum ad aemulandum decus accendit. Iam Horatius eos, excursionibus suffi- 6
ciendo, proeliisque levibus experiundo assuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiae decemvirorum ductu acceptae; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, 'Quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentesque tererent tempus, et in multa proelia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congrederentur acie,
62. 'inclinandamque semel fortunae rem darent?' Ad id, quod 7
sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. 'Iam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro per contumelias hostem insultare: quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore?' Ubi haec fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, 'Quemadmodum,' inquit, 'in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse. Qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit: consulto collegae, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos mihi effeceritis. Et trahi bellum salubriter, et mature 8
perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. Si iam satis animi est, decernique placet,

6 *Excursionibus sufficiendo*] Si vox *excursionibus* in dandi casu accipietur, sensus erit: eos subministrando quodammodo, eorum opera utendo ad excursiones: si in auferendi casu; eos excursionibus exercendo, et quasi imbuendo: quo sensu Cicero in Hortens. dixit, *Sufficiunt lanam medicamentis*: et Virg. Aen. ii. 210. *Ardentesque oculos suffecti sanguine et igni.* Crev.

7 *Ad id, quod*] Praeterquam quod. cf. supr. 6.

8 *Effeceritis*] Vetus quidam codex ap. Gronovium *feceritis*, quod rectius videtur. Doer.

'agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite U. C. 306.
'hic, indicem voluntatis virtutisque vestrae.' Postquam A. C. 446.
ingenti alacritate clamor est sublatus, 'Quod bene vertat,
'gesturum se illis morem, posteroque die in aciem de-
'ducturum,' affirmat. Reliquum diei apparandis armis
consumptum est. Postero die simul instrui Romanam
aciem Sabini videre, et ipsi, iam pridem avidi certaminis, Pugna cum
procedunt. Proelium fuit, quale inter fidentes sibimet iisdem.
9 ambo exercitus, veteris perpetuaeque victoriae alterum
gloria, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio
etiam Sabini vires adiuvere: nam quum aequassent aciem,
duo extra ordinem millia, quae in sinistrum cornu Ro-
manorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere.
Quae ubi, illatis ex transverso signis, degravabant prope
circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti
fere ex equis desiliunt, cedentibusque iam suis provolant
in primum; simulque et hosti se opponunt, et, aequato
primum periculo, pudore deinde animos peditum accen-
dunt. Verecundiae erat, equitem suo alienoque Marte
pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti
parem esse. Vadunt igitur in proelium ab sua parte omis- 63.
sum; et locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque
non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis
cornu. Eques inter ordines peditum tectus se ad equos
recipit: transvolat inde in partem alteram, suis victoriae
nuntius; simul et in hostes iam pavidos, quippe fuso suae
partis validiore cornu, impetum facit. Non aliorum eo
proelio virtus magis enituit. Consul providere omnia,
laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset. Cas-
tigati fortium statim virorum operam edebant: tantumque
hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato Vincunt
clamore, undique omnes connisi hostem avertunt; nec Romani.
deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim
per agros, castra hosti ad praedam relinquunt. Ibi non
sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus, popu-
lationibus agrorum amissas, recipit.

1 Gemina victoria duobus bifariam proeliis parta, maligne
2 senatus in unum diem supplicationes consulum nomine
decrevit. Populus iniussu et altero die frequens iit sup-
plicatum: et haec vaga popularisque supplicatio studiis
prope celebratior fuit. Consules ex composito eodem
3 biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium cam-

9 *Ambo*] *Ambos* Edd. ante Drakenb. sed Livium aliosque scriptores saepissime *ambo* et *duo* casu quarto formasse constat. cf. infr. vi. 42. viii. 5.

1 *Maligne*] Nimis parce, ne nimium celebraretur consulum gloria.

2 *Supplicationes*] *Laetas*, ut postea saepius in honorem imperatorum decretae sunt.

3 *In Martium campum*] cf. Supr.

U. C. 306. A. C. 446.

pum evocavere. Ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi. Itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc aedes Apol- 4
linis est, (iam tum Apollinarem appellabant,) avocavere senatum. Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, 'De Patribus, non de hostibus, 'consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito 'in tribunum, non pro virtute honorem, peti. Nunquam 'ante de triumpho per populum actum: semper aestimationem arbitriumque eius honoris penes senatum fuisse: 'ne reges quidem maiestatem summi ordinis imminuisse. 'Ne ita omnia tribuni potestatis suae implerent, ut nullum 'publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam 'civitatem fore, ita aequatas leges, si sua quisque iura ordo, 'suam maiestatem teneat.' In eandem sententiam multa 'et a ceteris senioribus Patrum quum essent dicta, omnes 'tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, sine 'auctoritate senatus, populi iussu triumphatum est. 5

Contentiones de triumpho Coss.

Iussu plebis triumphant.

64. Haec victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur, et, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur, quo per contumeliam consulum iura plebis labefacta essent. 'Quid futurum, 'nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones 'suas consules adorti essent? non enim semper Valerios 'Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes 'postferrent.' Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis praeesset, potissimum M. Duilio sorte evenit, viro prudenti, et ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti. Qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegae, ut liberas

Tribuni Pl. refici volunt.

Vetat Duilius.

c. 27. Hic quoque *campum Coelimontanum*, sive *Campum Martialem* melius scripserit Livius. cf. Festus, *Martialis campus in Coelio monte dicitur, quod in eo Equiria solebant fieri, si quando aqua Tiberis campum Martium occupassent.* In campo Coelimontano aedes Martis extructa erat, cf. infr. vi. 5. in qua consules bello reduces saepius senatum convocabant, utpote extramuraneo, ut triumphum postularent. cf. Niebhr. ii. n. 827.

4 *Prata Flaminia*] Partem quandam Campi Martii, in qua plures aedes, e. g. Apollinis, Neptuni, Martis, Vulcani, erant. De Apollinis aede, quae vota infr. iv. 25, dedicata ibid. 29, memoratur, cf. Ascon. in Fragm. Cic. Orat. vi. p. 600. et infr. xxxiv. 43. xxxix. 4. In his pratis ludi plebeii, qui postea in Circo Flaminio, celebrabantur. cf. supr. 54.

5 *Populi iussu triumphatum*] sc. Lege ad comitia tributa lata, sine auctoritate senatus. Etenim quae ad bellum et res externas pertinebant, ex hoc tempore a senatu ad comitia tributa pedetentim translata videbimus.

tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comi- U. C. 306.
tiorum collegis, habituris e lege potius comitia, quam ex A. C. 446.
voluntate Patrum; iniecta contentione, Duilius, consules
ad subsellia accitos quum interrogasset, quid de comitiis
consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos
6 consules creaturos, auctores populares sententiae haud po-
pularis nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum
consules, producti ad populum, interrogatique, si eos po-
pulus Romanus, memor libertatis per illos receptae domi,
memor militiae rerumque gestarum, consules iterum faceret,
quidnam facturi essent, nihil sententiae suae mutassent;
collaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dis-
similes decemvirorum esse, comitia habuit: et, quinque
tribunis plebis creatis, quum prae studiis aperte petentium
7 novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, con-
cilium dimisit; nec deinde comitiorum causa habuit.
Satisfactum legi aiebat, quae, numero nusquam praefinito
tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret; et ab iis, qui
8 creati essent, cooptari collegas iuberet. Recitabatque ro-
gationis carmen, in quo, 'Si tribunos plebei decem rogabo,
'si qui vos minus hodie decem tribunos plebei feceritis:
'hi tum uti, quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi
'eadem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos
'plebei feceritis.' Duilius, quum ad ultimum perseverasset,
negando quindecim tribunos plebei rempublicam habere
posse, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique
acceptus, magistratu abiit.

Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum volun- 65.
9 tatem foverunt: duos etiam patricios consularesque, Sp. U. C. 307. A. C. 445.
Tarpeium et A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar. Her-
Lar. Herminius, T. Virginius Coelimontanus, nihil magno- minio,
pere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac T. Virginio
foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infestus patri- Coss.
bus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, pro-
1 ditum a collegis, aiebat, rogationem tulit, 'Ut qui plebem
'Romanam tribunos plebi rogaret, is usque eo rogaret, dum

6 *Auctores populares sententiae haud popularis*] Ita Stroth. Rup. Bekker. legend. censent, sed alii *auctores popularis sententiae haud populares*, quod paullo ineptius videtur.

7 *Tribus non explerent*] h. e. Certum atque lege definitum numerum suffragiorum non ferrent, quum sententiae tribuum in multas variasque partes distraherentur. cf. infr. xxxvii. 47.

8 *Iuberet*] *Iubebat* hic requiri acumine suo vidit Niebhr. ii. n. 834. qui nullam legem adhuc fuisse censet, quae cooptationem iuberet: sed contra, Duilium nunc primum rogationem tulisse, cuius carmen hic recitatur *si qui* ... si qua ratione, *minus decem*, h. e. minus quam decem: *ii uti*, h. e. ut illi.

9 *Duos ... patricios*] Hinc patricios in iisdem *tribubus regionariis* una cum plebe post decemviratum descriptos fuisse censet Niebhr. Hi duo plebi pergrati erant, quod in consulatu suo supr. 31. legem de multae sacramento pertulerant.

1 *Rogationem*] Quae *lex Trebonia de cooptatione tribunorum* dicitur.

U. C. 307. A. C. 445.

'decem tribunos plebi faceret;' insectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit.

U. C. 308. A. C. 444. M. Geganio, C. Iulio Coss.

Inde M. Geganius Macerinus et C. Iulius, consules facti, coitiones tribunorum, adversus nobilium iuventutem ortas, sine insectatione potestatis eius, conservata maiestate Patrum, sedavere: plebem, decreto ad bellum Volscorum et Aequorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus 2
continuere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis concordiae quoque intestinae causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiae erat.

Iuniorum e Patribus in plebem iniuriae.

Quiescenti plebi ab iunioribus Patrum iniuriae fieri coeptae. Ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant; utique postremis mensibus, quum et per coitiones potentiorum iniuria fieret, et vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: iamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantum se biennio habuisse. Seniores 3
contra Patrum, ut nimis feroces suos credere iuvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis, quam adversariis, superesse animos. Adeo moderatio tuendae libertatis, dum aequari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: et iniuriam a nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, iniungimus aliis.

66.

U. C. 309. A. C. 443. T. Quinctio IV. Agrip. Furio Coss.

T. Quinctius Capitolinus quartum et Agrippa Furius, consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum, acceperunt: sed imminebat utrumque. Iam non ultra discordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret.

Aequi et Volsci bellum Rom. inferunt.

Ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Aequi ac Volsci: simul quod persuaserant iis duces, cupidi praedarum, biennio ante delectum indictum haberi non po- 4
tuisse, abnuente iam plebe imperium. 'Eo adversus se 'non esse missos exercitus: dissolvi licentia militandi 'morem: nec pro communi iam patria Romam esse: 'quicquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in 'ipsos verti: occaecatos lupos intestina rabie opprimendi 'occasionem esse.' Coniunctis exercitibus Latinum pri-

2 *Sustinendo rem*] Morando, differendo delectum. infr. 60.

3 *Seniores*] Ultimo hoc loco Seniores Patrum iunioribus, sc. patres maiorum gentium patribus minorum oppositos habemus. Niebhr. ii. n. 838.

4 *Biennio ante*] Hic biennium intelligi necesse est, non integrum, sed inchoatum tantummodo: quum anno superiore delectus indictus sit. Crev.

mum agrum perpopulati sunt: deinde postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero, exsultantibus belli auctoribus, ad moenia ipsa Romae populabundi regione portae Esquilinae accessere, vastationem agrorum per contumeliam urbi ostentantes. Unde postquam inulti, praedam prae se agentes, retro ad Corbionem agmine fere, Quinctius consul ad concionem populum vocavit. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: 'Etsi mihi nullius noxae conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriae traditum iri, Aequos et Volscos, vix Hernicis modo pares, T. Quinctio quartum consule, ad moenia urbis Romae impune armatos venisse. Hanc ego ignominiam, (quanquam iam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus,) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exsilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quae in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque vitae erat: mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempsere? nos consules; an vos Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis; et, si id parum est, insuper poenas expetite. Si in vobis, nemo deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantum eorum poeniteat. Non illi vestram ignaviam contempsere, nec suae virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro multati, sub iugum missi, et se et vos novere. Discordia ordinum est venenum urbis huius; Patrum ac plebis certamina, dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum taedet vos patriciorum, hos plebeiorum magistratuum,
5 sustulere illis animos. Pro deum fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis: concordiae causa concessimus. Decemviros desiderastis: creari passi sumus. Decemvirorum vos pertaesum est: coegimus abire magistratu. Manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exsulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. Tribunos plebis creare iterum voluistis: creastis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus vide-
6 bamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. Auxilium tribunicium, provocationem ad populum, scita plebis iniuncta Patribus, sub

U. C. 309. A. C. 443. Ad moenia ipsa Romae accedunt.

67. T. Quinctii oratio ad populum.

5 *Quid vobis vultis*] Brevis et concinna enumeratio quomodo plebs in partem reipublicae sensim se vindicaverit.

6 *Plebi donum*] *Plebis donum*, quod in cod. Latinii Neapol. legitur, probat Niebhr. ii. not. 793. Sed *plebi* pro *plebei*, genitivo casu in usu fuisse Vossius in Grammat. iv. 19, 20. docet.

U. C. 309. 'titulo aequandarum legum, nostra iura oppressa tulimus
A. C. 443. 'et ferimus. Qui finis erit discordiarum? Ecquando
'unam urbem habere, ecquando communem hanc esse
'patriam licebit? Victi nos aequiore animo quiescimus,
'quam vos victores. Satisne est, nobis vos metuendos
'esse? Adversus nos Aventinum capitur: adversus nos
'Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste prope 7
'captas, et scandentem in aggerem Volscum hostem nemo 8
68. 'summovit: in nos viri, in nos armati estis. Agitedum,
'ubi hic curiam circumsederitis, et forum infestum fece-
'ritis, et carcerem impleveritis principibus; iisdem istis
'ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam:
'aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros
'vestros ferro ignique vastatos, praedam abigi, fumare
'incensa passim tecta. At enim communis res per haec 9
'loco est peiore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria
'penes hostes est. Quid tandem? privatae res vestrae in
'quo statu sunt? Iam unicuique ex agris sua damna nun-
'tiabantur. Quid est tandem domi, unde ea expleatis?
'Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? Vocis ver-
'borumque quantum voletis, ingerent, et criminum in
'principes, et legum aliarum super alias, et concionum.
'Sed ex illis concionibus nunquam vestrum quisquam re, 1
'fortuna, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad
'coniugem ac liberos praeter odia, offensiones, simultates
'publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute
'innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At, Hercules,
'quum stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus, 2
'et in castris, non in foro, faciebatis, et in acie vestrum
'clamorem hostes, non in concione Patres Romani horre-
'bant, praeda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum
'gloriaeque, simul publicae, simul privatae, triumphantes
'domum ad penates redibatis: nunc oneratum vestris for-
'tunis hostem abire sinitis. Haerete affixi concionibus et

7 *Esquilias .... prope captas, et ... hostem nemo summovit*] Verbum *submovit* in utrumque non convenit. Sed saepe plura orationis membra uno eodemque verbo claudi videntur, quum ad verum sensum aliud supplendum sit. Sic Cic. ad Att. x. 4. *Fortunam, qua illi florentissima, nos duriore conflictati videmur.* Vid. Sanctii Min. iv. 8. et Perizonii notas ibidem. Hic igitur in priore orationis membro supplendum est *nemo defendit*, aut aliud quid simile. Crev.

8 *Aggerem*] Esquilinus collis illa parte adibatur per aggerem Tarquinii Superbi. Crev.

9 *At enim communis*] Omnia haec usque ad orationis finem e Demosthene adumbrantur. vid. Dobraei Advers. vol. i. p. 349. cf. Demosth. Olynth. i. p. 13. 22. Ol. iii. p. 34. Phil. i. ad fin. Phil. iii. p. 127.

1 *Re, fortuna*] Livio nihil frequentius est, quam particulas, quae orationem connectunt, omittere. Drak.

2 *Stipendia .... faciebatis*] Nondum stipendia militi Romano solvebantur. Sed hic Livius temporis sui morem in scribendo sequitur, quo *stipendia facere* et *militare* promiscue usurpabantur. Crev. cf. infr. iv. 59.

'in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Aequos et Volscos proficisci? 'Ante portas est bellum: si inde non pellitur, iam intra 'moenia erit, et arcem et Capitolium scandet, et in domos 'vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum 'haberi, et educi exercitum in Algidum iussit: sedemus 'desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes; prae-'senti pace laeti, nec cernentes, ex otio illo brevi multiplex 'bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: 'sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non 'moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, 'Quirites; sed multo malo vos salvos esse, qualicunque 'erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum 'est, ut, qui apud multitudinem sua causa loquitur, gratior 'eo sit, cuius mens nihil, praeter publicum commodum, 'videt: nisi forte assentatores publicos, plebicolas istos, qui 'vos nec in armis nec in otio esse sinunt, vestra vos causa 'incitare et stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut

U. C. 309. A. C. 443.

3 'quaestui illis estis: et quia in concordia ordinum nullos 'se usquam esse vident, malae rei se, quam nullius, tur-'barum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum 'si vos taedium tandem capere potest, et patrum vestros-'que antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla 'supplicia recuso; nisi paucis diebus hos populatores agro-'rum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, et a portis 'nostris moenibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, 'quo nunc vos attoniti estis, transtulero.'

Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi consulis, fuit. Iuventus quoque, quae inter tales metus detrectationem militiae telum acerrimum adversus Patres habere solita erat, arma et bellum spectabat: et agrestium fuga, spoliatique in agris et vulnerati, foediora iis, quae subiiciebantur oculis, nuntiantes, totam urbem ira implevere. In senatum ubi ventum est, ibi vero in Quinctium omnes versi, ut unum vindicem maiestatis Romanae intueri; et primores Patrum 'dignam' dicere 'concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus ante actis, dignam vita omni, plena honorum saepe 'gestorum, saepius meritorum. Alios consules aut per 'proditionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbe 'tuendo iura ordinis asperiorem domando multitudinem 'fecisse: T. Quinctium orationem memorem maiestatis 'Patrum, concordiaeque ordinum, et temporum in primis 'habuisse. Orare eum collegamque, ut capesserent rem- 69.

Congestae in T. Quinctium laudes.

3 *Nullos se . . . . esse vident*] Nullam vim habere, nihil valere vel aestimari. cf. infr. vi. 18, *nullus repente fui*, h. e. nihil fui vel potui. Rup.

U. C. 309. A. C. 443.

'publicam: orare tribunos, ut uno animo cum consulibus
'bellum ab urbe ac moenibus propulsari vellent, plebemque
'obedientem in re tam trepida Patribus praeberent: ap-
'pellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum
'implorare, vastatis agris, urbe prope oppugnata.' Consensu
omnium delectus decernitur habeturque. Quum consules
in concione pronuntiassent, 'Tempus non esse causas cog- 4
'noscendi; omnes iuniores postero die prima luce in campo
'Martio adessent; cognoscendis causis eorum, qui nomina
'non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro de-
'sertore futurum, cuius non probassent causam:' omnis
iuventus affuit postero die. Cohortes sibi quaeque centu- 5
riones legerunt: bini senatores singulis cohortibus praepo-
siti. Haec omnia adeo mature perfecta accepimus, ut
signa, eo ipso die a quaestoribus ex aerario prompta dela- 6
taque in campum, quarta diei hora mota ex campo sint:
exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum
voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. In-
sequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad
Corbionem castris sunt coniuncta. Tertio die, quum ira
Romanos, illos, quum toties rebellassent, conscientia culpae
ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta.

Delectus habetur.

70. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat: et praelatus ille facilitati summittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, et aequando imparem sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda; legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus praeficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit: unde quum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est: momentoque temporis, in aversam incursando aciem, ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum proelio equites Volscorum et Aequorum exceptum ali-

Volsci et Aequi vincuntur.

4 *Causas cognoscendi*] Cur quis nomen haud daret. Nimirum omnes *iuniores* Romani nomina militiae dare debebant: nec quisquam poterat hoc munus detrectare, nisi causam aliquam attulisset, quae consulibus probaretur. Qui talem aliquam causam habebant, dicebantur *causarii*. Crev.

5 *Cohortes*] Cohors decima pars legionis, et quasi parva legio. Quod hic dicitur centuriones a cohortibus ipsis lectos, id contra solennem militiae morem est, ex quo centuriones a consulibus, et, permissu eorum, a tribunis constitui solebant. Vid. Lips. de Mil. Rom. ii. Dial. 4. et 8. Crev.

6 *Signa*] Militaria *ex aerario prompta*, ubi adservabantur. cf. iv. 22. et vii. 23. *Quaestores urbani* habebant curam aerarii, quod in aede Saturni erat.

quamdiu tenuissent. Ibi vero Sulpicius negare, 'cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis' vociferans, 'ni equestre proelium connisi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum satis esse: conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad proelium, 'aut integraret pugnam: non posse illos resistere sibi, 'quibus conferta peditum acies cessisset.' Haud surdis auribus dicta: impressione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis praecipitavere, ipsos equosque spiculis confodere. Is finis pugnae equestris fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuntios ad consules rei gestae mittunt, ubi iam inclinabatur hostium acies. Nuntius deinde et vincentibus Romanis animos auxit, et referentes gradum perculit Aequos. In media primum acie vinci coepti, qua permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quinctio consule pelli coeptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, aetate viribusque ferox, quum omni parte pugnae melius res geri, quam apud se, videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quaedam
7 iacere etiam in confertos hostes coepit. Cuius ignominiae metu concitati milites, invasere hostem: ita aequata ex omni parte victoria est. Nuntius tum a Quinctio venit, victorem iam se imminere hostium castris; nolle irrumpere, antequam sciat, debellatum et in sinistro cornu esse. Si iam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus praeda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit. Ibi paucis defendentibus, momentoque fusis, sine certamine
8 in munitiones irrumpunt: praedaque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quae populatione agrorum amissae erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur causa spreti aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum coniicio, quum Valerio atque Horatio consulibus, qui praeter Volscos et Aequos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset, verecundiae fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum; ne etiam, si impetrassent, magis hominum ratio, quam meritorum, habita videretur.

U. C. 309.
A. C. 443.

Victoriam honestam, ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum iudicium populi deformavit. Aricini at-
9 que Ardeates de ambiguo agro quum saepe bello certassent,

71.
Turpe iudicium P. R. de sociorum finibus.

7 *Cuius ignominiae*] Nempe si amissa atque ab hostibus capta essent signa. STROTH.

8 *Praedaque ingenti compotem*] Sic Sallustius, *neque animo, neque lingua satis compotem.* Huius loquendi formae rarissima sunt exempla.

9 *Ambiguo agro*] Ager hic postea tribus Scaptiae erat. Quum illi, qui

U. C. 309. A. C. 443. multis in vicem cladibus fessi, iudicem populum Romanum 1 cepere. Quum ad causam orandam venissent, concilio populi a magistratibus dato, magna contentione actum. Iamque editis testibus, quum tribus vocari, et populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: et, 'Si licet,' inquit, 'consules, de republica 'dicere, errare ego populum in hac causa non patiar.' Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque, 'prodi publicam causam,' summoveri iussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine magis, quam regunt, dedere cupidae audiendi plebi, ut, quae vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, 'Annum se tertium et octogesimum agere, et in eo agro, 'de quo agitur, militasse, non iuvenem, vicesima iam sti'pendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eo 'rem se vetustate obliteratam, ceterum suae memoriae in'fixam, afferre; agrum, de quo ambigitur, finium Coriola'norum fuisse, captisque Coriolis, iure belli publicum 'populi Romani factum. Mirari se, quonam more Ardeates 'Aricinique, cuius agri ius nunquam usurpaverint incolumi 'Coriolana re, eum se a populo Romano, quem pro domino 'iudicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum 'vitae tempus superesse: non potuisse se tamen inducere 'in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili manu 'cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vindi'caret. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore
72. 'suam ipse causam damnaret.' Consules quum Scaptium non silentio modo, sed cum assensu etiam, audiri animadvertissent, deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt: cum his circumire tribunos, 2
orare, 'Ne pessimum facinus peiore exemplo admitterent 'iudices, in suam rem litem vertendo, quum praesertim, 'etiamsi fas sit, curam emolumenti sui iudici esse, nequa'quam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum 'amittatur alienandis iniuria sociorum animis. Nam famae 'quidem ac fidei damna maiora esse, quam quae aestimari 'possent. Hoc legatos referre domum: hoc vulgari: hoc 'socios audire: hoc hostes: quo cum dolore hos? quo cum 3

eum populo Romano vindicabat, nomen Scaptius detur, Niebuhrio videtur admodum incertum esse, utrum revera aliquis talis necne vixerit.

1 *Populum Romanum*] Quem patriciorum concilium curiatim convocatum fuisse censet Niebhr. ii. not. 985.

2 *Tribunos*] Admittenda videtur Perizonii emendatio, *circumire tribus.* Nam et ipsum verbum *circumire* melius quadrat in tribus, quam in tribunos: et sequens oratio dirigitur ad eos qui rem iudicaturi erant. Populi autem erat, non tribunorum, iudicare. Crev. *Tribus* in textum reposuit Bekker.

3 *Hos . . . . illos*] Inverso ordine haec sumenda, ita ut *illos* ad proximum *hostes*, *hos* vero ad remotius *socios* referatur. infr. xxiv. 29. Stroth.

4 'gaudio illos? Scaptione hoc, concionali seni, assignaturos U. C. 309.
5 6 'putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine A. C. 443.
7 'Scaptium: populum Romanum quadruplatoris et inter-
8 'ceptoris litis alienae personam laturum: quem enim hoc
9 'privatae rei iudicem fecisse, ut sibi controversiosam adiudi-
'caret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi praemortui
'iam sit pudoris, non facturum.' Haec consules, haec
Patres vociferantur: sed plus cupiditas et auctor cupiditatis
Scaptius valet. Vocatae tribus iudicaverunt, agrum pub-
licum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad
1 iudices alios itum foret: nunc haud sane quicquam bono
causae levatur dedecus iudicii: idque non Aricinis Ardea-
tibusque, quam Patribus Romanis, foedius atque acerbius
visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab
externis mansit.

4 *Scaptione*] Putarentne finitimos populos huius iudicii infamiam et turpitudinem assignaturos Scaptio, ac non potius in universum populum Romanum eam reiecturos? CREV.

5 *Concionali seni*] Forum terere solito, et totos dies in concionibus consumere: quod erat otiosi hominis, et propterea probro dabatur apud Romanos. Cic. ad Att. i. 16. *Concionalis hirudo aerarii, misera ac ieiuna plebecula.* Vid. Gronov. de Pecun. Vet. iv. 9. CREV.

6 *Scaptium*] *Clarum hac fore imagine Scaptium*, id est, hac actione nobilem et celebrem Scaptium fore. Notum est *imagines* fuisse insigne nobilitatis apud Romanos. Quod igitur accidit hominibus novis, qui ad honores admissi ius imaginis accipiunt, aut quod nobilibus sunt imagines, argumentum ingens gloriae, id Scaptio hanc actionem, quasi aucto agro publico, dolent fore ad populum: qui tamen ipse populus eadem actione invidiosum quadruplatoris et interceptoris litis alienae nomen sibi quaerat. Ita exponit hunc locum Gronovius. CREV.

7 *Quadruplatoris*] *Quadruplatores* delatores erant criminum publicorum: in qua re quartam partem ex damnatorum bonis, quos detulerant, consequebantur. Alii dicunt *quadruplatores* esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damnari soleant, ut aleae etc. cf. Asconius in Cic. Divin. CREV.

8 *Quem enim*] sc. Quis iudex in privatae rei iudicio hoc unquam fecit?

9 *Controversiosam*] Vox rarissima, nec fortasse mendi expers. Certe Sigonius affirmat veteres suos libros habere *controversam*. CREV.

1 *Bono causae levatur*] sc. Bonitate causae levius redditur.

EPITOME LIBRI IV.

LEX de connubio Patrum et plebis a tribunis plebis contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata est. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiaeque per hoc genus magistratus administratae sunt. Item censores tunc primum creati sunt. Ager Ardeatibus populi Romani iudicio ablatus, missis in eum colonis, restitutus est. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Maelius, eques Romanus, frumentum populo sua impensa largitus est: et, ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans a C. Servilio Ahala, magistro equitum, iussu Quinctii Cincinnati dictatoris occisus est: L. Minucius index bove aurata donatus est. Legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuae in Rostris positae sunt. Cossus Cornelius tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda retulit. Mam. Aemilius dictator, censurae honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatio finito, ob eam rem a censoribus notatus est. Fidenae in potestatem redactae, eoque coloni missi sunt: quibus occisis, Fidenates, quum defecissent, a Mam. Aemilio dictatore victi sunt, et Fidenae captae. Coniuratio servorum oppressa est. Postumius, tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex aerario tum primum militibus datum est. Res praeterea gestas adversus Volscos, et Fidenates, et Faliscos continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER IV.

HOS secuti M. Genucius et C. Curtius consules. Fuit
annus domi forisque infestus. Nam anni principio et
1 de connubio Patrum et plebis C. Canuleius tribunus plebis
rogationem promulgavit; qua contaminari sanguinem suum
2 Patres, confundique iura gentium rebantur: et mentio,
primo sensim illata a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, 'Ut populo potestas esset, seu de 'plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi.' Id vero si fieret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Laeti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob iniuriam agri abiudicati descisse, et Veientes depopulatos extrema
3 agri Romani, et Volscos Aequosque ob communitam Ver-
ruginem fremere: adeo vel infelix bellum ignominiosae paci praeferebant. His itaque in maius etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribuniciae, delectus haberi, bellum armaque vi summa apparari iubent; si quo intentius possit, quam T. Quinctio consule
4 apparatum sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu voci-

U. C. 310.
A. C. 442.
M. Genucio, C. Curtio Coss.

Lex de connubio Patrum et plebis.

De communicando cum plebe consulatu.

1 *De connubio*] cf. Supr. iii. 37. Decemviri duabus postremis tabulis inseruerant legem, ne patriciis cum plebeiis licita essent connubia. Crev.

2 *Iura gentium*] *Gens* est hoc loco, quae e multis *familiis* conficitur. *Gens* enim complectitur eos omnes, qui eodem sunt et nomine et cognomine. Iam vero ii soli *gentem habere* dicebantur, qui ab ingenuis oriundi essent, quorum maiorum nemo servitutem servivisset, qui capite non essent deminuti: cf. Cic. in Topicis, 29. Inde patricii solos se *gentem habere* gloriabantur, infr. x. 8. quod tales a Romulo electi essent, quales modo ex Cicerone descripsimus. Propterea *iura gentium confundi* ac perturbari *rebantur* admisto plebeiorum sanguine, quos negabant *gentem habere*. Crev.

3 *Verruginem*] Oppidum in Volscorum Aequorumque confinio: de quo nulla hactenus a Livio facta mentio est. Crev.

4 *Pauca in senatu*] Hinc liquet tribunis plebis aditum in senatum patere, haud scio an lege Valeria, qua cautum est ut senatusconsulta in aedem Cereris ad aediles plebis deferrentur, supr. iii. 55. Tribunis subsellia ante valvas curiae posita sunt. cf. Val. Max. ii. 2. 7. "unde decreta patrum attentissima cura examinabant, ut, si qua ex eis improbassent, rata esse non sinerent."

U. C. 310. A. C. 442.

feratus, 'nequicquam territando consules avertere plebem 'a cura novarum legum: nunquam eos se vivo delectum 'habituros, antequam ea, quae promulgata ab se collegisque 'essent, plebes scivisset;' et confestim ad concionem advocavit.

2. Adversus utramque legem oratio Coss.

Eodem tempore et consules senatum in tribunum, et tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules, 'iam ultra ferri posse furores tribunicios: ventum iam ad finem esse; domi plus belli concitari, 'quam foris. Id adeo non plebis, quam Patrum; neque 'tribunorum magis, quam consulum, culpa accidere. 'Cuius rei praemium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. 'Maximum Romae praemium seditionum esse: id et 'singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam maiestatem senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; ut, quemadmodum 'plebs, gloriari possent, auctiorem amplioremque esse. 5
'Finem ergo non fieri, nec futuram, donec, quam felices 'seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas 'quantasque res C. Canuleium aggressum? colluvionem 'gentium, perturbationem auspiciorum publicorum privato- 6
'rumque afferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati 7
'sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos 'noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua 'habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus 'plebis Patrumque: ut, qui natus sit, ignoret, cuius sanguinis, quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimi- 8

Adversus legem de Coss. plebeiis.

'dius plebis, ne secum quidem ipse concors? Parum id 'videri, quod omnia divina humanaque turbentur: iam ad 'consulatum vulgi turbatores accingi; et primo, ut alter 'consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse: 'nunc rogari, ut, seu ex Patribus, seu ex plebe velit, 'populus consules creet: et creaturos haud dubie ex plebe 'seditiosissimum quemque. Canuleios igitur Iciliosque

5 *Gloriari possent*] *Posset* Bekker et Stroth. retinent, hac sententia, ut quemadmodum plebs gloriari posset, sua iura esse auctiora amplioraque facta, ita similiter *senatus* gloriari *posset*, suam maiestatem esse auctiorem amplioremque.

6 *Perturbationem auspiciorum*] Contendebant patricii se solos auspicia habere: (vid. infr. 6. et vi. 41.) incertum autem fore, cuius sanguinis, plebeiine an patricii, futuri essent ii qui ex connubiis Patrum et plebis nasciturі essent. Crev.

7 *Auspiciorum . . . . privatorum*] *Auspicia privata* videntur fuisse ea, quae super privatorum negotiis captabantur. "Apud antiquos," inquit Val. Max. ii. 1. "non solum publice, sed etiam privatim nihil gerebatur, nisi auspicio prius sumpto." Videntur autem patricii tunc contendisse plebeios auspicari omnino non posse. Vide infr. 6.

8 *Quorum sacrorum*] Sua cuique genti propria fuere sacra. Nobile exemplum horum gentilitiorum sacrorum vide infr. v. 46.

'consules fore. Ne id Iupiter optimus maximus sineret, U. C. 310.
9 'regiae maiestatis imperium eo recidere: et se millies A. C. 442.
'morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, maiores quoque, si divinassent, 'concedendo omnia non mitiorem in se plebem, sed asperiorem, alia ex aliis iniquiora postulando, quum prima 'impetrassent, futuram, primo quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi imponi paterentur. Quia tum concessum sit de tribunis, iterum conces-
1 'sum esse. Finem non fieri: non posse in eadem civitate 'tribunos plebis et Patres esse: aut hunc ordinem, aut 'illum magistratum tollendum esse: potiusque sero, quam 'nunquam obviam eundum audaciae temeritatique. Illine
2 'ut impune primo discordias serentes concitent finitima 'bella; deinde adversus ea, quae concitaverint, armari 'civitatem defendique prohibeant? et, quum hostes tantum 'non arcessierint, exercitus conscribi adversus hostes non 'patiantur? Sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, 'nisi suas leges tanquam victoris Patres accipi sinant, de'lectum haberi prohibiturum. Quid esse aliud, quam 'minari, se proditurum patriam? oppugnari atque capi 'passurum? Quid eam vocem animorum, non plebi Ro'manae, sed Volscis et Aequis et Veientibus allaturam? 'Nonne, Canuleio duce, se speraturos Capitolium atque 'arcem scandere posse, si Patribus tribuni, cum iure ac 'maiestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules 'paratos esse duces prius adversus scelus civium, quam ad'versus hostium arma.'

3. Canuleii oratio pro legibus suis.

Quum maxime haec in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis et adversus consules ita disseruit: 'Quanto'pere vos, Quirites, contemnerent Patres, quam indignos 'ducerent, qui una secum urbe intra eadem moenia vive'retis, saepe equidem et ante videor animadvertisse: nunc 'tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nos'tras coorti sunt: quibus quid aliud quam admonemus, 'cives nos eorum esse, et, si non easdem opes habere, ean'dem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus,
3 'quod finitimis externisque dari solet: nos quidem civi-

9 *Regiae maiestatis imperium*] Imperium consulare, in quo inest regia maiestas. Supr. ii. 1. *Omnia iura regiae potestatis, omnia insignia primi consules habuere.* Unde et infr. viii. 32. *Consules, regia potestas.* Crev.

1 *Finem non fieri: non posse*] Ita quoque ex emendatione Sigon. in textum recepit Bekker.

2 *Ut*] Illud *ut* irati interrogantis est. infr. v. 24. Cic. in Catil. i. 9. Hor. Sat. ii. 5. 18. Stroth. Similiter accusativus cum infinitivo usurpatur, quemadmodum, ut uno defungamur exemplo, notum illud Virg. Aen. i. 41. *Mene incepto desistere victam?* satis ostendit. Rasch.

3 *Finitimis externisque*] cf. Festus v. *Numerius*, unde connubium genti Fabiae cum Maluentinis fuisse

U. C. 310.
A. C. 442.

‘tatem, quae plus quam connubium est, hostibus etiam
‘victis dedimus. Altera nihil novi ferimus; sed id, quod 4
‘populi est, repetimus atque usurpamus: ut, quibus velit,
‘populus Romanus honores mandet. Quid tandem est,
‘cur coelum ac terras misceant? cur in me impetus modo
‘paene in senatu sit factus? negent se manibus temperatu-
‘ros, violaturosque denuntient sacrosanctam potestatem?

Pro lege de Coss. plebeiis.

‘Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus
‘velit, consulatum mandet, et non praeciditur spes plebeio
‘quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi summi 5
‘honoris, stare urbs haec non poterit? de imperio actum
‘est? et perinde hoc valet, plebeiusne consul fiat, tanquam 6
‘servum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat?
‘Ecquid sentitis, in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis
‘huius partem, si liceat, adimant. Quod spiratis, quod
‘vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur.
‘Quin etiam (si diis placet) nefas aiunt esse, consulem ple-
‘beium fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad com- 7 8
‘mentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus,
‘quae omnes peregrini etiam sciunt? consules in locum
‘regum successisse? nec aut iuris, aut maiestatis quicquam
‘habere, quod non in regibus ante fuerit? En unquam 9
‘creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non
‘modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex
‘Sabino agro accitum, populi iussu, Patribus auctoribus,
‘Romae regnasse? L. deinde Tarquinium, non Romanae 1
‘modo, sed ne Italicae quidem gentis, Damarati Corinthii
‘filium, incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem 2

patet. cf. Niebhr. ii. n. 756. Necnon Romanis cum Albanis connubium fuisse legimus ap. Stob. v. p. 231. 6. cf. Niebhr. ii. p. 76.

4 *Nihil novi ferimus*] Si modo ex commentariis Servii Tullii alter ex patriciis, alter ex plebe consul creandus esset.

5 *Apiscendi*] Quemadmodum *aptus* pro adeptus, ita *apisci* pro *adipisci* dictum esse a veteribus monet Festus v. *Aptus.* cf. Ter. Heaut. iv. 3. 15. Tac. Ann. iii. 31.

6 *Plebeiusne consul fiat*] *Plebeius ne consul*, tanquam verba legis recitatae, dici vult Gronov. sed Strothius *plebeiusne consul fiat* reponit, hoc sensu, si quis rogat, an plebeius consul fieri possit.

7 *Fastos*] Fasti duplicis generis fuere: alii, quibus et Kalendarii nomen datur, in quibus tota dierum fastorumnefas torumque, festorum vel profestorum etc. ratio continebatur. Hos fastos evulgavit Cn. Flavius scriba, ut habetur infr. ix. 46. Alii, in quibus nomina magistratuum cuiusque anni, et res gestae maxime ad memoriam insignes perscribebantur. Tales sunt Fasti Capitolini, Fasti Siculi etc. Utrumque fastorum genus a pontificibus, qui tum omnes patricii erant, curabatur: utrumque a vulgi notitia removebatur. De posteriore maxime videtur hic sermo esse. Crev.

8 *Commentarios*] In quibus pontifices suorum temporum historiam summatim describebant. Vid. infr. vi. 1, ubi pontificum commentarii inter historica monumenta recensentur. Penes pontifices fuisse conficiendorum annalium curam testantur quum alii multi, tum Cic. de Or. ii. 52. Crev.

9 *En unquam*] Nunquamne? Vid. infr. x. 8. xxiv. 14. Crev.

1 *Non Romanae modo*] Non modo non. supr. i. 40. Crev.

2 *Incolam ab Tarquiniis*] Qui ab

'factum? Ser. Tullium post hunc, captiva Corniculana U. C. 310.
'natum, patre nullo, matre serva, ingenio, virtute regnum A. C. 442.
'tenuisse? Quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem
'ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit?
'Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus,
'crevit imperium Romanum. Poeniteat nunc vos plebeii
'consulis, quum maiores nostri advenas reges non fastidi-
'erint, et ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit pere-
'grinae virtuti. Claudiam certe gentem post reges exactos
'ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in
'patriciorum numerum. Ex peregrinone patricius, deinde
'consul fiat? civis Romanus si sit ex plebe, praecisa con-
'sulatus spes erit? Utrum tandem non credimus fieri
'posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus, ex
'plebe sit, Numae, L. Tarquinio, Ser. Tullio similis? An
'ne, si sit, quidem ad gubernacula reipublicae accedere eum
'patiemur? potiusque decemviris, taeterrimis mortalium,
3 'qui tamen omnes ex patribus erant, quam optimis regum
4 'novis hominibus, similes consules sumus habituri? At 4.
'enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid
'postea? Nullane res nova institui debet? et, quod non-
'dum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo
'populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Ponti-
5 'fices, augures, Romulo regnante, nulli erant: ab Numa
'Pompilio creati sunt. Census in civitate et descriptio
'centuriarum classiumque non erat: ab Ser. Tullio est
'facta. Consules nunquam fuerant: regibus exactis creati
6 'sunt. Dictatoris nec imperium nec nomen fuerat: apud
7 'patres esse coepit. Tribuni plebis, aediles, quaestores,
'nulli erant: institutum est, ut fierent. Decemviros legi-
'bus scribendis intra decem hos annos et creavimus, et e
'republica sustulimus. Quis dubitat, quin, in aeternum
'urbe condita, in immensum crescente, nova imperia, sacer-

urbe Tarquiniis domicilium suum contulerat Romam. *Incola* opponitur *civi*, et is est qui aliunde in aliquam regionem, sive urbem immigravit. CREV.

3 *Omnes ex patribus*] Contra ex posterioribus decemviris tres plebeios fuisse scribit Dion. x. 58. et duos insuperaddit Niebhr. cf. supr. iii. 35.

4 *Novis hominibus*] *Novi homines* apud Romanos opponuntur *nobilibus* et ii sunt, qui quum nullum ex maioribus *curuli magistratu insignitum* habebant, primi suae stirpis ad honores sese evexere. CREV.

5 *Romulo regnante*] cf. Cic. de Rep. ii. 9. *ex singulis tribubus singulos cooptarit augures.* vide infr. x. 6. Wachsmuth. p. 218.

6 *Apud patres*] sc. Patrum memoria. CREV.

7 *Aediles*] cf. Supr. ii. 33. *Quaestores* sc. quaestores *classici*, quibus aerarium ap. aedem Saturni demandabatur. De origine quaestorum multa et varia scripta sunt. cf. Ulp. in Pand. de Off. Qu. Dion. i. 5. Tac. Ann. ii. 22. ubi *quaestores regibus imperantibus institutos* legimus, sed Plutarch. in Public. a Valerio Publicola institutos, et Pompon. de Orig. Magistr. ii. §. 21. etiam tribunis plebis posteriores fuisse scribit.

U. C. 310. A. C. 442. Pro lege de connubio Patrum et plebis.

'dotia, iura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum,
'ne connubium Patribus cum plebe esset, non decemviri
'tulerunt paucis his annis pessimo exemplo publico, cum 8
'summa iniuria plebis? An esse ulla maior aut insignitior
'contumelia potest, quam partem civitatis, velut contami-
'natam, indignam connubio haberi? Quid est aliud, quam
'exsilium intra eadem moenia, quam relegationem pati? 9
'Ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent;
'ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem
'istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis et Sabi-
'nis, non genere nec sanguine, sed per cooptationem in
'Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos
'iussu populi; sinceram servare privatis consiliis non pote-
'ratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sorores-
'que enubere sinendo e Patribus? Nemo plebeius patriciae
'virgini vim afferret: patriciorum ista libido est. Nemo
'invitum pactionem nuptialem quemquam facere coegisset.
'Verum enim vero lege id prohiberi, et connubium tolli
'Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est.
'Cur enim non confertis, ne sit connubium divitibus ac 1
'pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper
'fuit, ut, in quam cuique feminae convenisset domum,
'nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium
'duceret; id vos sub legis superbissimae vincula coniicitis,
'qua dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate
'faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius?
'ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in
'foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebe-
'iam patricius duxerit, si patriciam plebeius? Quid iuris
'tandem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi. Nec, 2
'quod nos ex connubio vestro petamus, quicquam est,
'praeterquam ut hominum, ut civium numero simus: nec,
'vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare
5. 'iuvat) quod contendatis, quicquam est. Denique utrum
'tandem populi Romani, an vestrum summum impe-
'rium est? Regibus exactis, utrum vobis dominatio, an
'omnibus aequa libertas parta est? Oportet licere populo
'Romano, si velit, iubere legem. An, ut quaeque rogatio
'promulgata erit, vos delectum pro poena decernetis? et,
'simul ego tribunus vocare tribus in suffragium coepero;

8 *Pessimo exemplo publico*] *Pessimo publico* Gronov. ut supr. ii. 1. Sed in vet. edd. vox *publico* non occurrit, et *pessimo exemplo* legimus.

9 *Exsilium . . . relegationem*] Relegatio minor est poena, quam exsilium. Exsilio civitas amittitur, non relegatione. Vid. Institut. Iustin. i. tit. 12. et 16. et ibi Vinnium. Crev.

1 *Confertis*] Simul fertis legem: id quoque lege lata sciscendum curatis. Crev.

2 *Patrem sequuntur liberi*] Ex iusto matrimonio nati. Partus extra nuptias conceptus uterum sequitur. Crev.

'tu statim consul sacramento iuniores adiges, et in castra U. C. 310.
'educes? et minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si A. C. 442.
3 'non, quantum istae minae adversus plebis consensum vale-
4 'rent, bis iam experti essetis? Scilicet, quia nobis consul-
'tum volebatis, certamine abstinuistis: an ideo non est 'dimicatum, quod, quae pars firmior, eadem modestior fuit? 'Nec nunc erit certamen, Quirites: animos vestros illi ten'tabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella 'ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata vobis plebes 'est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem 'facitis; si coalescere, si iungi miscerique vobis privatis 'necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris 'strenuis et fortibus datur; si in consortio, si in societate 'reipublicae esse; si, quod aequae libertatis est, in vicem 'annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si 'haec impediet aliquis, ferte sermonibus, et multiplicate 'fama bella: nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, 'nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec 'in re publica honorum, nec in privata connubii societas 'est.'

Quum in concionem et consules processissent, et res a 6.
perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, 'cur plebeium consulem fieri non oporteret?' ut fortasse vere, sic parum utiliter in praesens certamen
5 respondit, 'quod nemo plebeius auspicia haberet: ideoque
6 'decemviros connubium diremisse, ne incerta prole auspi-
'cia turbarentur.' Plebes ad id maxime indignatione
7 exarsit, quod auspicari, tanquam invisi diis immortalibus, negarentur posse. Nec ante finis contentionum fuit, (quum et tribunum acerrimum auctorem plebes nacta esset, et ipsa cum eo pertinacia certaret) quam victi tandem Patres, ut Perfertur lex de connubio.
de connubio ferretur, consensere: ita maxime rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos aut totam depondituros, aut post bellum dilaturos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Quum Canuleius victoria de Patribus et plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summa vi pugnant, et, crescente in dies fama belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis,

3 *Quantum*] Quam parum. Crev.
4 *Bis iam experti essetis*] Secessionibus plebis 1°. in Sacrum montem, 2°. in Aventinum. Crev.
5 *Respondit*] Nempe alter consulum, qui adversari partes ageret, ut monet Drak.
6 *Auspicia turbarentur*] cf. Cic. de Div. ii. 35. ubi "existimo ius augurum, etsi divinationis opinione principio constitutum sit, tamen postea reipublicae causa conservatum ac retentum."
7 *Exarsit*] cf. Zonar. vii. 19. De secessione ad Ianiculum duce Canuleio a plebe facta loquitur Florus i. 25.

U. C. 310. A. C. 442.

nihil agi posset, consilia principum domi habebant. Ap- 8
parebat, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quinctiorum, Cincinnatique et Capitolini, sententiae abhorrebant a caede violandisque, quos, foedere icto cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per haec con-
silia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari 9
potestate promiscue ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur: eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. Quibus indictis, extemplo, quicunque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, quam maxime tribunicii, et prensare homines, et concursare toto foro candidati coepere: ut patricios desperatio primo, irritata plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret: postremo coacti tamen a primoribus petiere, ne cessisse possessione reipublicae viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios, secundum deposita certamina, incorrupto iudicio esse: tribunos
enim omnes patricios creavit populus, contentus eo, quod 1
ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam aequita- 2
temque et altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quae tum populi universi fuit?

Tr. militum consulari potestate.

U. C. 311. A. C. 441.

7. Anno trecentesimo decimo, quam urbs Roma condita 3
erat, primum tribuni militum pro consulibus magistratum 4

8 *Consilia principum*] *Concilia* ex emendatione Gronovii in textum reposuit Bekker., licet codd. advers.

9 *Eo deducta*] Foedere cum plebe icto tribuni militum consulari potestate creati, qui tamen honoribus curulibus minime ornarentur, et propterea triumpho digni nunquam sint habiti. cf. Zonar. vii. 19.

1 *Omnes patricios*] His verbis fidem minime habendam censet Niebhr. ii. n. 902, quippe noster incuria quadam alibi, ut supr. 3. *decemviros omnes patricios* fuisse scribit. Praeterea T. Caecilium plebeium fuisse ex nomine verisimilius est.

2 *Quod ratio habita plebeiorum esset*] Quod plebeii admissi ad petendum magistratum essent, tanquam legitimi candidati. CREV.

3 *Anno trecentesimo decimo*] Hic rursum dissident numeri nostri a Livianis. Hos tribunos militum iniisse quidem magistratum anno 310, sed eum gessisse anno 311. existimat Dodwellus. Diss. de Cycl. Rom. x. §. 86. Parum, ut nobis videtur, ad Livii mentem, qui nusquam in consulibus et illis magistratibus quorum nomine annus insigniebatur, distinguit annum initi ab anno gesti magistratus. Sed et si annus *trecentesimus alter* debet intelligi, ut probavimus in not. ad iii. 33. trecentesimus primus, sed exiens, ita ut trecentesimo secundo magistratum gesserint primi Decemviri, hic annus, quo et ineunt et gerunt magistratum primi tribuni militares, erit ipse trecentesimus decimus. Servavimus tamen in margine annum eum quem vult Dodwellus, vitandae confusionis causa. CREV.

4 *Tribuni militum pro consulibus*] *Militum*, eo quod ab exercitu vocato, sc. a civibus centuriatim convocatis, creati sunt. Horum magistratuum numerus mire variatur, quippe ab anno 311 ad 350 trium vel quattuor, ab anno 350 usque ad 389 sex aut octo

5 ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cloelius; U. C. 311.
quorum in magistratu concordia domi pacem etiam foris A. C. 441.
praebuit. Sunt, qui propter adiectum Aequorum Volsco- A. Sempronio, etc.
rumque bello et Ardeatium defectioni Veiens bellum, quia Tribb. Mil.
duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos mili-
tum tres creatos dicant, sine mentione promulgatae legis
de consulibus creandis ex plebe, et imperio et insignibus
consularibus usos. Non tamen pro firmato iam stetit
magistratus eius ius; quia tertio mense, quam inierunt,
augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere;
quod C. Curtius, qui comitiis eorum praefuerat, parum
6 recte tabernaculum cepisset.

Legati ab Ardea Romam venerunt, ita de iniuria querentes, ut, si demeretur ea, in foedere atque amicitia mansuros, restituto agro, appareret. Ab senatu responsum est: 'Iu-'dicium populi rescindi ab senatu non posse, praeterquam 'quod nullo nec exemplo nec iure fieret, concordiae etiam 'ordinum causa. Si Ardeates sua tempora exspectare 'velint, arbitriumque senatui levandae iniuriae suae per-'mittant, fore, ut postmodo gaudeant, se irae moderatos; 'sciantque, Patribus aeque curae fuisse, ne qua iniuria in 'eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.' Ita legati, quum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi.

7 Patricii, quum sine curuli magistratu respublica esset,

tribunorum collegia invenimus. Hunc nodum Niebhr. ita expedit. Quando quattuor occurrunt, quartus ille, ut videtur, tribunus, collega quidem tribunorum, non autem tribunus; sed contra, praefectus urbis et semper patricius, qui censorum vice fungebatur, postquam lege Aemilia censura annua et semestris facta est. Hinc ante annum 350, si quando censores essent, tres solum tribuni creati sunt. Post annum 350, duplicato tribunorum numero, munera praetoris sive urbis praefecti a censoribus ad unum ex tribunis militaribus delata sunt, qui tamen semper patricius esset. Exinde fiebat, ut semper unus e. collegio tribunorum patricius existeret. Quando autem octo nomina scribuntur, duo censorum sunt, ut e Fast. Capit. ed. Burghesio plane constat.

5 *Cloelius*] Ita ex emend. Sigon. reposuit Bekker.: *Caecilium* Drak. et Crev. quem ex nomine plebeium fuisse censet Niebhr. ii. n. 902, si modo in eo nomine acquiescendum sit.

6 *Tabernaculum cepisset*] Comitiorum centuriatorum causa exercitus imperabatur, civesque omnes armati sub signis, in suis quisque centuriis, in campum Martium conveniebant. Is igitur magistratus, qui comitiis praeerat, tabernaculum, tanquam dux exercitus, extra pomoerium capiebat. In eo autem capiendo quaedam observari oportebat, quae si minus rite acta essent, quidquid comitiis illis iussum erat, pro irrito habebatur. Insigne exemplum vide apud Cic. de Nat. Deor. ii. 10. et 11. Plutarchus qui in vita Marcelli eandem illam rem a Cicerone memoratam paullo aliter narrat, tabernaculum capi scribit ad sumenda auspicia. CREV. Quemadmodum ea coeli regio, quam lituo definiebat augur, templum vocari solebat, ita is in templo locus, ex quo augurium capiebatur, tabernaculum appellabatur. STROTH. cf. supr. i. 18.

7 *Sine curuli magistratu*] Niebuhrio ii. n. 852. placet tribunos militares curulibus honoribus minime usos fuisse, ex eo quod ap. Zonar. vii. 19. legimus, nullum tribunum, quamvis victoria egregia ex hostibus reportata, triumphum curulem egisse.

U. C. 311. A. C. 441. coiere, et interregem creavere. Contentio, consulesne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia: tribuni plebis et plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia et plebs, patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit: et principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut indigni praeterirentur. Tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quinctius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus foedus renovatum est: idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur. Credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio
fuerint, suffectis his consulibus, praetermissa nomina con- 8
sulum horum. Licinius Macer auctor est, et in foedere 9
Ardeatino, et in linteis libris ad Monetae inventa. Et foris, 1
quum tot terrores a finitimis ostentati essent, et domi otium 2
fuit.

8. Hunc annum (seu tribunos modo, seu tribunis suffectos consules quoque habuit) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quinctio Capitolino
U. C. 312. A. C. 440. M. Geganio II. T. Quinctio V. Coss.
quintum [consulibus]. Idem hic annus censurae initium 3
fuit, rei a parva origine ortae: quae deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinaeque Romanae penes

8 *Praetermissa nomina consulum horum*] Hos vero censores hoc anno creatos fuisse censet Niebhr. ii. p. 409, et nomina eorum non nisi anno sequente in Fastos relata esse, quod tum primum censum egissent. cf. Dion. i. 74.

9 *Licinius Macer*] Scriptor et alibi saepe Livio memoratus. Eum Vossius, de Histor. Lat. i. 10. suspicatur eundem esse, qui a Cicerone praetore iamiam damnandus repetundarum, mortem sibi ipse conscivit: non spernendum oratorem, Cicerone iudice in Bruto 238. patrem insignis oratoris, Licinii Calvi. Certe hunc de quo Livius agit historiarum scriptorem,' fuisse perantiquae, ut inter plebeios, nobilitatis constat. cf. infr. vii. 9. Crev.

1 *Linteis libris*] In quos magistratuum nomina referebantur, ut apparet infr. 13. et 20. Unde mirum videtur quonam modo Livius paullo ante scribere potuerit horum consulum nomina in magistratuum libris non inveniri, quae in linteis libris exstare non negat. Sed nimirum libros linteos non inspexerat Livius, nec fortasse ii iam exstabant quum ille scriberet: in iis autem magistratuum libris quos adire potuerat, nomina horum consulum non comparebant. Crev.

2 *Ad Monetae*] De aede Monetae cf. infr. vii. 28. Crev.

3 *Censurae*] Cuius munera antea consules agebant: iam vero, quoniam plebeiis tribunatus militaris patebat, munera censurae ad magistratus novos delata sunt. Hi magistratus a curiis nominati, atque e centuriis confirmati: unde evenit, ut, populo non amplius curiatim convocato, centuriae binis comitiis de singulis magistratibus iudicarent, quod quibusdam posterioris aevi scriptoribus admirationem movebat. cf. Cic. adv. Rull. ii. 11. Niebhr. ii. n. 872.

eam regimen, senatus, equitumque centuriae, decoris de- U. C. 312.
4 decorisque discrimen sub ditione eius magistratus, publi- A. C. 440. Censurae
corum ius privatorumque locorum, vectigalia populi Romani initium.
sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei
5 est, quod in populo, per multos annos incenso, neque dif-
ferri census poterat, neque consulibus, quum tot populorum
bella imminerent, operae erat id negotium agere. Mentio
6 illata ab senatu est, ‘Rem operosam ac minime consularem
‘suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium,
7 8 ‘custodiaeque et tabularum cura, cui arbitrium formulae
‘censendi subiiceretur.’ Et Patres, quanquam rem parvam,
tamen, quo plures patricii magistratus in republica essent,
laeti accepere: id, quod evenit, futurum, credo, etiam rati,
ut mox opes eorum, qui praeessent, ipsi honor ius maie-
9 statemque adiicerent. Et tribuni, (id quod tunc erat) magis
necessariam, quam speciosi ministerii procurationem intu-
entes, ne in parvis quoque rebus incommode adversarentur,
haud sane tetendere. Quum a primoribus civitatis spretus
honor esset, Papirium Semproniumque, quorum de consu-
latu dubitatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum
explerent, censui agendo populus suffragiis praefecit. Cen-
sores ab re appellati sunt.

Dum haec Romae geruntur, legati ab Ardea veniunt, 9.
pro veterrima societate renovatoque foedere recenti, aux- Ardeatium
ilium prope eversae urbi implorantes. Frui namque pace, intestinae discordiae.
optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina
arma non licuit; quorum causa atque initium traditur ex
certamine factionum ortum: quae fuere eruntque pluribus
populis magis exitio, quam bella externa, quam fames
morbive, quaeque alia in deum iras, velut ultima publicorum
1 malorum, vertunt. Virginem plebeii generis, maxime forma

4 *Publicorum ius privatorumque locorum*] Censorum erat urbis templa, vias, aquas tueri: cavere ne privati loca, quae publici essent iuris, occuparent, et occupata repetere ac vindicare. CREV. Sed de censorum muneribus vide Cic. de Legg. iii. 3.

5 *Per multos annos*] Per septendecim annos: nempe a consulatu Q. Fabii et L. Cornelii, quod diserte testatur Dion. xi. 63. CREV. Vox *incensus* supr. i. 44. occurrit.

6 *Ab senatu*] *Ab consulibus in senatu* Pighius legendum vult, sed hanc mutationem temere propositam censet Niebhr. ii. n. 506. qui senatum a *patribus* hic plane distingui iudicat, et *patres*, quos laetos accepisse illam rem legimus, patricios apud comitia curiata fuisse.

7 *Custodiaeque*] Tabularum tam conficiendarum quam custodiendarum cura. STROTH. Sed *custodiaeque* Crevierio displicet.

8 *Arbitrium formulae censendi*] Ius statuendi qua formula, i. e. qua ratione quisque censendus esset; quam in tribum, quam in centuriam referendus; quomodo aestimandus cuiusque census, etc. CREV.

9 *Magis necessariam, quam speciosi*] Sententia est: tribuni secum reputantes magis necessarium esse censoris munus, quam magnam speciem prae se ferre. STROTH.

1 *Virginem plebeii generis*] De similibus seditionum causis cf. Aristot. Pol. v. 3. Villani Storia de Firenze. v. 38.

U. C. 312. A. C. 440. notam, petiere iuvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui et ipsi eiusdem corporis erant; nobilis alter, 2 nulla re, praeterquam forma, captus. Adiuvabant eum optimatium studia, per quae in domum quoque puellae certamen partium penetravit. Nobilis superior iudicio matris esse, quae quam splendidissimis nuptiis iungi puellam volebat: tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in ius est. Postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant ius nuptiarum. Sed vis potentior fuit. Namque tutores, inter suae partis homines de iniuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt: adversus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum iniuria iuvenem. Fit proelium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanae plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excursiones facit. Urbem quoque, omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad spem praedae evocata, obsidere parat: nec ulla species cladesque belli abest; velut contacta civitate rabie duorum iuvenum, funestas nuptias ex occasu patriae petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum. Ardeam obsident Volsci. Optimates Romanos ad auxilium urbis obsessae, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere. Priores Volsci, duce Aequo Cloelio, Ardeam venere, et moenibus hostium vallum obiecere. Quod ubi Romam est nuntiatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, praecipitique iam die curare corpora 3
A Romanis obsidentur. milites iubet. Quarta deinde vigilia signa profert: coeptumque opus adeo approperatum est, ut, sole orto, Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam a se urbem, viderent. Et alia parte consul muro Ardeae brachium iniunxerat; qua ex oppido sui commeare possent. 4

10. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commeatu praeparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluisset militem, postquam saeptus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, 'si 'solvendae obsidionis causa venerit Romanus, abducturum 'se inde Volscos,' ait. Adversus ea consul, 'victis condi'tiones accipiendas esse, non ferendas,' respondit; 'neque, 'ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo 'arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem,

2 *Eiusdem corporis*] sc. Generis sive ordinis. cf. infr. vi. 34. xxvi. 49.

3 *Praecipitique iam die*] Quum iam advesperasceret. cf. infr. xxv. 34. Tac. Hist. iii. 86.

4 *Brachium*] Vallum pertingens a castris Romanis ad urbem. Vid. Lips. Poliorcet. ii. 2.

U. C. 312. A. C. 440.

'arma poni,' iubet, 'fatentes victos se esse, et imperio parere: aliter, tam abeuntibus, quam manentibus, se hostem 'infensum, victoriam potius ex Volscis, quam pacem infi'dam, Romam relaturum.' Volsci exiguam spem in armis,

Victi, dedito duce, sub iugum mittuntur.

alia undique abscisa, quum tentassent, praeter cetera adversa loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte caederentur, ad preces a certamine versi, dedito imperatore traditisque armis, sub iugum missi, cum singulis vestimentis ignominiae cladisque pleni dimittuntur. Et, quum haud procul urbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt poenas, vix nuntiis caedis relictis. Romanus Ardeae

Ardeae res compositae.

turbatas seditione res, principibus eius motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demptamque iniuriam iudicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicae avaritiae monumentum vide-
5 batur. Consul triumphans in urbem redit, Cloelio duce Volscorum ante currum ducto, praelātisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub iugum miserat.

Aequavit, quod haud facile est, Quinctius consul togatus armati gloriam collegae: quia concordiae pacisque domesticam curam, iura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum et Patres severum consulem, et plebs satis comem
6 crediderint. Et adversus tribunos auctoritate plura, quam certamine, tenuit. Quinque consulatus, eodem tenore gesti, vitaque omnis, consulariter acta, verendum paene ipsum magis, quam honorem, faciebant. Eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit. Consules creant 11.

U. C. 313. A. C. 439. M. Fabio, Post. Aebutio Coss.

M. Fabium Vibulanum, Postumum Aebutium Cornicinem. Fabius et Aebutius consules, quo maiori gloriae rerum domi forisque gestarum, succedere se cernebant, (maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re praecipiti tanta foret cura subventum) eo impensius, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam iudicii, senatusconsultum fecerunt, ut, quoniam

Ardeatibus ager redditus, qui iudicio infami interceptus erat.

civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo praesidii causa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret iudicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut, multo maiore parte Rutulorum colonorum, quam Romanorum, scripta, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui
7 interceptus iudicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi,

5 *Cloelio duce*] cf. Supr. iii. 28.

6 *Auctoritate*] Per reverentiam, quam ei sua virtus gravitasque conciliabat.

7 *Nec ulli prius*] Hinc liquet Romanos modo in supplementum coloniae ascriptos esse.

U. C. 313. A. C. 439. quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad colo- 8
niam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Cloelius Siculus, M. Aebutius Elva. Qui, per minime populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum iudicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quod nihil gratiae cuiusquam dederant; vexationes, ad populum iam die dicta ab tribunis, coloni ascripti remanendo in colonia, quam testem integritatis iustitiaeque habebant, vitavere.

12. U. C. 314. A. C. 438. C. Furio, M. Papirio Coss.

Pax domi forisque fuit et hoc et insequente anno, C. Furio Pacilo et M. Papirio Crasso consulibus. Ludi, ab decemviris per secessionem plebis a Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequicquam a Poetelio quaesita: qui, tribunus plebis iterum ea 9
ipsa denuntiando factus, neque, ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit: et, quum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creari iussi sunt: ludibrioque erant minae tribuni, denuntiantis se delectum impediturum; quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli apparatu opus esset.

U. C. 315. A. C. 437. Proc. Geganio, L. Menenio Coss.

Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum afuit bellum externum: quo si aggravatae res essent, vix ope deorum omnium resisti potuisset. Coepere a fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum et urbis deserto agrorum cultu: nam utrumque traditur. Et Patres plebem desidem, et tribuni plebis nunc fraudem nunc negligentiam consulum accusabant. Postremo perpulere plebeii, haud adversante senatu, ut L. Minucius praefectus annonae crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad curationem ministerii sui: quanquam postremo annonae quoque levatae haud immeritam et gratiam et gloriam tulit. Qui quum, multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequicquam missis, (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonae fecisset; 1

Fames.

8 *Ad coloniam Ardeam*] Ardeam in numero coloniarum Latinarum in saeculo sexto invenimus, unde apparet minimam partem agri Ardeatium civibus Romanis assignatam fuisse. cf. Niebhr. ii. p. 448.

9 *Ea ipsa*] *Ea ipsa* intelligo legem agrariam et comitia tribunorum consularium, in quibus plebeiorum ratio haberi poterat. DRAK.

1 *Quum .... nullum momentum annonae fecisset*] Quum nihil profecisset ad levandam annonam: *et revolutus ad dispensationem inopiae*, et eo redire coactus, ut exiguum illud frumenti, quod erat in urbe, quo-

et, revolutus ad dispensationem inopiae, profiteri cogendo frumentum, et vendere, quod usu menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde et obiiciendo irae populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis, quam levaret, inopiam; multi ex plebe, spe amissa, potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim praecipitaverunt. Tum Sp. Maelius ex equestri ordine, ut illis temporibus, praedives, rem utilem, pessimo exemplo, peiore consilio, est aggressus. Frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitum clientiumque ministeria coempto, (quae, credo, ipsa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque, hoc munere delinitam, quacunque incederet, conspectus elatusque supra modum hominis privati, secum trahere; haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora et non concessa tendere: et, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu consiliorum et certamine, quod ingens exsudandum esset, praemium fore. Iam comitia consularia instabant: quae res eum, needum compositis maturisve satis consiliis, oppressit. Consul sextum creatus T. Quinctius Capitolinus, minime opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen: et L. Minucius praefectus annonae, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus: nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus praefecti nomen. Hic Minucius,
2 eandem publice curationem agens, quam Maelius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert, 'Tela in domum Maelii conferri, eumque conciones domi 'habere: ac non dubia regni consilia esse. Tempus agen- 'dae rei nondum stare; cetera iam convenisse; et tribunos 'mercede emptos ad prodendam libertatem, et partita du- 'cibus multitudinis ministeria esse. Serius se paene, quam 'tutum fuerit, ne cuius incerti vanique auctor esset, ea de- 'ferre.' Quae postquam sunt audita, et undique primores Patrum et prioris anni consules increparent, quod eas largitiones coetusque plebis in privata domo passi essent fieri, et novos consules, quod exspectassent, donec a praefecto annonae tanta res ad senatum deferretur, quae consulem

U. C. 315. A. C. 437.

13. Periculosae largitiones Sp. Maelii.

U. C. 316. A. C. 436. T. Quinctio VI. Agr. Menenio Coss.

dam ordine dispensandum curaret, non cuique pro arbitrio consumendum relinqueret. CREV.

2 *Eandem publice curationem agens*] Quam postea aediles agebant quibus annonae cura rerumque venalium regimen, unde Graecis *ἀγορανόμοι* dicuntur. cf. Cic. de Legg. iii. 3.

U. C. 316. A. C. 436.

non auctorem solum desideraret, sed etiam vindicem; tum T. Quinctius, 'consules immerito increpari,' ait, 'qui, con- 'stricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium 'latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam 'rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi, haberent.
'Opus esse non forti solum viro, sed etiam libero exsoluto- 3
'que legum vinculis. Itaque se dictatorem L. Quinctium 'dicturum: ibi animum parem tantae potestati esse.' Approbantibus cunctis, primo Quinctius abnuere: et, 'quid 'sibi vellent,' rogitare, 'qui se aetate exacta tantae dimi- 'cationi obiicerent.' Dein, quum undique plus in illo senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis esse, quam in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, et consul nihil remitteret; precatus tandem deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicae esset, dictator a consule dicitur: ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equi-

Creatur dictator Cincinnatus.

14. tum dicit. Postero die, dispositis praesidiis, quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, et Maeliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, 'qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam 'maiestatem, aut Quinctium post octogesimum annum re- 'ctorem reipublicae quaesisset,' rogitarent; missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Maelium, 'Vocat te,' inquit, 'dictator.' Quum pavidus ille, 'quid vellet,' quaereret; Serviliusque 'causam dicendam esse' proponeret, 'crimenque, a Minucio delatum ad senatum, diluendum;' tunc Maelius recipere se in catervam suorum, et primum circumspectans tergiversari: postremo, quum apparitor iussu magistri equitum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanae implorare, et opprimi se consensu Patrum dicere, quod plebi benigne fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Haec eum vociferantem assecutus Ahala Servilius obtruncat: respersusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum iuvenum, dictatori renuntiat, vocatum ad eum Maelium, repulso apparitore concitantem multitudinem, poenam meritam habere. Tum dictator,
'Macte virtute,' inquit, 'C. Servili, esto, liberata republica.' 4

Maelius ad eum vocatur.

Occiditur.

3 *Libero exsolutoque*] Ex his Quinctii verbis colligi posse videtur a dictatore tunc provocationem ad populum non fuisse. Tamen supr. iii. 55. latam esse legem Livius memorat, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet.* Verum fortasse lege illa sancitum ius nondum pro firmato stabat, neque adhuc potuerat antiquitus assignatam dictaturae maiestatem imminuere. Crev.

4 *Macte virtute*] Ita quidem posteris visus est Ahala singulare virtutis civilis exemplum edidisse, sed ae-

U. C. 316.
A. C. 436.
15.
Factum defendit dictator.

5 Tumultuantem deinde multitudinem incerta existimatione
facti ad concionem vocari iussit; et, 'Maelium iure cae-
'sum,' pronuntiavit, 'etiamsi regni crimine insons fuerit;
'qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venis-
'set. Se ad causam cognoscendam consedisse; qua cogni-
'ta, habiturum fuisse Maelium similem causae fortunam.
6 'Vim parantem, ne iudicio se committeret, vi coercitum
'esse. Nec cum eo, tanquam cum cive, agendum fuisse;
'qui natus in libero populo inter iura legesque, ex qua urbe
7 'reges exactos sciret, eodemque anno sororis filios regis, et
'liberos consulis liberatoris patriae, propter pactionem in-
'dicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi
'esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem
'nominis odio abdicare se magistratu atque exsulare ius-
'sum; in qua de Sp. Cassio, post aliquot annos, propter
'consilia inita de regno supplicium sumptum; in qua nu-
'per decemviros bonis, exsilio, capite multatos ob super-
'biam regiam, in ea Sp. Maelius spem regni conceperit.
'Et quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos ho-
'nores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere
'viam; sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decem-
'viratibus, suis maiorumque honoribus, splendore familia-
'rum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Sp. Maelium, cui
'tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus, fuerit,
8 'frumentarium divitem, bilibris farris sperasse libertatem se
9 'civium suorum emisse, ciboque obiiciendo ratum victorem
'finitimorum omnium populum in servitutem pellici posse:
'ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem
'ferret, Romuli conditoris, ab diis orti, recepti ad deos, in-
'signia atque imperium habentem. Non pro scelere id ma-
'gis, quam pro monstro, habendum. Nec satis esse san-
'guine eius expiatum, nisi tecta parietesque, intra quae
1 'tantum amentiae conceptum esset, dissiparentur; bonaque,

qualibus suis aliter placuit; quippe perduellionis reus ad populum factus est, et exsilio suo supplicium praevertit. cf. Val. Max. v. 3. 2. *Ahala . . . custoditae libertatis civium exsilio suo poenas praevertit.*

5 *Incerta existimatione*] Quum adhuc incerti essent, quid existimarent. *Aestimatione* alii legunt, verum Gronov. ad Liv. xxxiv. 2. et ad A. Gell. i. 3. horum verborum discrimen constituit. *Existimator* est iudex; *aestimator*, qui pretium constituit, res inter se componit, ut quid praeferendum, quid posthabendum sit, intelligat. cf. Ruhnken. Opusc. p. 709.

6 *Vim parantem*] Dion. in Exc. Vat. xii. 1. Maelium immissos in se equites *μαγειρικῇ κόπιδι*, (sc. ab lanio cultro arrepto ut supr. iii. 48.) repellentem, caesum fuisse tradit.

7 *Sororis filios regis*] sc. Liberos L. Iunii Bruti, quos potius nepotes sororis regis vocandos fuisse intelligitur ex iis quae supr. i. 56. narrantur. Rasch.

8 *Bilibris farris*] Binas singulis civibus libras farris largiendo. Crev. Anglice, *spelt*: Italice, *farricello*.

9 *Ciboque obiiciendo*] Tanquam feris, quae esca obiecta alliciuntur in fraudem et laqueum. *Cibus* vox est hac in re propria. Horat. Epod. vi. 10. *Proiectum odorarit cibum.* Crev.

1 *Bonaque, contacta*] Bona velut

U. C. 316. ‘contacta pretiis regni mercandi, publicarentur. Iubere ita-
A. C. 436. ‘que, quaestores vendere ea bona, atque in publicum redi-
16. ‘gere.’ Domum deinde, ut monumento area esset oppres-
sae nefariae spei, dirui extemplo iussit: id Aequimaelium 2
appellatum est. L. Minucius bove aurato extra portam 3
Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia fru-
mentum Maelianum, assibus in modios aestimatum, plebi 4
divisit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, trans-
isse a Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis
cooptatum seditionem, motam ex Maeliana caede, sedasse,
invenio. Ceterum vix credibile est, numerum tribunorum
Patres augeri passos, idque potissimum exemplum a patricio
homine introductum; nec deinde id plebem concessum se-
mel obtinuisse, aut certe tentasse. Sed ante omnia refellit 5
falsum imaginis titulum paucis ante annis lege cautum, ne
tribunis collegam cooptare liceret.

Q. Caecilius, Q. Iunius, Sext. Titinius, soli ex collegio
tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem;
et criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem,
querique indignam necem Maelii non destiterant. Pervi-
cerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quam consu-
lum, comitia haberentur; haud dubii, quin sex locis (tot 6
enim iam creari licebat) et plebeii aliqui, profitendo se ul-
tores fore Maelianae caedis, crearentur. Plebs, quanquam
agitata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures,
quam tres, tribunos consulari potestate creavit, et in iis L.
Quinctium Cincinnati filium: ex cuius dictaturae invidia
tumultus quaerebatur. Praelatus suffragiis Quinctio Mam.
Aemilius, vir summae dignitatis. L. Iulium tertium creant.

17. In horum magistratu Fidenae, colonia Romana, ad Lar-
tem Tolumnium Veientium regem ac Veientes defecere. 7 8

contagione quadam vitiata ex domini scelere, qui illis mercari regnum voluerat. Crev.

2 *Aequimaelium*] *Aequimaelium* dictum, *quod aequata Maelii domus publice.* Varro de L. L. v. 32.

3 *Bove aurato*] Auratis nimirum cornibus. Sed turbant haec verba *extra portam Trigeminam.* In tali dono inepta est mentio loci. Plinius Minucio statuam positam extra portam Trigeminam memorat. xviii. 4. et xxxiv. 11. Hic ergo scribe *bove aurato, et statua extra.* Crev. *Et statua* reponendum censet Niebhr. ii. n. 937. cf. Liv. vii. 37.

4 *Assibus in modios aestimatum*] cf. Cic. Off. ii. 17. "Ne Marco quidem Seio vitio datum est quod in caritate annonae, asse modium populo dedit."

5 *Refellit falsum*] Id probat falso ascriptum esse imagini Minucii titulum tribunatus, quod lege, (sc. Trebonia supr. iii. 65,) cautum fuerat, ne etc. Crev.

6 *Tot enim iam creari licebat*] Mirum quidem, si res ita se habuerit, quod anno 350 U. C. tribuni cons. potest. militares sex locis primum creati sint.

7 *Veientium regem*] Tolumnium Tyrrhenorum regem fuisse scribit Dion. in Exc. Vat. xii. 2. Haud scio an rex ille Veientium idem rex Tyrrhenorum fuerit, uti mos erat apud Etruscos per bella regem (Anglice, *a war-king*) communiter creare, qui duodecim populis Etruscis imperaret.

8 *Defecere*] Indutiae Veientibus

U. C. 317.
A. C. 435.
Mam. Aemilio, &c.
Tribb. Mil.

Legati Rom. a Fidenatibus caesi.

Maius additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Cloelium
9 Tullum, Sp. Antium, L. Roscium, legatos Romanos, causam novi consilii quaerentes, iussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus: in tesserarum prospero iactu
1 vocem eius ambiguam, ut occidi iussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem; interventu Fidenatium, novorum sociorum, consulentium de caede ruptura ius gentium, non aversum ab intentione lusus animum: nec deinde in horrorem versum facinus. Propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris voluisse. Legatorum, qui Fidenis
2 caesi erant, statuae publice in Rostris positae sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, praeterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summae rerum, quieta plebe tribunisque eius, nihil controversiae fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium et L. Sergius Fidenas: a bello credo, quod deinde gessit, appellatum. Hic enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo proelio conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Maior itaque ex civibus amissis dolor, quam laetitia fusis hostibus fuit: et senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Aemilium iussit. Is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quinctium Cincinnatum, dignum parente iuvenem, dixit. Ad delectum a consulibus habitum centuriones veteres belli periti adiecti, et numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos Quinctium Capitolinum et M. Fabium Vibulanum sequi se dictator iussit. Quum potestas maior, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Ani-
3 enem summovere, collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in campos degressi

U. C. 318.
A. C. 434.
M. Geganio III. L. Sergio Coss.

Dictator Mam. Aemilius.

a Romanis in annos quadraginta cyclicos, sc. decem mensium, datae iam exierant. cf. supr. ii. 54. Niebhr. i. p. 278. Wachsm. p. 412.

9 *Legatos Romanos*] Quos tamen ann. 329. U. C. interfectos maiore veri similitudine tradit Diodorus xii. 80, fortasse Fabium secutus: in cuius sententiam se addit Niebhr. ii. p. 454. Horum quidem legatorum statuae in foro Romano positae usque ad Ciceronis aevum manserunt. cf. Cic. Phil. ix. 2. Plinius quoque H. N. xxxiv. 11. novas quasdam eodem loco repositas pro veteribus accepit.

1 *Vocem eius ambiguam*] Cuiusmodi fuisset, si interrogantibus Fidenatibus, *utrum legati Romanorum ipsi trucidandi viderentur*, ad prosperum iactum exclamasset; *optime!* STROTH.

2 *In Rostris*] sc. In loco ubi Rostra postea exstructa sunt. infr. viii. 14.

3 *Collesque inter Fidenas*] Perizonius scribendum conicit, *colles qui inter Fidenas*, et multis exemplis docet, verborum hanc collocationem, ut pronomen relativum non semper in initio orationis ponatur, Livio familiarissimam esse. Hac coniectura, quam verisimilem puto, recepta evanescit omnis difficultas. DRAK.

U. C. 318. A. C. 434.

sunt, quam legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum 4
demum castra Etruscorum pro moenibus Fidenarum posita:
et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes con-
sedit in utriusque ripis amnis, qua sequi munimento poterat, 5
18. vallo interposito. Postero die in aciem eduxit. Inter hostes
variae fuere sententiae. Faliscus, procul ab domo militiam
aegre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam: Veienti
Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius,
quanquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam
militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum
edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam
hostis, animi accessere: posteroque die, iam militibus cas-
tra urbemque se oppugnaturos frementibus, ni copia pugnae
fiat, utrimque acies inter bina castra in medium campi pro-

Veientes cum sociis pugnant adversus Romanos.

cedunt. Veiens, multitudine abundans, qui inter dimica-
tionem castra Romana aggrederentur, post montes circum-
misit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut
dextrum cornu Veientes, sinistrum Falisci tenerent, medii
Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos,
sinistro contra Veientem Capitolinus Quinctius intulit sig-
na: ante mediam aciem cum equitatu magister equitum
processit. Parumper silentium et quies fuit, nec Etruscis,
nisi cogerentur, pugnam inituris, et dictatore arcem Roma-
nam respectante, ut ab auguribus, simul aves rite admisis- 6
sent, ex composito tolleretur signum. Quod simul con-
spexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit:
secuta peditum acies ingenti vi conflixit. Nulla parte le-
giones Etruscae sustinuere impetum Romanorum. Eques
maxime resistebat: equitumque longe fortissimus ipse rex,
ab omni parte effuse sequentibus obequitans Romanis, tra-
19. hebat certamen. Erat tum inter equites tribunus militum 7

Cossus regem eorum occidit.

A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo
ac viribus par, memorque generis, quod, amplissimum ac-
ceptum, maius auctiusque reliquit posteris. Is quum ad
impetum Tolumnii, quacunque se intendisset, trepidantes
Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu
volitantem tota acie cognosset, 'Hiccine est,' inquit, 'ruptor
'foederis humani, violatorque gentium iuris? Iam ego hanc
'mactatam victimam, (si modo sancti quicquam in terris

4 *Legiones*] Nimirum Faliscorum legiones auxilio Veientibus et Fidenatibus venerunt.

5 *Qua sequi*] sc. Amnes, h. e. qua parte munimentum ad utrumque amnem perducere poterat, ita ut a duabus partibus, amnibus, a tertia vero, vallo tectus esset.

6 *Simul aves rite admisissent*] Nempe id, de quo consulebantur. sc. pugnam. Sic saepe *admittere* vel *addicere* de avibus. Inde Festus. *Admissivae aves, quae consulentem iuberent. Remores aves, quae acturum aliquid remorari compellunt.* Rasch.

7 *Tribunus militum*] Dion. in Excerpt. Vat. xii. 2, Cossum χιλίαρχον τινὰ Ῥώμαιον vocat.

'esse dii volunt,) legatorum Manibus dabo.' Calcaribus U. C. 318.
subditis, infesta cuspide in unum fertur hostem: quem quum A. C. 434.
8 ictum equo deiecisset, confestim et ipse hasta innisus se in
pedes excepit. Assurgentem ibi regem umbone resupinat,
repetitumque saepius cuspide ad terram affixit. Tum ex-
sangui detracta spolia; caputque abscisum victor spiculo
gerens, terrore caesi regis hostes fundit. Ita equitum quo-
que fusa acies, quae una fecerat anceps certamen. Dictator Vincuntur.
legionibus fugatis instat, et ad castra compulsos caedit. Fi-
denatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Cos-
sus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Veientano
ingentem detulit praedam ad urbem. Inter proelium et ad
castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum,
ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius
Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde
9 hostes in vallum, egressus dextra principali, cum triariis re-
pente invadit: quo pavore iniecto, caedes minor, quia pau-
ciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie, fuit.
Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto ius- 20.
suque populi triumphans in urbem rediit. Longe maxi- Dictator
mum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis triumphat.
interfecti gerens. In eum milites carmina incondita, ae- Cossi spolia opima.
quantes eum Romulo, canere. Spolia in aede Iovis Fere-
1 trii prope Romuli spolia, quae, prima Opima appellata, sola
ea tempestate erant, cum sollenni dedicatione dono fixit:
averteratque in se a curru dictatoris civium ora, et celebri-
tatis eius diei fructum prope solus tulerat. Dictator coro-
nam auream libram pondo ex publica pecunia, populi iussu,
in Capitolio Iovi donum posuit.

Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum
tribunum militum secunda spolia opima Iovis Feretrii tem-
2 plo intulisse, exposui. Ceterum, praeterquam quod ea
rite opima spolia habentur, quae dux duci detraxit; nec

8 *Se in pedes excepit*] h. e. Desiluit ex equo ita, ut corpus eius pedibus exciperetur et inniteretur. RASCH.

9 *Dextra principali*] sc. Porta. Festus, *principalem castrorum portam nominatam quod in eo loco sit, in quo principes ordines tendunt.* cf. infr. xxxiv. 46. xl. 26.

1 *Spolia . . . . prima Opima*] cf. Gronov. Observ. i. 7. Sigonius vocem *prima* redundare existimat, sed non intellexit Livii mentem; quippe *prima* erant illa spolia *non tempore, sed genere,* utpote *quae dux duci detraxerit.*

2 *Ea rite opima spolia habentur, quae dux duci detraxit*] Haec quidem vulgaris opinio fuit. Sed non ita visum Varroni, qui disertis verbis affirmat, ut ex Festo cognoscimus, *Opima spolia etiam esse, si manipularis miles detraxerit, dummodo duci hostium.* De ea re vid. Periz. Animadv. Histor. 7. CREV. cf. Festus v. *Opima spolia*; quorum tria genera, "*cujus auspicio classe procincta opima spolia capiuntur, Iovi Feretrio bovem caedito: qui cepit aeris CCC dariei oporteto. Secunda spolia in Martis aram in campo solitaurilia, utra voluerit, caedito: qui cepit aeris CC dariei oporteto. Tertia spolia*

U. C. 318. A. C. 434. ducem novimus, nisi cuius auspicio bellum geritur: titulus ipse, spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego quum Augustum Caesarem, 3
templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum aedem Feretrii Iovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliorum suorum Caesarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem. Qui si ea in 4
re sit error, quod tam veteres annales, quodque magistratuum libri, quos linteos in aede repositos Monetae Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant, existimatio communis omnibus est. Nam etiam 5
illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod imbelle triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo ut quidam annales, velut funesti, nihil praeter nomina consulum sug-

Iano Quirino agnum matrem caedito: qui cepit, aeris centum darier oporteto."

3 *Hoc ego quum Augustum*] Haec verba et sequentia usque ad *scripserit* Livius iudice Niebuhrio, tanquam annotationem, apposuit, postquam Augustus librum hunc evolverat et Cosso consuli spoliorum se testem praebuerat. Diodorus xii. 18, qui Fabium sequitur, minime cum Livio consentit. cf. Niebhr. ii. not. 1011. Wachsmuth. p. 412.

4 *Qui si*] Huic loco magna obscuritas inest, et fortasse ab ipso Livio affectata, dum vult ita Augusto contra rei veritatem assentari, ut tamen intelligenti et attento lectori subodorandum relinquat, quid ipse apud animum suum sentiat. Haec ergo videtur esse huius intricatissimi loci sententia. Pro certo ponit Livius, non ex sua nimirum, sed ex Augusti mente, spolia opima Cossum consulem cepisse. Sed quum scriptores omnes in hunc annum spolia eius opima, in nonum, sive potius decimum post annum eiusdem consulatum conferant; in alterutro erraverint, necesse est: et vel in hunc annum revocandus est Cossi consulatus, vel in decimum post annum reiicienda spolia. Utrum retrahendus sit in hunc annum Cossi consulatus, in medio Livius relinquit: in decimum post annum spolia vix ac ne vix quidem reiici posse ait. Deberet quidem, quum hoc ultimum fieri posse propemodum neget, illud alterum amplecti ac pro firmo tueri: idque procul dubio fecisset, si ex animi sententia Augusto assensus esset. Sed veri vi victus, rem non audet affirmare, ac dubiam relinquit. *Si*, inquit, i. e. an *ea in re*, sive in eo *sit* ille *error*, (eorum nempe qui Cossum spolia opima tribunum militum cepisse dicunt,) quod Cossi consulatus in nonum, sive decimum potius post annum reiectus sit, *existimatio communis omnibus est*, i. e. cuilibet de eo suam existimationem, sive suum iudicium interponere licet. Sed in decimum post annum reiici spolia non possunt. *Nam*, praeter consensum scriptorum omnium, qui in hunc, in quo nunc versamur, annum ea contulerunt, *etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum*, i. e. decimum post annum, *transferri posset, quod imbelle triennium circa* illud tempus, quo Cossus consul fuisse memoratur in annalibus ac libris magistratuum, *fuit*. Particulam *si* pro *an* non raro usurpat Livius, infr. xxxi. 9. Ceterum longe aliter Livium de spoliis Cossi opimis sensisse, quam hic prae se ferat, vel ex eo patet, quod infr. 32. in oratione Mam. Aemilii dictatoris Cossus adhuc dicatur tribunus militum spolia opima Iovis Feretrii templo intulisse. Crev.

5 *Communis omnibus*] Incuriose haec scribit Livius, quum Fabius in aliam sententiam discedit.

gerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet; eodem anno magistrum equitum: quo in imperio alteram insignem edidit pugnam U. C. 318. A. C. 434.
6 equestrem. Ea libera coniectura est. Sed, ut ego arbitror, vana versare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnae, recentibus spoliis in sacra sede positis, Iovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, se A. Cornelium Cossum consulem scripserit.

M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, 21.
exercitus in agrum Veientem ac Faliscum ducti: praedae abactae hominum pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta: urbes tamen non oppugnatae, quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quaesitae sunt, nec motae tamen, ab Sp. Maelio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum se aliquid ratus, et Minucio diem dixerat, et rogationem de publi- U. C. 319. A. C. 433. M. Cornelio, L. Papirio Coss. Pestilentia.
7 candis bonis Servilii Ahalae tulerat: falsis criminibus a Minucio circumventum Maelium arguens, Servilio caedem civis indemnati obiiciens: quae vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingravescens
8 curae erat, terroresque ac prodigia; maxime quod crebris motibus terrae ruere in agris nuntiabantur tecta. Obse-
9 cratio itaque a populo, duumviris praeeuntibus, est facta.

Pestilentior inde annus, C. Iulio iterum et L. Virginio U. C. 320. A. C. 432. C. Iulio II. L. Virginio Coss.
1 consulibus, tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo praedandi causa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. Deinde, Veientium exercitu accito, (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Bellum cum Fidenatibus et Veientibus

6 *Ea libera coniectura est*] Quam Niebhr. amplectitur: quippe ann. 329. U. C. Cossus, utpote qui idem praefectus urbis et magister equitum esset, omnia munera consularia agebat, necnon consulatu functus erat: sed Perizonii coniecturas in hanc rem, licet aliquando infeliciores, legere operae pretium est.

7 *Servilii Ahalae*] Qui poenae vitandae causa solum verterat. cf. supr. 14. Cic. pro Domo, 32.

8 *Crebris motibus terrae*] Hoc tempore in Graecia plures σεισμοὶ narrantur ap. Thucydidem. Probabile Niebuhrio videtur crebris terrae hiatibus corruptum aera contagium sparsisse: quo fere modo pestes saec. VI[to]. et XIII[tio]. post Christum natum ortae feruntur. cf. Heyn. Opusc. iii. p. 117.

9 *Praeeuntibus*] Certam verborum, in quae obsecratio fieret, formulam prius recitantibus, quae totidem verbis vel a populo, vel a magistratu aliquo referretur. Moris quippe Romanis erat, ut in devotionibus in foederibus sanciendis, et aliis eiusmodi ritibus sacris peragendis, pontifex aliquis, aut sacerdos, prior pronunciaret solennia verba, ne per inscitiam laberetur is, qui ea proferre debebat. Vid. VIII. 9.

1 *Tantum metum*] Recte censet Tan. Faber expungendam esse vocem *metum*.

U. C. 320. Romanorum, neque sociorum precibus, potuere) duo populi
A. C. 432. transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa
habuere. Trepidatum itaque, non in agris magis, quam in
urbe, est. Iulius consul in aggere murisque explicat co-
pias: a Virginio senatus in aede Quirini consulitur. Di-
Servilius dictator. ctatorem dici A. Servilium placet, cui Prisco alii, alii Structo 2
fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam con-
suleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit.
Is sibi magistrum equitum Postumum Aebutium Elvam
22. dicit. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam
adesse iubet. Quibuscunque vires suppetebant ad arma
ferenda, praesto fuere: signa ex aerario prompta feruntur
ad dictatorem. Quae quum agerentur, hostes in loca
altiora concessere. Eo dictator agmine infesto subit: nec
procul Nomento signis collatis, fudit Etruscas legiones:
Fidenas oppugnat. compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit.
Sed neque scalis capi poterat urbs alta et munita, neque in
obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati
modo satis, sed copiae quoque, abunde ex ante convecto
sufficiebat. Ita, expugnandi pariter cogendique ad de-
ditionem spe amissa, dictator in locis, propter propinqui-
tatem notis, ab aversa parte urbis maxime neglecta, quia
suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum 3
instituit: ipse, diversissimis locis subeundo ad moenia
quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad
Cuniculo capit. pugnam, continenti die ac nocte proelio ab sensu operis
hostes avertebat: donec, perfosso a castris monte, erecta in
arcem via est; intentisque Etruscis ad vanas a certo pe-
riculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem
ostendit.

Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius Macerinus
censores villam publicam in campo Martio probaverunt: 4 5
ibique primum census populi est actus.

23. Eosdem consules insequenti anno refectos, Iulium ter-
U. C. 321. tium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio.
A. C. 431. Valerius Antias et Q. Tubero M. Manlium et Q. Sulpicium 6

2 *A. Servilium*] Pro *Aulo* Quintum reponendum Sigonius monet e Fast. Capit. quod Crevier. et Rupert. in textum receperunt.

3 *Cuniculum*] Ut postea urbs Veii capta fuisse dicitur, cf. Niebhr. ii. n. 1063.

4 *Villam publicam*] Varro de R. R. iii. 2. *Villa publica ad rem publicam administrandam est utilis, ubi cohortes ad delectum consuli adductae considant, ubi arma ostendant, id est, ubi censores censu admittant populum.*

5 *Probaverunt*] *Probare* proprie dicuntur censores, quum opus, quod mancipibus construendum locaverunt, examinant atque inquirunt, an confectum sit secundum formam praescriptam. cf. infr. xlv. 15; quemadmodum *approbare* dicuntur redemptores, quum opus, quod exstruendum conduxerunt, secundum leges sibi dictas absolutum esse demonstrant. Drak.

6 *Q. Tubero*] Hunc scriptorem laudat Dionysius, versus finem libri pri-

consules in eum annum edunt. Ceterum in tam discrepante editione et Tubero et Macer libros linteos auctores profitentur: neuter, tribunos militum eo anno fuisse, traditum a scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio libros haud dubie sequi linteos placet: et Tubero incertus veri
7 est. Sed inter cetera, vetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Veientibus solum exterritis metu similis excidii, sed etiam Faliscis memoria initi primo cum iis belli, quanquam rebellantibus non affuerant. Igitur quum duae civitates, legatis circa duodecim populos missis, impetras-
8 sent, ut ad Voltumnae fanum indiceretur omni Etruriae concilium: velut magno inde tumultu imminente, senatus Mam. Aemilium dictatorem iterum dici iussit. Ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellum-
9 que tanto maiore, quam proximo, conatu apparatum est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat.

U. C. 321. A. C. 431. C. Iulio II. L. Virginio II. Coss.

Dictator Mamercus Aemilius.

24.

Ea res aliquanto exspectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renuntiatum a mercatoribus esset, negata Veientibus auxilia, iussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quaerere socios,
1 cum quibus spem integram communicati non sint: tum dictator, ne nequicquam creatus esset, materia quaerendae bello gloriae adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturae, cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate, offensus. Concione itaque advocata, 'rempublicam foris gerendam,' ait, 'tu-'taque omnia praestanda, deos immortales suscepisse: se, 'quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani 'consulturum. Maximam autem eius custodiam esse, si 'magna imperia diuturna non essent; et temporis modus 'imponeretur, quibus iuris imponi non posset. Alios ma-

Censurae tempus imminutum.

nu, tanquam acris ingenii virum, et in historia diligentem. Quae laudes optime quadrant in Tuberonem illum, quo accusante Ligarium Cicero defendit, a quo et historiae scribendae datam operam esse idem Cicero docet in celebri illa ad Q. fratrem epistola. Crev.

7 *Sed inter cetera*] *Sit inter cetera*, quod Muretus coniecit, in textum reposuit Bekker.

8 *Ad Voltumnae fanum*] Quemadmodum Latini ad lucum Ferentinae, ita Etrusci ad Voltumnae fanum conveniebant, mercaturae vel mutui consilii causa. infr. iv. 61. v. 17. vi. 2. hodie *Viterbo*.

9 *Maiore, quam proximo, conatu*] *Maiore quam proxime conatu*, ex emendatione Gronovii in textum reposuit Bekker.

1 *Communicati non sint*] De verbis passivis activa significatione positis vide, quos laudat ad h. l. Duker. Graevium ad Cic. Ep. ad Att. ii. 17. et Perizon. ad Sanctii Minervam i. 15. § 4. ubi refellit coniecturam Iac. Gronovii *communicari non sirint*: sed plura huius generis verba colliguntur ap. Voss. Gramm. v. 5.

U. C. 321. 'gistratus annuos esse, quinquennalem censuram; grave
A. C. 431. 'esse, iisdem per tot annos magna parte vitae obnoxios 2
'vivere. Se legem laturum, ne plus, quam annua ac se-
'mestris, censura esset.' Consensu ingenti populi legem 3
postero die pertulit, et, 'ut re ipsa,' inquit, 'sciatis, Quirites,
'quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me
'abdico.' Deposito suo magistratu, modo aliorum magi-
stratui imposito, [fine alteri,] cum gratulatione ac favore 4
ingenti populi domum est reductus. Censores, aegre passi,
Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisset, 5
tribu moverunt, octuplicatoque censu aerarium fecerunt. 6
Quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam 7
potius ignominiae intuentem, quam ignominiam; primores
Patrum, quanquam deminutum censurae ius noluissent,
exemplo acerbitatis censoriae offensos: quippe quum se
quisque diutius ac saepius subiectum censoribus fore cer-
neret, quam censuram gesturum. Populi certe tanta in-
dignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctori-
tate, praeterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

25. Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consu-
laria comitia, quum res prope ad interregnum perducta
esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate
crearentur: victoriae praemium, quod petebatur, ut plebe-
ius crearetur, nullum fuit. Omnes patricii creati sunt, M.
U. C. 322. Fabius Vibulanus, M. Foslius, L. Sergius Fidenas. Pesti-
A. C. 430. lentia eo anno aliarum rerum otium praebuit: aedis Apol-
M. Fabio, &c. Tr. Mil. lini pro valetudine populi vota est. Multa duumviri ex
Pestilentia. libris, placandae deum irae, avertendaeque a populo pestis
causa, fecere: magna tamen clades in urbe agrisque, pro- 8
miscue hominum pecorumque pernicie, accepta. Famem 9
cultoribus agrorum timentes in Etruriam, Pomptinumque

2 *Magna parte vitae*] In plerisque rebus, in quibus vita occupatur. Eodem sensu scripsit Cic. de Off. i. 4. *Nulla pars vitae . . . . vacare officio potest.* Crev.

3 *Legem*] sc. Legem Aemiliam de censura.

4 *Fine alteri*] Haec verba, quae Sigonio, tanquam otiosa, displicent, delevit Stroth. atque unciolis inclusit Bekker.

5 *Tribu moverunt*] Hinc liquet patricios in tribubus regionatim descriptos esse.

6 *Octuplicatoque censu*] Censoribus enim liberum arbitrium erat aerariis tributum in capita imperandi: qui vero inter aerarios nullo iudicio a censoribus relatus est, *turpe iudicium* haud patiebatur; quippe civibus animadversione censoria, re non iudicata, notatis, in curiam, vel in honores pristinos reditus a censoribus aliis saepenumero dabatur. cf. Cic. Or. pro Cluent. 42. Iam vero Aemilius octies pluris, quam quanti antea, census est.

7 *Aerarium fecerunt*] Nomen eius ex albo centuriae suae, quae pars tribus erat, cf. Cic. pro Planc. 20. delebatur, et tributi nomine pro capite suo aera praebebat. cf. Ascon. in Cic. Divin. 3.

8 *Promiscue*] *Promiscua*, quod vult Gronov., in textum reposuit Bekker.

9 *Famem cultoribus agrorum*] Non satis apparet cur fames potius timeatur cultoribus agrorum, quam urbi. Gronovius legendum suspicatur, *in-*

agrum, et Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti U. C. 322.
causa misere. Consularium comitiorum nulla mentio ha- A. C. 430.
bita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii
creati sunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus,
Sp. Postumius Albus.

Eo anno vis morbi levata, neque a penuria frumenti, quia U. C. 323.
ante provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella A. C. 429.
in Volscorum Aequorumque conciliis, et in Etruria ad fanum L. Pinario, &c. Tr. Mil.
Voltumnae, agitata. Ibi prolatae in annum res, decretoque
cautum, ne quod ante concilium fieret; nequicquam Veiente
populo querente, eandem, qua Fidenae deletae sint, immi-
nere Veiis fortunam.

Interim Romae principes plebis, iam diu nequicquam
imminentes spei maioris honoris, dum foris otium esset,
coetus indicere in domos tribunorum plebei. Ibi secreta
consilia agitare: queri, 'se a plebe adeo spretos, ut, quum
'per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur,
'nulli unquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit.
1 'Multum providisse suos maiores, qui caverint, ne cui
2 'patricio plebeii magistratus paterent; aut patricios haben-
'dos fuisse tribunos plebei: adeo se suis etiam sordere, nec
'a plebe minus, quam a Patribus contemni.' Alii purgare
plebem, culpam in Patres vertere: 'eorum ambitione arti-
'busque fieri, ut obsaeptum plebi sit ad honorem iter. Si
'plebi respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat,
3 'memorem eam suorum inituram suffragia esse, et parto
'auxilio imperium quoque ascituram.' Placet, tollendae Lex de albo
4 ambitionis causa tribunos legem promulgare, ne cui album in vesti-
in vestimentum addere petitionis liceret causa. Parva nunc mentum non adden-
res, et vix serio agenda videri possit, quae tunc ingenti cer- do.
tamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni,
ut legem perferrent: apparebatque, irritatis animis, plebem
ad suos studia inclinaturam: quae ne libera essent, senatus-
consultum factum est, ut consularia comitia haberentur.
Tumultus causa fuit, quem ab Aequis et Volscis Latini 26.
atque Hernici nuntiarant. T. Quinctius L. F. Cincinnatus U. C. 324.
(eidem et Penno cognomen additur) et C. Iulius Mento, A. C. 428. T. Quinctio, C. Iulio Coss.

cultu agrorum. Fortasse deperdita est una aut altera vox: *absumptis ea clade cultoribus agrorum.* CREV.

1 *Ne cui patricio*] Legibus vero decemviralibus aditus ad tribunatum plebis patriciis patebat, utpote tribulibus plebeiorum.

2 *Aut patricios*] sc. Alioquin, ut supr. iii. 65. duos patricios et consulares viros tribunos plebis factos legimus.

3 *Parto auxilio*] Sicuti per *auxilium* tribunatus plebis, ita per *imperium* tribunatus militum cons. potest. indicatur.

4 *Album in vestimentum addere*] h.e. Togam creta candidiorem reddere, ut solebant petitores: qui hinc *candidati* dicebantur, cf. Pers. Sat. v. 177. *cretata ambitio.* De usu et variis cretae generibus, cf. Plin. H. N. xxxv. 17.

U. C. 324. A. C. 428. Bellum cum Aequis et Volscis.

consules facti: nec ultra terror belli est dilatus. Lege 5
sacrata, quae maxima apud eos vis cogendae militiae erat, delectu habito, utrimque validi exercitus profecti in Algidum convenere, ibique, seorsum Aequi, seorsum Volsci, castra communivere; intentiorque, quam unquam ante, muniendi exercendique militem cura ducibus erat: eo plus nuntii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi saepe victi populi, maiore tamen conatu, quam alias unquam, rebellarent: et aliquantum Romanae iuventutis morbo absumptum erat. Ante omnia pravitas consulum discordiaque inter ipsos, et certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dicta- 6
torem: donec, quum alia aliis terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregie usus, 'Vos,' inquit, 'tribuni 'plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, 'ut in tanto discrimine reipublicae dictatorem dicere con'sules pro potestate vestra cogatis.' Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendae potestatis secedunt,

Tribuni pl. minantur vincula consulibus.

proque collegio pronuntiant, 'placere, consules senatui dicto 7
'audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis 'ultra tendant, in vincula se duci eos iussuros.' Consules ab tribunis, quam ab senatu, vinci maluerunt; proditum a Patribus summi imperii ius, datumque sub iugum tribuniciae potestati consulatum memorantes, siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, et (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat,) T. Quinctio evenit. Is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Iulius magister equitum est dictus. Simul edicitur et iustitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum apparari: cognitio vacantium militiae munere post

Postumius dictator.

5 *Lege sacrata*] sc. Qua sancitum est, qui quid adversus eam fecisset, sacer alicui deorum esset. cf. infr. ix. 39. x. 38. xxxvi. 38.

6 *Ne dicerent dictatorem*] Senatus dictatorem nominabat, consules vero nomen eius ad *populum curiatim convocatum* approbandum deferebant. Niebhr. ii. p. 449. consules noluisse populum curiatim convocare existimat, et senatum eo tribunos appellasse, ut decreto senatus vim legis per plebiscitum praeberent: lege vero Icilia cautum est, ne quis tribunos apud comitia tributa quid agentes interpellaret. Haud scio an in usum iam venisset, ut populus centuriatim convocaretur, quo magis decretis senatus vim legis daret.

7 *Proque collegio*] Tanquam sententiam et iussum totius collegii tribunicii, congregati et praesentis. Eodem fere modo et sensu *pro collegii sententia*, infr. 44. Crev.

bellum differtur. Ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. Et Hernicis Latinisque milites imperati: utrimque enixe obeditum dictatori est. U. C. 324. A. C. 428.

Haec omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Iulio 27.
8 consule ad praesidium urbis, et L. Iulio magistro equitum
9 ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur, dictator, praeeunte A. Cornelio pontifice maximo,
1 ludos magnos tumultus causa vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quinctio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium, parvo inter se spatio distantia, viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quattuor exercitus, totidem munimenta planitiem in medio, non parvis modo excursionibus ad proelia, sed vel ad explicandas utrimque acies satis patentem, habebant. Nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum a levibus proeliis est; facile patiente dictatore, conferendo vires spem universae victoriae, tentato paullatim eventu certaminum, suos praecipere. Itaque hostes, nulla in proelio iusto relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus, non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi praesenti ope res egebant, consul nec animo defecit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo
2 plus animadvertitur, quid opus facto sit. Misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus praeficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum praeficit castris: M. Fabio legato assignat equites: nec ante lucem movere iubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quae vel alius imperator prudens et impiger in tali re praeciperet ageretque, praecipit ordine atque agit: illud eximium consilii animique specimen, et neutiquam vulgatae laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde maiore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. Qui, postquam intentos

Oppugnata consulis castra.

8 *Ad praesidium urbis*] Nimirum *legionibus urbanis* praefectus. Legiones urbanae ad praesidium urbis ex proletariis atque aerariis aliisque eiusmodi conscriptae sunt.

9 *Ad subita belli ministeria*] sc. Qui exercitum *e senioribus* subsidiarium conscriberet. Niebuhr. ii. not. 260. 992.

1 *Ludos magnos*] Memoravit Livius supr. i. 35. ludos magnos a Tarquinii Prisci temporibus solennes annuos mansisse. Itaque hic intelligendi videntur ludi Magnis similes, qui iisdem diis, eodem apparatu fierent. Crev.

2 *Extemplo ad castra*] sc. Consulis, quam vocem hic expressam cuperemus. Crev.

U. C. 324. A. C. 428. Castra Aequorum capiuntur.

homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis
vigiliis stationibusque, est adortus, prius paene cepit castra,
quam oppugnari hostes satis scirent. Inde, fumo, ut con-
venerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est,
exclamat, capta hostium castra, nuntiarique passim iubet.
28. Et iam lucescebat, omniaque sub oculis erant: et Fabius
cum equitatu impetum dederat, et consul eruptionem e
castris in trepidos iam hostes fecerat. Dictator autem,
parte altera subsidia et secundam aciem adortus, circum-
agenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti un-
dique obiecerat victorem peditem equitemque. Circum-
venti igitur iam in medio ad unum omnes poenas rebellionis
dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis,
quam genere, iam orbem volventes suos increpans clara 3
voce, 'Hic praebituri,' inquit, 'vos telis hostium estis inde-
'fensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro
'bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello segnes?
'Quid hic stantibus spei est? an deum aliquem protecturum
'vos, rapturumque hinc putatis? Ferro via facienda est.
'Hac, qua me praegressum videritis, agite, qui visuri domos,
'parentes, coniuges, liberos estis, ite mecum. Non murus,
'nec vallum; sed armati armatis obstant. Virtute pares,
'necessitate, quae ultimum ac maximum telum est, superi-
'ores estis.' Haec locutum exsequentemque dicta redinte-
grato clamore secuti, dant impressionem, qua Postumius
Albus cohortes obiecerat: et moverunt victorem, donec
dictator, pedem iam referentibus suis, advenit: eoque omne
proelium versum est. Uni viro Messio fortuna hostium in-
nititur. Multa utrimque vulnera, multa passim caedes est.
Iam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus
Postumius, ictus saxo, perfracto capite, acie excessit: non
dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum
equo femur, non brachium abscisum consulem ex tam anci-
29. piti proelio summovit. Messium impetus per stratos caede
hostes cum globo fortissimorum iuvenum extulit ad castra
Volscorum, quae nondum capta erant: eodem omnis acies
inclinatur. Consul, effusos usque ad vallum persecutus,
ipsa castra vallumque aggreditur: eodem et dictator alia
parte copias admovet. Non segnior oppugnatio est, quam
pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum in-
iecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoque
signo primam impressionem factam. Et dictator, proruto
vallo, iam in castra proelium intulerat. Tum abiici passim

Vincuntur hostes.

Castra Volscorum capta.

3 *Orbem volventes*] *Orbem volvere* dicuntur milites, quando ab hostibus undique cincti frontem iis quaquaversum obvertunt, ut ex omnibus partibus pugnent. Similiter *in* orbem *se tutari*, infr. 39. *in orbem pugnare*, xxviii. 22.

arma, ac dedi hostes coepti: castrisque et his captis, hostes
4 praeter senatores omnes venundati sunt. Praedae pars sua
cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita; partem sub
hasta dictator vendidit: praepositoque consule castris, ipse,
triumphans invectus urbem, dictatura se abdicavit. Egre-
giae dictaturae tristem memoriam faciunt, qui filium ab A.
Postumio, quod, occasione bene pugnandi captus, iniussu
decesserit praesidio, victorem securi percussum tradunt.
5 Nec libet credere; et licet in variis opinionibus. Et argu-
mento est, quod 'imperia Manliana,' non 'Postumiana,'
appellata sint: quum, qui prior auctor tam saevi exempli
foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit.
'Imperioso' quoque Manlio cognomen inditum: Postumius
nulla tristi nota est insignitus.

U. C. 324.
A. C. 428.

Postumius an filium securi percusserit.

C. Iulius consul aedem Apollinis, absente collega, sine sorte dedicavit: aegre id passus Quinctius, quum, dimisso exercitu, in urbem redisset, nequicquam in senatu est conquestus.

Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem
6 Romanam pertinere visum, quod Carthaginienses, tanti
hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad
partis alterius auxilium in Siciliam exercitum traiecere.

Carthaginienses in Siciliam traiiciunt.

30.

Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum
consulari potestate crearentur; nec obtineri potuit. Con-
sules fiunt L. Papirius Crassus, L. Iulius. Aequorum
legati foedus ab senatu cum petissent, et pro foedere dedi-
tio ostentaretur, indutias annorum octo impetraverunt.
Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci
certamine inter pacis bellique auctores in iurgia et seditio-
7 nes versa. Undique otium fuit Romanis. Legem de mul-
tarum aestimatione pergratam populo, quum ab tribunis

U. C. 325.
A. C. 427.
L. Papirio,
L. Iulio
Coss.

4 *Praeter senatores*] Urbium singularum an gentis Volscae universae essent senatores, dubitat Niebhr. ii. not. 995.

5 *Nec libet credere*] Sed ap. Val. Max. ii. 7. 6. A. Gell. xvii. 21. Diodor. xii. 64 ita legitur, et *Postumiana imperia* memorantur ap. A. Gell. i. 13. cf. Wachsmuth. p. 414.

6 *Carthaginienses . . . . tum primum*] Miro quodam errore versatur Livius, quoniam Carthaginienses contra Gelonem quinquagesimo antea anno expeditionem frustra tentaverant, neque rursus arma prius ann. 338. U. C. in Sicilia movebant. Niebuhrio videtur hic exercitus fuisse Atheniensium, qui ducibus Sophocle et Eurymedonte Ol. 88. 4. in Siciliam traiecit. Arnoldo haec coniectura displicet. cf. Heyn. Opusc. Acad. v. p. 435. qui docet Egestanos auxilium a Carthaginiensibus adversus Selinuntios petiisse, et nunc primum per seditiones ad partis alterius auxilium Poenos in Siciliam invitasse. cf. Niebhr. ii. p. 565. qui rationem temporum Fabianam secutus, hunc annum 324. U. C. cum Ol. 89. 2. convenire facit.

7 *Legem de multarum aestimatione*] Constat inter scriptores omnes qui de multis egerunt, illas primo dictas fuisse certi numeri ovium et boum. Constat quoque lege cautum postea, ut boves ovesque pecunia aestimarentur: boves quidem centenis assibus, oves autem denis. De reliquis, quo scilicet tempore, et a quibus latae sint de multis leges, magna

U. C. 325. A. C. 427. parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi praeoccupaverunt ferre. 8

U. C. 326. A. C. 426. L. Sergio II. Hosto Lucretio Coss. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. U. C. 327. A. C. 425. A. Cornelio, T. Quinctio II. Coss. Secuti eos consules A. Cornelius Cossus, T. Quinctius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium iuventute participes eius populationis fuisse: cognitioque eius rei L. Sergio, et Q. Servilio, et Mam. Aemilio permissa. Quidam Ostiam relegati, quod, cur per eos dies a Fidenis afuissent, parum constabat. Colonorum additus numerus, agerque Siccitas. iis bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec coelestes modo defuerunt aquae, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. Defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit: scabie 9
alia absumpta: vulgatique contactu in homines morbi, et primo in agrestes ingruerant servitiaque: urbs deinde im-
Externa superstitio. pletur. Nec corpora modo affecta tabo, sed animos quoque 1
multiplex religio et pleraque externa, invasit; novos ritus 2
sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quaestui sunt capti superstitione animi: donec publicus iam 3
pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis deum exposcendae. Datum inde negotium aedilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani dii, neu quo alio more, quam patrio, colerentur.

U. C. 328. A. C. 424. C. Servilio, L. Papirio II. Coss. Irae adversus Veientes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatae sunt. Tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, neve

dissensio est. Lata hoc anno lex, quum ad multarum aestimationem pertinuisse dicatur, videtur egisse de aestimandis pecunia bubus et ovibus, quorum multa dicebatur. Vid. Dion. x. 50. A. Gell. xi. 1. Plut. in Popl. et Festum ad vocem *peculatus*. Crev. cf. supr. iii. 31.

8 *Ipsi*] cf. Cic. de Rep. ii. 35. *Levis aestimatio pecudum in multa lege C Iulii, P. Papirii consulum constituta est. Caius* Iulius ter antea consul fuerat: Papirio autem praenomen falsum affictum esse ap. Livium Pighius viderat, et in *Caium* cum Diodoro immutaverat. Nunc Cicero scribit P. Papirium. A. Maius.

9 *Scabie alia absumpta*] cf. Dion. Exc. Vat. xii. 3. ubi morbus ψωρώδης dicitur. Niebuhrio quidem videtur fuisse aut id genus morbi quod Anglice *measles*, aut id quod *small-pox* appellamus.

1 *Tabo*] Hanc vocem aliquando pro *tabe*, quod in codd. pluribus occurrit, usurpari docet Drak. cf. Ov. Met. xv. 626. Virg. Georg. iv. 252. Sil. Ital. ii. 463.

2 *Novos ritus sacrificandi*] Vates novos ritus sacrificandi inferebant in domos promittendo et praedicendo, finem morbi fore, si diis alienigines vicinorum populorum, et alio quam patrio more sacrificarent. Eandem rem etiam pluribus Livius exsecutus est. cf. infr. xxv. 1. Drak.

3 *Publicus iam pudor*] Donec pudor iam pro republica, i. e. pudor de hac foeditate superstitionis, cuius dedecus iam ad rempublicam, non privatos modo, pertinebat, ad primores civitates pervenit cf. infr. xxv. 1. Cr.

exercitus mitterentur, religio obstitit: fetiales prius mitten- U. C. 328.
dos ad res repetendas censuere. Cum Veientibus nuper A. C. 424.
acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat: indutiae-
que inde, non pax, facta: quarum et dies exierat, et ante
4 diem rebellaverant. Missi tamen fetiales: nec eorum,
quum more patrum iurati repeterent res, verba sunt audita.
Controversia inde fuit, utrum populi iussu indiceretur bel- Veientibus
lum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, bellum in-
denuntiando impedituros se delectum, ut consules de bello dictum.
5 ad populum ferrent. Omnes centuriae iussere. In eo
quoque plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in
proximum annum crearentur.

31.

Tribuni militum consulari potestate quattuor creati sunt,
6 T. Quinctius Pennus ex consulatu, C. Furius, M. Postu- U. C. 329.
mius, A. Cornelius Cossus. Ex iis Cossus praefuit urbi: A. C. 423.
tres, delectu habito, profecti sunt Veios, documentoque T. Quinctio, etc. Tr.
fuere, quam plurium imperium bello inutile esset. Ten- Mil.
dendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur,
aperuerunt ad occasionem locum hosti. Incertam namque
aciem, signum aliis dari, receptui aliis cani iubentibus, in-
vasere opportune Veientes: castra propinqua turbatos ac In castra
terga dantes accepere. Plus itaque ignominiae, quam compulsi
cladis, est acceptum. Maesta civitas fuit, vinci insueta: Rom. a Veientibus.
odisse tribunos, poscere dictatorem, in eo verti spes civitatis.
7 Et quum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab
consule dici dictator, augures consulti eam religionem ex-
emere. A. Cornelius dictatorem Mam. Aemilium dixit: Mamercus
8 et ipse ab eo magister equitum est dictus. Adeo, simul Aemilius
fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil censoria animad- dictator.
9 versio effecit, quo minus regimen rerum ex notata indigne
domo peteretur. Veientes, re secunda elati, missis circum
Etruriae populos legatis, iactando tres duces Romanos ab
se uno proelio fusos, quum tamen nullam publici consilii

4 *Missi tamen fetiales*] Quos interfectos fuisse scribit Diodor. xii. 80.

5 *Omnes centuriae iussere*] Redditur iam centuriis belli et pacis arbitrium: exinde fit ut tribuni delectui non amplius impediant.

6 *T. Quinctius Pennus ex consulatu*] T. Quinctius, non anno superiore, sed biennio ante consul fuisse memoratus est. Itaque vel hae voces *ex consulatu* delendae sunt, vel intelligendum est T. Quinctium, alterutro ex prioribus consulibus mortuo, suffectum consulem tertium fuisse. Cr.

7 *Ne non posset*] Hanc scripturam, quae a Sigonio est, tuentur scripti omnes nostri. Libenter tamen cum Gronovio deleremus *non*. *Obstaret, ne posset dici* idem est ac *vetaret dici*. Crev.

8 *Magister equitum*] In hunc annum victoriam Cossi reiiciendum esse Fabius putat, in quo ut *praefectus urbis*, quippe urbi praefuisse dicitur, et *magister equitum* munera omnia consularia exsequebatur. Titulus ille, *consulem cepisse Cossum*, spoliis inscriptus, ea post ann. 327 U. C. capta fuisse arguit.

9 *Effecit*] Melius fortasse legeremus cum Tan. Fabro et Gronovio *officit*. Crev. *Officit* in textum recepit Bekker.

U. C. 329. A. C. 423. Fidenates rebellant.

societatem movissent, voluntarios undique ad spem praedae asciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: et, tanquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum caede imbutis armis, Veientibus sese coniungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Veios an Fidenas sedem belli caperent. Fidenae visae opportuniores. Itaque, traiecto Tiberi, Veientes Fidenas transtulerunt bellum. Romae terror ingens erat. Accito exercitu ab Veiis, eoque ipso ab re male gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam, et in muris armati dispositi, et iustitium in foro, tabernaeque clausae: fiuntque omnia castris, quam urbi,

32. Dictatoris oratio.

similiora. Tum trepidam civitatem, praeconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, 'quod
'animos ex tam levibus fortunae momentis suspensos gere- 1
'rent, ut, parva iactura accepta, quae ipsa non virtute ho-
'stium, nec ignavia Romani exercitus, sed discordia impe-
'ratorum, accepta sit, Veientem hostem sexies victum, per- 2
'timescant, Fidenasque prope saepius captas quam oppug-
'natas. Eosdem et Romanos et hostes esse, qui per tot
'saecula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires,
'eadem arma gerere. Se quoque eundem dictatorem
'Mam. Aemilium esse, qui ante Veientium Fidenatiumque,
'adiunctis Faliscis, ad Nomentum exercitus fuderit: et 3
'magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore,
'qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio rege
'Veientium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia
'opima Iovis Feretrii templo intulerit. Proin memores,
'secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse;
'cum hostibus scelus legatorum contra ius gentium inter-
'fectorum, caedem in pace Fidenatium colonorum, indutias
'ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent.
'Simul castra castris coniunxissent, satis confidere, nec
'sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus
'Romani gaudium fore; et populum Romanum intellectu-
'rum, quanto melius de republica meriti sint, qui se dicta- 4
'torem tertium dixerint; quam qui, ob ereptum censurae

1 *Momentis*] Similiter supr. ii. 7. *Tam levi momento mea apud vos fama pendet.*

2 *Sexies victum*] Intellige non proelio tantum et acie *victum*, sed bello. Hinc infra in hac ipsa oratione hanc numerat dictator *septimam infelicem defectionem:* et supr. v. 4. Appius de iisdem Veientibus, *septies rebellarunt.* Crev.

3 *Ad Nomentum*] Pugna illa pro moenibus Fidenarum pugnata narratur supr. 17 et 18. Alia est pugna haud procul Nomento, quae descripta est supr. 22. et rursus memorata 30. sed quae nihil ad Mam. Aemilium pertineat. Crev.

4 *Melius . . . meriti sint, . . . quam qui*] Vocem *eos*, quae in omnibus MSS. post *quam* occurrit, merito delendam censet Tan. Faber., alioquin oratio soloeca esset. Campanus edidit *quam ii qui*. Kreyssiggio astipulatur Bekker.

'regnum, labem secundae dictaturae suae imposuerint.' U. C. 329.
Votis deinde nuncupatis profectus, mille et quingentos A. C. 423.
passus citra Fidenas castra locat: dextra montibus, laeva Tiberi amne saeptus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes iubet, occultumque id iugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci
5 pleni animorum ab pristini diei meliore occasione, quam pugna, in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quinctium evasisse in iugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum praecipit, ne iniussu pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio signum daturum: tum ut memor regiae pugnae, memor opimi doni, Romulique ac Iovis Feretrii, rem gereret. Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, praedonem Veientem, ruptores indutiarum, cruentos legatorum infanda caede, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

Concusserat primo statim congressu hostem: quum repente, 33.
patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita Fidenates
6 ante id tempus invisitataque. Ignibus armata ingens mul- erumpunt facibus ar-
titudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut fanatico mati.
instincta cursu, in hostem ruit: formaque insolitae pugnae Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex montibus Quinctio accito,
7 proelium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod, incendio similius quam proelio, territum cesserat flammis, accurrit: claraque voce, 'Fumone victi,' inquit, 'velut examen apum 'loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstin'guetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni, 'non telis, pugnandum est, ereptas ultro inferetis? Agite, 'nominis Romani ac virtutis patrum vestraeque memores, 'vertite incendium hoc in hostium urbem; et suis flammis 'delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. 'Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, va'statique fines monent.' Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissae excipiuntur, partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum et ipse novat pugnam equestrem. Frenos ut detrahant

5 *Ab pristini diei meliore occasione, quam pugna*] Ab pristini diei successu, qui potius bona occasio, quam prospera pugna, dici debebat. Crev.

6 *Ignibus armata*] cf. Infr. vii. 17. Tac. Ann. xiv. 3c.

7 *Quod, incendio similius quam proelio, territum*] Oratio paullo elliptica pro, *quod ab eo, quod incendio similius quam proelio esset, territum cesserat flammis*, nisi malis versionem Drakenborch., *cornu fuisse similius incendio quam proelio.*

U. C. 329.
A. C. 423.

equis, imperat: et ipse princeps, calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: et alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus, mixtusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. Ea, quae militem terruerat, species nihil terruit equos. Ruinae igitur similem stragem eques, quacunque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat, 'Quinctium legatum et suos ab tergo hostem 'adortos:' ipse, redintegrato clamore, infert acrius signa.

Vincuntur Veientes et Fidenates.

Quum duae acies, duo diversa proelia, circumventos Etruscos et a fronte et ab tergo urgerent, neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis obiecerat, iter fugae esset, et equitem passim liberi frenis distulissent equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt: Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam caedem: obtruncantur in ripis: alios, in aquam compulsos, gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo et vulnera et pavor degravant; pauci ex multis tranant. Alterum agmen fertur per castra in urbem. Eadem et Romanos sequentes impetus rapit: Quinctium maxime, et cum eo degressos modo de montibus, recentissimum ad
34. laborem militem, quia ultimo proelio advenerat. Hi,

Captae Fidenae.

postquam mixti hostibus portam intravere, in muros evadunt; suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (iam enim et ipse in deserta hostium castra penetraverat,) cupientem militem discurrere ad praedam, spe iniecta maioris in urbe praedae, ad portam ducit; receptusque intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor caedes in urbe, quam in proelio, fuit; donec, abiectis armis, nihil praeter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, et, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub corona venundatis, exercitum victorem opulentumque praeda triumphans dictator Romam reduxit: iussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sexto decimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat.

Classibus pugnatum ad Fidenas.

Classi quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus, 8
quidam annales retulere: rem aeque difficilem atque incredibilem, nec nunc lato satis ad hoc amne; et tum aliquanto, ut a veteribus accepimus, artiore: nisi in traiectu forte flu-

8 *Classi quoque .... pugnatum*] Ridicula pene haec disceptatio, quippe in veteribus annalibus haud dubie scriptum erat, spolia Tolumnii *classe procincta* capta esse. Quippe *classis procincta* dicitur ap. Fest. in voce *Procincta*, et ap. A. Gell. i. 11. pro *acie instructa*. cf. supr. 20.

minis prohibendo, aliquarum navium concursum in maius, U. C. 329.
ut fit, celebrantes, navalis victoriae vanum titulum appeti- A. C. 423.
vere.

Insequens annus tribunos militares consulari potestate 35.
habuit A. Sempronium Atratinum, L. Quinctium Cincin- U. C. 330.
natum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. A. C. 422. A. Sempro-
9 Veientibus annorum viginti indutiae datae, et Aequis tri- nio, etc. Tr.
ennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus Mil.
urbanis otium fuit.

Annum insequentem, neque bello foris, neque domi U. C. 331.
seditione insignem, ludi bello voti celebrem, et tribunorum A. C. 421.
militum apparatu, et finitimorum concursu, fecere. Tribuni Ap. Clau-
consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nau- dio, etc. Tr. Mil.
1 tius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Iulius Iulus. Spe-
ctaculum comitate etiam hospitum, ad id quod publico con-
sensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones Queruntur
seditiosae tribunorum plebi fuerunt, obiurgantium multitu- Tr. Pl. quod
dinem, 'quod, admiratione eorum, quos odisset, stupens, in in tribunis militum
'aeterno se ipsa teneret servitio: et non modo ad spem creandis
'consulatus in partem revocandam aspirare non auderet, plebeii
2 'sed ne in tribunis quidem militum creandis (quae com- praeteri-
'munia essent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum rentur.
3 'meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commo-
'dis plebis ageret. Eo impendi laborem ac periculum,
'unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non
'aggressuros homines, si magna conatis magna praemia
'proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat
'caecus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex
'quibus pro certo habeat, Patres, adversus quos tenderet,
'bello inexpiabili se persecuturos; apud plebem, pro qua
'dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore, neque sperandum,
'neque postulandum esse. Magnos animos magnis hono-
4 'ribus fieri. Neminem se plebeium contempturum, ubi
'contemni desissent. Experiendam rem denique in uno
'aut altero esse, sitne aliquis plebeius ferendo magno
'honori; an portento simile miraculoque sit, fortem ac
'strenuum virum aliquem exsistere ortum ex plebe. Summa

9 *Annorum viginti*] Annorum cyclicorum, h. e. decem menses continentium, quippe an. 348. U. C. iam exierant indutiae. Niebhr. ii. n. 1017.

1 *Spectaculum comitate . . . hospitum, ad id quod*] *Ad id quod* ex emendatione Walchii pro vulg. *ad quod* in textum reposuit Bekker. scilicet, spectaculum, praeterquam quod publico consensu venerant, comitate hospitum advenis gratius redditum erat.

2 *Quae communia essent comitia*] In quibus ratio habita esset plebeiorum aeque atque patriciorum candidatorum.

3 *Desineret ergo*] Totus hic locus ex Demosthene adumbratur. vid. Dobr. Advers. p. 354. cf. Isocr. de Pac. § 98.

4 *Neminem*] Neminem plebeium abiecte de se ipso sensurum, aut pusillo futurum animo, si magnis honoribus eorum erigerentur animi. Crev.

U. C. 331. A. C. 421.

'vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate
'et ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiaeque
'spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui Patribus 5
'fuisse: desisse postremo praebere ad contumeliam os.
'Nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat,
'quod nunquam futurum sit: minorem quippe ruborem
'fore in iuris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum
'praetereantur.'

36. Huius generis orationes, cum assensu auditae, incitavere
quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de
commodis plebis laturum se in magistratu profitentem.
Agri publici dividendi coloniarumque deducendarum ostentatae spes; et vectigali possessoribus agrorum imposito, 6
in stipendium militum erogandi aeris. Captatum deinde 7
tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum
ab urbe, quum Patres clandestina denuntiatione revocati
ad diem certam essent, senatusconsultum fieret, absentibus
tribunis plebi: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros
praedatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni
militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur.
Profecti Ap. Claudium, filium decemviri, praefectum urbis
relinquunt, impigrum iuvenem, et iam inde ab incunabilis
imbutum odio tribunorum plebisque. Tribunis plebi nec
cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum
37. Appio, transacta re, quod contenderent, fuit. Creati con-
U. C. 332. A. C. 420. C. Sempronio, Q. Fabio Coss. sules sunt C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus.

Capua occupata a Samnitibus.

Peregrina res, sed memoria digna, traditur eo anno facta:
Vulturnum, Etruscorum urbem, quae nunc Capua est, ab 8
Samnitibus captam; Capuamque ab duce eorum Capye, 9
vel (quod propius vero est) a campestri agro appellatam.

5 *Sugillatos*] Quid sit proprie *sugillare* intelligitur ex Plin. H. N. xxxi. 9. *oculi ex ictu suffusi cruore sugillatique*, et xx. 6. *sugillata aut liventia.* Quemadmodum autem *sugillare* hoc loco, ita infr. xliii. 14. *sugillatio* de contumelia. Rasch.

6 *Possessoribus*] Qui agrum *publicum* vectigali subiectum usu tenebant.

7 *In stipendium militum*] Hinc liquet *fructum sive vectigal agri publici* antiquitus in stipendium militum erogatum fuisse; id quod tribuni in usum revocare volebant. cf. Niebhr. ii. n. 296. 966. Idem legem hanc perlatam fuisse censet, ii. p. 426.

8 *Ab Samnitibus captam*] Hinc populus ille Campanus, qui milites mercenarios Dionysio et Agathocli suppeditavit, originem duxit. Capua, urbs antiquitus Tyrrhena, Osca iampridem facta fuerat. Iam vero Samnites, qui an. 314. U. C. cf. Diodor. xii. 31. in civitatem accepti sunt, urbem Capuam, civibus antiquis aut devictis aut interfectis, suae ditionis fecerunt. Etruscorum in Campania ne minimum vestigium superesse testatur Niebhr. i. p. 76.

9 *Ab duce eorum Capye*] Heyn. Opusc. Acad. v. p. 435. nomen urbi a Tuscis inditum fuisse scribit, viso falconis sive vulturis augurio, qui Tusca lingua *Capys* dicitur. cf. Serv. in Aen. x. 145. Strab. v. p. 371. Cluver. Ital. Ant. iv. 1. Adeo ut Vulturnus eius interpretamentum habendum sit.

Cepere autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem U. C. 332.
urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves somno A. C. 420.
epulisque incolas veteres novi coloni nocturna caede
adorti.

1 His rebus actis, consules ii, quos diximus, Idibus De-
cembribus magistratum occepere. Iam non solum, qui ad
id missi erant, retulerant, imminere Volscum bellum; sed
legati quoque ab Latinis et Hernicis nuntiabant, 'Non ante
'unquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scri-
'bendo, intentiores fuisse. Vulgo fremere, aut in perpe-
'tuum arma bellumque oblivioni danda, iugumque accipi-
'endum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec vir-
'tute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum
'esse.' Haud vana attulere: sed nec perinde Patres moti Bellum
sunt; et C. Sempronius, cui ea provincia sorti evenit, tan- cum Vol-
2 quam constantissimae rei, fortunae fretus, quod victoris scis.
populi adversus victos dux esset, omnia temere ac negli-
genter egit: adeo ut disciplinae Romanae plus in Volsco
exercitu, quam in Romano, esset. Ergo fortuna, ut saepe
alias, virtutem est secuta. Primo proelio, quod ab Sem-
pronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis
firmata acie, non equite apte locato, concursum est. Cla-
mor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset: exci-
tatior crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus,
3 impar, segnius saepe iteratus prodidit pavorem animorum.
Eo ferocior illatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: Premuntur
altera ex parte nutant circumspectantibus galeae, et incerti Romani.
trepidant, applicantque se turbae. Signa nunc resistentia
deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos reci-
piuntur. Nondum fuga certa, nondum victoria erat: tegi
magis Romanus, quam pugnare. Volscus inferre signa,
urgere aciem, plus caedis hostium videre, quam fugae.
Iam omnibus locis ceditur, nequicquam Sempronio consule 38.
obiurgante atque hortante: nihil nec imperium, nec maie-
stas valebat: dataque mox terga hostibus forent, ni Sex.
4 Tempanius, decurio equitum, labente iam re, praesenti
animo subvenisset. Qui quum magna voce exclamasset,

1 *Idibus Decembribus*] cf. Supr. iii. 36.

2 *Fortunae fretus*] Sic infr. vi. 13. praeter reliquorum scriptorum morem, id quod Livii Patavinitati tribuitur, *fretus* cum dativo iungitur. RASCH.

3 *Saepe iteratus prodidit*] Post *iteratus* voces *incerto clamore* codices plerique: at *incerto tenore* ex emendatione Sigonii in textum reposuit Bekker. Haec tanquam corrupta verba Kreyssig. omnino omittit, ut Grutero placuit. *Incertus* omissa voce *clamore* edidit Campanus.

4 *Decurio equitum*] Vegetius ii. 14. *Habet una turma equites* XXXII; *huic qui praeest, decurio nominatur.* STROTH. Sed haec parum accurate, cf. Polyb. vi. 25, qui singulis turmis tres turmarum duces *ἰλάρχας* praefectos scribit, quorum princeps turmam ducit, ceteri duo quisque decuriam, omnes autem *decuriones* appellati.

U. C. 332. A. C. 420.

Equites pugnam restituunt.

'ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis 'desilirent;' omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium motis: 'Nisi haec,' inquit, 'parmata cohors sistat 'impetum hostium, actum de imperio est. Sequimini pro 'vexillo cuspidem meam. Ostendite Romanis Volscisque, 'neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse 'pedites pares.' Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens. Quacunque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt obiectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident. Restituitur omnibus locis pugna, in quae eos impetus tulit: nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

39. Et quum iam parte nulla sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut parmatis, novae cohorti hostium, locus detur: donec impetu illati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites: nec perrumpere eadem, qua transierant, posse; ibi maxime confertis hostibus, qua viam fecerant: et consul legionesque Romanae, quum quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum. Diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, altera fronte instare Tempanio atque equitibus: qui quum saepe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnae finis ante noctem fuit. Consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit. Nox incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, [5] ut, relictis sauciis et magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est: quo quum circumsedentibus nuntiatum esset, castra deserta esse, victos rati suos, et ipsi, qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit. Degressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, laetus ab tumulo suos devocat, et in castra Romana penetrat. Ubi quum vasta desertaque omnia, atque eandem, quam apud hostes, foeditatem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

Uterque exercitus castra deserit.

40. Iam eo fama pugnae adversae castrorumque desertorum perlata erat: et ante omnia deplorati erant equites, non

5 *Ab imprudentia eventus*] Propter proelii eventum, quem ignorabant: *imprudentia* iam pro *ignorantia* posita videtur. DOER.

privato magis, quam publico luctu: Fabiusque consul, ter- U. C. 332.
rore urbi quoque iniecto, stationem ante portas agebat: A. C. 420.
quum equites, procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam
essent, mox cogniti, tantam ex metu laetitiam fecere, ut
clamor urbem pervaderet gratulantium, salvos victoresque
redisse equites: et ex maestis paullo ante domibus, quae
6 conclamaverant suos, procurreretur in vias; pavidaeque
matres ac coniuges, oblitae prae gaudio decoris, obviam ag-
mini occurrerent, in suos quaeque, simul corpore atque
animo vix prae gaudio compotes, effusae. Tribunis plebi,
7 qui M. Postumio et T. Quinctio diem dixerant, quod ad
Veios eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est
per recens odium Sempronii consulis renovandae in eos in-
vidiae. Itaque, advocata concione, quum proditam Veiis
rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis
impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad
caedem fortissimos equites, deserta foede castra vociferati
8 essent; C. Iulius, unus ex tribunis, Tempanium equitem Tr. Pl.
9 vocari iussit; coramque iis, 'Sexte Tempani,' inquit, Tempanium interrogat de Sempronio Cos.
'quaero de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem aut
'in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidiis aciem,
'aut ullo boni consulis functum officio? et, tune ipse, victis
'legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes de-
'duxeris, restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie
'nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subvenerit,
'aut miserit praesidium? postero denique die ecquid
'praesidii usquam habueris? an tu cohorsque in castra
'vestra virtute perruperitis? ecquem in castris consulem,
'ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos
'saucios milites? Haec pro virtute tua fideque, qua una
'hoc bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie. De-
'nique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostrae sint? de-
'sertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi
'denique simus, an vicerimus?' Adversus haec Tempanii 41.
oratio incompta fuisse dicitur; ceterum militariter gravis, Respondet Tempanius.
non suis vana laudibus, non crimine alieno laeta: 'Quanta
'prudentia rei bellicae in C. Sempronio esset, non militis
'de imperatore existimationem esse, sed populi Romani
'fuisse, quum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne

6 *Conclamaverant*] Pro deploratis ac desperatis habuerant. Moris erat antiquis, antequam mortuos sepulcro conderent, ter eorum nomina magna voce inclamare. Virgil. Aen. vi. 506. *Et magna Manes ter voce vocavi.* Inde *conclamari* dicuntur ii, qui mortui creduntur. Crev.

7 *Quod ad Veios*] Quinto ante anno. Vid. supr. 31.

8 *C. Iulius*] *C. Iunius*, quod probat Drak., alibi enim *Iulii* plebeii non occurrunt, in textum reposuit Bekker. Voces autem *Iunius* et *Iulius* in MSS. commutari videbimus infr. xxiii. 32.

9 *Coramque iis*] Nempe M. Postumio et T. Quinctio.

U. C. 332. A. C. 420. ‘ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent, ‘quae pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis 1
‘essent; sed, quod viderit, referre posse. Vidisse autem ‘se prius, quam ab acie intercluderetur, consulem in prima ‘acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaque ‘hostium versantem: postea se ab conspectu suorum ablatum. Ex strepitu tamen et clamore sensisse, usque ad ‘noctem extractum certamen: nec ad tumulum, quem ipse ‘tenuerat, prae multitudine hostium credere perrumpi ‘potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ‘ipse in re trepida loci praesidio se suosque sit tutatus, sic ‘consulem servandi exercitus causa loca tutiora castris ‘cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quam ‘populi Romani. Fortunam noctemque omnia erroris ‘mutui implesse:’ precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude, non virtutis magis, quam moderationis, dimissum. Quum haec agerentur, iam consul via Lavicana ad fanum Quietis erat. Eo missa plaustra iumentaque alia ab urbe exercitum, affectum proelio ac via nocturna, excepere. Paullo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Maestae civitati ab re male gesta et iratae ducibus M. Postumius reus obiectus, qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem millibus aeris gravis damnatur. T. 2
Quinctium collegam eius, quia et in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Aemilii, res prospere gesserat, totam culpam eius temporis in praedamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt. Profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, et exactae iam aetatis Capitolinus Quinctius, suppliciter orans, ne se, brevi reliquo vitae spatio, tam tristem nuntium ferre ad Cincinnatum paterentur.

42. Plebs tribunos plebi absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex. Antistium, et Sp. Icilium, fecit; quos et pro 3
centurionibus sibi praefecerant, Tempanio auctore, equites.

1 *Quae pensitanda quoque*] h. e. Quorum inquisitio quoque et existimatio magnis animis atque ingeniis indigeret. *Pensitare* enim est quasi ad regulam et libellam aliquid exigere. Rasch.

2 *Aeris gravis*] Assium *libralium*, qui in solvendo non numerabantur, saltem ubi grandior summa erat, sed appendebantur. Inde orta est appellatio *aeris gravis* quod distinguendum est ab *aere rudi*, quo nomine aes non signatum intelligitur. Crev. Necnon ab *assibus* simpliciter positis, qui semper *asses signatos* cuiuscunque ponderis, prout pondo diminuti fuerint, significant.

3 *Quos et pro centurionibus sibi praefecerant . . . equites*] In illa nimirum nocte, quam interclusi a cetero exercitu in tumulo ab hostibus circumsesso sine certis ducibus egerant. *Pro centurionibus* autem dicit Livius, non *centuriones*, quia nulli erant cen-

Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen offenderet, U. C. 332.
4 tribunos militum consulari potestate creari iussit. Creati A. C. 420.
5 sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. U. C. 333.
Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius A. C. 419.
tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem L. Manlio, etc. Tr. Mil.
dixit: quem quum quattuor collegae, inspectante populo Sempronius
Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo accusatur
nihil praeter fortunam reprehendi posset, vexaret: aegre ab Hortensio.
Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiae suae; nec precibus tribunorum, quae in speciem modo iactentur, sed auxilio confidere reum. Itaque modo ad eum conversus, 'Ubi illi patricii spiritus, ubi subnisus et 'fidens innocentiae animus esset?' quaerebat; 'sub tribu-'nicia umbra consularem virum delituisse:' modo ad colle-
6 gas, 'Vos autem, si reum perago, quid acturi estis? an 'erepturi ius populo et eversuri tribuniciam potestatem?' Quum illi, 'et de Sempronio et de omnibus summam 'populi Romani potestatem esse,' dicerent, 'nec se iudi-'cium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si preces 'suae pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valu-'issent, se vestem cum eo mutaturos:' tum Hortensius, Donatur
'Non videbit,' inquit, 'plebs Romana sordidatos tribunos precibus
7 'suos. C. Semproninm nihil moror, quando hoc est in Tempanii.
'imperio consecutus, ut tam carus esset militibus.' Nec pietas quattuor tribunorum, quam Hortensii tam placabile ad iustas preces ingenium, pariter plebi Patribusque gratior fuit.

Non diutius fortuna Aequis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant. Proximo anno 43.
N. Fabio Vibulano, T. Quinctio, Capitolini filio, Capitolino U. C. 334.
consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea provincia evenerat, A. C. 418.
nihil dignum memoratu actum. Quum trepidam tantum Num. Fabio, T.
ostendissent aciem Aequi, turpi fuga funduntur, haud Quinctio Coss.

turiones apud equites, sed proprii erant illi pedestrium copiarum. Sed hi equites, quum sine equis tum essent, pro pedestribus copiis haberi potuerant et voluerant, atque ideo sibi quosdam quasi centuriones praefecerant. CREV. Alii legunt *L. Antistium* et *Ser. Pompilium*. cf. infr. 44.

4 *Creati sunt*] Sigonio videtur *L. Servilii* nomen incuria quadam hoc anno intercidisse, quippe qui infr. 47. tribunus mil. cons. potest. *iterum* creatus sit. Niebuhrio haec coniectura arridet, qui hoc anno, quum censores nulli essent, haud dubie patricium quendam urbi praefectum fuisse existimat. ii. not. 869.

5 *Q. Antonius Merenda*] Quem plebeium fuisse censet Niebhr. ii. p. 423. et idcirco eum patres passos esse tribunum creari, ut, in gratiam plebis odio Sempronii ferocientis quodammodo redirent.

6 *Si reum perago*] Si efficio accusatione mea, ut damnetur. cf. infr. xxiv. 25.

7 *Nihil moror*] Solennia verba iudicis reum dimittentis. Quin et eadem fere formula utebatur consul, vel quicunque senatum dimittebat, dicendo, *nihil vos moramur, Patres conscripti*. cf. infr. viii. 35. xliii. 16. DRAK.

U. C. 334. A. C. 418.

magno consulis decore: itaque triumphus negatur. Ceterum ob Sempronianae cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est.

Duplicatus quaestorum numerus.

Quemadmodum bellum minore, quam timuerant, dimicatione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo necopinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est, coepta ab duplicando quaestorum numero. Quam rem,
(ut, praeter duos urbanos quaestores, duo consulibus ad 8
ministeria belli praesto essent,) a consulibus relatam, quum et Patres summa ope approbassent, consulibus tribuni plebis
certamen intulerunt, ut pars quaestorum (nam ad id tempus 9
patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam actionem primo et consules et Patres summa ope annisi sunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adaeque in quaestoribus liberum esset arbitrium populi, quum parum proficerent, totam rem de augendo quaestorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliaeque subinde, inter quas et agrariae legis, seditiosae actiones exsistunt: propter quos motus quum senatus consules, quam tribunos, creari mallet, neque posset per intercessiones tribunicias senatusconsultum fieri; respublica a consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Quum pars maior insequentis anni per novos tribunos plebi et aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; postremo L. Papirius Mugillanus, proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebi, 'desertam omissamque ab hominibus rempublicam, deorum providentia 'curaque exceptam,' memorabat, 'Veientibus indutiis et 'cunctatione Aequorum stare. Unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam opprimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui 'esse? An bello intestino bellum externum propulsaturos? 'Quae si in unum conveniant, vix deorum opibus, quin

8 *Ut, praeter duos urbanos quaestores, duo consulibus*] *Praeter duos urbanos quaestores, ut duo consulibus*, ex emend. Sigon. in textum reposuit Bekker. Hos vero novos quaestores, qui ad belli ministeria consulibus praesto essent, creatos fuisse existimat Niebuhrius, propterea quod vectigal possessoribus agri publici rursus impositum fuerat, ut in stipendium militum aes erogaretur. Maximi autem momenti fuit plebi, ut pars quaestorum ex suis fieret, ne vectigal illud nomine tantum impositum fuisset, re vera non penderetur. cf. Niebhr. ii. p. 427. Wachsm. p. 373.

9 *Certamen intulerunt*] sc. Rem, a patribus approbatam, ad comitia tributa se relaturos negarunt, nisi pars quaestorum ex plebe fieret.

'obruatur Romàna res, resisti posse. Quin illi, remittendo U. C. 334.
1 'de summa quisque iuris, mediis copularent concordiam: A. C. 418.
'Patres, patiendo tribunos militum pro consulibus fieri:
2 'tribuni plebis, non intercedendo, quo minus quattuor Quaestura
'quaestores promiscue de plebe ac Patribus libero suffragio promiscua
'populi fierent.' plebi ac Patribus.

44\. Tribunicia primum comitia sunt habita. Creati tribuni
consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius Cincinna- U. C. 335.
tus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. A. C. 417.
Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quaestorum L. Quinctio III. etc.
habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii Tr. Mil.
tribuni plebis et fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, Quaestores
nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patricii omnes creati.
patres avosque consules viderant, eos nobilitate praeferrent.
Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Anti-
stiusque, repulsa suorum accensi, 'Quidnam id rei esset?
'non suis beneficiis, non Patrum iniuriis, non denique
3 'usurpandi libidine, quum liceat, quod ante non licuerit,
'si non tribunum militarem, ne quaestorem quidem quem-
'quam ex plebe factum. Non valuisse patris pro filio,
'fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sa-
'crosanctae, ad auxilium libertatis creatae. Fraudem pro-
'fecto in re esse, et A. Sempronium comitiis plus artis
'adhibuisse, quam fidei. Eius iniuria queri suos honore
'deiectos.' Itaque quum in ipsum, et innocentia tutum et
magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non posset,
4 flexere iras in C. Sempronium, patruelem Atratini: eique
ob ignominiam Volsci belli, adiutore collega M. Canuleio,
diem dixere. Subinde ab iisdem tribunis mentio in senatu C. Sempronius accusatus et damnatus.
de agris dividendis illata est, (cui actioni semper acerrime
C. Sempronius restiterat,) ratis, id quod erat, aut deposita
causa leviorem futurum apud Patres reum, aut perseveran-
tem sub iudicii tempus plebem offensurum. Adversae in-
vidiae obiici maluit, et suae nocere causae, quam publicae
deesse; stetitque in eadem sententia, 'Ne qua largitio, ces-
'sura in trium gratiam tribunorum, fieret. Nec tum
'agrum plebi, sed sibi invidiam, quaeri. Se quoque subi-
'turum eam tempestatem forti animo: nec senatui tanti
'se civem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo

1 *Mediis*] sc. Consiliis, quibus mediam utraque pars ita quasi viam iniret, ut altera alteri de iure suo aliquid concederet. Sic passim ap. nostrum *media consilia*. cf. infr. viii. 13.

2 *Quattuor quaestores*] Quibus post exactum magistratus annum aditus in senatum pateret, nisi qui, tanquam indigni, nota censoria inusti essent.

3 *Usurpandi libidine*] Ut expleant naturale desiderium fruendi eo iure, quod novum concessum sit. Crev.

4 *C. Sempronium*] Cui, eiusdem rei causa, Hortensius diem dixerat supr. 42, et nondum iudicio facto, precibus collegarum culpam remiserat.

U. C. 335. A. C. 417.

'uni malum publicum fiat.' Nihilo demissiore animo, quum dies venit, causa ipse pro se dicta, nequicquam omnia expertis Patribus, ut mitigarent plebem, quindecim millibus aeris damnatur.

Vestalis suspecta ob cultum amoeniorem.

Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu causam
dixit, crimine innoxia; ob suspicionem propter cultum 5 6
amoeniorem ingeniumque liberius, quam virginem decet,
parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam, 7
pro collegii sententia pontifex maximus abstinere iocis,
colique sancte potius, quam scite, iussit. Eodem anno a
Campanis Cumae, quam Graeci tum urbem tenebant, 8
capiuntur.

U. C. 336. A. C. 416. Agr. Menenio, etc. Tr. Mil.

45\. Insequens annus tribunos militum consulari potestate
habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium
Tricipitinum, Sp. Nautium Rutilum. Annus, felicitate 9
populi Romani, periculo potius ingenti, quam clade, insignis.

Servorum coniuratio.

Servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, coniura- 1
runt; populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Iupiter: indicioque duorum comprehensi sontes poenas dederunt. Indicibus dena millia gravis aeris, quae tum divitiae habebantur, ex aerario numerata, et libertas praemium fuit. Bellum inde ab Aequis reparari coeptum: et, novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus iungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Aequorum iam velut anniversariis armis assuerat civitas. Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus, nec tum bellum parari, nec diuturnam pacem fore, appareret: Tusculanis negotium datum, 'adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur.'

Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, 2

5 *Crimine innoxia*] Sic supr. 15. *insons crimine;* infr. vii. 20. *noxius crimine*, dici monet Drak.

6 *Ob suspicionem .... parum abhorrens famam*] *Ab suspicione ... parum abhorrens. Eam.* ex coniectura Gronovii in textum recepit Stroth. Sed *abhorrere* cum accusativo infr. xl. 57. occurrit, *et parum abhorrens famam* hic dici videtur, tanquam parum evitans rumores hominum. cf. Thucyd. ii. 45.

7 *Ampliatam*] *Ampliare* verbum est forense, quod de iudicibus adhibetur, quum rem non decernunt, sed in alium diem differunt, quo *amplius* cognoscatur. Ampliationis formula erat *non liquet.* Stroth.

8 *Cumae*] Antiquissima haec Graecorum in Italia colonia, ab Euboeae oppido, Chalcide profecta erat. Vestigia Graecorum post quadringentos abhinc annos in Cumis adhuc supererant. Strab. v. p. 243. Liv. xl. 42. Niebhr. i. p. 92.

9 *Sp. Nautium Rutilum*] Pro *Spurio, Servius* ap. Dion. Exc. Vat. xii. 5. legitur.

1 *Servitia*] Hanc servorum coniurationem fusius narrat Dion. Exc. Vat. xii. 5. "Duobus indicibus praemium libertas et [mille] singulis drachmae ex aerario datae sunt." In codice summa drachmarum praetermittitur, quam ex coniectura sua addidit A. Maius.

2 *Insequentis anni*] Hoc anno censores fuisse ex Fragm. Fast. Capit. patet. cf. Niebhr. ii. p. 391.

inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium U. C. 337.
Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium, Prisci A. C. 415.
filium, quo dictatore Fidenae captae fuerant. Nuntiabant L. Sergio III. etc.
legati, Lavicanos arma cepisse, et cum Aequorum exercitu Tr. Mil.
3 depopulatos agrum Tusculanum castra in Algido posuisse. Bellum cum Lavi-
Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, canis et
ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Aequis.
Romae curaret, certamen subito inter tribunos exortum.
4 Se quisque belli ducem potiorem ferre, curam urbis, ut in-
gratam ignobilemque, aspernari. Quum parum decorum
inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q.
Servilius, 'Quando nec ordinis huius ulla,' inquit, 'nec rei- Discordia
'publicae est verecundia, patria maiestas altercationem Tr. Mil.
'istam dirimet. Filius meus extra sortem urbi praeerit.
'Bellum utinam, qui appetunt, consideratius concordiusque,
'quam cupiunt, gerant.' Delectum haberi non ex toto 46.
passim populo placuit. Decem tribus sorte ductae sunt;
ex his scriptos iuniores duo tribuni ad bellum duxere.
Coepta inter eos in urbe certamina cupiditate eadem im-
perii multo impensius in castris accendi: nihil sentire
idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia
sola rata esse: contemnere in vicem, et contemni: donec,
5 castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis
diebus summam imperii haberent. Quae quum allata
Romam essent, dicitur Q. Servilius, aetate et usu doctus,
precatus ab diis immortalibus, ne discordia tribunorum
damnosior reipublicae esset, quam ad Veios fuisset: et,
velut haud dubia clade imminente, institisse filio, ut milites
scriberet, et arma pararet. Nec falsus vates fuit. Nam
ductu L. Sergii, cuius dies imperii erat, loco iniquo sub
hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se
hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset,
6 repentino impetu Aequorum per supinam vallem fusi sunt,
multique in ruina maiore quam fuga oppressi obtruncatique: Proelio vin-
castraque, eo die aegre retenta, postero die, circumfusis iam cuntur.
magna ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi
deseruntur. Duces legatique, et quod circa signa roboris
de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros
passim multis itineribus, maioris, quam accepta erat, cladis
nuntii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit,
quod eventus timori hominum congruens fuerat; et quod

3 *Algido*] Ultima hac vice Aequi castra in Algido posuerunt.

4 *Potiorem ferre*] sc. *Potiorem iudicare*, ut Tac. de Germ. 31. nisi *praedidare* malis, ut Vell. Paterc. I. 11. Val. Max. ix. 15.

5 *Ita comparatum est*] Ita inter eos pacto constitutum est, ut supr. iii. 41. *decemviri inter se comparabant.*

6 *Per supinam vallem*] *Supina vallis* est quibus est a tergo, qui ex colle in vallem retrocedunt, facie in adversum collem directa, ac proinde supino corpore. Crev.

U. C. 337. A. C. 415. subsidia, quae respicerent in re trepida, praeparata erant ab
tribuno militum: iussuque eiusdem, per minores magistratus
sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nuntiavere, Tusculi duces exercitumque esse: hostem castra
Q. Servilius dictator. loco non movisse. Et, quod plurimum animorum fecit,
dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus; vir,
cuius providentiam in republica quum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu eius belli, quod
uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam
fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse tribuno militum
dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam
alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse
scribunt,) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui
Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris
cepit.

47. Vincit hostes. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad
Aequos, quae in Romanis ducibus fuerat. Itaque primo
statim proelio quum dictator equitatu immisso antesignanos
hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere
iussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit.
Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Aequi non
tulerint: victique acie quum fuga effusa petissent castra,
brevior tempore et certamine minor castrorum oppugnatio
fuit, quam proelium fuerat. Captis direptisque castris,
quum praedam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renuntiassent, omnes
Lavici capti. Lavicanos victos, magnam partem Aequorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppi- 7
dumque, corona circumdatum, scalis captum ac direptum
est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo,
quam creatus erat, magistratu se abdicavit; et opportune
senatus, priusquam ab tribunis plebi agrariae seditiones,
mentione illata de agro Lavicano dividendo, fierent, censuit
frequens, coloniam Lavicos deducendam. Coloni ab urbe 8
mille et quingenti missi bina iugera acceperunt. 9

U. C. 338. A. C. 414. Agr. Menenio II. etc. Tr. Mil. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, et L. Servilio Structo,

7 *Oppidum*] Ex hoc tempore de Lavicis silent scriptores. Regionem Lavicanam Gabiis fere desertiorem fuisse legimus ap. Cic. pro Planc. 9.

8 *Coloniam*] Id genus coloniae quod Graece *κληρουχία* appellatur. cf. Herod. v. 77. Boeck. Oecon. Ath. ii. 18. Niebhr. ii. not. 957. Similiter coloni Ecetras missi, Liv. ii. 25. Dion. vi. 32.

9 *Mille et quingenti*] Legio Romana antiquitus ex quinque cohortibus constabat, cohortes vero singulas hoc tempore sexcentos milites habuisse censet Niebhr. i. not. 1093. ita ut legiones *ternis millibus* peditum scriberentur. Quum vero decem tribus, sc. dimidia pars tribuum, in hoc bellum sorte ductae essent, supr. 46. *mille et quingenti* milites efficiebantur. In hac re haud dubie causa latet, cur coloni mille et quingenti in agrum Lavicanum missi fuerint. Niebhr. ii. 958.

1 et P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, et Sp. Rutilio U. C. 339.
2 Crasso, et insequente anno A. Sempronio Atratino tertium, A. C. 413.
et duobus iterum M. Papirio Mugillano, et Sp. Nautio A. Sempronio III. etc.
Rutilo, biennium tranquillae externae res, discordia domi Tr. Mil.
3 ex agrariis legibus fuit. Turbatores vulgi erant Spurii 48.
Maecilius quartum et Metilius tertium tribuni plebis, Discordia ex agrariis legg.
ambo absentes creati. Et quum rogationem promulgassent,
4 ut ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnaeque
5 partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunae; (nec
enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non
6 armis partum erat; nec, quod venisset assignatumve pu-
7 blice esset, praeterquam plebs habebat) atrox plebi Patri-
busque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum,
nunc in senatu, nunc in conciliis privatis principum cogen-
dis, viam consilii inveniebant; quum Ap. Claudius, nepos
eius qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu
ex Patrum concilio, dicitur dixisse, 'Vetus se ac familiare
8 'consilium domo afferre: proavum enim suum Ap. Clau- Appii consilium de parandis intercessoribus.
'dium ostendisse Patribus viam unam dissolvendae tribu-
'niciae potestatis per collegarum intercessionem. Facile
9 'homines novos auctoritate principum de sententia deduci,
'si temporum interdum potius, quam maiestatis, memor

1 *Iterum omnibus his*] Ut hoc verum sit, necesse est ex coniectura Sigonii *L. Servilium* supr. 42. reponamus, sed Glareano placet *Caio* pro *Lucio* hoc loco legere.

2 *Sp. Rutilio*] Legendum censet Sigonius *Sp. Veturio* ex Diodoro xiii. p. 334, quod *Rutilii* plebeii erant, hic vero patricium quaerimus. Idem post *Sp. Nautio Rutilo* voces *et Q. Fabio Vibulano* intercidisse putat. Hic enim ab auctoribus Capitolinis et a Diodoro xiii. p. 335. in hunc annum inter tribunos mil. editur.

3 *Spurii Maecilius .... et Metilius*] Ambo nimirum cognomen habebant *Spurius*. Hactenus edebatur *Sp.* quod recte nobis interpretari visus est Sigonius *Spurii:* atque ita dedimus, ut ambiguitas tolleretur. Crev.

4 *Ager ex hostibus captus*] Quidquid agri ab urbe condita ex hostibus captum erat, praeter id quod venierat, assignatumve publice erat, ut patet ex sequentibus. Crev.

5 *Publicarentur fortunae*] *Fortunae* sc. annui reditus, *publicarentur*, in publicum resumptae. Similiter supr. iii. 30. *de Aventino publicando* lex lata est. Niebhr. ii. not. 685. Wachsm. p. 235. not. 58.

6 *Quod venisset assignatumve publice esset*] *Vendebantur* capti agri auctione constituta, *assignabantur* publica auctoritate vel militibus bene de republica meritis, vel deducendis in eos coloniis. Doer.

7 *Praeterquam plebs habebat*] Si Doeringio aut Ruperto audiamus, sensus est, *nec quicquam habebat plebs, nisi quod venditum assignatumque ei publice esset:* sed aliis iure displicet haec versio: quum enim haec parenthetice dicuntur, ut clarius pateat quomodo evenit, ut fortunae magnae partis nobilium publicatae fuerint, noster velle videtur dicere, quod *nulli praeterquam plebeii*, h. e. plebs sola, *agros venditos assignatosve haberet*, qui *publicari* nequirent. cf. Wachsm. p. 236.

8 *Proavum .... suum Ap. Claudium*] Quem eundem cum Atto Clauso fuisse censet Niebhr. ii. not. 754. De hoc vetere consilio, cf. supr. ii. 44.

9 *Homines novos*] In tribunatu exercendo *novos* vult Doer. Sed fieri potest ut *homines novi* hic *nobilibus* opponantur, neque difficile erat homines novos auctoritate nobilium, sc. si a nobilibus prensitarentur et comiter sollicitarentur, de sententia deduci.

U. C. 339. ‘adhibeatur oratio. Pro fortuna illis animos esse: ubi
A. C. 413. ‘videant, collegas principes agendae rei gratiam omnem ad
‘plebem praeoccupasse, nec locum in ea relictum sibi;
‘haud gravate acclinaturos se ad causam senatus, per quam
‘universo ordini cum primoribus se Patrum concilient.’ 1
Approbantibus cunctis, et ante omnes Q. Servilio Prisco,
quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante iuve-
nem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio
tribunorum, ad intercessionem pellicerent. Misso senatu,
prensantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo,
pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo
senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Postero- 2
que die quum ex composito relatum ad senatum esset de
seditione, quam Maecilius Metiliusque largitione pes-
simi exempli concirent; eae orationes a primoribus Pa-
trum habitae sunt, ut pro se quisque iam nec consi-
lium sibi suppetere diceret, nec se ullam opem cernere
aliam usquam, praeterquam in tribunicio auxilio. In eius
potestatis fidem circumventam rempublicam, tanquam pri-
vatum inopem, confugere. Praeclarum ipsis potestatique
esse, non ad vexandum senatum discordiamque ordinum
movendam plus in tribunatu virium esse, quam ad resisten-
dum improbis collegis. Fremitus deinde universi senatus
ortus, quum ex omnibus partibus curiae tribuni appella-
rentur: tum, silentio facto, ii, qui praeparati erant gratia
principum, quam rogationem a collegis promulgatam senatus
censeat dissolvendae reipublicae esse, ei se intercessuros
ostendunt. Gratiae intercessoribus ab senatu actae. La-
tores rogationis, concione advocata, proditores plebis com-
modorum ac servos consularium appellantes, aliaque truci
oratione in collegas invecti, actionem deposuere.

49. Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. 3
U. C. 340. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. Quinctius Cin-
A. C. 412. P. Cornelio, etc. Tr. Mil. cinnatus, N. Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari 4
potestate fuerunt; ni Veiens bellum religio principum dis-
tulisset, quorum agros Tiberis, super ripas effusus, maxime
Bolani victi. ruinis villarum vastavit. Simul Aequos triennio ante

1 *Universo ordini cum primoribus se Patrum*] sc. Non tantum primoribus patrum, sed etiam universo ordini se concilient. Drak.

2 *Sex ad intercessionem*] Suffragiis maioris partis tribunorum quaestiones adhuc in collegio tribunorum finiebantur, cf. supr. 42. ubi pietas *quattuor* tribunorum nihil valebat: sed iam ante annum 360. U. C. res aliter se habebat, quando intercessio *duorum* valuit, infr. v. 25. 29. Niebuhrio videtur Ap. Claudius infr. v. 2. mutationem quandam, quae patriciis oblique faveret, fecisse. cf. Dion. Exc. Vat. xiv. *οὐδὲν γὰρ ὄφελος, ὡς ἐγίνωσκον, ἦν, εἰ καὶ εἷς σφῶν ἀντεῖπεν.* Niebhr. ii. n. 965.

3 *Assidua bella*] Vocem *assidua*, quae Crevierio eiicienda videbatur, omittit Bekker.

4 *N. Fabius Vibulanus*] Praenomen huic *Numerium* tribuendum esse ex Fast. Capit. constat.

5 accepta clades prohibuit Bolanis, suae gentis populo, praesidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factae erant, novisque colonis bellum illatum. Quam noxam quum se consensu omnium Aequorum defensuros sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam et oppidum et fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, qua Bolas quoque, sicut Lavicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus, passuros se perferri ostenderunt, discussum est.

U. C. 340.
A. C. 412.

Bolis insequente anno receptis, Aequi, coloniaque eo deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romae consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. Huic bellum adversus Aequos permissum est, pravae mentis homini: quam tamen victoria magis, quam bellum, ostendit. Nam exercitu impigre scripto ductoque ad Bolas, quum levibus proeliis Aequorum animos fregisset, postremo in oppidum irrupit. Deinde ab hostibus in cives certamen vertit: et, quum inter oppugnationem praedam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit. Eam, magis adducor, ut credam irae causam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta coloniaque nova minus praedicatione tribuni praedae fuerit. Auxit eam iram, postquam, ab collegis arcessitus, propter seditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox eius in concione stolida ac prope vecors; qua Sextio tribuno plebis, legem agrariam ferenti, simul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti,
6 dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrum-
7 que Bolanum esse; 'Malum quidem militibus meis,' inquit, 'nisi quieverint:' quod auditum non concionem magis, quam mox Patres, offendit. Et tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quae invidiae, non ipsi tantum, sed causae atque universo ordini, essent, neminem ex collegio tribunorum militum saepius, quam Postumium, in disceptationem trahebat. Tum vero secundum tam saevum atque inhumanum dictum, 'Auditis,' inquit, 'Quirites,

U. C. 341.
A. C. 411.
Cn. Cornelio, etc. Tr. Mil.

M. Postumii vox stolida et vecors.

Sextius Tr. Pl. in eum invehitur.

5 *Suae gentis populo*] Antiquitus Bolae urbs Albanorum erant, cf. Virg. Aen. 776. postea vero Aequorum, cf. Dion. viii. 18.

6 *Dignos enim esse*] Graeco more pro vulgari, *dignos esse quibus sit urbs agerque Bolanus*. Mollior sane fit oratio, si pro *dignos esse* cum Tan. Fabro legeris: *dignum esse*. h. e. aequum esse. DOER.

7 *Malum ... militibus*] Nota coercitionis vox, qua maxime domini in servos uti solebant, quorum poenae hoc generaliori verbo denotabantur. cf. Plaut. Pers. iii. 1. 33. STROTH.

U. C. 341. A. C. 411.

'sicut servis, malum minantem militibus? tamen haec 'bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos, 'urbe agrisque donatos, in colonias mittunt; qui sedem 'senectuti vestrae prospiciunt; qui pro vestris commodis 'adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. 'Incipite deinde mirari, cur pauci iam vestram suscipiant 'causam. Quid ut a vobis sperent? an honores, quos ad'versariis vestris potius, quam populi Romani propugnato'ribus, datis? Ingemuistis modo, voce huius audita. Quid 'id refert? Iam, si suffragium detur, hunc, qui malum vobis 'minatur, iis, qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, 'praeferetis.'

50. Perlata haec vox Postumii ad milites multo in castris maiorem indignationem movit. 'Praedaene interceptorem 'fraudatoremque etiam malum minari militibus?' Itaque quum fremitus aperte esset, et quaestor P. Sestius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat; misso ad vociferantem quendam militem lictore, quum inde clamor et iurgium oriretur, saxo ictus turba excedit; insuper increpante, qui vulneraverat, 'habere quaestorem, quod 'imperator esset militibus minatus.' Ad hunc tumultum accitus Postumius asperiora omnia fecit acerbis quaestionibus, crudelibus suppliciis. Postremo quum modum irae nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub [8] crate iusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes poenam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum summoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nuntiatum, tribunis militum de morte collegae per senatum quaestiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. Sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quod cura incesserat Patres, ne metu quaestionum plebs iraque tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. Victoria deinde penes

Ab exercitu lapidibus obruitur Postumius.

51. Patres fuit. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus.

U. C. 342. A. C. 410. M. Cornelio, L. Furio Coss.

His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quaestione Postumianae caedis tribuni primo

8 *Necari sub crate*] Ut supr. i. 51. Supplicii genus Carthaginiensibus imprimis proprium, quod in Plaut. Paenulo. v. 2. 65, descriptum habemus. *Sub cratim uti iubeas sese supponi atque eo lapides imponi multos, ut sese neces.* Similiter ap. Graecos, quod *καταποντισμὸν* vocant, cf. Diodor. Sic. xvi. 35.

9 quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque praeficeret U. C. 342.
1 quaestioni, quem vellet. A plebe consensu populi consuli- A. C. 410.
bus negotium mandatur: qui, summa moderatione ac leni- Quaestio de Postumii
tate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos con- caede.
scisse mortem satis creditum est, transacta re, nequivere
2 tamen consequi, ut non aegerrime id plebs ferret. 'Iacere
'tam diu irritas sanctiones, quae de suis commodis ferren-
'tur: quum interim de sanguine et supplicio suo latam
'legem confestim exerceri, et tantam vim habere.' Aptis-
simum tempus erat, vindicatis seditionibus, delinimentum
animis Bolani agri divisionem obiici: quo facto minuissent
desiderium agrariae legis, quae possesso per iniuriam agro
publico Patres pellebat. Tunc haec ipsa indignitas angebat
animos, non in retinendis modo publicis agris, quos vi
teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum qui-
dem agrum, nuper ex hostibus captum, plebi dividere; mox
paucis, ut cetera, futurum praedae.

Eodem anno adversus Volscos, populantes Hernicorum Ferentinum captum.
fines, legiones ductae a Furio consule, quum hostem ibi
non invenissent, Ferentinum, quo magna multitudo Vol-
scorum se contulerat, cepere. Minus praedae, quam spera-
verant, fuit: quod Volsci, postquam spes tuendi exigua
erat, sublatis rebus, nocte oppidum reliquerunt. Postero
die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono
datus.

Annum modestia tribunorum quietum excepit tribunus 52.
plebis L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo con- U. C. 343.
3 sulibus. Is quum principio statim anni, velut pensum A. C. 409.
nominis familiaeque, seditiones agrariis legibus promul- Q. Fabio, C. Furio
gandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quam Coss.
perniciosior, cogitationes hominum a foro certaminibusque Pestilentia.
4 publicis ad domum curamque corporum nutriendorum
avertit: minusque eam damnosam fuisse, quam seditio
5 futura fuerit, credunt. Defuncta civitate plurimorum U. C. 344.
morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum inopia A. C. 408.
frugum, neglecto cultu agrorum, ut plerumque fit, excepit,

9 *Ad plebem ferrent*] sc. Senatusconsultum in comitiis tributis confirmandum.

1 *A plebe consensu populi*] Hoc loco comitia *plebis* tributa comitiis *populi*, sive patrum, curiatis opponuntur. Niebhr. i. p. 417. Idem de hac re, sc. plebem consulibus rem permisisse, multum dubitat, ii. n. 961.

2 *Iacere tam diu irritas sanctiones*] Contra Zonar. vii. 20. agros iam assignatos fuisse scribit.

3 *Velut pensum*] Velut rem Iciliorum nomini et familiae destinatam. cf. Cic. de Or. iii. 30.

4 *Nutriendorum*] Fovendorum, curandorum. Eodem sensu dicitur, infr. vii. 4. *nutriendum vitium*, i. e. clementibus remediis curandum. Crev.

5 *Defuncta civitate*] Quum civitas a pestilentia ita liberata esset, ut nulla maior contigisset clades, quam plurimorum morbi, perpauca funera. Crev.

U. C. 344. A. C. 408. M. Papirio, C. Nautio Coss. Inopia frugum.

M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Iam 6
fames, quam pestilentia, tristior erat: ni, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonae foret subventum. Superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adiuti. Maximos commeatus 7
summo Etruriae studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate aegra experti consules sunt: quum, in legationes non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adiicere. Praeterquam ab morbo annonaque nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. At ubi hae sollicitudines discessere, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

53.

U. C. 345. A. C. 407. Mam. Aemilio, C. Valerio Coss. Bellum cum Aequis.

M'. Aemilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Aequi parabant: Volscis, quanquam non publico consilio, capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (iam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Maenius tribunus plebis, legis agrariae lator, 8
quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacra- 9
mento diceret; repente nuntiatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta quum apud Patres invidiae Maenio fuit, tum ceteris tribunis, iam ante praeparatis intercessoribus legis agrariae, praebuit iustiorem causam resistendi collegae. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset, consulibus deos hominesque testantibus, 'quicquid ab hostibus cladis ignominiaeque aut 'iam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Maenium 'fore, qui delectum impediret;' Maenio contra vociferante, 'si iniusti domini possessione agri publici cederent, se 'moram delectui non facere;' decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen; pronuntiaveruntque ex collegii sententia, 'C. Valerio consuli se, damnum aliamque 1
'coercitionem, adversus intercessionem collegae, delectus 'causa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros 'esse.' Hoc decreto consul armatus quum paucis, appellan-

6 *M. Papirio Atratino*] *Atratinus* cognomen fuit Semproniorum, non Papiriorum. Itaque illud delendum hoc loco recte monet Sigonius. Crev.

7 *Siculorum tyrannis*] sc. Dionysio Syracusarum tyranno, quum nulli alii in maritimis oppidis tyranni hoc tempore in Sicilia essent. Niebhr. ii. n. 200. cf. supr. ii. 34.

8 *M. Maenius*] Pro voce *Maenius*, *Menenius* reponendum suadet Niebhr. ii. n. 1334. ut infr. vi. 19. *Maenius* Sigonii coniectura nititur.

9 *Auxilioque tribuni*] sc. Sub tribuni praesidio nemo, qui nollet, iureiurando se obstringeret militiae.

1 *Damnum*] *Damnum* proprie videtur intelligi de eo, quod iacturam aliquam rei familiaris importet. vid. infr. vii. 4. *Damnum inhibenti* h. e. inferenti; quomodo supr. iii. 38. *ad imperium inhibendum*. Crev.

2 tibus tribunum, collum torsisset, metu ceteri sacramento
dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quan-
quam invisus infestusque consuli erat, impigre primo statim
adventu, deiectis qui in praesidio erant, arcem recipit: prae-
datores, ex praesidio per negligentiam dilapsi, occasionem
aperuere ad invadendum. Praedae ex assiduis populatio-
nibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit ali-
3 quantum. Venditum sub hasta consul in aerarium redi-
gere quaestores iussit; tum praedicans participem praedae
fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Auctae
inde plebis ac militum in consulem irae. Itaque, quum ex
senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi
versus militari licentia iactati: quibus consul increpitus,
Maenii celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem
mentionem tribuni favor circumstantis populi plausuque et
assensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res,
quam prope sollemnis militum lascivia in consulem, curae
Patribus iniecit: et tanquam haud dubius inter tribunos
4 militum honos Maenii, si peteret, consularibus comitiis est
exclusus.

U. C. 345. A. C. 407. Recepta a Romanis arx Carventana.

54. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius
Medullinus iterum. Non alias aegrius plebs tulit, tribu-
nicia sibi comitia non commissa. Eum dolorem quaestoriis
comitiis simul ostendit, et ulta est, tunc primum plebeiis
quaestoribus creatis: ita ut, in quattuor creandis, uni pa-
tricio K. Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebeii,
Q. Silius, P. Aelius, P. Pupius clarissimarum familiarum
iuvenibus praeferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo
suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima Patribus tres
in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magna-
5 rumque rerum molem avidissimo adeo populo ostentan-
tes: quum affirmassent, nihil se moturos, si ne quaestoriis
quidem comitiis, quae sola promiscua plebi Patribusque
reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod
tam diu vellent, et per leges liceret. Pro ingenti itaque
6 victoria id fuit plebi: quaesturamque eam non honoris ip-

U. C. 346. A. C. 406. Cn. Cornelio, L. Furio II. Coss. Quaestores plebeii, indeque discordiae.

2 *Collum torsisset*] Manus iniici a lictoribus iussisset. Familiaris locutio, *collo obtorto rapere*, id est, per vim iniectis in caput et collum manibus. Crev.

3 *In aerarium redigere*] Non amplius in *publicum*, sc. *poplicum*, ubi pecunia *populi*, ut antea supr. ii. 42, sed in *aerarium*, ubi pecunia universae gentis Romanae asservabatur, praeda vendita ex hoc tempore redigitur. Niebhr. ii. n. 386. 954.

4 *Honos Maenii . . . . consularibus comitiis est exclusus*] Senatus spem honoris Maenio ademit, indictis consularibus comitiis, in quibus ratio eius haberi non poterat. Crev.

5 *Avidissimo adeo*] Avidissimo proinde; nempe quia multae et magnae res ostentabantur. Crev. *Ad ea* suadet Graevius.

6 *Non honoris ipsius fine*] Non honore ipso tenus; non tam modo, quanti ipse per se quaestoriae honos pretii erat. Crev.

U. C. 346. A. C. 406.

sius fine aestimabant; sed patefactus ad consulatum ac
triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres con- 8
tra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus,
fremere: negare, 'Si ea ita sint, liberos tollendos esse:
'qui pulsi maiorum loco, cernentesque alios in possessione
'dignitatis suae, salii flaminesque nusquam alio, quam ad 9
'sacrificandum pro populo, sine imperiis ac potestatibus
'relinquantur.' Irritatis utriusque partis animis, quum et 1
spiritus plebes sumpsisset, et tres ad popularem causam
celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia quaestoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quae nondum promiscua essent. Icilii contra tribunos militum creandos dicere,

55. Volsci et Aequi bellum inferunt.

et tandem aliquando impartiendos plebi honores. Sed 2
nulla erat consularis actio, quam impediendo id, quod petebant, exprimerent; quum mira opportunitate, Volscos et Aequos praedatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur. Ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt; obstare tunc enixe tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, et omnes acerrimi viri, generosique 3
iam, ut inter plebeios.

Discordia domestica.

Duo, singuli singulos, sibi consules asservandos assidua opera desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda, plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quae petebant, tribuni expediebant.

Arx Carventana capta ab hostibus.

Inclinante deinde se fortuna ad causam plebis, nuntii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad praedam militibus, qui in praesidio erant, Aequos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse: alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris caesos. Ea adversa civitati res vires tribuniciae actioni adiecit. Nequicquam enim tentati, ut tum denique

8 *Patres . . . non pro communicatis*] Patres fremunt, indignantur pro honoribus, non tanquam communicatis, sed tanquam amissis. Quia e quattuor quaestoriis locis tria plebeii tenebant; Patres queruntur non tantum communicatos esse cum plebeiis honores, sed plane amissos sibi. CREV.

9 *Nusquam alio*] Ad nihil aliud adhibiti. CREV.

1 *Relinquantur*] Cur Salios Flaminesque potius nominant patricii, quam pontifices et augures, cum horum quoque sacerdotia tum nondum cum plebe communicata essent? Videtur hic idem accidisse Livio, quod infr. xxxiv. 5. ubi Origines Catonis memorat, observarunt docti, ut haec non tam e ratione praesentis temporis scripserit, quo haec dicta fuisse narrat, quam posterioris: quo, cum plebs ad alia sacerdotia admissa fuisset, Rex sacrorum, Salii, et Flamines, e solis patriciis creabantur, ut auctor est Cic. pro Dom. 14. DUK.

2 *Sed nulla erat*] sc. Nihil movebant consules, e. g. delectum et similia, quae consules absque plebis auxilio perficere nequibant, et quibus impediendo, id, quod petebant, extorquere potuissent tribuni. Similiter *expressit haec necessitas patribus*, supr. ii. 30.

3 *Generosique*] Ita dicti, quia patres maioresque illorum iam noti, tribuniciisque iactationibus insignes erant. cf. infr. xxii. 35. STROTH.

desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec U. C. 346.
publicae tempestati, nec suae invidiae, pervincunt, ut A. C. 406.
senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo
tamen pacto, ne cuius ratio haberetur, qui eo anno tribunus
plebis esset: neve quis reficeretur in annum tribunus
plebis; haud dubie Icilios denotante senatu, quos merce-
4 dem seditiosi tribunatus petere consulatum insimulabant.
Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu
apparari coeptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Frustra a
Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, in- Rom. ten-
certum diversi auctores faciunt. Illa pro certo habenda, in tata.
quibus non dissentiunt, ab arce Carventana, quum diu
nequicquam oppugnata esset, recessum: Verruginem in Verrugo re-
Volscis eodem exercitu receptam, populationesque et prae- cepta a
das et in Aequis et in Volsco agro ingentes factas. Rom.

Romae sicut plebis victoria fuit in eo, ut, quae mallent, 56.
comitia haberent: ita eventu comitiorum Patres vicere. U. C. 347.
Namque tribuni militum consulari potestate contra spem A. C. 405.
5 omnium tres patricii creati sunt, C. Iulius Iulus, P. Corne- C. Iulio,
lius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt etc. Tr. Mil.
a patriciis, (cuius eos Icilii tum quoque insimulabant) quod
turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis,
taedio sordium in quibusdam insignium, populum a plebeiis
avertissent. Volscos deinde et Aequos, seu Carventana Bellum a
arx retenta in spem, seu Verrugine amissum praesidium ad Volscis et
iram compulisset, fama affertur, summa vi ad bellum coortos: Aequis il-
caput rerum Antiates esse: eorum legatos utriusque gentis latum.
populos circumisse, castigantes ignaviam, quod, abditi intra
muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno,
et opprimi Verruginis praesidium, passi essent: iam non
exercitus modo armatos, sed colonias etiam, in suos fines
6 mitti: nec ipsos modo Romanos sua divisa habere, sed
Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse. Ad
haec quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum
erat, numerus iuniorum conscribebatur. Ita omnium po-
pulorum iuventus Antium contracta: ibi castris positis ho-
stem opperiebantur. Quae ubi tumultu maiore etiam,
quam res erat, nuntiantur Romam, senatus extemplo (quod
in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici
iussit. Quam rem aegre passos Iulium Corneliumque
ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: quum
primores Patrum, nequicquam conquesti, non esse in auc-

4 *Consulatum*] Tribunatum militum consulari potestate. Rasch. Sed fortasse res, cuius insimulabantur Icilii, non ad praesens, sed ad futurum tempus referenda est. Doer.

5 *Tres patricii*] Hoc anno censores fuisse constat.

6 *Divisa habere*] Suspicatur Gronovius *divisui*, ut supr. i. 54. *divisui fuere*.

U. C. 347. A. C. 405. toritate senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebei appellarent, et consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent: tribuni plebei, laeti discordia Patrum, 'Nihil esse in his auxilii' dicerent, 'qui 'non civium, non denique hominum numero essent; si 'quando promiscui honores, communicata respublica esset, 'tum se animadversuros, ne qua, superbia magistratuum, 'irrita senatusconsulta essent; interim patricii, soluti legum 'magistratuumque verecundia, per se quoque tribuniciam
57. 'potestatem agerent.' Haec contentio minime idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat co- 7
gitationes hominum: donec, ubi diu alternis Iulius Corneliusque, 'quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, 'non esse aequum, mandatum sibi a populo eripi honorem,' disseruere: tum Ahala Servilius tribunus militum, 'Tacu-'isse se tam diu,' ait, 'non quia incertus sententiae fuerit; '(quem enim bonum civem secernere sua a publicis con-'silia?) sed quia maluerit, collegas sua sponte cedere auc-'toritati senatus, quam tribuniciam potestatem adversus se 'implorari paterentur. Tum quoque, si res sineret, libenter 'se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis 'sententiae: sed, quum belli necessitates non exspectent 'humana consilia, potiorem sibi collegarum gratia rempu-'blicam fore: et, si maneat in sententia senatus, dictatorem 'nocte proxima dicturum; ac, si quis intercedat senatuscon-
P. Cornelius dictator. 'sulto, auctoritate se fore contentum.' Quo facto quum haud 8
immeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. Uno atque eo facili proelio
Victi Volsci. caesi ad Antium hostes: victor exercitus depopulatus Volscum agrum: castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: 9 1
atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra

7 *In manibus*] Similiter Graeci, ἐν χερσὶν εἶναι. cf. Cic. ad Div. xi. 13. Doer.

8 *Auctoritate*] *Auctoritas senatus* est iudicium senatus perscriptum, cui legitima senatusconsulti forma accedere non potuit. Quum enim aut numerus senatorum sufficiens non adesset, aut non loco dieve idoneo, aut edicto non legitimo convocatus esset senatus, aut intercessio fieret senatusconsulto ab eo magistratu, cuius id ius esset; tum senatusconsultum fieri non poterat; iudicium tamen senatus perscribebatur, eaque *auctoritas* vocabatur. Haec fere Dio lv. cf. Cic. ad Div. i. 2. viii. 7. Cr.

9 *Castellum*] Hoc castellum Aequorum, non Volscorum fuisse censet Niebhr. i. p. 71.

1 *Ad lacum Fucinum*] Niebuhrio ii. p. 462. haec res vix probabilis videtur, sed hoc tempore, quum Samnites Ausonas undique premerent, Volscis atque Aequis, ancipiti hoste pene circumventis, contra Romanos partem forsan minorem militum solam instruere licebat. De lacu Fucino, cf. Tac. Ann. xii. 56.

moenia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, U. C. 347. A. C. 405.
bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunae videretur, felicitate, quam gloria, maior in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum consularium habita, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum vero gravior cura Patribus incessit; quippe quum prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium, etiam dignorum, taedium fecerant; sic tum, primoribus Patrum splendore gratiaque ad petendum praeparatis, omnia loca obtinuere; ne cui plebeio aditus esset. Quattuor creati sunt, omnes iam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, N. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. Hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum. U. C. 348. A. C. 404. L. Furio, etc. Tr. Mil.

58.

2 Eo anno, quia tempus indutiarum cum Veienti populo exierat, per legatos fetialesque res repeti coeptae: quibus
3 venientibus ad finem legatio Veientium obviam fuit. Petiere, ne prius, quam ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur. Ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur: tantum
4 afuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine praesidio: ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti caede palati ad praedandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit,
5 quam in tribunis: qui, quia summa vi restare nuntiabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere.

Amissum Verrugine praesidium.

Insequenti anno, P. et Cn. Corneliis Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum motum ob superbum responsum Veientis senatus; qui legatis repetentibus res, ni facesserent propere urbe finibusque, daturos, quod Lars To- U. C. 349. A. C. 403. P. et Cn. Corneliis, etc. Tr. Mil.

2 *Indutiarum*] Quae in annos viginti cyclicos factae erant. cf. supr. 35.

3 *Ad finem*] Alius dixisset *ad fines*, sed noster saepe altero numero usus, ut infr. x. 35. xxxv. 27. Gruter.

4 *Ex incommodo alieno*] Vid. Dobraei Advers. i. p. 350. cf. Demosth. Olynth. i. p. 16. Terent. Andr. iv. 1. 3.

5 *Qui, quia summa vi*] Hoc loco *qui* perinde ac verbum *cogitaverunt*, non ad proximum *tribunis*, sed ad remotius *senatui* referendum est. Stroth. *Nuntiabantur*, sc. milites. Sed voculam *qui* delendam censet Gronov., tanquam nocentem sensui et male natam ex repetitione τοῦ *quia*, et idcirco omittit Bekker.

U. C. 349. A. C. 403.

Decretum senatus de indicendo Veientibus bello.

lumnius dedisset, responderi iussit. Id Patres aegre passi
decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus
primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo
promulgatum est, fremere iuventus, 'Nondum debellatum
'cum Volscis esse: modo duo praesidia occidione occisa, et 6
'cum periculo retineri. Nullum annum esse, quo non
'acie dimicetur: et, tanquam poeniteat laboris, novum 7
'bellum cum finitimo populo et potentissimo parari, qui
'omnem Etruriam sit concitaturus.' Haec sua sponte
agitata. Insuper tribuni plebis accendunt. 'Maximum
'bellum Patribus cum plebe esse' dictitant: 'eam de in-
'dustria vexandam militia trucidandamque hostibus obiici:
'eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium
'memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suf-
'fragii libere ferendi consilia agitet:' prensantesque ve-
teranos, stipendia cuiusque et vulnera ac cicatrices numera-
bant: 'quid iam integri esse in corpore loci ad nova
'vulnera accipienda? quid super sanguinis, qui dari pro
'republica posset?' rogitantes. Haec quum in sermonibus
concionibusque interdum agitantes avertissent plebem ab
suscipiendo bello, profertur tempus ferundae legis: quam, 8
si subiecta invidiae esset, antiquari apparebat.

59.

Bellum cum Volscis.

Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere
exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romae relictus.
Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse,
nec commissuros se proelio apparuit, tripartito ad deva- 9
standos fines discessere. Valerius Antium petit, Cornelius
Ecetras. Quacunque incessere, late populati sunt tecta
agrosque, ut distinerent Volscos: Fabius, quod maxime
petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione 1
accessit. Anxur fuit, quae nunc Tarracinae sunt; urbs
prona in paludes: ab ea parte Fabius oppugnationem
ostendit. Circummissae quattuor cohortes cum C. Servilio
Ahala quum imminentem urbi collem cepissent; ex loco

6 *Modo duo praesidia*] Videlicet apud Verruginem priore anno, et apud arcem Carventanam tribus ante annis. Quod autem additur *et cum periculo retineri*, eo indicatur arcem Carventanam receptam esse, quod tamen nusquam memoratum est. Porro vox *praesidia* hic accipitur primo pro praesidiariis militibus, deinde pro arcibus ipsis. Crev.

7 *Tanquam poeniteat laboris*] Tanquam non satis laboris a plebe tolerari putent. Crev.

8 *Legis*] De bello Veientibus indicendo. Sigon.

9 *Tripartito*] Prima haec occasio, qua exercitus Romani non incursione subita et prope tumultuaria, sed certis itineribus et consilio communi bellum gerebant.

1 *Anxur*] Nomen hoc Volscum a victoribus Volscis Tarracinae, urbi Tyrrhenae, impositum erat. Terracina a Graeco vocabulo Τραχεινά, Niebhr. i. n. 1026. *Impositum saxis late candentibus Anxur.* Hor. Sat. i. 5. Captis Tarracinis, regio illa omnis, quae olim sub regibus in ditione Romanorum fuerat, tandem recepta est. cf. Polyb. iii. 22. 26.

altiore, qua nullum erat praesidium, ingenti clamore ac tumultu moenia invasere. Ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admovendi, plenaque hostium cuncta erant, et immitis diu caedes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermium fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: U. C. 349. A. C. 403.
2 quum pronuntiatum repente, ne quis praeter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia et quingenti vivi capiuntur. A cetera praeda Fabius militem abstinuit; donec collegae venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos a praesidio eius loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere: eaque primum benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maxime tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve Decretum militibus stipendium.
3 decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset. Nihil acceptum unquam a plebe tanto 60.
gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, et Patres vere appellatos; effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini
4 suo parceret. Quum commoditas iuvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicae esset; tum, quod ultro sibi oblatum
5 esset, non a tribunis plebis unquam agitatum, non suis ser-

2 *Pronuntiatum repente ... exuit*] Diditum repente pronuntiatumque per praecones ducum Romanorum imperium, ne quis praeter armatos violaretur, impulit reliquam omnem hostium multitudinem, ut volens et sua sponte arma poneret. CREV. *Pronuntiatum* similiter, ut supr. 49. *tentatum ab L. Sextio.*

3 *Stipendium miles de publico acciperet*] Singulis peditibus centum in mensem triginta dierum asses, equitibus ducenti, pendebantur. Triplex illud stipendium, quod an. 354. U. C. a Cn. Cornelio Cosso equitibus datum est, iis solum, qui equis suis merebant, solvebatur. Niebuhrio placet minime hoc primo tempore stipendium militibus datum fuisse; sed antea quidem numerum eorum, qui stipendiarii essent, finitum fuisse pro numero aerariorum: nunc vero omnibus, qui militabant, stipendia dari ex aerario, atque in hanc rem *vectigal* agri publici possessoribus impositum, supr. 36. et si quando *vectigal* deficeret, tum plebi *tributum* indictum esse. *Miles* vero hic pro *pedite* sumitur.

4 *Quum commoditas iuvaret*] Quum illa commoditas multum placebat, quod res familiaris acquiesceret ... tum eo efficiebatur multiplex, id est, multo maius gaudium, quod munus hoc ultro sibi oblatum esset. CREV.

5 *Non a tribunis plebis unquam agitatum*] Haec, si a manu Liviana prodeunt, mirae illum incuriae arguunt, qui iam supr. 36. a tribunis *spes ostentatas* scribit *in stipendium militum erogandi aeris*: quod si vox illa *unquam* mala librariorum cura irrepserit, tum nihil in mora est, quin noster sibi constet; et vertendum sit, rem hoc anno non antea a tribunis agitatam fuisse.

U. C. 349. A. C. 403. monibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium cumulatioremque gratiam rei.

Calumniae tribunorum. Tribuni plebis, communis ordinum laetitiae concordiaeque soli expertes, negare,
'Tam id laetum Patribus universis, nec prosperum fore, 6
'quam ipsi crederent: consilium specie prima melius 'fuisse, quam usu appariturum. Unde enim eam pecu-
'niam confici posse, nisi tributo populo indicto? Ex 7
'alieno igitur aliis largitos: neque, id etiamsi ceteri ferant, 'passuros eos, quibus iam emerita stipendia essent, meliore
'conditione alios militare, quam ipsi militassent; et eosdem 8
'in sua stipendia impensas fecisse, et in aliorum facere.'

Tributum indictum. His vocibus moverunt partem plebis. Postremo, indicto iam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset.

Patres conferunt primi. Patres bene coeptam rem perseveranter tueri: conferre
ipsi primi: et, quia nondum argentum signatum erat, aes 9 1
grave plaustris quidam ad aerarium convehentes, speciosam 2
etiam collationem faciebant.

Plebs sequitur. Quum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. Quos quum et a Patribus collaudari, et a militari aetate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repente, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum. Et, lege perlata de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Veios duxere.

61. Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus, Q. Quin- 3

6 *Patribus universis*] Otiosa haec verba, quippe voces *plebi universae* potius desiderantur. Crevier. *patribus nec universis* legendum vult. In vet. edd. *partibus* legitur, quae vox saepissime cum *patribus*, sicut *partes* cum *patres*, confunditur, ut Drak. monet. Haud scio an *partibus nec universis* reponere licuerit.

7 *Tributo*] Quod iis impositum est, quibus agri assignati, et qui in numero civium censi erant, pro reipublicae necessitatibus, atque ad edictum censoris.

8 *Et eosdem*] Et simul in sua stipendia impensas fecisse, quum nihil e publico militantes acceperint; simul in aliorum stipendia impensas facere, quum tributum conferant, unde illis stipendium persolvatur. Crev.

9 *Nondum argentum signatum*] Neque ante Pyrrhum regem devictum sub anno 484. U. C. si Plinio fides adhibenda est, H. N. xxxiii. 13. cf. Dion. Fragm. ed. A. Maio. xx. 9. Epit. Flor. xvi.

1 *Aes grave*] sc. Asses librales signatos, qui hoc nomine indicati fuerunt, ut distinguerentur ab assibus levioris ponderis. supr. 41. cf. Perizon. Dissert. de Aere Gravi. Gronov. de Pecun. Vet. iii. 15.

2 *Speciosam etiam collationem faciebant*] Efficiebant, ut collatio tributi etiam speciem, id est, pompam, dignitatem aliquam haberet, quae converteret oculos vulgi. Crev.

3 *Fuere autem tribuni*] Exinde sex tribuni militum cons. potest. creati sunt, inter quos unus semper patricius. Haud scio an electio horum magistratuum apud comitia tributa ex hoc tempore habita fuerit, quippe Livius de *tribu praerogativa*, et de *iure vocatis tribubus* infr. v. 18. loquitur. Fieri tamen potest, ut Livius forma loquendi, inter aequales suos usitatiore, per anticipationem usus fuerit.

4 ctius Cincinnatus, C. Iulius Iulus iterum, A. Manlius, L. U. C. 350.
Furius Medullinus tertium, M'. Aemilius Mamercinus. Ab A. C. 402.
his primum circumsessi Veii sunt. Sub cuius initium ob- T. Quinctio, etc. Tr.
sidionis quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnae Mil.
frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico Obsessi
gentis universae tuendi Veientes essent. Ea oppugnatio Veii.
segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque
ad Volscum avocata bellum. Tribunos militum consulari U. C. 351.
potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, A. C. 401.
M'. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, C. Valerio III. etc. Tr.
5 Cn. Cornelium Cossum, K. Fabium Ambustum, Sp. Mil.
Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum Victi Vol-
atque Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda sci.
6 fortuna pugnae fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribunis obsideri coepta. Inde inter eruptionem tentatam, compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi: praeterque arcem cetera capta. In arcem munitam natura globus armatorum concessit: infra arcem caesi captique multi mortales. Arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis praesidii habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto: taedioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset: ab eo milites per locum arduum accepti cepere. A quibus quum custodes trucidarentur, cetera multitudo, repentino pavore oppressa, in deditionem venit. Diruta et arce et urbe Artena, reductae legiones ex Volscis; omnisque vis Romana Veios conversa est. Proditori, praeter libertatem, duarum familiarum bona in
7 praemium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt, qui Artenam Veientium, non Volscorum, fuisse credant. Praebet errorem, quod eiusdem nominis urbs inter Caere atque Veios fuit: sed eam reges Romani delevere, Caeretumque, non Veientium, fuerat. Altera haec nomine eodem in Volsco agro fuit, cuius excidium est dictum.

4 *L. Furius Medullinus tertium*] *Iterum* hic legendum censet Burghesius ex Fragm. Fast. Capit. et *tertium* infr. v. 14.

5 *Cn. Cornelium Cossum*] Post Cossum *iterum* reponendum censet Burghesius.

6 *Artena*] Hod. *Monte Fortino*, si Gellio fides adhibenda est. cf. Topogr. Rom. i. p. 184.

7 *Sunt, qui Artenam Veientium*] In quorum sententiam inclinat Niebhr. ii. p. 485.

EPITOME LIBRI V.

IN obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt. Ea res quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium, non dari plebi nec per hiemem militiae requiem. Equites tum primum equis suis merere coeperunt. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit: simulacrum Iunonis Romam transtulit: decimam partem praedae Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione facta, Faliscorum victoriam iustitia consecutus est. Quum alter ex censoribus C. Iulius decessisset, in locum eius M. Cornelius suffectus est. Nec id postea factum est: quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quum ei dies a L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, in exsilium abiit. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, et legati, a senatu missi ad componendam inter eos et Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem praeter Capitolium, in quod se iuventus contulerat: maiores natu, cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis aedium sedentes, occiderunt. Et quum per aversam partem Capitolii iam in summum evasissent, proditi clangore anserum, M. Manlii praecipue opera deiecti sunt. Coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, et hoc pretio finem obsidionis emerent; Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, et Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. Aedes Aio Locutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. *Dictum est, ad Veios migrandum esse propter incensam et dirutam urbem: quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditae, qui, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat:* Sta miles; hic optime manebimus.

T. LIVII PATAVINI

LIBER V.

PACE alibi parta, Romani Veiique in armis erant tanta U. C. 352.
ira odioque, ut victis finem adesse appareret. Comitia A. C. 400.
utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani
auxere tribunorum militum consulari potestate numerum.
1 Octo, quot nunquam antea, creati, M'. Aemilius Mamerci- Man. Aemi-
nus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius lio II. etc.
Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Iulius Iulus, M. Postu- Tr. Mil.
mius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Ve- Veientes
ientes contra taedio annuae ambitionis, quae interdum regem cre-
discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res ant.
populorum Etruriae animos, non maiore odio regni, quam
ipsius regis. Gravis iam is antea genti fuerat opibus super-
biaque, quia sollennia ludorum, quos intermitti nefas est,
violenter diremisset: quum ob iram repulsae, quod suffra-
gio duodecim populorum alius sacerdos ei praelatus esset,
2 artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio
ludicro repente abduxit. Gens itaque, ante omnes alias eo
magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas,
3 auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, de-
crevit. Cuius decreti suppressa fama est Veiis propter
metum regis; qui, a quo tale quid dictum referretur, pro
seditionis eum principe, non vani sermonis auctorem, habe-

1 *Octo*] sc. Tribuni mil. cons. potest, *quot nunquam antea, creati*; quod tamen solus Livius h. l. et vi. 37. ubi maximus numerus invidiae et rei augendae causa memoratur, nescio quos auctores secutus, tradit. Furius Camillus et Postumius Albinus hoc anno Censores potius fuere. cf. Fast. Capit., Val. Max. ii. 9. Rup. In hanc sententiam consentiunt Perizon. Animadv. ii. p. 46. Burghesius in Fragm. Fast. Capit. Niebhr. ii. p. 388.

2 *Artifices*] Scenicos. cf. infr. vii. 2. "Vernaculis artificibus, quia *hister* Tusco verbo ludio vocabatur, nomen *histrionibus* inditum." *Ars* simpl. pro arte ludicra, sc. scenica, ap. Prop. xxiv. 24. 3. occurrit.

3 *Donec sub rege essent*] Haec minime probat Niebhr. i. n. 384. ii. p. 465. qui hanc rem verius in causa fuisse putat, quod Veientibus auxilium negatum esset, scilicet, quia Galli novi accolae populis Etruriae a regione Cispadana metum incussserint. cf. infr. 17.

U. C. 352. A. C. 400.

bat. Romanis etsi quietae res ex Etruriae nuntiabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent: alia in urbem et contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons 4
in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur.

2. Hibernacula ad Veios.

Quum spes maior imperatoribus Romanis in obsidione, quam in oppugnatione, esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, aedificari coepta: consiliumque erat, hie- 5
mando continuare bellum. Quod postquam tribunis plebis, iam diu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, 'Hoc illud esse' dictitantes, 'quod aera militibus sint 6
'constituta: nec se fefellisse, id donum inimicorum veneno 'illitum fore. Venisse libertatem plebis: remotam in per- 7
'petuum et ablegatam ab urbe et ab republica iuventutem, 'iam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos 'et res invisere suas. Quam putarent continuatae militiae 'causam esse? nullam profecto aliam inventuros, quam ne 'quid per frequentiam iuvenum eorum, in quibus vires 'omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. 'Vexari praeterea et subigi multo acrius, quam Veientes: 'quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris 'situque naturali urbem tutantes; militem Romanum in 'opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus 8
'durare, ne hiemis quidem spatio, quae omnium bello'rum terra marique sit quies, arma deponentem. Hoc 'neque reges, neque ante tribuniciam potestatem cre'atam superbos illos consules, neque triste dictatoris impe'rium, neque importunos decemviros iniunxisse servitutis, 'ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in 'plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules 'dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem 'tam saevam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud 'immerito. Non fuisse ne in octo quidem tribunis militum 'locum ulli plebeio. Antea trina loca cum contentione 'summa patricios explere solitos: nunc iam octoiuges ad 'imperia obtinenda ire: et ne in turba quidem haerere

Tribunorum Pl. querelae de hibernaculis.

4 *Aliis*] Per alia munimenta. Sensus: alia Etruriam versus directa et sic auxiliis, si qua forte inde venirent, ex adverso opposita. DOER.

5 *Hiemando continuare bellum*] Ea ratione, qua Lacedaemonii ap. Deceleam ἐπιτείχισμον adversus Athenienses fecerant.

6 *Hoc illud esse . . . quod*] Hanc causam illam esse, propter quam. cf. Cic. de Senect. 20. *Hoc illud est, quod Pisistrato tyranno a Solone responsum est.*

7 *Venisse*] Stipendio venundatam esse.

8 *Sub pellibus*] His hibernacula vel tabernacula pellibus contecta significantur. cf. infr. XXXVII. 39. Ex quo loco, *hiberna* et *hibernacula* quid inter se differant, intelligitur. SIGON.

'plebeium quemquam: qui, si nihil aliud, admoneat colle- U. C. 352.
'gas: liberos, et cives eorum, non servos, militare, quos A. C. 400.
'hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat: et aliquo 'tempore anni parentes liberosque ac coniuges invisere, et 'usurpare libertatem, et creare magistratus.' Haec taliaque vociferantes adversarium haud imparem nacti sunt Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunicias seditiones comprimendas; virum imbutum iam ab iuventa certamini-
9 bus plebeiis: quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem, tribuniciae potestatis dissolvendae. Is tum iam, non promptus ingenio 3.
tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: Respondet Ap. Claudius.
'Si unquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis 'vestra, an sua, causa seditionum semper auctores fuerint, 'id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo. Et quum 'laetor, tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum, 'quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sub'latus, et vobis, et propter vos reipublicae gratulor. An 'est quisquam, qui dubitet, nullis iniuriis vestris, si quae 'forte aliquando fuerunt, unquam aeque, quam munere 'Patrum in plebem, quum aera militantibus constituta sunt, 'tribunos plebis offensos ac concitatos esse? Quid illos 'aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, 'nisi concordiam ordinum, quam dissolvendae maxime tri'buniciae potestatis rentur esse? Sic, hercule, tanquam
1 'artifices improbi, opus quaerunt: qui et semper aegri ali'quid esse in republica volunt, ut sit, ad cuius curationem 'a vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an impug'natis plebem? utrum militantium adversarii estis, an 'causam agitis? Nisi forte hoc dicitis, Quicquid Patres 'faciunt, displicet; sive illud pro plebe, sive contra plebem 'est. Et, quemadmodum servis suis vetant domini quic'quam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis 'beneficio ac maleficio abstineri aequum censent: sic vos 'interdicitis Patribus commercio plebis; ne nos comitate 'ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs 'nobis dicto audiens atque obediens sit. Quanto tandem, 'si quicquam in vobis, non dico civilis, sed humani esset, 'favere vos magis, et, quantum in vobis esset, indulgere 'potius comitati Patrum atque obsequio plebis oportuit? 'quae si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit,

9 *Auctorem . . . per collegarum intercessionem*] Hoc consilium huius Appi fuisse, sc. ut *maiore parte* tribunorum in patrum partes conciliata, tribunicia potestas dissolveretur: pro avum autem supr. ii. 44. invenisse viam, qua *uno* ex tribunis patribus conciliato, intercessio illius vel adversus omnes tribunos valeret, animadvertit Niebhr. ii. n. 965.

1 *Artifices*] Pro *medici*. ap. ut Prop. ii. 1. 58. *Qui* expungebat Muretus.

U. C. 352. A. C. 400. 4. 'maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum 'esse? Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re a Veiis exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea 'disseram; nunc de ipsa conditione dicere militantium 'libet. Quam orationem, non apud vos solum, sed etiam
'in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, aequam 2
'arbitror videri posse: in qua si mihi ipsi nihil, quod 'dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certe
'orationibus contentus essem. Negabant nuper, danda 3
'esse aera militibus, quia nunquam data essent. Quonam 'modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi
'adiectum commodi sit, iis laborem etiam novum pro por- 4
'tione iniungi? Nusquam nec opera sine emolumento, nec
'emolumentum ferme sine impensa opera est. Labor 5
'voluptasque, dissimillima natura, societate quadam inter 'se naturali sunt iuncta. Moleste antea ferebat miles, se 'suo sumptu operam reipublicae praebere: gaudebat idem, 'partem anni se agrum suum colere; quaerere, unde domi 'militiaeque se ac suos tueri posset. Gaudet nunc, fructui 'sibi rempublicam esse, et laetus stipendium accipit. Aequo 'igitur animo patiatur, se ab domo, ab re familiari, cui
'gravis impensa non est, paullo diutius abesse. An, si ad 6
'calculos eum respublica vocet, non merito dicat: Annua 'aera habes, annuam operam ede? An tu aequum censes, 'militia semestri solidum te stipendium accipere? Invitus 'in hac parte orationis, Quirites, moror: sic enim agere 'debent, qui mercenario milite utuntur. At nos tanquam 'cum civibus agere volumus, agique tanquam cum patria 'nobiscum aequum censemus. Aut non suscipi bellum 'oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani, et perfici 'quam primum oportet. Perficietur autem, si urgemus 'obsessos: si non ante abscedimus, quam spei nostrae finem 'captis Veiis imposuerimus. Si, Hercules, nulla alia causa, 'ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem 'quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem 'ab universa Graecia: quam procul ab domo! quot terras,

2 *Disceptante*] Iudicis vel arbitri partes sustinente; hinc *disceptator* causae alicuius cognitor vel iudex. cf. infr. xxxviii. 35. Doer.

3 *Contentus essem*] Acquiescerem in ea, quam adversariorum orationes mihi suppeditant, dicendi copia. Rasch.

4 *Pro portione*] Pro rata parte, pro magnitudine commodi. cf. infr. vii. 1. Stroth.

5 *Labor voluptasque*] Commode in hunc locum laudat verba Socratis ap. Plat. Phaed. 3. Muretus.

6 *Ad calculos*] Si rationem cum eo ineat, atque exquirat ab eo, quantum a republica acceperit, quantum huic praestare debeat. Stroth. cf. Cic. de Amic. 16. "Hoc quidem est nimis exigue et exiliter *ad calculos vocare* amicitiam." cf. Niebhr. ii. p. 440.

7 'quot maria distans! Nos intra vicesimum lapidem, in U. C. 352.
'conspectu prope urbis nostrae, annuam oppugnationem A. C. 400.
'perferre piget: scilicet, quia levis causa belli est, nec
'satis quicquam iusti doloris est, quod nos ad perseverandum
8 'stimulet. Septies rebellarunt: in pace nunquam fida
'fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates
'deficere a nobis coegerunt: colonos nostros ibi interfece-
'runt: auctores fuere contra ius gentium caedis impiae
'legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos
'concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repeten-
'tes legatos nostros, haud procul afuit, quin violarent.
'Cum his molliter et per dilationes bellum geri oportet? 5.
'Si nos tam iustum odium nihil movet, ne illa quidem, oro
'vos, movent? Operibus ingentibus saepta urbs est, quibus
'intra muros coercetur hostis. Agrum non coluit, et culta
'evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est,
'qui dubitet, illos, non a cupiditate solum ulciscendi, sed
'etiam necessitate imposita ex alieno praedandi, quum sua
'amiserint, agrum nostrum invasuros? Non differimus igitur
'bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus.
'Quid? illud, quod proprie ad milites pertinet, quibus
'boni tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint,
'nunc consultum repente volunt, quale est? Vallum fos-
'samque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii
9 'duxerunt: castella primo pauca, postea, exercitu aucto,
'creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed
'in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant,
'opposuere. Quid turres, quid vineas testudinesque, et
'alium oppugnandarum urbium apparatum loquar? Quum
'tantum laboris exhaustum sit, et ad finem iam operis
'tandem perventum; relinquendane haec censetis, ut ad
'aestatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur
'labor? Quanto est minus opera tueri facta, et instare, et
'perseverare, defungique cura? Brevis enim profecto res
'est, si uno tenore peragitur; nec ipsi per intermissiones
'has intervallaque lentiorem spem nostram facimus. Lo-
'quor de opere, et de temporis iactura. Quid? periculi,
'quod differendo bello adimus, num oblivisci nos haec tam
'crebra Etruriae concilia de mittendis Veios auxiliis pati-
'untur? Ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant

7 *Intra vicesimum lapidem*] Centum tantum stadia, si Dionysio fides danda sit, a Roma Veii aberant. Hod. quidem Veios haud dubie ap. *Isola Farnese*, non ap. *Civita Castellana* quaesiveris. *Duodecimum lapidem* conficit Cluver. Ital. Ant. II. 3. p. 532.

8 *Septies rebellarunt*] cf. Supr. iv. 32.

9 *Castella*] Subitarii operis munimenta, ad castra ante urbes oppugnatas contra hostiles oppugnationes tuenda. cf. Caes. de B. G. vii. 69. Doer.

U. C. 352. ‘missuros: quantum in illis est, capere Veios licet. Quis
A. C. 400. ‘est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum
‘postea fore? quum, si laxamentum dederis, maior fre-
‘quentiorque legatio itura sit: quum id, quod nunc offendit
‘Etruscos, rex creatus Veiis, spatio interposito mutari possit,
‘vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriae animos,
‘vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti
‘civium nolit. Videte, quot res, quam inutiles, sequantur 1
‘illam viam consilii: iactura operum tanto labore factorum,
‘vastatio imminens finium nostrorum, Etruscum bellum pro
‘Veiente concitatum. Haec sunt, tribuni, consilia vestra,
‘non, hercule, dissimilia, ac si quis aegro, qui, curari se for-
‘titer passus, extemplo convalescere possit, cibi gratia prae-
‘sentis aut potionis longinquum et forsitan insanabilem mor-
6. ‘bum efficiat. Si, me dius fidius, ad hoc bellum nihil per- 2
‘tineret, ad disciplinam certe militiae plurimum intererat,
‘insuescere militem nostrum, non solum parata victoria frui;
‘sed, si res etiam lentior sit, pati taedium et quamvis serae
‘spei exitum exspectare, et, si non sit aestate perfectum bel-
‘lum, hiemen opperiri, nec, sicut aestivas aves, statim auc-
‘tumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, ve-
‘nandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in
‘montes silvasque rapit; belli necessitatibus eam patientiam
‘non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet?
‘Adeone effeminata corpora militum nostrorum esse puta-
‘mus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in cas-
‘tris, abesse ab domo non possint? ut, tanquam navale
‘bellum, tempestatibus captandis et observando tempore
‘anni, gerant, non aestus, non frigora pati possint? Eru-
‘bescant profecto, si quis iis haec obiiciat; contendantque,
‘et animis et corporibus suis virilem patientiam inesse, et
‘se iuxta hieme atque aestate bella gerere posse: nec se
‘patrocinium mollitiae inertiaeque mandasse tribunis, et
‘meminisse, hanc ipsam potestatem non in umbra nec in 3
‘tectis maiores suos creasse. Haec virtute militum vestro-
‘rum, haec Romano nomine sunt digna, non Veios tantum,
‘nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam et ad alia
‘bella et ad ceteros populos in posterum quaerere. An
‘mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis?
‘Utrum tandem finitimi populum Romanum eum esse
‘putent, cuius si qua urbs primum illum brevissimi temporis
‘sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror
‘nominis nostri, ut exercitum Romanum non taedium

1 *Quam inutiles*] Quam damnosae. Sic saepe utitur illa voce Cicero. CREV.

2 *Me dius fidius*] cf. Supr. ii. 31.

3 *Hanc ipsam potestatem*] Potestatem tribunitiam, creatam in Sacro monte. CREV.

'longinquae oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circum- U. C. 352.
'sessa semel amovere possit, nec finem ullum alium belli, A. C. 400.
'quam victoriam, noverit; nec impetu potius bella, quam 'perseverantia, gerat? quae in omni quidem genere militiae, 'maxime tamen in obsidendis urbibus, necessaria est; 'quarum plerasque, munitionibus ac naturali situ inexpug- 'nabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat: 'sicut Veios expugnabit; nisi auxilio hostibus tribuni plebis 'fuerint, et Romae invenerint praesidia Veientes, quae ne- 'quicquam in Etruria quaerunt. An est quicquam, quod 'Veientibus optatum aeque contingere possit, quam ut 'seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex conta- 'gione castra impleantur? At, hercule, apud hostes tanta
4 'modestia est, ut non obsidionis taedio, non denique regni, 'quicquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab 'Etruscis irritaverint animos. Morietur enim extemplo, 'quicunque erit seditionis auctor: nec cuiquam dicere ea
5 'licebit, quae apud vos impune dicuntur. Fustuarium 'meretur, qui signa relinquit, aut praesidio decedit. Au- 'ctores signa relinquendi, et deserendi castra, non uni aut 'alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione 'audiuntur. Adeo quicquid tribunus plebi loquitur, etsi 'prodendae patriae dissolvendaeque reipublicae est, assue- 'stis aequi audire; et, dulcedine potestatis eius capti, 'quaelibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut, 'quae hic vociferantur, eadem in castris et apud milites 'agant, et exercitus corrumpant ducibusque parere non 'patiantur: quoniam ea demum Romae libertas est, non 'senatum, non magistratus, non leges, non mores maiorum, 'non instituta patrum, non disciplinam vereri militiae.'

Par iam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis; 7.
quum subito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Veios et superiorem Appium in causa, et concordiam ordinum maiorem ardoremque ad obsidendos pertinacius Veios fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vine-

4 *Non obsidionis taedio, non denique regni*] Latini scriptores etiam in ea enumeratione, quae duo tantum habeat membra, praefigunt saepe alteri particulam *denique*. Sic initio statim celebris illius epistolae Ciceronis ad Q. fratrem: *multi nuntii, fama denique . . . . ipsa:* id est, fama etiam ipsa. Pariter in hoc Livii loco *non denique regni* erit, non ipsius quoque regni. CREV.

5 *Fustuarium*] Militaris poena est, quae sic a Polyb. vi. 37. describitur. Accepto fuste tribunus vix leviter attingit damnatum: quo facto omnes eiusdem legionis milites, qua fustibus, qua saxis inibi intra castra sontem, ut plurimum, necant. Sed et si qui evaserint, non tamen salvi propterea sunt: quum neque in patriam iis redire liceat, neque quisquam necessariorum eos ausit tecto recipere. Quamobrem qui semel in hanc calamitatem inciderunt, planissime pereunt. CREV. Simile quidem genus supplicii, *the knout*, hod. ap. Borussos usurpatur.

U. C. 352. A. C. 400. Opera Rom. ad Veios incendio absumpta.

aeque tantum non iam iniunctae moenibus essent, dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte custodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo, facibus maxime armata, ignes coniecit; horaeque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales, nequicquam opem ferentes, ferro ignique absumpti sunt. Quod ubi Romam est nuntiatum, maestitiam omnibus, senatui curam metumque iniecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, et tribuni plebis velut ab se victae reipublicae insultarent;

Equites equis suis merentes.

quum repente, quibus census equester erat, equi publici 6 non erant assignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt; factaque dicendi potestate, equis se suis stipendia facturos promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiae ab senatu actae essent, famaque ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis.

Plebs pedestrem militiam extra ordinem profitetur.

'Pedestris ordinis se,' aiunt, 'nunc esse, operamque reipu- 7 'blicae extra ordinem polliceri, seu Veios, seu quo alio 'ducere velint. Si Veios ducti sint,' negant, 'se inde prius, 'quam capta urbe hostium, redituros esse.' Tum vero iam superfundenti se laetitiae vix temperatum est. Non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari iussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiae continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem, in comitio stantem, voce manibusque significare publicam laetitiam. Beatam urbem Romanam, et invictam, et aeternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimae; donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, 'Ut tribuni militares, concione advocata, peditibus equiti-'busque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga 'patriam dicerent senatum fore. Placere autem, omnibus 'his voluntariam extra ordinem professis militiam aera pro- 8 'cedere.' Et equiti certus numerus aeris est assignatus. 9

6 *Quibus census equester*] Equites quippe plebeii ii erant, quibus census equestris; eorum tamen nonnulli, quibus *equus publicus* non assignatus esset, haud raro apud pedites militabant. Lucium quoque Tarquitium supr. iii. 27, qui ex equitum "sex suffragiis" erat, pedibus militasse legimus.

7 *Pedestris ordinis se, aiunt, nunc esse*] Voculam *se* ex emendatione G. Cuperi omittit Stroth. *Nunc adesse* legendum censet Doer.

8 *Aera procedere*] sc. Hanc voluntariam militiam annumeratum iri stipendiis, quae facere iuberi pro imperio poterant. Nimirum ut tantum traheretur a debitis stipendiis, seu a debita militia, quantum nunc ultro militassent. cf. infr. xxv. 5. STROTH.

9 *Numerus aeris*] Accipio haec verba non de stipendio equiti assignato, ut Douiatius aliique fecerunt, sed de numero annorum definito, quos militare equites debebant. Non enim nunc demum certa pecuniae

1 Tum primum equis suis merere equites coeperunt. Volun- U. C. 352.
tarius ductus exercitus Veios non amissa modo restituit A. C. 400.
opera, sed nova etiam instituit. Ab urbe commeatus Stipendium
intentiore, quam antea, subvehi cura; ne quid tam bene equiti as-
merito exercitui ad usum deesset. signatum.

Insequens annus tribunos militum consulari potestate 8.
habuit C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. U. C. 353.
Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M'. Sergium A. C. 399.
iterum. His tribunis, dum cura omnium in Veiens bellum C. Servilio III. etc.
2 intenta est, neglectum Anxuri praesidium vacationibus Tr. Mil.
militum, et Volscos mercatores vulgo receptando, proditis
3 repente portarum custodibus, oppressum est. Minus militum periit, quia praeter aegros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Veiis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. Nam et duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi, habuerunt: et auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriae populi, quia proximi regione erant, devictis Veiis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci propria etiam causa infesti, quod Fidenati bello se iam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos iureiurando inter se obligati, cum exercitibus necopinato ad Veios accessere. Forte ea regione, qua M'. Sergius tribunus militum praeerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant. Eadem opinio Veientes in urbe concitavit. Ita ancipiti proelio castra Romana oppugnabantur; concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste. Una spes erat, si ex maioribus castris subveniretur, ut diversae legiones aliae adversus Capenatem ac Faliscum, aliae contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris praeerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque. Is, quum pleraque castella

summa ad alendos equos equitibus assignata est. Sed id iam factum fuit tempore regis Serv. Tullii, ut supr. i. 43. *ad equos emendos dena millia aeris ex publico data: et quibus alerent, viduae attributae, quae bina millia aeris in annos singulos penderent.* Haec verba Drakenborchio probat Stroth. Nescio an noster dicere voluerit, annuum iam numerum aeris equitibus pro *annua equorum suorum opera* a republica assignatum esse; sed hanc rem in an. 355. U. C. commemorandam esse censet Niebhr. ii. n. 971. quando de *triplici stipendio* lex lata est.

1 *Equis suis*] Equites antea non nisi equis publicis meruerant, tum vero suis, i. e. privatis, qui non publice ipsis assignati erant, merere coeperunt. STROTH.

2 *Vacationibus militum*] Dum multis militibus commeatus datus esset, ita ut hi militia vacarent. STROTH.

3 *Repente*] *Repente* non ad *proditis*, sed ad *oppressum est* referendam esse censet Perz.

U. C. 353. oppugnata, superatas munitiones, utrimque invehi hostem
A. C. 399. nuntiaretur, in armis milites tenuit: si opus foret auxilio,
collegam dictitans ad se missurum. Huius arrogantiam
pertinacia alterius aequabat; qui, ne quam opem ab inimico
videretur petisse, vinci ab hoste, quam vincere per civem,
maluit. Diu in medio caesi milites: postremo, desertis
munitionibus, perpauci in maiora castra, pars maxima atque
ipse Sergius Romam pertenderunt. Ubi quum omnem
culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris,
interea praeesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res
est, certatumque inter collegas maledictis. Pauci reipu- 4
blicae, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia
9. occupaverunt, adsunt. Primores Patrum, sive culpa sive
Tr. Mil. ante tempus se abdicare coguntur. infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta
esset, censuere, 'Non exspectandum iustum tempus co- 5
'mitiorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos
'esse, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent.' In
quam sententiam quum pedibus iretur, ceteri tribuni militum 6
nihil contradicere. At enimvero Sergius Virginiusque,
propter quos poenitere magistratuum eius anni senatum
apparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere
senatusconsulto: negare, se ante Idus Decembres, sollennem 7
ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter
haec tribuni plebis, quum in concordia hominum secundis-
que rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente
minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent,
se in vincula eos duci iussuros esse. Tum C. Servilius
Ahala tribunus militum: 'Quod ad vos attinet, tribuni
'plebis, minasque vestras, nae ego libenter experirer, quam
'non plus in his iuris, quam in vobis animi, esset. Sed 8
'nefas est tendere adversus auctoritatem senatus. Proinde
'et vos desinite inter nostra certamina locum iniuriae quae-

4 *Pauci reipublicae*] Pauci, quid publica utilitas postulet, intuentur: plerique huic atque illi favent, prout quemque propensus in hunc vel illum privatim amor aut gratia praeoccupaverunt. Crev.

5 *Non exspectandum iustum tempus comitiorum*] Magna in hoc senatusconsulto res agebatur: quippe hactenus comitia tribunorum mil. cons. potestate et tribunorum plebis creandorum non, nisi anno magistratus circumacto, habita sunt, et quum munere suo tribuni plebis tertio prius die quam tribuni mil. defuncti essent, candidatos pro hoc magistratu statim se proponere poterant, dum merita sua in plebem adhuc recentia essent: nunc vero, hac lege perlata, non nisi novem mensibus exactis, hoc iis faciendum erat.

6 *Pedibus iretur*] Is senator pedibus ibat in aliquam sententiam, qui non voce aut oratione quid sentiret exponebat, sed solo pedum motu, transeundo scilicet in hanc illamve partem. Crev. Hinc *pedarii senatores*, ap. A. Gell. iii. 18.

7 *Idus Decembres*] cf. Supr. iv. 37.

8 *Non plus in his iuris*] sc. In minis vestris. cf. supr. iv. 26. ubi verba, *siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, et in vincula etiam duci possent*, cum hoc loco pugnare videntur.

'rere: et collegae aut facient, quod censet senatus, aut, si 'pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos 'abire magistratu cogat.' Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribuniciae potestatis terriculis inventam esse aliam vim maiorem ad coercendos magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent: seque ante eam diem magistratu abdicavere.

U. C. 353.
A. C. 399.

10.

U. C. 354.
A. C. 398.
L. Valerio IV. etc. Tr. Mil.

9 L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum,
M'. Aemilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cosso
iterum, K. Fabio Ambusto, L. Iulio Iulo, tribunis militum
consulari potestate, multa domi militiaeque gesta. Nam
et bellum multiplex fuit eodem tempore, ad Veios, et ad
Capenam, et ad Falerios, et in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: et Romae simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: et de tribunis plebei cooptandis contentio fuit: et haud parvum motum duo iudicia eorum, qui paullo ante consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec iuniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tanto maiore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum, serviendumque reipublicae erat. Haec per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; 'ideo aera militibus constituta esse' arguendo, 'ut plebis partem militia, partem tributo conficerent.
1 'Unum bellum annum iam tertium trahi, et consulto male
'geri, ut diutius gerant. In quattuor deinde bella uno
'delectu exercitus scriptos, et pueros quoque ac senes
'extractos. Iam non aestatis nec hiemis discrimen esse,
'ne ulla quies unquam miserae plebi sit: quae nunc etiam
'vectigalis ad ultimum facta sit; ut, quum confecta labore,
'vulneribus, postremo aetate corpora retulerint, incultaque
2 'omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tri-

Tributum aegre collatum.

9 *Camillo iterum*] Delendum esse *iterum*, quoniam tribunatus ille an. 352. U. C. potius censura erat, Burghesius in Fragm. Fast. Capit. censet: idem mox pro *Cosso iterum*, *Cosso tertium* legendum suadet.

1 *Annum iam tertium*] Quintum iam annum Veiens bellum durabat. Verum hic numerandi initium sumitur ab eo anno, quo hibernacula circa Veios aedificari coepta. Quod quidem mirum videri potest, quum tribuni, quos loquentes facit Livius, augere potius dicendo rem, quam minuere debuerint. Non ergo sine causa Glareanus volebat legi *annum iam quintum*. Crev.

2 *Desiderio*] Eleganter pro absentia, quia absentes domini ad res domesticas administrandas a suis desiderantur. Doer.

U. C. 354. A. C. 398.

'butum ex affecta re familiari pendant; aeraque militaria, 'velut fenore accepta, multiplicia reipublicae reddant.' Inter delectum tributumque, et occupatos animos maiorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequiit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. Postquam obtineri non poterat, tamen labefactandae legis Treboniae causa effectum est, ut cooptarentur 3
tribuni plebis C. Lacerius et M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus.

11. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn. Trebonius esset, qui nomini ac familiae debitum praestare videretur Treboniae legis patrocinium. Is, 'quod 'petissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen 'tribunos militum expugnasse,' vociferans, 'legem Tre'boniam sublatam, et cooptatos tribunos plebis non suf'fragiis populi, sed imperio patriciorum; et eo revolvi rem, 'ut aut patricii, aut patriciorum asseclae habendi tribuni 'plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam 'potestatem; id fraude patriciorum, scelere ac proditione 'collegarum factum' arguere. Quum arderent invidia non 4
Patres modo, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, et qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curiatius, M. Metilius, et M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dicta, avertunt. 'Quibus delectus, quibus tributum, quibus 'diutina militia longinquitasque belli sit gravis, qui 'clade accepta ad Veios doleant, qui amissis liberis, 'fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos ha'beant; iis publici privatique doloris exsequendi ius 'potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se,' memorant. 'Omnium namque malorum in Sergio Vir'ginioque causas esse: nec id accusatorem magis arguere, 'quam fateri reos: qui, noxii ambo, alter in alterum 'causam conferant, fugam Sergii Virginius, Sergius pro'ditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem 'amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit, compacto eam 5
'rem et communi fraude patriciorum actam. Ab his et 6
'prius datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli 'trahendi causa; et nunc proditum exercitum, tradita

Duo Tr. Mil. anni superioris accusati.

3 *Legis Treboniae*] Qua cooptatio tribunorum pleb. vetabatur. cf. supr. iii. 65.

4 *Quum arderent invidia*] *Invidia* plerumque sumitur passivo, ut loquuntur Grammatici, sensu, non pro odio quod gerimus, sed pro eo quod in nos quis habet. CREV.

5 *Compacto*] sc. Ex compacto, ut Plaut. Captiv. iii. I. 29. *omnes compacto rem agunt.* Ita *composito* pro *ex composito*, Virg. Aen. ii. 129. RASCHIG.

6 *Ab his*] sc. Patriciis. Nondum enim erant tribuni militum Sergius et Virginius, quum opera a Veientibus incensa sunt. CREV.

'Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut consenescat ad U. C. 354.
'Veios iuventus, nec de agris nec de aliis commodis plebis A. C. 398.
7 'ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare
'actiones, et resistere conspirationi patriciorum possint.
8 'Praeiudicium iam de reis et ab senatu, et ab populo
'Romano, et ab ipsorum collegis factum esse. Nam et
9 'senatusconsulto eos ab republica remotos esse, et recu-
'santes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis
'coercitos esse: et populum Romanum tribunos creasse,
'qui non Idibus Decembribus die sollenni, sed extemplo
'Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia stare
'diutius respublica, his manentibus in magistratu, non
'posset. Et tamen eos, tot iudiciis confossos praedamna-
'tosque, venire ad populi iudicium; et existimare, de-
'functos se esse, satisque poenarum dedisse, quod duobus
'mensibus citius privati facti sint: neque intelligere, no-
'cendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non poe-
'nam irrogatam; quippe et collegis abrogatum imperium,
'qui certe nihil deliquissent. Illos repeterent animos
'Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, quum
1 'fuga trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem
'portis exercitum viderint, non fortunam aut quemquam
'deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere,
'neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum,
'fortunasque L. Virginii ac M'. Sergii sit exsecratus dete-
'statusque. Minime convenire, quibus iratos quisque deos
'precatus sit, in iis sua potestate, quum liceat et oporteat,
'non uti. Nunquam deos ipsos admovere nocentibus
'manus: satis esse, si occasione ulciscendi laesos arment.'

His orationibus incitata plebs denis millibus aeris gravis 12.
reos condemnat, nequicquam Sergio Martem communem Damnati.
belli fortunamque accusante, Virginio deprecante, ne infelicior domi, quam militiae, esset. In hos versa ira populi cooptationis tribunorum fraudisque, contra legem Treboniam factae, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut praesentem mercedem iudicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent:
2 quum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militiae
ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum

7 *Frequentiaque urbana celebrare actiones*] h. e. Frequenti civium concursu maiorem actionibus auctoritatem comparare. cf. Cic. pro Syll. 2.

8 *Praeiudicium*] sc. Iam ante haec eos tacite damnatos esse. Similiter paullo post Sergius et Virginius *praedamnati* dicuntur. DOER.

9 *Ab republica*] sc. A publicis muneribus, a reipublicae administratione.

1 *Pavore*] Pro *pavore* malit Crevier. *pavoris*, sed *pavore* non ad *plenum*, sed ad *incidentem* referendum, et pro *cum pavore* accipiendum est. DOER.

2 *Resque militiae ita prospere*] Resque militiae prospere quidem ge-

U. C. 354. A. C. 398. Bellum multiplex.

spei. Namque Veiis castra, quae amissa erant, recuperata castellis praesidiisque firmantur. Praeerant tribuni militum M'. Aemilius et K. Fabius. M. Furio in Faliscis, et Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra moenia inventi: praedae actae, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis, depopulato agro, Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto situm; et, postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri coeptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina maiore mole coorta, quam bella tractabantur. Et, quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, aeraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quin castra quoque urbanae seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendae libertatis, et ab Sergiis Virginiisque ad plebeios

Tr. Mil. plebeius.

viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe, usurpandi iuris causa, P. Licinius Calvus tribunus militum con-

U. C. 355. A. C. 397. P. Licinio Calvo, etc. Tr. Mil.

sulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Maenius, 3
L. Titinius, P. Maelius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse; non is modo, qui creatus erat, vir nullis ante honoribus usus, vetus tantum senator, et aetate iam gravis. Nec satis 4
constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque stipendium equiti- 5
bus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt: alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoria comitio-

rerentur, sed ita tamen, ut nullum bellum terminaretur sperata victoria. Crev.

3 *P. Maenius*] Haec vox ex coniectura Sigonii irrepsit, sed legendum *P. Manlius* Vulso, ut ex Fragm. Fast. Capit. ed. Burghesio patet. In iisdem legitur *Spurius* Furius Medullinus, non *Lucius*. Hi ambo patricii, ceteri omnes plebeii. Niebhr. ii. n. 866.

4 *Vetus tantum senator*] Hoc primum loco fit mentio apud Livium senatoris plebeii. Quo autem tempore aditus in senatorium ordinem plebeiis patuerit, non satis constat, nec certi quidquam hac de re apud antiquos auctores reperitur. Glareanus in nota ad hunc locum affirmat, Dion. vii. 65. memorasse senatores ex plebe primum factos anno U. C. 263. sed non satis attendit ad Dionysii verba, quorum haec mens est; ut inter incommoda quae in patricios ex accusatione et damnatione Coriolani derivata sunt, hoc quoque notetur, aditum in curiam patuisse plebeiis. At id illo anno factum esse non dicit Dionysius. Crev. Hunc quidem per quaesturam viam sibi in senatum aperuisse existimat Niebhr. ii. p. 429.

5 *Triplexque stipendium*] Triplum eius quod pediti dabatur: ut coniicere ex eo possumus, quod Polyb. vi. 39. hanc servari aevo suo stipendii equestris ad pedestre rationem scribit. Crev. Iis autem solis triplex stipendium dabatur, qui equis suis merebant. cf. supr. 7.

rum exsultantes tribuni plebis, quod maxime rempublicam U. C. 355.
impediebat, de tributo remiserunt. Collatum obedienter, A. C. 397.
missumque ad exercitum est. Anxur in Volscis brevi recep- 13.
tum est, neglectis die festo custodiis urbis.
6 Insignis annus hieme gelida ac nivosa fuit, adeo ut viae
clausae, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex ante con-
vecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat
haud tumultuose magistratum, maiore gaudio plebis, quam
indignatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit
proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi.
Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: U. C. 356.
plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes A. C. 396.
fere centuriae dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Vole- M. Veturio, etc. Tr. Mil.
7 ronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium.

Tristem hiemem, sive ex intemperie coeli, raptim muta-
tione in contrarium facta, sive alia qua de causa, gravis
pestilensque omnibus animalibus aestas excepit: cuius in- Pestilentia.
8 sanabili pernicie quando nec causa nec finis inveniebatur,
libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri Lectister-
9 sacris faciundis, lectisternio tunc primum in urbe Romana nium pri-
facto, per dies octo Apollinem Latonamque, Dianam et mum.
Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quam am-
plissime tum apparari poterat, stratis lectis placavere. Pri-
vatim quoque id sacrum celebratum est. Tota urbe paten-
tibus ianuis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo
posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos
ferunt; et cum inimicis quoque benigne ac comiter ser-
mones habitos, iurgiis ac litibus temperatum; vinctis quoque
dempta in eos dies vincula; religioni deinde fuisse, quibus
eam opem dii tulissent, vinciri. Interim ad Veios terror Proelium
multiplex fuit; tribus in unum bellis collatis. Namque ad Veios.
eodem, quo antea, modo circa munimenta, quum repente
Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres ex-
ercitus ancipiti proelio pugnatum est. Ante omnia adiuvit

6 *Hieme gelida*] In Dion. Exc. Vat. xii. legimus nivem ad minimum altam septem pedes fuisse, plures homines pecudesque frigore absumptos fuisse, necnon arbores gelu adustas.

7 *Cn. Genucium*] *Augurinum*, ut ex Fragm. Fast. Capit. apparet, quem patricium fuisse censent Burghes. et Niebhr. Pro *Atilio*, *Servilium* reponi Niebhr. vult, sed Burghes. *L. Atilium* Priscum legendum monet.

8 *Pernicie*] Olim casus tertius quintae declinationis non solum in *ei*, sed in *e* terminabatur, quomodo etiam veteres casum secundum terminare solebant, ut infr. ix. 37, pro genitivo *diei* in libris antiquis *die* legitur. DRAK.

9 *Lectisternio*] Quod iisdem fere verbis a Dion. Exc. Vat. xii. 7. narratur. Libri illi Sibyllini semper caerimonias Graecas adhibendas monebant. In his vero epulis Diis maioribus lecti in viis sternebantur, in quibus eorum exponebantur simulacra. cf. Val. Max. ii. 1. et infr. xxii. 10.

U. C. 356. A. C. 396.

memoria damnationis Sergii ac Virginii. Itaque e maioribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductae copiae Capenates, in vallum Romanum versos, ab tergo aggrediuntur. Inde pugna coepta et Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportune facta avertit. Repulsos deinde insecuti victores ingentem ediderunt caedem. Nec ita multo post iam palantes veluti forte oblati populatores Capenatis agri reliquias pugnae absumpsere: et Veientium refugientes in urbem multi ante portas caesi, dum prae metu, ne simul Romanus irrumperet, obiectis foribus extremos suorum exclusere. 1

Vincunt Romani.

14\. Haec eo anno acta. Et iam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope maior Patribus, quam belli, cura erat; quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum, cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito praeparatis ad petendum, quos praetereundi verecundiam crederent fore, nihilo minus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed deos etiam, excipiebant; 2 in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coortam: proximo non prodigia, sed iam eventus, pestilentiam agris urbique illatam haud dubia ira deum: quos pestis eius arcendae causa placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitiis, auspicato quae fierent, indignum diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi. Praeterquam maiestate petentium, religione 3 etiam attoniti homines patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertium, L. Furium 4 Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est. Tota vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores, Potitus a Faleriis, Camillus a Capena, praedas ingentes egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset.

U. C. 357. A. C. 395. L. Valerio V. etc. Tr. Mil.

15\. Prodigia interim multa nuntiari; quorum pleraque, et

Prodigia.

1 *E maioribus castris*] Praepositio *e* quae in plur. edd. hic desideratur, et quam forsan litera finalis vocis proxime praecedentis eliserat, ex emend. Douiat. reposuit Bekker.

2 *Excipiebant*] In partes suas trahebant. cf. Cic. de Orat. ii. 8. *ad excipiendas eorum voluntates*. Stroth.

3 *Praeterquam maiestate*] Elliptica loquendi ratio pro: praeterquam quod maiestate petentium attoniti erant. Stroth.

4 *Camillum tertium*] *Iterum*, ut Niebhr. et Burghes. placet. Sed, quamvis non ex rei veritate, at certe ex Livii sententia Camillus tribunatum militum supr. 1. gessit, nihil hic vel supr. 10. mutandum censet Crev.

U. C. 357. A. C. 395.

Albanus lacus in altitudinem insolitam crescit.

quia singuli auctores erant, parum credita spretaque, et
quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, haruspices
non erant. In unum omnium curae versae sunt, quod
lacus in Albano nemore sine ullis coelestibus aquis, causave
qua alia, quae rem miraculo eximeret, in altitudinem in-
5 solitam crevit. Quidnam eo dii portenderent prodigio,
missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed

Aruspex Etruscus.

6 propior interpres fatis oblatus senior quidam Veiens, qui,
inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos
Etruscosque, vaticinantis in modum cecinit, 'Priusquam ex
7 'lacu Albano aqua emissa foret, nunquam potiturum Veiis
'Romanum.' Quod primo, velut temere iactum, sperni,
agitari deinde sermonibus coeptum est; donec unus ex
statione Romana percunctatus proximum oppidanorum,
(iam per longinquitatem belli commercio sermonum facto)
quisnam is esset, qui per ambages de lacu Albano iaceret?
postquam audivit haruspicem esse, vir haud intacti religione
animi, causatus de privati portenti procuratione, si operae
illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicuit.
Quumque progressi ambo a suis longius essent inermes,
sine ullo metu: praevalens iuvenis Romanus senem infir-
mum, in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultu-
antibus Etruscis, ad suos transtulit. Qui quum perductus
ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset,
sciscitantibus quidnam id esset, quod de lacu Albano docu-
isset, respondit: 'Profecto iratos deos Veienti populo illo

Eius responsum de lacu Albano.

'fuisse die, quo sibi eam mentem obiecissent, ut excidium
8 'patriae fatale proderet. Itaque, quae tum cecinerit divino
'spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse:
'et tacendo forsitan, quae dii immortales vulgari velint,
'haud minus, quam celanda effando, nefas contrahi. Sic
'igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse,
9 'ut quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus
'rite emisisset, victoriam de Veientibus dari: antequam

5 *Crevit*] Lacum in agros effusum esse narrat Dion. Exc. Vat. xii. 9. Haud dubie terrae motu, vel ignibus caecis insolita vis aquae in lacum viam sibi fecerat.

6 *Oblatus*] Vatem coactum vaticinia adversus patriam suam cecinisse, maiore veri similitudine narrat Dion. Exc. Vat. xii. 10.

7 *Aqua emissa*] Aquam Albanam non tam Veiorum causa quam ad utilitatem agri suburbani fuisse deductam scribit Cic. de Divin. ii. 22. "Mirandum porro huius *emissarii* Albani opus, saxo durissimo passuum mille et quingentorum perforato, ad nostram usque aetatem iam inde incolume mansit, ex eoque lacus Albani aqua adhuc effluit." A. Mai. ad Dion. Exc. Vat. cf. Wachsmuth. p. 418.

8 *Fatale*] *Fatale est* quidquid pertinet ad fata. Itaque hic *excidium fatale* est excidium fatis decretum. Paullo infra *libri fatales* sunt libri quibus fata continentur. Crev.

9 *Ut quando*] Delenda est particula *ut*, quae vitiosam orationis structuram facit. Crev.

U. C. 357. A. C. 395. 'id fiat, deos moenia Veientium deserturos non esse.' Exsequebatur inde, quae sollennis derivatio esset. Sed 1 auctorem levem, nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere legatos sortesque oraculi Pythici exspectandas.

16. U. C. 358. A. C. 394. L. Iulio Iulo II. etc. Tr. Mil. Tarquinienses novi hostes exorti.

Priusquam a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Iulius Iulus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses novi hostes exorti. Quia simul multis bellis, Volscorum ad Anxur, ubi praesidium obsidebatur, Aequorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Veienti quoque et Falisco et Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter haec locum iniuriae rati esse, praedatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. Aut enim passuros inultam eam iniuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecuturos. Romanis indignitas maior, quam cura, populationis Tarquiniensium fuit. Eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius et L. Iulius non iusto delectu, (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Caeretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus gravesque praeda Tarquinienses oppressere. Multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis; et, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) sub 2 hasta veniere; quodque inde redactum, militibus est divisum.

Apollinis Delphici responsum de lacu Albano.

Cetera bella, maximeque Veiens, incerti exitus erant. Iamque Romani, desperata ope humana, fata et deos spectabant, quum legati a Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis: 'Romane, 'aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare 'suo flumine sinas: emissam per agros rigabis, dissipa'tamque rivis exstingues. Tum tu insiste audax hostium

1 *Quae sollennis derivatio esset*] Quae legitima et diis accepta derivatio esset; quonam modo dii iuberent aquam ex lacu derivari. Crev.

2 *Sub hasta*] sc. Hasta posita, quod in auctionibus apud Romanos fieri solebat. Unde saepe *hasta* pro auctione ipsa sumitur. Crev.

3 *Romane, aquam Albanam*] Fragmenta quaedam carminis antiqui habemus. Sed verba illa, *cave lacu contineri*, cum reliquo carmine minime consistere animadvertit Niebhr. ii. not. 1048.

'muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea U. C. 358.
'tibi his, quae nunc panduntur, fatis victoriam datam. A. C. 394.
'Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa por-
'tato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata,
4 'ut assolet, facito.' Ingens inde haberi captivus vates 17.
coeptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postu-
miusque ad prodigii Albani procurationem ac deos rite
placandos coepere. Inventumque tandem est, ubi neglectas
caerimonias intermissumve sollenne dii arguerent; nihil
5 profecto aliud esse, quam magistratus, vitio creatos, Latinas
6 sacrumque in Albano monte non rite concepisse. Unam
expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se
magistratu, auspicia de integro repeterentur, et interregnum
iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges
tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M.
Furius Camillus. Nunquam desitum interim turbari,
comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset
prius, 'ut maior pars tribunorum militum ex plebe crearetur.'
Quae dum aguntur, concilia Etruriae ad fanum Voltumnae
habita, postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Veios
communi animo consilioque omnes Etruriae populi ex
obsidione eriperent, responsum est: 'Antea se id Veienti-
'bus negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta
7 're, auxilium petere non deberent: nunc iam pro se fortu-
'nam suam illis negare; maxime in ea parte Etruriae.
'Gentem invisitatam, novos accolas Gallos esse, cum quibus
'nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen
'nominique et praesentibus periculis consanguineorum id

4 *Ingens inde*] Veientium legatos Romam missos fuisse scribit Dion. Exc. Vat. xii. 12. cuius rei vestigia ap. Cic. de Divin. i. 44. supersunt in egregio suo loco de Veiis captis.

5 *Latinas*] sc. Ferias, de quibus Scholiasta in Cic. pro Planc. 9. ab A. Maio editus: *alii a Tarquinio Prisco, alii a Latinis Priscis institutas ferunt; atque inter hos ipsos de causa sacrificii non convenit*: sed Niebuhrio ii. p. 34. minime dubium videtur, quin originem antiquissimam hae feriae habuerint, quum ap. Plin. H. N. iii. 9. legimus *Praeterea fuere in Latio clara oppida — et cum his carnem in monte Albano soliti accipere populi Albenses*: hi vero Albenses simili foedere antiquitus cum Priscis Latinis et Albano populo iuncti sunt, quo postea Latini cum Hernicis et populo Romano. Niebhr. i. p. 200. Quae de earum institutione habet Dion. iv. 26. minime probat Niebhr. qui Tarquinium hoc effecisse putat, ut quod Latinorum populorum sacrum fuera, commune Latinorum, et Hernicorum, et Romanorum in posterum esset. Has ferias per sex dies celebrari docet Festus v. *Oscillum*, et Scholiast. in Cic. pro Planc. 9. et, dum celebrarentur, ab omni vi ac bello cessabatur, neque enim consules Romani prius in provincias proficiscebantur, quam has ferias indixissent et celebrassent.

6 *Concepisse*] Feriae Latinae a magistratibus vel a sacerdotibus proprie dicebantur *concipi*, ut quae *conceptivae* essent; non enim *statis* diebus agebantur, ut feriae quae *statae* sive *stativae* dicuntur, sed iis, in quos consules quotannis libero arbitrio eas indixissent. Similiter *Sementivae*, *Paganalia*, *Compitalia*, feriae *conceptivae* erant. cf. Macrob. Saturnal. i. 16.

7 *Pro se*] Vel, ipsorum loco; vel, pro externa, in qua ipsi positi essent, conditione. Dom.

U. C. 358. A. C. 394. 'dari, ut, si qui iuventutis suae voluntate ad id bellum eant,
'non impediant.' Eum magnum advenisse hostium nume-
rum, fama Romae erat: eoque mitescere discordiae inte-
stinae metu communi, ut fit, coeptae.

18. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum praerogativa 8
P. Licinio offertur tribunatus Mil. tribunum militum non petentem creant, moderationis ex-
pertae in priore magistratu virum, ceterum iam tum exactae
aetatis: omnesque deinceps ex collegio eiusdem anni refici 9
apparebat, L. Titinium, P. Maenium, P. Maelium, Cn. 1
Genucium, L. Atilium: qui priusquam renuntiarentur, iure 2
vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Calvus ita
verba fecit: 'Omen concordiae, Quirites, rei maxime in
'hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his
'comitiis petere in insequentem annum video. Si collegas
'eosdem reficitis, etiam usu meliores factos, me iam non
'eundem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis.
'Vires corporis affectae, sensus oculorum atque aurium
Eius filio, petente patre, mandatur. 'hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En vobis,'
inquit, 'iuvenem,' filium tenens, 'effigiem atque imaginem
'eius, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum
'fecistis. Hunc ego, institutum disciplina mea, vicarium
'pro me reipublicae do dicoque. Vosque quaeso, Quirites,
'delatum mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo
U. C. 359. A. C. 393. 'adiectis precibus, mandetis.' Datum id petenti patri;
P. Licinio, etc. Tr. Mil. filiusque eius P. Licinius tribunus militum consulari po- 3
testate cum iis, quos supra scripsimus, declaratus. Titinius
Apud Faliscos male res gesta. Genuciusque tribuni militum, profecti adversus Faliscos
Capenatesque, dum bellum maiore animo gerunt, quam

8 *Praerogativa*] *Creat*, Crevierio legendum videtur, sub. *centuria:* sed nihil opus fuerit, si *suffragia* intelligas, nisi malis *praerogativae*, sc. *tribus*, ut infr. x. 22. Difficillimum est diiudicare litem inter Sigonium et Gruchium motam, utrum necne Livius hoc loco prolepsi usus fuerit. Equidem fateor mihi quidem videri non *centuriam*, sed *tribum*, hic supplendam esse, neque adhuc eum ordinem comitiorum institutum fuisse, quo, centuriis in tribubus inclusis, singulae tribus in centurias *seniorum* et *iuniorum* descriptae suffragia ferrent: fieri *tamen posse*, ut numero civium aucto, quum negotia maximi momenti in comitiis tributis peragerentur, ordo certus tribuum in suffragia mittendarum inventus sit, adeo ut *tribus iure vocatae* essent, et *una* sorte duceretur, quae *praerogativa* esset, et prius in suffragia iret.

9 *Omnes .... ex collegio eiusdem anni*] Ex iis quorum nomina sequuntur, tres quidem, qui appellantur primi, collegae fuerunt P. Licinii Calvi. At duo postremi non eodem quo Licinius anno, sed sequente tribunatum gesserunt. Vid. supr. 12. et 13. CREV.

1 *P. Maenium*] Legendum hic *Q. Manlium.* cf. Burghes. Fragm. Fast. Capit. Patricii quidem hoc anno Manlius et Genucius erant. cf. supr. 13.

2 *Iure vocatis tribubus*] Unde apparet tribunos militum comitiis tributis creatos esse, nisi mavis nostrum rationem temporum in loquendi forma non habuisse. cf. supr. iv. 61.

3 *Filiusque eius*] Errore quodam hic versatur Livius, si Burghesium et Piranesium audiamus, quippe in Fragm. Fast. Capit. scribitur LICINIUS ... SQUILINUS II. atque idem tribunus ille fuisse videtur, qui an. 354. U. C. in Fragm. dicitur ... US P. F. P. N. CALVUS ESQUILINUS.

consilio, praecipitavere in insidias. Genucius, morte U. C. 359.
honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. A. C. 393.
Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit; nec se tamen aequo loco hosti commisit. Plus ignominiae erat, quam cladis, acceptum; quae prope in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romae modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. Aegre ibi miles retentus a fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque caeso, victorem Capenatem ac Faliscum Etruriaeque omnem iuventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romae, iam castra ad Veios oppugnari, iam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant: concursumque in muros est, et matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factae: precibusque ab diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac moenibus Romanis arcerent, Veiosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.
4 Iam ludi Latinaeque instauratae erant: iam ex lacu 19.
Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata appetebant.
5 Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis servandaeque Camillus
patriae, M. Furius Camillus dictator dictus magistrum dictator.
equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. Alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui a Veiis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hostis maxime timendus militi esset. Deinde, indicto delectu in diem certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam iuventus, Latini Hernicique, operam suam pollicentes ad id bellum, venere: quibus cum gratias in senatu egisset dictator, satis iam
6 omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex senatuscon-
7 sulto vovit Veiis captis se facturum; aedemque Matutae
matris refectam dedicaturum, iam ante ab rege Ser. Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe exspectatione

4 *Iam ludi*] Haud scio, an ludi Romani, sive Maximi, hic intelligantur. Quippe Latini et Hernici ad hos ludos frequenter conveniebant, pariter ac Romani et Hernici ad Latinas ferias, et Romani atque Latini ad Hernicas ferias Anagniae celebratas. Ludos tamen in Latinis feriis fieri solitos esse auctor est Dion. vi. 95.

5 *Servandaeque patriae*] Haec verba non solum casu tertio, verum etiam secundo accipi posse, ut *Scipio fatalis dux huius belli* infr. xxii. 53. probare studuit Stroth.

6 *Ludos magnos*] cf. Supr. iv. 27.

7 *Matutae matris*] Haec fuit Ino, Semeles soror, Bacchi matertera, Athamantis uxor. De ea vid. Ovid. Met. iv. et Fast. vi. et Cic. Tusc. i. 28. Crev. *Matuta* dea multum apud Tyrrhenos culta, cuius aedes ap. Pyrgos plurimum celebrabatur. cf. Wesseling. in Diodor. xv. 14.

U. C. 359.
A. C. 393.

hominum maiore, quam spe, in agro primum Nepesino, cum Faliscis et Capenatibus signa confert. Omnia ibi summa ratione consilioque acta fortuna etiam, ut fit, secuta est. Non proelio tantum fudit hostes, sed castris quoque exuit, ingentique praeda est potitus; cuius pars maxima ad quaestorem redacta est: haud ita multum militi datum. Inde ad Veios exercitus ductus, densioraque castella facta; et a procursationibus, quae multae temere inter murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis iniussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi coeptus. Quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: senae horae in orbem operi attributae sunt: nocte ac die nunquam ante omissum, quam in arcem viam facerent.

Cuniculum in arcem Veiorum agit.

20. Dictator, quum iam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque praedae fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuisset; ne quam inde aut militum iram ex malignitate praedae partitae, 7
aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit: 'Deum immortalium benignitate, 'suis consiliis, patientia militum, Veios iam fore in potestate 'populi Romani. Quid de praeda faciendum censerent?' Duae senatum distinebant sententiae: senis P. Licinii, 8
quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt, 'edici 'palam placere populo, ut, qui particeps esse praedae vellet, 'in castra Veios iret:' altera Ap. Claudii, qui, largitionem novam, prodigam, inaequalem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent, captam ex hostibus in aerario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret: 'Eius enim doni societatem sensuras aequaliter 'omnium domos: non avidas in direptiones manus otiosorum 'urbanorum praerepturas fortium bellatorum praemia esse: 'quum ita ferme eveniat, ut segnior sit praedator, ut quis- 9
'que laboris periculique praecipuam petere partem soleat.' Licinius contra, 'suspectam et invisam semper eam pecu'niam fore,' aiebat; 'causasque criminum ad plebem, 'seditionum inde ac legum novarum, praebituram. Satius 'igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos: exhaustis

Deliberatio de praeda Veiorum.

7 *Ex malignitate praedae partitae*] Ex maligna, id est, nimium parca praedae partitione: si nimium parcus militibus in dividenda praeda videretur. Crev.

8 *Senis P. Licinii*] Sigonius e vett. libris legit, *una senis*: eique assentitur unus e regiis codd. non spernendae ille quidem fidei, et Victorinus. Crev.

9 *Ut segnior*] Ut, quo quisque ad laborem capessendum periculaque adeunda promptior est, eo segnior plerumque sit ad praedandum. Crev.

'atque exinanitis tributo tot annorum succurri: et sentire U. C. 359.
'praedae fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint. A. C. 393.
'Gratius id fore laetiusque, quod quisque sua manu ex
'hoste captum domum retulerit, quam si multiplex alterius
1 'arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem fugere invidiam ex
'eo criminaque: eo delegasse ad senatum. Senatum quo-
'que debere reiectam rem ad se permittere plebi, ac pati
'habere, quod cuique fors belli dederit.' Haec tutior visa
sententia est, quae popularem senatum faceret. Edictum
itaque est, ad praedam Veientem, quibus videretur, in castra
ad dictatorem proficiscerentur.

Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dictator, 21.
auspicato egressus, quum edixisset, ut arma milites cape- Veiorum
rent, 'Tuo ductu,' inquit, 'Pythice Apollo, tuoque numine excidium.
'instinctus pergo ad delendam urbem Veios: tibique hinc
'decimam partem praedae voveo. Te simul, Iuno Regina,
'quae nunc Veios colis, precor, ut nos victores in nostram,
'tuamque mox futuram, urbem sequare: ubi te dignum
'amplitudine tua templum accipiat.' Haec precatus, super-
ante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo
minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes,
ignari se iam ab suis vatibus, iam ab externis oraculis pro-
2 3 ditos, iam in partem praedae suae vocatos deos, alios, votis
ex urbe sua evocatos, hostium templa novasque sedes spe-
ctare, seque ultimum illum diem agere; nihil minus timentes,
quam subrutis cuniculo moenibus arcem iam plenam hostium
esse, in muros pro se quisque armati discurrunt; mirantes
quidnam id esset, quod, quum tot per dies nemo se ab
stationibus Romanis movisset, tum, velut repentino icti
furore, improvidi currerent ad muros. Inseritur huic loco
fabula: immolante rege Veientium, vocem haruspicis
4 dicentis, 'qui eius hostiae exta prosecuisset, ei victoriam
'dari,' exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut,
adaperto cuniculo, exta raperent, et ad dictatorem ferrent.
Sed in rebus tam antiquis, si, quae similia veri sint, pro

1 *Fugere invidiam ex eo criminaque*] Vitare velle, ne ex eo sibi invidia criminationesque creentur. CREV.

2 *In partem praedae*] cf. Virg. Aen. iii. 222. *Et Divos ipsumque vocamus in partem praedamque Iovem.*

3 *Alios (deos) votis . . . . evocatos*] Docet Macrob. Saturn. iii. 9. morem Romanorum arcanum et multis ignotum fuisse, ut, quum obsiderent urbem hostium, eamque iam capi posse confiderent, certo carmine evocarent tutelares deos: quod aut aliter urbem capi posse non crederent, aut, si posset, nefas aestimarent deos habere captivos. Numinibus autem evocatis, urbes exercitusque hostium devovebant. Utrumque carmen, sive evocandis diis, sive devovendis urbibus exercitibusque hostium, ibidem recitatur: atque urbs Veii nominatim hoc ritu devota fuisse memoratur. CREV. cf. Plin. H. N. xxviii. 2.

4 *Prosecuisset*] Proprium in hac re verbum esse monent interpretes. cf. Sueton. Aug. 1. Inde *prosecta* Ovid. Met. vii. 271. xii. 153. atque *prosiciae* RASCH.

U. C. 359. veris accipiantur, satis habeam. Haec, ad ostentationem 5
A. C. 393. scenae, gaudentis miraculis, aptiora, quam ad fidem, neque affirmare, neque refellere est operae pretium. Cuniculus, delectis militibus eo tempore plenus, in aede Iunonis, quae in Veientana arce erat, armatos repente edidit. Et pars aversos in muris invadunt hostes: pars claustra portarum revellunt: pars, quum ex tectis saxa tegulaeque a mulieribus ac servitiis iacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis deiectis ex muro undique armatis patefactisque portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multa iam edita caede, senescit pugna: et dictator praecones edicere iubet, ut ab inermi abstineatur. Is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes coepti: et ad praedam miles permissu dictatoris discurrit. Quae quum ante oculos eius aliquantum spe atque opinione maior, maiorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad coelum tollens precatus esse: 'ut, si cui 'deorum hominumque nimia sua fortuna populique Romani
'videretur, ut eam invidiam lenire, quam minimo suo pri- 6
'vato incommodo publicoque, populo Romano liceret.'
Convertentem se inter hanc venerationem, traditur 7
memoriae, prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventu rem coniectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captae deinde urbis Romanae, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies caede hostium ac direptione urbis opulentissimae est consumptus.

22. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit. Ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis: et quod retulere secum praedae, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quaerendo, rem arbitrii sui reiecisset; nec senatui, sed Liciniae familiae, ex qua filius ad senatum
retulisset, pater tam popularis sententiae auctor fuisset, ac- 8
Dii Veiis ablati. ceptum referebant. Quum iam humanae opes egestae a Veiis essent, amoliri tum deum dona ipsosque deos, sed colentium magis, quam rapientium, modo, coepere. Nam-

5 *Haec, ad ostentationem*] Narrationem hanc omnem a cap. 19. poeticam esse censet Niebhr.

6 *Quam minimo suo*] Interpunctionem post *publicoque* tollit Bekker. Ceterum dubitationes, quas quidam interpretes de h. l. scriptura ap. Drak. moverunt, inde originem ducere videntur, quod putarent plane eadem cum Plutarch. in Cam. et Val. Max. i. 5. Livio tradenda esse, neque considerarent non solum privato incommodo Camillum, sed publico etiam populum Romanum mox defunctum dici. Rasch.

7 *Convertentem se*] Solebant Romani post precationes convertere se et circumagere in dextram partem, ut testatur Plut. in Cam. Crev.

8 *Acceptum referebant*] Eius, quod acceptum fuerat, gratiam familiae Liciniae referebant.

que delecti ex omni exercitu iuvenes, pure lautis corporibus, U. C. 359.
candida veste, quibus deportanda Romam Regina Iuno A. C. 393.
assignata erat, venerabundi templum iniere, primo religiose admoventes manus: quod id signum more Etrusco, nisi certae gentis sacerdos, attrectare non esset solitus. Dein quum quidam, seu spiritu divino tactus, seu iuvenali ioco, 'Visne Romam ire Iuno?' dixisset, annuisse ceteri deam conclamaverunt: inde fabulae adiectum est, vocem quoque
9 dicentis, 'Velle,' auditam. Motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus levem ac
1 facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum, aeternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam; ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimae Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultima
2 clade indicantis: quod decem aestates hiemesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset, quam accepisset, postremo, iam fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

Romam ut nuntiatum est, Veios captos, quanquam et 23.
prodigia procurata fuerant, et vatum responsa, et Pythicae sortes notae; et, quantum humanis adiuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, legerant; tamen, quia tot annis varie ibi bellatum erat, multaeque clades acceptae, velut ex insperato immensum gaudium fuit: et, priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum, grates diis agentium, erant. Senatus in quatriduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Adventus quoque Dictator
dictatoris, omnibus ordinibus obviam effusis, celebratior, triumphat.
quam ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi diei illius modum aliquantum excessit. Maxime conspectus ipse est, curru equis albis
3 iuncto urbem invectus: parumque id non civile modo, sed

9 *Velle, auditam*] Haec improbat Plut. in Cam. 6, sed Dion. Exc. Vat. xii. 17. bis eadem verba deam pronuntiasse scribit.

1 *Aeternam sedem suam*] Iunonem Pelasgorum Deam quandam propriam, atque aedem Iunonis Laciniae Oenotrorum, qui eadem origine, qua Latini, fuerant, commune fanum fuisse notum est. Unde colligit Niebhr. ii. p. 479. in antiquo de Veiis captis carmine Iunonem, ut quae inter plebem Romanam, qui Latina origine Tyrrhenos sive Pelasgos referebant, sedem suam in Aventino ponere vellet, Veientibus iratam omnia haec mala in Veios intulisse.

2 *Decem aestates hiemesque continuas*] Veii decimo quidem anno postquam obsideri coepti erant, ab Romanis capti sunt. At hibernacula tertio demum obsidionis anno aedificari coepta. Itaque octo, non decem aestates hiemesque continuas circumsessi fuere. CREV.

3 *Parumque id*] Parum conveniens non solum civis modestiae sed etiam hominis conditioni.

U. C. 359. A. C. 393.

humanum etiam, visum. Iovis Solisque equis aequiparari 4
dictatorem, in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maxime rem clarior, quam gratior, fuit. Tum Iunoni Reginae templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutae Matri: atque, his divinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicavit.

Decima praedae pars Apollini data.

Agi deinde de Apollinis dono coeptum: cui se decimam vovisse praedae partem quum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent; haud facile inibatur ratio iubendi referre praedam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. Tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut, qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibimet ipse praedam aestimasset suam, decimae pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi ac numine dei, ex dignitate populi Romani fieret. Ea quoque collatio plebis animos a Camillo alienavit. Inter haec pacificatum legati a Volscis et Aequis venerunt: impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quam quod digni peterent.

24.

U. C. 360. A. C. 392. P. Cornelio Cosso, etc. Tr. Mil.

Veiis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossum et Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit.

Varia bella.

Ab iis non urbes vi aut operibus tentatae, sed ager est depopulatus, praedaeque rerum agrestium actae: nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. Pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat.

Seditio domi.

Romae interim multiplex seditio erat: cuius leniendae causa coloniam in Volscos, quo tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant: triumvirique ad id creati terna iugera et septunces viritim diviserant. Ea 5
largitio sperni coepta; quia spei maioris avertendae solatium obiectum censebant.

Veios transmigrare plebs Romana cupit.

Cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima urbs Veii agerque Veientanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro? Urbem 6
quoque urbi Romae, vel situ, vel magnificentia publicorum

4 *Iovis Solisque equis*] Currus enim, albis equis iunctus, his Diis tribui solebat. Porro durum videtur *dictatorem aequiparari equis*, quum potius dicendum esset, *dictatorem aequiparari Iovi Solique*. cf. supr. iii. 26. infr. ix. 10. Stroth.

5 *Septunces*] Septem uncias, h. e. septem duodecimas iugeri partes, quippe *uncia* semper pro *duodecima parte* rei, ut quae ipsa duodecima pars assis libralis, ponitur.

6 *Urbem quoque*] Plut. in Cam. 2. et Dion. Exc. Vat. xii. 13. urbem Veios Roma non inferiorem fuisse scribunt.

privatorumque tectorum ac locorum, praeponebant. Quin U. C. 360.
7 illa quoque actio movebatur, quae post captam utique A. C. 392.
Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi Veios.
Ceterum, partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Veios; duasque urbes communis reipublicae incoli
a populo Romano posse.

25. Obsistunt optimates.

Adversus quae quum optimates
ita tenderent, ut 'morituros se citius' dicerent 'in conspectu populi Romani, quam quicquam earum rerum rogaretur: quippe nunc in una urbe tantum dissensionum
'esse; quid in duabus fore? Victamne ut quisquam victrici patriae praeferret? sineretque, maiorem fortunam
'captis esse Veiis, quam incolumibus fuerit? Postremo, se
8 'relinqui a civibus in patria posse: ut relinquant patriam
'atque cives, nullam vim unquam subacturam; et T.
'Sicinium' (is enim ex tribunis plebis rogationis eius lator
erat) 'conditorem Veios sequantur, relicto deo Romulo,
'dei filio, parente et auctore urbis Romae;' haec quum
foedis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum
plebis Patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia
manibus temperare plebem cogebat, quam quod, ubi rixae
committendae causa clamor ortus esset, principes senatus,
primi turbae offerentes se, peti, feriri, atque occidi iubebant.
Ab horum aetatibus dignitatibusque et honoribus violandis
dum abstinebatur, et ad reliquos similes conatus verecundia
irae obstabat; Camillus identidem omnibus locis concionabatur: 'Haud mirum id quidem esse, furere civitatem,

Religio iniecta a Camillo de decima praedae Veientanae.

9 'quae, damnata voti, omnium rerum potiorem curam, quam
'religione se exsolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere,
1 'stipis verius, quam decimae; quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimvero, illud
'se tacere, suam conscientiam non pati: quod ex ea tan-
2 'tum praeda, quae rerum moventium sit, decima designetur:
3 'urbis atque agri capti, quae et ipsa voto contineatur, mentionem nullam fieri.' Quum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset; adhibito Camillo,

7 *Actio movebatur*] Ad populum quoque agi incipiebat de illa re, quae post captam praecipue a Gallis Romam maiore animorum motu et frequentioribus vulgo studiis agitata est, nempe de migrando Veios. CREV.

8 *Ut relinquant patriam atque cives*] Quippe tribuni volebant legem ferre, ut pars plebis et senatus Romani Veios migraret. DRAK.

9 *Damnata voti*] Astricta et obligata ad persolvendum votum, cuius eam dii compotem fecerant. CREV.

1 *Stipis verius, quam decimae*] Haec est mens Camilli, ut dicat tam anguste et tenuiter in decimam contulisse privatos, ut stipem eam, quam decimam, appellari verius sit. Stipem conferunt, qui nihil debentes, quantum volunt, exile plerumque ac minutum, ultro conferunt. CREV.

2 *Rerum moventium*] *Res moventes* sunt res mobiles, vel, *quae moveri possunt*, ut vocantur a Nepote in Themist. 2.

3 *Quae et ipsa*] Urbs scilicet cum agro, vel decuma urbis et agri: sic non opus est, ut pro *contineatur*, scribamus cum Crevierio, *contineantur*. DOER.

U. C. 360. A. C. 392.

Donum Apollini decretum.

visum collegio, quod eius ante conceptum votum Veientium 2
fuisset, et post votum in potestatem populi Romani venisset,
eius partem decimam Apollini sacram esse. Ita in aestimationem urbs agerque venit. Pecunia ex aerario prompta,
et tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coemerent, negotium datum.

Ad id matronae aurum suum conferunt.

Cuius quum copia non esset, ma- 3
tronae, coetibus ad eam rem consultandam habitis, et communi decreto pollicitae tribunis militum aurum et omnia ornamenta sua, in aerarium detulerunt. Grata ea res, ut quae maxime senatui unquam, fuit: honoremque ob eam
munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra 4
ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto aestimatoque, ut pecuniae solverentur, crateram auream fieri placuit, quae donum Apollini Delphos portaretur.

Seditio redintegrata.

U. C. 361. A. C. 391.

Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. 'Eum praedam Veientanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse.' Absentes ferociter increpant: praesentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eos-
dem reficiunt: et Patres hoc idem de intercessoribus legis 5
annisi. Ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

26.

M. Furio Camillo IV. etc. Tr. Mil.

Comitiis tribunorum militum Patres summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. Propter bella simulabant parari ducem; sed largitioni tribuniciae adversarius quaerebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate L. Furius Medullinus sextum, C. Aemilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur.

Bellum Faliscum.

Differendo deinde elanguit res: et Camillo, quem adversarium maxime metuebant, gloria in Faliscis crevit. Nam, quum primo moenibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coegit eos egredi urbe; sed timor longius

2 *Quod eius*] Nempe *quantum* agri. Hoc sensu haud raro tam ab nostro, quam ab aliis scriptoribus, *quod* cum genitivo *ejus* ponitur, non ad nomen quidem aliquod praecedens referendo, sed forma loquendi inusitatiore. cf. infr. 34. xxxi. 4. xxxviii. 23. 54. xxxix. 45.

3 *Copia non esset*] sc. Emendi, quia pecunia in aerario deficeret, ut Niebuhrio placet. ii. n. 1065.

4 *Pilento*] *Pilentum* erat vehiculum quoddam pensile, commodius, ut videtur, *carpento*, quo et ipso mulieres uti solebant. Stroth. cf. Virg. Aen. viii. 666. Hor. Epist. ii. 1. 192. Pilentum quattuor rotis instructum erat, teste Isid. xx. 12.

5 *De intercessoribus legis*] Intellige tribunos plebei, amicos Patrum, et intercedentes rogationi collegarum suorum. Crev. Duos scilicet, qui infr. 29. condemnantur.

U. C. 361.
A. C. 391.

progredi prohibuit. Mille fere passuum ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quam difficultate aditus, asperis confragosisque circa, et partim artis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant: alius exercitus proelio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis iniectum est, ut, effusa fuga castra sua, quae propiora erant, praelati, urbem peterent. Multi caesi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. Castra capta; praeda ad quaestores redacta cum magna militum ira; sed, severitate imperii victi, eandem virtutem et oderant, et mirabantur. Obsidio inde urbis, et munitiones, et interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, proeliaque parva fieri: et teri tempus, neutro inclinata spe; quum frumentum copiaeque aliae ex ante convecto largius obsessis, quam obsidentibus, suppeterent. Videbaturque aeque diuturnus futurus labor, ac
6 Veiis fuisset; ni fortuna imperatori Romano simul et cognitae rebus bellicis virtutis specimen et maturam victoriam
7 dedisset. Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum et comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Graecia manet, unius curae demandabantur. Principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur praecellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique causa producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, tum, modo brevioribus, modo longioribus spatiis, trahendo eos a porta, lusu sermonibusque variatis, longius solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in praetorium ad Camillum perduxit. Ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: 'Falerios se in manus Romanis tradi'disse; quando eos pueros, quorum parentes capita ibi 'rerum sint, in potestatem dediderit.' Quae ubi Camillus
8 audivit, 'Non ad similem,' inquit, 'tui nec populum, nec

27.
Magistri Faliscae iuventutis scelus et poena.

6 *Ni fortuna imperatori Romano*] Ni fortuna Camillo locum dedisset, edendi specimen virtutis suae alias rebus bellicis iam cognitae, simul vero etiam per hoc parandi victoriam. Ita Stroth. et Clericus, sed *specimen virtutis* in casu primo accipiendum esse volunt Drak., et Doer., quorum ille *et* pro *etiam* scriptum esse, hic *et* omnino delendum cum Crevierio censet. Non meum est inter tantos viros lites componere. Tu, lector, nodum pro arbitrio tuo expedias.

7 *Mos erat Faliscis*] Hoc ideo observat Livius, quia apud Romanos res aliter se habebat. Diversa erant praeceptorum paedagogorumque munia. Praeceptores publice docebant: puerorum comitandorum privatimque instituendorum cura ad paedagogos pertinebat. Nec simul plures pueri unius magistri curae edocendi demandabantur: sed suus cuiusque familiae pueris paedagogus praeerat. Crev.

8 *Inquit*] Dion. Exc. Vat. xii. 16. scribit Camillum senatum Romae

U. C. 361. 'imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti.
A. C. 391. 'Nobis cum Faliscis, quae pacto fit humano, societas non
'est: quam ingeneravit natura, utrisque est, eritque. Sunt
'et belli, sicut pacis, iura: iusteque ea, non minus quam 9
'fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversus
'eam aetatem, cui etiam captis urbibus parcitur: sed ad-
'versus armatos et ipsos, qui, nec laesi, nec lacessiti a nobis,
'castra Romana ad Veios oppugnarunt. Eos tu, quantum
'in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, vir-
'tute, opere, armis, sicut Veios, vincam.' Denudatum de-
inde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Fale-
rios pueris tradidit: virgasque iis, quibus proditorem age-
rent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum
concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re
nova vocato senatu, tanta mutatio animis est iniecta, ut,
qui modo, efferati odio iraque, Veientium exitum paene,
quam Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem universa
posceret civitas. Fides Romana, iustitia imperatoris, in
foro et curia celebrantur: consensuque omnium legati ad
Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam
Falisci dedunt se Romanis. ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Intro-
ducti ad senatum ita locuti traduntur: 'Patres conscripti,
'victoria, cui nec deus, nec homo quisquam invideat, victi 1
'a vobis et imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quo
'nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro,
'quam legibus nostris, victuros. Eventu huius belli duo
'salutaria exempla prodita humano generi sunt. Vos fidem
'in bello, quam praesentem victoriam, maluistis: nos, fide
'provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestra
'sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem paten-
'tibus portis accipiant. Nec vos fidei nostrae, nec nos im-
'perii vestri poenitebit.' Camillo et ab hostibus et a civi-
bus gratiae actae. Faliscis in stipendium militum eius anni,
ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata.
Pace data, exercitus Romam reductus.

28. Camillus meliore multo laude, quam quum triumphantem
albi per urbem vexerant equi, insignis, iustitia fideque ho-
stibus victis, quum in urbem redisset, tacite eius verecun- 2

consuluisse, quid faceret, et senatum arbitrium rem omnem gerendi ei permisisse.

9 *Iusteque ea*] sc. Bella: ius enim gentium apud Romanos pars quaedam erat iuris naturalis, ut ap. Gaii Inst. i. Tit. 2. *Quod naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur, vocaturque ius gentium.* cf. Scipion. verba infr. xxvi. 49.

1 *Victoria, cui nec deus, nec homo quisquam invideat*] Quia nimirum illa victoria fortunae non est, sed virtutis ac fidei. Crev.

2 *Tacite eius verecundiam*] Gronovius legit *taciti*, id est tacentis, non querentis. Etiam tacens, solo adspectu, admonebat voti non exsoluti: quam verecundiam non tulit senatus,

U. C. 361.
A. C. 391.

Missi Delphos legati cum dono.

diam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur:
crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui
3 ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longa
4 una nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium
5 excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut
publico latrocinio partam praedam dividere. Forte eo anno
in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis
vir similior, quam suis. Qui, legatorum nomen, donumque,
et deum, cui mitteretur, et doni causam veritus ipse, multitudinem quoque, quae semper ferme regenti est similis, religionis iustae implevit: adductosque in publicum hospitium
legatos, cum praesidio etiam navium Delphos prosecutus,
6 Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatus-
consulto est factum, donaque publice data.

Timasithei Liparensis religio.

Bellum cum Aequis.

Eodem anno in Aequis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit et apud ipsos exercitus et Romae, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Aemilius, Sp. Postumius. Primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Aemilium praesidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum, incomposito agmine negligentius ab re bene gesta euntem, adorti Aequi, terrore iniecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad praesidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, quum concione advocata terrorem increparet ac fugam; fusos esse ab ignavissimo et fugacissimo hoste; conclamat universus exercitus, merito se ea audire, et fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret, (in conspectu erant posita in plano) nihil poenae recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Collaudatos corpora curare, paratosque

statimque dedit operam ut respublica voti liberaretur. CREV. *Taciti* reponit Bekker. *Tacite non tulit* significat, verecundia eius motus est senatus.

3 *Longa una nave*] Quae onerariis sive rotundis navibus opponitur, ut ap. Graecos μακραὶ νῆες. Illae velis, hae remis agebantur.

4 *Piratis*] Plut. in Cam. 8. scribit navem Romanam, ut piraticam, a Liparensibus captam fuisse; quippe Liparenses piratas Tyrrhenos saepius insidiis intercipiebant, et haud raro primitias praedae Delphos ad Apollinem mittebant.

5 *Liparas*] Urbem in insula earum principe, quae, Vulcaniae vel Aeoliae dictae, haud procul Sicilia a parte septentrionali positae sunt.

6 *Hospitium*] Diodor. xiv. 93. scribit senatum Romanum Timasitheo dona et iura προξενίας publice dedisse, et quum Liparae primo Punico bello in ditionem Romanam venissent, posteros illius ab omni tributo immunes et prorsus liberos esse iussisse. Crater ille aureus in thesauro Massiliensium ap. Delphos repositus, ab Onomarcho tandem in bello Phocico conflatus est. cf. Appian. in Exc. Vales. p. 465.

U. C. 361. A. C. 391. esse quarta vigilia iubet. Et hostes, nocturnam fugam ex 7 tumulo Romanorum ut ab ea via, quae ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: proeliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: et haud incertius diurno 8 proelio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum iniecit pavoris, ut, nequicquam retinente atque obsecrante Aemilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit, quum per- 9 equitasset aciem, promissa repetens, tantum iniecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum Aequi. Caedes inde fugientium, qualis ubi ira magis, quam virtute, res geritur, ad perniciem hostium facta est; tristemque ab Tusculo nuntium, nequicquam exterrita civitate, literae a Postumio laureatae sequuntur: 'Victoriam populi Romani esse; 1 'Aequorum exercitum deletum.'

29. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribunatum, et patres reficere intercessores legis annisi sunt: sed plus suis comitiis plebs valuit. Quem dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio huius anni, ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Aequi expugnant. Colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit. Is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit; victorque Romam ad maius aliquanto certamen redit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio et Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu ad fidem senatus pertinebat. Neque enim eos aut vitae ullo crimine alio aut gesti magistratus quisquam arguebat, praeterquam quod, gratificantes Patribus,

U. C. 362. A. C. 390.

L. Lucretio Ser. Sulpicio Coss.

Duo Tr. Pl. accusati, et damnati.

7 *Nocturnam fugam*] Ut Romanos, si per noctem fugere ex tumulo vellent, excluderent ab ea via quae ducebat ad oppidum Verruginem. CREV.

8 *Haud incertius*] Haud obscurius et tectius; quia lunae beneficio in hoc proelio antelucano omnia aeque certe et clare, atque interdiu internosci poterant. DOER.

9 *Effuse sequentibus*] sc. Romanis, si hostem effuse sequerentur.

1 *Laureatae*] Plin. H. N. xv. 30. *Laurus . . . Romanis praecipue laetitiae victoriarumque nuntia additur literis, et militum lanceis pilisque.*

rogationi tribuniciae intercessissent. Vicit tamen gratiam U. C. 362.
senatus plebis ira; et pessimo exemplo innoxii denis milli- A. C. 390.
2 bus gravis aeris condemnati sunt. Id aegre passi Patres.
3 Camillus palam sceleris plebem arguere: 'quae, iam in Camillus
'suos versa, non intelligeret, se pravo iudicio de tribunis invehitur
'intercessionem sustulisse; intercessione sublata, tribuniciam in plebem
'potestatem evertisse. Nam, quod illi sperarent, effrenatam Rom.
'licentiam eius magistratus Patres laturos, falli eos. Si
'tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum
'Patres inventuros esse.' Consulesque increpabat, quod
4 fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus
auctoritatem secuti essent. Haec propalam concionabun-
dus in dies magis augebat iras hominum. Senatum vero 30.
incitare adversus legem haud desistebat: 'ne aliter descen- Senatum
'derent in forum, quum dies ferendae legis venisset, quam incitat ad-
'ut qui meminissent, sibi pro aris focisque et deum templis versus
'ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod legem de
'ad se privatim attineat, si suae gloriae sibi inter dimica- migrando
5 'tionem patriae meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, Veios.
'urbem ab se captam frequentari, quotidie se frui monu-
6 'mento gloriae suae, et ante oculos habere urbem latam in
'triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum suarum:
'sed nefas ducere, desertam ac relictam ab diis immortalibus
'incoli urbem; et in captivo solo habitare populum Roma-
'num, et victrice patria victam mutari.' His adhortationibus
principis concitati Patres, senes iuvenesque, quum ferretur
lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per
7 tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis
coepere, 'Ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeque
'ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent,' Capitolium,
aedem Vestae, cetera circa templa deorum ostentantes.
'Ne exsulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio ac
'diis penatibus in hostium urbem agerent; eoque rem
'adducerent, ut melius fuerit, non capi Veios, ne Roma
'desereretur.' Quia non vi agebant, sed precibus, et inter

2 *Gravis aeris*] Niebuhrio placet lege quadam XII. Tab. sancitum esse, ut multae semper *aeris gravis* irrogarentur, quippe ante decemviratum *aeris* simpliciter scribit Livius, post leges autem XII. Tab. perlatas, ut supr. 12. et infr. 32. *aeris gravis* legimus. Fieri potest, ut *aestimatio illa multarum* supr. IV. 30. ad hanc rem spectaverit.

3 *Sceleris*] Scelus propria significatione est id, quod adversatur pietati. Porro contra pietatem erat *in suos verti*, suos violare. Crev.

4 *Fide publica*] In fraudem impelli fiducia promissi ab senatu auxilii, quod illis praestitum non fuerat. Crev.

5 *Amplum*] Ut supr. ii. 9. *amplum Tuscis ratus*, et infr. XXVIII. 42.

6 *Latam in triumpho*] Cuius nempe imago seu descriptio, ut vulgo fieri solebat, ante currum triumphantis Camilli lata erat. Stroth.

7 *Tribules*] Quoniam patricii a decemviris in tribus cum plebeiis dispositi erant. cf. Niebhr. ii. p. 314.

U. C. 362. A. C. 390. Antiquatur lex

preces multa deorum mentio erat, religiosum parti maximae
fuit: et legem una plures tribus antiquarunt, quam iusse- 8
runt. Adeoque ea victoria laeta Patribus fuit, ut postero
die, referentibus consulibus, senatusconsultum fieret, ut agri
Veientani septena iugera plebi dividerentur; nec patribus
familiae tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum
ratio haberetur; vellentque in eam spem liberos tollere.

31. U. C. 363. A. C. 389. L. Valerio Potito, M. Manlio Coss.

Eo munere delinita plebe, nihil certatum est, quo minus
consularia comitia haberentur. Creati consules L. Valerius
Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea fuit cognomen. 9
Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator
voverat Veienti bello. Eodem anno aedes Iunonis Reginae,
ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt.
Bellum haud memorabile in Algido cum Aequis gestum
est, fusis hostibus prius paene, quam manus consererent.
Valerio, quod perseverantior caedendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est.
Eodem anno novum bellum cum Volsiniensibus exortum:
quo propter famem pestilentiamque in agro Romano, ex
siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit: 1

Volsiniense bellum.

ob quae Volsinienses, Salpinatibus adiunctis, superbia elati, 2
ultro agros Romanos incursavere. Bellum inde duobus

M. Cornelius censor suffectus.

populis indictum. C. Iulius censor decessit: in eius locum 3
M. Cornelius suffectus: quae res postea religioni fuit; quia
eo lustro Roma est capta. Nec deinde unquam in
demortui locum censor sufficitur. Consulibusque morbo
implicitis placuit, per interregnum renovari auspicia.
Itaque, quum ex senatusconsulto consules magistratu se

8 *Una plures*] Scilicet ex viginti et una tribubus undecim legem antiquabant, sc. non accipiebant.

9 *Cui Capitolino postea fuit*] *Etiam fuit* plures codd. habent, sed *etiam* delet Bekker. Quod si haec vox admittenda sit, verisimile est Livium ea indicare voluisse, M. Manlio postea aliud cognomen, et quidem *Capitolini*, impositum, ut supr. iv. 26. *T. Quinctius, L. F. Cincinnatus, eidem et Penno cognomen additur.* Drak. Constat tamen hoc cognomen non novum incepisse ab hoc Manlio. Etenim A. Manlius, qui supr. iv. 61. v. 8. tribunus militum creatur, in Fast. Capit. vocatur, A. Manlius A. F. Cn. N. Vulso. Capitolinus: et hinc Manlio iam consuli cognomen hoc tribuit Dionys. Itaque Manlii primo Capitolini dicti sunt, ut Sigonius observat, quod in Capitolio habitarent. Fieri tamen potest ut Livius dicere voluerit, M. Manlium cognomen hoc, maioribus suis inditum, erepto a Gallis Capitolio, vel multo praeclarius reddidisse, ut Pighius coniicit, vel iure suo sibi vindicasse. cf. infr. ix. 16.

1 *Siccitate*] Eadem res ap. Dion. Exc. Vat. xii. 18. narratur.

2 *Salpinatibus*] In *Salpino* urbis illius veteris, quae hodie *Orvieto*, h. e. *Urbs Vetus*, vocatur, nomen latere putat Niebhr. ii. n. 1088, sed Cramerio aliter placuit; qui *Orvieto* antiquitus *Herbanum* fuisse, et vestigia *Salpini* hodie superesse existimat in vetere illa ecclesia, *S. Giovanni in Selina*, haud procul remota a fano Voltumnae, hod. *Viterbo.* De Salpinatibus unica mentio facta est in Fragm. Fabii Pictor. cf. Cluver. Ital. Ant. ii. 3.

3 *C. Iulius censor*] Huius collegam fuisse L. Papirium Cursorem discimus infr. ix. 34. Crev.

4 abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. U. C. 363.
Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum A. C. 389.
interregem prodidit. Ab eo creati sex tribuni militum
consulari potestate; ut, etiamsi cui eorum incommoda vale-
5 tudo fuisset, copia magistratuum reipublicae esset. Kalen- 32.
dis Quintilibus magistratum occepere L. Lucretius, Ser. U. C. 364.
Sulpicius, M. Aemilius, L. Furius Medullinus septimum, A. C. 388.
Agrippa Furius, C. Aemilius iterum. Ex his L. Lucretio L. Lucretio, etc. Tr. Mil.
et C. Aemilio Volsinienses provincia evenit: Salpinates Volsinienses victi.
6 Agrippae Furio et Ser. Sulpicio. Prius cum Volsiniensibus
pugnatum est. Bellum numero hostium ingens, certamine
haud sane asperum fuit. Fusa concursu primo acies in
fugam: millia octo armatorum ab equitibus interclusa,
positis armis, in deditionem venerunt. Eius belli fama
effecit, ne se pugnae committerent Salpinates: moenibus
armati se tutabantur. Romani praedas passim et ex Salpinati
agro, et ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt:
donec Volsiniensibus fessis bello ea conditione, ut res
populo Romano redderent, stipendiumque eius anni exer-
citui praestarent, in viginti annos indutiae datae. Eodem Vox divinitus missa de Gallorum adventu.
anno M. Caedicius de plebe nuntiavit tribunis, se in Nova
7 via, ubi nunc sacellum est, supra aedem Vestae, vocem
noctis silentio audisse clariorem humana, quae magistratibus
dici iuberet, Gallos adventare. Id, ut fit, propter auctoris
humilitatem spretum, et quod longinqua, eoque ignotior,
gens erat. Neque deorum modo monita, ingruente fato, Camillus accusatus in exsilium abit.
spreta; sed humanam quoque opem, quae una erat, M.
Furium ab urbe amovere: qui, die dicta ab L. Appuleio
tribuno plebis propter praedam Veientanam, filio quoque
adolescente per idem tempus orbatus, quum, accitis domum
8 tribulibus clientibusque, (magna pars plebis erat) percunc-

4 *Se abdicassent*] Causam abdicationis veriorem fuisse Niebhr. ii. p. 491. existimat cladem quandam Caeritium a Dionysio Syracusano illatam, qui navibus ad Pyrgos descenderat, atque aedem Matutae Matris sanctissimam flammis vastaverat. cf. Diod. xv. 14. Consules, quum auxilium Caeritibus serius tulissent, abdicare se magistratu per senatusconsultum coacti sunt.

5 *Kalendis Quintilibus*] cf. Supr. 9. Nimirum abdicatio consulum fecit, ut maturius magistratum occiperent tribuni militum.

6 *Cum Volsiniensibus*] Hoc magis pro Niebuhrio quam Cramerio facit. cf. cap. praeced. quoniam ille Salpinum paullo remotius a Roma quam Volsinios hod. *Bolsena*. fuisse vult, hic vero proprius Romam: quod si huius coniectura verior sit, a Romanis legionibus Salpinum prius oppugnandum fuisse videtur.

7 *Vocem noctis silentio*] Plura similis superstitionis exempla apud veteres et hodiernos scriptores extant. In Corsica insula, interempto duce quodam praeclaro, qui *Le Bel Messer* seculo decimo appellatus est, vocem clariorem humana auditam fuisse memoratur, ut Valerius scribit, quae diceret, *Bel Messer est mort: malheureuse Corse, n'espere plus aucun bien.*

8 *Clientibusque (magna pars plebis erat)*] Saepissime relativum supprimit Livius, ut infr. 35. *Ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt, (locos tenuere Libui) consident*, et passim.

U. C. 364. A. C. 388.

tatus animos eorum, responsum tulisset, 'se collaturos,
'quanti damnatus esset; absolvere eum non posse,' in ex-
silium abiit: precatus ab diis immortalibus, 'si innoxio sibi
'ea iniuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui
'civitati ingratae facerent.' Absens quindecim millibus 9
gravis aeris damnatur. 1

33.

Legati Clusini auxilium petunt contra Gallos.

Expulso cive, quo manente, si quicquam humanorum
certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi
clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos
petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum
maximeque vini, nova tum voluptate, captam, Alpes trans-
isse, agrosque ab Etruscis ante cultos possedisse: et invex-
isse in Galliam vinum illiciendae gentis causa Aruntem 2
Clusinum, ira corruptae uxoris ab Lucumone, cui tutor is
fuerat ipse, praepotente iuvene, et a quo expeti poenae,
nisi externa vis quaesita esset, nequirent: hunc transeun-
tibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fu-
isse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte,
seu quo alio Clusino, adductos: sed eos, qui oppugnaverint
Clusium, non fuisse, qui primi Alpes transierint, satis
constat. Ducentis quippe annis ante, quam Clusium op-
pugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli
transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed
multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incole-

Tuscorum antiquae opes.

bant, saepe exercitus Gallici pugnavere. Tuscorum ante 3
Romanum imperium late terra marique opes patuere. Mari
supero inferoque, quibus Italia insulae modo cingitur,
quantum potuerint, nomina sunt argumento; quod alterum
Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum
mare, ab Hadria Tuscorum colonia, vocavere Italicae 4
gentes. Graeci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum
vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus
duodenis terras: prius cis Apenninum ad inferum mare,
postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis
erant, coloniis missis: quae trans Padum omnia loca,

9 *Quindecim*] Dion. Exc. Vat. xii. 19. scribit δέκα μυριάσιν, suppl. fortasse ἀσσαρίων: cum Livio consentiunt Plutarch. in Cam. et Zonar. vii. 22. Appianus autem in fragmento libri de Regibus Pop. Rom. πεντήκοντα μυριάσιν scribit.

1 *Damnatur*] Plutarch. in Cam. valvas aheneas, primitias praedae Veientanae, a Camillo domi clam repositas, et crimini illi a tribuno datas esse. Dion. in Exc. Vat. xii. 19. totidem fere verbis exsilium Camilli narrat, et clientes illius invidia nihil aliud, nisi pecuniam ad dissolvendam multam, contulisse.

2 *Aruntem Clusinum*] Ita quoque Dion. Exc. Vat. xii. 24. cf. Niebhr. ii. n. 1171. Simili fere ratione Mauri in Hispaniam a comite Iuliano allecti sunt, ob iram corruptae suae filiae a rege Roderigo.

3 *Tuscorum ante Romanum*] cf. Heyn. Opusc. Acad. v. p. 402. Polyb. ii. 17. Plin. H. N. iii. 8. Schol. in Verr. et Serv. in Virg. Aen. x. 198.

4 *Hadria*] Hadriam Siculorum urbem fuisse ap. Plin. H. N. iii. 19. legimus. Graecas quoque colonias a Syracusanis Issae atque Adriae conditas fuisse scribit Niebhr. i. p. 157. cf. Schweigh. ad Polyb. ii. 14.

excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, U. C. 364.
usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus A. C. 388.
5 haud dubie origo est, maxime Raetis: quos loca ipsa effe-
rarunt, ne quid ex antiquo, praeter sonum linguae, nec
eum incorruptum, retinerent. De transitu in Italiam Gal- 34.
6 lorum haec accepimus. Prisco Tarquinio Romae reg- Transitus
nante, Celtarum, quae pars Galliae tertia est, penes Bi- Gallorum
turiges summa imperii fuit: ii regem Celtico dabant. in Italiam.
Ambigatus is fuit, virtute fortunaque quum sua, tum
publica, praepollens, quod imperio eius Gallia adeo frugum
hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi
videretur posse. Hic magno natu ipse iam, exonerare
praegravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigo-
vesum, sororis filios, impigros iuvenes, missurum se esse,
in quas dii dedissent auguriis sedes, ostendit. Quantum
ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens
arcere advenientes posset. Tum Sigoveso sortibus dati
Hercynii saltus: Belloveso haud paullo laetiorem in
7 Italiam viam dii dabant. Is, quod eius ex populis abun-
dabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Aeduos, Ambarros,
Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus pe-
ditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde
oppositae erant: quas inexsuperabiles visas haud equidem
miror, nulladum via (quod quidem continens memoria sit,
8 nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum
velut saeptos montium altitudo teneret Gallos, circum-
spectarentque, quanam per iuncta coelo iuga in alium
orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit, quod
allatum est, advenas quaerentes agrum ab Salyum gente
9 oppugnari. Massilienses erant hi, navibus a Phocaea pro-

5 *Raetis*] Livio quidem arridet ea opinio, quae gentem Etruscam septentrionem versus colonias misisse vult. Niebuhrio i. p. 111. *Raeti* gens ea fuisse videtur, quae *Rasena* lingue sua audiebat, quae iugis Alpinis descendens, Tuscos vel Tyrrhenos e regionibus Padanis expulit, atque ex cuius colluvione cum Etruscis gens Etrusca prodiit. *Raeti* vulgo scribuntur *Rhaeti*, sed Drak. ad h. l., Ryck. et Wolf. ad Tac. Ann. i. 44. in lapidibus optimis plerumque literam *h* non legi monent, quod Niebhr. probat i. n. 345.

6 *Haec accepimus*] Haec omnia Niebhr. displicent, qui Gallos haud multo prius quam Clusium oppugnassent, Alpes traiecisse, et brevi tempore regione circumPadana pervastata viam in Etruriam per Apenninos montes sibi aperuisse: atque hinc Livium, in annalibus libris invenisse, *Gallos Etruscis gentem invisitatam, novas accolas esse*, supr. 17. et *invisitato atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente*, infr. 37. cf. Dion. vii. 3. et Exc. xii. 24. Diodor. xiv. 113. Polyb. ii. 17, 18. Justin. xxiv. 4.

7 *Quod eius*] cf. Supr. 25.

8 *De Hercule fabulis*] Quae hodie apud agricolas valles sub Alpibus habitantes locum habent.

9 *Massilienses*] Coloniam hanc Phocaeorum Olymp. XLV. conditam fuisse scribit Timaeus. cf. Niebhr. ii. n. 1149. Iustin. xliii. 3. qui verba Trogi Pompeii refert, Massilienses, a rege Segobrigensium hospitio exceptos, et bello minime lacessitos fuisse narrat.

U. C. 364. A. C. 388.

fecti. Id Galli fortunae suae omen rati adiuvere, ut, quem primum in terram egressi occupaverant, locum patentibus
silvis communirent. Ipsi per Taurinos saltusque invios 1
Alpes transcenderunt: fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, quum, in quo consederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Aeduorum: ibi, omen sequentes loci, condidere urbem:
35. Mediolanum appellarunt. Alia subinde manus Cenomanorum, Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu,
favente Belloveso, quum transcendisset Alpes, ubi nunc 2
Brixia ac Verona urbes sunt, (locos tenuere Libui) con- 3
sidunt: post hos Salluvii, prope antiquam gentem Laevos
Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Penino deinde 4
Boii Lingonesque transgressi, quum iam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus traiecto, non Etruscos modo, sed etiam Umbros, agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones, recen-
tissimi advenarum, ab Utente flumine usque ad Aesim fines 5
habuere. Hanc gentem Clusium, Romamque inde, venisse comperio: id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adiutam.

Clusini a Gallis oppugnati.

Clusini, novo bello exterriti, quum multitudinem, quum 6
formas hominum invisitatas cernerent et genus armorum, audirentque, saepe ab iis, cis Padum ultraque, legiones Etruscorum fusas, quanquam adversus Romanos nullum iis ius societatis amicitiaeve erat, nisi quod Veientes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent,

Legatos a Romanis ad Gallos impetrant.

legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere.
De auxilio nihil impetratum: legati tres M. Fabii Am- 7

1 *Taurinos*] Gallos per vallem Duriae maioris, hod. *Val. d'Aosta*, descendisse in Italiam Niebhr. existimat, et Salassios, *Tauriscorum* gentem, ibi mansisse; *Taurinos* vero Ligures fuisse.

2 *Ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt*] Illustrissimus vir Scipio Maffeius libro i. operis Italica lingua scripti, cui titulus est *Verona illustrata*, multis probat Veronam Cenomanorum non fuisse: nec spernendis argumentis convellit, quidquid e veteribus scriptoribus affertur ad contribuendam Cenomanis illam urbem. Hunc speciatim Livii locum tractat, et refingendum censet ex Plin. H. N. iii. 19. qui Brixiam et Cremonam Cenomanis attribuit, Veronam Raetis Euganeis. Hic igitur itidem legendum putat, *ubi nunc Brixia et Cremona urbes sunt.* Qui rem penitius inspicere cupierit, adeat ipsum Maffei doctissimum opus. Crev.

3 *Libui*] Gens Ligurum. cf. Niebhr. i. p. 161. *Laevos*, sc. qui urbem Paviam, sub nomine Ticini, condiderunt. Plin. H. N. iii. 21.

4 *Penino*] Iugo. Unde nomen Alpibus inditum sit *Peninis*, docet Livius xxi. 38. Crev. Hodie, *le Grand St. Bernard.*

5 *Aesim*] Olim *Athesim.* Correxit Sigonius, cui astipulatur antiquissimus e nostris codd. ceteris eodem alludentibus. *Aesis* a Strabone v. dicitur divisisse Galliam a cetera Italia. i. e. Senonas a Piceno. Crev.

6 *Multitudinem*] Triginta millia in acie Gallorum fuisse scribit Diodor. xiv. 113.

7 *Legati tres*] Non ut iniuriam Clusinis deprecarentur, missi, si Diodor. audieris, sed ut quinam homines et quales essent Galli, perspicerent.

busti filii missi, qui senatus populique Romani nomine U. C. 364.
agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam iniuriam accepis- A. C. 388.
sent, socios populi Romani atque amicos oppugnarent.
Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse: sed
melius visum, bellum ipsum amoveri, si posset: et Gallos,
novam gentem, pace potius cognosci, quam armis. Mitis 36.
legatio, ni praeferoces legatos, Gallisque magis quam Ro-
manis similes, habuisset. Quibus, postquam mandata
ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: 'Etsi
'novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros
'fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit
'imploratum. Et, quoniam legatione adversus se maluerint,
'quam armis, tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi
'afferant, aspernari, si Gallis, egentibus agro, quem latius
'possideant, quam colant, Clusini, partem finium con-
'cedant: aliter pacem impetrari non posse. Et responsum
'coram Romanis accipere velle: et, si negetur ager, coram
'iisdem Romanis dimicaturos, ut nuntiare domum possent,
'quantum Galli virtute ceteros mortales praestarent. Quod-
'nam id ius esset, agrum a possessoribus petere, aut minari
'arma?' Romanis quaerentibus, et, 'quid in Etruria rei
'Gallis esset?' quum illi 'se in armis ius ferre:' et 'omnia
'fortium virorum esse,' ferociter dicerent, accensis utrimque
animis ad arma discurritur, et proelium conseritur. Ibi, Legati contra Gallos arma capiunt.
iam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra ius
gentium arma capiunt: nec id clam esse potuit, quum ante
signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanae
iuventutis pugnarent. Tantum eminebat peregrina virtus.
8 Quin etiam Q. Fabius, evectus extra aciem equo, ducem
Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem,
per latus transfixum hasta, occidit: spoliaque eius legentem
Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum
9 esse, signum datum est. Omissa inde in Clusinos ira, re-
ceptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo
Romam eundum censerent. Vicere seniores, ut legati
prius mitterentur questum iniurias postulatumque, ut pro
iure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum Galli postulant ut legati Rom. sibi dedantur.
quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec
factum placebat Fabiorum, et ius postulare barbari vide-
bantur: sed, ne id, quod placebat, decerneret in tantae
1 nobilitatis viris, ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos
culpa esset cladis forte Gallico bello acceptae, cognitionem

8 *Ducem Gallorum*] Quendam e ducibus. Crev.

9 *Signum datum est*] Hoc est, iussu imperatoris per totam aciem, singulis ad proximos perferentibus nuntiatum est. Crev.

1 *Ambitio*] Gratia Fabiorum, sive pravus in illos favor.

U. C. 364. A. C. 388. Eluditur eorum postulatio. U. C. 365. A. C. 387. Tribus Fabiis, etc. Tr. Mil.

de postulatis Gallorum ad populum reiiciunt: ubi tanto plus 2
gratia atque opes valuere, ut, quorum de poena agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus quam dignum erat, infensi Galli bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Malugin- 3
ensis.

37. Quum tanta moles mali instaret, (adeo occaecat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quae adversus Fidenatem ac Veientem hostem aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis

Negligenter paratur bellum in Gallos.

tempestatibus dixisset; ea tunc, invisitato atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quaesivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summae rerum praeerant: delectumque nihilo accuratiorem, quam ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, postquam accepere, ultro 4
honorem habitum violatoribus iuris humani, elusamque legationem suam esse, flagrantes ira, cuius impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingre- 5

Romam Galli contendunt.

diuntur. Ad quorum praetereuntium raptim tumultum quum exterritae urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant; quacunque ibant, equis virisque longe ac late fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed, antecedente fama nuntiisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe 6
quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, aegre ad 7

2 *Populum*] Senatum legatos dedendos censuisse scribit Diodor. xiv. 113. populum vero, τὸν δῆμον, curiatis scilicet comitiis, id fieri noluisse.

3 *Servius Cornelius*] Praenomen *Publius*, in Fragm. Fast. Capit. legitur.

4 *Ultro honorem habitum*] Non modo nullam indictam esse poenam, sed etiam honorem habitum iis, qui violassent ius ad totam generis humani societatem pertinens. Crev.

5 *Confestim signis convulsis*] Hanc rem minime se ita habuisse plurimis argumentis probat Niebhr. ii. p. 531. quippe tribuni militum Kal. Quinctilibus magistratum occipiebant, supr. 22, neque pugna Alliensis ante postridiem Idus Quinctilis, quindecim ad minimum diebus interpositis, commissa est. Wachsm. p. 422. n. 44.

6 *Quippe quibus*] Romani haud procul Veiis, castris in dextra Tiberis ripa positis, Gallos expectabant; quum vero Galli fluminis transitum occupassent, signa convellerunt, et tumultuario exercitu sinistra ripa aegre ad undecimum lapidem, castris neque positis neque munitis, advenientibus hostibus occurrerunt. Romanis in acie quadraginta millia hominum fuisse, Gallis septuaginta, narrat Plut. in Cam. 18.

7 *Velut tumultuario exercitu*] Diodor. xiv. 113. omnes aetatis militaris cives in Gallos conscriptos fuisse scribit. cf. Cic. Phil. viii. 2, 3. *Gravius tumultum esse quam bellum, hinc intelligi licet, quod bello vacationes valent, tumultu non valent.* Hinc liquet quid sit *tumultuarius exercitus*, scilicet id quod Diodorus narrat, quando omnis aetas militaris sub armis

8 undecimum lapidem occursum est, qua flumen Allia, Cru- U. C. 365.
stuminis montibus praealto defluens alveo, haud multum A. C. 387.
infra viam Tiberino amni miscetur. Iam omnia contra
circaque hostium plena erant, et nata in vanos tumultus
gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta
compleverant sono.

9 Ibi tribuni militum, non loco castris ante capto, non 38.
praemunito vallo, quo receptus esset, non deorum saltem, Vincunt
si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, in- Romanos ad Alliam.
1 struunt aciem diductam in cornua, ne circumveniri multi-
tudine hostium possent. Nec tamen aequari frontes pote-
rant, quum extenuando infirmam et vix cohaerentem me-
diam aciem haberent. Paullum erat ab dextra editi loci,
quem subsidiariis repleri placuit; eaque res, ut initium pa-
2 voris ac fugae, sic una salus fugientibus fuit. Nam Bren-
nus, regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maxime
timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi
Galli cum acie legionum recta fronte concucurrissent, sub-
sidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidi-
arios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius,
facilem in aequo campi tantum superanti multitudini victo-
riam fore: adeo non fortuna modo, sed ratio etiam, cum
barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non
apud duces, non apud milites erat. Pavor fugaque occu-
paverat animos, et tanta omnium oblivio, ut multo maior
pars Veios, in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quam
recto itinere Romam ad coniuges ac liberos fugerent. Pa- Turpis Romanorum fuga.
3 rumper subsidiarios tutatus est locus: in reliqua acie simul
est clamor, proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus,
ignotum hostem prius paene quam viderent, non modo non
tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri

esset, *quum*, ut noster infr. vii. 28. *quod per magnos tumultus solet, iustitio indicto, delectus sine vacationibus habitus esset.* cf. infr. vii. 9.

8 *Allia*] *Alia* antiquitus scripta erat; ex officina Virgiliana provenit *Allia*. cf. Aen. vii. 717. *quos infausta interluit Allia nomen.* *Alia* et *Aliensis* passim in textum reposuit Bekker.

9 *Ibi*] Pugnatum est *postridie Idus Quinctilis*, sive die xv. ant. Kal. Sextiles. infr. vi. 1. Hic vero dies idem qui dies xvii. ante Kal. Sextilis, quippe, mensium diebus a Iulio Caesare ordine novo digestis, duo insuper dies Mensi Quinctili additi sunt. Niebhr. ii. n. 1179. A. Gell. v. 17. Wachsm. p. 422. n. 43. Fest. v. *Religiosi* et *Nonarum*.

1 *Diductam*] Ita Bekker. sed *deductam* edd. quaedam, i. e. parum densam in longitudinem extensam et quasi extenuatam. Quo sensu *fila* deduci vult Drakenborch., quum ex colo decerpta lana formatur in longa ac tenuia fila. Sed *diducere cornua* pro in *longum extendere*, noster etiam dixit, infr. xxviii. 14. xxxi. 21. Tac. Agric. 35.

2 *Brennus*] Adelung. Mithridates, ii. p. 49. *Brenin* lingua Cimbrica *regem* vocari dicit: similiter Galatis, sive Cimbricis Delphos oppugnantibus, *Brennus* dux appellatur ap. Diodor. v. 22.

3 *Simul est clamor*] Simul atque clamorem quasi ab latere venientem proximi, quasi ab tergo venientem ultimi accepere. Crev.

U. C. 365. A. C. 387.

intactique fugerunt. Nec ulla caedes pugnantium fuit:
terga caesa suomet ipsorum certamine in turba impedien-
tium fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abiectis totum
sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque, 4
imperitos nandi aut invalidos, graves lorieis aliisque tegmi-
nibus hausere gurgites. Maxima tamen pars incolumis
Veios perfugit; unde non modo praesidii quicquam, sed ne
nuntius quidem cladis, Romam est missus. Ab dextro
cornu, quod procul a flumine et magis sub monte steterat,
Romam omnes petiere, et, ne clausis quidem portis urbis,
in arcem confugerunt.

39. Galli spoliis lectis Romam eunt.

Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriae
tam repentinae tenuit. Et ipsi pavore defixi primum stete-
runt, velut ignari, quid accidisset: deinde insidias vereri:
postremo caesorum spolia legere, armorumque cumulos, ut
mos iis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil us-
quam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante
solis occasum ad urbem Romam perveniunt. Ubi quum
praegressi equites, non portas clausas, non stationem pro
portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent:
aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque
veriti et ignotae situm urbis, inter Romam atque Anienem
consedere, exploratoribus missis circa moenia aliasque
portas, quaenam hostibus in perdita re consilia essent.

Romanorum pavor.

Ro-
mani, quum pars maior ex acie Veios petisset, nemo super-
esse quemquam praeter eos, qui Romam refugerant, crede-
ret, complorati omnes, pariter vivi mortuique, totam prope
urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupe- 5
fecit publicus pavor, postquam hostes adesse nuntiatum
est. Mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa
moenia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus
suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut
identidem iam in urbem futurus videretur impetus: primo
adventu, quo accesserant ad urbem; mansuros enim ad
Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret: deinde sub occasum
solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se
invasuros: tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus
pavoris inferrent. Postremo lux appropinquans exanimare:
timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa 6
infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen ea nocte, ne-
que insequenti die similis illi, quae ad Alliam tam pavide
fugerat, civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse, tam 7

4 *Defugit*] Gronovius mallet *diffugit*, quod Bauer improbat, quippe in campum inferiorem de montibus sinistrum cornu fuga iam descenderat.

5 *Urbem lamentis impleverunt*] Dederunt causam lamentis, quibus urbs impleta est. Crev.

6 *Continens*] Sine ullo intervallo coniunctum. Crev.

7 *Civitas*] Cives, Romani. Sen-

parva relicta manu, spes nulla esset, placuit, cum coniugibus ac liberis iuventutem militarem senatusque robur in arcem Capitoliumque concedere, armisque et frumento collatis, ex
8 loco inde munito deos hominesque et Romanum nomen
9 defendere: flaminem sacerdotesque Vestales sacra publica a caede, ab incendiis procul auferre: nec ante deseri cultum eorum, quam non superessent, qui colerent. Si arx Capitoliumque, sedes deorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris iuventus superfuerit imminenti ruinae urbis, facilem iacturam esse seniorum, relictae in urbe utique periturae turbae. Et, quo id aequiore animo de plebe multi-
1 tudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis palam dicere obituros; nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum. Haec inter seniores morti destinatos iactata 40.
2 solatia. Versae inde adhortationes ad agmen iuvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, commendantes virtuti eorum iuventaeque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quaecunque reliqua esset, fortunam. Digredientibus, qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captae urbis non superesse statuerant exitio; quum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato
3 darent, nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. Magna pars tamen earum in arcem suos prosecutae sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine iam uno petiit Ianiculum. Inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Vestales, omissa rerum suarum cura, quae

U. C. 365.
A. C. 387.
Capitolium militaris iuventus occupat.

sus est, Romanos ea nocte et insequenti die longe alios se praestitisse, quam fuerant ad Alliam, unde tam pavide fugerant. Crev.

8 *Loco inde munito*] *Inde* quidam acceperunt pro *deinde*, sed non satis recte, ut videtur. *Inde* est ex *Capitolio*, cui interpretationis gratia additur, *ex loco munito*. Similiter infr. 43. legi *atque inde ex loco superiore* monet Perizon.

9 *Flaminem*] Quirinalem, ut patet ex c. sequenti.

1 *Senes*] Quos solos mansisse quidam auctores sunt. Octoginta illos fuisse scribit Zonar. vii. 23. quippe qui ex eorum numero essent, quos, *ut relinquerent patriam atque cives, nulla vis unquam subactura esset*, supr. 24.

2 *Agmen iuvenum*] Vix mille hominum fuisse scribit Flor. i. 13.

3 *Nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant*] Nihil relinquebant, quod humana omnia mala possent adicere ad praesentem Romanorum calamitatem. Crev.

U. C. 365.
A. C. 387.

sacrorum secum ferenda, quae, quia vires ad omnia ferenda deerant, relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodia esset; optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo aedibus flaminis Quirinalis, ubi 4
nunc despui religio est, defodere: cetera inter se onere partito ferunt via, quae sublicio ponte ducit ad Ianiculum.

Albinii pietas.

In eo clivo eas quum L. Albinius, de plebe Romana homo, 5
conspexisset, plaustro coniugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quae inutilis bello urbe excedebat: salvo 6
etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus, sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; se ac suos in vehiculo conspici: descendere uxorem ac pueros iussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit, et Caere, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

41.

Senes mortem exspectant domi.

Romae interim, satis iam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat. Qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunae pristinae honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quae augustissima vestis est tensas ducentibus triumphan- 7
tibusve, ea vestiti medio aedium eburneis sellis sedere. Sunt, 8
qui, M. Fabio pontifice maximo praefante carmen, devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis, tradant. Galli, et quia interposita nocte a contentione pugnae remiserant 9
animos, et quod nec in acie ancipiti usquam certaverant proelio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem patente Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa deum arcemque, solam belli speciem tenentem.

4 *Ubi nunc*] Tanquam in locum ita sacratum, ibi *despui religio est*, quod et tradunt Festus v. *Doliola*, et Varro de L. L. iv. p. 37. De *sublicio ponte* cf. supr. i. 33. Rup.

5 *L. Albinius*] *Albinio*, qui tribunus militum an. 376. U. C. creatus est, *Lucium* praenomen a Diodor. xv. 51. inditum est. Hinc illum eundem atque hunc, de quo nunc agitur, fuisse suspicatur Niebhr. ii. n. 1201.

6 *Salvo etiam tum discrimine*] Quum etiam in tanto malo, servaretur discrimen divinarum humanarumque rerum, et humanae divinis cedere iuberentur. Plerumque enim magna calamitas divina humanaque omnia confundit. Crev.

7 *Tensas ducentibus*] Tensae sunt sacra vehicula, quibus simulacra deorum ludis Circensibus in Circum ad pulvinar deferebantur. Ante ipsas lora tendebantur, quae fortasse manu tenebant principes viri, atque ideo ducere eas dicebantur. Vid. Pseudo-Ascon. in Cic. contra Verr. ii. § 154.

8 *Medio aedium*] Octoginta numero sacerdotes et patricios seniores in foro Romano sellas posuisse scribit Zonar. vii. 21., qui religione haud inusitata Dis Manibus et Telluri se devoverant, ut caede sua ira Deorum in capita hostium averteretur. cf. Plut. in Cam. 21.

9 *Interposita nocte*] h. e. Die tertio post pugnam Alliensem, ut Romanis numerandi mos erat: uno scilicet die interposito. cf. A. Gell. v. 17. qui *post diem tertium eius dici* urbem *praeter Capitolium captam esse*, scilicet *die tertio post* pugnam, ex Verrio Flacco refert.

Inde, modico relicto praesidio, (ne quis in dissipatos ex arce U. C. 365.
aut Capitolio impetus fieret) dilapsi ad praedam vacuis A. C. 387.
occursu hominum viis, pars in proxima quaeque tectorum Galli diripiunt urbem.
agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta et referta
praeda, petunt. Inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne
qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua
foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis aedificiis obse-
ratis, patentibus atriis principum, maior prope cunctatio
tenebat, aperta, quam clausa, invadendi: adeo haud secus
quam venerabundi intuebantur in aedium vestibulis
sedentes viros, praeter ornatum habitumque humano augus-
tiorem, maiestate etiam, quam vultus gravitasque oris prae
se ferebat, simillimos diis. Ad eos velut simulacra versi
1 quum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo, bar-
bam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti,
scipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab
eo initium caedis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos.
Post principum caedem nulli deinde mortalium parci, diripi Sors miseranda Romanorum.
tecta, exhaustis iniici ignes.

42.

Ceterum, seu non omnibus delendae urbis libido erat, seu
ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari quaedam
incendia terroris causa, si compelli ad deditionem caritate
sedium suarum obsessi possent, et non omnia concremari
tecta, ut, quodcunque superesset urbis, id pignus ad flec-
tendos hostium animos haberent; nequaquam perinde
atque in capta urbe prima die aut passim aut late vagatus
2 est ignis. Romani, ex arce plenam hostium urbem cer-
nentes, vagosque per vias omnes cursus, quum alia atque
3 alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solum
concipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare
poterant. Quocunque clamor hostium, mulierum puero-
rumque ploratus, sonitus flammae, et fragor ruentium te-
4 ctorum advertisset, paventes ad omnia, animos oraque et
oculos flectebant, velut ad spectaculum a fortuna positi
occidentis patriae, nec ullius rerum suarum relicti, prae-
terquam corporum, vindices: tanto ante alios miserandi
magis, qui unquam obsessi sunt, quod interclusi a patria

1 *M. Papirius*] Hunc in sacerdotum numero fuisse putat Niebhr. ii. n. 1205. ut cuius nomen in Fast. Cons. nusquam occurrit.

2 *Romani, ex arce plenam hostium urbem cernentes*] cf. Eximius ille locus in vita Benvenut. Cellini i. 7. a seipso Italice scripta, ubi ex castello S. Angeli victorem Gallorum exercitum per Romam grassantem oculis perlustrat Cellinus.

3 *Non mentibus solum concipere*] Codices *concipere*, sed *consipere* ex emendatione Lipsii Drak. et Crev. reposuerunt, et Bekker. retinuit. Mihi quidem magis arridet *consipere*, i. e. non solum mentium compotes non esse, sed ne aures quidem atque oculos satis continere, sc. ad talia audienda et videnda.

4 *Advertisset*] Ita pro *avertisset* ex emend. Gronov. reposuit Bekker. Nempe oculos et mentem advocasset.

U. C. 365. A. C. 387.

obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam foede actum excepit: lux deinde noctem inquietam insecuta est: nec ullum erat 5
tempus, quod a novae semper cladis alicuius spectaculo cessaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis aequata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent. Et iam, quum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantum ferrumque in dextris velut solas reliquias spei suae, intuentes.

43. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis nequicquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captae urbis nihil superesse, praeter armatos hostes, viderent, nequicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, et impetum

Galli arcem frustra oppugnant.

facere in arcem statuunt. Prima luce, signo dato, multitudo omnis in foro instruitur: inde, clamore sublato ac 6
testudine facta, subeunt. Adversus quos Romani nihil 7
temere nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore virorum opposito scandere hostem sinunt: quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive facilius rati. Medio fere clivo restitere: atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: ut nunquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnae genus. Omissa itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant: cuius ad id tempus immemores, et, quod in urbe fuerat, frumentum incendiis urbis absumpserant, et ex agris per ipsos dies 8
raptum omne Veios erat. Igitur, exercitu diviso, partim per finitimos populos praedari placuit, partim obsideri 9

Populatores Galli in Ardeatium agro.

arcem: ut obsidentibus frumentum populatores agrorum praeberent. Proficiscentes Gallos ab urbe, ad Romanam experiendam virtutem, fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit: qui maestior ibi fortuna publica, quam

5 *Inquietam*] Pro *inquietam*, quod otiosum et frigidum videtur, *inquieta* reponendum censet Gronov.

6 *Testudine facta*] Scutis super capita densatis. Huius testudinis descriptionem vide apud nostrum infr. xliv. 9. Crev.

7 *Subeunt*] cf. Tac. Hist. iii. 71. ubi Capitolii expugnatio praeclare narratur.

8 *Per ipsos dies*] Per eos ipsos dies: exempla, ubi *ipse* pro *is ipse* culpa librariorum scribitur, passim in MSS. inveneris. Sane Drakenborch., quum vox *ipsum* pro vocibus *me ipsum*, ac *se ipsum*, saepius ponatur, nullam videt causam, cur non eodem modo *ipsum* pro *eum ipsum*, vel *id ipsum*, dicere liceat.

9 *Obsideri*] *Obsidere*, ex emendatione Drakenb., in textum reposuit Bekker.

1 sua, quum diis hominibusque accusandis senesceret, indig- U. C. 365.
nando mirandoque, ubi illi viri essent, qui secum Veios A. C. 387.
Faleriosque cepissent, qui alia bella fortius semper, quam
felicius, gessissent; repente audit, Gallorum exercitum
adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. Nec
secus quam divino spiritu tactus, quum se in mediam con-
cionem intulisset, abstinere suetus ante talibus conciliis:
'Ardeates,' inquit, 'veteres amici, novi etiam cives mei, 44.
'quando et vestrum beneficium ita tulit, et fortuna hoc
'egit mea, nemo vestrum conditionis meae oblitum me
'huc processisse putet: sed res ac periculum commune
'cogit, quod quisque possit in re trepida praesidii, in
2 'medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis
'vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessa-
'vero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit?
'Hac arte in patria steti; et, invictus bello, in pace ab in-
'gratis civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardeates, for-
'tuna oblata est, et pro tantis pristinis populi Romani bene-
'ficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud
'memores sunt) gratiae referendae, et huic urbi decus
'ingens belli ex hoste communi pariendi. Quae effuso
'agmine adventat, gens est, cui natura corpora animosque
'magna magis, quam firma, dederit: eo in certamen omne
'plus terroris, quam virium, ferunt. Argumento sit clades
'Romana. Patentem cepere urbem; ex arce Capitolio-
'que his exigua resistitur manu. Iam obsidionis taedio
'victi abscedunt, vagique per agros palantur. Cibo vino-
'que raptim hausto repleti, ubi nox appetit, prope rivos
'aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis,
'passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus
'magis etiam solito incauti. Si vobis in animo est tueri
'moenia vestra, nec pati haec omnia Galliam fieri, prima
'vigilia capite arma frequentes: me sequimini ad caedem,
'non ad pugnam. Nisi victos somno, velut pecudes, tru-
'cidandos tradidero, non recuso eundem Ardeae rerum
'mearum exitum, quem Romae habui.'

Ad eos opprimendos Camillus Ardeates incitat.

Aequis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum 45.
neminem usquam ea tempestate esse. Concione dimissa,
corpora curant, intenti, quam mox signum daretur: quo
dato, primae silentio noctis ad portas Camillo praesto
fuere. Egressi, haud procul urbe, sicut praedictum erat,
3 castra Gallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti,
clamore invadunt. Nusquam proelium, omnibus locis

Galli ab Ardeatibus caesi.

1 *Senesceret*] Moerore contabesceret, taedio cruciaretur: hinc infr. vii. 22. *senium* pro *taedio*.

2 *Pro tantis*] cf. Supr. iv. 9, 10.

3 *Intuta*] Similiter infr. ix. 41. *intuta urbs*.

U. C. 365. A. C. 387.

caedes est: nuda corpora et soluta somno trucidantur. Extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quae aut unde vis esset, ignaros, in fugam, et quosdam in hostem ipsum improvidos tulit. Magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur.

Tuscorum strages in agro Veienti.

Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est: qui urbis, iam prope quadringentesimum annum vicinae, oppressae ab hoste invisitato inauditoque, adeo nihil miseriti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique praedae Veios etiam, praesidiumque et spem ultimam Romani nominis, in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per agros et congregatos agmine, praedam prae se agentes, et castra cernebant haud procul Veiis posita. Inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, 'Etruscisne etiam, a quibus bellum Gallicum in se avertissent, 'ludibrio esse clades suas?' Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compressique a Caedicio cen- 4
turione, quem sibimet ipsi praefecerant, rem in noctem sustinuere. Tantum par Camillo defuit auctor: cetera eodem ordine eodemque fortunae eventu gesta. Quin etiam, ducibus captivis, qui caedi nocturnae superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte inse- 5
quenti ex improviso maiorem caedem edidere, duplicique victoria ovantes Veios redeunt.

46. Romae interim plerumque obsidio segnis et utrimque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repente iuvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiae. Ad id

Fabius Dorso.

faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus 6
gerens, quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cuiusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit: ibique omnibus sollenniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse deos, quorum

4 *Caedicio*] Hunc eundem esse Niebhr. existimat, qui tribunis vocem auditam de Gallorum adventu nuntiavit, supr. 32.

5 *Ad Salinas*] Vel intra urbem iuxta Tiberis ripas ad portam Trigeminam, infr. xxiv. 47. cf. Frontin. de Aquaed. 5; vel potius prope Ostiam urbem, supr. i. 33. et infr. vii. 17. 19.

6 *Gabino cinctu*] Cinctus Gabinus fuit, quum una togae lacinia supra humerum sinistrum in tergum reiecta, infra humerum dextrum ita revocabatur ad pectus, ut hominem cingeret: unde toga brevior et astrictior fiebat. De huius moris origine vid. Servium ad Aen. vii. 612. Eo habitu consul Iani portam reserat apud Virgil. loco supra memorato. Eodem ambo Decii se devovent pro exercitibus Romanis, apud nostrum infr. viii. 9. et x. 28. Crev.

cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu attonitis Gallis miraculo audaciae, seu religione etiam motis, cuius haudquaquam negligens est gens. U. C. 365. A. C. 387.

Veiis interim non animi tantum in dies, sed etiam vires, crescebant: nec Romanis solum eo convenientibus ex agris, *Veios conveniunt palantes Romani.*
7 qui a proelio adverso aut clade captae urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte praedae essent. Maturum iam videbatur, repeti patriam eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, et magna pars militum erat, qui ductu auspicioque eius res prospere
8 gesserant: et Caedicius negare, se commissurum, cur sibi aut deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit, ab Ardea Camillum acciri; sed antea consulto senatu, qui Romae esset: adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. *Arcessunt Camillum.*
9 Ad eam rem Pontius Cominius, impiger iuvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur. Inde, qua proximum fuit a ripa, per praeruptum, eoque neglectum hostium custodiae, saxum in Capitolium evadit: et, ad magistratus ductus, mandata exercitus edit.
1 Accepto inde senatus decreto, ut et, comitiis curiatis revo-
2 catus de exsilio, iussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem, quem vellent, eadem degressus nuntius Veios contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: seu (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam
3 comperit legem latam; quod nec iniussu populi mutari *Camillus dictator dicitur.*

7 *A proelio adverso*] Post proelium adversum. DRAK.

8 *Negare, se commissurum, cur*] Usitatius foret *ut*. Quoquomodo legas, sensus apertus est. Caedicius declarat sibi curae fore, ne exspectet dum sibi ab alio aliquo sive deo sive homine finiatur imperium, sed potius ut ipse posceret imperatorem, eique libens pareret. CREV.

9 *Pontius Cominius*] Cave credas haec duo gentilitia nomina fuisse, ut videtur statuere Dukerus. Pontius tunc fuit praenomen, quod posterioribus temporibus nomen gentile evasit. Italis enim praenomina fuere, quae Romanis facta sunt gentilitia; uti *Octavius Mamilius*, *Octavius Metius*, *Decius Magius*, aliique. cf. Oudendorp in Frontin. Strategemat. iii. 13. Frontinus rem inverso ordine narrat, et Cominium a senatu Veios ad auxilium a Camillo exposcendum missum scribit.

1 *Revocatus de exsilio*] Scilicet interdictione aquae et ignis sublata. Niebhr. ii. p. 547.

2 *Iussu populi Camillus dictator ... diceretur*] Hoc notandum. Dictator enim dici debebat ab eo magistratu, cuius summa erat potestas. Sed necessitas cogebat a solito more in quibusdam recedere. Plutarchus in Cam. sine ulla mentione legis curiatae, qua Camillus ab exsilio revocaretur, eum dictatorem dictum esse scribit ab iis qui in arce obsidebantur. CREV.

3 *Mutari finibus*] E peregrino solo in fines Romanos, sive in locum qui Romanae ditionis esset, transire. CR.

U. C. 365. A. C. 387. finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

47. Capitolii periculum. Dum haec Veiis agebantur, interim arx Romae Capitoliumque in ingenti periculo fuit. Namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuntius a Veiis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxo ascensu aequo, 4 5
nocte sublustri, quum primo inermem, qui tentaret viam, praemisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innisi, sublevantesque in vicem et trahentes alii alios, prout postularet locus; tanto silentio in summum evasere, 6
ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. An- 7
Anseres. seres non fefellere, quibus sacris Iunoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur. Quae res saluti fuit. Namque M. Manlii virtus. clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui 8
triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis, simul ad arma ceteros ciens, vadit; et, dum ceteri trepidant, Gallum, qui iam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. Cuius casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhaerebant, manibus amplexos, trucidat. Iamque et alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in praeceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum praeteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce orta, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum et recte et perperam facto pretium deberetur; Manlius primum ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari: cui universi selibras farris et quartarios vini ad aedes eius, 9
quae in arce erant, contulerunt: rem dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum, se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus

Dicitur enim *mutari loco* et *mutare locum*. cf. Gronov. Observ. iii. 2.

4 *Ad Carmentis*] Fanum vel aram Carmentis, sive Carmentae, matris Evadni, fuisse sub Capitolio, vel in imo Tarpeii montis tradunt antiqui. Dion. i. 32. Necnon eam Carmentali portae imminere memorat Plut. in Cam.

5 *Saxo ascensu aequo*] Vulgo *saxorum ascensu aequo*, sed opt. codd. cum Kreyssigio faciunt. *Aequo* hic idem vult quod *facili*, scilicet, ut ascendentibus videbatur.

6 *In summum evasere*] cf. Sall. de Bell. Iug. 131. et Herod. i. 84. ubi singulares rupium et murorum ascensus narrantur.

7 *Anseres non fefellere*] Docet Plut. sub finem libri de fortuna Romanorum, suo adhuc aevo, in memoriam eius rei, sollenni pompa gestari solitum esse canem in furca suffixum, anserem vero in lectica et veste stragula velut triumphantem. Crev. De *anserum vigilantia*, cf. Columell. de Re Rust. viii. 13.

8 *M. Manlius*] Qui auctor Capitolium occupandi fuerat. Flor. i. 13. A. Victor de Vir. Ill. 23.

9 *Quartarios*] Qui quartam partem sextarii, vel tres cyathos continebant.

necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles U. C. 365.
eius loci, qua fefellerat ascendens hostis, citati: et quum in A. C. 387.
omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius
tribunus militum pronuntiasset; consentiente clamore mili-
1 tum, in unum vigilem coniicientium culpam, deterritus, a
ceteris abstinuit: reum haud dubium eius noxae, appro-
bantibus cunctis, de saxo deiecit. Inde intentiores utrimque
custodiae esse; et apud Gallos, quia vulgatum erat, inter
Veios Romamque nuntios commeare; et apud Romanos,
ab nocturni periculi memoria.

Sed ante omnia obsidionis bellique mala fames utrumque 48.
2 exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, quum loco Fames et pestilentia.
iacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis
torrido et vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo,
ferente, quum quid venti motum esset: quorum intoleran-
3 tissima gens, humorique ac frigori assueta, quum aestu et
angore vexata, vulgatis velut in pecua morbis moreretur, iam
pigritia singulos sepeliendi promiscue acervatos cumulos
4 hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine
insignem locum fecere. Indutiae deinde cum Romanis
factae, et colloquia permissu imperatorum habita: in quibus
quum identidem Galli famem obiicerent, eaque necessitate
ad deditionem vocarent, dicitur avertendae eius opinionis
5 causa multis locis panis de Capitolio iactatus esse in hostium
stationes. Sed iam neque dissimulari, neque ferri ultra
fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per se
Ardeae habet, magistrum equitum L. Valerium a Veiis
abducere exercitum iubet, parat, instruitque, quibus haud
impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus,
stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis
omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret,
diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore
appareret; postremo spe quoque iam, non solum cibo,
6 deficiente, et, quum stationes procederent, prope obruenti-
bus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, qua-

1 *Unum*] Cum nostro consentit Dion. Exc. Vat. xii. 22.

2 *Pestilentia*] Haud aliter quum Imperator Fred. Barbarossa A. D. 1167. castra sua ad moenia Romae posuisset, caloribus et [pestilentia exercitus prope absumptus est. cf. Sismondi Hist. Ital.

3 *Aestu et angore*] Quippe aestus Caniculae et postea gravis September eos premebat.

4 *Bustorumque inde Gallicorum*] Haud procul Carinis. cf. Varro de L. L. p. 26. Festus v. *Bustum*. "Bustum proprie dicitur locus, in quo mortuus est combustus et sepultus, diciturque *bustum* quasi *bene ustum*, ubi vero combustus quis tantummodo, alibi vero est sepultus, is locus ab urendo *ustrina* vocatur."

5 *Panis de Capitolio iactatus*] Simile quiddam in Hispano carmine apud Niebhr. ii. p. 546. narratur. cf. Ovid. Fast. vi. 349. Herod. i. 22.

6 *Stationes procederent*] Milites in stationem, sc. in locum assignatum procederent. Drak.

U. C. 365. A. C. 387.

Paciscuntur Romani cum Gallis.

cunque pactione possent, iussit; iactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum et Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, et mille pondo auri pretium populi genti- 7
bus mox imperaturi factum. Rei, foedissimae per se, adiecta indignitas est. Pondera ab Gallis allata iniqua, et, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, 'Vae victis 8
'esse.'

49\. Dictatoris adventus.

Sed diique et homines prohibuere redemptos vivere 9
Romanos: nam forte quadam, priusquam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, et Gallos summoveri iubet. Quum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quae, postquam ipse dictator creatus esset, iniussu suo ab inferioris iuris magistratu facta esset: denuntiatque Gallis, ut se ad proelium expediant. Suos in acervum coniicere sarcinas, et arma aptare, ferroque, non auro, recuperare patriam iubet, in conspectu habentes fana deum, et coniuges et liberos, et solum patriae deforme belli malis, et omnia, quae defendi repetique et ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutae solo urbis et natura inaequali; et omnia, quae arte belli secunda suis eligi praepararive poterant, providit.

Vincit Gallos.

Galli, nova re trepidi, arma capiunt, iraque magis, quam consilio, in Romanos incurrunt. Iam verterat fortuna, iam deorum opes humanaque consilia rem Romanam adiuvabant. Igitur primo concursu haud maiore momento fusi Galli sunt, quam ad Alliam vicerant. Iustiore altero deinde proelio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, eiusdem ductu auspicioque 1
Camilli vincuntur. Ibi caedes omnia obtinuit: castra capiuntur, et ne nuntius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interque iocos militares, quos inconditos iaciunt, Romulus

7 *Mille pondo*] Viginti quinque talenta pretium fuisse ap. Dion. Exc. Vat. xii. 23, legimus, quae, si Attica sint, mille et quingentas libras pondo efficiunt. Cum Livio faciunt Val. Max. v. 6. 8. Plut. in Cam. necnon Zonar. vii. 23.

8 *Vae victis*] Festus v. *Vae Victis*, ab *Ap. Claudio* rem cum regulo Gallorum transactam scribit.

9 *Diique et homines prohibuere*] Polybius tamen et initio lib. i. et libro ii. 18. tradit Gallos foedere cum Romanis facto conditionibus quibus voluerant, redditaque iis urbe, ad patrias sedes rediisse. Crev.

1 *Ductu auspicioque Camilli*] De Camilli dictatura et victoria de Gallis reportata omnino silet Diodor. xiv. 117. Polyb. quoque ii. 22. scribit Gallos, urbe Roma per septem menses potitos, ultro tandem et gratuito eam in manus Romanorum tradidisse, et incolumes in patriam suam remigrasse.

ac parens patriae conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellatur. U. C. 365. A. C. 387.

Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubie servavit, quum prohibuit migrari Veios, et tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, et per se inclinata magis plebe ad id consilium: eaque causa fuit non abdicandae post triumphum dictaturae, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quae ad deos immortales pertinebant, retulit; et senatusconsultum facit, 'Fana omnia, quod ea hostis possedisset, restituerentur,

50. Senatusconsultum de rebus ad religionem spectantibus.

2 'terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris
3 'per duumviros quaereretur: cum Caeretibus hospitium 'publice fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes 'recepissent, beneficioque eius populi non intermissus honos 'deum immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod 'Iupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi 'Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam 'rem M. Furius dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio 'atque arce habitarent.' Expiandae etiam vocis nocturnae, quae nuntia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque
4 esset, mentio illata, iussumque templum in Nova via Aio Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque
5 ex aliis templis inter trepidationem in Iovis cellam collatum, quum, in quae referri oporteret, confusa memoria esset,
6 sacrum omne iudicatum, et sub Iovis sella poni iussum.

2 *Terminarentur*] Fines eorum constituerentur, definerentur, quatenus nempe solum ad templum pertinere sacrumque esse deberet. STROTH.

3 *Cum Caeretibus hospitium publice fieret*] Ut supr. 28. *hospitium* cum Timasitheo senatusconsulto factum est. *Hospes* vero Romani populi idem, qui municeps Romae erat, et *hospitium* iura municipalia dabat: iure igitur quibusdam admirationem moverit, quod postea qui in tabulas Caeritum relatus est, ignominia notatus sit: sed verisimile est an. 402. U. C. quando Caeritibus bello indicto, pax postea obsecrantibus data est, Caerites in fidem Romanorum peiore conditione receptos fuisse, quippe Dio. in Fragm. Vales. 142. Romanos partem agri publici dimidiam Caeritibus eripuisse scribit, et Festus v. *Municipium*, Caerites inter municipes inferioris ordinis percenset.

4 *Aio Locutio*] cf. Cic. de Div. ii. 32.

5 *In Iovis cellam*] De tribus templi Capitolini cellis, Iovis scilicet, Iunonis, et Minervae, cf. Dion. iv. 61. Cella vero interior pars aedis, in qua ante statuam numinis sacra fiebant.

6 *Poni iussum*] Ubi mansit usque ad Pompeii alterum consulatum, an. U. C. 697. quando M. Crassus duo millia pondo auri sub Iovis solium a Camillo posita expilavit. cf. Plin. H.N. xxxiii. 1. Similiter Varro de Vit. P. R. in Nonio iii. 45. auri duo millia pondo commemorat, unde Niebhr. ii. n. 1227. videtur, auri sacri mille pondo, in pretium urbis Gallis solvendum, ex templis a Romanis conquisitum fuisse, et postea duplum eius, ut mos erat, Diis redditum esse: necnon in hanc rem postea tributo collationem factam esse, infr. vi. 14. Massilienses, quoque, quum aurum suum ad Romanos donum misissent, adeo gratum id et acceptum Romanis fecisse, ut immunitas data, et locus spectaculorum in senatu decretus, et foedus aequo iure percussum. cf. Iustin. xliii. 5.

U. C. 365. A. C. 387.

Iam ante in eo religio civitatis apparuerat, quod, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactae mercedis Gallis confieret, a matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiae actae, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem sollennis laudatio esset. Iis peractis, quae ad deos pertinebant, quaeque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Veios transmigrarent, in concionem, universo senatu prosequente, escendit, atque ita verba fecit:

Rursus movetur actio transmigrandi Veios.

51. ‘Adeo mihi acerbae sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii solatium aliud habuerim, quoad Ardeae vixi, quam quod procul ab his certaminibus eram: et ob eadem haec, non, si me senatusconsulto[7] populique iussu revocaretis, rediturus unquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit: quippe, ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. Et nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi haec quoque pro patria dimicatio esset: cui deesse, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? et quum, victoribus Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem diique et homines Romani tenuerint, habitaverint: victoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque et Capitolium deseretur? et plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa fecit? Equidem, si nobis cum urbe simul positae traditaeque per manus religiones nullae essent, tamen tam evidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultus exemptam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel adversas: invenietis omnia prospere evenisse sequentibus deos, adversa spernentibus. Iam omnium primum Veiens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!) non ante cepit finem, quam monitu deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid haec tandem urbis nostrae clades nova? num ante exorta est, quam spreta vox coelo emissa de adventu Gallorum? quam gentium ius ab legatis nostris violatum? quam a nobis, quum vindicari deberet, eadem negligentia deorum praetermissum? Igitur victi captique ac redempti tantum poenarum diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. Adversae deinde res admonu-

Camillus dissuadet.

7 *Non . . . . rediturus*] Certo consilio apud animum meum statuerim nunquam redire, etiamsi me revocaretis. Crev.

'erunt religionum. Confugimus in Capitolium ad deos, U. C. 365.
'ad sedem Iovis optimi maximi: sacra in ruina rerum no- A. C. 387.
8 'strarum alia terrae celavimus, alia, avecta in finitimas 'urbes, amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, 'deserti ab diis hominibusque, tamen non intermisimus. 'Reddidere igitur patriam, et victoriam; et antiquum belli 'decus amissum: et in hostes, qui caeci avaritia in pondere 'auri foedus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fugam- 'que et caedem. Haec culti neglectique numinis tanta 52.
'monumenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, 'Quirites, quantum vixdum e naufragiis prioris culpae cla- 'disque emergentes paremus nefas? Urbem auspicato in- 'auguratoque conditam habemus: nullus locus in ea non 'religionum deorumque est plenus: sacrificiis sollennibus 'non dies magis stati, quam loca sunt, in quibus fiant. Hos 'omnes deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis?
9 'Quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in 'egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admi- 'ratione, quam vestra, conspectum est: quum inter Gallica 'tela degressus ex arce sollenne Fabiae gentis in colle Qui- 'rinali obiit? An gentilicia sacra ne in bello quidem inter- 'mitti, publica sacra et Romanos deos etiam in pace deseri 'placet? et pontifices flaminesque negligentiores publica- 'rum religionum esse, quam privatus in sollenni gentis 'fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Veiis ea nos facturos, 'aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: 'quorum neutrum fieri salvis caerimoniis potest. Et ne 'omnia generatim sacra omnesque percenseam deos; in
1
2 'Iovis epulo num alibi, quam in Capitolio, pulvinar suscipi
3 'potest? Quid de aeternis Vestae ignibus signoque, quod 'imperii pignus custodia eius templi tenetur, loquar? quid
4 'de ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater?

8 *Terrae celavimus*] *Terra celavimus* [illegible] est. Neque tamen *celare terrae* Patavinitati [illegible] Donat. non simili modo *condere terrae*, dixit Lucan. i. 606. et sic *recondere terrae*, Flor. i. 13. DRAK.

9 *Quam par vestrum factum est, quod*] Supple, ei facto, *quod*. Nisi quis forte malit: *Quam par vestro factum est, quod*. CREV.

1 *Iovis epulo*] Ad hoc ordinandum quod, cum Iove, Iunone, et Minerva, Idibus Novembris celebrabatur, tres Epulones circa an. 556. U. C. instituti, Liv. xxxiii. 42. et postea a Sylla ad septem aucti sunt; has autem epulas non tam dii ipsi, quam septem Epulones et horum cognati absumebant. cf. Val. Max. ii. 1. Fuss. Ant. Rom. § 323.

2 *Pulvinar suscipi*] h. e. Institui, adornari. Pulvinar passim quoque pro ipso epulo adhibetur. STROTH.

3 *Signoque*] *Palladio*, quod ab Aenea in Italiam advectum esse, vulgaris opinio est. Vid. Dion. i. et ii. et Plut. in Cam. 20. CREV.

4 *Tuque Quirine pater*] Observandum ancilia non Martis tantum Gradivi, sed etiam Quirini patris sacra hoc loco haberi: cuius rei fortasse aliud testimonium aegre reperias. Sed nimirum Mars et Quirinus duo sunt nomina eiusdem dei. *Quirinus*, inquit Serv. in Aen. vi. 859. *est Mars*

U. C. 365. ‘Haec omnia in profano deseri placet sacra, aequalia urbi,
A. C. 387. ‘quaedam vetustiora origine urbis? Et videte, quid inter
‘nos ac maiores intersit. Illi sacra quaedam in monte
‘Albano Lavinioque nobis facienda tradiderunt. An ex 5
‘hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum 6
‘fuit: hinc sine piaculo in hostium urbem Veios transfere-
‘mus? Recordamini, agitedum, quoties sacra instaurentur,
‘quia aliquid ex patrio ritu negligentia casuve praetermis-
‘sum est. Modo quae res, post prodigium Albani lacus,
‘nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio, affec-
‘tae Veienti bello reipublicae remedio fuit? At etiam,
‘tanquam veterum religionum memores, et peregrinos deos
‘transtulimus Romam, et instituimus novos. Iuno Regina,
‘transvecta a Veiis, nuper in Aventino quam insigni ob ex-
‘cellens matronarum studium celebrique dedicata est die?
‘Aio Locutio templum, propter coelestem vocem exauditam
‘in Nova via, iussimus fieri: Capitolinos ludos sollennibus
‘aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore se-
‘natu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si una
‘cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non vo-
‘luntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis?
‘si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur
‘et de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in
‘mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus
‘nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam, prae-
‘terquam urbs capta, movit. Flamini Diali noctem unam
‘manere extra urbem nefas est. Hos Veientes pro Roma-
‘nis facturi estis sacerdotes, et Vestales tuae te deserent,
‘Vesta? et flamen peregre habitando in singulas noctes
‘tantum sibi reique publicae piaculi contrahet? Quid alia,
‘quae auspicato agimus omnia fere intra pomoerium, cui
‘oblivioni, aut cui negligentiae damus? Comitia curiata,
‘quae rem militarem continent; comitia centuriata, quibus 7
‘consules tribunosque militares creatis, ubi auspicato, nisi
‘ubi assolent, fieri possunt? Veiosne haec transferemus?
‘an comitiorum causa populus tanto incommodo in desertam
‘hanc ab diis hominibusque urbem conveniet?’

53. ‘Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere
‘urbem, et ad integra omnia Veios migrare, nec hic aedifi-

qui praeest paci, et intra civitatem colitur. Nam belli Mars extra civitatem templum habuit. Crev.

5 *Lavinioque*] Huius constructionis exemplum habet Sall. de Bell. Iug. xxxiii. Sacra haec Lavinii peragenda diis penatibus memorat Dion. ii. 52. et *sollenne sacrificium* vocat Liv. supr. i. 13. Drak.

6 *Religiosum*] Religioni habuimus, nefas esse duximus. Crev.

7 *Quae rem militarem*] Lege quippe curiata *imperium* dictatoribus et consulibus mandatum est. infr. ix. 38. Cic. de Rep. ii. 13. 17. 21.

'cando inopem plebem vexare. Hanc autem iactari magis U. C. 365.
'causam, quam veram esse, ut ego non dicam, apparere A. C. 387.
'vobis, Quirites, puto; qui meministis, ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Veios transmigremus. Et videte, quantum inter meam sententiam ve-
8 'stramque intersit, tribuni. Vos, etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra, (nec id mirati sitis prius, quam, quale sit, audieritis) etiamsi tunc migrandum fuisset, incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc haec migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. Non enim reliquisse victores, sed amisisse victi, patriam videbimur: hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco consciceremus, quem tueri non possemus. Et Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, si iam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) et habitare in capta ab se, deserta a vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes
9 'vestri, Aequi Volscive, faciant, ut commigrent Romam,
1 'velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? An malitis hanc solitudinem vestram, quam urbem hostium, esse? non equidem video, quid magis nefas sit. Haec scelera, quia piget aedificare, haec dedecora pati parati estis? Si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit,
2 'quam casa illa conditoris est nostri; non in casis, ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quam exsulatum publice ire? Maiores nostri, convenae pastoresque, quum in his locis nihil, praeter silvas paludesque, esset, novam urbem tam brevi

8 *Tunc faciendum non fuerit*] Pro *tunc* legendum *tum* censet Doer. ut quae particulae, illa ad conditionem vel causam referatur, haec de tempore dicatur: sed haec omnia naso nimis acuto suspendisse videtur.

9 *Aequi Volscive*] Causam veriorem fuisse liquet, cur Romae Veii posthabiti sint, quod Romani timebant, ne Aequi Volscive in sedem a se relictam commigrarent et transitum Tiberis sibi occluderent.

1 *An malitis*] An contra placebit hoc solum potius vastum et desertum remanere, dummodo vestrae ditionis sit, quam incoli et frequentari ab hostibus, hostiumque urbem dici et esse. CREV.

2 *Casa illa conditoris*] De hac Vitruv. de Arch. ii. 1. *Item in Capitolio commonefacere potest et significare mores vetustatis Romuli casa in arce sacrorum stramentis tecta*, quam respexit Virg. Aen. viii. 654. cf. Ovid. Fast. iii. 183. Romulum ad *pulchri litoris* gradus circa descensum ex Palatino in Circum Maximum habitasse scribit Plut. in Rom. 20.

U. C. 365. A. C. 387. 'aedificarunt: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus 'templis deorum, aedificare incensa piget? et, quod singuli 'facturi fuimus, si aedes nostrae deflagrassent, hoc in pu-
54. 'blico incendio universi recusamus facere? Quid tandem; 'si fraude, si casu Veiis incendium ortum sit, ventoque (ut 'fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; 'Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quaesituri 'sumus, quo transmigremus? Adeo nihil tenet solum 'patriae, nec haec terra, quam matrem appellamus; sed in 'superficie tignisque caritas nobis patriae pendet? Equidem, 3
'fatebor vobis, etsi minus iniuriae vestrae, quam meae ca- 4
'lamitatis, meminisse iuvat, quum abessem, quotiescunque 'patria in mentem veniret, haec omnia occurrebant, colles, 'campique, et Tiberis, et assueta oculis regio, et hoc 'coelum, sub quo natus educatusque essem: quae vos, 'Quirites, nunc moveant potius caritate sua, ut maneatis 'in sede vestra, quam postea, quum reliqueritis ea, ma- 'cerent desiderio. Non sine causa dii hominesque hunc 'urbi condendae locum elegerunt, saluberrimos colles, 5
'flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges 'devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mari 'vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propin- 'quitate ad pericula classium externarum; regionum Italiae 'medium, ad incrementum urbis natum unice locum. Ar- 'gumento est ipsa magnitudo tam novae urbis. Trecen- 'tesimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur: 'inter tot veterrimos populos tam diu bella geritis; quum 'interea, ne singulas loquar urbes, non coniuncti cum 'Aequis Volsci, tot tam valida oppida, non universa 'Etruria, tantum terra marique pollens, atque inter duo 'maria latitudinem obtinens Italiae, bello vobis par est.

3 *Superficie*] sc. De aedibus dictum, ut ap. Cic. Att. iv. 1. quicquid enim super terram extat, ut *solo* opposita, *superficies* dicitur. *Tignis* contemptim pro domibus ad earum fragilitatem notandam.

4 *Etsi minus iniuriae vestrae, quam meae calamitatis, meminisse iuvat*] Haec est mens Camilli, ut dicturus de exsilio suo, cuius mentio ingrata populo futura erat, vitare conetur aurium offensionem, atque ideo exsilium suum non tam iniuriae civium, quam suo cuidam infelici fato tribuat. Sed desideratur particula negans ante verbum *iuvat*. *Etsi meminisse haud iuvat*, dicturus erat *iniuriae vestrae*: sed parcit verbo, et rem mollit dicendo *minus iniuriae vestrae, quam meae calamitatis*, id est, exsilii mei, quod verius dixerim a fatali quadam mea calamitate, quam ab iniuria vestra ortum. Sic supr. iv. 32. *Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione, quam pugna.* Scripturus erat Livius *ab pristini diei* prospera pugna. Sed ne graviore appellatione rem dictu levem extollat, subiicit *meliore occasione quam pugna*, id est, re ita gesta, ut verius dici possit bona occasio, quam secunda pugna. Crev.

5 *Urbi condendae locum*] Hic urbis locus omnino cum eo, convenit, quem philosophi urbibus suis, ut maxime opportunum, destinarunt. cf. Arist. Pol. vii. 5. De urbis situ cf. Cic. de Rep. ii. 3—5.

6 'Quod quum ita sit, quae (malum) ratio est, expertis alia U. C. 365.
'experiri, quum, iam ut virtus vestra transire alio possit, A. C. 387.
'fortuna certe loci huius transferri non possit? Hic Capi-
'tolium est, ubi quondam capite humano invento respon-
'sum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore.
7 'Hic, quum augurato liberaretur Capitolium, Iuventas
'Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri
'se non passi: hic Vestae ignes, hic ancilia coelo demissa,
'hic omnes propitii manentibus vobis dii.'

Movisse eos Camillus quum alia oratione, tum ea, quae 55.
ad religiones pertinebat, maxime dicitur. Sed rem dubiam
8 decrevit vox opportune emissa; quod, quum senatus post
9 paullo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque,
ex praesidiis revertentes, forte agmine forum transirent,
centurio in comitio exclamavit: 'Signifer, statue signum:
'hic manebimus optime.' Qua voce audita, et senatus,
'accipere se omen,' ex curia egressus, conclamavit, et plebs
circumfusa approbavit. Antiquata deinde lege, promiscue
1 urbs aedificari coepta. Tegula publice praebita est: saxi Instauratio
materiaeque caedendae, unde quisque vellet, ius factum; urbis.
2 praedibus acceptis, eo anno aedificia perfecturos. Festi-
natio curam exemit vicos dirigendi, dum, omisso sui alie-
nique discrimine, in vacuo aedificant. Ea est causa, ut
veteres cloacae, primo per publicum ductae, nunc privata
3 passim subeant tecta; formaque urbis sit occupatae magis,
quam divisae, similis.

6 *Expertis alia experiri*] *Expertis* nempe huius loci ac situs commoditatem, *experiri* alium locum. CREV. Ceterum *expertis* passive accipiendum esse, et auferendi casu dici censet Drakenb.

7 *Quum augurato liberaretur Capitolium*] Quum per auguria id ageretur, ut, libera a ceteris religionibus, area Capitolina esset tota Iovis. Vid. supr. i. 55. ubi Iuventae mentio nulla occurrit.

8 *Vox opportune emissa*] Vulg. *opportuna*. *Emissa* nempe temere, ab eo homine qui nullo modo praesentem disceptationem intueretur. *Decrevit opportune vox* Bekker in textum recepit.

9 *Curia Hostilia*] cf. supr. i. 30. Quae quum diruta esset, dictatore Caesare, decretum fuit ut instauraretur, et pro Hostilia, Iulia appellaretur. CREV.

1 *Tegula*] Lignea scilicet, quam *shingle* Anglice dicimus. Non nisi post Pyrrhi expeditionem *imbrices* in usum Romae venerunt.

2 *Praedibus acceptis*] Ea lege, ut qui aedificabant, praedes darent, qui sponderent eo anno aedificia perfectum iri. CREV.

3 *Occupatae magis, quam divisae*] Magis occupatae a singulis, prout cuique libuit hanc vel illam partem sibi vindicare, quam divisae sub arbitris, qui suum cuique locum certa lege et norma assignarent terminarentque. CREV.

EPITOME LIBRI VI.

RES adversus Volscos et Aequos et Praenestinos prospere gestas continet. Quattuor tribus additae sunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Arniensis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, quum obstrictos aere alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio deiectus est: in cuius notam senatusconsultum factum est, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. C. Licinius et L. Sextius tribuni plebis legem promulgarunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur: eamque legem cum magna contentione, repugnantibus Patribus, quum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt; et primus ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est et altera lex, ne cui plus quingentis iugeribus agri liceret possidere.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VI.

U. C. 365.
A. C. 387.

QUAE ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem
Romani sub regibus primum, consulibus deinde ac
dictatoribus, decemvirisque ac tribunis consularibus gessere,
foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res

Rerum antiquarum obscuritas.

quum vetustate nimia obscuras, velut quae magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum quod parvae et rarae per
1 eadem tempora literae fuere, una custodia fidelis memoriae
rerum gestarum: et quod, etiamsi quae in commentariis
pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis,
2 incensa urbe pleraeque interiere. Clariora deinceps cer-

Clarior iam certiorque historia Romana.

tioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus laetius feraciusque renatae urbis, gesta domi militiaeque exponentur.
Ceterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innisa
M. Furio principe stetit: neque eum abdicare se dictatura,
3 nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in insequentem
annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs
esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum

Q. Fabius accusatus, moritur.

civitas in opere ac labore assiduo reficiendae urbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primum magistratu abiit, ab
C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, quod legatus in
Gallos, ad quos missus erat orator, contra ius gentium pugnasset: cui iudicio eum mors, adeo opportuna, ut volun-

1 *Literae*] Literae quaevis sunt scripturae, et ingenii monumenta conscripta literisque tradita; atque opponuntur rebus fama traditis, atque hae literae merito mox dicuntur *una* i. e. unica, sola, *custodia fidelis* rerum gestarum. Gronov.

2 *Pleraeque interiere*] Hinc liquet quam parum credendum sit iis quae ante urbem incensam narrantur: quippe ipsi pontificum annales, ratione temporum retro ab hoc eventu computata, de integro confecti sunt; *nec quisquam aequalis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.* infr. viii. 40.

3 *Nisi anno circumacto*] Non, anno elapso a dictatura accepta, sed circumacto anno currente, ut dictator pariter cum tribunis militum magistratum deponeret. Hoc probant ea verba, quae proxime sequuntur. Crev. Necnon quum Galli in urbe septem menses post captam illam mansissent, Polyb. ii. 22, quattuor menses et quindecim dies tantummodo supererant, quibus elapsis annus circumageretur, atque Kalendae Quinctilis adessent.

U. C. 366. tariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum initum.
A. C. 386. P. Cornelius Scipio interrex, et post eum M. Furius Ca- 4
L. Valerio millus. Is tribunos militum consulari potestate creat, L.
II. etc. Tr. Mil. Valerium Publicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium,
A. Manlium, L. Aemilium, L. Postumium. Hi ex inter-
regno quum extemplo magistratum inissent, nulla de re
prius, quam de religionibus, senatum consuluere. In
primis foedera ac leges (erant autem eae duodecim tabulae
et quaedam regiae leges) conquiri, quae comparerent,
iusserunt: alia ex iis edita etiam in vulgus: quae autem 5
ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione
obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum
de diebus religiosis agitari coeptum, diemque ante diem 6
xv Kalendas Sextiles, duplici clade insignem, (quo die ad
Cremeram Fabii caesi, quo deinde ad Alliam cum exitio
urbis foede pugnatum) a posteriore clade Alliensem appel-
larunt, insignemque rei nulli publice privatimque agendae
fecerunt. Quidam, quod postridie Idus Quintiles non 7
litasset Sulpicius tribunus militum, neque inventa pace deum 8
post diem tertium obiectus hosti exercitus Romanus esset,
etiam postridie Idus rebus divinis supersederi iussum: inde,
ut postridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio esset,
traditum putant.

2. Nec diu licuit quietis consilia erigendae ex tam gravi casu
reipublicae secum agitare. Hinc Volsci, veteres hostes, ad
exstinguendum nomen Romanum arma ceperant; hinc
Etruriae principum ex omnibus populis coniurationem de
bello, ad fanum Voltumnae factam, mercatores afferebant.
Novus quoque terror accesserat defectione Latinorum
Hernicorumque, qui, post pugnam ad lacum Regillum
factam, per annos prope centum nunquam ambigua fide in 9

4 *Furius Camillus. Is tribunos*] *Iterum* post *Camillus* omisit Kreyssig. quam vocem Crevier. et Bekker. retinent cum interpunctione ante vocem *Is*. Strothio autem placet *iterum* ad sequentem vocem referendum esse, et Livium dicere voluisse, Camillum iterum adeo strenue interregnum gessisse, ut, sicuti antea supr. v. 17, *is* in interregno non alium interregem proderet, neque consules, sed tribunos crearet.

5 *Alia ex iis*] Alia earum legum capita publicarunt: quae ad sacra pertinebant, suppressa. Crev.

6 *De diebus religiosis*] Religiosi dies dicuntur, teste A. Gell. iv. 9. tristi omine infames impeditique, in quibus et res divinas facere, et rem quampiam novam exordiri temperandum est. Crev.

7 *Quidam, quod postridie*] De ea re vid. A. Gell. v. 17. et supr. v. 38. Ceterum *post diem tertium* dictum est pro *die tertio post:* eodem fere modo *ante diem XV Kalendas* pro *die quinto decimo ante Kalendas*. Drak.

8 *Neque inventa pace deum*] Et, licet placati dii non essent, licet nulla impetrata essent signa propitiae deum voluntatis. Crev.

9 *Per annos prope centum*] Latini semper in fide manserant post pugnam ad Regillum lacum, a qua hic annus est centesimus duodecimus ex Livio, centesimus nonus ex Dionysio: Hernici, post foedus cum Romanis ictum Sp. Cassio et Proculo Virginio consulibus, ante annos prope centum, sive octo supra nonaginta. Crev.

amicitia populi Romani fuerant. Itaque quum tanti U. C. 366.
undique terrores circumstarent, appareretque omnibus, non A. C. 386.
odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios
nomen Romanum laborare; placuit iisdem auspiciis defendi
rempublicam, quibus recuperata esset, dictatoremque dici
M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam Camillus
magistrum equitum dixit: iustitioque indicto, delectum dictator
iuniorum habuit, ita ut seniores quoque, quibus aliquid III.
1 roboris superesset, in verba sua iuratos centuriaret. Exer-
citum conscriptum armatumque trifariam divisit. Partem
unam in agro Veiente Etruriae opposuit: alteram ante
urbem castra locare iussit. Tribunus militum his A.
Manlius; illis, qui adversus Etruscos mittebantur, L.
Aemilius praepositus: tertiam partem ipse ad Volscos duxit, Volscorum
2 nec procul ab Lanuvio (ad Maecium is locus dicitur) castra castra ca-
3 oppugnare est adortus. Quibus, ab contemptu, quod prope pit.
omnem deletam a Gallis Romanam iuventutem crederent,
ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator
terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus
saepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset.
Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in obiectam saepem
coniici iussit: et forte erat vis magna venti versa in hostem.
Itaque non aperuit solum incendio viam, sed, flammis in
castra tendentibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis
materiae flagrantis, ita consternavit hostes, ut minor moles
superantibus vallum in castra Volscorum Romanis fuerit,
quam transcendentibus saepem incendio absumptam fuerat.
Fusis hostibus caesisque, quum castra impetu cepisset
dictator, praedam militi dedit, quo minus speratam, minime
largitore duce, eo militi gratiorem. Persecutus deinde
fugientes, quum omnem Volscum agrum depopulatus esset,
4 ad deditionem Volscos septuagesimo demum anno subegit.
Victor ex Volscis in Aequos transiit, et ipsos bellum moli- Dedunt se Volsci.

1 *In verba sua iuratos centuriaret*] In centurias distribueret, postquam iuravissent se iussu Camilli dictatoris conventuros neque iniussu abituros. CREV.

2 *Ad Maecium*] Mons, haud procul Lanuvio, unde postea tribus Maecia appellata, infr. viii. 17.

3 *Ab contemptu*] Contra scribunt Diodor. xiv. 117. et Plut. in Cam. 34. exercitum Romanum adversus Volscos missum in monte Maecio a Volscis in castra compulsum atque obsessum esse, et Camillum cum tertio exercitu auxilio ei venisse.

4 *Septuagesimo demum anno*] Ita quoque Eutropius ii. 1. et Orosius iii. 3. Sed interpretes minime de hoc numero consentiunt, et quidam mendosum esse non dubitant. Sigonius *septimo et centesimo* sc. ab an. 259. U. C. quando Volsci bellum renovaverant, legendum censet. Niebuhrius autem ii. n. 585. Livium et Byzantinos duos in errore versatos esse existimat, et in annalibus scriptum fuisse, *Volscos qui septuagesimo demum anno rebellabant*, quippe hos sc. *Volscos occidentales*, in quibus Ecetrani et Antiates erant, an. 295. U. C. in amicitiam Romanam acceptos esse scribit Dion. viii. 35. et inter hunc et *urbis captae* annum septuaginta utique annos interiectos esse.

U. C. 366. A. C. 386.

entes: exercitum eorum ad Bolas oppressit; nec castra modo, sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit.

3. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanae Camillus
erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens

Sutrium a Tuscis obsessum.

ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium, socios 5
populi Romani, obsidebat: quorum legati, opem rebus affectis orantes, quum senatum adissent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cuius spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset, confectaque paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribus, quae semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent; eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. Cui quum se maesta turba ad pedes provolvisset, principumque orationem, necessitate ultima expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exsilii comites trahebantur, excepisset; parcere lamentis Sutrinos iussit: Etruscis se luctum lacrimasque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinosque ibi considere, modico praesidio relicto, arma secum militem ferre iubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia, rebus ut fit secundis, invenit: nullam stationem ante moenia, patentes portas, victorem vagum praedam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi, coeundique in unum, aut arma capiendi datur spatium. Quum pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se in agros eiicere possent, clausas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare suos, ut proelium inirent: quod accensum ab desperatione hostium fuisset; ni praecones, per urbem dimissi, poni arma, et parci inermi iussissent, nec praeter armatos quemquam violari. Tum etiam, quibus
animi in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant, post- 6
quam data spes vitae est, iactare passim arma, inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in custodias divisa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum, sed traditum per conditiones fuerat.
4. Camillus in urbem triumphans rediit, trium simul bellorum

Triumphat.

5 *Sutrium*] Res *eodem fere tenore* gestae totidem verbis an. 369. U. C. narrantur, adeo ut Niebuhrio suspicio mota sit, haec omnia ficta esse.

6 *Decertandum*] h. e. Ad extremum usque certandum: eodem fere modo *depugnare* de gladiatoribus, qui usque ad necem alterutrius pugnant. Suet. Caes. 39. Cic. Fam. x. 32. DRAK.

victor. Longe plurimos captivos ex Etruscis ante currum U. C. 366.
duxit. Quibus sub hasta venundatis, tantum aeris redactum A. C. 386.
est, ut, pretio pro auro matronis persoluto, ex eo, quod
supererat, tres paterae aureae factae sint: quas, cum titulo
7 nominis Camilli, ante Capitolium incensum in Iovis cella
constat ante pedes Iunonis positas fuisse.

Eo anno in civitatem accepti, qui Veientium Capenati-
umque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos,
agerque iis novis civibus assignatus. Revocati quoque in
urbem senatusconsulto a Veiis, qui aedificandi Romae
8 pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Veios se contulerant.
Et primo fremitus fuit aspernantium imperium: dies deinde
praestituta capitalisque poena, qui non remigrasset Romam,
ex ferocibus universis singulos, metu suo quemque, obedi-
entes fecit. Et Roma quum frequentia crescere, tum tota
simul exsurgere aedificiis, et republica impensas adiuvante,
et aedilibus velut publicum exigentibus opus, et ipsis
privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad
effectum operis: intraque annum nova urbs stetit.

Exitu anni comitia tribunorum militum consulari pote- U. C. 367.
state habita. Creati T. Quinctius Cincinnatus, Q. Servilius A. C. 385.
Fidenas quintum, L. Iulius Iulus, L. Aquillius Corvus, L. T. Quinctio, etc. Tr.
Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum Mil.
9 alterum in Aequos, non ad bellum, (victos namque se fate-
bantur,) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova
consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum
Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum, Cortuosa et Con-
tenebra, vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil cer-
taminis fuit. Improviso adorti, primo clamore atque impetu
cepere: direptum oppidum atque incensum est. Conte-
nebra paucos dies oppugnationem sustinuit; laborque con-
tinuus, non die non nocte remissus, subegit eos. Quum in
1 sex partes divisus exercitus Romanus senis horis in orbem
2 succederet proelio, oppidanos eosdem integro semper cer-
tamini paucitas fessos obiiceret; cessere tandem, locusque
invadendi urbem Romanis datus est. Publicari praedam
tribunis placebat: sed imperium, quam consilium, segnius

7 *Ante Capitolium incensum*] Syllanis temporibus, L. Cornelio Scipione et C. Norbano Coss. U. C. 669.

8 *Ibi*] sc. Veiis. In quibusdam codd. *sibi* invenitur, sed prima litera τοῦ *sibi* repetita esse potest ex praecedentis finali, ut alibi fit. Drak.

9 *Aequos*] Ultima haec mentio Aequorum arma contra Romanos moventium, usque ad bellum Romanorum cum Samnitibus secundum U. C. 449. Haud scio an impetus Gallorum, qui usque in Apuliam, Italia pervastata, pervaserunt, vim Aequorum contuderit. Diodor. XIV. 117. Iustin. XX. 5. Niebhr. ii. p. 580.

1 *Senis horis in orbem succederet proelio*] Ita capesseret proelium, ut in singula senarum horarum spatia singulae exercitus partes sibi in orbem succederent. Crev.

2 *Integro semper*] Semper novo, in quo semper adversus integros hostes dimicandum esset. Crev.

U. C. 367. A. C. 385. Capitolii substructio.

fuit. Dum cunctantur, iam militum praeda erat; nec, nisi per invidiam, adimi poterat. Eodem anno, ne privatis 3
tantum operibus cresceret urbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est: opus vel in hac magnificentia 4
urbis conspiciendum.

Tribb. Pl. molitiones.

5. Iam et tribuni plebis, civitate aedificando occupata, con- 5
ciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. Ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum, post accisas a Camillo Volscorum res, possessionis haud ambiguae. 6
Criminabantur, 'multo eum infestiorem agrum ab nobilitate 'esse, quam a Volscis fuerit; ab illis enim tantum, quoad 'vires et arma habuerint, incursiones eo factas: nobiles 'homines in possessionem agri publici grassari; nec, nisi, 'antequam omnia praecipiant, divisus sit, locum ibi plebi 'fore.' Haud magno opere plebem moverant, et infrequentem in foro propter aedificandi curam, et eodem exhaustam impensis, eoque agri immemorem, ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. Interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium,

U. C. 368. A. C. 384. L. Papirio, etc. Tr. Mil.

C. Sergium, L. Aemilium iterum, L. Menenium, L. Vale- 7
rium Publicolam tertium creat. Hi ex interregno magistratum occepere. Eo anno aedes Martis, Gallico bello vota, 8
dedicata est a T. Quinctio duumviro sacris faciundis. Tribus quattuor ex novis civibus additae, Stellatina, Tro- 9 1
mentina, Sabatina, Arniensis: eaeque viginti quinque tri-

3 *Per invidiam*] Ita ut invidia inde oriretur, ita ut odium militis excitaretur in duces. CREV.

4 *Substructum est*] Intelligitur murus ex lapide quadrato factus circa radicem montis Capitolini eiusque partes inferiores, qui prohiberet ne terra delaberetur. Plin. H. N. xxxvi. 15.

5 *Conciones suas frequentare*] sc. Cives ad conciones suas frequentes allicere.

6 *Possessionis haud ambiguae*] Utpote Aequorum res accisae, et foedus cum ea gente ictum erat.

7 *Aemilium iterum*] *Tertium* ex Fragm. Fast. Capit. reponit Burghesius.

8 *Aedes Martis*] cf. Supr. vii. 23. infr. x. 23.

9 *Ex novis civibus*] sc. Capenatium, Veientium, et Faliscorum qui ad Romanos transfugerant, cf. supr. 4. Niebhr. ii. p. 466. 572.

1 *Stellatina, Tromentina*] *Stellatina* tribus ab agro, sive campo Stellate dicta est, non eo qui in Campania, sed eo qui in Etruria fuit inter Capenam et Veios. *Sabatina* a Sabate lacu, qui itidem in Etruria. *Tromentina*, a Tromento campo. Haec omnia constant ex Festo. Tromentum campum volunt et ipsum in Etruria fuisse. De nomine sequentis tribus ambigitur. *Narniensem* alii, alii *Arniensem* legi volunt: et eam illi quidem a Narnia Umbriae oppido, hi ab Arno Etruriae fluvio dictam esse existimant. CREV. Urbs vero Narnia adhuc *Nequinum* appellabatur, neque nisi nonaginta post annis *Narniae* nomen accepit, quum eo colonia deduceretur. Ita tribum Romanam hoc tempore *Narniensem* vocari non potuisse liquet. DRAK.

buum numerum explevere. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem iam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, maioris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est.

U. C. 368.
A. C. 384.
6.

Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit. Collegae additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextum, L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversae curae hominum sunt a bello Etrusco, quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates in armis esse, Latinorumque populos iuventutem summisisse ad id bellum; eo abnuentes publicum
2 fuisse consilium, quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare, ubi vellent. Desierant iam ulla contemni bella. Itaque senatus diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset: dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset. Et collegae fateri, 'regimen 'omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro 'uno esse: sibique destinatum in animo esse, Camillo sum- 'mittere imperium; nec quicquam de maiestate sua de- 'tractum credere, quod maiestati eius viri concessissent.' Collaudatis ab senatu tribunis, et ipse Camillus, confusus animo, gratias egit. 'Ingens,' inde ait, 'onus a populo
3 'Romano sibi, qui se dictatorem iam quartum creasset, mag- 'num a senatu talibus de se iudiciis eius ordinis, maximum 'tam honoratorum collegarum obsequio iniungi. Itaque si 'quid laboris vigiliarumque adiici possit, certantem secum 'ipsum annisurum, ut tanto de se consensu civitatis opinio- 'nem, quae maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod 'ad bellum atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quam 'periculi, esse: se tamen, ut nihil timendi, sic nihil con- 'temnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam 'ab invidia et odio finitimorum: itaque et ducibus pluri- 'bus et exercitibus administrandam rempublicam esse. Te,' inquit, 'P. Valeri, socium imperii consiliique, legiones 'mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te, Q. 'Servili, altero exercitu instructo paratoque, in urbe castra 'habere; intentum, sive Etruria se interim, ut nuper, sive 'nova haec cura, Latini atque Hernici, moverint. Pro 'certo habeo, ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso
4 'ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex

U. C. 369.
A. C. 383.
M. Furio Camillo V. etc. Tr. Mil.

Antiates in armis.

Camillo regimen omnium rerum collegae permittunt.

2 *Quod .. dicerent*] Cum dicerent, non nisi voluntarios militare, qui quidem, ubi militare vellent, non prohibiti essent. Doer.

3 *Dictatorem iam quartum*] Rei augendae causa et grato animo ita loquitur, ut cui regimen omnium rerum a collegis delatum esset.

4 *Tertius exercitus ex causariis senioribusque*] Causarii quibus iusta

U. C. 369. A. C. 383.

'causariis senioribusque a L. Quinctio scribatur, qui urbi 'moenibusque praesidio sit. L. Horatius arma, tela, fru-'mentum, quaeque belli alia tempora poscent, provideat. 'Te, Ser. Corneli, praesidem huius publici consilii, custodem 'religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum 'collegae facimus.' Cunctis in partes muneris sui benigne pollicentibus operam, Valerius, socius imperii lectus, adiecit, 'M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro 'equitum futurum. Proinde, quam opinionem de unico 'imperatore, eam spem de bello haberent. Se vero bene 'sperare,' Patres, 'et de bello, et de pace universaque re-'publica,' erecti gaudio, fremunt: 'nec dictatore unquam 'opus fore reipublicae, si tales viros in magistratu habeat, 'tam concordibus iunctos animis, parere atque imperare 'iuxta paratos, laudemque conferentes potius in medium, 'quam ex communi ad se trahentes.'

7. Iustitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volscorum modo iuventutem 5
Antiates ex nova subole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. Itaque novus hostis veteri adiunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem iam instruenti Camillo centuriones renuntiaverunt, 'turbatas militum 'mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque et re- 6
'sistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, 'cum centenis hostibus singulos pugnaturos; et aegre iner-'mem tantam multitudinem, nedum armatam, sustineri 'posse;' in equum insilit, et, ante signa obversus in aciem, ordines interequitans, 'Quae tristitia, milites, haec, quae in-'solita cunctatio est? Hostem, an me, an vos ignoratis? 'Hostis est quid aliud, quam perpetua materia virtutis 'gloriaeque vestrae? Vos contra, me duce, (ut Falerios 'Veiosque captos, et in capta patria Gallorum legiones 'caesas taceam) modo trigeminae victoriae triplicem trium-'phum ex his ipsis Volscis, et Aequis, et ex Etruria egistis. 'An me, quod non dictator vobis, sed tribunus, signum 'dedi, non agnoscitis ducem? Neque ego maxima imperia 'in vos desidero: et vos in me nihil, praeter me ipsum, in-'tueri decet; neque enim dictatura mihi unquam animos

Oratio Camilli ad milites.

militiae vacatio esset. *Seniores* qui plus annos quadraginta quinque haberent, neque adhuc sexagesimum suum annum numerarent. Hic quidem exercitus, tanquam subsidiarius plerumque conscribebatur, ut supr. iii. 20. Dion. ix. 5.

5 *Satricum*] Urbs haec una cum Velitris an. 361. U. C. a Romanis defecerat. Diodor. xiv. 102.

6 *Resistentes*] Pro *resistentes* Gronovius *restitantes* legendum suadet, quam vocem in textum reposuit Bekker. sed nihil mutandum censet Drak.

'fecit, ut ne exsilium quidem ademit. Iidem igitur omnes U. C. 369.
'sumus: et, quum eadem omnia in hoc bellum afferamus, A. C. 383.
'quae in priora attulimus, eundem eventum belli exspectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet. Vos vincetis, illi fugient.' Dato deinde 8.
signo, ex equo desilit, et proximum signiferum, manu arreptum, secum in hostem rapit; 'infer, miles,' clamitans, 'signum.' Quod ubi videre ipsum Camillum, iam ad munera corporis senecta invalidum, vadentem in hostes, procurrunt pariter omnes, clamore sublato, 'Sequere imperatorem,' pro se quisque clamantes. Emissum etiam signum Camilli iussu in hostium aciem ferunt; idque ut repeteretur, concitatos antesignanos. Ibi primum pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. Nec vis tantum militum movebat, excitata praesentia ducis, sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata species. Ita, quocunque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat. Maxime id evidens fuit, quum, in laevum cornu, prope iam pulsum, arrepto repente equo cum scuto pedestri, advectus, conspectu suo proelium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Iam inclinata res

Vincit Volscos.

7 erat, sed turba hostium et fuga impediebatur, et longa caede conficienda multitudo tanta fesso militi erat: quum repente ingentibus procellis fusus imber certam magis victoriam, quam proelium, diremit. Signo deinde receptui dato, nox insecuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini namque et Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti eventus. Volsci, ubi se desertos ab iis videre, quorum fiducia rebellaverant, relictis castris, moenibus Satrici se includunt: quos primo Camillus vallo circumdare, et aggere atque operibus oppugnare est adortus. Quae postquam nulla eruptione impediri videt; minus esse animi ratus in hoste, quam ut in eo tam lentae spei victoriam exspectaret, cohortatus milites, ne, tanquam Veios oppugnantes, in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse: ingenti militum alacritate moenia undique aggressus, scalis oppidum cepit. Volsci abiectis armis sese dediderunt.

Satricum capitur.

Ceterum animus ducis rei maiori, Antio, imminebat: id 9.
caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. Sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collega,

7 *Turba hostium*] *Turba* sexto casu dici, similiterque infr. ix. 23. *Ingens multitudo . . . . semel ipsa turba impediens*, monet Gronov. cf. supr. v. 38.

U. C. 369. A. C. 383. Bellum cum Etruscis Sutrium obsidentibus.

Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem eius (credo, rem Antiatem diuturniorem manere, diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio, auxilium adversus Etruscos petentes, veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes. Eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea loca opposita Etruriae, et velut claustra inde portaeque essent; et illis occupandi ea, quum quid novi molirentur, et Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut, omisso Antio, bellum Etruscum susciperet. Legiones urbanae, quibus Quinctius praefuerat, 8
ei decernuntur. Quanquam expertum exercitum assuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet; nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quinctius Horatiusque successores Valerio in Volscos missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius et Valerius partem oppidi iam captam ab Etruscis invenere; ex parte altera, intersaeptis itineribus, aegre oppidanos vim hostium ab se arcentes. Quum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque, et in praesentia rem inclinatam sustinuit, et spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso exercitu, Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis, quam hostes tenebant, moenia aggredi iubet, non tanta spe, scalis capi urbem posse, quam ut, aversis eo hostibus, et oppidanis iam pugnando fessis laxaretur labor, et ipse spatium intrandi sine certamine moenia haberet. Quod quum simul utrimque factum esset, ancepsque terror Etruscos circumstaret, et moenia summa vi oppugnari, et intra moenia esse hostem viderent; porta se, quae una forte non obsidebatur, trepidi uno agmine eiecere. Magna caedes fugientium et in urbe et per agros est facta. Plures a Furianis intra moenia caesi: Valeriani expeditiores

8 *Legiones urbanae, quibus Quinctius praefuerat*] Quinctius praeerat exercitui ex causariis senioribusque conscripto, supr. 6. Eum traditum esse Camillo, quum alter exercitus e iunioribus validisque a Q. Servilio scriptus praesto esset, non est verisimile. Itaque hic rescribendum videtur, *quibus Q. Servilius praefuerat.* Tamen paullo infra Quinctius, non Servilius, mittitur ad eum exercitum, quem Camillus in Volscis relinquebat. Itaque et aliam permutationem exercituum factam esse necesse est, ita ut Servilius praefuerit exercitui Quinctiano, qui ad urbem retentus sit. Sic nodum hunc solvit I. Fr. Gronovius. Crev. Contra Drakenborchio arridet coniectura Iac. Gronovii, qui causarios fortasse iam convaluisse et seniores non prorsus decrepitos esse, sed, tantummodo, ut emeritos, stipendia nisi gravi reipublicae occasione non facere: *Seniores* enim, ut Niebhr. ii. n. 258, 259. optime animadvertit, non modo ad *praesidium urbis*, sed ad *subita belli* praesto erant. Haud scio an exercitus Servilianus in castris adhuc invigilaret, ne quis motus a Latinis atque Hernicis fieret, et quum subsidiis quam propere ductis Sutrium egeret, melius visum senatui esset, legiones urbanas, quam exercitum Servilianum, in illud opus destinare.

ad persequendos fuere; nec ante noctem, quae conspectum U. C. 369.
ademit, finem caedendi fecere. Sutrio recepto restitutoque A. C. 383.
sociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem ac-
ceptum iam totum Etrusci habebant. Videbatur plus in ea 10.
urbe recipienda laboris fore; non in eo solum, quod tota
hostium erat, sed etiam quod, parte Nepesinorum prodente
civitatem, facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eo- Nepete re-
rum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque, quam cipitur.
implorassent ab Romanis, ipsi praestarent. Unde quum
responsum allatum esset, 'nihil suae potestatis esse, Etru-
'scos moenia custodiasque portarum tenere;' primo popu-
lationibus agri terror est oppidanis admotus: deinde, post-
quam deditionis, quam societatis, fides sanctior erat, fasci-
bus sarmentorum ex agro collatis, ductus ad moenia exer-
citus, completisque fossis scalae admotae, et clamore primo
impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde edictum, ut
arma ponant; parcique iussum inermi. Etrusci pariter
armati atque inermes caesi. Nepesinorum quoque auctores
deditionis securi percussi: innoxiae multitudini redditae
res, oppidumque cum praesidio relictum. Ita, duabus so-
ciis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni
cum magna gloria Romam reduxerunt.

Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitae, quae- A Latinis
situmque, cur per eos annos militem ex instituto non dedis- Hernicis-
sent? Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, que res re-
'nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod petitae.
'suae iuventutis aliqui apud Volscos militaverint. Eos ta-
'men ipsos pravi consilii poenam habere, nec quemquam
'ex his reducem esse. Militis autem non dati causam, ter-
'rorem assiduum a Volscis fuisse, quam pestem adhaeren-
'tem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse.'
9 Quae relata Patribus magis tempus, quam causam, non visa
belli habere.

Insequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. et L. Quin- 11.
ctiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio ite- U. C. 370.
rum tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravior A. C. 382.
domi seditio exorta: bellum a Volscis, adiuncta Latinorum A. Manlio
atque Hernicorum defectione: seditio, unde minime timeri II. etc. Tr.
potuit, a patriciae gentis viro et inclutae famae, M. Manlio Mil.
Capitolino: qui nimius animi, quum alios principes sper- Bellum
neret; uni invideret, eximio simul honoribus atque virtu- Volscum.
tibus, M. Furio; aegre ferebat, 'solum eum in magistrati- M. Manlii
'bus, solum apud exercitus esse; tantum iam eminere, ut pravae mo-
litiones.

9 *Quae relata Patribus*] Hoc responsum relatum Patribus visum quidem est idoneam ac legitimam belli causam praebere: sed ab eo tamen indicendo abstinere suasit tempus parum opportunum. Crev.

U. C. 370. A. C. 382.

'iisdem auspiciis creatos, non pro collegis, sed pro ministris
'habeat: quum interim, si quis vere aestimare velit, a M.
'Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit,
'nisi a se prius Capitolium atque arx servata esset: et ille,
'inter aurum accipiendum et spem pacis solutis animis,
'Gallos aggressus sit; ipse armatos capientesque arcem de-
'pulerit: illius gloriae pars virilis apud omnes milites sit,
'qui simul vicerint; suae victoriae neminem omnium mor-
'talium socium esse.' His opinionibus inflato animo, ad
hoc vitio quoque ingenii vehemens et impotens, postquam
inter Patres non, quantum aequum censebat, excellere suas
opes animadvertit; primus omnium ex Patribus popularis
factus, cum plebeiis magistratibus consilia communicare;
criminando Patres, alliciendo ad se plebem, iam aura, non 1
consilio, ferri, famaeque magnae malle, quam bonae esse:
et, non contentus agrariis legibus, quae materia semper
tribunis plebi seditionum fuisset, fidem moliri coepit: 'acri- 2
ores quippe aeris alieni stimulos esse, qui non egestatem
'modo atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis 3
'corpus liberum territent.' Et erat aeris alieni magna vis,
re damnosissima etiam divitibus, aedificando contracta.
Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum
atque Hernicorum defectione, in speciem causae iactatum,
ut maior potestas quaereretur. Sed nova consilia Manlii
magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Cre- 4
atus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T.
Quinctium Capitolinum.

A. Cornelius Cossus dictator.

12. Dictator, etsi maiorem dimicationem propositam domi,
quam foris, cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum
opus erat, seu victoria triumphoque dictaturae ipsi vires se
additurum ratus, delectu habito, in agrum Pomptinum, quo
a Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non du-
bito, praeter satietatem, tot iam libris assidua bella cum
Volscis gesta legentibus illud quoque succursurum, quod
mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auc-
tores miraculo fuit, unde toties victis Volscis et Aequis 5

Unde Volscis et Aequis toties victis suffecerint milites.

1 *Iam aura, non consilio, ferri*] Iam aura favoris popularis ferri, non consilio et ratione gubernari. Crev.

2 *Fidem moliri*] Labefactare creditarum pecuniarum iura, solutionisque necessitatem. Porro haec optima sane lectio debetur Sigonio. Prius: *Idem moliri.* Crev.

3 *Nervo ac vinculis*] Nervus vinculum ligneum erat, in quod pedes arctabantur. De horum usu in vinciendis debitoribus, qui solvendo non essent, passim fit mentio. cf. infr. 15. viii. 28. Ex leg. XII. Tab. *Aeris confessi rebusque iure iudicatis XXX. dies iusti sunto ... Ni iudicatum facit, secum ducito, vincito, aut nervo aut compedibus XV. pondo ne maiore, at si volet, minore vincito.*

4 *Creandum*] *Seditionis sedandae et rei gerundae causa*, ut in Fragm. Fast. Cap. legitur.

5 *Unde toties victis*] Haec vero bella continua nihil nisi incursiones praedatoriae plerumque erant, et a Livio saepius in maius aucta, saepenumero omnino ficta.

suffecerint milites. Quod quum ab antiquis tacitum praetermissumque sit; cuius tandem ego rei praeter opinionem, quae sua cuique coniectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia subole iuniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quanquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem libero-
6 rum capitum in iis fuisse locis, quae nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certe, (quod inter omnes auctores convenit,) quanquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisae res erant, Volscorum exercitus fuit: ad hoc Latini Herni-
7 cique accesserant, et Circeiensium quidam, et coloni etiam a Velitris Romani. Dictator, castris eo die positis, postero quum auspicato prodisset, hostiaque caesa pacem deum
8 adorasset, laetus ad milites, iam arma ad propositum pugnae signum, sicut edictum erat, luce prima capientes, processit: 'Nostra victoria est, milites,' inquit, 'si quid dii 'vatesque eorum in futurum vident. Itaque, ut decet 'certae spei plenos, et cum imparibus manus conserturos, pilis 'ante pedes positis, gladiis tantum dextras armemus: ne 'procurri quidem ab acie velim, sed obnisos vos stabili 'gradu impetum hostium excipere. Ubi illi vana iniece'rint missilia, et effusi stantibus vobis se intulerint, tum 'micent gladii, et veniat in mentem unicuique, deos esse, 'qui Romanum adiuvent; deos, qui secundis avibus in 'proelium miserint. Tu, T. Quincti, equitem intentus ad 'primum initium moti certaminis teneas: ubi haerere iam 'aciem collato pede videris, tum terrorem equestrem occu'patis alio pavore infer: invectusque ordines pugnantium 'dissipa.' Sic eques, sic pedes, ut praeceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem. Multitudo
9 hostium, nulli rei, praeterquam numero, freta, et oculis utramque metiens aciem, temere proelium iniit, temere omisit: clamore tantum missilibusque telis et primo pug-

U. C. 370.
A. C. 382.

Dictatoris oratio ad milites.

13.
Victi Volsci.

6 *Quae nunc ... servitia Romana*] Quae nunc, quoniam deserta sint, servi Romanorum soli prohibent. Haec conditio rerum Tib. Graccho Italiam peragranti primum commiserationem, deinde vero indignationem movebat, et in causa erat, cur Agrarias suas leges animo conciperet. cf. Plut. in Tib. Gracch. Wachsm. p. 113.

7 *Coloni etiam a Velitris Romani*] Scilicet veteres Volsca origine coloni, qui cum Romanis in unam civitatem coaluerant. Velitrae urbs penitus Volsca, quippe quae tabulam illam unicam, quae Volsca lingua inscripta habetur, in lucem protulerit.

8 *Propositum pugnae signum*] Signum illud erat sagum coccineum, quod supra praetorium, sive tabernaculum imperatoris, expandebatur. Plut. in Fab. Crev.

9 *Nulli rei*] cf. Supr. iv. 37. Noster cum dandi casu nomen *fretus* interdum iunxit.

U. C. 370. A. C. 382. nae impetu ferox, gladios et collatum pedem et vultum
hostis, ardore animi micantem, ferre non potuit. Impulsa
frons prima, et trepidatio subsidiis illata, et suum terrorem
intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque om-
nia, et fluctuanti similis acies erat. Deinde, postquam, ca-
dentibus primis, iam ad se quisque perventuram caedem
cernebat, terga vertunt. Instare Romanus; et, donec ar-
mati confertique abibant, peditum labor in persequendo
fuit: postquam iactari arma passim, fugaque per agros
spargi aciem hostium animadversum est; tum equitum tur-
mae emissae, dato signo, ne, in singulorum morando caede,
spatium ad evadendum interim multitudini darent: satis
esse, missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoque
agmen teneri, dum assequi pedes et iusta caede conficere 1
hostem posset. Fugae sequendique non ante noctem finis
fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum,
praedaque omnis, praeter libera corpora, militi concessa
est. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis
fuit: nec hominum de plebe, ut credi posset mercede mili-
tasse, sed principes quidam iuventutis inventi; manifesta
fides, publica ope Volscos hostes adiutos. Circeiensium
quoque quidam cogniti, et coloni a Velitris: Romamque
omnes missi percunctantibus primoribus Patrum eadem,
quae dictatori, defectionem sui quisque populi, haud per-
plexe indicavere.

14. Dictator exercitum in stativis tenebat, minime dubius,
bellum cum his populis Patres iussuros; quum maior domi
exorta moles coegit acciri Romam eum, gliscente in dies
seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat.
Manliana seditio. Non enim iam orationes modo M. Manlii, sed facta, popu-
laria in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent,
intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis,
iudicatum pecuniae quum duci vidisset, medio foro cum 2
caterva sua accurrit, et manum iniecit: vociferatusque de
superbia Patrum, ac crudelitate feneratorum, et miseriis
plebis, virtutibus eius viri fortunaque: 'Tum vero ego,' in-
quit, 'nequicquam hac dextra Capitolium arcemque ser-
'vaverim, si civem commilitonemque meum, tanquam Gal-
'lis victoribus captum, in servitutem ac vincula duci vi- 3

1 *Iusta caede*] Plena caede, quae non carperet hostem, sed conficeret. CREV.

2 *Iudicatum pecuniae*] Pecuniae creditae, nec solutae, nomine damnatum. Iudicatis autem pecuniae triginta dies dabantur, conquirendae pecuniae causa quam dissolverent. Quibus elapsis, nisi dissolverant, addicebantur creditori. Vid. A. Gell. xx. 1. Quum igitur hic centurio statim duci dicatur, intelligendum est eum non modo iudicatum, sed etiam addictum fuisse. CREV.

3 *In servitutem ac vincula duci*] Addictus creditori debitor sexaginta dies habebatur in vinculis. Ac, nisi interea pactus foret, capite poenas

4 'deam.' Inde rem creditori palam populo solvit, libraque U. C. 370.
et aere liberatum emittit, deos atque homines obtestantem, A. C. 382.
'ut M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanae, gratiam referant.' Acceptus extemplo in tumultuosam turbam et ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico, aliisque deinceps bellis ostentans. 'Se
5 'militantem, se restituentem eversos penates, multiplici iam 'sorte exsoluta, mergentibus semper sortem usuris, obrutum 'fenore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii 'opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi 'devovere corporis vitaeque ac sanguinis quod supersit: 'quodcunque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis 'iuris fuerit, id cum uno homine esse.' His vocibus instincta plebes quum iam unius hominis esset, addita alia
6 commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in Veienti, caput patrimonii, subiecit praeconi: 'Ne quem 'vestrum,' inquit, 'Quirites, donec quicquam in re mea 'supererit, iudicatum addictumve duci patiar.' Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres: inter quos, quum omisso discrimine, vera an vana iaceret, 'thesauros Gallici

dabat, aut trans Tiberim peregre venum ibat. Quin etiam, si plures forent, quibus reus addictus esset, *secare*, si vellent, atque *partiri corpus* addicti sibi hominis permittebat lex duodecim tabularum. Dissecti tamen hoc modo hominis nullum exemplum memoratur. Haec omnia habet A. Gell. loco supra allato. CREV. cf. Gravin. Iur. Civ. XII. Tab. Hugo. Gesch. Des. Röm. Rechts. i. § 149.

4 *Libraque et aere liberatum emittit*] Ex iis quae supra annotavimus, patet magnam in nexos creditoribus fuisse potestatem, nec herili absimilem. Ut igitur liberaretur ille centurio pecuniae iudicatus, mancipationem quandam fieri oportebat, qua suum in debitoris corpus dominium creditor in Manlium transferret, qui eum deinde *emitteret*, sive manumitteret. Optimo autem et plenissimo iure dominium in accipientem transferebatur, quum *per aes et libram* venditio fieret, hoc nimirum ritu. Aderat libripens, qui libram tenebat manu: aderant quinque testes, cives Romani, puberes. Emptor, teste Boet. in Top. Cic. nummum aereum tenens, ita dicebat: Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio, isque mihi emptus est hoc aere aeneaque libra. Deinde aereo nummo percutiebat libram, indeque aes ei dabat, a quo mancipio accipiebat, quasi pretii loco. Haec autem consuetudo inde ducta erat, quod veteres Romani, quum non aes signatum haberent, posteaque etiam quum assibus libralibus uterentur, appendebant aes, non numerabant. CREV.

5 *Multiplici iam sorte*] Quam Anglice *the principal* vocamus, *usuram* vero *the interest*, id quod pro usu pecuniae solvitur: *fenus* autem, quod unico loco, Tac. Ann. vi. 16. *versura* appellatur, hic sortem et usurarum summam complectitur: moris enim erat apud Romanos usuram sorti addere, atque ita debitores aeris alieni summa continuo in maius aucta obruebantur. cf. Niebhr. i. p. 569. 572. Hugo. Civilitisches Magazin. v. p. 180.

6 *Commotioris*] *Commodioris*, quod nonnulli edidere, in textum reponendum censet Stroth. Sed *commotioris* ad Manlium referendum iudicat Doer. tanquam *aliud consilium Manlii commotioris ad omnia turbanda* scriptum esset. Haud scio an sensus huius loci ita exponendus sit, "alia res quae a consilio commotiore et ad omnia turbanda magis apto proveniebat."

U. C. 370. A. C. 382. 'auri occultari a Patribus' iecit: 'nec iam possidendis 'publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publi- 'cam avertant: ea res si palam fiat, exsolvi plebem aere 'alieno posse.' Quae ubi obiecta spes est, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: 7
idem aurum, ex hostibus captum, in paucorum praedam cessisse. Itaque exsequebantur quaerendo, ubi tantae rei furtum occultaretur; differenteque, et tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis, eo versae erant omnium curae: apparebatque, nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionem fore.

15. Dictator in urbem ad citus.

Ita suspensis rebus dictator, accitus ab exercitu, in urbem venit. Postero die senatu habito, quum, satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset, stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorem ad M. Manlium misit: qui, dictatoris iussu vocatus, quum signum suis dedisset, adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, silentio facto, 'Utinam,' inquit, 'mihi Patribusque Romanis 'ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, 'quod ad te attinet eamque rem, quam de te sum quaesi- 'turus, conventurum satis confido. Spem factam a te civitati 'video, fide incolumi ex thesauris Gallicis, quos primores 8
'Patrum occultent, creditum solvi posse. Cui ego rei 'tantum abest ut impedimento sim, ut contra te, M. Manli, 'adhorter, liberes fenore plebem Romanam: et istos, incu- 'bantes publicis thesauris, ex praeda clandestina evolvas. 'Quod nisi facis, sive quod et ipse in parte praedae sis, sive 'quia vanum indicium est, in vincula te duci iubebo, nec 'diutius patiar, a te multitudinem fallaci spe concitari.' Ad ea Manlius, 'nec se fefellisse,' ait, 'non adversus Volscos 'toties hostes, quoties Patribus expediat, nec adversus 'Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, 'sed adversus se ac plebem Romanam, dictatorem creatum 'esse. Iam, omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum

Manlium vocat.

7 *Tributo collationem factam*] cf. Supr. v. 50. Haec minime cum iis quae supra in loc. cit. scripta sunt, convenire quis dixerit, ubi a matronis collatum aurum ad urbem redimendam dicitur: sed res clara est, si Niebuhrio assentiamus, qui hanc tributo collationem factam esse censet, postquam Galli urbe excesserunt, quo magis duplum auri sacri quod ex templis conquisitum erat, Diis redderetur, nec non quo publica aedificia de integro construerentur. 'Hac re quoque plebs magis onerata, quod tributum *temerarium* proximis quindecim annis post urbem a Gallis captam irrogatum est. cf. Festus v. *Tributorum.*

8 *Fide incolumi*] Ita ut creditores nihil ex eo, quod mutuum dedissent, amitterent. Crev. cf. Appian. Fr. 9. Ital. p. 40.

'fieri: iam dictatorem profiteri patrocinium feneratorum U. C. 370.
'adversus plebem: iam sibi ex favore multitudinis crimen A. C. 382.
'et perniciem quaeri. Offendit,' inquit, 'te, A. Corneli,
'vosque, Patres conscripti, circumfusa turba lateri meo?
9 'Quin eam diducitis a me singuli vestris beneficiis, interce-
'dendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo
'iudicatos addictosque duci, ex eo, quod affluit opibus
'vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego
1 'vos, de vestro impendatis, hortor? Sortem aliquam ferte;
'de capite deducite, quod usuris pernumeratum est: iam
'nihilo mea turba, quam ullius, conspectior erit. At enim,
'quid ita solus ego civium curam ago? Nihilo magis, quod
'respondeam, habeo, quam si quaeras, quid ita solus Capi-
'tolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam
'potui, opem tuli, et nunc singulis feram. Nam quod ad
'thesauros Gallicos attinet, rem, suapte natura facilem,
'difficilem interrogatio facit. Cur enim quaeritis, quod scitis?
'cur, quod in sinu vestro est, excuti iubetis potius, quam po-
'natis, nisi aliqua fraus subest? Quo magis argui praestigias
2 'iubetis vestras, eo plus vereor, ne abstuleritis observantibus
'etiam oculos. Itaque non ego, vobis ut indicem praedas
'vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.'
3 Quum mittere ambages dictator iuberet, et aut peragere 16.
verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso
4 crimine senatus, oblataeque vani furti invidiae; negantem,
arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci iussit.
Arreptus a viatore, 'Iupiter,' inquit, 'optime maxime,
'Iunoque Regina, ac Minerva, ceterique dii deaeque, qui
'Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac
'praesidem sinitis vexari ab inimicis? Haec dextra, qua
'Gallos fudi a delubris vestris, iam in vinculis et catenis

9 *Intercedendo*] sc. Creditoribus spondendo, fideiubendo. cf. Cic. Phil. ii. 45.

1 *Sortem aliquam ferte*] *Aliam* plur. edd. Utriusque lectionis sensus redit fere eodem. *Aliquam ferte*, scilicet sortis partem aliquam tanquam solutam auferte, tollite, deducendo nempe de capite id quod pernumeratum est, *ferre* enim pro *auferre* sexcenties. *Aliam*, sc. novam sortis rationem proponite, eo nempe, quod pernumeratum est, de capite deducto. Doer. Mihi quidem videtur *sortem aliquam ferte* idem intelligere, quod *sortem aliquam proponite*, sc. qua *summa* pecuniae debitae stet, neque continuo crescat: tanquam si Anglice dicamus, *fix the sum of the principal due to you, and be content with simple interest.*

2 *Ne abstuleritis observantibus etiam oculos*] Ne tanta arte furta vestra occultetis, ut fallatis oculos etiam eorum, qui rem diligentius observare velint. *Auferre oculos* proprie dicitur de praestigiatoribus, qui fallunt oculos spectantium. Bene igitur hoc verbo utitur Livius, quum supra praestigiarum mentionem fecerit. Crev. cf. Quinct. xii. 1.

3 *Peragere verum indicium*] Absolvere coeptum indicium, idque verum probare. Crev.

4 *Oblataeque vani furti invidiae*] Et vocati in invidiam senatus, vana et nullis argumentis nixa furti criminatione. Crev.

U. C. 370. A. C. 382.

'erit?' Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant:
sed invicta sibi quaedam patientissima iusti imperii civitas 5
fecerat: nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut
ipsa plebs, attollere oculos aut hiscere audebant. Coniecto
in carcerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis
vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam pro- 6
misisse, obversatamque vestibulo carceris maestam turbam.
Dictator de Volscis triumphavit: invidiaeque magis triumphus, quam gloriae, fuit. Quippe domi, non militiae, partum eum; actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum defuisse tantum superbiae, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Iamque haud procul seditione res erat: cuius leniendae causa, postulante nullo, largitor voluntarius
repente senatus factus, Satricum coloniam duo millia civium 7
Romanorum deduci iussit: bina iugera et semisses agri 8
assignati. Quod quum et parvum et paucis datum, et mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur seditio. Et iam magis insignis et sordibus et facie reorum turba Manliana erat, amotusque post triumphum abdicatione dictaturae terror et linguam et animos liberaverat hominum.

Manlius in carcerem missus.

17. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, 'quod defensores suos 'semper in praecipitem locum favore tollat, deinde in ipso 'discrimine periculi destituat. Sic Sp. Cassium, in agros 'plebem vocantem, sic Sp. Maelium, ab ore civium famem 'suis impensis propulsantem, oppressos; sic M. Manlium, 'mersam et obrutam fenore partem civitatis in libertatem ac 'lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare plebem 'populares suos, ut iugulentur. Hoccine patiendum fuisse, 'si ad nutum dictatoris non responderit vir consularis? 'Fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse, quod

Querelae ad multitudinem de prodito Manlio.

5 *Invicta sibi quaedam ... fecerat*] Ita verebatur quaedam imperia, ut eorum vim sibi ipsa invictam faceret. CREV.

6 *Barbam promisisse*] Credidit ergo Livius iam tum in usu apud Romanos fuisse, ut barbam raderent. Tamen Plin. H. N. vii. 59. affirmat, auctore Varrone, tonsores in Italiam ex Sicilia venisse anno demum U. C. 454. (qui ex calculo Catoniano est 452.) id est, annis amplius octoginta post coniectum in carcerem Manlium: antea intonsos fuisse Romanos. Atque id astruit Varro, de Re Rust. ii. 11. ex antiquorum statuis, *quod pleraeque*, inquit, *habent capillum et barbam magnam.* Non radebant quidem barbam veteres Romani, teste ipso Livio, supr. v. 41. sed tamen eam attondere aliquatenus et componere soliti erant; in luctu neglectam promissamque fluere sinebant. Vid. supr. ii. 23. CREV. Livius, quum nihil aliud dicendum esset, nisi *magnam partem plebis vestem mutasse*, hoc ut magis copiose ac vivide dicat, quum vel ipse, vel certe lectores maestitiae veterum ritus nescirent, ex more sui temporis addit, *multos mortales capillum ac barbam promisisse.* STROTH.

7 *Coloniam*] Huic coloniae agrum Pomptinum assignatum fuisse existimat Niebhr. ii. n. 1288.

8 *Bina iugera et semisses*] *Semisses* dimidiam partem iugeri ut supr. 24. *septunces*, sc. *septem duodecimas partes iugeri.*

'tum responderet: cui servo unquam mendacii poenam U. C. 370.
'vincula fuisse? Non obversatam esse memoriam noctis A. C. 382.
'illius, quae paene ultima atque aeterna nomini Romano
9 'fuerit? non speciem agminis Gallorum, per Tarpeiam 'rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum 'armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso paene Iove
1 'erepto ex hostium manibus, vidissent? Selibrisne farris 'gratiam servatori patriae relatam? et quem prope coelestem, 'cognomine certe Capitolino Iovi parem, fecerint, eum pati 'vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio 'ducere animam? Adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, 'nullam opem in tam multis uni esse?' Iam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carcerem
2 minabantur: quum remisso, quod erepturi erant, ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur: quo facto non seditio finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis et Hernicis, simul colonis Circeiensibus et a Velitris, purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repetentibus, Manlius e carcere educitur.
3 ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita: tristiora colonis, quod cives Romani patriae oppugnandae nefanda consilia inissent. Non negatum itaque
4 tantum de captivis; sed, in quo ab sociis tamen temperaverant, denuntiatum senatus verbis, facesserent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis ius, externo, non civi, comparatum, tegeret.

Recrudescente Manliana seditione, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex 18.
5 Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quinctius Cincinnatus secundum. Cuius principio anni et Patribus et plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non avocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fenoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur, quum pars

U. C. 371. A. C. 381. Ser. Cornelio III. etc. Tr. Mil.

9 *Tarpeiam rupem*] Saxum Capitolini montis, cui nomen a Tarpeia virgine, quae ibi sepulta erat. Vid. Plut. in Rom. C. xvii.

1 *Selibrisne farris*] Hac de re, cf. supr. iv. 15. v. 47.

2 *Remisso*] *Remisso* hic eadem forma dictum est, qua *palam facto* supr. i. 41. deinde pro voce *quod*, *id quod* in plur. edd. occurrit, quam ut Livio familiarissimam locutionem pro simplici *quod* Drak. et Bekker probant.

3 *Suis legibus*] Nimirum si Romanis legibus in eos animadverteretur, poenas defectionis suae capite dedissent: contra si legibus suorum civium, tantummodo supplicium, quod suo non communi consilio rem gesserant, sc. iniussu civium suorum contra Romanos pugnaverant, meriti essent.

4 *In quo ab sociis*] sc. In quo tempore sive consilio: nimirum quamvis ab sociis temperaverant, denunciatum tamen iis, facesserent ex urbe.

5 *Maluginensis tertium*] *Iterum* Burghesius ex Fragm. Fast. Capit. reponendum censet, qui *Publium* an. 365. U. C. loco *Servii* legit.

U. C. 371.
A. C. 381.

utraque acrior aliquanto coorta esset, in propinquum certamen aderat et Manlius. Advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agitat, plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: spiritus dabat, quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Maelio Cincinnatus Quinctius fecisset; et vinculorum suorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque iam per se accensos incitabat plebis animos: 'Quo-

Oratio seditiosa Manlii.

'usque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne bel-
'luas quidem ignorare voluit? numerate saltem, quot ipsi 6
'sitis, quot adversarios habeatis. Si singuli singulos aggres-
'suri essetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam
'illos pro dominatione, certaturos. Quot enim clientes 7
'circa singulos fuistis patronos, tot nunc adversus unum 'hostem eritis. Ostendite modo bellum; pacem habebitis. 'Videant vos paratos ad vim; ius ipsi remittent. Auden-'dum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. 'Quousque me circumspectabitis? Ego quidem nulli vestrum 'deero: ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindex vester, 'ubi visum inimicis est, nullus repente fui: et vidistis in 'vincula duci universi eum, qui a singulis vobis vincula 'depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? 'an exitum Cassii Maeliique exspectem? Bene facitis, 'quod abominamini: dii prohibebunt haec: sed nunquam 'propter me de coelo descendent. Vobis dent mentem, 'oportet, ut prohibeatis: sicut mihi dederunt armato toga-'toque, ut vos a barbaris hostibus, a superbis defenderem 'civibus. Tam parvus animus tanti populi est, ut semper
'vobis auxilium adversus inimicos satis sit? nec ullum, 8
'nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adversus 'Patres noritis? Nec hoc natura insitum vobis est, sed usu 'possidemini. Cur enim adversus externos tantum animo-'rum geritis, ut imperare illis aequum censeatis? quia con-'suestis cum iis pro imperio certare, adversus hos tentare

6 *Numerate saltem*] cf. Xen. Hell. iii. 3. ubi Cinadon Lacedaemonium quendam alloquitur, et quoti Spartiates in foro sint, numerare admonet.

7 *Quot enim*] Supplenda forsan haec verba: "sed longe alia vobis dimicandi conditio proposita est. Quot enim . . . ." Hoc loco Livius incuria quadam de plebe tanquam in clientela patrum descripta loquitur, ob hanc fere causam, quod legibus XII. Tab. clientes in tribus cum plebeiis ordinati essent, et quod *plebs urbana* sui temporis, quae libertos et id genus civium continebat, plerumque iurare *in verba patroni addicta* esset. Niebhr. i. p. 575.

8 *Auxilium*] sc. Tribunorum, qui, *quatenus*, non autem *quo minus* imperaretur plebeiis, fines auxilio suo terminabant.

'magis, quam tueri, libertatem. Tamen qualescunque 'duces habuistis, qualescunque ipsi fuistis, omnia adhuc, 'quantacunque petistis, obtinuistis seu vi, seu fortuna vestra. 'Tempus est, etiam maiora conari. Experimini modo et 'vestram felicitatem, et me, ut spero, feliciter expertum: 'minore negotio, qui imperet Patribus, imponetis, quam, 'qui resisterent imperantibus, imposuistis. Solo aequandae 'sunt dictaturae consulatusque, ut caput attollere Romana 'plebes possit. Proinde adeste, prohibete ius de pecuniis 'dici. Ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura 'mea et fides nomen induit. Vos si quo insigni magis im'perii honorisve nomine vestrum appellabitis ducem, eo ute'mini potentiore ad obtinenda ea, quae vultis.' Inde de regno agendi ortum initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint, sat planum traditur.

U. C. 371.
A. C. 381.

19.

Senatus de coercendo Manlio agitat.

9 At in parte altera senatus de secessione in domum privatam plebis, forte etiam in arce positam, et imminenti
1 mole libertati, agitat. Magna pars vociferantur, 'Servilio 'Ahala opus esse, qui non in vincula duci iubendo irritet 'publicum hostem, sed unius iactura civis finiat intesti'num bellum.' Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eandem habentem, 'Ut videant magistratus, ne 'quid ex perniciosis consiliis M. Manlii respublica detri'menti capiat.' Tum tribuni consulari potestate, tribuni-
2 que plebi (nam et, quia eundem et suae potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. Quum praeter vim et caedem nihil cuiquam occurreret,
3 eam autem ingentis dimicationis fore appareret; tum M. Maenius et Q. Publilius tribuni plebis, 'Quid Patrum et 'plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum 'pestiferum civem debet? Quid cum plebe aggredimur 'eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis 'ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in ani'mo est. Nihil minus populare quam regnum est. Simul 'multitudo illa non secum certari viderint, et ex advocatis 'iudices facti erunt, et accusatores de plebe, patricium reum 'intuebuntur, et regni crimen in medio: nulli magis, quam 'libertati, favebunt, suae.'

9 *Secessione*] Haec est invidiosa et atrox appellatio, quae defectionem notat, et rupta debita legibus et magistratibus obsequii iura. Crev.

1 *Servilio Ahala*] cf. Supr. iv. 14.

2 *Nam et, quia eundem*] sc. Nam et tribuni plebis dediderant se auctoritati patrum, quia cernebant eundem finem et suae potestatis fore, quem libertatis omnium. Periz.

3 *M. Maenius*] Pro *Maenius* vocem *Menenius*, quae in plur. codd. invenitur, reponendam censet Niebhr. ii. n. 1334. Utriusque nomina Maenii et Publilii coniectura Sigonii nituntur. cf. supr. iv. 53.

U. C. 371.
A. C. 381.

20.

Manlio dies dicitur a Tr. Pl.

Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt. Quod ubi
est factum, primo commota plebs est, utique postquam sor-
didatum reum viderunt; nec cum eo non modo Patrum
quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremo
ne fratres quidem A. et T. Manlios: quod ad eum diem
nunquam usu venisset, ut in tanto discrimine non et prox-
imi vestem mutarent. Ap. Claudio in vincula ducto, C.
Claudium inimicum Claudiamque omnem gentem sordida-
tam fuisse. Consensu opprimi popularem virum, quod pri-
mus a Patribus ad plebem defecisset. Quum dies venit,
quae, praeter coetus multitudinis seditiosasque voces, et
largitionem et fallax indicium, pertinentia proprie ad regni
crimen ab accusatoribus obiecta sint reo, apud neminem
auctorem invenio: nec dubito haud parva fuisse, quum
damnandi mora plebi non in causa, sed in loco, fuerit. Il- 4
lud notandum videtur, ut sciant homines, quae et quanta
decora foeda cupiditas regni non ingrata solum, sed invisa 5
etiam, reddiderit. Homines prope quadringentos produx-
isse dicitur, quibus sine fenore expensas pecunias tulisset, 6
quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. Ad
haec, decora quoque belli non commemorasse tantum, sed 7
protulisse etiam conspicienda; spolia hostium caesorum ad
triginta: dona imperatorum ad quadraginta: in quibus in-
signes duas murales coronas, civicas octo. Ad haec serva- 8
tos ex hostibus cives produxisse; inter quos C. Servilium 9
magistrum equitum absentem nominatum. Et quum ea
quoque, quae bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione
etiam magnifica, facta dictis aequando, memorasset, nudasse

4 *Loco*] Quoniam ex Campo Martio conspectus Capitolii dabatur, ut infr. memoratur.

5 *Non ingrata solum . . . reddiderit*] Non solum fructu gratiae iis debitae privaverit. *Ingratum* hic sumitur παθητικῶς pro eo cui gratia non persolvitur. Crev.

6 *Expensas pecunias tulisset*] Pecuniam dedisset. *Expensum ferre* est in tabulas accepti et expensi referre, quasi datum ac solutum: sive, ut habet Ascon. in III^am^ contra Verrem, scribere se pecuniam dedisse. Sumitur simpliciter pro *solvere, dare pecuniam*. Crev.

7 *Decora quoque belli*] De his Manlii decoribus agit quoque Plinius, H. N. vii. 28. In quibusdam dissentit a Livio, et quaedam addit, quae nosse operae pretium sit. "Ante decimum septimum annum," inquit, "bina ceperat spolia. Primus omnium eques coronam muralem acceperat, VI. civicas, XXXVII. dona: XXIII. cicatrices adverso corpore exceperat: P. Servilium magistrum equitum servaverat, ipse vulneratus humerum ac femur." Crev.

8 *Murales coronas*] *Muralis* erat *corona*, qua donabatur ab imperatore, qui primus murum subiisset, inque oppidum hostium per vim ascendisset. Idcirco quasi muri pinnis decorata erat. Fieri ex auro solebat. *Civica corona* appellabatur, quam civis civi, a quo servatus erat in proelio, testem vitae salutisque perceptae dabat. Ea fiebat e fronde querna, vel ilignea. Vid. A. Gell. v. 6. et Plin. H. N. xvi. 4. Crev.

9 *C. Servilium magistrum equitum*] Qui magister equitum fuerat, Camillo dictatore, sexto ante anno. Vid. supr. 2. Plinius H. N. vii. 29. eum vocat *P. Servilium*. Crev.

pectus insigne cicatricibus bello acceptis; et identidem, U. C. 371.
Capitolium spectans, Iovem deosque alios devocasse ad A. C. 381.
auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut, quam
mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem po-
puli Romani dedissent, eam populo Romano in suo dis-
crimine darent: et orasse singulos universosque, ut Capi-
tolium atque arcem intuentes, ut ad deos immortales versi,
1 de se iudicarent. In campo Martio quum centuriatim po-
pulus citaretur, et reus, ad Capitolium manus tendens, ab
hominibus ad deos preces avertisset; apparuit tribunis, nisi
oculos quoque hominum liberassent ab tanti memoria de-
2 coris, nunquam fore in praeoccupatis beneficio animis vero
crimini locum. Ita prodicta die, in Poetelinum lucum ex-
tra portam Nomentanam, unde conspectus in Capitolium
3 non esset, concilium populi indictum est. Ibi crimen va- Damnatur.
luit, et obstinatis animis triste iudicium, invisumque etiam
4 iudicibus, factum. Sunt qui per duumviros, qui de per-
duellione anquirerent, creatos, auctores sint damnatum.
5 Tribuni de saxo Tarpeio deiecerunt: locusque idem in uno
homine et eximiae gloriae monumentum et poenae ultimae
fuit. Adiectae mortuo notae sunt: publica una; quod,
6 quum domus eius fuisset, ubi nunc aedes atque officina
Monetae est, latum ad populum est, ne quis patricius in
arce aut Capitolio habitaret: gentilicia altera; quod gentis
7 Manliae decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius
8 vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate
natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam peri-
culum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes,
desiderium eius tenuit. Pestilentia etiam brevi consecuta,

1 *Centuriatim*] Iudicium perduellionis centuriatis comitiis exercebatur. Aliud exemplum exstat apud nostrum, infr. xliii. 16. In Tab. XII. legitur "De capite civis nisi per maximum comitiatum ne ferunto."

2 *In praeoccupatis beneficio animis*] cf. P. Scipionis Africani verba infr. xxxviii. 52. Dion. Exc. Vat. xii. 28. Plut. Cam. 36.

3 *Concilium populi*] sc. Populi curiatim convocati in esculeto quodam haud procul porta Nomentana: centuriae enim non nisi Martis campo, vel acie procincta conveniebant. Niebhr. i. p. 418. 473. cf. n. 1337.

4 *Per duumviros*] sc. Parricidii: sed apud Zonar. vii. 24. Camillum quartum dictatorem creatum esse legimus; et Q. Servilium magistrum equitum supr. a Livio, tanquam absentem cum dictatore memoratum esse censet Niebhr. ii. n. 1335.

5 *Tribuni de saxo Tarpeio*] Ii enim hoc munere more maiorum fungebantur. Niebhr. ii. n. 372. A. Gell. xvii. 21.

6 *Aedes .... Monetae*] In qua nummi cudebantur. De aedificatione huius aedis, cf. infr. vii. 28.

7 *Ne quis deinde M. Manlius*] Similiter apud Claudiam gentem nomen *Lucius* prohibitum est, quod duo *Lucii* Claudii crimine manifesto reipublicae poenas dedissent.

8 *Hunc exitum*] Narrationem huius rei longe aliam ap. Dion. Fragm. XXXI Reim. habemus: qui Manlium Capitolium occupasse scribit, atque servos in libertatem invitasse: quos dum benigne excipiebat, unum ex iis, ethero simulato in eum impetum fecisse, et de rupe Tarpeia praecipitem deiecisse.

U. C. 371. A. C. 381. nullis occurrentibus tantae cladis causis, ex Manliano supplicio magnae parti videri orta: violatum Capitolium esse sanguine servatoris: nec diis cordi fuisse poenam eius oblatam prope oculis suis, a quo sua templa erepta e manibus hostium essent.

21. Pestilentiam inopia frugum, et vulgatam utriusque mali

U. C. 372. A. C. 380. L. Valerio IV. etc. Tr. Mil.

famam anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Aemilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Hostes novi, praeter Volscos, velut sorte quadam prope in aeternum exercendo Romano

Novi hostes Lanuvini.

militi datos, Circeiosque et Velitras colonias iam diu molientes defectionem, et suspectum Latium, Lanuvini etiam, quae fidelissima urbs fuerat, subito exorti. Id Patres rati contemptu accidere, quod Veliternis civibus suis tam diu impunita defectio esset, decreverunt, ut primo quoque tem-

Nepete colonia.

pore ad populum ferretur de bello iis indicendo: ad quam
militiam quo paratior plebes esset, quinqueviros Pomptino 9
agro dividendo, et triumviros Nepete coloniae deducendae creaverunt. Tum, ut bellum iuberent, latum ad populum
est: et, nequicquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes 1
tribus bellum iusserunt. Apparatum eo anno bellum est; exercitus propter pestilentiam non eductus. Eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; et magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato, ut fit, periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne, soli crimini subiecti, piacula irae Romanorum dederentur, avertissent colonias a consiliis pacis. Neque in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut praedatum in agrum Romanum exirent. Haec nova iniuria exturbavit omnem spem pacis. De Praenestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta: arguentibusque eos Tusculanis, et Gabinis, et Lavicanis, quorum in fines incursatum erat, ita placide ab senatu responsum est, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret.

22. Insequenti anno Sp. et L. Papirii, novi tribuni militum

U. C. 373. A. C. 379.

consulari potestate, Velitras legiones duxere; quattuor col-
legis, Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. Servilio, Ser. 2

9 *Pomptino agro dividendo*] Hoc id ipsum fuit quod a tribunis efflagitatum supr. 5. non, nisi colonia Satricum deducta, supr. 16. tuto effici potuit.

1 *Omnes tribus*] cf. Supr. iv. 30. ubi omnes *centuriae* bellum iussere. Unde apparet, si modo Livius accurata loquendi forma usus est, arbitrium pacis et belli iam tribubus permissum esse, ita scilicet ut *senatus censeret*, *tribus* bellum *iuberent*.

2 *Maluginense quartum*] *Tertium* Burghesius e Fragm. Fast. Capit.: idem pro *Servio Sulpicio*, *Caium Sulpicium* Camerinum legendum censet.

U. C. 373. A. C. 379. Sp. et L. Papiriis, etc. Tr. Mil.

Sulpicio, L. Aemilio quartum, tribunis ad praesidium urbis, et si qui ex Etruria novi motus nuntiarentur, (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversus maiora paene auxilia Praenestinorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo proelio pugnatum est; ita ut propinquitas urbis hosti et causa maturioris fugae, et unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinuere; quia et anceps erat, nec in perniciem coloniae pugnandum censebant. Literae Romam ad senatum cum victoriae nuntiis, acriores in Praenestinum, quam in Veliternum hostem, missae. Itaque ex senatusconsulto populique iussu bellum Praenestinis indictum: qui, coniuncti Volscis, anno insequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter a colonis defensam, vi expugnarunt, foedeque in captis exercuere victoriam. Eam rem aegre passi Romani, M. Furium Camillum septimum tribunum militum creavere. Additi collegae A. et L. Postumii Regillenses, ac L. Furius, cum L. Lucretio et M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum.

Veliterni victi.

Praenestinis bellum indictum.

U. C. 374. A. C. 378. M. Furio Camillo VII. etc. Tr. Mil.

Bellum Volscum.

3 Adiutor ex tribunis sorte L. Furius datur; non tam e republica, quam ut collegae materia ad omnem laudem esset; et publice, quod rem temeritate eius prolapsam restituit; et privatim, quod ex errore gratiam potius eius sibi, quam suam gloriam, petiit. Exactae iam aetatis Camillus erat, comitiisque iurare parato in verba excusandae valetudini solita consensus populi restiterat: sed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, virebatque integris sensibus, et civiles iam res haud magnopere obeuntem bella excitabant.

4 Quattuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posterum diem, ad Satricum profectus. Ibi cum expugnatores coloniae haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum praestabant, opperiebantur. Postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi, quin periculum summae rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse. Idem ardor et in Romano 23.

3 *Non tam e republica, quam ut*] Particula *ut* eventus designatur, non consilium: quod hic nullum esse potest, quum sorte res decreta sit. Crev. cf. Cic. pro Mil. 13. *Clodius seges et materia gloriae Milonis.*

4 *Quattuor legionibus quaternum*] Numerum hunc *quattuor legionum* pro ficto habet Niebhr. ii. n. 1291. Iam vero quaterna millia hominum in legionibus haud dubie scribebantur, eo quod viginti quinque tribus essent, unde eveniebat ut cuiusque legionis 150 centuriae 3750 milites continerent, centuriae enim singulae 25 milites habebant, atque ita additis 150 centurionibus et 75 vexillariis, singulae legiones 3975 milites haberent. Haud scio an quattuor legiones idem quod duo exercitus consulares velint, atque ex hoc tempore exercitus consularis duas legiones semper continuerit. cf. infr. vii. 5. viii. 9. ix. 30.

U. C. 374
A. C. 378.

exercitu erat, et in altero duce: nec praesentis dimicationis fortunam ulla res, praeterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur: qui occasionem iuvandarum ratione virium trahendo bello quaerebat. Eo magis hostis instare; nec iam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, et vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare.

L. Furii temeritas.

Id aegre patiebatur Romanus miles; multo aegrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum aetate et ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. Hic per se iam milites incitatos insuper instigabat elevando, qua una poterat, aetate auctoritatem collegae: 'Iuvenibus 'bella data,' dictitans, 'et cum corporibus vigere et deflo'rescere animos; cunctatorem ex acerrimo bellatore fac'tum; et, qui adveniens castra urbesque primo impetu ra'pere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: 'quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus 'sperantem? quam occasionem, quod tempus, quem insidiis 'instruendis locum? Frigere ac torpere senis consilia. Sed 'Camillo quum vitae satis, tum gloriae esse. Quid attinere, 'cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse 'deceat, pati consenescere vires?' His sermonibus tota in se averterat castra: et, quum omnibus locis posceretur pugna, 'Sustinere,' inquit, 'M. Furi, non possumus impetum mili'tum: et hostis, cuius animos cunctando auximus, iam 'minime toleranda superbia insultat. Cede unus omnibus, 'et patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas.'

Camilli moderatio.

Ad ea Camillus: 'Quae bella suo unius auspicio gesta ad eam 'diem essent, negare in iis neque se, neque populum Ro'manum, aut consilii sui, aut fortunae poenituisse: nunc 'scire, se collegam habere iure imperioque parem, vigore 'aetatis praestantem. Itaque se, quod ad exercitum atti'neat, regere consuesse, non regi: collegae imperium se 'non posse impedire. Diis bene iuvantibus ageret, quod e 'republica duceret. Aetati suae se veniam etiam petere, 'ne in prima acie esset: quae senis munia in bello sint, iis 'se non defuturum. Id a diis immortalibus precari, ne qui 'casus suum consilium laudabile efficiat.'

Pugna cum Volseis.

Nec ab hominibus salutaris sententia, nec a diis tam piae preces auditae sunt. Primam aciem auctor pugnae instruit, subsidia Camillus firmat, validamque stationem pro castris opponit: ipse edito loco spectator intentus in eventum alieni consilii constitit. 5

24. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu, pedem retulit. Lenis ab tergo clivus erat inter aciem

5 *Intentus in eventum*] *In eventu* tantum non omnes edd., quod non ad *intentus*, sed ad *spectator* referendum esse censet Drakenborch.

et castra: et, quod multitudo suppeditabat, aliquot validas U. C. 374.
cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quae A. C. 378.
inter commissum iam certamen, ubi vallo appropinquasset
hostis, erumperent. Romanus, cedentem hostem effuse Primo Romanis inprospera.
6 sequendo in locum iniquum pertractus, opportunus huic
7 eruptioni fuit. Versus itaque in victorem terror et novo
hoste, et supina valle Romanam inclinavit aciem. Instant
Volsci recentes, qui e castris impetum fecerant; integrant
et illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Iam non
recipiebat se Romanus miles; sed, immemor recentis
ferociae veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso
cursu castra repetebat: quum Camillus, subiectus a circumstantibus in equum, et raptim subsidiis oppositis, 'Haec est,'
inquit, 'milites, pugna, quam poposcistis? Quis homo, quis
8 'deus est, quem accusare possitis? Vestra illa temeritas,
'vestra ignavia haec est. Secuti alium ducem, sequimini
'nunc Camillum; et, quod ductu meo soletis, vincite.
'Quid vallum et castra spectatis? neminem vestrum illa,
'nisi victorem, receptura sunt.' Pudor primo tenuit effusos:
inde, ut circumagi signa, obvertique aciem viderunt in
hostem, et dux, praeterquam quod tot insignis triumphis,
etiam aetate venerabilis, inter prima signa, ubi plurimus
labor periculumque erat, se offerebat, increpare singuli se
quisque et alios, et adhortatio in vicem totam alacri clamore
pervasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed,
missus a collega restituente peditum aciem ad equites, non
castigando, (ad quam rem leviorem auctorem eum culpae
societas fecerat) sed, ab imperio totus ad preces versus,
9 orare singulos universosque, 'ut se, reum fortunae eius diei,
'crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega,
'temeritatis me omnium potius socium, quam unius pru-
'dentiae, dedi. Camillus in utraque vestra fortuna suam
'gloriam videt: ego, ni restituitur pugna, (quod miserrimum
'est) fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam.'
1 Optimum visum est, in fluctuantem aciem tradi equos, et

6 *Opportunus huic eruptioni fuit*] Commodam adversus se occasionem erumpentibus hostibus patefecit. Cr.

7 *Et novo hoste, et supina valle*] Tum novo hoste subito e castris erumpente, tum ipsa iniquitate loci, Romanos premente, in vallem quae ab tergo erat retrocedentes. Supra: *locus ab tergo clivus erat inter aciem*. sc. Volscorum, *et castra*. Ex illo clivo pelluntur Romani. *Supina valle* est, ut iam monuimus ad iv. 46. quibus est a tergo, qui ex tumulo in vallem retrocedunt. Crev.

8 *Vestra illa temeritas, vestra ignavia haec est*] Nota voculas *illa*, quae praeteritum tempus; *haec*, quae praesens indicat. Vestra temeritas fuit, quum pugnam inconsulte lacessistis: vestra nunc ignavia est, quum fugatis. Crev.

9 *Reum*] Qui praestare deberet fortunam eius diei. *Reus* saepe est, quem Angli vocamus *responsible*. Graece *ὑπεύθυνος*. cf. Infr. ix. 9.

1 *In fluctuantem aciem*] *Inter fluctuantem aciem* Gronov., sc. dum fluctuat acies Romana, equos calonibus

U. C. 374. A. C. 378.

pedestri pugna invadere hostem. Eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias vident: nihil, neque apud duces, neque apud milites, remittitur a summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enisae opem: et Volsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi, magna pars et in ipso certamine, et post in fuga caesi: ceteri in castris, quae capta eodem 2
impetu sunt; plures tamen capti, quam occisi.

Victi Volsci.

25. Ubi in recensendis captivis quum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur, percunctantibusque fassi, publico consilio se militasse. Cuius tam vicini belli metu Camillus motus, 'extemplo se Romam 'captivos ducturum,' ait, 'ne Patres ignari sint, Tusculanos 'ab societate descisse: castris exercituique interim, si 'videatur, praesit collega.' Documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus praeferret. Nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam eius videbatur, qua data in tam praecipitem casum respublica esset; et quum in exercitu, tum Romae constans omnium fama erat, quum varia fortuna in Volscis gesta res esset, adversae pugnae fugaeque in L. Furio culpam, secundae decus omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum captivis, quum bello persequendos Tusculanos Patres censuissent, Camilloque id bellum mandassent; adiutorem sibi ad eam rem unum petit: permissoque, ut ex collegis optaret, quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit. Qua moderatione animi quum collegae levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum: pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis non demigratum ex propinquis itineri locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis, togati obviam frequentes imperatoribus processere: commeatus exercitui comiter in castra ex urbe et ex agris devehitur. Camillus, castris ante portas positis, eademne forma pacis, quae in agris ostentaretur, etiam intra moenia esset, scire cupiens; ingressus urbem, ubi patentes ianuas, et tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, et ludos literarum strepere discentium vocibus, ac repletas semitas, inter vulgus aliud, puerorum et mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque suorum usuum causae ferrent: nihil usquam, non pavidis modo, sed ne mirantibus quidem simile; circumspiciebat omnia, in-

Bellum Tusculanis indictum.

A Tusculanis pace constanti propulsatum.

tradi atque equites pro antesignanis pedestri pugna rem conari restituere. *In fluctuanti acie* fortasse rescribendum censet Doer.

2 *Caesi*] Hanc victoriam et sequentem de Tusculanis narrationem inter falsas Camilli laudes reiiciendam censet Niebhr. ii. p. 586.

3 quirens oculis, ubinam bellum fuisset. Adeo nec amotae U. C. 374.
rei usquam, nec oblatae ad tempus vestigium ullum erat: A. C. 378.
sed ita omnia constanti tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri posset. Victus igitur patientia hostium, 26.
senatum eorum vocari iussit. 'Soli adhuc,' inquit, 'Tusculani, vera arma verasque vires, quibus ab ira Romanorum 'vestra tutaremini, invenistis. Ite Romam ad senatum: 'aestimabunt Patres, utrum plus ante poenae, an nunc 'veniae meriti sitis. Non praecipiam gratiam publici 'beneficii. Deprecandi potestatem a me habueritis: pre'cibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.' Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paullo ante fidelium sociorum maestus in vestibulo curiae est conspectus, moti extemplo Patres, vocari eos iam tum hospitaliter magis, quam hostiliter, iussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: 'Quibus bellum indixistis, intulistisque, 'Patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo 'curiae vestrae, ita armati paratique obviam imperatoribus 'legionibusque vestris processimus. Hic noster, hic plebis 'nostrae habitus fuit, eritque semper, nisi si quando a vobis, 'proque vobis, arma acceperimus. Gratias agimus et ducibus 'vestris et exercitibus, quod oculis magis, quam auribus, 'crediderunt; et, ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem 'fecerunt. Pacem, quam nos praestitimus, eam a vobis 'petimus: bellum eo, sicubi est, avertatis, precamur. In 'nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum 'est, inermes experiemur. Haec mens nostra est; dii 'immortales faciant, tam felix, quam pia. Quod ad crimina 'attinet, quibus moti bellum indixistis; etsi revicta rebus 'verbis confutare nihil attinet; tamen, etiamsi vera sint, vel 'fateri nobis ea, quum tam evidenter poenituerit, tutum 'censemus. Peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita 'satisfiat.' Tantum fere verborum ab Tusculanis factum.
4 Pacem in praesentia, nec ita multo post civitatem etiam, impetraverunt: ab Tusculo legiones reductae.

Camillus consilio et virtute in Volsco bello, felicitate in 27.
Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientia et moderatione insignis, magistratu abiit; creatis tribunis militaribus in insequentem annum, L. et

3 *Nec amotae rei usquam*] Nullum usquam erat vestigium rei cuiusquam aut amotae, ut a periculo ingruentis belli tuta praestaretur; aut oblatae et in medium promptae, ut ad propulsandum bellum usui esset. Crev.

4 *Civitatem*] Ius scilicet municipii, *quo, cum Romam venissent, participes erant omnium rerum ad munus fungendum, una cum Romanis civibus, praeterquam de suffragio ferendo aut magistratu capiendo.* cf. Festus v. *Municipium.* Sed non ita multo post eos accepisse ius suffragii et magistratuum Romae gerendorum Drakenb. ad infr. viii. 37. probat, si modo T. Coruncanius Tusculanus an. 472. U.C. consulatum Romae gesserit.

U. C. 375. A. C. 377. L. et P. Valeriis, etc. Tr. Mil. Maximum aes alienum Romae.

P. Valeriis, Lucio quintum, Publio tertium, et C. Sergio
tertium, L. Menenio secundum, Sp. Papirio, Ser. Cornelio
Maluginense. Censoribus quoque eguit annus, maxime 5
propter incertam famam aeris alieni; aggravantibus summam etiam invidiae eius tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis, quam fortuna, debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis: coeptaque iam res
morte Postumii, quia collegam suffici censori religio erat, 6
interpellata est. Igitur quum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alii, vitio creati, non gesserunt magistra- 7
tum. Tertios creari, velut diis non accipientibus in eum annum censuram, religiosum fuit. Eam vero ludificationem

Tribb. Pl. seditiosa oratio.

plebis tribuni ferendam negabant. 'Fugere senatum testes, 8
'tabulas publicas, census cuiusque, quia nolint conspici 'summam aeris alieni, quae indicatura sit, demersam par-
'tem a parte civitatis: quum interim obaeratam plebem 9
'obiectari aliis atque aliis hostibus. Passim iam sine ullo 'discrimine bella quaeri. Ab Antio Satricum, ab Satrico 'Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Her'nicis, Praenestinis iam intentari arma; civium magis 'quam hostium odio; ut in armis terant plebem, nec respi'rare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, 'aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem 'tribuniciam, de levando fenore et fine aliarum iniuriarum 'agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum liber'tatis, se nec addici quemquam civem Romanum ob credi'tam pecuniam passuros, neque delectum haberi; donec, 'inspecto aere alieno, initaque ratione minuendi eius, sciat 'unusquisque, quid sui, quid alieni sit: supersit sibi libe'rum corpus, an id quoque nervo debeatur.'

Bellum Praenestinum.

Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit: nam et addicebantur multi, et ad Praenestini famam belli novas legiones scribendas Patres censuerant; quae utraque simul

5 *Maxime propter incertam famam*] Maxime propter varios et incertos rumores de magnitudine aeris alieni, ex eo ortos quod hinc tribuni plebis augerent rem verbis, et exaggerando invidiosiorem etiam, quam veritas ferebat, facerent; illinc rem extenuarent, et eius invidiam mollire ac minuere conarentur ii, quibus expediebat sic existimari, solutionem creditarum pecuniarum ideo potius impeditam esse, quod fides, quam quod fortuna debentes deficeret. Ut autem in hac varietate sermonum dispici posset, quid verum foret, nihil satius erat, quam singulorum facultates per censum inspici. Crev.

6 *Quia collegam suffici*] cf. Supr. v. 31.

7 *Censores alii*] In numero tribunorum militum cons. pot. huius anni *C. Terentium* et *L. Aemilium* Burghesius recenset ex Fragm. Fast. Capit. Haud scio an *censores alii* hi duo sint.

8 *Fugere senatum*] Nimirum nolle senatum habere testes census cuiusque, sc. tabulas publicas. Crev.

9 *Obaeratam*] sc. Tributo temerario. cf. supr. 14. *Quum* cum infinitivo supr. i. 35. iii. 37. iv. 51. et alibi apud nostrum occurrit.

auxilio tribunicio et consensu plebis impediri coepta. Nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque iuniores nomina dabant. Quum Patribus minor praesens cura creditae pecuniae iuris exsequendi, quam delectus, esset; quippe iam a Praeneste profectos hostes in agro Gabino consedisse nuntiabatur; interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat: neque aliud ad seditionem exstinguendam in urbe, quam prope illatum moenibus ipsis bellum, valuit. Nam quum esset Praenestinis nuntiatum, nullum exercitum conscriptum Romae, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semet ipsos versos: occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto, pervastatis protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. Conclamatum ad arma, concursumque in muros atque portas est: tandemque, ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creavere. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus eius magistratus terror erat) simul hostes a moenibus recessere, et iuniores Romani ad edictum sine retractatione convenere. Dum conscribitur Romae exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita: inde agrum late populantes, 'fatalem se urbi Romanae locum 'cepisse,' inter se iactabant: 'similem pavorem inde ac 'fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Etenim, si diem, 'contactum religione, insignemque nomine eius loci, time- 'ant Romani, quanto magis Alliensi die Alliam ipsam, mo- 'numentum tantae cladis, reformidaturos? Species profecto 'his ibi truces Gallorum sonumque vocis in oculis atque in 'auribus fore.' Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunae loci delegaverant spes suas. Romani contra, 'Ubicunque esset Latinus hostis, satis scire, eum 'esse, quem, ad Regillum lacum devictum, centum anno- 'rum pace obnoxia tenuerint. Locum, insignem memoria 'cladis, irritaturum se potius ad delendam memoriam dede- 'coris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta vi- 'ctoriae suae. Quin ipsi sibi Galli si offerantur illo loco, 'se ita pugnaturos, ut Romae pugnaverint in repetenda 'patria, ut postero die ad Gabios; tunc, quum effecerint, 'ne quis hostis, qui moenia Romana intrasset, nuntium se- 'cundae adversaeque fortunae domum perferret.' His utrimque animis ad Alliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique,

Margin notes: U. C. 375. A. C. 377. — 28. (beside "illatum moenibus ipsis bellum, valuit. Nam quum esset") — T. Quinctius dictator. — 29. (beside "'cundae adversaeque fortunae domum perferret.' His")

Note markers in the left margin: 1 beside "agmine acto, pervastatis protinus agris"; 2 beside "'ant Romani, quanto magis Alliensi die"; 3 beside "'esse, quem, ad Regillum lacum devictum, centum anno-".

1 *Protinus*] Uno tenore prout incedebant. Crev.

2 *Quanto magis Alliensi die*] h. e. Quanto magis quam Alliensem diem. Catull. lxv. 100. Duker.

3 *Centum annorum*] cf. Supr. 2. *Pax obnoxia* aequo foederi opponitur. cf. infr. vii. 5. *subiecti atque obnoxii.*

U. C. 375. A. C. 377. 'Videsne tu,' inquit, 'A. Semproni, loci fortuna illos fretos 'ad Alliam constitisse? nec illis dii immortales certioris 'quicquam fiduciae, maiorisve quod sit auxilii, dederint. 'At tu, fretus armis animisque, concitatis equis invade me- 'diam aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantes- 'que inferam signa. Adeste, dii testes foederis, et expetite 'poenas, debitas simul vobis violatis, nobisque per vestrum 4
Vincuntur Praenestini. 'numen deceptis.' Non equitem, non peditem sustinuere Praenestini: primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt. Dein, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt; consternatique, et praeter castra etiam sua pavore praelati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Praeneste fuit. Ibi ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, si intra moenia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. Sed, postquam, direptis ad Alliam castris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: et, vix moenia tuta rati, oppido se Praeneste includunt.
Oppida Praenestinorum capta. Octo praeterea oppida erant sub ditione Praenestinorum. Ad ea circumlatum bellum: deincepsque, haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. Eae quoque expugnatae: tum ad caput belli Praeneste ventum. Id non vi, sed per deditionem, receptum est. T. Quinctius, semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Praeneste in deditionem accepto, Romam
Iupiter Imperator. revertit: triumphansque signum, Praeneste devectum, Iovis Imperatoris in Capitolium tulit. Dedicatum est inter cellam Iovis ac Minervae; tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa literis fuit: 'Iupiter atque 'divi omnes hoc dederunt, ut T. Quinctius dictator oppida 5
'novem caperet.' Die vicesimo, quam creatus erat, dictatura se abdicavit.

30. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate; quibus aequatus patriciorum plebeiorumque numerus.
U. C. 376. A. C. 376. Ex Patribus creati P. et C. Manlii, cum L. Iulio: plebes 6
C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. Manliis, 7

4 *Per vestrum numen deceptis*] Qui quum confideremus foederi cui vestrum numen advocatum fuerat, delusi sumus a foedifragis Praenestinis. Sic supr. i. 9. *per fas ac fidem decepti.* Crev.

5 *Oppida novem caperet*] Testatur Festus in voce *Trientem tertium*, scriptum fuisse in hac tabula T. Quinctium novem urbes per novem dies, et decimam Praeneste cepisse. Et profecto hoc voluerat Livius, si per librarios licuisset. Crev. *Diebus novem* excidisse putant Gronov. et Niebhr. Novem oppida memorat Dion. Exc. Vat. xii. 28. sed de Velitris silet. cf. Festus v. *Trientem tertium.*

6 *M. Albinium*] Pro *Marco, Lucium* ap. Diod. xv. 5. habemus. Quod si fides Diodoro potius habenda sit, hunc eundem atque illum, cuius pietas supr. v. 40. laudatur, fuisse verisimilius videtur. Niebhr. ii. n. 1201.

7 *Dedit*] Duo alia nomina addit Burghesius ex Fragm. Fast. Capit. scilicet . . . . *Erenucius et P. Trebo-*

quod genere plebeios, gratia Iulium anteibant, Volsci pro- U. C. 376.
8 vincia, sine sorte, sine comparatione, extra ordinem data: A. C. 376.
cuius et ipsos postmodo, et Patres, qui dederant, poenituit. P. et C. Manliis,
Inexplorato pabulatum cohortes misere. Quibus velut cir- etc. Tr.
cumventis, quum id falso nuntiatum esset, dum, praesidio Mil.
ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem asservato, qui
eos, hostis Latinus pro milite Romano, frustratus erat, ipsi
in insidias praecipitavere. Ibi dum iniquo loco sola virtute
militum restantes caeduntur caeduntque, castra interim
Romana, iacentia in campo, ab altera parte hostes invasere.
Ab ducibus utrobique proditae temeritate atque inscitia
9 res. Quicquid superfuit fortunae populi Romani, id mili-
tum etiam sine rectore stabilis virtus tutata est. Quae ubi
Romam sunt relata, primum dictatorem dici placebat: de-
inde, postquam quietae res ex Volscis afferebantur, et ap-
paruit, nescire eos victoria et tempore uti, revocati etiam
inde exercitus ac duces: otiumque inde, quantum a Volscis,
fuit. Id modo extremo anno tumultuatum, quod Praenes-
tini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno
1 Setiam, ipsis querentibus penuriam hominum, novi coloni
ascripti. Rebusque haud prosperis bello, domestica quies,
quam tribunorum militum ex plebe gratia maiestasque inter
suos obtinuit, solatium fuit.

Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsere, 31.
tribunis militum consulari potestate Sp. Furio, Q. Servilio U. C. 377.
2 secundum, C. Licinio, P. Cloelio, M. Horatio, L. Geganio. A. C. 375.
Erat autem et materia et causa seditionis aes alienum: Sp. Furio, etc. Tr. Mil.

nius. De quibus Niebhr. ii. not. 1324. "*Erenucius*, qui haud dubie *Genucius* est, quippe et patricii et plebeii Genucii erant, et *P. Trebonius* censores illi erant vitio creati, quos memorat noster supr. 27. non gessisse magistratum: quibus tamen, cur rem non agerent verius in causa fuit, quod Trebonius plebeius erat: sed verisimilius videtur hos censores fuisse huius anni, ad novas tabulas scribendas creatos, quos Livius vel incuria sua, vel quia monumenta aeris alieni civium soluti non reliquerant, praetermisit." Niebhr. ii. n. 871.

8 *Sine sorte, sine comparatione*] Ita ut tribuni militum nec sortirentur, nec compararent, i. e. communi consensu inter se constituerent, quis ad bellum egredi, quis Romae manere deberet. CREV. cf. infr. xxx. 1.

9 *Quicquid superfuit fortunae populi Romani*] Hoc nimis elate inflateque in re sane levi dictum esse, recte observat Gronovius. Lege cum eo: *Quicquid superfuit*, nempe de his exercitibus, *fortuna populi Romani, et militum etiam sine rectore stabilis virtus, tutata est.* Solet Livius, quae insperatam salutem in aliquo periculo attulerunt, ea fortunae populi Romani delegare. Vid. supr. i. 46. ii. 40. et alibi saepius. Victorinus codex habet *fortuna*. CREV. *Fortuna populi Romani ac militum* reposuit Bekker. Sed *fortunae* Stroth. et Doer. malunt, tanquam Livius scripserit, "quicquid adhuc salutis in tanto discrimine populo Romano contingere potuit, id militum virtus sine duce assecuta est."

1 *Novi coloni*] Iam *Setiam* coloni missi fuerant quarto ante anno, quod ex Velleio sub finem lib. i. colligitur. CREV. Sed Stroth. veterem lectionem *etiam* retinet, et nomen urbis post *etiam* reponendum censet.

2 *C. Licinio*] Pro *C. Licinio, L. Menenium* Lanatum *tertium* reponendum censet Burghesius e Fragm. Fast. Capit.

U. C. 377. A. C. 375. Seditiones ob aes alienum.

cuius noscendi gratia Sp. Servilius Priscus, Q. Cloelius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt. Namque trepidi nuntii primo, fuga deinde ex agris, legiones Volscorum ingressas fines, popularique passim Romanum agrum, attulere. In qua trepidatione tantum afuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior potestas tribunicia impediendo delectui esset: donec conditiones impositae Patribus, ne quis, quoad bella- 3
tum esset, tributum daret, aut ius de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi sumpto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit, duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius et L. Geganius laeva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagae similis, quam Volscus latrocinii more, discordiae hostium fretus, et virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed ab iusto exercitu iusta ira facta, spatio quoque temporis gravior. Quippe a Volscis, timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factae erant: Romano contra etiam in hostico morandi causa erat, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quae extra moenia fuit, hominum pecudumque praeda abacta, Romam utrimque exercitus reducti.

Volscorum agri devastantur.

32. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietae res ab hostibus erant, celebrari de integro 4
iurisdictio; et tantum abesse spes veteris levandi fenoris, ut tributo novum fenus contraheretur in murum, a censoribus locatum saxo quadrato faciundum: cui succumbere oneri coacta plebes; quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes, coacta principum opibus, fecit, L. Aemilium, P. 5
Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. et C. Quinctios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinuere, ut adversus Latinos Volscosque, qui coniunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente omnibus iunioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum 6

U. C. 378. A. C. 374. L. Aemilio V. etc. Tr. Mil.

3 *Ne quis . . . tributum daret*] Scilicet, ut *vectigal* a *possessoribus* agri publici in *aes stipendiarium* solveretur.

4 *Celebrari de integro*] Ius assidue dici coepit de pecuniis creditis.

5 *Coacta principum opibus*] Seditionem quandam fuisse et rem ad interregna rediisse scribit Diodor. xv. 61. Crev.

6 *Tres exercitus*] sc. Ad praesidium urbis, *legiones urbanae* : *seniores* ad subita belli ministeria praesto erant: *iuniores* autem, qui in duos consulares exercitus plerumque distributi sunt, uno longe validissimo exercitu in hostes ducebantur.

ad praesidium urbis; alterum, qui, si qui alibi motus exstitisset, ad subita belli mitti posset; tertium longe validissimum P. Valerius et L. Aemilius ad Satricum duxere. Ubi quum aciem instructam hostium loco aequo invenissent, extemplo pugnatum: et, ut nondum satis claram victoriam, sic prosperae spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. Postero die iterata pugna: et aliquamdiu aequa virtute fortunaque Latinae maxime legiones, longa societate militiam Romanam edoctae, restabant. Eques immissus ordines turbavit; turbatis signa peditum illata: quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti: et ut semel inclinavit pugna, iam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes quum Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra, peterent, ab equitatu maxime caesi: castra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quae proelio proxima fuit, fugae simili agmine petunt Antium: et quum Romanus exercitus prope vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. Prius itaque moenia intravere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere aut morari posset. Inde aliquot dies vastando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad moenia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnae casum.

U. C. 378.
A. C. 374.

Volsci et Latini fusi.

33.

Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta; quum
7 Antiates, victi malis subactique bello, in quo et nati erant, et consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret. Finis certaminis fuit,
8 postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minus incepta persequerentur. Latini profecti a societate pacis, ut rebantur, inhonestae sese vindicaverunt. Antiates,
9 incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira et rabies Latinorum, quia nec Romanos bello laedere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quae receptaculum primum iis adversae pugnae fuerat, igni concremarent: nec aliud tectum eius superfuit urbis, quum faces pariter sacris profanisque iniicerent, quam matris Matutae templum. Inde eos nec sua religio, nec verecundia deum arcuisse dicitur, sed vox horrenda, edita templo cum tristi-

7 *In quo et nati erant, et consenuerant* | Annus iam decimus tertius belli agebatur: quippe in Volscorum numero, de quibus noster supr. 2. scribit, haud dubie erant Antiates: sed Livius hic ad *septuagesimum illum belli annum* respicit: de quo cf. not. supr. 2.

8 *Nihil per alteros stare* | h. e. Hoc non ex alterius partis arbitrio sententiaque pendere. Strothius. Vel potius alteros minime illis impedimento esse, sive malis, alteros minime moram interponere, quo minus incepta persequerentur. cf. supr. ii. 31. infr. viii. 2.

9 *Incommodis arbitris* | Latinis nempe, *incommodis*, h. e. molestis et utilitatibus Antiatium adversantibus.

U. C. 378. A. C. 374. Tusculum a Latinis captum.

bus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent.
Incensos ea rabie impetus Tusculum tulit, ob iram, quod,
deserto communi concilio Latinorum, non in societatem
modo Romanam, sed etiam in civitatem, se dedissent.
Patentibus portis quum improviso incidissent, primo clamore
oppidum praeter arcem captum est. In arcem oppidani
refugere cum coniugibus ac liberis, nuntiosque
Romam, qui certiorem de suo casu senatum facerent,
misere. Haud segnius, quam fide populi Romani dignum
fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quinctius et Ser. 1
Sulpicius tribuni militum duxere. Clausas portas Tusculi,
Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo
hinc moenia Tusculi tueri vident, illinc arcem oppugnare;
terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat
utriusque partis animos. Tusculanos ex ingenti metu in
summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox
capiendae arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de
se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis:
excipitur aliquanto maiore ab exercitu Romano.
Utrimque urgentur Latini: nec impetus Tusculanorum,
decurrentium ex superiore loco, sustinent: nec Romanos,
subeuntes moenia molientesque obices portarum, arcere
possunt. Scalis prius moenia capta; inde effracta claustra
portarum: et quum anceps hostis et a fronte et a tergo
urgeret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quicquam
superesset; in medio caesi ad unum omnes. Recuperato
ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

A Romanis receptum.

34. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia
foris erant, tanto in urbe vis Patrum in dies miseriaeque
plebis crescebant; quum eo ipso, quod necesse erat solvi, 2
facultas solvendi impediretur. Itaque, quum iam ex re
nihil dari posset, fama et corpore, iudicati atque addicti, 3
creditoribus satisfaciebant, poenaque in vicem fidei ces- 4
serat. Adeo ergo obnoxios summiserant animos non infimi
solum, sed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum
militum inter patricios petendum, quod tanta vi,

1 *Exercitus Tusculum*] sc. *Seniores* qui ad subita belli ministeria praesto erant.

2 *Quod necesse erat solvi*] Hinc opportunum tempus exspectare non poterant, sed solvere alieno suo tempore coacti erant. Stroth. Ipsa enim necessitas solvendi facultatem aequis conditionibus pecuniam quaerendi tantum non omnino cultoribus agri ademit.

3 *Fama et corpore*] *Fama*, quia qui a praetore *addictus*, h. e. liber alicui mancipio datus est, *iudicium turpe* subibat, et *capite deminutus* erat: *corpore*, quia ipse debitor familiaque eius in servitutem creditori addicebantur.

4 *Poenaque in vicem fidei cesserat*] In locum solutionis poena successerat. Debitores quum fidem solutionis praestare non possent, poena a lege indicta creditoribus satisfaciebant. Crev.

ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebeios quidem magistratus capessendos petendosque ulli viro acri experientique animus esset: possessionemque honoris, usurpati modo a plebe per paucos annos, recuperasse in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis laetum parti alteri esset, parva, ut plerumque solet, rem ingentem moliundi causa intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri, quum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemptor eius habebatur, filiae duae nuptae, Ser. Sulpicio maior, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem viro, tamen plebeio: eaque ipsa affinitas haud spreta gratiam Fabio ad vulgum quaesierat. Forte ita incidit, ut, in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiae quum inter se, ut fit, sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro se domum reciperet, forem, ut mos est, virga percuteret. Quum ad id,

U. C. 378.
A. C. 374.

Fabiarum sororum aemulatio.

5 moris eius insueta, expavisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentia quoque prosequentium rogantiumque, 'numquid vellet?' credo fortunatum matrimonium ei sororis visum; suique

6 ipsam malo arbitrio, quo a proximis quisque minime anteiri vult, poenituisse. Confusam eam ex recenti morsu animi quum pater forte vidisset, percunctatus, 'satin' salvae?'

7 avertentem causam doloris (quippe nec satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit comiter sciscitando, ut fateretur, eam esse causam doloris, quod iuncta impari esset, nupta in domo, quam nec honos nec gratia intrare posset. Consolans inde filiam Ambustus bonum animum habere iussit: eosdem propediem domi visuram honores, quos apud sororem videat. Inde consilia inire cum genero coepit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, et cuius spei nihil praeter genus patricium deesset.

35. Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim aeris alieni; cuius levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret. Accingendum ad eam cogitationem esse. Conando agendoque iam

5 *Moris eius insueta*] Hoc parum probabile, quia pater eius quarto antea anno ipse tribunus militum fuerat. Hanc narrationem fabulam autem esse Niebhr. iii. n. 2. censet, id quod Perizonio et Beaufortio placuit, nihil enim in mora erat, quo minus C. Licinius Stolo tribunus militum cons. pot. crearetur, ut cuius gentiles tribuni militum ann. 355. 358. 377. U.C. fuissent, atque ita honos et gratia in domum minoris Fabiae intrare posset.

6 *Malo arbitrio*] Per illam iudicandi et sentiendi pravitatem, qua . . .

7 *Avertentem causam doloris*] Vertentem alio ac dissimulantem causam doloris, *elicuit ut fateretur*, i. e. compulit fateri. Sic Cicero de Or. ii. 13. *Tu quem ego . . . nunquam elicere potui ad disputandum.* Et noster supr. 31. *Ut hostem eliceret ad certamen.* Crev.

U. C. 378. A. C. 374.

eo gradum fecisse plebeios, unde, si porro annitantur, per- 8
venire ad summa, et Patribus aequari, tam honore, quam
virtute, possent. In praesentia tribunos plebis fieri placuit,
quo in magistratu sibimet ipsi viam ad ceteros honores

U. C. 379. A. C. 373. L. Papirio, etc. Tr. Mil.

aperirent. Creatique tribuni C. Licinius et L. Sextius 9
promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum, et
pro commodis plebis: unam de aere alieno, ut, deducto eo
de capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod super-

Lex de aere alieno. De modo agrorum. De consulatu plebeio.

esset, triennio aequis portionibus persolveretur: alteram de 1
modo agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri possi- 2
deret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent,
consulumque utique alter ex plebe crearetur. Cuncta 3
ingentia, et quae sine certamine maximo obtineri non
possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica
cupido inter mortales est, agri, pecuniae, honorum, dis-
crimine proposito, conterriti Patres, quum trepidassent,
publicis privatisque consiliis nullo remedio alio, praeter
expertam multis iam ante certaminibus intercessionem, in-
vento, collegas adversus tribunicias rogationes compara-
verunt. Qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari a
Licinio Sextioque viderunt, stipati Patrum praesidiis, nec
recitari rogationes, nec sollenne quicquam aliud ad sciscen-
dum plebi fieri passi sunt. Iamque frustra saepe concilio
advocato, quum pro antiquatis rogationes essent; 'bene
'habet,' inquit Sextius: 'quandoquidem tantum interces-
'sionem pollere placet, isto ipso telo tutabimur plebem.
'Agitedum, comitia indicite, Patres, tribunis militum
'creandis: faxo, ne iuvet vox ista, VETO, qua nunc con- 4
'cinentes collegas nostros tam laeti auditis.' Haud irritae
cecidere minae: comitia, praeter aedilium tribunorumque

Nulli curules magistratus per quinquennium.

plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque, tribuni
plebis refecti, nullos curules magistratus creari passi sunt:
eaque solitudo magistratuum, et plebe reficiente duos

8 *Eo gradum fecisse*] cf. Cic. de Or. ii. 249. *Quotiescunque gradum facies, toties tibi tuarum virtutum veniat in mentem.*

9 *Creatique tribuni C. Licinius et L. Sextius*] Hic Dodwellus praeter Livii mentem, ut putamus, sed apte ad rationes annorum sequentium, inserit annum unum, cui tribunos consulari potestate assignat L. Papirium, L. Menenium, Ser. Sulpicium, Ser. Cornelium, memoratos a Diodoro ad annum Olympiadis CIII. primum. Quibus rationum momentis adductus id faciat Dodwellus, vide apud ipsum, dissert. de Cyclis Romanorum, x. § 82. CREV.

1 *Aequis portionibus*] *Pensionibus* ex coniectura Cuiacii in textum reposuit Bekker.

2 *Quingenta iugera agri*] Iugerum ducentos et quadraginta in longitudinem pedes, centum et viginti in latitudinem habebat. Testes Quinctilian. i. 9. Varro de Re. Rust. i. 10. Isidor. xv. 15. CREV.

3 *Utique alter*] Certe. ut necesse esset alterum saltem e consulibus ex plebe creari. CREV.

4 *Faxo*] Unius tribuni intercessio ad actiones tollendas iam sufficiebat. vid. supr. iv. 48. v. 29.

5 tribunos, et his comitia tribunorum militum tollentibus, per U. C. 379.
quinquennium urbem tenuit. A. C. 373.

Alia bella opportune quievere: Veliterni coloni, gesti- 36.
entes otio, quod nullus exercitus Romanus esset, et agrum Romanum aliquoties incursavere, et Tusculum oppugnare adorti sunt. Eaque res, Tusculanis veteribus sociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maxime non Patres modo, sed etiam plebem, movit. Remittentibus tribunis U. C. 385.
plebis, comitia per interregem sunt habita; creatique tribuni A. C. 367.
militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, L. Furio II. etc. Tr.
P. et C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, Mil.
quam in comitiis, plebem habuere: ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modo summovere hostem, sed intra suamet ipsum moenia compulere. Obsi- Velitrae
debanturque haud paullo vi maiore Velitrae, quam Tusculum obsessae.
obsessum fuerat: nec tamen ab iis, a quibus obsideri coeptae erant, expugnari potuere. Ante novi creati sunt tribuni U. C. 386.
militum: Q. Servilius, C. Veturius, A. et M. Cornelii, Q. A. C. 366.
Quinctius, M. Fabius. Nihil ne ab his quidem tribunis ad Q. Servilio III. etc.
Velitras memorabile factum. In maiore discrimine domi Tr. Mil.
res vertebantur: nam praeter Sextium Liciniumque latores legum, iam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat. Et, quum octo ex collegio tribunorum plebis primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant: et (ut ferme solent, qui a suis
6 desciscunt) capti, et stupentes animi, vocibus alienis id modo, quod domi praeceptum erat, intercessioni suae praetendebant: 'Velitris in exercitu plebis magnam partem 'abesse: in adventum militum comitia differri debere, ut 'universa plebes de suis commodis suffragium ferret.'

5 *Per quinquennium*] Hanc magistratuum solitudinem repudiat Niebuhrius, qui interregna unius tantum anni admittit et fictam fuisse omnem hanc discordiam quinquennalem existimat, ut Fasti Romani cum ea ratione temporum congruerent, qua Roma a Gallis capta fuisse Ol. XCVIII. 1. dicitur. Burghesius ex Fragm. Fast. Capit. quinque nomina tribunorum mil. cons. potest. in annum U.C. 379 creatorum in lucem protulit:

L. Menenius Lan. IV.
L. Papirius Crass. II.
Serv. Cornelius Malug. V.
Serv. Sulpicius Praetext. II.
C. Licinius Calvus.

Horum quattuor nomina, ut Dodwellus monet, Diodorus citat. Burghesius, Dodwelli acumen, qui primus haec nomina in locum suum retulit, meritis laudibus prosecutus, in quintum locum, *C. Licinium. P. F. P. N. Calvum*, qui de tribunatu Mil. an. 377. U. C. cedere *L. Menenio* optimo iure coactus est, reposuit, quippe quem Livius infr. 39. tribunum militum fuisse scribit, neque nos uspiam alibi videmus. Nomen tribuni sexti adhuc latet.

6 *Capti, et stupentes animi*] Vox *animi* casu secundo singularis numeri, ut *aeger animi* infr. XXX. 15. Interim non displicet unius cod. Lovel. 2. lectio, *capti et stupentes animis*. Drak.

U. C. 386. A. C. 366.

Sextius Liciniusque, cum parte collegarum, et uno ex tribunis militum Fabio, artifices iam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores Patrum productos interrogando de singulis, quae ferebantur ad populum, fatigabant:

Tr. Pl. oratio pro legibus suis.

'Auderentne postulare, ut, quum bina iugera agri plebi 'dividerentur, ipsis plus quingenta iugera habere liceret? 'Ut singuli prope trecentorum civium possiderent agros; 'plebeio homini vix ad tectum necessarium, aut locum 'sepulturae, suus pateret ager? An placeret, fenore circum-
'ventam plebem potius, quam sorte creditum solvat, corpus 7
'in nervum ac supplicia dare: et gregatim quotidie de foro 'addictos duci, et repleri vinctis nobiles domos? et, ubi-'cunque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse?'

37. Haec indigna miserandaque auditu quum apud timentes sibimet ipsos, maiore audientium indignatione, quam sua, increpuissent: 'atqui nec agros occupandi modum, nec 'fenore trucidandi plebem alium Patribus unquam fore,' affirmabant, 'nisi alterum ex plebe consulem, custodem 'suae libertatis, plebes fecisset. Contemni iam tribunos 'plebis, quippe quae potestas iam suam ipsa vim frangat 'intercedendo. Non posse aequo iure agi, ubi imperium 'penes illos, penes se auxilium tantum sit. Nisi imperio 'communicato, nunquam plebem in parte pari reipublicae 'fore: nec esse, quod quisquam satis putet, si plebeiorum 'ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem 'utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. An iam 'memoria exisse, quum tribunos militum iccirco potius, 'quam consules, creari placuisset, ut et plebeiis pateret
'summus honos, quattuor et quadraginta annis neminem ex 8
'plebe tribunum militum creatum esse? Qui crederent,
'duobus nunc in locis sua voluntate impartituros plebi 9
'honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occu- 1
'pare soliti sint? et ad consulatum viam fieri passuros, qui 'tribunatum saeptum tam diu habuerint? Lege obtinendum

7 *Potius, quam sorte creditum solvat*] Sententia est; plebem, fenore demersam, potius in nervum dare, quam permittere, ut sola sorte, sine usuris reddita, id quod ipsi creditum esset, solvat. Indignitas in eo posita est, quod patricii malle viderentur supplicium plebis, etiamsi perderent sortem creditam una cum usuris, quam illam sine his accipere, incolumi plebe. STROTH.

8 *Quattuor et quadraginta annis*] Ab an. U. C. 311 ad 355. CREV. Ita forsitan Livio placuit, qui *Q. Antonium Merendam* tribun. mil. an. 333. pro patricio habuit. Haec vero verba cum re congruunt, si Burghesio Licinium e collegio tribunorum mil. an. 377. eiicienti assentiamur. cf. supr. 31.

9 *Duobus nunc*] *Duobusne* plerique, et recte, si cum Gronovio expungas voces *qui crederent*. BEKKER.

1 *Octona loca*] Minime, si Niebuhrio fidem damus: licet enim hoc ter factum fuisse narratur, scilicet an. U. C. 352. ut Livius supr. I. memorat, atque ann. 376 et 377. ut Diodorus XV. 50, 51, scribit, illi tamen placet in collegio tribunorum censores incuria quadam annumeratos fuisse. cf. supr. V. I.

'esse, quod comitiis per gratiam nequeat: et seponendum U. C. 386.
'extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit A. C. 366.
'aditus; quoniam in certamine relictus praemium semper
'potentioris futurus sit. Nec iam posse dici id, quod antea
'iactare soliti sint, non esse in plebeiis idoneos viros ad
'curules magistratus. Numquid enim socordius aut segnius
'rempublicam administrari post P. Licinii Calvi tribunatum,
'qui primus ex plebe creatus sit, quam per eos annos gesta
'sit, quibus praeter patricios nemo tribunus militum fuerit?
'Quin contra patricios aliquot damnatos post tribunatum,
'neminem plebeium. Quaestores quoque, sicut tribunos
2 'militum, paucis ante annis ex plebe coeptos creari: nec
'ullius eorum populum Romanum poenituisse. Consulatum
'superesse plebeiis: eam esse arcem libertatis, id columen.
'Si eo perventum sit, tum populum Romanum vere exactos
'ex urbe reges, et stabilem libertatem suam existimaturum.
'Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus
'patricii excellant, imperium atque honorem, gloriam belli,
'genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, maiora liberis
'relinquenda.' Huius generis orationes ubi accipi videre;
novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sacris
3 faciundis decemviri creentur; ita ut pars ex plebe, pars ex
Patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in
adventum eius exercitus differunt, qui Velitras obsidebat.

Prius circumactus est annus, quam a Velitris reducerentur 38.
legiones. Ita suspensa de legibus res ad novos tribunos
militum dilata: nam plebis tribunos eosdem duos utique,
quia legum latores erant, plebes reficiebat. Tribuni militum U. C. 387.
creati T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Ser- A. C. 367.
vilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad T. Quinctio, etc. Tr.
ultimam dimicationem de legibus ventum: et, quum tribus Mil.
vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret,
trepidi Patres ad duo ultima auxilia, summum imperium
summumque ad civem, decurrunt. Dictatorem dici placet: Dictator
dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. creatur Camillus IV.
Aemilium cooptat. Legum quoque latores adversus tantum
apparatum adversariorum et ipsi causam plebis ingentibus
animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. Quum dictator, stipatus agmine patriciorum,
plenus irae minarumque consedisset, atque ageretur res
solito primum certamine inter se tribunorum plebi ferentium

2 *Paucis ante annis*] Totis quadraginta, supr. iv. 54. Nisi forte intelligendum est, paucis ante annis quam tribuni consulares ex plebe fierent. CREV.

3 *Decemviri*] Quibus libri Sibyllini mandarentur, quos, utpote Graeca origine, plebeiis communicari minus religiosum erat. Hac tamen lege plebs in partem reipublicae quodammodo vocata est.

U. C. 387.
A. C. 365.

Certamen inter dictatorem et tribunos.

legem intercedentiumque, et, quanto iure potentior inter-
cessio erat, tantum vinceretur favore legum ipsarum lato-
rumque, et, 'Uti rogas,' primae tribus dicerent; tum 4
Camillus, 'Quandoquidem,' inquit, 'Quirites, iam vos
'tribunicia libido, non potestas, regit, et intercessionem,
'secessione quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis
'irritam, qua peperistis; non reipublicae magis universae,
'quam vestra causa, dictator intercessioni adero, eversumque
'vestrum auxilium imperio tutabor. Itaque, si C. Licinius 5
'et L. Sextius intercessioni collegarum cedunt; nihil patri-
'cium magistratum inseram concilio plebis. Si adversus
'intercessionem, tanquam captae civitati leges imponere
'tendent, vim tribuniciam a se ipsa dissolvi non patiar.'
Adversus ea quum contemptim tribuni plebis rem nihilo
segnius peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui
de medio plebem emoverent, misit: et addidit minas, si
pergerent, sacramento omnes iuniores adacturum, exerci-
tumque extemplo ex urbe educturum. Terrorem ingentem
incusserat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine
animos, quam minuit. Sed, re neutro inclinata, magistratu 6
se abdicavit; seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam:
seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs
scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum 7
millium ei multa esset. Sed auspiciis magis, quam novi ex-
empli rogatione, deterritum ut potius credam, quum ipsius
viri facit ingenium, tum quod ei suffectus est extemplo P. 8
Manlius dictator: (quem quid creari attinebat ad id certa-
men, quo M. Furius victus esset?) et quod eundem M.
Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine
pudore certe fractum priore anno in se imperium repeti-
turum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de multa
eius traditur, aut et huic rogationi, qua se in ordinem cogi
videbat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas
et haec lata erat, impedire: et, quoad usque ad memoriam
nostram tribuniciis consularibusque certatum viribus est,
dictaturae semper altius fastigium fuit.

P. Manlius dictator.

4 *Uti rogas*] Id est, fiat uti rogas. Fuit haec sollennis vox, qua populus iubebat, sive sciscebat id quod ab aliquo magistratu rogaretur. Crev.

5 *Vestrum auxilium imperio tutabor*] Potestatem tribunitiam, quae auxilii vobis ferendi causa instituta est, imperio dictatorio tutabor. Penes tribunos, ut iam aliquoties observatum est, *auxilii ius; imperium* penes patricios magistratus, consules, tribunos militum consulari potestate, dictatores, erat. Crev.

6 *Magistratu se abdicavit*] Hanc rem alii aliter narrant. In Fastis Capit. legimus, dictatorem et magistrum equitum, creatos rei gerundae causa, *ob edictum* in milites ex S. C. abdicasse.

7 *Quid egisset*] Hinc liquet dictatorem ὑπεύθυνον fuisse post annum imperii finitum, vi *Iunii plebisciti*, si Niebhr. audiamus, iii. p. 30. infr. ix. 26.

8 *P. Manlius dictator*] *Seditionis sedandae et rei gerundae causa*, ut ex Fragm. Fast. Capit. apparet.

U. C. 387.
A. C. 365.

Inter priorem dictaturam abdicatam novamque a Manlio
initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis
habito, apparuit, quae ex promulgatis plebi, quae latoribus 39.
gratiora essent: nam de fenore atque agro rogationes iube-
bant, de plebeio consulatu antiquabant. Et perfecta utra-
que res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem
dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam
9 plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat,
magistro equitum de plebe dicto. Id aegre Patres passos
accipio; dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud
Patres excusare solitum, simul negantem, magistri equitum
maius, quam tribuni consularis, imperium esse. Licinius
Sextiusque, quum tribunorum plebi creandorum indicta
comitia essent, ita se gerere, ut, negando iam sibi velle con-
tinuari honorem, acerrime accenderent ad id, quod dissimu-
lando petebant, plebem. 'Nonum se annum iam velut in
'aciem adversus optimates maximo privatim periculo, nullo
'publice emolumento stare. Consenuisse iam secum et ro-
'gationes promulgatas, et vim omnem tribuniciae potestatis.
'Primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum
'esse: deinde ablegatione iuventutis ad Veliternum bellum:
'postremo dictatorium fulmen in se intentatum. Iam nec
'collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare; quippe qui
'etiam omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe
'dicendo, dederit: se ipsam plebem et commoda morari
'sua. Liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos
'agros ab iniustis possessoribus extemplo, si velit, habere
'posse. Quae munera quando tandem satis grato animo
'aestimaturos, si, inter accipiendas de suis commodis roga-
'tiones, spem honoris latoribus earum incidant? Non esse
'modestiae populi Romani id postulare, ut ipse fenore levetur,
'et in agrum iniuria possessum a potentibus inducatur; per
'quos ea consecutus sit, senes tribunicios non sine honore
'tantum, sed etiam sine spe honoris, relinquat. Proinde ipsi
'primum statuerent apud animos, quid vellent: deinde comi-
1 'tiis tribuniciis declararent voluntatem. Si coniunctim ferri
'ab se promulgatas rogationes vellent, esse, quod eosdem
'reficerent tribunos plebis: perlaturos enim, quae promulga-
'verint. Sin, quod cuique privatim opus sit, id modo accipi
'velint; opus esse nihil invidiosa continuatione honoris: nec
'se tribunatum, nec illos ea, quae promulgata sint, habituros.'

C. Licinius primus magister equitum de plebe.

Sextii et Licinii Tribb. Pl. oratio de coniunctim ferendis rogationibus suis.

Adversus tam obstinatam orationem tribunorum quum, 40.
prae indignitate rerum, stupor silentiumque inde ceteros

9 *C. Licinio*] Calvo. cf. supr. 35. Hunc cave cum Plutarcho credas eundem esse atque C. Licinium Stolonem tribunum plebis.

1 *Si coniunctim ferri*] Licinium rogationes coniunctim tulisse, et plebi dixisse, *ὡς οὐκ ἂν πίοιεν, εἰ μὴ φάγοιεν*, narratur ap. Dionis Fragm. 33. Reim.

U. C. 387. A. C. 365. Adversus eos Ap. Claudii oratio.

Patrum defixisset; Ap. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque, quam spe, ad dissuadendum processisse, et locutus in hanc fere sententiam esse: 'Neque 'novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod 'unum familiae nostrae semper obiectum est ab seditiosis 'tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiae genti iam 'inde ab initio nil antiquius in republica Patrum maiestate 'fuisse; semper plebis commodis adversatos esse. Quorum 'alterum neque nego, neque infitias eo, nos, ex quo asciti 2
'sumus simul in civitatem et Patres, enixe operam dedisse, 'ut per nos aucta potius, quam imminuta, maiestas earum 'gentium, inter quas nos esse voluistis, dici vere posset. 'Illud alterum pro me maioribusque meis contendere ausim, 'Quirites, (nisi, quae pro universa republica fiant, ea plebi, 'tanquam aliam incolenti urbem, adversa quis putet) nihil 'nos, neque privatos, neque in magistratibus, quod incom'modum plebi esset, scientes fecisse: nec ullum factum dic'tumve nostrum contra utilitatem vestram (etsi quaedam 'contra voluntatem fuerint) vere referri posse. An hoc, si 'Claudiae familiae non sim, nec ex patricio sanguine ortus, 'sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis 'ortum, et vivere in libera civitate sciam, reticere possim? 'L. illum Sextium et C. Licinium, perpetuos (si diis placet) 'tribunos, tantum licentiae novem annis, quibus regnant, 'sumpsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii, 'non in comitiis, non in legibus iubendis, se permissuros 'esse? Sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tri- 3
'bunos. Quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo 4
'fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus. Sed 'quae tandem ista merces est, qua vos semper tribunos plebis 'habeamus? ut rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu 'displicent, seu utiles, seu inutiles sunt, omnes coniunctim 5
'accipiatis. Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate 6
'me ex media concione unum civem succlamare: Bona

2 *Neque nego, neque infitias eo*] cf. Cic. Or. Part. 102. *ipsam negationem infitiationemque facti.* Haud scio an, qui *negat*, rem non esse, qui *infitiatur*, rem non *ita* esse, dicere velit.

3 *Sub conditione, inquit*] Uterlibet e tribunis legum latoribus. Saepe hoc modo *inquit* absolute ponitur, ut intelligatur quilibet contradicturus. Sic infra hoc ipso cap. *Ut rogationes, inquit, nostras . . . accipiatis:* et rursus, *Non, inquit, licebit.* Et infr. xxxiv. 3. *Ut auro et purpura fulgeamus, inquit.* CREV.

4 *Quid est aliud dicere*] Nonne hoc idem est, ac si dicerent? *Dicere* hic sustinet vicem nominativi cadentis in verbum *est. Dicere, quod alii petunt, nos fastidimus, quid aliud est?* sive idem est, supple, atque id quod dicunt tribuni, sese sub conditione refici velle decimum tribunos. CREV.

5 *Inutiles*] Damnosae. Sic infr. iii. 33. *qui consensus privatis interdum inutilis*, id est, exitiosus *esset.* cf. supr. v. 5. CREV.

6 *Tarquinii tribuni plebis*] Contumeliae causa vox *Tarquinii* additur ut supr. iii. 19. de decemviris, *decem Tarquinios appellantem.*

'venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres U. C. 387.
7 'nobis censemus esse; antiquare alias. Non, inquit, lice- A. C. 365.
'bit. Tu de fenore atque agris, quod ad vos omnes perti-
'net, iubeas; et hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti
'L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indig-
8 'naris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut
'nihil fero. Ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum
'ponat cum cibo; et aut abstinere eo, quod vitale sit, iubeat,
'aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera
'haec civitas, non tibi frequentes succlamassent, Abi hinc
'cum tribunatibus ac rogationibus tuis? Quid? si tu non
'tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit,
'qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt
'invidiosius esse) Claudius diceret: Aut omnia accipite:
'aut nihil fero; quis vestrum, Quirites, ferret? Nunquamne
'vos res potius, quam auctores, spectabitis? sed omnia
'semper, quae magistratus ille dicet, secundis auribus, quae
9 'ab nostrum quo dicentur, adversis accipietis? At hercule
'sermo est minime civilis. Quid? Rogatio qualis est,
'quam a vobis antiquatam indignantur? Sermoni, Quirites,
'simillima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis,
'facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe
'fieri consulem iubet; nec duos patricios creandi potesta-
'tem vobis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum
'fuit, quum Porsenna Ianiculum insedit; quale Gallicum
'modo, quum praeter Capitolium atque arcem omnia haec
'hostium erant, et consulatum cum hoc M. Furio et quolibet
'alio ex Patribus L. ille Sextius peteret: possetisne ferre,
'Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de re-
'pulsa dimicare? Hoccine est in commune honores vocare,
'ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patricios non
'liceat? et alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque
'ex Patribus praeterire liceat? Quaenam ista societas,
'quaenam consortio est? Parum est, si, cuius pars tua
'nulla adhuc fuit, in partem eius venis, nisi partem petendo
'totum traxeris? Timeo, inquit, ne, si duos licebit creari
'patricios, neminem creetis plebeium. Quid est dicere
'aliud, quia indignos vestra voluntate creaturi non estis,
'necessitatem vobis creandi, quos non vultis, imponam?
'Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo,

7 *Non, inquit, licebit. Tu de fenore*] Respondentes facit tribunos Appius, non iis quidem verbis, quae ipsi protulerant; sed quomodo, quoque sensu iactatas ab iis voces et accipiebat ipse, et a populo accipi volebat. Crev.

8 *Aut omnia accipe*] cf. Cap. praec. *coniunctim ferri.* Verba sunt Licinii ab Appio recitata, tanquam respondentis uni civi ex media concione succlamanti. Drak.

9 *At hercule sermo*] Hoc tanquam ex mente plebis, vel ex ore tribunorum, sibi obiectum Appius refert.

U. C. 387. A. C. 365. 41.

'si cum duobus patriciis unus petierit plebeius, et lege se,
'non suffragio, creatum dicat? Quomodo extorqueant,
'non quomodo petant honores, quaerunt: et ita maxima
'sunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant; 1
'et occasionibus potius, quam virtute, petere honores malunt.
'Est aliquis, qui se inspici, aestimari fastidiat; qui certos
'sibi uni honores inter dimicantes competitores aequum
'censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat; qui vestra ne-
'cessaria suffragia pro voluntariis, et serva pro liberis faciat;
'omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua 2
'potestate, tanquam regum in Capitolio, numeratis: quis 3
'est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consula-
'tum facilior per istius legis occasionem, quam nobis ac
'liberis nostris, fiat? si quidem nos, ne quum volueritis
'quidem, creare interdum poteritis; istos, etiam si nolueri-
'tis, necesse sit. De indignitate satis dictum est: (etenim
'dignitas ad homines pertinet) quid de religionibus atque
'auspiciis, quae propria deorum immortalium contemptio
'atque iniuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem conditam
'esse, auspiciis bello ac pace, domi militiaeque, omnia geri,
'quis est, qui ignoret? Penes quos igitur sunt auspicia
'more maiorum? nempe, penes Patres: nam plebeius
'quidem magistratus nullus auspicato creatur. Nobis adeo
'propria sunt auspicia, ut non solum, quos populus creat
'patricios magistratus, non aliter, quam auspicato, creet;
'sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato inter-
'regem prodamus, et privatim auspicia habeamus, quae isti
'ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud,
'quam tollit ex civitate auspicia, qui, plebeios consules
'creando, a Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert?
'Eludant nunc licet religiones. Quid enim est, si pulli 4
'non pascentur? si ex cavea tardius exierint? si occinuerit 5
'avis? Parva sunt haec: sed parva ista non contemnendo

1 *Ut nihil ne pro minimis quidem*] Ita accepturi sunt consulatum, quasi lege, non suffragio, ut pro tanto honore prorsus nihil debituri sint, ne tantum quidem, quantum pro re minima et parvi pretii. Caetiarius.

2 *Quorum annos . . . in Capitolio, numeratis*] Videntur haec intelligenda de clavis numeri annorum indicibus, de quibus Liv. infr. vii. 3. Ibi ille docet clavum quotannis figi solitum dextro lateri aedis Iovis Opt. Max. *Eum*, inquit, *clavum, quia rarae per ea tempora literae erant, notam numeri annorum fuisse ferunt.* Sensus igitur huius loci erit: quorum annos in perpetua potestate, tanquam regum, per novem continuos clavos Capitolino parieti affixos, numeratis. Huius loci a nemine huc usque intellecti hanc interpretationem debemus Cl. Dodwello: quem vide Dissert. de Cyclis Roman. x. § 76. Crev.

3 *Regum in Capitolio*] Octo in Capitolio statuas, septem regum et unam Bruti, exstructas fuisse testatur Dio. xliii. p. 226. Sueton. Iul. Caes. 76. cf. Plin. H. N. xxxiii. 1.

4 *Si pulli non pascentur*] De auspicio, quod e pullis gallinaceis captare solebant Romani, vid. infr. x. 40. Crev.

5 *Si occinuerit avis*] E cantu quoque avium omina sibi laeta tristiave

'maiores nostri maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, U. C. 387.
'tanquam iam nihil pace deorum opus sit, omnes caerimo- A. C. 365.
'nias polluimus. Vulgo ergo pontifices, augures, sacrificuli
6 'reges creentur: cuilibet apicem dialem, dummodo homo
'sit, imponamus: tradamus ancilia, penetralia, deos, deo-
'rumque curam, quibus nefas est. Non leges auspicato
'ferantur, non magistratus creentur: nec centuriatis nec
'curiatis comitiis Patres auctores fiant. Sextius et Licinius,
'tanquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent,
'quia pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dul-
'cedo est ex alienis fortunis praedandi: nec in mentem
'venit, altera lege solitudines vastas in agris fieri pellendo
'finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis
'humana societas tollitur. Omnium rerum causa vobis an-
'tiquandas censeo istas rogationes. Quod faxitis, deos
'velim fortunare.'

Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum 42.
7 iubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tribuni, Decemviri sacrorum ex plebe, et ex Patribus.
8 Sextius et Licinius, de decemviris sacrorum ex parte de
plebe creandis legem pertulere. Creati quinque Patrum,
quinque plebis: graduque eo iam via facta ad consulatum
videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit Patribus, ut,
in praesentia consulum mentione omissa, tribuni militum
crearentur. Creati A. et M. Cornelii iterum, M. Geganius, U. C. 388.
P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum. Quum A. C. 364.
praeter Velitrarum obsidionem, tardi magis rem exitus, A. et M. Corneliis, etc. Tr. Mil.
quam dubii, quietae externae res Romanis essent; fama
repens belli Gallici allata, perpulit civitatem, ut M. Furius
dictator quintum diceretur. Is T. Quinctium Pennum Camillus V. Dictator.
9 magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno
circa Anienem flumen, auctor est Claudius; inclutamque Bellum Gallicum.
in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provo-
catus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum
caesum torque spoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctori-
bus magis adducor, ut credam, decem haud minus post

fingebant Romani. Vid. nostrum loco modo memorato, et Val. Max. i. 4. Aves, quae cantu auspicia dabant, *oscines* dicebantur, quales corvus, cornix, noctua. CREV.

6 *Apicem dialem*] Apex proprie dicebatur, in summo flaminis pileo virga e felici arbore, laneo filo religata; quod quidem filum *apiculum* vocabatur. Interdum tamen, ut hoc loco, *Apex* sumitur pro ipso pileo. *Apex* autem dictus est ab eo quod comprehendere vinculo antiqui *apere* dicebant. Vid. Festum in vocibus *Apex* et *Apiculum*, et Servium ad Aen. ii. 683. viii. 664. CREV.

7 *Decimum*] Δεκάκις δημαρχήσας. Dion. Exc. Vat. xii. 33.

8 *Ex parte*] sc. Dimidia. cf. supr. ii. 13. et huius libri 37.

9 *Eo anno*] Claudium Quadrigarium de quo infr. viii. 19. rationem temporum Fabianam secutum esse existimat Niebhr. atque ita pugnam Aniensem, quam sex haud minus post annos, sc. an. 394. U. C. Livius narrat, infr. vii. 10. in hunc annum retulisse.

U. C. 388. A. C. 364.

Vincuntur Galli.

annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis, 1
dictatore M. Furio, signa collata. Nec dubia, nec difficilis
Romanis (quanquam ingentem Galli terrorem memoria
pristinae cladis attulerant) victoria fuit. Multa millia
barbarorum in acie, multa captis castris caesa: palati alii 2
Apuliam maxime petentes, quum fuga se longinqua, tum
quod passim eos simul pavor terrorque distulerant, ab hoste
sese tutati sunt. Dictatori, consensu Patrum plebisque,
triumphus decretus. Vixdum perfunctum eum bello

Rogationes tribunorum acceptae.

atrocior domi seditio excepit: et per ingentia certamina
dictator senatusque victus, ut rogationes tribuniciae accipe- 3
rentur; et comitia consulum adversa nobilitate habita, qui-
bus L. Sextius de plebe primus consul factus. Et ne is
quidem finis certaminum fuit. Quia patricii se auctores
futuros negabant, prope secessionem plebis res terribilesque 4
alias minas civilium certaminum venit: quum tamen per
dictatorem conditionibus sedatae discordiae sunt, conces-
sumque ab nobilitate plebi de consule plebeio; a plebe
nobilitati de praetore uno, qui ius in urbe diceret, ex patri-
bus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam
redactis ordinibus, quum dignam eam rem senatus censeret
esse, meritoque id, si quando unquam alias, deum immor-
talium causa libenter facturos fore, ut ludi maximi fierent, 5
et dies unus ad triduum adiiceretur; recusantibus id munus 6
aedilibus plebis, conclamatum a patriciis est iuvenibus, se 7
id honoris deum immortalium causa libenter acturos, ut
aediles fierent. Quibus quum ab universis gratiae actae
essent, factum senatusconsultum, ut duo viros aediles ex

1 *In Albano agro*] Niebuhrio placet hoc bellum idem esse, atque illud quod L. Camillus an. 406. U. C. contra Gallos in Albano agro gessisse scribitur. De altera Gallorum adversus Romam expeditione loquuntur Dion. Exc. Vat. xii. 28. et Zonar. vii. 24, qui Camillum dictatorem memorant.

2 *Alii Apuliam*] Haec a Diodoro repetita, qui Gallos ex Apulia redeuntes a Caeretibus in insidiis exceptos esse, et prope ad internecionem caesos narrat. xiv. 117. Sed haec omnia ad prioris belli Gallici eventus referenda. Niebhr. ii. p. 592.

3 *Victus*] Tribunos Dictatori vincula minitasse scribit Plutarch. Cam. p. 151.

4 *Prope secessionem*] Arma cepisse et in Aventinum secessisse plebem scribit Ov. Fast. i. 643. *Patricii se auctores futuros negabant*, sc. legem curiatam de imperio ferre recusabant. cf. Niebhr. i. n. 849.

5 *Ludi maximi*] Ludi quam magnificentissimi. De his ludis accipienda videntur quae legimus infr. vii. 15. *Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti.* Itaque verisimile est hos ludos ante concordiam restitutam Camillum vovisse, quo etiam tempore, si Plutarcho credimus, aedem Concordiae vovit; atque eius votum, redactis in concordiam ordinibus, Patres ratum habuisse. Aliter censet Gronov. quem cf. Obs. iv. 25. Crev.

6 *Dies unus*] Ita plebi tres illas patricias tribus Ludos Maximos communicasse existimat Niebuhrius, et Plutarchum in errore versatum esse iudicat, qui de *Latinis feriis* hic agi in vita Camilli auctor est. cf. Niebhr. ii. p. 35.

7 *Aedilibus plebis*] Quippe quibus procuratio plebeiorum in pratis Flaminiis ludorum mandaretur.

8 Patribus dictator populum rogaret: Patres auctores omnibus eius anni comitiis fierent. U. C. 388. A. C. 364.

8 *Patres auctores*] Usque ad primum Punicum bellum in hos ludos 500,000 asses ex aerario quotannis erogati sunt: postea vero cura ludorum inter ea munera civilia, quae Graece *λειτουργίαι* dicebantur, relata est, et ludi privatorum sumptu exinde editi sunt. cf. Dion. vii. 71.

EPITOME LIBRI VII.

DUO novi magistratus adiecti sunt, praetura et curulis aedilitas. Pestilentia civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli: cuius remedium et finis quum per novas religiones quaereretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. Quum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbe actum, et T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cuius relegatio patri obiiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coegit eum in verba sua iurare, non perseveraturum se in accusatione. Quum telluris hiatu tota ad ultimum territa patria foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in praealtam voraginem urbis Romanae: in eam Curtius armatus, sedens equo, se praecipitavit, eaque expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum, provocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit: quem ipse postea tulit, et ex eo Torquatus est nuncupatus. Duae tribus additae, Pomptina et Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quingentis iugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo provocatus erat, insidente galeae corvo, et unguibus rostroque hostem infestante, occidit, et ex eo Corvi nomen accepit; consulque proximo anno, quum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est. Amicitia cum Karthaginiensibus iuncta. Campani, quum urgerentur a Samnitibus bello, auxilio adversus eos a senatu petito, quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt: ob quam causam ea, quae populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. Quum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera servatus est. Qui, occupato colle super id iugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in aequiorem locum evadendi dedit: ipse ab hostibus circumsessus erupit. Quum milites Romani, qui Capuae in praesidio erant relicti, de ea occupanda urbe conspirassent, et, detecto consilio, metu supplicii a populo Romano defecissent; per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos a furore revocaverat, patriae restituti sunt. Res praeterea contra Hernicos, et Gallos, et Tiburtes, et Privernates, et Tarquinienses, et Samnites, et Volscos prospere gestas continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VII.

U. C. 389.
A. C. 363.

L. Sextio, L. Aemilio Coss.
Primus de plebe consul.
Praetor et aediles curules primum creati.

1 2 ANNUS hic erit insignis novi hominis consulatu, insignis
novis duobus magistratibus, praetura et curuli aedili-
tate. Hos sibi patricii quaesivere honores pro concesso
plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cuius
lege partus erat, dedit: Patres praeturam Sp. Furio M. filio
Camillo; aedilitatem Cn. Quinctio Capitolino et P. Cor-
3 nelio Scipioni, suarum gentium viris, gratia campestri cepe-
runt. L. Sextio collega ex Patribus datus L. Aemilius
Mamercinus. Principio anni et de Gallis, quos primo
palatos per Apuliam congregari iam fama erat, et de Herni-
corum defectione agitata mentio. Quum de industria
omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, profer-
rentur, silentium omnium rerum ac iustitio simile otium
fuit: nisi quod non patientibus tacitum tribunis, quod pro
consule uno plebeio tres patricios magistratus, curulibus
sellis praetextatos tanquam consules sedentes, nobilitas sibi
sumpsisset, praetorem quidem etiam iura reddentem, et
collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum, vere-
cundia inde imposita est senatui ex Patribus iubendi aediles
curules creari. Primo, ut alternis annis ex plebe fierent,
4 convenerat: postea promiscuum fuit.

Inde, L. Genucio et Q. Servilio consulibus, et ab seditione

1 *Annus*] Niebuhrio ii. n. 405. placet verba plura ante vocem *annus* intercidisse, scilicet *trecentesimus octogesimus nonus ab urbe condita*, atque vocem *hic*, ne oratio mutila claudicaret, a librariis insertam esse. Incuriae similis exempla citat ad initium Cic. Rep. ii. A. Gell. vi. et Cic. pro Rosc. in cod. Vaticano.

2 *Novi hominis*] *Novus homo* dicebatur, cuius e maioribus nemo curulem magistratum gesserat, qui nullam habebat proinde maiorum imaginem. *Novo homini* opponebatur *nobilis*. CREV.

3 *Gratia campestri*] Quia comitia centuriata, quibus consules, praetores, censores creabantur, habebantur in campo Martio; inde *gratia campestris* sumitur pro favore populari, quo honores sibi quis aliisve a populo consequebatur. CREV.

4 *Postea promiscuum fuit*] Aliter visum est Niebuhrio iii. n. 72. qui alternis annis usque ad an. 590. U. C. aediles curules ex plebe creatos esse arbitratur, quippe continua Fastorum serie post bellum Punicum secundum annis paribus patricios, imparibus plebeios creatos esse confirmat, necnon ad comoedias Terentianas provocat et Polyb. x. 4.

U. C. 390. A. C. 362. L. Genucio, Q. Servilio Coss. Pestilentia. Camilli mors.

et a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, aedilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione et ex multitudine alia multa funera fuisse: maximeque eam pestilentiam insignem mors quam matura, tam acerba, M. 5
Furii fecit. Fuit enim vere vir unicus in omni fortuna: princeps pace belloque prius, quam exsulatum iret; clarior in exsilio vel desiderio civitatis, quae capta absentis imploravit opem, vel felicitate, qua restitutus in patriam secum patriam ipsam restituit. Par deinde per quinque et viginti annos (tot enim postea vixit) titulo tantae gloriae fuit, dignusque habitus, quem secundum a Romulo conditorem urbis Romanae ferrent.

2\. U. C. 391. A. C. 361. C. Sulpicio, L. Licinio Coss. Ludi scenici primi.

Et hoc et insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone consulibus, pestilentia fuit. Eo nihil dignum memoria actum, nisi quod pacis deûm exposcendae causa tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. Et 6
quum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divina levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo, (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia coelestis irae placamina instituti dicuntur. Ceterum parva quoque (ut ferme principia omnia) et ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum 7
carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant. Imitari deinde eos iuventus, simul inconditis inter se iocularia fundentes versibus, coepere; nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res saepiusque usurpando excitata. Vernaculis artificibus, quia hister Tusco verbo 8
ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut ante, Fescennino versu similem incompositum temere ac 9
rudem alternis iaciebant; sed impletas modis saturas, de- 1

5 *Quam matura, tam acerba*] Nihilominus acerba, quamvis ea senectute ipsi contingeret, qua exspectari debuerat. Stroth.

6 *Tertio tum ... lectisternium fuit*] Lectisternium in urbe Romana primum fuit anno U. C. 356. Vid. supr. v. 13. Quo tempore autem secundo factum fuerit, Livius non docet. Crev. cf. infr. xxii. 10.

7 *Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu*] h. e. Sine cantore qui pronuntiaret, et sine histrione, qui saltando et gesticulando ea, quae pronuntiabantur, exprimeret: nam haec deinde addita sunt, quum antea ludiones nihil aliud, quam ad tibicinis modos saltarent. Duker.

8 *Vernaculis artificibus*] Domesticis, id est, Romanis ludionibus, sive actoribus.

9 *Fescennino versu*] Non iam temere iaciebant incompositum ac rudem versum, similemque Fescennino versu, i. e. versui. Fortasse scripserat Livius *versum*, quomodo habent duo scripti a Gronovio inspecti, et Victor. codex. Porro *Fescenninus* versus a Fescennia Etruriae urbe dictus est, ex qua Romam est allatus. De eo vid. Hor. Epist. I. 2. Crev.

1 *Saturas*] *Satura* proprie notat lancem onustam uva passa, polenta, et omnigena ciborum ac frugum varietate, quae sacris Cereris inferebatur. Inde ea voce designata est rerum mistura quaedam et quasi farrago; ac porro genus hoc poematis, quod mul-

scripto iam ad tibicinem cantu, motuque congruenti per- U. C. 391.
2 3 agebant. Livius post aliquot annos, qui ab saturis ausus est A. C. 361.
primus argumento fabulam serere, (idem scilicet, id quod
omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, quum
saepius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad
4 canendum ante tibicinem quum statuisset, canticum egisse
aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis usus impe-
5 diebat. Inde ad manum cantari histrionibus coeptum,
6 diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege
hac fabularum ab risu ac soluto ioco res avocabatur, et ludus
in artem paullatim verterat; iuventus, histrionibus fabellarum
actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta
7 versibus iactitare coepit: quae inde exodia postea appellata,
8 consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt. Quod
genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit iuventus, nec ab
histrionibus pollui passa est. Eo institutum manet, ut Exodia:
9 actores Atellanarum nec tribu moveantur, et stipendia, tan- Atellanae.

tis et variis rebus refertum erat. Dramaticum fuit, ut clare ex hoc loco patet. *Modi* autem hic intelligendi sunt modulatio quaedam ac descriptio cantus motusque corporum affectibus dramatis congruens. Dum igitur dicit Livius *impletas modis saturas*, eas vult iusta descripti ad tibicinem cantus motusque modulatione conditas, suam quandam perfectionem attigisse. Crev.

2 *Livius*] Livius Andronicus, M. Livii Salinatoris libertus, fabulam docere coepit C. Claudio Centone, M. Sempronio Tuditano Coss. anno U.C. 512. Crev.

3 *Ab saturis*] Relictis saturis, connectere fabulam ex variis actibus, qui tamen omnes ad unum et idem argumentum, sive unam quandam actionem primariam referrentur. Adverte verbum *serere* hic esse a *sero, serui, sertum*, quod plane diversum est a verbo *sero, sevi, satum*, idem significante quod *semino*. Crev. *Serere* hic idem quod *conserere*. infr. xxv. 6.

4 *Canticum*] *Canticum* ab uno homine canebatur ad tibicinis modos. Quum autem tibicinem post actum quemque cecinisse appareat ex iis verbis, quibus Plautus in Pseudolo actum primum concludit, canticum subiici solitum esse cuique comoediae actui verisimile est. Porro *canticum agere* est gesticulationem cantico convenientem peragere. Crev.

5 *Ad manum cantari*] Institutum, ut histrionis gesticulationi, quae saltando fiebat et loquaci manu, cantando responderetur: quum antea idem et caneret, et saltaret. Crev. Itaque *cantare ad tibias* est, alio tibias animante carmen voce accinere. cf. Sueton. Calig. 54.

6 *Diverbia*] *Diverbium* dicitur, quando diversi verba faciunt: ac nihil aliud est, quam actus et scenae, ex quibus ipsum fabulae corpus constat. Opponitur choro et cantico. Crev. *Diverbia* partes comoediarium esse, in quibus plures personae versantur, *cantica* in quibus una tantum, auctor est Diomedes.

7 *Quae inde*] *Unde*, quod in codd. quibusdam est, reposuit Bekker. Exodia ita dicta, vel quia singulorum diverbiorum fini subiiciebantur, vel quia extremae fabulae semel. Casaubon.

8 *Atellanis*] Ita dictae ab Atella Oscorum civitate, Capuam inter et Neapolim sita. Osca quoque lingua agebantur, postquam Osca gens esse desierat: unde dicebantur *Osci ludi*: quippe Samnites quamvis Oscos devicerant et Campaniam omnem praeter Sidicinum agrum in suam potestatem redegerant, cf. Strabo. v. p. 237, Osca tamen lingua utebantur, cf. infr. x. 20. in quam ipsa Latina radices egerat.

9 *Actores Atellanarum*] Hos quidem *ex improviso* versus recitasse arbitratur Niebhr. iii. p. 127, similiter atque illos, quos hodie Italica lingua *improvisatori* vocantur: idem ex Atel-

U. C. 391.
A. C. 361.

quam expertes artis ludicrae, faciant. Inter aliarum parva
principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa
est: ut appareret, quam ab sano initio res in hanc vix opu- 1
lentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

3. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis reli-
gionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis
levavit. Quin etiam, quum medios forte ludos circus Tiberi 2
superfuso irrigatus impedisset, id vero, velut aversis iam diis
aspernantibusque placamina irae, terrorem ingentem fecit.

U. C. 392. A. C. 360. Cn. Genucio, L. Aemilio II. Coss.

Itaque Cn. Genucio, L. Aemilio Mamercino secundum
consulibus, quum piaculorum magis conquisitio animos,
quam corpora morbi, afficerent, repetitum ex seniorum
memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore 3
fixo sedatam. Ea religione adductus senatus dictatorem

Manlius dictator clavum pangit.

clavi figendi causa dici iussit. Dictus L. Manlius Imperio-
sus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta
est, priscis literis verbisque scripta, ut, qui praetor maximus
sit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixa fuit dextro 5
lateri aedis Iovis optimi maximi, ex qua parte Minervae

Clavus annorum index.

templum est. Eum clavum, quia rarae per ea tempora
literae erant, notam numeri annorum fuisse ferunt: eoque
Minervae templo dicatam legem, quia numerus Minervae
inventum sit. Volsiniis quoque clavos, indices numeri 6
annorum, fixos in templo Nortiae, Etruscae deae, comparere,
diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat. 7

lanis fabulis id genus ludicri, quod hod. apud Neapolitanos *Pulcinella* vocatur, provenisse existimat.

1 *In hanc*] h. e. Nostra quoque aetate celebratam, ut supr. i. 5. *hoc fuisse ludicrum ferunt.* cf. Hor. Epist. ii. 1. 145.

2 *Tiberi superfuso*] Augustus primus magistratum instituit qui huic malo praevideret. Tac. Ann. i. 76. cf. Fest. v. *Martialis campus*, qui ita dicebatur, "quod in eo Equiria solebant fieri, si quando aquae Tiberis Campum Martium occupassent."

3 *Pestilentiam quondam*] Haec non eo sensu intelligenda videntur, ut clavus iam antea, pestilentiae sedandae causa, a dictatore fixus fuisse dicatur, sed pestilentia quodam anno esse sedata, quum clavus annorum index non ab ordinario magistratu, sed a dictatore fixus esset. Unde argumentabantur clavum ab dictatore fixum levando morbo salubrem fuisse. Vid. infr. viii. 18. aliud exemplum, aliamque causam dictatoris clavi figendi causa creati. Crev.

4 *Qui praetor maximus sit*] Qui imperium summum in civitate habeat. Praetor a *praeeundo.* cf. Cic. de Legg. iii. 3.

5 *Dextro lateri aedis*] Capitolinum templum tres aedes pares continebat communibus inclusas lateribus: mediam Iovis; a lateribus alteram Iunonis, alteram Minervae. Hinc lex, quae hoc loco dicitur fixa fuisse dextro lateri aedis Iovis optimi maximi, infra dicitur Minervae templo dicata. Crev.

6 *Indices numeri annorum*] Quia literae rarae eo tempore erant, ut Cincius existimavit. Haec autem ratio annorum clavo figendo Idibus Septembris numerandorum servata erat, ne quum anni consularis initium aliquando ob interregna dilatum esset, ratio vera temporum amitteretur: postquam vero novos consules circumactum ante priorum consulum annum designari in usum venit, res haec omissa est, et sexto fere saeculo urbis Romae ex memoria hominum pene excidit.

7 *Cincius*] L. Cincius Alimentus, sic enim integre expressum nomen

M. Horatius consul ex lege templum Iovis optimi maximi U. C. 392.
dedicavit anno post reges exactos: a consulibus postea ad A. C. 360.
dictatores, quia maius imperium erat, sollenne clavi figendi
translatum est. Intermisso deinde more, digna etiam per
se visa res, propter quam dictator crearetur. Qua de causa Manlius delectum
creatus L. Manlius, perinde ac reipublicae gerendae, ac habere conatur,
non solvendae religione, gratia creatus esset, bellum Herni- frustra.
cum affectans, delectu acerbo iuventutem agitavit; tandem-
que omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu vere-
cundia victus, dictatura abiit.

Neque eo minus principio insequentis anni, Q. Servilio 4.
Ahala, L. Genucio consulibus, dies Manlio dicitur a M. U. C. 393.
8 Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu, non damno A. C. 359.
modo civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim Q. Servilio II. L. Ge-
virgis caesis, qui ad nomina non respondissent, partim in nucio II. Coss.
vincula ductis, invisa erat: et ante omnia invisum ipsum Manlio dies
ingenium atrox, cognomenque Imperiosi grave liberae civi- dicta.
tati, ab ostentatione saevitiae ascitum; quam non magis in
alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret.
Criminique ei tribunus inter cetera dabat, 'quod filium Acerbitas
'iuvenem, nullius probri compertum, extorrem urbe, domo, eius in fi-
'penatibus, foro, luce, congressu aequalium prohibitum, in lium.
'opus servile, prope in carcerem atque in ergastulum,
'dederit: ubi summo loco natus dictatorius iuvenis quoti-
'diana miseria disceret, vere imperioso patre se natum esse.
'At quam ob noxam? quia infacundior sit, et lingua
9 'impromptus. Quod naturae damnum utrum nutriendum
'patri, si quicquam in eo humani esset, an castigandum ac
'vexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem
'bestias minus alere ac fovere, si quid ex progenie sua
'parum prosperum sit. At, hercule, L. Manlium malum malo
'augere filii, et tarditatem ingenii insuper premere; et, si
'quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id exstinguere vita
'agresti et rustico cultu, inter pecudes habendo.' Omnium 5.
potius his criminationibus, quam ipsius iuvenis, irritatus est Filii eius
animus: quin contra, se quoque parenti causam invidiae pietas.
atque criminum esse, aegre passus, ut omnes dii hominesque

eius est a Livio, xxi. 38. aequalis Fabii Pictoris, bello Punico secundo captus ab Hannibale, teste Livio ibidem. Hunc scriptorem historiarum valde probabiliter iudicat Vossius, de Histor. Lat. i. 4. non diversum esse ab illo L. Cincio Alimento qui praeturam gessisse memoratur a Livio, xxvi. 23. anno eiusdem belli nono. Graeca lingua scripsisse eum historiam a primordio urbis docet Dion. i. 6. Crev.

8 *Acerbitas in delectu*] Manlii acerbitas in delectu, quam senserant cives non multis modo irrogatis sibi, quae proinde damnum, sive iacturam rei familiaris importarent, sed et laceratione corporum. Crev.

9 *Nutriendum*] Mollibus remediis et paterna indulgentia medicandum. supr. iv. 52. infr. xxxvi. 35. *Unde illius nutricio aeger convaleri*. cf. Senec. ad Helv. 17.

U. C. 393. A. C. 359.

scirent, se parenti opem latam, quam inimicis eius, malle, capit consilium, rudis quidem atque agrestis animi, et quanquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Insci- 1
entibus cunctis, cultro succinctus, mane in urbem, atque a porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: ianitori, 'opus esse sibi domino eius convento 'extemplo,' ait: 'nuntiaret, T. Manlium L. filium esse.' Mox introductus, (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam, deferre) salute accepta redditaque, 'esse,' ait, 'quae cum eo 'agere arbitris remotis velit.' Procul inde omnibus abire iussis, cultrum stringit: et, super lectum stans ferro intento, nisi, in quae ipse concepisset verba, iuraret, 'se patris eius 'accusandi causa concilium plebis nunquam habiturum,' se eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum, inermem; illum praevalidum iuvenem, et, quod haud minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cerneret) adiurat, in quae adactus est verba; et prae se deinde tulit, ea vi subactum se incepto destitisse. Nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli et superbo reo potestatem fieri; ita aegre habuit, filium id pro parente ausum: eoque id laudabilius erat, quod animum eius tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset. Itaque non patri modo remissa causae dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit: et quum eo anno primum placuisset, tribunos militum ad legiones suffragio fieri, (nam et antea, sicut 2
nunc, quos Rufulos vocant, imperatores ipsi faciebant) 3
secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiaeque ad 4
conciliandam gratiam meritis; ut qui rure et procul coetu hominum iuventam egisset.

6. Eodem anno, seu motu terrae, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur; neque eam voraginem coniectu terrae, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius, quam deûm monitu quaeri coeptum, quo plurimum populus Romanus posset? Id enim illi loco dicandum, vates canebant, si rempublicam Romanam perpetuam esse vellent. Tum

Vorago in foro.

1 *Non civilis exempli*] Eius, quod civem deceat, ut supr. vi. 40.

2 *Suffragio fieri*] cf. Infr. ix. 30.

3 *Quos Rufulos vocant*] *Rufuli appellabantur*, inquit Festus, *tribuni militum a consule facti*, *non a populo: de quorum iure quod Rutilius Rufus legem tulerit*, *Rufuli*, *ac post Rutuli*, sive potius Rutili, *appellati sunt. Alii sunt comitiati*, inquit Ascon. in Cic. Divin. *qui Romae comitiis designantur.* Crev.

4 *Secundum in sex locis*] Si legiones quattuor, ut moris erat, hoc anno scriptae sunt, quattuor et viginti tribunis militum opus erat. Sed per haec tempora dictatores et consules, perquam paucis suffragio populi relictis locis, reliqua sui beneficii faciebant, teste Livio infr. ix. 30. Crev.

M. Curtium, iuvenem bello egregium, castigasse ferunt U. C. 393.
5 dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quam arma A. C. 359.
virtusque, esset. Silentio facto, templa deorum immorta- In eam se M. Curtius
lium, quae foro imminent, Capitoliumque intuentem, et immittit.
manus nunc in coelum, nunc in patentes terrae hiatus ad
deos Manes porrigentem, se devovisse: equo deinde quam
poterat maxime exornato insidentem, armatum se in specum
immisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine vi-
rorum ac mulierum congestas; lacumque Curtium, non ab
6 antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metto, sed ab hoc ap-
pellatum. Cura non deesset, si qua ad verum via inqui-
rentem ferret: nunc fama rerum standum est, ubi certam
derogat vetustas fidem; et lacus nomen ab hac recentiore
insignitius fabula est.

Post tanti prodigii procurationem, eodem anno de Her- Bellum
nicis consultus senatus, quum fetiales ad res repetendas ne- cum Hernicis.
quicquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum
de bello indicendo Hernicis censuit; populusque id bellum
frequens iussit. L. Genucio consuli ea provincia sorte
evenit. In exspectatione civitas erat, quod primus ille de
plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde
ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut
secus consulto habitura. Forte ita tulit casus, ut Genucius, Genucius
ad hostes magno conatu profectus, in insidias praecipitaret; male rem
legionibus necopinato pavore fusis, consul circumventus ab gerit.
insciis, quem interfecissent, occideretur. Quod ubi est
Romam nuntiatum, nequaquam tantum publica calamitate
maesti Patres, quantum feroces infelici consulis plebeii
ductu, fremunt omnibus locis: ‘Irent, crearent consules ex
‘plebe, transferrent auspicia, quo nefas esset. Potuisse
‘Patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in deos
‘immortales inauspicatam legem valuisse? Vindicasse
‘ipsos suum numen, sua auspicia: quae ut primum con-
‘tacta sint ab eo, a quo nec ius nec fas fuerit, deletum cum
‘duce exercitum documento fuisse, ne deinde, turbato
7 ‘gentium iure, comitia haberentur.’ His vocibus curia et Appius
forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem, Claudius
maiore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii dictator.
incusantem, dictatorem consensu patriciorum Servilius
consul dicit, delectusque et iustitium indictum.

5 *Dubitantes, an*] Adeo incertos, ut prope crederent. Similiter *nescio an* pro *prope certus sum*. Rasch.

6 *Tatii milite*] Quem nomen lacui indidisse Piso auctor est. cf. supr. i. 13. Dion. ii. 42. Heynius in Opusc. Acad. iii. p. 118. sulphureum halitum hic intelligi suspicatur, cuius spiramentum mutatione quadam soli occlusum est.

7 *Gentium iure*] Iure ac discrimine generis et familiarum, ut supr. iv. 1.

U. C. 393. A. C. 359.

Priusquam dictator legionesque novae in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta
7. egregie est. In Hernicos, morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, et plenis irae atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. Multum ab spe adeundi valli res Hernicis afuit: adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus iungitur, et copiae duplicantur: et pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas, tollit animos; simul ceteros ad aemulandas virtutes acuit. Neque segnius ad 8
hostes bellum apparatur, qui, et parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris aetas excitur. Quadringenariae octo cohortes, lecta robora 9
virorum, scribuntur. Hunc eximium florem iuventutis eo etiam, quod, ut duplex acciperent stipendium, decreverant, spei animorumque implevere. Immunes quoque operum militarium erant, ut, in unum pugnae laborem reservati, plus sibi, quam pro virili parte, annitendum scirent. Extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset. Duum millium planities castra Romana ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrimque spatio in medio

Atrox pugna.

pugnatum est. Primo stetit ambigua spe pugna; nequicquam saepe conatis equitibus Romanis impetu turbare hostium aciem. Postquam equestris pugna effectu, quam conatibus, vanior erat; consulto prius dictatore equites, permissu deinde eius, relictis equis, clamore ingenti provolant ante 1
signa, et novam integrant pugnam: neque sustineri poterant, ni extraordinariae cohortes pari corporum animo-
8. rumque robore se obiecissent. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. Quicquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex, quam pro numero, damnum est: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum suum in virtute aliena ponit. Multi utrimque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, 'quid deinde restaret,' quaerendo, 'si neque ex equis pepulissent hostem, neque 'pedites quicquam momenti facerent? quam tertiam ex- 'spectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent,

8 *Ad hostes*] sc. Apud hostes. *Ad* pro *apud* saepissime dicitur, ut supr. vi. 34. *potentis ad plebem* et *gratiam ad vulgum quaesierat.* et infr. x. 29. *formidinis plena omnia ad hostes esse.*

9 *Quadringenariae*] Pari numero Samnitium cohortes erant. infr. x. 40.

1 *Relictis equis*] Haud dubie hic et alibi equites pedestrem pugnam cient, quia in regione equis minime opportuna res gerebatur.

'et alieno pugnarent loco?' His inter se vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: et primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt; postremo iam haud dubie avertunt. Neque, tam vires pares quae superaverit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi et extollere animos, et minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum
2 oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postero die deserta fuga castra Hernicorum, et saucii relicti quidam
3 inventi; agmenque fugientium ab Signinis, quum praeter
4 moenia eorum infrequentia conspecta signa essent, fusum, ac per agros trepida fuga palatum est. Nec Romanis incruenta victoria fuit: quarta pars militum amissa; et, ubi haud minus iacturae fuit, aliquot equites Romani cecidere.

U. C. 393. A. C. 359. Vincuntur Hernici.

9. Insequenti anno, quum C. Sulpicius et C. Licinius Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde iis Tiburtes portas clausere. Ea ultima fuit causa, quum multae antea querimoniae ultro citroque iactatae essent, cur, per fetiales rebus repetitis, bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quinctium Pennum eo anno fuisse, satis constat, et magistrum equitum Ser. Cornelium Maluginensem. Macer Licinius comitiorum habendorum causa, et ab Licinio consule dic-
5 tum scribit, quia, collega comitia bello praeferre festinante, ut continuaret consulatum, obviam eundum pravae cupiditati fuerit. Quaesita ea propriae familiae laus leviorem auctorem Licinium facit. Quum mentionem eius rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam, magis, ut belli Gallici causa dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus.
6 Eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans
7 pontem Anienis castra habuere. Dictator, quum tumultus Gallici causa iustitium edixisset, omnes iuniores sacramento

U. C. 394. A. C. 358. C. Sulpicio II. C. Licinio II. Coss. Bellum cum Tiburtibus. T. Quinctius Pennus dictator. Bellum Gallicum.

2 *Diu non perlitatum*] cf. Supr. iv. 49. *Tentatum ab L. Sextio . . . discussum est.* Graece τὸ μὴ καλλιερεῖν.

3 *Ab Signinis*] Palmaria Crevierii et F. W. Reizii coniectura, quae Niebuhrio maxime arridet. Signia erat colonia Romana, non procul ab Hernicorum terris. cf. supr. i. 56. ii. 21. Olim *ab signis* legebatur.

4 *Infrequentia . . . signa*] sc. Quae militibus non frequentabantur, i. e. stipabantur.

5 *Comitia bello praeferre*] Comitia habere antequam ad bellum iretur. Crev.

6 *Salaria via*] *Salaria via appellata est*, auctore Festo, *quia Sabini per eam sal a mari deferebant.* Incipiebat a porta Collina. Crev.

7 *Tumultus Gallici*] Quid sit proprie *tumultus*, docet Cic. Phil. viii. 2. 3. his verbis. "Potest bellum esse sine tumultu: tumultus esse sine bello non potest. Quid enim est aliud tumultus, nisi perturbatio tanta, ut maior timor oriatur? unde etiam nomen ductum est tumultus." (Tumultus

U. C. 394. A. C. 358.

adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. Proelia de occupando ponte crebra erant; nec, qui potirentur, incertis viribus, satis discerni poterat. Tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit; et, quantum maxima voce potuit, 'Quem nunc,' inquit, 'Roma virum fortissimum habet, procedat, agedum, ad 'pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens

10. 'bello sit melior.' Diu inter primores iuvenum Romanorum silentium fuit, quum et abnuere certamen vererentur, et praecipuam sortem periculi petere nollent.

Singulare certamen T. Manlii cum Gallo.

Tum T. Manlius, L. filius, qui patrem a vexatione tribunicia vindicaverat, ex statione ad dictatorem pergit: 'Iniussu tuo,' inquit, 'imperator, extra ordinem nunquam 'pugnaverim; non, si certam victoriam videam. Si tu 'permittis, volo ego illi belluae ostendere, quando adeo 'ferox praesultat hostium signis, me ex ea familia ortum, 'quae Gallorum agmen ex rupe Tarpeia deiecit.' Tum dictator, 'Macte virtute,' inquit, 'ac pietate in patrem 'patriamque, T. Manli, esto. Perge, et nomen Romanum 'invictum, iuvantibus diis, praesta.' Armant inde iuvenem 8
aequales: pedestre scutum capit, Hispano cingitur gladio, 9

nempe videtur Ciceroni dictus esse, quasi *timor multus;* licet hodie docti deducant potius a *tumeo.*) "Itaque maiores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus; tumultum Gallicum, quod erat Italiae finitimus; praeterea nullum tumultum nominabant. Gravius autem tumultum esse, quam bellum, hinc intelligi licet, quod bello vacationes valent, tumultu non valent." Idem aliud agendo describit ea quae tumultum comitari solebant, Phil. v. 31. "Tumultum," inquit, "decerni, iustitium indici, saga sumi dico oportere, delectum haberi sublatis vacationibus in urbe et in Italia." Et eodem modo Livius infr. 28. "Quum (quod per magnos tumultus solet) iustitio indicto, delectus sine vacationibus habitus esset." Quae tamen omnia ita accipienda sunt, ut tumultus, praeter hanc strictiorem et maxime propriam significationem, etiam laxiore sensu quamlibet perturbationem ac trepidationem denotet. Crev. cf. supr. ii. 26. vii. 42.

8 *Pedestre scutum capit*] Pro parma nimirum, quam equites gerebant. In hac pugna describenda secutus est Livius Claudium Quadrigarium, cuius verba vid. apud A. Gell. ix. 13. Crev.

9 *Hispano ... gladio*] Gladius Hispanicus brevitate agilis erat, "pariterque," inquit Polyb. vi. 23. "et ad punctim laedendum excellens, et ad caesim ex utraque parte feriendum vehemens. Constabat enim lamina valida et firma." Eo Romani milites utebantur. *Hispanici* appellatio indicat eum Romanos ab Hispanis accepisse. Sed his temporibus quodnam Romanis cum Hispania commercium erat? Et Polybius testis est Romanos bello Hannibalico gladios Hispanos pro patriis assumere coepisse. Dicamus igitur cum Lipsio Livium, sive potius Quadrigarium hic indicare voluisse gladium pedestrem, qui diversus erat ab equestri: quum autem illo aevo quo scribebat Quadrigarius, gladius Romanorum pedester *Hispanicus* et esset, et vociferetur, illum scriptorem locutum esse ex suae aetatis consuetudine, quamvis gladius quo Manlius usus est, non fuerit revera Hispanicus, sed ex veteri Romanorum more. Vid. Lips. de Mil. Rom. iii. 3. Crev.

ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque U. C. 394.
adversus Gallum stolide laetum, et (quoniam id quoque A. C. 358.
memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab
irrisu exserentem, producunt. Recipiunt inde se ad sta-
1 tionem: et duo in medio armati, spectaculi magis more,
quam lege belli, destituuntur, nequaquam visu ac specie
aestimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium,
versicolori veste pictisque et auro caelatis refulgens armis:
media in altero militaris statura, modicaque in armis ha-
bilibus magis quam decoris species. Non cantus, non
exsultatio armorumque agitatio vana, sed pectus, animorum
iraeque tacitae plenum, omnem ferociam in discrimen
ipsum certaminis distulerat. Ubi constitere inter duas
acies, tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus,
Gallus, velut moles superne imminens, proiecto laeva scuto,
2 in advenientis arma hostis vanum caesim cum ingenti
3 sonitu ensem deiecit. Romanus, mucrone subrecto, quum
4 scuto scutum imum perculisset, totoque corpore interior
periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus ar-
5 maque, uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina
hausit, et in spatium ingens ruentem porrexit hostem.
Iacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno
torque spoliavit: quem respersum cruore collo circumdedit
suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani,
alacres ab statione obviam militi suo progressi, gratulantes
6 laudantesque ad dictatorem perducunt. Inter carminum
prope modum incondita quaedam militariter ioculantes,
Torquati cognomen auditum; celebratum deinde posteris
etiam familiaeque honori fuit. Dictator coronam auream
addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam lau-
dibus tulit.

Et, hercule, tanti ea ad universi belli eventum momenti 11.
dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis Galli in
trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde, societate Campaniam trans-
belli facta, commeatuque benigne ab Tiburtibus adiutus, eunt.
mox in Campaniam transierit. Ea fuit causa, cur proximo

1 *Spectaculi ... more*] Alludit Livius ad gladiatorum pugnas. CREV.

2 *Caesim*] Gallis gladii praelongi erant, ac sine mucronibus: teste Livio, xxii. 46. Itaque caesim tantum ferire poterant hostem. CREV. cf. Polyb. ii. 30. 32, *καταφορὰν ἔχειν μόνον*, iii. 114.

3 *Quum scuto scutum imum perculisset*] Ut de gradu hostem deiiceret, et, occasione data ex incerto et vacillanti eius motu, sese posset inter corpus eius armaque insinuare. CREV.

4 *Interior periculo*] Intra ictum gladii i. e. propior hosti, quam ut gladio eius, qui praelongus erat, ac caesim tantum feriebat, posset vulnerari. CREV.

5 *Inguina hausit*] Poetica haec locutio, quam ex verbis Claudii ap. A. Gell. ix. 13. noster desumpsit.

6 *Inter carminum*] Constructionem horum verborum recte docuit Gronov. *Torquati cognomen auditum inter ioculantes militariter incondita quaedam prope carminum modum.*

U. C. 395. A. C. 357. C. Poetelio, M. Fabio Coss.

anno C. Poetelius Balbus consul, quum collegae eius M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes iussu populi exercitum duceret. Ad quorum auxilium quum Galli ex Campania redissent, foedae populationes in Lavicano, Tusculanoque, et Albano agro, haud dubie Tiburtibus ducibus, sunt factae. Et, quum adversus Tiburtem hostem duce consule contenta respublica esset,

Q. Servilius dictator.

Gallicus tumultus dictatorem creari coegit. Creatus Q. Servilius Ahala T. Quinctium magistrum equitum dixit; et ex auctoritate Patrum, si prospere id bellum evenisset,
ludos magnos vovit. Dictator ad continendos proprio bello 7
Tiburtes consulari exercitu iusso manere, omnes iuniores,

Pugna atrox cum Gallis.

nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in conspectu parentum coniugumque ac liberorum: quae magna, etiam absentibus, hortamenta animi, tum subiecta oculis, simul verecundia misericordiaque militem accendebant. Magna utrimque edita caede, avertitur tandem acies Gallorum. Fuga Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt: palati a consule Poetelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregie quum ab dictatore, tum ab

Hernici victi.

consule res gesta est. Et consul alter Fabius proeliis primum parvis, postremo una insigni pugna, quum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devincit. Dictator, consulibus in senatu et apud populum magnifice collaudatis, et suarum quoque rerum illis remisso honore, dictatura se abdicavit. Poetelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. Irridere Poetelii triumphum Tiburtes: 'ubi enim eum 'secum acie conflixisse? spectatores paucos fugae trepidatio'nisque Gallorum, extra portas egressos, postquam in se 'quoque fieri impetum viderint, et sine discrimine obvios 'caedi, recepisse se intra urbem. Eam rem triumpho dig'nam visam Romanis? Ne nimis mirum magnumque cen'serent, tumultum exciere in hostium portis, maiorem ipsos 'trepidationem ante moenia sua visuros.'

12. Itaque insequenti anno, M. Popillio Laenate, Cn. Manlio 8

7 *Ludos magnos*] sc. Instaurandos aut inusitatiore apparatu celebrandos. ut supr. iv. 27.

8 *M. Popillio Laenate*] Hic Popillius *Laenatis* sibi cognomen in hoc magistratu ceperit, ut discimus ex Cic. in Bruto, 14. "Licet aliquid etiam," inquit ille, "de M. Popillii ingenio suspicari, qui quum consul esset, eodemque tempore sacrificium publicum cum laena faceret, quod erat Flamen Carmentalis, plebei contra Patres concitatione et seditione nuntiata, ut erat laena amictus, ita venit in concionem, seditionemque, quum auctoritate, tum oratione sedavit." Et sane infra, hoc ipso cap. Livius seditionis orientis mentionem facit. *Laena* erat vestis crassior, instar duplicis togae. Crev.

U. C. 396. A. C. 356. M. Popillio, Cn. Manlio Coss.

Tiburtes ad Romae moenia victi.

consulibus, primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti, ad urbem Romam venerunt. Terrorem repente ex somno excitatis subita res et nocturnus pavor praebuit: ad hoc multorum inscitia, qui, aut unde, hostes advenissent. Conclamatum tamen celeriter ad arma est, et portae stationibus, murique praesidiis firmati: et ubi prima lux mediocrem multitudinem ante moenia, neque alium, quam Tiburtem, hostem ostendit, duabus portis egressi consules utrimque aciem subeuntium iam muros aggrediuntur: apparuitque, occasione magis, quam virtute, fretos venisse: adeo vix primum impetum Romanorum sustinuere. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque iam seditionem inter Patres et plebem metu tam propinqui belli compressam.

Tarquiniense bellum.

U. C. 397. A. C. 355. C. Fabio, C. Plautio Coss.

Sulpicius dictator.

Bellum Gallicum.

Dictatoris cunctatio.

Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris, quam urbi, terribilior. Populabundi Tarquinienses fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriam adiacent, peragravere: rebusque nequicquam repetitis, novi consules C. Fabius et C. Plautius iussu populi bellum indixere; Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbescebat. Sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, et magna vis
9 militum ab iis ex foedere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. Quo praesidio quum fulta res Romana esset, levius fuit, quod Gallos mox Praeneste venisse, atque inde circa Pedum consedisse, auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit. Consul ad id accitus C. Plautius dixit: magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit. Quum primo Galli tantum avidi certaminis fuissent, deinde Romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret; dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunae se committere adversus hostem, quem tempus deteriorem in dies et locus alienus faceret, sine praeparato commeatu, sine firmo munimento morantem: ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parva eadem languesceret mora. His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat poe-

9 *Foedere vetusto*] Quod a Sp. Cassio an. 261. U. C. ictum fuerat; iam vero illud foedus novis conditionibus additis renovatum fuisse Niebhr. iii. n. 168. existimat, quibus sancitum est, ut sociae acies manipulatim una instruerentur, ita tamen ut alternis annis centuriones Romanus et Latinus primos ordines ducerent. Hoc vero respicit noster infr. viii. 9. quando primipili centuriones Latinum et Romanum inter se notissimos esse dicit, *quia pares semper ordines duxerant.*

U. C. 397. A. C. 355. Ingrata militibus.

nam, si quis iniussu in hostem pugnasset. Milites, aegre
id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dicta-
torem sermonibus carpere; interdum Patres communiter
increpare, quod non iussissent per consules geri bellum.
'Electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui
'nihil agenti sibi de coelo devolaturam in sinum victoriam
'censeat.' Eadem deinde haec interdiu propalam, ac fero-
ciora his, iactare; 'se iniussu imperatoris aut dimicaturos,
'aut agmine Romam ituros.' Immiscerique militibus cen-
turiones: nec in circulis modo fremere, sed iam in prin- 1
cipiis ac praetorio in unum sermones confundi, atque in
concionis magnitudinem crescere turba, et vociferari ex
omnibus locis, 'ut extemplo ad dictatorem iretur: verba
'pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute eius dignum
13. 'esset.' Septimum primum pilum iam Tullius ducebat; 2
neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fe-
cisset, vir factis nobilior. Is, praecedens militum agmen,
ad tribunal pergit; mirantique Sulpicio non turbam magis,
quam turbae principem Tullium, imperiis obedientissimum
militem, 'Scilicet, dictator,' inquit, 'condemnatum se
'universus exercitus a te ignaviae ratus, et prope igno-
'miniae causa destitutum sine armis, oravit me, ut suam 3
'causam apud te agerem. Equidem, sicubi loco cessum,
'si terga data hosti, si signa foede amissa obiici nobis pos-
'sent, tamen hoc a te impetrari aequum censerem, ut nos
'virtute culpam nostram corrigere, et abolere flagitii memo-
'riam nova gloria patereris. Etiam ad Alliam fusae le-
'giones eandem, quam per pavorem amiserant, patriam,
'profectae postea ab Veiis, virtute recuperavere. Nobis,
'deum benignitate, felicitate tua populique Romani, et res
'et gloria est integra. Quanquam de gloria vix dicere
'ausim, si nos et hostes haud secus, quam feminas, abditos
'intra vallum omnibus contumeliis eludunt; et tu imperator
'noster, quod aegrius patimur, exercitum tuum sine animis,
'sine armis, sine manibus iudicas esse; et prius, quam ex-
'pertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum
'ac debilium ducem iudicares esse. Quid enim aliud esse
'causae credemus, cur veteranus dux, fortissimus bello,
'compressis, quod aiunt, manibus sedeas? utcunque enim
'se habet res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam

Sex. Tullii ad dictatorem oratio militum nomine.

1 *In principiis*] In ea parte castrorum, ubi praecipuorum ducum tentoria et signa militaria fixa erant. *Ac praetorio*, i. e. prope ipsum praetoris sive imperatoris tabernaculum.

2 *Septimum*] Septima iam vice primum pilum ducebat. De centurione primipili, cf. supr. ii. 27.

3 *Destitutum sine armis*] Alludit ad militare poenae genus, quo ii, qui loco cesserant, ignominiae causa discincti atque etiam aliquando tunicati, destrictis gladiis, stare aliquamdiu iubebantur. Vid. Liv. xxvii. 13. et Sueton. in Aug. 24. CREV.

'nos de tua, verius est. Sin autem non tuum istuc, sed U. C. 397.
'publicum est consilium, et consensus aliquis Patrum, non A. C. 355.
'Gallicum bellum, nos ab urbe, a penatibus nostris able-
'gatos tenet: quaeso, ut ea, quae dicam, non a militibus
'imperatori dicta censeas, sed a plebe Patribus; quae,
'sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram
'dicat. Quis tandem succenseat, milites nos esse, non
'servos vestros? ad bellum, non in exsilium, missos? si
'quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis
'dignum sit, pugnaturos? si nihil armis opus sit, otium
'Romae potius, quam in castris, acturos? Haec dicta sint
'Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis
'pugnandi copiam facias. Quum vincere cupimus, tum te
'duce vincere; tibi lauream insignem deferre; tecum tri-
'umphantes urbem inire; tuum sequentes currum Iovis
'optimi maximi templum gratantes ovantesque adire.'
Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis; et
undique, ut signum daret, ut capere arma iuberet, cla-
mabant. Dictator, quanquam rem bonam exemplo haud 14.
probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites
vellent, se recepit; Tulliumque secreto, quaenam haec res
sit, aut quo acta more, percunctatur. Tullius magnopere
a dictatore petere, 'ne se oblitum disciplinae militaris, ne
'sui, neve imperatoriae maiestatis, crederet: multitudini
4 'concitatae, quae ferme auctoribus similis esset, non sub-
5 'traxisse se ducem; ne quis alius, quales mota creare mul-
'titudo soleret, exsisteret. Nam se quidem nihil non
'arbitrio imperatoris acturum: illi quoque tamen videndum
'magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet. Dif-
'ferri non posse adeo concitatos animos: ipsos sibi locum ac
'tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur.'
Dum haec loquuntur, iumenta forte pascentia extra vallum
Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos
saxa coniecta a Gallis: deinde ab Romana statione clamor
ortus, ac procursum utrimque est. Iamque haud procul
iusto proelio res erant, ni celeriter diremptum certamen
per centuriones esset. Affirmata certe eo casu Tullii apud
dictatorem fides est: nec recipiente iam dilationem re, in
posterum diem edicitur, acie pugnaturos. Dictator tamen,
ut qui magis animis, quam viribus, fretus ad certamen
descenderet, omnia circumspicere atque agitare coepit, ut
arte aliqua terrorem hostibus incuteret. Sollerti animo

4 *Auctoribus*] Ducibus, iis quorum auctoritate et consilio regitur. Crev.

5 *Ne quis alius, quales mota creare multitudo soleret*] Ne quis alius talis dux exoriretur, quales sunt ii quos mota creare multitudo solet. Quidam editi *qualem*; minus aut eleganter, aut proprie. Crev.

U. C. 397. rem novam excogitat, qua deinde multi nostri atque ex- 6
A. C. 355. terni imperatores, nostra quoque quidam aetate, usi sunt.
Mulis strata detrahi iubet: binisque tantum centunculis 7
relictis, agasones, partim captivis, partim aegrorum armis
ornatos, imponit. His fere mille effectis centum admiscet
equites, et nocte super castra in montes evadere, ac silvis
se occultare iubet: neque inde ante moveri, quam ab se
acciperent signum. Ipse, ubi illuxit, in radicibus montium
extendere aciem coepit sedulo, ut adversus montes con-
sisteret hostis. Instructo vani terroris apparatu, qui quidem
terror plus paene veris viribus profuit, primo credere duces
Gallorum, non descensuros in aequum Romanos; deinde,
ubi degressos repente viderunt, et ipsi avidi certaminis in
proelium ruunt: priusque pugna coepit, quam signum
15. ab ducibus daretur. Acrius invasere Galli dextrum cornu:
Proelium, quo vincuntur Galli. neque sustineri potuissent, ni forte eo loco dictator fuisset,
Sex. Tullium nomine increpans rogitansque: 'Siccine
'pugnaturos milites spopondisset? ubi illi clamores sint
'arma poscentium? ubi minae iniussu imperatoris proelium
'inituros? En ipsum imperatorem clara voce vocare ad
'proelium, et ire armatum ante prima signa. Ecquis
'sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint; in castris
'feroces, in acie pavidi?' Vera audiebant: itaque tantos
pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela, alienatis
a memoria periculi animis. Hic primo impetus prope
vecors turbavit hostes: eques deinde emissus turbatos
avertit. Ipse dictator, postquam labantem una parte vidit
aciem, signa in laevum cornu confert, quo turbam hostium 8
congregari cernebat; et iis, qui in monte erant, signum,
quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor
ortus, et tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi 9
sunt; tum metu, ne excluderentur, omissa pugna est,
cursuque effuso ad castra ferebantur. Ubi quum occur-
risset iis M. Valerius, magister equitum, qui, profligato
dextro cornu, obequitabat hostium munimentis, ad montes
silvasque vertunt fugam: plurimique ibi a fallaci equitum
specie agasonibusque excepti sunt: et eorum, quos pavor
pertulerat in silvas, atrox caedes post sedatum proelium
Sulpicius triumphat. fuit. Nec alius post M. Furium, quam C. Sulpicius,
iustiorem de Gallis egit triumphum. Auri quoque ex Gal-

6 *Multi nostri ... imperatores*] e.g. Marius adversus Teutonas pugnaturus. Vid. Frontin. Strateg. ii. 4.

7 *Strata*] h. l. Sunt clitellae, ut infr. x. 40. *detractis clitellis:* quibus substernebantur *centunculi*, h. e. panni ex utraque parte pendentes, ne clitellae terendo tergum mularum vulnerarent. STROTH. *Agasones*, qui iumenta sarcinaria ducebant.

8 *Aciem*] sc. Hostium, qui a sinistro cornu suo fluctuabant.

9 *Obliquo monte*] Obliquis tramitibus per montem tendentes.

licis spoliis satis magnum pondus, saxo quadrato saeptum, in Capitolio sacravit. U. C. 397. A. C. 355.

Eodem anno et a consulibus vario eventu bellatum. Nam Hernici a C. Plautio devicti subactique sunt. Fabius collega eius incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos septem milites Romanos captos Tarquini-
1 enses immolarunt: qua foeditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit. Accessit ad eam cladem et vastatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incursione repentina fecerunt.

Hernici victi. Contra Tarquinienses res male gesta.

2 Eodem anno duae tribus, Pomptina et Publilia, additae. Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti: et de ambitu ab C. Poetelio tribuno plebis, auctoribus Patribus, tum primum ad populum latum est: eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas et conciliabula obire soliti erant, compressam credebant.

Lex de ambitu tum primum lata.

16.

Haud aeque laeta Patribus insequenti anno, C. Marcio,
3 Cn. Manlio consulibus, de unciario fenore a M. Duilio, L. Maenio tribunis plebis rogatio est perlata: et plebs aliquanto eam cupidius scivit accepitque. Ad bella nova, priore anno destinata, Falisci quoque hostes exorti, duplici crimine: quod et cum Tarquiniensibus iuventus eorum militaverat; et eos, qui Falerios perfugerant, quum male pugnatum est, repetentibus fetialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit: Marcius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua, induxit; militemque praeda implevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam, quod, nihil in publicum secernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates quum ante moenia sua castris permunitis consedissent: vocatis ad

U. C. 398. A. C. 354. C. Marcio, Cn. Manlio II. Coss.

Bellum cum Faliscis et Privernatibus.

Privernates victi.

1 *Immolarunt*] Haud inusitato Etruscorum more, si a sarcophago ap. Tarquinios nuper effosso argumentum ducendum sit, quippe in eo humanis hostiis manes cuiusdam ducis Etrusci placari cernimus. cf. Schweigh. ad Appian. i. 117.

2 *Duae tribus*] Volscis in civitatem acceptis, ut Niebhr. placet. His additis septem et triginta tribus Romanae iam erant. *Pomptina* ab agro *Pomptino* nomen ducebat: *Publilia*, sive *Poplilia* sit, unde nomen duxerit, parum constat.

3 *Unciario fenore*] Tacitus Ann. vi. 16. duodecim tabulis fuisse sanctum scribit, "ne quis unciario fenere amplius exerceret," unde patet, si Tacito fides adhibenda sit, legem hanc post Romam a Gallis captam usque ad hunc annum neglectam esse. Quid sit *fenus* hoc *unciarium* mire inter se disputant critici, quippe quibusdam idem atque *centesima* fuisse videtur, sed usura illa, quae *centesima* vocatur, non nisi sero e Graecia in Italiam venit; alii vero, inter quos Niebuhrius atque Hugo censendi sunt, melius scribunt, sc. *unciarium* dictum fuisse hoc fenus, quia *duodecima pars* sortis in annum *decem mensium* solvebatur, ita ut in annum *duodecim mensium* decem pro centum assibus a creditoribus exigerentur. cf. Niebhr. Rom. Geschichte, vol. iii. n. 110. Hugo. Civilistisches Magazin. v. p. 180. Nescio an ad hunc annum referenda sit ea lex de qua Cato de Re. Rust. in prooem. *posuerunt furem duplo condemnari, feneratorem quadruplo.*

U. C. 398. A. C. 354. concionem militibus, 'Castra nunc,' inquit, 'vobis hostium, 'urbemque praedae do, si mihi pollicemini, vos fortiter in 'acie operam navaturos, nec praedae magis, quam pugnae, 'paratos esse.' Signum poscunt ingenti clamore: celsique et spe haud dubia feroces in proelium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: 'Aspice, imperator,' inquit, 'quemadmodum exercitus tuus 'tibi promissa praestet:' piloque posito, stricto gladio in hostem impetum facit. Sequuntur Tullium antesignani omnes, primoque impetu avertere hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, quum iam scalas moenibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt. Triumphus de Privernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum:

Lex de vicesima manumissorum, in castris lata. nisi quod legem novo exemplo ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. 4
Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi aerario additum esset, auctores fuerunt. Ceterum tribuni plebis, non tam lege, quam exemplo, moti, ne quis postea populum 5
sevocaret, capite sanxerunt: nihil enim non per milites, iuratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse.

C. Licinius sua lege damnatus. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Laenate sua lege decem millibus aeris est dam- 6
natus, quod mille iugerum agri cum filio possideret, eman- 7
cipandoque filium fraudem legi fecisset.

17. U. C. 399. A. C. 353. M. Fabio Ambusto II. M. Popillio II. Coss. Novi consules inde, M. Fabius Ambustus secundum et M. Popillius Laenas secundum, duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus, quod Laenas gessit: qui, hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci Tarquinienses que alterum consulem prima pugna fuderunt. Inde terror maximus fuit, quod sacerdotes eorum, facibus ardentibus anguibusque praelatis, incessu furiali militem Romanum 8

4 *De vicesima*] Ut, quum quis servum manumitteret, vicesimam partem pretii eius aerario dependeret. Hoc vectigal ad inferiorum etiam Principum aetatem permansit. Crev.

5 *Populum sevocaret*] Abductum ab urbe, a magistratibus ac tribunis, populum in concilium vocaret.

6 *Damnatus*] De Stolonis damnatione consentiunt Val. Max. viii. 6. 3. Plin. H. N. xviii. 4. A. Gell. vii. 3. aliique plures scriptores.

7 *Emancipando*] E manu emittendo per imaginariam venditionem ter repetitam. Lege enim Romuli cautum erat, ac deinde in XII. tabulas ab Decemviris relatum, ut, si pater filium ter, filiam et ceteros liberos, i. e. nepotes neptesve e filio, semel vendidisset, manumissi postea ab emptore, sui iuris fierent, ille trina manumissione, hi unica. Ad cuius emancipationis imaginem postea institutum, ut, his simulato et dicis causa peractis venditionibus et manumissionibus, liberi e potestate patris exirent. Hoc autem Stolonis commentum non abhorrebat a iurisprudentum placitis, ut observat Douiatius. Sed ideo nulla illius emancipationis habita ratio est, quia eam in fraudem legis factam apparebat. Crev. Annis posterioribus reipublicae, ne cives in hanc fraudem reipublicae faciendam spe lucri pellicerentur, provisum est in Sempronia illa agraria lege, *filiifamilias eiusmodi dimidium si possideant, fraudi parentibus ne esto.*

8 *Anguibus*] Id est, ut scribit Florus de Fidenatibus agens, i. 12. *dis-*

insueta turbaverunt specie: et tunc quidem velut lymphati U. C. 399.
et attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt; A. C. 353.
deinde, ubi consul legatique ac tribuni puerorum ritu vana Fabius a Faliscis fusus restituit aciem.
miracula paventes irridebant increpabantque, vertit animos repente pudor; et in ea ipsa, quae fugerant, velut caeci ruebant. Discusso itaque vano apparatu hostium, quum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem: castrisque etiam eo die potiti, praeda ingenti parta, victores reverterunt, militaribus iocis quum apparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne no- Etruscum bellum.
9 men Etruscum, et, Tarquiniensibus Faliscisque ducibus, ad Salinas perveniunt. Adversus eum terrorem dictator C. C. Marcius primus dictator e plebe.
1 Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri, etiam dictaturam iam in promiscuo esse: omnique ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, pararetur ve. Eo promptius cuncta, ferente dictatore, populus iussit. Profectus ab urbe, utraque parte Tiberis, ratibus exercitu, quocunque fama hostium ducebat, traiecto, multos populatores agrorum vagos palantes oppressit. Cas- Vincit Etruscos.
tra quoque necopinato aggressus, cepit: et, octo millibus hostium captis, ceteris aut caesis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate Patrum, populi iussu, triumphavit.

Quia nec per dictatorem plebeium, nec per consulem, comitia consularia haberi volebant, et alter consul Fabius bello retinebatur, res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Aemilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii consules creabantur: intercedentibusque tribunis, interrex Fabius aiebat, 'in duodecim tabulis legem 'esse, ut, quodcunque postremum populus iussisset, id ius
2 'ratumque esset; iussum populi et suffragia esse.' Quum intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuissent; duo patricii consules creati sunt, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola: eodemque die magistratum inierunt.

Quadringentesimo anno, quam urbs Romana condita 18.
erat, quinto tricesimo, quam a Gallis recuperata, ablato U. C. 400.
post undecimum annum a plebe consulatu, patricii con- A. C. 352.

coloribus serpentum in modum vittis. cf. supr. iv. 33. Frontinus de Strateg. ii. 4.

9 *Ad Salinas*] Quae ad Ostiam urbem in ore Tiberis erant. supr. i. 33.

1 *Primus de plebe dictus*] Haud diu ante a plebeio consule M. Popillio Laenate.

2 *Iussum populi*] Suffragia quoque esse iussum populi: populum, dum suffragia init, non minus iubere, quam si rogationem aliquam scisceret antiquaretve. Crev.

U. C. 400. A. C. 352. C. Sulpicio III. M. Valerio Coss. Ambo Coss. patricii.

sules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum: sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi maius certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei iam suae, non solum virtutis, ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare. Quin aut toto cedendum esse, si plebeius iam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebes contra fremit: 'Quid se vivere, quid in parte civium censeri: si, quod 'duorum hominum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, partum 'sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel de'cemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patien'dum esse potius, quam ambos patricios consules videant, 'nec in vicem pareatur atque imperetur; sed pars altera, 'in aeterno imperio locata, plebem nusquam alio natam, 'quam ad serviendum, putet.' Non desunt tribuni auctores turbarum; sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies; postremo victae perseverantia consulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos, 'actum esse de libertate' vociferantes, 'relinquen'dumque non campum iam solum, sed etiam urbem captam 'atque oppressam regno patriciorum,' maesta plebs sequeretur. Consules, relicti a parte populi, per infrequentiam 3
comitia nihilo segnius perficiunt. Creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quinctius. In quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popillium consulem invenio.

19.

U. C. 401. A. C. 351. M. Fabio III. T. Quinctio Coss. Triumphus de Tiburti-

Duo bella eo anno prospere gesta: cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta: ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe saevitum. Multis mortalibus in acie caesis, ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta 4

3 *Per infrequentiam comitia*] cf. Supr. ii. 64. ubi *irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. Per patres clientesque patrum consules creati.* cf. Niebhr. i. n. 1307.

4 *Numero trecenti quinquaginta octo*] Captivos CCCLX. numero fuisse ap. Diodor. xvi. legimus. Niebhr. i. n. 729. pro numero CCCXLVIII. quod in vet. edd. occurrit, numerum CCCLXVIII. reponendum vult: ita ut si coniectura illius stetur, haud dubie Romani duodenos Etruscos pro denis Romanis immolaverint. cf. infr. xxi. 29.

octo delecti, nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. Medio in foro omnes virgis caesi ac securi percussi. Id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis poenae hostibus redditum. Res bello bene gestae, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum: foedere in societatem accepti.

U. C. 401. A. C. 351. bus: supplicia de Tarquiniensibus. Foedus cum Samnitibus.

Non eadem domi, quae militiae, fortuna erat plebi Romanae. Nam etsi, unciario fenore facto, levata usura erat, 5 sorte ipsa obruebantur inopes, nexumque inibant. Eo nec patricios ambo consules, neque comitiorum curam, publicave studia prae privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus uterque apud patricios manet. Consules creati C. Sulpicius Peticus quartum, M. Valerius Publicola iterum.

U. C. 402. A. C. 350. C. Sulpicio IV. M. Valerio II. Coss.

In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Caeritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adiunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nuntiantes, exercitum conscriptum armatumque iam suis finibus imminere: inde populabundos in agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus, neutram negligendam rem esse: utroque legiones scribi, consulesque sortiri provincias iussit. Inclinavit deinde pars maior curae in Etruscum bellum; postquam literis Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas salinas, praedaeque partem in Caeritum fines avectam, et haud dubie iuventutem eius populi inter praedatores fuisse. Itaque Valerium consulem, Volscis oppositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere iussit. T. Manlium L. filium dixit. Is, quum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi iussu Caeritibus bellum indixit. Tum primum Caerites, tanquam in verbis hostium 20. vis maior ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, verus belli

T. Manlius dictator.

5 *Nexumque inibant*] *Nexum est*, ait Gallus Aelius, *quodcunque per aes et libram geritur, idque necti dicitur, quo in genere sunt haec: testamenti factio, nexi datio, nexi liberatio.* *Nexus* cum quis creditori mancipio se dabat, et sui iuris esse desiit: quippe ut Varro de L. L. vii. 5. scribit, *liber qui suas operas in servitutem pro pecunia quam debebat, dabat dum solveret, nexus vocatur.* Nexus autem, non, perinde atque *addictus*, deminutus capite fiebat, quippe ex lege xii. Tab. *nexo solutoque idem ius esse sancitum est*: si quis enim nexum solverit atque aere et libra liberatus fuerit, tum civis iterum optimo iure erat. Hinc debitores illi, qui pecuniam creditam solvere nequibant, *nexum* ultro *inibant*, ne forte ad praetorem rapti et creditoribus ab illo *addicti*, deterioris iuris fierent. cf. supr. ii. 23.

U. C. 402. A. C. 350.

terror invasit: et, quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant. Poenitebatque populationis, et Tarquinienses exsecrabantur defectionis auctores. Nec arma, aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti iubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum quum adissent, ab senatu reiecti ad populum, deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quae se rebus affectis quondam populi Romani cepisset; conversique ad delubra Vestae, hospitium flaminum Vestaliumque ab se caste ac religiose cultum invocabant. 'Eane meritos, crederet 6
'quisquam, hostes repente sine causa factos? aut, si quid 'hostiliter fecissent, consilio id magis, quam furore lapsos, 'fecisse, ut sua vetera beneficia, locata praesertim apud tam 'gratos, novis corrumperent maleficiis, florentemque po'pulum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent 'hostem, cuius afflicti amicitiam cepissent? Ne appellarent 'consilium, quae vis ac necessitas appellanda esset. Trans'euntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, 'quum praeter viam nihil petissent, traxisse quosdam 'agrestium, populationis eius, quae sibi crimini detur, 'comites. Eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; 'seu supplicio affici, daturos poenas. Caere, sacrarium 'populi Romani, deversorium sacerdotum, ac receptaculum 'Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine 'belli, hospitio Vestalium cultisque diis darent.' Movit populum non tam causa praesens, quam vetus meritum, ut maleficii, quam beneficii, potius immemores essent. Itaque 7
pax populo Caeriti data, indutiasque in centum annos factas in senatusconsultum referri placuit. In Faliscos, eodem noxios crimine, vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumptum, et aedes Apollinis dedicata est. 8

Caerites bellum deprecantur.

Pacem impetrant.

Faliscis bellum illatum.

21. Extremo anno comitia consularia certamen Patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; dictatore obstinato tollere potius totum e republica consulatum, quam promiscuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur

Discordiae de consulatu plebeio.

6 *Eane meritos*] i. e. Qui tam insigne beneficium in Romanos ultro contulerant, Vestalibus Romanis et sacerdotibus hospitio exceptis. supr. v. 40.

7 *Itaque pax*] Partem *publici agri* dimidiam Caeretibus ademptam fuisse scribit Dio in Fragm. 142. Nunc vero municipes deterioris iuris facti sunt Caerites, si Niebuhrii coniecturam probamus. cf. supr. v. 50.

8 *Aedes Apollinis*] Haud scio an haec sit illa aedes, quae supr. iv. 29 memoratur, ut quae, a Gallicis incendiis consumpta, rursus aedificata et dedicata sit.

comitiis quum dictator magistratu abisset, res ad inter- U. C. 402.
regnum rediit. Infestam inde Patribus plebem interreges A. C. 350.
quum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus
certatum est. Legis Liciniae patrocinium tribuni iactabant.
Propior dolor plebi fenoris ingravescentis erat: curaeque
privatae in certaminibus publicis erumpebant. Quorum
taedio Patres L. Cornelium Scipionem interregem con-
cordiae causa observare legem Liciniam comitiis consu-
laribus iussere. P. Valerio Publicolae datus e plebe col- U. C. 403.
lega C. Marcius Rutilus. Inclinatis semel in concordiam A. C. 349.
animis, novi consules, fenebrem quoque rem, quae distinere P. Valerio, C. Marcio
unanimos videbatur, levare aggressi, solutionem alieni aeris II. Coss.
9 in publicam curam verterunt; quinqueviris creatis, quos
mensarios ab dispensatione pecuniae appellarunt. Meriti
aequitate curaque sunt, ut per omnium annalium monu-
menta celebres nominibus essent. Fuere autem C. Duilius,
P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, et Ti. Aemilius;
qui rem, difficillimam tractatu, et plerumque parti utrique,
semper certe alteri, gravem, quum alia moderatione, tum
1 impendio magis publico, quam iactura, sustinuerunt. Tarda
enim nomina, et impeditiora inertia debitorum, quam facul-
tatibus, aut aerarium, mensis cum aere in foro positis, dis-
2 solvit, ut populo prius caveretur; aut aestimatio aequis
rerum pretiis liberavit: ut non modo sine iniuria, sed etiam
sine querimoniis partis utriusque, exhausta vis ingens aeris
alieni sit.

Terror inde vanus belli Etrusci, quum coniurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coegit. Dictus in castris (eo enim ad consules missum senatusconsultum

9 *Quos mensarios ab dispensatione pecuniae appellarunt*] *Mensa* enim dicitur pro abaco argentariorum. *Mensarii* tamen differunt ab *argentariis*: quia *mensarius* rei nummariae publicae curator est, *argentarius* privatae. Itaque *mensarii* creabantur a populo: infr. xxiii. 21. *argentarii* sponte sua, suo nomine, negotiationem suam, tanquam ceteri mercatores, exercebant. Crev.

1 *Tarda enim nomina*] Debita, quae tardius et aegrius solvebantur, non quia inopia laborarent debitores, sed quia inertes ac negligentes essent, aut pecunia ex aerario praebita soluta sunt, ita tamen, ut prius populo, i. e. aerario publico caveretur; aut praediis domibusve debitoris aequo pretio aestimatis, et creditori traditis, expedita sunt. *Nomen* saepe accipitur pro *debito*, quia creditor in tabulas expensi et accepti refert nomen eius, cui pecuniam expensam tulit. Crev.

2 *Ut populo prius caveretur*] Vide Tac. Ann. vi. 17. ubi obaeratis *tulit opem Caesar, disposito per mensas mille sestertio, factaque mutuandi copia sine usuris per triennium si debitor populo in duplum praediis caveretur.* In eo vero maxime laboratum est, quod, quum pecunia post urbem captam rara esset, vix locus commercio erat: nunc vero hoc malo medendi duplex ratio inita est: aut debitores populo praediis cavebant et ex aerario pecuniam ad aes alienum dissolvendum accipiebant: aut praediis aequo pretio a quinqueviris aestimatis, pars quaedam eorum a debitoribus ad creditores translata est. Utrum vero *fenus unciarium* a debitoribus pro credita pecunia populo solvendum esset necne, cuivis coniicere liberum est. Hoc tempore aes signatum pondere deminutum fuisse suspicatur Niebhr. iii. p. 71.

U. C. 403. A. C. 349.

22.

C. Iulius dictator.

est) C. Iulius, cui magister equitum adiectus L. Aemilius. Ceterum foris tranquilla omnia fuere. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. Duo interreges C. Sulpicius et M. Fabius interpositi obtinuere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore iam plebe ob recens meritum levati aeris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. Creati ipse

U. C. 404. A. C. 348. C. Sulpicio V. T. Quinctio Coss.

C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abiit, et T. Quinctius Pennus. Quidam Kaesonem, alii Caium nomen Quinctio adiiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quinctius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis, quam cum hominibus, urendo populandoque gesserunt bella: cuius lentae velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primum a consulibus, dein permissu eorum ab senatu indutias peterent.

Indutiae 40. annorum cum Tarquiniensibus et Faliscis.

In quadraginta annos impetraverunt. Ita, posita duorum bellorum, quae imminebant, cura, dum aliqua ab armis quies esset, quia solutio aeris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit. Ceterum quum cen- 3
soribus creandis indicta comitia essent, professus censuram se petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. Quod videbatur quidem tempore alieno fecisse; quia ambo tum forte patricii consules erant, qui rationem eius se habituros negabant. Sed et ipse constantia inceptum obtinuit, et tribuni, omni vi recuperando ius consularibus comitiis amissum, adiuverunt: et quum ipsius viri maiestas nullius honoris fastigium non aequabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebes volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cnaeo censor Marcius crearetur.

C. Marcius primus censor de plebe.

M. Fabius dictator.

Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo 4
terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dictatori additus Q. Servilius. Nec tamen dictatura potentiorem eum consensum Patrum consularibus comitiis fecit, quam censoriis fuerat.

23.

U. C. 405. A. C. 347. M. Popillio III. L. Cornelio Coss. Bellum Gallicum.

M. Popillius Laenas a plebe consul, a Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem plebeium consulem fecit. Nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nuntiatum esset; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. Is, impigre exercitu scripto, quum omnes

3 *Censum agi placuit*] Ne quis civis *tributum* pro rebus, quae alterius domini factae essent, penderet: omnibus, enim qui censebantur cives, *in millia aeris* pro censu stipendium imperabatur. Niebhr. i. p. 571. ii. n. 889.

4 *Nullo terrore belli*] Haud affirmaverim, belli Gallici ingruentis terrorem patres potius impulisse, ut dictatorem crearent.

5 extra portam Capenam ad Martis aedem convenire armatos U. C. 405.
iuniores iussisset, signaque eodem quaestores ex aerario A. C. 347.
deferre, quattuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Publicolae praetori tradidit; auctor Patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium reipublicae esset. Ipse, iam satis omnibus instructis comparatisque, ad hostem pergit: cuius ut prius nosceret vires, quam periculo ultimo tentaret: in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere coepit. Gens ferox et ingenii avidi ad pugnam, quum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo proelium initura, explicuisset aciem; postquam neque in aequum demitti agmen vidit, et quum loci altitudine, tum vallo etiam integi Romanos, perculsos pavore rata, simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi
essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus Vincuntur
intermissum, (triarii erant, qui muniebant) et ab hastatis Galli, sed
principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique difficulter.
steterant, proelium initum. Praeter virtutem locus quoque superior adiuvit, ut pila omnia hastaeque non, tanquam ex aequo missa, vana (quod plerumque fit) caderent, sed
6 omnia librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut praegravata inhaerentibus gerebant scuta, quum cursu paene in adversum subissent, primo incerti restitere: dein, quum ipsa cunctatio et his animos minuisset, et auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios, stragemque inter se caede ipsa foediorem dare. Adeo praecipiti turba obtriti plures, quam ferro necati.
Necdum certa Romanis victoria erat: alia in campum de- 24.
gressis supererat moles. Namque multitudo Gallorum, sensum omnem talis damni exsuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat. Stetitque suppresso impetu Romanus; et quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, et quod consul, dum
7 inter primores incautus agitat, laevo humero matari prope traiecto, cesserat parumper ex acie. Iamque omissa cunctando victoria erat, quum consul, vulnere alligato, re-

5 *Ad Martis aedem*] cf. Supr. vi. 5. infr. x. 23.

6 *Librata ponderibus*] Ipso pondere adiuta ut dirigerentur certius, et gravius infigerentur corporibus. Crev. *Pilum* quidem in usum ap. Romanos venisse existimat Niebhr. iii. p. 121. hoc circiter tempus, quando *hastam* nimis longam neque satis validam esse ad impetus Gallorum reprimendos exploratum esset, et telum magis habile iactu, quod idem pondere suo scutis Gallicis inhaerens, et vires praegravaret et corpora aliquando ictibus hostium nuda praeberet, necessitas ipsa ministravit.

7 *Matari*] Sive *materi*. Hoc enim modo legitur haec vox apud plerosque scriptores. Telum fuit Gallorum proprium, ad longioris lanceae formam. Vid. Voss. de vitiis sermonis, 1. 2. Crev.

U. C. 405. A. C. 347.

vectus ad prima signa, 'Quid stas, miles?' inquit. 'Non 'cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis 'socium ex hoste facias. In belluas strinximus ferrum. 'Hauriendus, aut dandus est sanguis. Propulistis a castris, 'supina valle praecipites egistis, stratis corporibus hostium 'superstatis. Complete eadem strage campos, qua montes 'replestis. Nolite exspectare, dum stantes vos fugiant: 'inferenda sunt signa, et vadendum in hostem.' His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt impetum in suos; fusique per campos, et praeter castra etiam sua fuga praelati, quod editissimum inter aequales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Consul, non ultra castra insecutus, quia et vulnus degravabat, et subiicere exercitum pugna fessum tumulis 8
ab hoste occupatis nolebat, praeda omni castrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis attulit: eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset, qui aegris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus possessionem pristinam consulatus. Ipse ob id meritum ingenti Patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit. 9

Dictator L. Furius Camillus.

25. Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus a Popillio de Gallis actus magno favore plebis: mussantesque inter se rogitabant, 'num quem plebeii consulis 'poeniteret?' Simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniae spretae mercedem consulatum, privata cupiditate, quam publica iniuria, foediorem, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Graecorum erat, oraque litoris Antiatis, Laurensque tractus, et Tiberis ostia: ut praedones maritimi, cum terrestribus congressi, ancipiti semel proelio decertarint, dubiique discesserint in castra Galli, Graeci retro ad naves, victos se, an victores, putarent. Inter hos longe maximus exstitit terror, concilia

U. C. 406. A. C. 346. L. Furio, Ap. Claudio Coss.

8 *Subiicere exercitum*] Ubi hostis, montibus occupatis, exercitum Romanum ex inferiore loco aggredientem telis suis subiectum et obnoxium haberet. GRONOV.

9 *Collegam . . . dixit*] Insolitum hoc de consule, eum sibi collegam dicere. Quare *dicere* h. l. idem esse ac *rogare* puto, cf. infr. xxxvii. 47. xxii. 35. Hoc loco autem de Camillo adhibetur vox *dixit*, quia ipse comitiis praeerat: quod idem Fulvio infr. xxxvii. 47. accidit. STROTH.

populorum Latinorum ad lucum Ferentinae habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, 'absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent. 'Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio, 'laturos arma.' Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset, extendere omnes imperii U. C. 406. A. C. 346.
1 vires consules delectu habendo iussit. Civili quippe standum exercitu esse, quando socialis coetus desereret. Undique, non urbana tantum, sed etiam agresti iuventute, Scribuntur decem legiones.
2 decem legiones scriptae dicuntur quaternum millium et
3 ducenorum peditum, equitumque trecenorum. Quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hae vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractae in unum haud facile efficiant: adeo in quae laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter cetera tristia eius anni, consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur: redierantque res ad Camillum; cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subiiciendam dictaturae, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum visum Alter consul moritur.
4 est Patribus. Consul, duabus legionibus urbi praepositis, octo cum L. Pinario praetore divisis, memor paternae virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: praetorem maritimam oram tutari, Graecosque arcere litoribus iussit. Bellum Gallicum.
Et, quum in agrum Pomptinum descendisset, quia neque in campis congredi nulla cogente re volebat, et prohibendo populationibus, quos rapto vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem, locum idoneum stativis delegit.
Ubi quum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit, magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, quum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se, quam T. Manlium, ratus, prius 26. M. Valerii cum Gallo singulare certamen.

1 *Standum exercitu*] Ut supr. 6. sc. acquiescendum. *Socialis coetus* concilium sociorum, ipsa nempe Latinorum comitia, ab his enim Romanos deseri. Doujat. *Coetus* unciolis inclusit Bekker.

2 *Quaternum millium et ducenorum*] Quippe iam viginti et septem tribus erant, e quibus 150 centuriae 4050 pedites efficiebant: adiunctis autem 150 centurionibus et 75 vexillariis, 4275 homines singulis legionibus in acie stabant.

3 *Quem nunc novum exercitum*] Observanda sedulo est vox *novum*, si quis mentem Livii assequi velit. Augusto quidem imperante, ipso pacis tempore, 23 vel etiam 25 legiones, teste Dione, lv. per provincias sparsae erant. At vult Livius, si novo exercitu in subita re opus sit, haud facile tantum militum armari posse, quantum tunc consules subito scripsere. Crev.

4 *Duabus legionibus*] Scilicet senorum. *Octo*, ex his quattuor sociorum legiones fuisse verisimilius est. Niebhr. iii. p. 90.

U. C. 406. A. C. 346.

Corvus.

sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito deorum factum. Namque conserenti iam manum Romano corvus repente in galea consedit, in hostem versus: quod primo, ut augurium coelo missum, laetus accepit tribunus. Precatus deinde, 'Si divus, si diva esset, 5
'qui sibi praepetem misisset, volens propitius adesset.' 6
Dictu mirabile, tenuit non solum ales captam semel sedem, sed, quotiescunque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro et unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. Corvus e conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietae utrimque stationes fuere. Postquam spoliare corpus caesi hostis tribunus coepit, nec Galli se statione tenuerunt, et Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi, circa iacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Iam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrimque effusis res geritur. Camillus laetum militem victoria tribuni, laetum tam praesentibus ac secundis diis, ire in proelium iubet: ostentansque insignem spoliis tribunum, 'Hunc imitare, miles,' aiebat; 'et circa iacentem 'ducem sterne Gallorum catervas.' Dii hominesque illi affuere pugnae; depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est: adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis perce- 7
perat. Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox proelium fuit: alia multitudo, priusquam ad coniectum teli veniret, terga vertit. Primo per Volscos Falernumque agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare 8
superum petierunt. Consul, concione advocata, laudatum tribunum decem bubus aureaque corona donat. Ipse, iussus ab senatu bellum maritimum curare, cum praetore iunxit castra. Ibi, quia res trahi segnitia Graecorum non committentium se in aciem videbantur, dictatorem comitiorum causa T. Manlium Torquatum ex auctoritate se-

Proelium committitur, quo Galli victi.

T. Manlius dictator.

5 *Si divus, si diva esset*] Hae voces ex antiquo carmine deprompta sunt.

6 *Praepetem*] Quae proprie dicuntur aves praepetes, de eo ipsi veteres ambigunt, quemadmodum intelligitur ex iis, quae A. Gell. vi. 6. Serv. in Aen. iii. 246. et Festus disputarunt. *Secundas* intelligi *aves praepetes*, satis constare videtur. Rasch.

7 *Perceperat*] *Animis percipitur*, quod animos penetrat, totos occupat, nec alii affectui aut cogitationi locum relinquit. Gronov.

8 *Inde Apuliam*] Gallos, exercitu fugato, viam per Italiam sibi fecisse, parum verisimile Niebuhrio iii. 92. esse videtur: qui hanc ipsam victoriam suspectam habet, eo quod triumphus a consule de Gallis actus nuspiam memoratur. Hoc autem procul dubio est, quod Galli non amplius in Italia bellum gerebant, et idcirco L. Camillus in ore externorum, in quibus Aristoteles numeratur, tanquam Gallorum victor et Romae liberator celebratus est. Plut. in Cam. p. 140.

natus dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cosso U. C. 407.
dicto, comitia consularia habuit, aemulumque decoris sui A. C. 345.
absentem M. Valerium Corvum (id enim illi deinde cogno- M. Valerio,
minis fuit) summo favore populi, tres et viginti natum M. Popillio
annos, consulem renuntiavit. Collega Corvo de plebe M. IV. Coss.
Popillius Laenas quartum consul futurus datus est. Cum
Graecis a Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi
terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremo, quum
litoribus arcerentur, aqua etiam praeter cetera necessaria
9 usui deficiente, Italiam reliquere. Cuius populi ea, cuiusque
gentis classis fuerit, nihil certi est. Maxime Siciliae fuisse
tyrannos crediderim: nam ulterior Graecia, ea tempestate
1 2 intestino fessa bello, iam Macedonum opes horrebat.

Exercitibus dimissis, quum et foris pax et domi concordia 27.
ordinum otium esset, ne nimis laetae res essent, pestilentia
civitatem adorta coegit senatum imperare decemviris, ut
libros Sibyllinos inspicerent; eorumque monitu lectister-
nium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia
deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant. Et Foedus
3 cum Carthaginiensibus legatis Romae foedus ictum, quum cum Car-
amicitiam ac societatem petentes venissent. thaginiensibus.

Idem otium domi forisque mansit T. Manlio Torquato, U. C. 408.
4 C. Plautio consulibus: semunciarium tantum ex unciario A. C. 344.
5 fenus factum, et in pensiones aequas triennii, ita ut quarta T. Manlio,
6 praesens esset, solutio aeris alieni dispensata est. Et sic C. Plautio
quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privatis Coss.

9 *Cuius populi*] Heynius in Opusc. Acad. iii. p. 17. Dionysii iunioris classem hanc fuisse censet. Dionysius enim paullo ante an. 398. U. C. Syracusis eiectus, in Italia circa Locros consederat, donec altero abhinc anno scilicet 407. U. C. Syracusas iterum receperit. Per decem hos annos in Locrenses multa libidinose ac crudeliter statuerat, cf. Strabo vi. p. 397. Aristot. Pol. v. 6. Nec minus Italiae litora latrociniis infesta fecisse videtur. Verum Niebhr. iii. 98. suspicatur Graecos quosdam mercenarios hos fuisse, qui post confectum bellum Phocicum Ol. 108. 3. a Tarentinis in Italiam mercede adducti erant, ut Lucanis arma inferrent, et iam navibus Tarentinis impositi, litora maris inferi infestabant. cf. Diodor. xvi. 62.

1 *Intestino bello*] sc. Phocico, quod tandem Ol. 108. 3. Phalaeco ad conditiones a Philippo latas accedente, ad finem perductum erat.

2 *Macedonum opes*] Hoc enim tempore Philippus, Alexandri Magni pater, Olynthum expugnaverat. si rationem temporum Catonianam sequimur.

3 *Cum Carthaginiensibus ... foedus ictum*] Hoc foedus Polybium fugisse videtur, qui foedus *tertio* renovatum an. 448. U. C. infr. ix. 43. pro hoc *altero* habuit. cf. Heyn. Op. Acad. iii. p. 57.

4 *Semunciarium*] sc. Ut debitores semuncias pro singulis assibus, h. e. quinque pro centum assibus in annum duodecim mensium creditoribus solverent. cf. supr. 16. Hoc quoque tempore aliquid de pondere aeris signati deminutum fuisse arbitratur Niebhr. iii. p. 71.

5 *In pensiones aequas triennii, ita ut quarta praesens esset*] Totum aes alienum quattuor pensionibus solvi iussum est, ita ut quarta pars statim repraesentaretur; tres reliqui quadrantes sub finem primi, secundi, et tertii anni numerarentur. Crev.

6 *Et sic quoque*] Et quamvis post talia concessa levamenta pars plebis adhuc laboraret, fidem tamen publicam, cuius interest solvi creditum,

U. C. 409. A. C. 343. M. Valerio II. C. Poetelio Coss.

difficultatibus potior ad curam senatui fuit. Levatae maxime res, quia tributo ac delectu supersessum. Tertio anno post Satricum restitutum a Volscis, M. Valerius Corvus, secundum consul cum C. Poetelio factus, quum ex Latio nuntiatum esset, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre iussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. Quo quum Antiates aliique Volsci praeparatis iam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum, quam ad bellandum gens, certamine victi, fuga effusa Satrici moenia petunt: et, ne in muris quidem satis firma spe, quum corona militum cincta iam scalis caperetur urbs, ad quattuor millia militum, praeter multitudinem imbellem, sese dedidere. Oppidum dirutum atque incensum: ab aede tantum Matris Matutae abstinuere ignem. Praeda omnis militi data. Extra praedam quattuor millia deditorum habita. Eos vinctos consul ante currum triumphans egit: venditis deinde magnam pecuniam in aerarium redegit. Sunt, qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quam deditos veniisse.

Bellum cum Volscis.

28. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione coeptum: metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum iam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. Et quum (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) iustitio indicto, delectus sine vacationibus habitus esset; legiones, quantum 7
maturari potuit, in Auruncos ductae. Ibi praedonum magis, quam hostium, animi inventi. Prima itaque acie debellatum est. Dictator tamen, quia et ultro bellum intulerant, et sine detrectatione se certamini offerebant, deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem aedem Iunoni Monetae vovit: cuius damnatus 8 9

U. C. 410. A. C. 342. M. Fabio, Ser. Sulpicio Coss. Dictator L. Furius.

Aurunci victi.

Iuno Moneta.

senatus potiorem habuit difficultatibus molestiisque privatis. Crev.

7 *Sine vacationibus*] Nulla habita ratione vacationum: coactis ad militiam etiam iis, qui in assuetis et minoris periculi bellis vacationem militiae habebant. Crev.

8 *Iunoni Monetae*] "Scriptum a multis est," inquit Cic. de Div. i. 101. "quum terrae motus factus esset, ut sue plena procuratio fieret, vocem ab aede Iunonis ex arce exstitisse: quocirca Iunonem illam appellatam Monetam:" nempe a monendo. Unde colligi potest aedem ante aedificatam fuisse, quam Iuno Monetae nomine insigniretur; haecque verba *aedem Iunoni Monetae vovit*, eodem modo accipienda esse, ac si scripsisset Livius: Aedem Iunoni, quae Moneta postea appellata est, vovit. Crev.

9 *Damnatus voti*] Ut supr. v. 25. astrictus ad persolvendum votum, ut qui voti compos factus sit.

voti quum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. U. C. 410.
Senatus duumviros ad eam aedem pro amplitudine populi A. C. 342.
Romani faciendam creari iussit. Locus in arce destinatus,
quae area aedium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules,
dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hos-
tibus, incautos adorti, ceperunt.

Anno post, quam vota erat, aedes Monetae dedicatur, C. U. C. 411.
Marcio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato secundum A. C. 341.
consulibus. Prodigium extemplo dedicationem secutum, C. Marcio III. T.
1 simile vetusto montis Albani prodigio. Namque et lapi- Manlio II.
dibus pluit, et nox interdiu visa intendi: librisque in- Coss.
spectis, quum plena religione civitas esset, senatui placuit,
dictatorem feriarum constituendarum causa dici. Dictus
P. Valerius Publicola: magister equitum ei Q. Fabius Am-
bustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire pla-
cuit, sed finitimos etiam populos; ordoque iis, quo quisque
die supplicarent, statutus. Iudicia eo anno populi tristia
2 in feneratores facta, quibus ab aedilibus dicta dies esset,
traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memoriam causa,
3 ad interregnum rediit. Ex interregno, ut id actum videri U. C. 412.
posset, ambo patricii consules creati sunt, M. Valerius Cor- A. C. 340.
vus tertium, A. Cornelius Cossus. M. Valerio III. A. Cor-

Maiora iam hinc bella, et viribus hostium, et longin- nelio Coss.
4 quitate vel regionum, vel temporum spatio, quibus bel- 29.
latum est, dicentur. Namque eo anno adversus Samnites,
gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium
bellum, ancipiti Marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum
Poeni secuti. Quanta rerum moles! quoties in extrema pe-
riculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quae vix susti-
netur, erigi imperium posset! Belli autem causa cum Sam- Samnitici
nitibus, Romanis, quum societate amicitiaque iuncti essent, belli origo.
extrinsecus venit; non orta inter ipsos est. Samnites

1 *Vetusto montis Albani*] cf. Supr. i. 31. Quid velit haec pluvia lapidea, difficile est pro certo affirmare: lacus autem Albanus, necnon ille ex adversa montis parte, qui hod. *Lago di Nemi* vocatur *crateres* antiquitus erant, qui ignibus caecis, sive Vulcanicis ut aiunt, identidem ardebant. Hinc fieri potest, ut repentino eiusmodi motu, unde lacus aquis ex improviso exundavit, supr. v. 15. lapides in aera disiecti, rursum in modum pluviae terras peterent. Quod si haec interpretandi ratio cuivis parum certa videatur, altera in promptu est: scilicet unum vel plures lapides eius generis, qui hodie *meteorici* vocantur, ut qui haud dubie ex alto aeris vel aetheris spatio vertigine quadam in terras deferuntur, in Albano monte cecidisse et, numero fama aucto, eos in pluviae modum cecidisse hominibus agrestibus postea persuasum fuisse. cf. infr. xxv. 7.

2 *In feneratores*] Quibus poena quadrupli subeunda erat. cf. supr. 16.

3 *Ut id actum videri posset*] Ita ut id voluisse, id spectasse Patres videri possent: nempe quod sequitur, ut ambo patricii consules fierent. CREV.

4 *Spatio*] Recte observat Gronovius vocem illam redundare, quum *longinquitas* et *longinquus* tam de tempore, quam de loco dicantur. Sic supr. i. 31. *longinquo morbo implicitus*, et v. 11. et 15. *longinquitas belli*.

U. C. 412. A. C. 340.

Sidicinis iniusta arma, quia viribus plus poterant, quum 5
intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese coniungunt. Campani magis nomen 6
ad praesidium sociorum, quam vires, quum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. Namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde aeque facilis victoria, praedae atque gloriae plus esset, Tifata, imminentes Capuae colles, quum praesidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quae Capuam Tifataque interiacet. Ibi rursus acie dimicatum: adversoque proelio Campani intra moenia compulsi, quum, robore iuventutis suae acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere
30. auxilium. Legati, introducti in senatum, maxime in hanc sententiam locuti sunt: 'Populus nos Campanus legatos 'ad vos, Patres conscripti, misit, amicitiam in perpetuum, 'auxilium praesens a vobis petitum. Quam si secundis 'rebus nostris petissemus, sicut coepta celerius, ita in'firmiore vinculo contracta esset. Tunc enim, ut qui ex 'aequo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici for'sitan pariter ac nunc, subiecti atque obnoxii vobis minus 'essemus. Nunc, misericordia vestra conciliati, auxilioque 'in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum 'colamus, oportet; ne ingrati atque omni ope divina hu'manaque indigni videamur. Neque, hercule, quod Sam'nites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere 'arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur; sed ut vetustate 'et gradu honoris nos praestent: neque enim foedere Sam'nitium, ne qua nova iungeretis foedera, cautum est. Fuit 'quidem apud vos semper satis iusta causa amicitiae, velle 'eum vobis amicum esse, qui vos appeteret. Campani, etsi 'fortuna praesens magnifice loqui prohibet, non urbis am'plitudine, non agri ubertate, ulli populo praeterquam vobis 'cedentes, haud parva (ut arbitror) accessio bonis rebus 'vestris in amicitiam venimus vestram. Aequis Volscis'que, aeternis hostibus huius urbis, quandocunque se 'moverint, ab tergo erimus: et, quod vos pro salute nostra 'priores feceritis, id nos pro imperio vestro et gloria sem'per faciemus. Subactis iis gentibus quae inter nos vosque 'sunt, quod propediem futurum spondet et virtus et fortuna

Campani a senatu Romano auxilium petunt.

5 *Sidicinis*] Sidicini, si Strabonem v. p. 237. audiamus, gentis Oscae reliquiae erant.

6 *Campanis*] Populus Campanus ex colluvione Oscorum devictorum cum victoribus Samnitibus provenerat, cf. supr. iv. 37. Hi vero regionem usque ad Silarum occupaverant, sed dulcedine aeris et mollitie morum corrupti, cito a virtute et disciplina Sabellica degeneraverant.

'vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. U. C. 412.
'Acerbum ac miserum est, quod fateri nos fortuna nostra A. C. 340.
7 'cogit. Eo ventum est, Patres conscripti, ut aut amicorum,
'aut inimicorum Campani simus. Si defenditis, vestri:
'si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo et Cam-
'paniam omnem vestris an Samnitium viribus accedere
'malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram
'misericordiam, vestrumque auxilium aequum est patere;
'iis tamen maxime, qui, eam implorantibus aliis auxilium
'dum supra vires suas praestant, omnes ipsi in hanc neces-
8 'sitatem venerunt. Quanquam pugnavimus verbo pro
'Sidicinis, re pro nobis, quum videremus finitimum po-
'pulum nefario latrocinio Samnitium peti; et, ubi con-
'flagrassent Sidicini, ad nos traiecturum illud incendium
'esse. Nec enim nunc, quia dolent iniuriam acceptam
'Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, op-
'pugnatum nos veniunt. An, si ultio irae haec, et non
'occasio cupiditatis explendae esset, parum fuit, quod
'semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones
'nostras cecidere? Quae est ista tam infesta ira, quam
'per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde
'huc populationem agrorum, praedas hominum atque pe-
'cudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro
'ignique vastata. Hiscine ira expleri non potuit? Sed
'cupiditas explenda est. Ea ad oppugnandam Capuam
'rapit. Aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere
'volunt. Sed vos potius, Romani, beneficio vestro occu-
'pate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Non
9 'loquor apud recusantem iusta bella populum; sed tamen,
'si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror
'vobis opus fore. Usque ad nos contemptus Samnitium
'pervenit, supra non escendit. Itaque umbra vestri auxilii,
'Romani, tegi possumus: quicquid deinde habuerimus,
'quicquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi.
'Vobis arabitur ager Campanus; vobis Capua urbs fre-
'quentabitur: conditorum, parentum, deorum immorta-
'lium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, quae
1 'nos obsequio erga vos fideque superet. Annuite, Patres

7 *Eo ventum est*] cf. Corcyraeorum Oratio ap. Thucyd. i. 36. sub fin. unde haec expressa esse iam monuit Sigonius. Rup.

8 *Verbo*] Quemadmodum *nomen*, ut supr. 39. *magis nomen ad praesidium*, ita etiam *verbum* haud raro *rei* ipsi opponitur. cf. infr. xxxvii. 53. Cic. Verr. iii. 58.

9 *Sed tamen*] sc. Interim, ut Doer. monet, et Virg. Ecl. ix. 55. citat: "Sed tamen ista satis referet tibi saepe Menalcas." Elliptica haud dubie haec oratio, quae idem valet ac si diceretur, nihil opus est ut de hac re, verba faciamus, sc. ut hoc bellum iustum esse vobis probemus, quippe si modo auxilia vestra ostenderitis, ne bello quidem opus fuerit.

1 *Annuite, ... nutum numenque ve-*

U. C. 412. A. C. 340. 'conscripti, nutum numenque vestrum invictum Campanis, 'et iubete sperare, incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lacrimarumque plena reliquisse? in qua nunc exspectatione senatum populumque Campanum, coniuges, liberosque 'nostros esse? Stare omnem multitudinem ad portas, 'viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid 'illis nos, Patres conscripti, sollicitis ac pendentibus animi 'renuntiare iubeatis. Alterum responsum salutem, victoriam, lucem, ac libertatem; alterum ominari horreo, 'quae ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque 'amicis, aut nusquam ullis futuris nobis, consulite.'

31. Summotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, etsi magnae parti urbs maxima opulentissimaque Italiae, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonae horreum populi Romani fore videbatur; tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus consul: 'Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua 'vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum 'foedere iuncti sunt. Itaque arma, deos prius, quam homines, violatura, adversus Samnites vobis negamus. Legatos, sicut fas iusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.' Ad ea princeps legationis, (sic enim domo mandatum attulerant) 'Quandoquidem,' inquit, 'nostra tueri adversus vim atque iniuriam iusta vi non vultis, vestra certe defendetis. Itaque 'populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra 'deum, divina humanaque omnia in vestram, Patres conscripti, populique Romani ditionem dedimus; quicquid 'deinde patiemur, dediticii vestri passuri.' Sub haec dicta omnes, manus ad consules tendentes, pleni lacrimarum in vestibulo curiae procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum, si ille praepotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, a quo paullo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienae faceret: tum iam fides agi 2 visa, deditos non prodi, nec facturum aequa Samnitium populum censebant, si agrum urbemque, per deditionem factam populi Romani, oppugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit: data mandata, 'ut

Negatur auxilium Campanis.

Accipitur illorum deditio.

strum] Sic compellant Campani Romanos tanquam deos quosdam, tanquam Iovem ipsum, cuius nutu vertuntur ac reguntur omnia. *Numen* ab eadem origine est, a verbo nempe *nuere*, et divinam gubernationem ac voluntatem denotat. CREV.

2 *Fides agi*] Fidei interesse visum est. CREV.

3 ‘preces Campanorum, responsum senatus amicitiae Sam- U. C. 412.
‘nitium memor, deditionem postremo factam, Samnitibus A. C. 340.
4 ‘exponerent. Peterent pro societate amicitiaque, ut de- Legatio
‘diticiis suis parcerent: neque in eum agrum, qui populi Rom. ad
‘Romani factus esset, hostilia arma inferrent. Si leniter Samnites.
‘agendo parum proficerent, denuntiarent Samnitibus po-
‘puli Romani senatusque verbis, ut Capua urbe Cam-
‘panoque agro abstinerent.’ Haec legatis agentibus in
concilio Samnitium adeo est ferociter responsum, ut non
solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus
eorum e curia egressi, stantibus legatis, praefectos cohor-
tium vocarent; iisque clara voce imperarent, ut praedatum
in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum 32.
rerum curis, Patres, fetialibus ad res repetendas missis,
belloque, quia non redderentur, sollenni more indicto, de-
creverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum
ferretur: iussuque populi consules ambo cum duobus ab Bellum
urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Corne- cum Sam-
5 lius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Sati- nitibus.
culam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones
(eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant)
occurrunt. Simul in Campanos stimulabat ira, tam
promptos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversus
se auxilia. Ut vero castra Romana viderunt, ferociter pro
se quisque signum duces poscere, affirmare, eadem fortuna
Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidi-
cino tulerit. Valerius, levibus certaminibus, tentandi hostis
causa, haud ita multos moratus dies, signum pugnae pro-
posuit, paucis suos adhortatus: ‘Ne novum bellum eos Consul Ro-
‘novusque hostis terreret. Quidquid ab urbe longius pro- manus suos
‘ferrent arma, magis magisque in inbelles gentes eos pro- ad proelium hortatur.
‘dire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Sam-
‘nitium aestimarent virtutem. Qualescunque inter se

3 *Responsum . . . memor*] Responsum, ex quo appareret senatum retinuisse memoriam amicitiae Samnitium. Audacius adhuc dixit Livius, i. 28. *exempli parum memoris legum humanarum.* Crev.

4 *Deditıciis suis parcerent*] Hic errore quodam Livium versari putat Niebhr. iii. 134, et *socios*, non *dediticios* Romani populi hoc tempore factos fuisse Campanos, quippe quos pro conditione magis sociorum, quam dediticiorum infidorum, Romani post bellum Latinum iterum in fidem acceperint. cf. infr. viii. 14.

5 *Ad montem Gaurum*] Duplices hoc nomine montes, unus ad Nuceriam cf. Eckhel Doctr. Num. i. p. 144. alter haud procul Cumis, de quo nunc agitur. Quomodo autem evenit, ut Valerius exercitum suum in hunc locum iniquissimum deduxerit, ubi viam a fronte mare, a tergo Vulturnus fluvius praecluderet, silentio praetermittitur: verum Niebhr. iii. p. 137. merito suspicatur, rem parum prospere adversus Samnites gestam et consulem Romanum in has angustias detrusisse, et victoribus Samnitibus ferociam auxisse. cf. in cap. seq. *paucos ante dies geminata victoria.*

U. C. 412. A. C. 340. 'certaverint, necesse fuisse, alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus mollitiaque sua, quam vi hostium, victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot saeculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos paene plures, quam annos ab urbe condita, numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Aequos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos, tot 6 proeliis caesos, postremo in mare ac naves fuga compulerit? Quum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri, cuius ductu auspicioque ineunda pugna sit: utrum qui audiendus duntaxat 7 magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expers: an qui et ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnae sciat. Facta mea, non dicta, vos, milites,' inquit, 'sequi volo; nec disciplinam modo, sed exemplum etiam, a me petere. Non factionibus modo, nec per coitiones usitatas nobilibus, 8 sed hac dextra, mihi tres consulatus summamque laudem peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, 9 et a liberatoribus patriae ortus: et, eodem anno familia ista consulatum, quo urbs haec consulem, habuit. Nunc iam nobis Patribus vobisque plebeiis promiscuus consulatus patet, nec generis, ut ante, sed virtutis est praemium. Proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corvi cognomen diis auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum familiae nostrae cognomen memoria excessit. Semper ego plebem Romanam militiae domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque, aeque tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo atque colui. Nunc, quod instat, diis bene iuvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.'

6 *Gallos .... in mare ac naves*] Oratorice haec dicta, nusquam enim de Gallis *in mare ac naves compulsis* quidquam scriptum est. Haec magis in Graecos convenire supr. 26. putat Crevierius, sed verba *tot proeliis caesos* impediunt, quo minus ei assentiamur.

7 *Utrum qui audiendus*] Potest quidem exponi: utrum is cuius ductu auspicioque ineunda pugna sit, eiusmodi sit imperator, cuius audienda tantum verba sint, non etiam facta spectanda. Crev.

8 *Non factionibus modo*] *Modo* pro *nuper* dici censet Sigon. Sed *non modo* pro *non modo non* positum esse coniicit Drak. Equidem vereor, ut Drakenborchii coniectura vera sit, quippe si quando *non modo* elliptice pro *non modo non* positum sit, in altero orationis membro vis quaedam negativa, e. g. *sed ne quidem*, supr. i. 40. iv. 3. requiritur. cf. Zumpt. Lat. Gram. sect. 83. *Modo* tollendum iudicat Glarean. quod Doeringio optimum videtur.

9 *Patricius enim eras*] Similiter ap. Graecos particula γὰρ in obiectionibus adhibetur, ita ut omissum aliquid subaudiatur huiusmodi: *nihil mirum, te consulem esse factum.* Str. cf. infr. xxi. 40.

Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo. In ludo praeterea militari, quum velocitatis viriumque inter se aequales certamina ineunt, comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem; nec quemquam aspernari parem, qui se offerret; factis benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienae, quam suae dignitatis, memor: et, quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus, incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Proelium, ut quod maxime unquam, pari spe, utrimque aequis viribus, cum fiducia sui, sine contemptu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novae res gestae et paucos ante dies geminata victoria; Romanis contra quadringentorum annorum decora et conditae urbi aequalis victoria: utrisque tamen novus hostis curam addebat. Pugna indicio fuit, quos gesserint animos: namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum consul, trepidationem iniiciendam ratus, quando vi pelli non poterant, equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur. Quos ubi nequicquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, revectus ad antesignanos legionum, quum desiluisset ex equo, 'Nostrum,' inquit, 'peditum illud, milites, est 'opus. Agitedum, ut me videritis, quacunque incessero 'in aciem hostium, ferro viam facientem, sic pro se quisque 'obvios sternite. Illa omnia, qua nunc erectae micant 'hastae, patefacta strage vasta cernetis.' Haec dicta dederat, quum equites consulis iussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem; et, cum quo forte contulit gradum, obtruncat. Hoc spectaculo accensi dextra laevaque, ante se quisque, memorandum proelium cient. Stant obnisi Samnites, quanquam plura accipiunt, quam inferunt, vulnera. Aliquamdiu iam pugnatum erat; atrox caedes circa signa Samnitium, fuga ab nulladum parte erat: adeo morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani, quum et fluere iam lassitudine vires sentirent, et diei haud multum superesset, accensi ira concitant se in hostem. Tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam

U. C. 412.
A. C. 340.
33.
Valerius Corvus familiaris militi dux.

Proelium cum Samnitibus atrox.

Marginal note keys: 1 (benignus pro re), 2 (secutus ducis... Proelium), 3 (ferociam... paucos ante dies), 4 (circa signa... ab nulladum)

1 *Pro re*] Pro varia rerum, temporum, personarumque ratione. Crev. *Pro re nata.* Cic. Att. vii. 8.

2 *Proelium*] Hoc proelio tanquam praerogativo, inter Romanam gentem et Sabellicam, non modo uter utris imperaret, sed uter Italiae leges daret, certatum est.

3 *Paucos ante dies*] cf. Cap. praec. et quae ibi notata sunt.

4 *Ab nulladum*] h. e. Ab nulla adhuc. infr. xxix. 11. *nullasdum in Asia civitates socias habebat populus Romanus*, ubi plura de hoc loquendi more exempla collegit Drakenborchius.

U. C. 412.
A. C. 340.
Vincuntur Samnites in Campania.

apparuit; tum capi, occidi Samnis: nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis, quam proelium, diremisset. Et Romani fatebantur, nunquam cum pertinaciore hoste conflictum: et Samnites, quum quaereretur, quaenam prima causa tam obstinatos movisset in fugam? 'oculos sibi 'Romanorum ardere visos,' aiebant, 'vesanosque vultus et 'furentia ora: inde plus, quam ex alia ulla re, terroris 'ortum.' Quem terrorem non pugnae solum eventu, sed nocturna profectione, confessi sunt. Postero die vacuis hostium castris Romanus potitur: quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

34. Cornelii consulis in Samnio periculum.

34. Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio
foedatum est. Nam ab Saticula profectus Cornelius consul
exercitum incaute in saltum, cava valle pervium, circaque 5
insessum ab hoste, induxit: nec prius, quam recipi tuto
signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. Dum 6
id morae Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam
demitteret agmen; P. Decius tribunus militum conspicit 7
unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, 8
aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem.
Itaque consuli territo animi, 'Videsne tu,' inquit, 'A. Cor-
'neli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei sa-
'lutisque nostrae, si eam, quam caeci reliquere Samnites,
'impigre capimus. Ne tu mihi plus, quam unius legionis 9
'principes hastatosque, dederis: cum quibus ubi evasero
'in summum, perge hinc omni liber metu, teque et exer-
'citum serva. Neque enim moveri hostis, subiectus nobis
'ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. Nos deinde
'aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet.'
Collaudatus ab consule, accepto praesidio, vadit occultus per saltum; nec prius ab hoste est visus, quam loco, quem petebat, appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos, et spatium consuli dedit ad subducendum agmen in aequiorem locum, et ipse in summo constitit vertice. Samnites, dum huc

5 *In saltum, cava valle pervium*] cf. infr. ix. 2. et quae ibi de Furcis Caudinis memorantur.

6 *Dum id morae Samnitibus est*] Cunctantibus Samnitibus, et exspectantibus dum consul totum agmen demisisset in vallem, ubi eum facillime oppressuri sibi videbantur. CREV.

7 *Demitteret*] sc. Consul Cornelius. *Demitterent* Drak. et reliqui edd. sed nihil stultius foret, quam si Samnites agmen suum in vallem infimam ex loco superiore deduxissent. Quare *demitteret* omnino res ipsa flagitat.

8 *Unum*] h. e. Editum aliquem, vel unum prae aliis editum; sic passim per *unus* apud Latinos insignis aliquis designatur. cf. supr. iii. 55. *quia nondum in quemquam unum saeviebatur*. DOER.

9 *Unius legionis principes hastatosque*] Quum centuriae singulae iam viginti et septem milites, et cohortes hastatorum et principum tricenas centurias haberent, ex his summa MDCXX militum conficiebatur, ad quos si accessissent LX centuriones et XXX vexillarii, praesidium haud dubie satis validum ad collem obtinendum Decius haberet.

illuc signa vertunt, utriusque rei amissa occasione, neque U. C. 412.
insequi consulem, nisi per eandem vallem, in qua paullo A. C. 340.
ante subiectum eum telis suis habuerant, possunt; nec
erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. Sed
quum ira in hos magis, qui fortunam gerendae rei eripu-
erant, tum propinquitas loci atque ipsa paucitas incitat: et
nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut a con-
sule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut de-
gressos in vallem adoriantur. Incertos quid agerent, nox
oppressit.

Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adver-
sum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde ad-
miratio incessit, quod nec pugnam inirent, nec, si ab eo
consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque cir-
cumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis, 'Quaenam
'illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex
'Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? Huc atque
1 'illuc signa moveri, ac modo in unum conferri, modo educi
'videtis. Opus quidem incipit nemo, quum iam circum-
'dati vallo potuerimus esse. Tum vero nos similes istorum
'simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit.
'Agitedum, ite mecum; ut, dum lucis aliquid superest,
'quibus locis praesidia ponant, qua pateat hinc exitus, ex-
'ploremus.' Haec omnia sagulo gregali amictus, centurio-
nibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem
circumire hostes notarent, perlustravit. Vigiliis deinde 35.
2 dispositis, ceteris omnibus tesseram dari iubet: 'ubi se-
3 'cundae vigiliae buccina datum signum esset, armati cum
'silentio ad se convenirent.' Quo ubi, sicut edictum erat,
taciti convenerunt, 'Hoc silentium, milites,' inquit, 'omisso Oratio De-
'militari assensu, in me audiendo servandum est. Ubi cii ad mili-
'sententiam meam vobis peregero, tum, quibus eadem tes.
'placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quae pars
'maior erit, eo stabitur consilio. Nunc, quae mente
'agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia relictos

1 *Signa . . . modo*] *Signa . . . modo in unum conferri*, quasi quiescere intra castra statuerint Samnites; *modo educi*, quasi iidem parent invadere Romanos. Crev.

2 *Tesseram*] Tessera proprie est tabella exigua, in qua inscribebatur signum, seu symbolum nocturnum. Ea sub occasum solis, antequam ponerentur vigiliae, a tribuno dabatur militi cuidam, (cui ob id ipsum *tesserario* nomen erat) perque singulos ordine manipulos ibat, donec ad tribunum ante noctem referretur. Hunc morem descriptum vid. apud Polyb. vi. 35. et fuse expositum a Lipsio, de Mil. Rom. v. 9. Hae autem tesserae non ad vigilias solum adhibebantur, sed et ad imperia et mandata ducum, et quidquid denique vellent celeriter per omnem exercitum innotescere: ut patet tum ex hoc loco, tum ex c. sequenti. Crev.

3 *Secundae vigiliae*] Tota nox in quattuor vigilias dividebatur, quarum quaelibet tribus horis constabat. Itaque secunda vigilia incipit cum quarta noctis hora. Crev.

U. C. 412. A. C. 340. 'hic vos circumvenit hostis. Virtute cepistis locum; 'virtute hinc, oportet, evadatis. Veniendo huc exercitum 'egregium populi Romani servastis; erumpendo hinc vos-'met ipsos servate. Digni estis, qui pauci pluribus opem 'tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res 'est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per 'socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem 'imminentem capiti suo non ante viderit, quam captum a 'nobis; nos tam paucos tot ipsi millibus hominum nec 'ascensu arcuerint; nec tenentes locum, quum diei tantum 'superesset, vallo circumdederint. Quem videntem ac 'vigilantem sic eluseritis, sopitum, oportet, fallatis; imo 'necesse est. In eo enim loco res sunt nostrae, ut vobis 'ego magis necessitatis vestrae index, quam consilii auctor, 'sim. Neque enim, maneatis, an abeatis hinc, deliberari 'potest; quum, praeter arma et animos armorum memores, 'nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fameque et siti morien-'dum sit, si plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum 'timeamus. Ergo una est salus erumpere hinc atque abire. 'Id aut interdiu aut nocte faciamus, oportet. Ecce autem 'aliud minus dubium: quippe si lux exspectetur, quae spes 'est, non vallo perpetuo fossaque nos saepturum hostem, 'qui nunc corporibus suis subiectis undique cinxerit, ut 'videtis, collem? Atqui, si nox opportuna est eruptioni, 'sicut est, haec profecto noctis aptissima hora est. Signo 'secundae vigiliae convenistis, quod tempus mortales somno 'altissimo premit. Per corpora sopita vadetis; vel silentio 'incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem 'iniecturi. Me modo sequimini, quem secuti estis. Ego 'eandem, quae duxit huc, sequar fortunam. Quibus haec 'salutaria videntur, agitedum, in dextram partem pedibus

36. 'transite.' Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. Iam evaserant media castra, quum superscandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto praebuit sonitum. Quo excitatus vigil quum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives an hostes essent, praesidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius, quum non fallerent, cla- 4 morem tollere iussis militibus, torpidos somno insuper pavore exanimat; quo praepediti, nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, praesidium Romanum, obviis custodibus caesis, ad castra consulis pervadit.

Decius ad exercitum

Aliquantum supererat noctis, iamque in tuto videbantur

4 *Quum non fallerent*] sc. Quum hostes non amplius laterent. Pro *quum*, vocem *quoniam*, quae in MSS. quibusdam legitur, reposuit Bekker.

5 esse; quum Decius, 'Macti virtute,' inquit, 'milites Romani, este. Vestrum iter ac reditum omnia saecula laudibus ferent. Sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est: nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. Hic lucem quieti opperiamur.' Dictis obtemperatum. Atque ubi primum illuxit, praemisso nuntio ad consulem in castra,

U. C. 412. A. C. 340. incolumis redit.

6 ingenti gaudio concitantur: et, tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo obiecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur, singulos universosque servatores suos vocant: diis laudes gratesque agunt, Decium in coelum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato praesidio, coniectis in eum omnium oculis, et omni honore tribunum consuli aequantibus. Ubi ad praetorium ventum est, consul classico ad concionem convocat: orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes,

7 et nocturno pavore attonitos, et circa collem castellatim dissipatos, aggrederetur: credere etiam aliquos, ad se sequendum emissos, per saltum vagari. Iussae legiones arma capere: egressaeque castris, quum per exploratores notior iam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur. Quem incautum improviso adortae, quum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, paventem primum in castra compellunt: deinde castra ipsa, turbatis stationibus, capiunt. Perfertur circa collem clamor: fugatque ex suis quemque praesidiis. Ita magna pars ab-

Vincuntur Samnites.

8 senti hosti cessit. Quos intra vallum egerat pavor, (fuere autem ad triginta millia) omnes caesi; castra direpta.

Ita rebus gestis, consul, advocata concione, P. Decii non coeptas solum ante, sed cumulatas nova virtute laudes per- 37.

9 agit: et praeter militaria alia dona, aurea corona eum et

Decius donatus.

5 *Macti virtute*] *Macte* codd. quidam, vulgatum vero *macti* defendit locus etiam apud Lexicographos notus. Plin. H. N. ii. 12. *Macti ingenio este, coeli interpretes.* *Mactus* autem *magis auctus.*

6 *Tessera data*] Similiter *signo dato* saepius occurrit pro *nuncio per castra dedito*, tanquam tessera sive signo militari.

7 *Castellatim*] h. e. Per castella sive vicatim montanos, nisi malis sparsim, certis intervallis, more castellorum.

8 *Fuere autem ad triginta millia*] Numerus caesorum haud dubie in maius auctus est, quoniam bellum minime profligatum fuit, neque Samnium adhuc in fidem Romanam acceptum est. Fieri tamen potest, ut quum Valerius in Capuam concessisset, haec res Cornelio obstiterit, ne victoria sua uteretur. Equidem fateor mihi aliquid in hoc subolere, quod ex manu Valerii Antiatis, in fingendis numeris semper nimis audacis, provenisse videtur. Niebhr. iii. p. 141.

9 *Aurea corona*] cf. Supr. iii. 29.

U. C. 412. A. C. 340. centum bubus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus, donat. Milites, qui in praesidio simul fuerant, duplici 1 frumento in perpetuum, in praesentia singulis bubus binisque privis tunicis donati. Secundum consulis donationem 2 legiones gramineam coronam obsidionalem, clamore donum 3 approbantes, Decio imponunt. Altera corona, eiusdem honoris index, a praesidio suo imposita est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti immolavit; centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. Iisdem militibus legiones libras farris et sextarios vini con- 4 tulerunt: omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur.

Tertia pugna cum Samnitibus. Tertia pugna ad Suessulam commissa est: qua fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore iuventutis domo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuntii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem, opem oratum, veniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum valido praesidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum perexiguum (ut quibus, praeter equos, ceterorum iumentorum calonumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnae futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. Ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quam in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium 5 colligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse fossas scindendumque vallum, et in castra irrumpendum: transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Ceterum, quia multitudo sua commeatibus gravis, et prius sedendo ad 6 Suessulam, et tum certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci: interim et Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset

1 *Duplici frumento*] Hinc *duplicarii*, supr. ii. 59.

2 *Privis tunicis*] Potest exponi: quae suae cuiusque ac propriae forent. Sic Hor. Epist. i. 1. *Quem ducit priva triremis.* Sed quum haec vox necessaria non sit hoc loco, eamque ignorent quinque e nostris scriptis, eam libenter deleremus. Crev.

3 *Gramineam coronam obsidionalem*] *Obsidionalis* corona *est*, inquit A. Gell. v. 6. "quam ii, qui liberati sunt ab obsidione, dant ei duci qui liberavit. Ea corona graminea est: observarique solitum, ut fieret e gramine, quod in eo loco generatum esset, intra quem clausi erant qui obsidebantur." Observat Plin. H. N. xxii. 4. ceteras coronas ab imperatore militibus dari solitas, hanc solam a militibus imperatori. Crev.

4 *Sextarios vini*] *Sextarius* est sexta pars congii, proindeque capiebat plus sexdecim vini uncias. Crev.

5 *Contracta castra*] Simili dolo Romani ad Metaurum Hasdrubalem fefellerunt. cf. infr. xxvii. 46.

6 *Commeatibus gravis*] Quae oneri esset commeatibus, i. e. quae nimiam commeatuum copiam absumeret. Cr.

frumenti, secum attulisset, defutura omnia. Consul palatos U. C. 412.
per agros quum vidisset hostes, stationes infrequentes re- A. C. 340.
lictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda
ducit. Quae quum primo clamore atque impetu cepisset,
pluribus hostium in tentoriis suis, quam in portis valloque,
caesis, signa captiva in unum locum conferri iussit; relic-
7 tisque duabus legionibus custodiae et praesidii causa, gravi
edicto monitis, ut, donec ipse revertisset, praeda abstine-
rent; profectus agmine instructo, quum praemissus eques
8 velut indagine dissipatos Samnites ageret, caedem ingentem
fecit. Nam neque quo signo coirent inter se, neque, utrum
castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis
constare poterat. Tantumque fugae ac formidinis fuit, ut
9 ad quadraginta millia scutorum, nequaquam tot caesis, et
signa militaria cum iis, quae in castris capta erant, ad cen-
tum septuaginta ad consulem deferrentur. Tum in castra
hostium reditum: ibique omnis praeda militi data.

Huius certaminis fortuna et Faliscos, quum in indutiis 38.
essent, foedus petere ab senatu coegit; et Latinos, iam ex-
ercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum.
1 Neque ita rei gestae fama Italiae se finibus tenuit: sed Carthaginienses legati.
Carthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere
cum coronae aureae dono, quae in Capitolio in Iovis cella
poneretur. Fuit pondo viginti quinque. Consules ambo Consules triumphant.
de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio insigni cum
laude donisque: quum incondito militari ioco haud minus
tribuni celebre nomen, quam consulum, esset.
2 Campanorum deinde Suessulanorumque auditae lega-
tiones: precantibusque datum, ut praesidium eo in hiberna
3 mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Iam Rom. militum de occupanda Capua consilia.
tum minime salubris militari disciplinae Capua instrumento
omnium voluptatium delinitos militum animos avertit a
memoria patriae: inibanturque consilia in hibernis eodem
4 scelere adimendae Campanis Capuae, per quod illi eam

7 *Duabus legionibus*] Gronovio admiratio merito movetur, quod praesidium tantum castris relictum esset: quare *duabus cohortibus* magis verisimile foret. STROTH.

8 *Velut indagine*] Samnites, ut feras palantes, quasi indagine sive retium orbe, undique in unum equites cogebant, ut caederentur. Similiter *σαγηνεύειν* de Persis, qui more venatorum Samios cingebant, ne qua pateret effugium. Herod. iii. 149.

9 *Quadraginta millia*] Numerus hic, haud dubie a Valerio Antiate, nimis audacter in gentilis sui honorem effictus.

1 *Sed Carthaginienses quoque legatos*] Fieri potest ut haec Carthaginiensium legatio ex anno 407. U. C. repetita fuerit, quum inter Catonis et Fabii Fastos discrepantia sit quinque annorum; et idcirco Livius haud raro bis eandem rem iisdem fere verbis narrat.

2 *Suessulanorumque*] Ita ex emendatione Sigonii pro voce *Suessanorum* legitur. Suessula enim propius a Capua abest, quam Suessa, et ad eam pugnatum iam cum Samnitibus est.

3 *Iam tum*] Hoc dictum est propter hiberna Hannibalis, cuius exercitus Capuae corruptus est. SIGON.

4 *Per quod illi eam antiquis cul-*

U. C. 412.
A. C. 340.

antiquis cultoribus ademissent: 'neque immerito suum 'ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potius 'Campani agrum Italiae uberrimum, dignam agro urbem, 'qui nec se nec sua tutari possint, quam victor exercitus 'haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depu-'lisset? An aequum esse, dediticios suos illa fertilitate 'atque amoenitate perfrui; se, militando fessos, in pesti- 5
'lente atque arido circa urbem solo luctari, aut in urbe 'insidentem tabem crescentis in dies fenoris pati?' Haec agitata occultis coniurationibus, necdum vulgata in omnes consilia, invenit novus consul C. Marcius Rutilus, cui Campania sorte provincia evenerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto. Itaque quum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, et aetate et usu doctus (quippe qui iam quartum consul esset, dictatorque et censor fuisset) optimum ratus, differendo spem, quandocunque vellent, consilii exsequendi, militarem impetum frustrari; rumorem dissipat, in iisdem oppidis et anno post praesidia hibernatura. Divisa enim erant per Campaniae urbes, manaverantque a Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in praesentia seditio.

U. C. 413.
A. C. 339.
C. Marcio IV. Q. Servilio Coss.

39. Consul, educto in aestiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum 6
hominum instituit; aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves iam aetate, aut viribus parum validos. Quidam in commeatus mittebantur, singuli primo, deinde et co- 7
hortes quaedam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent. Per speciem etiam militarium usuum, quum alii alio mitterentur, magna pars ablegati: quam multitudinem consul alter Romae praetorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primo quidem, ignari ludificationis, minime inviti domos revisebant. Postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium, quam qui in Campania hibernassent, praecipueque ex iis seditionis auctores mitti viderunt; primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: 'iam quaestiones, 'iam indicia, iam occulta singulorum supplicia, impo-'tensque et crudele consulum ac Patrum in se regnum 'passuros.' Haec, qui in castris erant, occultis sermonibus serunt, nervos coniurationis eiectos arte consulis cernentes. 8

Arte eluduntur.

toribus ademissent] Vid. supr. iv. 37.

5 *In pestilente atque arido circa urbem solo*] cf. Cic. Rep. ii. 6. ubi *locum in pestilenti regione salubrem* delegisse Romulus dicitur.

6 *Missionibus*] Mittendo a signis, solvendo militia eos qui turbulento et factioso ingenio erant. Crev.

7 *In commeatus*] In quae cuique liberet loca, dato commeatu. Crev.

8 *Nervos coniurationis*] Mallet Puteanus *exsectos.* Sed vulgatae sensus commodus est: eiectos eos, qui nervi, h. e. robur ac firmamentum coniurationis erant. Crev.

Cohors una, quum haud procul Anxure esset, ad Lautulas U. C. 413.
9 saltu angusto inter mare ac montes consedit, ad excipiendos, A. C. 339.
quos consul aliis atque aliis (ut ante dictum est) causis mittebat. Iam valida admodum numero manus erat; nec quicquam ad iusti exercitus formam, praeter ducem, deerat. Incompositi itaque praedantes in agrum Albanum perveniunt, et sub iugo Albae longae castra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decertant, nulli ex praesentibus satis fidentes. 'Quem autem ab Roma posse exciri? quem Patrum aut 'plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui
1 'ex iniuria insanientis exercitus causa recte committatur?' Postero die, quum eadem deliberatio teneret, ex praedatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quinctium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque immemorem. Patriciae hic vir gentis erat: cui quum militiae, magna cum gloria actae, finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: et, quod bene verteret, acciri iusserunt. Sed parum spei erat, voluntate quicquam facturum: vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis quum tectum villae, qui ad id missi erant, intrassent; somno gravem Quinctium oppressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ubi restitaret, mortem, ni sequeretur, denuntiantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens appellatus: insigniaque honoris exterrito subitae rei miraculo deferunt, et ad urbem ducere iubent. Suo magis inde impetu, quam consilio ducis, convulsis signis, infesto agmine ad lapidem octavum viae, quae nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum audissent, et magistrum equitum L. Aemilium Mamercinum.

Seditiosorum exercitus colligitur.

Eligunt ducem T. Quinctium.

Valerius Corvus dictator.

40.

2 Ubi primum in conspectum ventum, et arma signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriae iras permulsit. Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec, praeter externa, noverant bella: ultimaque rabies secessio ab suis habebatur. Itaque iam duces, iam milites utrimque, congressus quaerere ad colloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret,

9 *Saltu angusto*] Ubi postea praesidium Romanum contra Hannibalem iter obstruxit. cf. infr. xxii. 15.

1 *Ex iniuria insanientis*] Ob illatam sibi iniuriam insaniebat exercitus, sc. ut Doering. placet, quod milites per causas speciosas dimissi erant: sed si vera sit coniectura Niebuhrii, in not. ad 42. infr. allata, ob iniuriam quoque a creditoribus sibi illatam exercitus insaniebat.

2 *Ubi primum . . . ventum, et arma*] Ita pro *ventum est* emendavit I. Fr. Gronov. Similem naevum emendavit I. Gronov. supr. ii. 39.

U. C. 413.
A. C. 339.

nedum adversus patriam; Corvus, omnes caritate cives, praecipue milites, et ante alios suum exercitum, complexus, ad colloquium processit. Cognito ei extemplo haud minore ab adversariis verecundia, quam ab suis, silentium datum:

Dictatoris ad seditiosos oratio.

‘Deos,’ inquit, ‘immortales, milites, vestros publicos,
‘meosque, ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque
‘supplex poposci, ut mihi de vobis concordiae partae glo-
‘riam, non victoriam, darent. Satis fuit eritque, unde belli
‘decus pariatur: hinc pax petenda est. Quod deos im-
‘mortales inter nuncupanda vota expoposci, eius me com-
‘potem voti vos facere potestis; si meminisse vultis, non
‘vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra
‘habere: si illos colles, quos cernitis, patriae vestrae esse,
‘si hunc exercitum civium vestrorum: si me consulem
‘vestrum, cuius ductu auspicioque priore anno bis legiones
‘Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M.
‘Valerius Corvus, milites, cuius vos nobilitatem beneficiis
‘erga vos, non iniuriis, sensistis; nullius superbae in vos
‘legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor: in omnibus
‘meis imperiis in me severior, quam in vos. Ac si cui
‘genus, si cui sua virtus, si cui etiam maiestas, si cui ho-
‘nores subdere spiritus potuerunt; iis eram natus, id spe-
‘cimen mei dederam, ea aetate consulatum adeptus eram,
‘ut potuerim, tres et viginti annos natus, consul Patribus
‘quoque ferox esse, non solum plebi. Quod meum factum
‘dictumve consulis gravius, quam tribuni, audistis? Eodem
‘tenore duo insequentes consulatus gessi; eodem haec im-
‘periosa dictatura geretur: ut neque in hos meos et patriae
‘meae milites mitior, quam in vos, horreo dicere, hostes. 3
‘Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quam in vos ego.
‘Istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet atque im-
‘petus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non
‘induxerunt patres avique vestri: non illi, qui in Sacrum
‘montem secesserunt; non hi, qui postea Aventinum in-
‘sederunt. Exspectate, dum vobis singulis, ut olim Co-
‘riolano, matres coniugesque crinibus passis obviae ab urbe
‘veniant. Tum Volscorum legiones, quia Romanum ha-
‘bebant ducem, quieverunt; vos, Romanus exercitus, ne
‘destiteritis impio bello? T. Quincti, quocunque istic loco,
‘seu volens, seu invitus, constitisti, si dimicandum erit, tum
‘tu in novissimos te recipito: fugeris etiam honestius, ter-
‘gumque civi dederis, quam pugnaveris contra patriam.
‘Nunc ad pacificandum bene atque honeste inter primos
‘stabis, et colloquii huius salutaris interpres fueris. Po-

3 *Horreo dicere*] cf. Dobraei Advers. i. p. 350. Demosth. Olynth. i. p. 16.

4 'stulate aequa, et ferte: quanquam vel iniquis standum U. C. 413.
'est potius, quam impias inter nos conseramus manus.' T. A. C. 339.
Quinctius plenus lacrimarum, ad suos versus, 'Me quoque,' T. Quinctius suos
inquit, 'milites, si quis usus mei est, meliorem pacis, quam ad pacem
'belli, habetis ducem. Non enim illa modo Volscus aut hortatur.
'Samnis, sed Romanus, verba fecit; vester consul, vester
'imperator, milites: cuius auspicia pro vobis experti nolite
'adversus vos velle experiri. Qui pugnarent vobiscum
'infestius, et alios duces senatus habuit: qui maxime vobis,
'suis militibus, parceret, cui plurimum vos imperatori vestro
'crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere possunt,
'volunt: quid nos velle oportet? Quin, omissis ira et spe,
'fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognitae
'permittimus fidei?' Approbantibus clamore cunctis, T. 41.
Quinctius, ante signa progressus, in potestate dictatoris Seditio
milites fore dixit: oravit, ut causam miserorum civium sus- composita.
ciperet, susceptamque eadem fide, qua rempublicam admi-
nistrare solitus esset, tueretur. 'Sibi se privatim nihil
'cavere: nolle alibi, quam in innocentia, spem habere.
'Militibus cavendum, quod apud Patres semel plebi, iterum
'legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset.' Quinctio
collaudato, ceteris bonum animum habere iussis, dictator,
equo citato ad urbem revectus, auctoribus Patribus, tulit ad
5 populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio
esset. Oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem
ioco seriove cuiquam exprobraret. Lex quoque sacrata
militaris lata est, ne cuius militis scripti nomen, nisi ipso
6 volente, deleretur: additumque legi, ne quis, ubi tribunus
militum fuisset, postea ordinum ductor esset. Id propter
P. Salonium postulatum est ab coniuratis; qui alternis
prope annis et tribunus militum, et primus centurio erat,
quem nunc primipili appellant. Huic infensi milites erant,
quod semper adversatus novis consiliis fuisset, et, ne par-
ticeps eorum esset, ab Lautulis fugisset. Itaque quum hoc

4 *Ferte*] Hoc est, proponite, ut supr. vi. 15. *sortem aliquam ferte.*

5 *In luco Petelino*] Extra portam Nomentanam. supr. vi. 20.

6 *Ne quis*] Huius legis vim omnino Livium fefellisse arbitratur Niebhr. qui narrationem hanc pluribus verbis excutit iii. p. 72—78. Hactenus tribuni militum ad legiones suffragio sex designabantur, ceteros quidem, qui Rufuli appellabantur, consul sive imperator faciebat, supr. vii. 5. Hac vero lege cautum est ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea centuriae praeficeretur, ut qui, maiore munere militari functus, de gradu non depellendus esset. Inde evenit, ut, si populus eundem militum tribunum suffragio non refecisset, immunis omnino militia esset, nisi unum in octodecim iis locis quos consules cuivis ad arbitrium suum deferebant, tenuisset, quum in quattuor legionibus viginti quattuor tribuni essent. Postea quidem tribuni militum seni deni in quattuor legiones a populo creabantur. infr. ix. 30.

U. C. 413. unum propter Salonium ab senatu non impetraretur; tum
A. C. 339. Salonius, obtestatus Patres conscriptos, ne suum honorem
pluris, quam concordiam civitatis, aestimarent, perpulit, ut
id quoque ferretur. Aeque impotens postulatum fuit, ut
de stipendio equitum (merebant autem triplex ea tem- 7
pestate) aera demerentur, quod adversati coniurationi
fuissent.

42. Praeter haec invenio apud quosdam, L. Genucium, tri-
bunum plebis, tulisse ad populum, ne fenerare liceret: 8
item aliis plebiscitis cautum, ne quis eundem magistra- 9
tum intra decem annos caperet; neu duos magistratus 1
uno anno gereret; utique liceret consules ambos plebeios
creari. Quae si omnia concessa sunt plebi, apparet, haud
parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus pro-
ditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per con- 2
sules omnem rem actam: neque, antequam Romam veni-
retur, sed Romae, eam multitudinem coniuratorum ad arma 3
consternatam esse; nec in T. Quinctii villam, sed in aedes
C. Manlii, nocte impetum factum, eumque a coniuratis
comprehensum, ut dux fieret: inde ad quartum lapidem
profectos loco munito consedisse: nec ab ducibus men-
tionem concordiae ortam; sed repente, quum in aciem ar-
mati exercitus processissent, salutationem factam: et per-
mixtos dextras iungere, ac complecti inter se lacrimantes
milites coepisse, coactosque consules, quum viderent aver-
sos a dimicatione militum animos, retulisse ad Patres de

7 *Triplex*] Ita quoque Polyb. vi. 39. Haud scio an equites illi, qui equitibus suis merebant, hic intelligantur. Fieri potest, ut plures equites plebeii, quibus *equus publicus* non assignatus esset, nomina sua profiterentur, quo magis equis suis mererent: atque ita, si pluribus equitibus, quam quibus publicus equus erat, forte quadam non opus esset, militia omnino vacarent, aut etiam vacantes militia stipendium annuum in equos acciperent.

8 *Ne fenerare liceret*] cf. Tac. Ann. vi. 16. *postremo vetita usura.*

9 *Aliis plebiscitis*] Quae Genuciana appellata fuisse putat Niebhr. iii. p. 82.

1 *Ne quis eundem*] cf. Cic. de Legg. iii. 3. *eundem magistratum, ni interfuerint decem anni, ne quis capito.* cf. infr. x. 13. ubi haec lex memoratur.

2 *Neque dictatorem*] In libro *de Viris Illustribus* 29. ex emendatione Burghesii, quam inscriptio quaedam in pede statuae Valerii in foro Augusti Romae nuper repertae confirmat, legimus, *cum ingens multitudo, oppressa aere alieno, Capuam occupare tentasset, sublato aere alieno seditionem compressit.* Haec verba Valerium dictatorem fuisse magis arguunt: nisi malis, ut Valerios saepius antea, supr. iv. 53, ita illum oratorem ad plebem missum esse a senatu, et rem inter ordines composuisse.

3 *Sed Romae*] Hoc magis probat Niebuhrius, qui seditionem in urbe de aere alieno usque ad secessionem et prope ad bellum provectam esse arbitratur. Exercitum quoque, qui a Capua ad seditionem comprimendam reductus erat, se coniuratis adiunxisse, ideoque conditiones de concordia restituenda a consulibus ad patres relatas esse: necnon fabulam illam totam de occupanda Capua anilem esse putat. quem vide iii. p. 84.

concordia reconcilianda. Adeo nihil, praeterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et huius fama seditionis, et susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana societate avertit: et, praeter Latinorum infidum iam diu foedus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati sunt. U. C. 413. A. C. 339.

EPITOME LIBRI VIII.

LATINI cum Campanis defecerunt, et, missis legatis ad senatum, conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata, praetor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium, quod contra edictum adversus Latinos, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis, P. Decius, tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu: et, concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus, morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in urbem reverso nemo ex iuventute obviam processit. Minucia virgo Vestalis incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est. Item Fregellae colonia deductae sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum est: quarum plurimae statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum constituta est. Privernatibus, quum rebellassent, victis civitas data est. Palaepolitani, bello et obsidione victi, in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat, primo et imperium prolatum, et pro consule decretus triumphus. Plebs nexu liberata est propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Quum L. Papirius dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendae invitatus, contra edictum eius prospere adversus Samnites pugnavit. Ob eam causam quum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur, Fabius Romam profugit: et, quum causa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res praeterea contra Samnites prospere gestas continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VIII.

IAM consules erant C. Plautius secundum, L. Aemilius U. C. 414.
Mamercinus; quum Setini Norbanique Romam, nuntii A. C. 338.
defectionis Privernatium, cum querimoniis acceptae cladis C. Plautio II. L. Ae-
venerunt. Volscorum item exercitum, duce Antiati po- milio Coss.
pulo, consedisse ad Satricum, allatum est. Utrumque bel-
lum Plautio sorte evenit. Prius ad Privernum profectus Victi Pri-
extemplo acie conflixit. Haud magno certamine devicti vernates.
hostes: oppidum captum redditumque Privernatibus, prae-
1 sidio valido imposito: agri partes duae ademptae. Inde
victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. Ibi Cum Vol-
magna utrimque caede atrox proelium fuit: et quum tem- scis dubio
pestas eos, neutro inclinata spe, dimicantes diremisset, Ro- Marte pugnatum.
mani, nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum
diem proelium parant. Volscis, recensentibus quos viros
in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum
periculum fuit. Nocte pro victis Antium agmine trepido,
sauciis ac parte impedimentorum relicta, abierunt. Ar-
morum magna vis tum inter caesa corpora hostium, tum in
2 castris inventa est. 'Ea Luae matri dare se,' consul dixit: Lua mater.
finesque hostium usque ad oram maritimam est depo-
pulatus.

3 Alteri consuli Aemilio, ingresso Sabellum agrum, non
castra Samnitium, non legiones usquam oppositae. Ferro

1 *Agri partes duae*] Duae tertiae partes, quarum una Romanis, altera Latinis ex foedere concederetur.

2 *Luae matri*] Lua mater Saturni filia, A. Gell. xiii. 22. Sic dicta a *luere*, sc. expiare, vel Diana, si fides habenda Diomedi iii. p. 484. de orig. Bucol. *Dianam* Λύην cognominaverunt, *quasi solutricem malorum* etsi quidam *Lunam* corrupte *Luam* putant dictam. cf. infr. xlv. 33. Ei spolia hostium dicari solebant ut Marti et Minervae: de quo more arma hostium concremandi, cf. Schweigh. ad Appian. Pun. 48. Rup.

3 *Sabellum agrum*] Samniticum agrum. Samnites, alio nomine *Sabellos* dictos esse testis est Plin. H. N. iii. 12. quia nempe *a Sabinis orti* erant, ut memorat Varro de L. L. vi. 3. Crev.

U. C. 414. A. C. 338.

Samnites legatos mittunt Romam.

ignique vastantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt; a quo reiecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis, bellique ius adversus Sidicinos petierunt. ‘Quae se eo iustius petere, quod et in amicitiam populi Romani secundis suis ‘rebus, non adversis, ut Campani, venissent: et adversus ‘Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi Ro-‘mani nunquam amicos; qui nec, ut Samnites, in pace ‘amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petissent,
2. ‘nec in fide populi Romani, nec in ditione essent.’ Quum de postulatis Samnitium Ti. Aemilius praetor senatum consuluisset, reddendumque his foedus Patres censuissent, praetor Samnitibus respondit: ‘Nec quo minus perpetua ‘cum iis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: ‘nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua con-‘tracti taedium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. ‘Quod ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quo minus ‘Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.’ Foedere icto, quum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio et trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus indutiis daret, quoad legati redissent.

Samnites, copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia
spe erant mature urbis hostium potiundae. Tum ab Sidi- 4
cinis deditio prius ad Romanos coepta fieri est: dein, postquam Patres ut seram eam ultimaque tandem necessitate expressam aspernabantur, ad Latinos iam sua sponte in arma motos facta est. Ne Campani quidem (adeo iniuriae Samnitium, quam beneficii Romanorum, memoria praesentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus, quam proeliis, cladium fecit: et, quanquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne saepius dimicandum foret, agro hostium excessere. Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. Qui quum adissent senatum, conquesti eadem
se foederatos pati, quae hostes essent passi, precibus in- 5
fimis petiere, ‘ut satis ducerent Romani victoriam, quam ‘Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent: ‘ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent. La-‘tinos Campanosque, si sub ditione populi Romani es-‘sent, pro imperio arcerent Samniti agro; sin imperium

Latini vastant Samnitium agros.

Id queruntur Samnites apud Romanos.

4 *Ab Sidicinis deditio*] cf. Supr. vii. 31. ubi Campanos Romanorum *dediticios* esse factos falso, ut videtur, memoriae proditum est.

5 *Precibus infimis*] Ut infr. xxix. 30. *supplex infimis precibus.*

'abnuerent, armis coercerent.' Adversus haec responsum U. C. 414.
6 anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos A. C. 338.
iam non esse, timebantque, ne arguendo abalienarent: Responsum Romano-
'Campanorum aliam conditionem esse, qui non foedere, rum an-
'sed per deditionem, in fidem venissent: itaque Campanos, ceps.
'seu velint, seu nolint, quieturos. In foedere Latino nihil
'esse, quo bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.'
Quod responsum sicut dubios Samnites, quidnam facturum 3.
Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienavit; Latinos, velut nihil iam non concedentibus Romanis, Latini occulte moliuntur bellum in Rom.
ferociores fecit. Itaque, per speciem adversus Samnites belli parandi crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum. Huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quanquam omnia de industria celabantur, priusque, quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant; tamen per quosdam, privatis hospitiis necessitudinibusque coniunctos, indicia coniurationis eius Romam emanarunt, iussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi consules adversus tantam molem belli crearentur, religio incessit, ab iis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. Itaque interregnum initum. Duo interreges
fuerunt, M. Valerius ac M. Fabius. Creati consules, T. U. C. 415.
Manlius Torquatus tertium, P. Decius Mus. A. C. 337. T. Manlio
7 8 Eo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italiam classem III. P. Decio Coss.
appulisse constat. Quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem aetas rerum Magni Alexandri est: quem, sorore huius ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis iuvenem, fortuna morbo exstinxit.

6 *Quia fateri pigebat*] Contra Niebuhrio placet iii. p. 102. et sqq. quo tempore foedus cum Latinis vetustum renovatum erat supr. vii. 12, Latinos cum Romanis pari iure et aequis conditionibus societatem coniunxisse, atque ita *in foedere Latino nihil fuisse, quo bellare, cum quibus ipsi vellent, prohiberentur.*

7 *Eo anno*] Hic parum diligentem fuisse Livium putat Henr. Dodwellus, expeditionemque Alexandri Epirensis reiiciendam potius esse in annum ab hoc qui nunc agitur octavum, quo memorat Livius infr. 17. victoriam Alexandri de Lucanis et Samnitibus. Vid. Dissert. doctissimi viri de cyclis Rom. x. § 75. CREV. Niebuhrio quoque videtur Livium confusa ratione temporum, quae annis Urbis conditae atque annis Olympiadum a Fabio et Catone vario eventu computantur, adventum Archidami Spartani, qui a Tarentinis in Italiam adductus fuerat, hic praetermisisse, atque Alexandri expeditionem, qui quinto post Archidamum anno exercitum in Italiam traiecit, perperam in hunc annum coniecisse. cf. Niebhr. ii. p. 566. n. 1251. iii. n. 293.

8 *Alexandrum, Epiri regem*] Hic erat Olympiae, Alexandri Magni matris, frater, quam Philippus, rex Macedoniae, Epiro suis armis subdito praefecerat. Iam vero a Tarentinis dux in Italiam stipendio ascitus fuerat.

U. C. 415.
A. C. 337.

X. Principes Latinorum Romam evocati.

Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque
Latini haud dubia erat; tamen, tanquam de Samnitibus,
non de se, curam agerent, decem principes Latinorum
Romam evocaverunt, quibus imperarent, quae vellent.
Praetores tum duos Latium habebat, L. Annium Setinum 9
et L. Numisium Circeiensem, ambo ex coloniis Romanis:
per quos, praeter Signiam Velitrasque, et ipsas colonias
Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. Eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super
qua re accirentur. Itaque, concilio prius habito, praetores,
quam Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano, et, quae actum iri secum credant, quidnam
4. ad ea responderi placeat, referunt. Quum aliud alii censerent, tum Annius: 'Quanquam ipse ego retuli, quid re-
'sponderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostra-
'rum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid
'loquendum sit. Facile erit, explicatis consiliis, accom-
'modare rebus verba. Nam, si etiam nunc sub umbra 1
'foederis aequi servitutem pati possumus, quid abest, quin,
'proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium
'quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos,
'ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem liber-
'tatis desiderium remordet animos, si foedus est, si societas
'aequatio iuris est, si consanguineos nos Romanorum esse,
'quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis ex-
'ercitus is est, quo adiuncto duplicent vires suas, quem se- 2
'cernere ab se consules bellis propriis ponendis sumendis-
'que nolint; cur non omnia aequantur? cur non alter ab
'Latinis consul datur? Ubi pars virium, ibi et imperii
'pars est? Est quidem nobis hoc per se haud nimis am-
'plum, quippe concedentibus, Romam caput Latio esse:
'sed, ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus.
'Atqui, si quando unquam consociandi imperii, usurpandae
'libertatis tempus optastis, en hoc tempus adest, et virtute
'vestra et deum benignitate vobis datum. Tentastis pa-
'tientiam negando militem. Quis dubitat exarsisse eos,
'quum plus ducentorum annorum morem solveremus? 3

9 *Praetores tum duos*] Olim ap. Latinos *dictatorem* summae rei praefectum videmus. cf. Caton. Origin. ii. in Priscian iv. 4. Iam vero praetores duos, ut ap. Romanos supr. iii. 55. Latini creabant: similiter *decem* illos *principes* Latinorum, decem primos senatores fuisse verisimile est.

1 *Sub umbra foederis aequi servitutem*] Recte, ut mihi videtur, interpunctio post *foederis* tollitur, id quod Drak. et Bekker. probant: hic enim de *foedere aequo* res agitur; quod si interpunctio servanda sit, tum *aequi* idem, quod *aequo animo*, valet.

2 *Duplicent vires suas*] cf. Supr. not. ad vii. 12. et infr. 8. *notissimi inter se, quia pares semper ordines duxerant.*

3 *Plus ducentorum annorum*] cf. Supr. vi. 28. ubi de *centum annorum obnoxia pace* agitur. Ibi vero de con-

'Pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine U. C. 415.
'cum Pelignis gessimus. Qui ne nostrorum quidem finium A. C. 337.
'nobis per nos tuendorum ius antea dabant, nihil interces-
'serunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad
'nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites
'foederatos suos audierunt, nec moverunt se ab urbe.
'Unde haec illis tanta modestia, nisi a conscientia virium
'et nostrarum et suarum? Idoneos auctores habeo, que-
'rentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu
'Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem iam
4 'postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. Usurpate
'modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si
'quem hoc metus dicere prohibet, en ego ipse, audiente
'non populo Romano modo senatuque, sed Iove ipso, qui
'Capitolium incolit, profiteor me dicturum; ut, si nos in
'foedere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis
5 'senatusque partem accipiant.' Haec ferociter non sua-
denti solum, sed pollicenti, clamore et assensu omnes per-
miserunt, ut ageret diceretque, quae e republica nominis
Latini fideque sua viderentur. Ubi est Romam ventum, 5.
6 in Capitolio iis senatus datus est. Ibi quum T. Manlius
consul egisset cum iis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus
foederatis bellum inferrent; Annius, tanquam victor armis
Capitolium cepisset, non legatus, iure gentium tutus, lo-
queretur, 'Tempus erat,' inquit, 'T. Manli, vosque Patres
'conscripti, tandem iam vos nobiscum nihil pro imperio
'agere, quum florentissimum deum benignitate nunc La-
'tium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis
'Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adiunctis, vide-
7 'retis; colonias quoque vestras Latinum Romano praetu-
'lisse imperium. Sed quoniam vos, regno impotenti finem
'ut imponatis, non inducitis in animum; nos, quanquam
'armis possumus asserere Latium in libertatem, consan-
'guinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus

Legati Latini superba oratio in senatu Rom.

ditione Latinorum post Regillensem pugnam, hic de foedere cum Servio Tullio icto supr. i. 45. mentio fit.

4 *Usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt*] Vobis illi taciti concedunt, ne sub eorum iam imperio sitis. Superest tantum ut vos id aperte postulando, in illius iuris possessionem Latium inducatis. *Usurpare* non est id Latine, quod Anglice dicimus *usurp*, sed usum alicuius rei capessere. Sic supra in hac ipsa oratione, *usurpandae libertatis*. sc. *usum* libertatis sibi vindicandae.

5 *Senatusque partem*] Dimidiam: ut clare exprimit idem Annius, seq. Cr.

6 *Iis*] Decem Latinorum principibus Romam evocatis, inter quos Annius et Numisius nominatim acciti sunt. Drak.

7 *Colonias quoque vestras*] h. e. Oppida plura, quae ante Romam a Gallis captam in patrocinium Romae se receperant, iterum, quando nomen Latinum vires sibi refecerat et in aequationem iuris cum Romanis se vindicaverat, in Latinorum societatem rediisse: colonias quoque veteres quasdam Romanas cum Latino nomine tandem confluxisse putat Niebhr. ii. p. 22.

U. C. 415. A. C. 337.

'aequas utrisque, quoniam vires quoque aequari diis im-
'mortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum
'ex Latio creari oportet: senatus partem aequam ex
'utraque gente esse: unum populum, unam rempublicam
'fieri: et, ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus
'nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est;
'quod utrisque bene vertat, sit haec sane patria potior, et
'Romani omnes vocemur.' Forte ita accidit, ut parem
ferociae huius et Romani consulem T. Manlium haberent:

T. Manlii plena indignationis responsio.

qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres 8
conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent,
gladio cinctum in senatum venturum se esse, palam diceret,
et, quemcunque in curia Latinum vidisset, sua manu in-
terempturum. Et, conversus ad simulacrum Iovis, 'Audi,
'Iupiter, haec scelera,' inquit, 'audite, Ius Fasque. Pere-
'grinos consules et peregrinum senatum in tuo, Iupiter,
'augurato templo, captus atque ipse oppressus, visurus es?
'Haeccine foedera Tullus Romanus rex cum Albanis, pa- 9
'tribus vestris, Latini, haec L. Tarquinius vobiscum postea 1
'fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum
'lacum? adeo et cladium veterum vestrarum et benefi-
6. 'ciorum nostrorum erga vos obliti estis?' Quum consulis
vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur me-
moriae, adversus crebram implorationem Deum, quos
testes foederum saepius invocabant consules, vocem Annii,
spernentis numina Iovis Romani, auditam. Certe, quum

Legatus Latinus lapsu gravi sopitus.

commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet,
lapsus per gradus, capite graviter offenso, impactus imo ita 2
est saxo, ut sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non
omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut
inter foederum ruptorum testationem ingenti fragore coeli

8 *Si tanta dementia*] Hinc cum Niebuhrio suspicari licet quosdam e Patribus Conscriptis postulationes Latinorum aequas et honestas esse censuisse.

9 *Albanis, patribus vestris*] Ita quidem Dion. iii. 34. triginta Latinorum oppida, quae, Tullo Romae regnante, florebant, colonias Albae subiectas fuisse scribit, sed Niebuhrio videtur oppida triginta Latinorum prius, quam Alba condita esset, in societate quadam inter se coniuncta extitisse, ii. p. 21.

1 *L. Tarquinius*] cf. Supr. i. 52. Niebuhrio placet Latinos primum a Servio Tullio in *foedus* cum Romanis *aequum* acceptos esse: deinde a Tarquinio Prisco in societatem *deterioris iuris* dolo quodam compulsos, in qua haud dubie *superior Romana res erat:* tum vero a Sp. Cassio *foedus aequum* cum Latinis renovatum, supr. ii. 33. cuius conditionibus licet per multos annos Romani stetissent, tamen haud dubie, quum res Romanae in dies validiores fierent, per aliquot annos ante urbem a Gallis captam Latinis imperitabant: unde evenit ut Latinos *defecisse* narret Livius vi. 2. postea vero *foedus aequum* additis quibusdam conditionibus tertio renovatum, vii. 12. Hoc autem tempore omnium rerum societatem deposcunt Latini, quando hactenus foedere *mutuae defensionis* aequo cum Romanis iuncti essent.

2 *Per gradus*] cf. Supr. i. 48. *sopiretur* supr. i. 41.

U. C. 415.
A. C. 337.

3 procellam effusam: nam et vera esse, et apte ad repraesen-
tandam iram deum ficta possunt. Torquatus, missus ab
senatu ad dimittendos legatos, quum iacentem Annium vi-
disset, exclamat, ita ut populo Patribusque audita vox
pariter sit: 'Bene habet. Dii pium movere bellum. Est
'coeleste numen! es, magne Iupiter; haud frustra te pa-
'trem deum hominumque hac sede sacravimus. Quid ces-
'satis, Quirites, vosque, Patres conscripti, arma capere diis
'ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemad-
'modum legatum iacentem videtis.' Assensu populi ex-
cepta vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos
proficiscentes cura magistratuum magis, qui iussu consulis
prosequebantur, quam ius gentium, ab ira impetuque ho-
minum tegeret.

Bellum Latinum.

Spectrum per quietem utrique consuli visum.

Consensit et senatus bellum: consulesque, duobus scri-
ptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti, adiuncto
Samnitium exercitu, ad Capuam, quo iam Latini sociique
convenerant, castra locant. Ibi in quiete utrique consuli
eadem dicitur visa species viri maioris, quam pro humano
habitu, augustiorisque, dicentis: 'Ex una acie impera-
'torem, ex altera exercitum diis Manibus matrique Terrae
'deberi: utrius exercitus imperator legiones hostium, su-
'perque eas se devovisset, eius populi partisque victoriam
'fore.' Hos ubi nocturnos visus inter se consules con-
4 tulerunt; placuit averruncandae deum irae victimas caedi:
simul ut, si extis eadem, quae somno visa fuerant, porten-
derentur, alteruter consulum fata impleret. Ubi responsa
haruspicum insidenti iam animo tacitae religioni congru-
erunt; tum, adhibitis legatis tribunisque, et imperiis deum
propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum
in acie terreret, comparant inter se, ut, ab utra parte cedere
Romanus exercitus coepisset, inde se consul devoveret pro
5 populo Romano Quiritibusque. Agitatum etiam in con-
silio est, ut, si quando unquam severo ullum imperio bel-
lum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad
priscos redigeretur mores. Curam acuebat, quod adversus
Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere,

3 *Repraesentandam*] Quasi praesentem faciendam, sive oculis subiiciendam. cf. supr. ii. 36. *minas irasque caelestes repraesentatas casibus suis.*

4 *Averruncandae*] Veteres *verruncare* dicebant pro *vertere*, et *averruncare* pro *avertere*. Atque illa verba propria manserunt in sacris. CREV.

5 *Agitatum etiam in consilio est, ut . . . . tunc uti disciplina*] Sigonius admonet legendum esse *tunc utique*, quod est, tunc omnino, tunc maxime: ne vel *ut* vacet, vel *uti*. Nec improbabilis coniectura est. Tamen non rara occurrunt exempla geminatae particulae *ut*, ubi semel expressa sufficeret. Vid. not. ad xxii. 11. CREV. cf. supr. iii. 64.

U. C. 415. A. C. 337.

institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegaeque, iisdem praesidiis, saepe iisdem manipulis per- 6
mixti fuerant. Per haec ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

Ne quis extra ordinem pugnaret, edicitur.

7. Forte inter ceteros turmarum praefectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli iactu ab statione proxima abesset. Ibi Tusculani erant equites: praeerat Geminus Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, insignemque inter eos praecedentem consulis filium, (nam omnes inter se, utique illustres viri, noti erant) cognovit, 'Unane,' ait, 'turma Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi 'estis? Quid interea consules, quid duo exercitus con'sulares agent? Aderunt in tempore,' Manlius inquit, 'et 'cum illis aderit Iupiter ipse, foederum a vobis violatorum 'testis, qui plus potest polletque. Si ad Regillum lacum 'ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus 'profecto, ne nimis acies vobis et collata signa nobiscum 'cordi sint.' Ad ea Geminus, paullulum ab suis equo provectus, 'Visne igitur, dum dies ista venit, qua magno 'conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi 'mecum, ut nostro duorum iam hinc eventu cernatur, 'quantum eques Latinus Romano praestet?' Movet ferocem animum iuvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis vis fati. Oblitus itaque imperii patrii, consulumque edicti, praeceps ad id certamen agitur, quo, vinceret, an vinceretur, haud multum interesset. Equitibus ceteris velut ad spectaculum summotis, spatio, quod vacui interiacebat campi, adversos concitant equos: et, quum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Metii trans cervicem equi elapsa est. Circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset; spiculum inter aures equi fixit. Ad cuius vulneris sensum quum equus, prioribus pedibus erectis, magna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque innisum, attollentem se ab gravi casu, Manlius ab iugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terrae affixit: spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turma in castra, atque inde ad praetorium, ad patrem, tendit,

Manlium Cos. filium Geminius provocat ad singulare certamen.

Vincit Manlius.

6 *Iisdem manipulis*] cf. i. 52. Ubi de geminatis manipulis Romanorum et Latinorum noster loquitur. Tarquinius his manipulis centuriones Romanos imposuit: nunc vero centuriones primi pili Latinus et Romanus alternis annis erant.

U. C. 415. A. C. 337.

ignarus fati futurique, laus an poena merita esset, 'Ut me omnes,' inquit, 'pater, tuo sanguine ortum vere ferrent, 'provocatus equestria haec spolia capta ex hoste caeso porto.' Quod ubi audivit consul, extemplo, filium aversatus, concionem classico advocari iussit. Quae ubi frequens convenit, 'Quandoque,' inquit, 'tu, T. Manli, neque imperium con'sulare, neque maiestatem patriam veritus, adversus edic'tum nostrum extra ordinem in hostem pugnasti, et, quan'tum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc 'diem Romana res, solvisti, meque in eam necessitatem 'adduxisti, ut aut reipublicae mihi, aut mei meorumque 'obliviscendum sit; nos potius nostro delicto plectemur, 'quam respublica tanto suo damno nostra peccata luat. 'Triste exemplum, sed in posterum salubre iuventuti, eri'mus. Me quidem quum ingenita caritas liberum, tum 'specimen istud virtutis, deceptum vana imagine decoris, 'in te movet. Sed quum aut morte tua sancienda sint 'consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abro'ganda; ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, 'recusare censeam, quin disciplinam militarem, culpa tua 'prolapsam, poena restituas. I, lictor, deliga ad palum.' Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quam in se quisque destrictam cernentes securim, metu magis, quam

A patre securi percutitur.

7 modestia, quievere. Itaque, velut emerso ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent, repente, postquam cervice caesa fusus est cruor, tum libero conquestu coortae voces sunt, ut neque lamentis, neque exsecrationibus parceretur: spoliisque contectum iuvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo

8 extra vallum rogo cremaretur: Manlianaque imperia non in praesentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.

8.

Fecit tamen atrocitas poenae obedientiorem duci militem: et, praeterquam quod custodiae vigiliaeque et ordo stationum intentioris ubique curae erant, in ultimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas profuit. Fuit autem civili maxime bello pugna similis: adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana re, praeter animos,

9 erat. Clipeis antea Romani usi sunt: deinde, postquam

7 *Velut emerso ab admiratione animo*] Haec cum verbis, *tum libero conquestu coortae voces*, iungenda sunt.

8 *Manlianaque imperia*] cf. Dion. Exc. Vat. 29. Huic Manlio Dio attribuit eam orationem, quam ap. Liv. infr. XXVI. 22. legimus, *neque ego vestros mores consul ferre potero, neque vos imperium meum*, id quod A. Maio maxime arridet.

9 *Clipeis*] Rotundi quidem, Argolica forma, toti ex aere confecti. *Scuta* autem oblonga, ita ut totum corpus protegerent, viminibus contexta et corio cooperta, aere tamen circa oram firmata.

U. C. 415. stipendiarii facti sunt, scuta pro clipeis fecere: et, quod 1
A. C. 337. antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipu- 2
latim structa acies coepit esse. Postremo in plures ordines
instruebantur. Ordo sexagenos milites, duos centuriones, 3
vexillarium unum habebat. Prima acies hastati erant, 4
manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium:
manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutatorum 5
habebat. Leves autem, qui hastam tantum gaesaque gere- 6
rent, vocabantur. Haec prima frons in acie florem iuve- 7
num pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde 8
aetas totidem manipulorum, quibus principibus est nomen,

1 *Stipendiarii*] *Stipendiarius* vulgo qui stipendium solvit. Hic contra sumitur pro eo qui stipendium accipit. Crev. Hic quidem noster bellum contra Veientes. supr. iv. 59. respicit.

2 *Antea phalanges*] *Antiquitus* Romana acies una continua erat, ut Macedonum illa phalanx, quae sine intervallis coniuncta omnia et arcte inter se devincta habebat, adeo ut universo suo pondere maxime valeret. *Postea* autem Romana acies *manipulatim* structa erat, scilicet cohortibus, ut hac voce in pristino suo sensu utar, in manipulos divisis, ita tamen ut singulae cohortes prope confertis ordinibus ante sua quaeque signa instruerentur. cf. infr. xxx. 33. *Postremo* manipuli in binos ordines distributi sunt, atque ita intervallis aliquantum invicem discreti, ut manipulo cuique liberum se movendi arbitrium esset. Niebuhrius coniecit Camillum. cf. Plut. in Cam. 40. *secundae* rationis aciem Romanam struendi auctorem fuisse. Nescio an Scipio Africanus *tertiae* rationis auctor fuerit. cf. infr. xxx. 33.

3 *Ordo*] Quippe duas centurias unusquisque ordo habebat, et centuria quaeque singulos ex singulis tribubus milites, si Niebuhrio fides danda sit. Ceterum *sexagenos milites et duos, centurionem et vexillarium unum* legendum suadet Lipsius.

4 *Hastati erant*] Ita dicti quod *hastas phalangitas* retinebant, *acies* vero hic, idem quod antiquitus *cohors:* quippe hoc tempore legio quinque cohortes, cohors quindecim manipulos habebat, sed quo tempore noster historiam suam scripsit, legio decem cohortes, cohors tres manipulos continebat, quum *quartam* mutationem C. Mario auctore, acies Romana experta esset: denique Lipsius, qui pro *quindecim*, ubicunque occurrit, vocem *decem*, et pro *triginta* vocem *viginti* reponit, non vidit eam legionis formam, quam ipse respicit, non nisi post Scipionem Africanum, si auctor ille iure perhibendus est, exstitisse.

5 *Manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutatorum*] Antiquitus legio Romana, quando more phalangis structa erat, quinque cohortes habebat, sc. *principes*, *hastatos*, *triarios*, *rorarios*, *accensos:* cohortes vero singulae triginta centurias continebant. *Principes*, qui *olim* principem in acie tenebant locum, et optima armatura instructi erant, prima classis Serviana praebebat; sed quoniam prima classis centurias quadraginta habebat, decem centuriae cum triariis stabant. *Hastatos* autem classes secundae, tertiae, et quartae, singulae decem centurias, praebebant, ita ut illae duae *vicenos scutatos milites*, cf. supr. i. 43. haec postrema decem leves ministraret, quod noster, more loquendi parum accurato usus, inverso ordine narrat. *Triarios* autem prima, secunda, et tertia classes, singulae decem centurias, supplebant. *Rorarios*, levis armaturae milites, quinta classis, triginta reliquas suas centurias, praebebat. *Accensos* alia multitndo.

6 *Gaesa*] Gaesum proprie telum Gallicum fuit, forsan simile veruto, certe missile. cf. Sil. Ital. ii. 444. supr. i. 43. infr. ix. 37. Stroth.

7 *Haec prima frons*] Principes olim in pugnam primi inibant: iam vero ratione pugnandi mutata, hastati in eorum locum subierant.

8 *Iuvenum pubescentium*] Morem sui temporis respicit Livius. cf. Polyb. vi. 21.

8 hos sequebantur, scutati omnes, insignibus maxime armis. U. C. 415.
9 Hoc triginta manipulorum agmen antepilanos appellabant, A. C. 337.
1 quia sub signis iam alii quindecim ordines locabantur: ex
2 quibus ordo unusquisque tres partes habebat. Earum
3 unamquamque primum pilum vocabant. Tribus ex vexillis
4 5 constabat: vexillum centum octoginta sex homines erant.
6 Primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spe-
7

8 *Insignibus maxime armis*] Ut qui ex prima classe conscripti: hi vero *gladium* portabant, *hastati* autem adhuc *cultrum* retinebant.

9 *Antepilanos*] Quippe hoc tempore *triarii* pilis soli utebantur. Cave autem, credas omnino Livii verbis in hoc capite, qui non vidit aliam alio tempore formam *legionis* Romanae' fuisse, et hoc tempore primam ordinum mutationem tantummodo factam esse. Polyb. vi. 21, 22. de forma legionis sui temporis multum diversa loquitur.

1 *Sub signis iam alii quindecim ordines . . . ex quibus ordo*] Locus difficillimus et prope conclamatus: quippe ii, qui post signa locabantur, erant triariorum et rorariorum et accensorum ordines, sc. quadraginta quinque manipuli, sive nonaginta centuriae. Fieri tamen potest, ut *rorarii* minime in acie confertis ordinibus starent, quippe qui, levis armaturae milites, saepius inter antepilanos procurrerent, infr. 10, atque *accensi*, qui in locum et arma mortuorum succederent, similiter haud manipulatim instructi essent: unde evenit, ut de *ordinibus* rorariorum et accensorum nunquam sermo esset, sed de *vexillis* eorum ut qui, tanquam vexillarii, leviore militia usi. Ceterum pro vulgato *ordines ordine* reponit Lipsius, aut potius vocem *ordines* omnino delendam suadet, et *alios quindecim* manipulos intelligit: sed *ordines* illi *sub signis* haud dubie triplo plus continebant, quam ordines antepilanorum.

2 *Earum unamquamque primum*] *Primam*, quod Lipsius reponendum suadet, Crevierio iure, ut mihi videtur, arridet: quod si ita emendata sit lectio, quippe tantum non absurda et ridicula vulgata est, quae *singulas partes omnes primas* fuisse dictas intelligit, sic vertas: ordines, qui post signa stabant, singuli in tres partes divisi sunt: quarum unaquaeque *pars prima pilum* vocabatur: secunda autem et tertia partes *vexilla* dicta sunt. cf. Niebhr. iii. n. 185. 196. cui alia ratio hunc nodum expediendi in mentem succurrit.

3 *Pilum*] Pilum proprium fuerat primo telum Triariorum: unde et *Pilanos* eos, et totum illum ordinem *Pilum* appellabant. Postea pilo Hastati et Principes usi: Triarii vero pro pilis assumpserunt hastas. Vid. Polyb. vi. 23. Porro pili hastile erat trium cubitorum: ferrum extabat ad cubitum et semissem. Itaque iusta longitudo totius pili erat quattuor cubitorum cum semisse, sive septem fere pedum. Accuratiorem pili descriptionem vide apud Polyb. et ad eam notas Lipsii, de Mil. Rom. iii. 4. Crev.

4 *Tribus ex vexillis constabat*] Scilicet ordo unusquisque: quippe *pilum* hic inter vexilla annumeratur: *ordo* autem unusquisque, non vexillum, centum octoginta sex homines continebat, quippe hi ordines qui post signa stabant, tres manipulos et sex centuriones habebant, quorum primus manipulus triariorum, secundus rorariorum, tertius accensorum.

5 *Sex homines erant*] Voces a *tribus ex vexillis* usque ad *erant* unciolis inclusit Stroth. Haud dubie aliquid mendosum hic latet sive ex incuria Livii profectum, qui annales libros perperam interpretatus est, sive ex nimia librariorum cura, qui aliquid aliena manu scriptum in textum infercierunt.

6 *Triarios*] Sic dictos, teste Varrone, quod in acie *tertio* ordine locabantur: vel si Niebuhrio assentiamur, quod e singulis *tribus classibus* decem centurias conscriptas habebant. *Tertiarios* alioqui vocandos censet Niebhr. iii. n. 195.

7 *Veteranum militem*] Ut supr. *iuvenum pubescentium*. Sed hic haud dubie posterioris temporis morem respicit noster, quippe hoc tempore *iuniores* omnes in hostes ducti sunt, *seniores* ad subita belli ministeria, tanquam milites subsidiarii, domi asservabantur.

U. C. 415. ctatae virtutis: secundum rorarios, minus roboris aetate 8
A. C. 337. factisque: tertium accensos, minimae fiduciae manum. 9
Eo et in postremam aciem reiiciebantur. Ubi his ordi-
nibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pug-
nam inibant. Si hastati profligare hostem non possent, 1
pede presso eos retrocedentes in intervalla ordinum prin-
cipes recipiebant. Tum principum pugna erat; hastati
sequebantur. Triarii sub vexillis considebant, sinistro
crure porrecto, scuta innisa humeris, hastas subrecta
cuspide in terra fixas, haud secus quam vallo saepta inhor-
reret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud satis
prospere esset pugnatum, a prima acie ad triarios sensim
referebantur. Inde 'rem ad triarios redisse,' quum labo-
ratur, proverbio increbuit. Triarii consurgentes, ubi in 2
intervalla ordinum suorum principes et hastatos recepissent,
extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias:
unoque continenti agmine, iam nulla spe post relicta, in
hostem incedebant: id erat formidolosissimum hosti, quum,
velut victos insecuti, novam repente aciem exsurgentem
auctam numero cernebant. Scribebantur autem quattuor 3
fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas
legiones trecenis. Alterum tantum ex Latino delectu 4
adiiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis,
eodemque ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum
vexillis tantum, universi hastati cum hastatis, principes
cum principibus; sed centurio quoque cum centurione, si

Qui numerus copiarum in exercitibus.

8 *Rorarios*] Qui levi armatura primi proelium committebant, atque ut ante imbrem fere *rorare* solet, sic illi ante gravem armaturam quod prodibant, *rorarii* dicti. Festus.

9 *Accensos*] Qui ad legionum censum essent ascripti, ut in locum mortuorum militum subito subrogarentur. cf. Festus. vv. *Ascriptitii*, *Accensi*. Interim iaculis missilibusque telis pugnabant.

1 *Profligare hostem*] *Profligare* est paene ad exitum ducere, cf. Cic. Tuscul. Q. v. 6. Sic idem in Orat. de Prov. Cons. 14. *vos tamen oporteret ab eodem illa omnia, a quo profligata sunt, confici velle.* Hostes quippe, non nisi postquam terga verterunt, conficiebantur.

2 *Triarii consurgentes*] Hic quoque morem sui temporis respexisse Livium Niebuhrius censet, et *pilanos* hoc tempore non in ultimam pugnam subsedisse, sed, ineunte proelio, pila in hostes iecisse, quae, ponderibus suis librata, corpora et scuta hostium degravarent. supr. vii. 23. Postea quidem triarii tantummodo in subsidium antepilanorum consurgebant.

3 *Quattuor fere legiones quinis millibus*] Numerus quattuor legionum alibi apud Livium atque ap. Dion. Exc. Vat. xii. 25. legitur: sed de *quinis* millibus dubitatur, et *quaternis* Lipsius reponit, qui tamen legionem, qualis post Scipionem Africanum exstitit, in calculis suis respexit. Niebuhrius quoque, qui legionem huius temporis spectat, milites omnino 4050 in legionibus singulis fuisse censet, quoniam tribus tantummodo viginti septem erant, et cohors unaquaeque milites 810 continebat. Idcirco *quaternis millibus* reponendum iudicat.

4 *Alterum tantum*] Ut supr. i. 36. *numero alterum tantum adiecit*, h. e. tantumdem. In alio sensu occurrit infr. x. 46. ubi duplum intelligi debet.

ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebant. U. C. 415.
Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant: Ro- A. C. 337.
manus corpore haudquaquam satis validus, ceterum stre-
nuus vir peritusque militiae: Latinus viribus ingens bella-
5 torque primus; notissimi inter se, quia pares semper
ordines duxerant. Romano, haud satis fidenti viribus, iam
Romae permissum erat ab consulibus, ut subcenturionem
sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno desti-
nato hoste: isque iuvenis, in acie oblatus, ex centurione
6 Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radi- Pugna cum
7 cibus Vesuvii montis, qua via ad Veserim ferebat. Latinis.

8 Romani consules prius, quam educerent in aciem, im- 9.
9 molaverunt. Decio caput iocinoris a familiari parte caesum
1 haruspex dicitur ostendisse; alioqui acceptam diis hostiam
esse: Manlium egregie litasse. 'Atqui bene habet,' inquit
Decius, 'si ab collega litatum est.' Instructis, sicut ante
dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro,
Decius laevo cornu praeerat. Primo utrimque aequis viri-
bus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab
laevo cornu hastati Romani, non ferentes impressionem
Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius se
Decius consul M. Valerium magna voce inclamat: 'Deo- devovet.
'rum,' inquit, 'ope, Valeri, opus est. Agedum, pontifex
'publicus populi Romani, praei verba, quibus me pro le-
'gionibus devoveam.' Pontifex eum togam praetextam
sumere iussit, et, velato capite, manu subter togam ad
mentum exserta, super telum subiectum pedibus stantem
sic dicere: 'Iane, Iupiter, Mars pater, Quirine, Bellona,
2 'Lares, divi Novensiles, dii Indigetes, divi, quorum est

5 *Quia pares semper ordines duxerant*] Tarquinius supr. i. 52. *Latinorum et Romanorum geminatis manipulis* centuriones Romanos imposuit: sed in aequo foedere quod supr. vii. 12. renovatum memoratur, centuriones Romanum et Latinum alternis annis *primum pilum* duxisse censet Niebhr. iii. p. 104.

6 *Pugnatum est*] Hanc legionis Romanae descriptionem partim ex libris annalibus, in quibus, qua ratione adhuc inusitata Manlius in pugna ad Vesuvium montem *accensos ab novissima acie ante signa procedere iussit*, narratum est, partim ex re militari sui temporis noster deprompsit. Quapropter, quum non optime sibi constet narratio, licentia quadam coniiciendi opus est, ut obscuritas quodammodo illustretur.

7 *Veserim*] Ambigitur utrum oppidum fluviusne sit Veseris. Cramerio fluvius fuisse videtur, auctoritate Aur. Victor. de Vir. Ill. in Manlii Torquati vita; Cluverio autem oppidum. cf. Topogr. Ant. iii. p. 543.

8 *Caput iocinoris*] Quid in iocinore *caput* appellaverint, haud satis constat. Fortasse summam eius partem, quae et convexa est, et angustior infima. Quanquam vix intelligitur, quomodo haec pars potuerit interdum abesse, quod de capite iocinoris haud raro narrant scriptores. Crev.

9 *Familiari parte*] In iocinore familiarem partem, et hostilem, sive partem inimici distinguebant. Ex illa eventus suos, ex hac hostium fata colligebant. Crev.

1 *Caesum*] Vel incisum, sectum; vel decisum, ita ut omnino abesset. Harduinus in notis ad Plin. H. N. xi. 37. interpretatur, victimarii cultro per imprudentiam laesum. Crev.

2 *Divi Novensiles*] Divi novem

U. C. 415. 'potestas nostrorum hostiumque, diique Manes, vos precor,
A. C. 337. 'veneror, veniam peto feroque, uti populo Romano Qui-
'ritium vim victoriamque prosperetis; hostesque populi
'Romani Quiritium terrore, formidine, morteque afficiatis.
'Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, exer- 3
'citu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, le-
'giones auxiliaque hostium mecum diis Manibus Telluri-
'que devoveo.' Haec ita precatus, lictores ire ad T. Man-
lium iubet, matureque collegae se devotum pro exercitu
nuntiare. Ipse, incinctus cinctu Gabino, armatus in equum 4
insiluit, ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab
utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut coelo
missus piaculum omnis deorum irae, qui pestem ab suis
aversam in hostes ferret: ita omnis terror pavorque cum
illo latus signa primo Latinorum turbavit; deinde in totam
penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod,
quacunque equo invectus est, ibi, haud secus quam pestifero
sidere icti, pavebant: ubi vero corruit obrutus telis, inde 5
iam haud dubie consternatae cohortes Latinorum fugam ac
vastitatem late fecerunt. Simul et Romani, exsolutis re-
ligione animis, velut tum primum signo dato coorti, pugnam
integram ediderunt. Nam et rorarii procurrebant inter 6
antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: et
triarii, genu dextro innisi, nutum consulis ad consurgendum
10. exspectabant. Procedente deinde certamine, quum aliis
partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul,
audito eventu collegae, quum, ut ius fasque erat, lacrimis
non minus quam laudibus debitis prosecutus tam memora-
bilem mortem esset; paullisper addubitavit, an consurgendi
iam triariis tempus esset: deinde, melius ratus integros eos
ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie 7
ante signa procedere iubet. Qui ubi subiere, extemplo
Latini, tanquam idem adversarii fecissent, triarios suos ex-
citaverunt: qui aliquamdiu pugna atroci quum et semet

Etrusci, quibus tonitru et fulgura curae erant. Niebhr. iii. n. 249.

3 *Pro republica Quiritium*] Nostrum *pro pop. Romano Quiritibus* sine dubio scripsisse censet Niebhr. iii. n. 250, et coniecturam Brissonii de Form. i. p. 61. *pro republica Quiritibus* minime probandam esse. *Pro republica populi Romani Quiritium* ex emendatione Gronovii in textum reposuit Bekker.

4 *Cinctu Gabino*] De quo cf. not. ad v. 46. supr.

5 *Corruit*] Caesum fuisse a milite Romano, tanquam hostiam Dîs manibus sacratam, scribit Zonar. ii. cf. Niebhr. iii. n. 251.

6 *Rorarii procurrebant*] Hastati forsan aliquantum loco suo cesserant, et iam una confertis ordinibus principes hastatique bellum ciebant, necnon rorarii missilibus telis hostem eminus vexabant.

7 *Accensos novissima acie*] Idcirco in annalibus, ut supr. 8. descriptam habemus usitatam legionis formam, quo magis hic legentibus pateat, qua arte Manlius Latinos fefellerit, scilicet accensos armis telisque inusitatis instruendo, et a novissima acie in primam subsidio antepilanis educendo.

ipsi fatigassent, et hastas aut praefregissent, aut hebetassent, U. C. 415.
pellerent vi tamen hostem, debellatum iam rati, perven- A. C. 337.
tumque ad extremam aciem; tum consul triariis, 'Con-
'surgite nunc,' inquit, 'integri adversus fessos, memores
'patriae parentumque et coniugum ac liberorum; memores
'consulis pro vestra victoria morte occumbentis.' Ubi Vincunt
triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex Romani.
improviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum ante-
pilanis, clamore sublato principia Latinorum perturbant:
hastisque ora fodientes, primo robore virorum caeso, per
alios manipulos, velut inermes, prope intacti evasere; tan-
taque caede perrupere cuneos, ut vix quartam partem re-
8 linquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus mon-
tis procul instructi, praebuere terrorem Latinis. Ceterum
inter omnes cives sociosque praecipua laus eius belli penes
consules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab
diis superis inferisque in se unum vertit: alter ea virtute
eoque consilio in proelio fuit, ut facile convenerit inter
Romanos Latinosque, qui eius pugnae memoriam posteris
9 tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, eius fu-
turam haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se
Minturnas contulerunt. Castra secundum proelium capta,
multique mortales ibi vivi oppressi, maxime Campani.
Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quaerentes oppres-
sit. Postero die inventum inter maximam hostium stragem,
coopertum telis; funusque ei par morti, celebrante collega,
factum est. Illud adiiciendum videtur, licere consuli dicta- Devotio-
torique et praetori, quum legiones hostium devoveat, non num leges.
utique se, sed quem velit ex legione Romana scripta civem,
1 devovere: si is homo, qui devotus est, moritur, probe fac-
2 tum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum,
3 aut maius, in terram defodi, et piaculum hostiam caedi.
Ubi illud signum defossum erit, eo magistratum Romanum
escendere fas non esse. Sin autem sese devovere volet,
sicuti Decius devovit; ni moritur, neque suum, neque
publicum divinum pure faciet, qui sese devoverit. Vul-
cano arma sive cui alii divo vovere volet, sive hostia sive
quo alio volet, ius est. Telo, super quod stans consul pre-

8 *Samnites*] Contra in annalibus quibusdam Samnites una cum Romanis in acie stetisse proditum est.

9 *Utrius partis T. Manlius dux*] Ut qui prudentia sua triarios ad ultimum discrimen praeter expectationem hostium sub signis tenuerat.

1 *Si is homo, qui devotus est*] Haec usque ad finem capitis haud dubie ex formula antiqua deprompta sunt.

2 *Signum*] Imaginem eius hominis, qui devotus non est mortuus; mortem enim eius defossione imaginis et hostiae caede repraesentari voluerunt. SIGON.

3 *Piaculum*] Similiter ἄγος apud Graecos id quod expiandum sit, atque id quo expiatur, significat. Hic sensu posteriore accipiendum est.

U. C. 415. A. C. 337. 11.

catus est, hostem potiri, fas non est: si potiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri. Haec, etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis praeferendo, haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre.

Romanis post proelium demum factum Samnites venisse subsidio, exspectato eventu pugnae, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri coeptum. Et, quum iam portis prima signa et pars agminis esset egressa, nuntio allato de clade Latinorum, quum conversis signis retro in urbem rediretur, praetorem eorum nomine Milionium dixisse ferunt, 'pro paullula via magnam mercedem 'Romanis esse solvendam.' Qui Latinorum pugnae superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in unum con-
globassent, Vescia urbs iis receptaculum fuit. Ibi in con- 4
siliis Numisius imperator eorum, affirmando 'communem 5
'vere Martem belli utramque aciem pari caede prostravisse,
'victoriaeque nomen tantum penes Romanos esse, ceteram 6
'pro victis fortunam et illos gerere: funesta duo consulum 'praetoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti 'caede; trucidatum exercitum omnem; caesos hastatos 'principesque; stragem et ante signa et post signa factam; 'triarios postremo rem restituisse. Latinorum etsi pariter 'accisae copiae sint, tamen supplemento vel Latium pro'pius esse, vel Volscos, quam Romam. Itaque, si videatur 'iis, se, ex Latinis et ex Volscis populis iuventute propere 'excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Roma'nosque, nihil tum minus quam proelium exspectantes, nec'opinato adventu perculsurum.' Fallacibus literis circa Latium nomenque Volscum missis, quia, qui non interfuerant pugnae, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit. Prius, quam castris locus caperetur, sarcinis utrimque in acervum coniectis, pugnatum debellatumque est: adeo enim accisae res sunt, ut consuli, victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti, dederent se omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro multati. Latinus ager, Privernati addito agro, et Falernus,

Novum exercitum conscribunt Latini.

Rursus victi dedunt se.

4 *Vescia urbs*] Hod. *Santa Agata di Goti.* Niebhr. iii. n. 253.

5 *Numisius*] Nominativus quodammodo pendens, neque verbum finiti modi, cui innitatur, habens. Simile plane exemplum rursus occurrit infr. xxvi. 12. Crev.

6 *Ceteram pro victis fortunam et illos gerere*] Ceteram illorum fortunam talem esse, ut et ipsi pro victis haberi debeant.

qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen, U. C. 415.
7 plebi Romanae dividitur. Bina in Latino iugera, ita ut A. C. 337.
dodrantem ex Privernati complerent, data; terna in Fa-
lerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adiectis. Extra
poenam fuere Latinorum Laurentes Campanorumque equi-
tes, quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari
foedus iussum: renovaturque ex eo quotannis post diem
8 decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data:
monumentoque ut esset, aeneam tabulam in aede Castoris
Romae fixerunt. Vectigal quoque iis Campanus populus
9 iussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille et
sexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos.
Ita bello gesto, praemiis poenaque pro cuiusque merito 12.
1 persolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti seniores
tantum obviam exisse constat; iuventutem, et tunc, et omni
vita deinde, aversatam eum exsecratamque.

Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium in-
cursiones fecerunt. Manlius consul, quia ipse per valetu- L. Papirius
dinem id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium dictator.
Crassum, qui tum forte erat praetor, dixit: ab eo magister
equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile ad-
versus Antiates ab dictatore gestum est, quum aliquot men-
ses stativa in agro Antiati habuisset.

Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis,
ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci,
ita claro ad memoriam, imperio, successere consules Ti. U. C. 416.
Aemilius Mamercinus et Q. Publilius Philo; neque in A. C. 336.
similem materiam rerum, et ipsi aut suarum rerum, aut Ti. Aemilio, Q. Publilio
partium in republica magis, quam patriae, memores. La- Coss.
2 tinos, ob iram agri amissi rebellantes, in campis Fenec- Latinorum rebellio.

7 *Bina in Latino iugera*] Locus ita accipiendus. Illis, qui in Latio agros acceperunt, data sunt bina iugera agri Latini, et insuper dodrans, sc. tres quartae partes iugeri ex agro Privernati, illis autem, qui in Campania, data sunt singulis tria iugera agri Falerni; quadrans autem, sc. quarta pars iugeri, quam hi plus quam illi acceperunt, adiecta est propter agri istius longinquitatem. Drak. Haec Strothio et Ruperto arridet, sed alia forsan aliis huius loci interpretatio placuerit. cf. Niebhr. iii. n. 256.

8 *Equitibus Campanis*] Qui, ut Niebuhrio placet, gentis antiquae Sabellicae reliquiae erant, neque in foedus Campanorum cum Latinis iunctum consenserant.

9 *Mille et sexcenti*] Haud scio an quattuor tribus quadringenis equitibus hic designantur, quarum unicuique triginta talenta in stipendium data sunt: triginta enim talenta 720,000 drachmas efficiunt, et sine dubio *denarios*, quod genus nummi adhuc non exstabat, pro *drachmis* noster scripsit.

1 *Romam rediit*] Et triumphum duxit, si Dionem audiamus. cf. Dio. Exc. Vat. 29, qui hanc propter causam populum illi maxime infensum fuisse tradit.

2 *Fenectanis*] Huius nominis nusquam alias mentio occurrit. Ideo in eo aliquid esse vitii plerique crediderunt. Unus e nostris MSS. exhibet *Ferentanis*. Unde firmatur Douiatii coniectura *Ferentinis*. Ferentinum urbs est Hernicorum supr. vii. 9. et de aqua et luco Ferentinae mentio facta a Livio est, supr. i. 51. et alibi. Crev. Sed vocem *Fenectanis* minime sollicitandam censet Drak.

U. C. 416. A. C. 336.

tanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cuius
ductu auspicioque res gestae erant, in deditionem acci-
piente Latinos populos, quorum ibi iuventus caesa erat,
Aemilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur
Tiburs, Praenestinus, Veliternusque populus: venerant et
ab Lanuvio Antioque auxilia. Ubi quum proeliis quidem 3
superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum castraque
sociorum populorum, quae urbi adiuncta erant, integer
labor restaret; bello infecto repente omisso, consul, quia
collegae decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphi
ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate
offensis Patribus, negantibusque, nisi Pedo capto aut de-
dito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Aemilius sedi-
tiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam
neque, quoad fuit consul, criminari apud populum Patres
destitit, collega haudquaquam adversante, quia et ipse de
plebe erat: (materiam autem praebebat criminis ager in
Latino Falernoque agro maligne plebei divisus) et, post-
quam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dicta-
torem adversus rebellantes Latinos dici iussit, Aemilius,
cuius tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo 4
magister equitum Iunius Brutus dictus. Dictatura popu-
laris, et orationibus in Patres criminosis, fuit, et quod tres
leges secundissimas plebei, adversas nobilitati, tulit: unam,
ut plebiscita omnes Quirites tenerent: alteram, ut legum, 5 6
quae comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium
Patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe,
quum eo ventum sit, ut utrumque plebeium consulem fieri 7
liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi acceptum
cladis ab consulibus ac dictatore, quam ex victoria eorum
bellicisque rebus foris auctum imperium, Patres credebant.

Q. Publilius dictator. Tres leges fert adversas nobilitati.

13.

U. C. 417. A. C. 335. L. Furio, C. Maenio Coss.

Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Maenio consu- 8
libus, quo insignitius omissa res Aemilio, superioris anni
consuli, exprobraretur, Pedum armis virisque et omni vi
expugnandum ac delendum senatus fremit: coactique novi

3 *Lanuvio*] *Lavinio* ap. Fast. Trumph. legitur.

4 *Cuius tum fasces erant*] In urbe fasces uni tantum consuli praeferebantur, isque praecipua obibat consulatus munia. Crev. cf. Sueton. Iul. Caes. 20.

5 *Ut plebiscita*] Eamdem iam legem tulerant consules M. Valerius et M. Horatius, post liberatam a Decemvirorum tyrannide rempublicam. Vid. iii. 55. Eadem et renovata est postea a Q. Hortensio dictatore, occasione secessionis in Ianiculum, ann. U. C. 466.

6 *Alteram*] Hac lege *senatûs auctoritas* in locum eius *auctoritatis patrum*, quam *curiata comitia* antiquitus dabant, substituitur. Hortensia autem lege quinquagesimo abhinc anno perlata, auctoritas senatûs omnino sublata est. cf. Plin. H. N. xvi. 15. Niebhr. ii. p. 365. n. 809.

7 *Ut utrumque plebeium*] Vide supr. vii. 42.

8 *C. Maenio*] Hic et infr. ix. 26. quidam pro *Maenio*, *Menenium* legendum suadent, ut supr. vi. 19.

U. C. 417. A. C. 335. Latini nec bellum, nec pacem pati possunt.

consules, omnibus eam rem praeverti, proficiscuntur. Iam Latio is status erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati possent. Ad bellum opes deerant: pacem ob agri adempti dolorem aspernabantur. Mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent; ne lacessitus Romanus causam belli haberet: et, si cuius oppidi obsidio nuntiata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen, nisi admodum a paucis populis, Pedani adiuti sunt. Tiburtes Praenestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos Lanuvinosque et Veliternos, Antiatibus Volscis se coniungentes, ad Asturae flumen Maenius, improviso adortus, fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maxime valido exercitu, maiore mole, quanquam aeque prospero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter proelium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conversa, Camillus non compulit solum eos intra moenia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde, iam maiore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum: nec quievere ante, quam, expugnando aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. Praesidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere. Additus triumpho honos, ut statuae equestres

Vincuntur a consulibus.

Latium subactum.

Camillus refert ad senatum de Latio.

9 iis, rara illa aetate res, in foro ponerentur. Prius, quam comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit: ‘Patres conscripti, quod bello armisque in Latio agendum ‘fuit, id iam deum benignitate ac virtute militum ad finem ‘venit. Caesi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hos‘tium: oppida Latina omnia, et Antium ex Volscis, aut ‘vi capta, aut recepta in deditionem, praesidiis tenentur ‘vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando ‘saepius nos sollicitant, quonam modo perpetua pace ‘quietos obtineamus. Dii immortales ita vos potentes ‘huius consilii fecerunt, ut, sit Latium deinde, an non sit, ‘in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad ‘Latinos attinet, parare in perpetuum, vel saeviendo, vel ‘ignoscendo, potestis. Vultis crudeliter consulere in de‘ditos victosque? Licet delere omne Latium, vastas inde ‘solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa ‘bella magnaque saepe usi estis. Vultis exemplo maiorum

9 *Prius, quam . . . rogarent*] Sub. *consules*, quae vox in Camillo, qui consul erat, latet; nisi malis *rogaret*, quum *consul maior* esset Camillus, et populum novos consules rogaret.

U. C. 417. A. C. 335.

'augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo?
'Materia crescendi per summam gloriam suppeditat. Certe
'id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gau-
'dent. Sed maturato opus est, quicquid statuere placet.
'Tot populos inter spem metumque suspensos animi ha-
'betis: et vestram itaque de iis curam quam primum ab-
'solvi, et illorum animos, dum exspectatione stupent, seu
'poena, seu beneficio, praeoccupari oportet. Nostrum fuit
'efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas
'esset: vestrum est decernere, quod optimum vobis reique
14. 'publicae sit.' Principes senatus relationem consulis de
summa rerum laudare; sed, quum aliorum causa alia esset,
ita expediri posse consilium, dicere, ut pro merito cuiusque 1
statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. 2
Relatum igitur de singulis decretumque. Lanuvinis civitas 3
data sacraque sua reddita cum eo, ut aedes lucusque Sospi-
tae Iunonis communis Lanuvinis municipibus cum populo
Romano esset. Aricini Nomentanique et Pedani eodem
iure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis ser- 4
vata civitas, quam habebant; crimenque rebellionis a
publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos,
veteres cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter
saevitum: et muri deiecti, et senatus inde abductus, iussique
trans Tiberim habitare: ut eius, qui cis Tiberim depre-
hensus esset, usque ad mille pondo clarigatio esset; nec 5
prius, quam aere persoluto, is, qui cepisset, extra vincula
captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus
ascriptis, speciem antiquae frequentiae Velitrae receperunt. 6

Senatus-consulta de Latinis.

1 *Pro merito cuiusque*] Latinis cunctis datam civitatem scribit Dio in Exc. Vat. 31.

2 *De singulis*] Consilio perquam salubri oppida Latina alia aliis praemiis Romani affecerunt, eo ut mutua inter se invidia animi Latinorum distraherentur, neque quidquam satis inter se fidum ad rebellandum haberent.

3 *Lanuvinis*] *Lavininis*, hic et in cap. praec. Niebhr. reponendum suadet, auctore Festo v. *Municipium*, qui *Aricinos* inter eos recenset, quorum civitas universa in civitatem Romanam venisset, *Lanuvinos* autem inter eos, qui participes fuerunt omnium rerum ad munus fungendum una cum civibus Romanis. Lanuvini post aliquot annos cives Romani facti sunt, et in Maeciam tribum ascripti. *Lavininis* ex Fast. Triumph. reponit Sigonius, sed immerito, ut videtur Drak. *Civitas* haud dubie in hoc loco eam iuris societatem denotat, quae Graece συμπολιτεία dicitur.

4 *Tusculanis*] Civitas, quam habebant Tusculani, optimum ius municipii dabat, quippe Tusculani cum iis censentur, *qui aeque cives Romani, et in legione merebant.* Festus v. *Municeps.* Id genus societatis hic intelligitur, quae apud Graecos ἰσοπολιτεία dicitur.

5 *Clarigatio*] *Clarigatio* hoc loco est ius hominis prehendendi, ita ut corpus eius quasi pignori opponatur, dum certam pecuniae summam exsolverit. Vid. plura de hac voce in Lexico Matth. Martinii. Decreverat igitur senatus, ut Veliternum civem, qui cis Tiberim repertus esset, cuilibet liceret prehendere, et in vinculis retinere; donec mille pondo, sive mille libras Romanas aeris, mille asses solvisset. Crev.

6 *Velitrae*] Coloni vero Velitrani postea in Scaptiam tribum ascripti erant.

Et Antium nova colonia missa cum eo, ut Antiatibus per- U. C. 417.
mitteretur, si et ipsi ascribi coloni vellent. Naves inde A. C. 335.
7 longae abactae, interdictumque mari Antiati populo est,
8 et civitas data. Tiburtes Praenestinique agro multati,
neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis
Latinis, crimen; sed quod, taedio imperii Romani, cum
Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Ce-
9 teris Latinis populis connubia commerciaque et concilia
inter se ademerunt. Campanis, equitum honoris causa,
1 quia cum Latinis rebellare noluissent, Fundanisque et For-
mianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset
via, civitas sine suffragio data. Cumanos Suessulanosque
eiusdem iuris conditionisque, cuius Capuam, esse placuit.
Naves Antiatium partim in navalia Romae subductae, par-
tim incensae, rostrisque earum suggestum, in foro ex-
2 structum, adornari placuit: Rostraque id templum ap- Rostra unde dicta.
pellatum.

C. Sulpicio Longo, P. Aelio Paeto consulibus, quum 15.
omnia non opes magis Romanae, quam beneficiis parta U. C. 418.
3 gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque A. C. 334.
bellum ortum. Aurunci, a T. Manlio consule in dedi- C. Sulpicio, P. Aelio Coss.
tionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii
ab Romanis causa iustior fuit. Sed prius, quam consules
ab urbe (iusserat enim senatus defendi Auruncos) exer-
citum educerent, fama affertur, Auruncos metu oppidum
4 deseruisse, profugosque cum coniugibus ac liberis Suessam
communisse, quae nunc Aurunca appellata; moenia an-

7 *Antiati populo*] Antium autem postea inter maritimas colonias annumeratur. infr. xxvii. 38.

8 *Tiburtes Praenestinique*] Hi inter *tertii generis* municipes a Festo censentur. Ceterum quam omnino Praenestini in auctoritate Romae essent, collegeris ex praetoris Praenestini metu infr. ix. 16. narrato.

9 *Connubia commerciaque*] Quemadmodum quibusdam Hernicorum populis infr. ix. 43. et Macedonibus xlv. 29. Hoc vero more agendi *Latinum nomen* Romani frangebant, et tanquam commissuras corporis Latini disiungebant.

1 *Fundanisque*] Hos cum Formianis et Cumanis inter primi ordinis municipes annumerat Festus.

2 *Rostraque id templum*] Quivis locus inauguratus *templum* dicitur. Cicero in Vatin. 10. *In rostris, in illo, inquam, inaugurato templo ac loco.* Stroth.

3 *Auruncos*] Eosdem, quos Ausonas, fuisse testantur Dio. Cass. Fr. iv. p. 4. ed. Reim. Serv. in Aen. vii. 727. cf. Festus v. *Ausoniam.* Illi vero, aeque ac Sidicini, Osca origine erant, neque in Campanorum colluvionem confluxerant.

4 *Suessam*] Nescio an hoc illud oppidum sit, quod *Suessa Pometia* supr. i. 52. ii. 25. vocatur, et Volscorum fuisse dicitur, quod idem oppidum Auruncorum esse supr. ii. 16. videtur. Si Niebuhrium i. n. 213. audiamus, nomen *Volsci* in veteribus annalibus eandem gentem, quam *Aurunci*, designabat, et duo oppida erant, scilicet Pometia et Suessa, hoc quod *Auruncum* sive *Auruncorum nunc*, sc. Livii aevo, appellatum est, illud quod incuria *Suessa Pometia* scriptum. Fieri potest ut in veteribus annalibus *Suessa Pometia* antiquo more pro *Suessa et Pometia* scriptum fuerit, et crasso librarii cuiusdam ingenio unum oppidum intelligere videretur. Niebhr. i. p. 505. ii. n. 186.

U. C. 418. A. C. 334.

C. Claudius dictator.

tiqua eorum urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici iussit. Dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde iniecta de dictatore: et, quum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt.

Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primo propter mundiorem iusto cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo, quum decreto eorum iussa esset sacris ab-
stinere, familiamque in potestate habere, facto iudicio, viva 5
sub terram ad portam Collinam dextra via strata defossa 6
Scelerato campo. Credo, ab incesto id ei loco nomen factum.

Praetor plebeius.

Eodem anno Q. Publilius Philo praetor primus de plebe, adversante Sulpicio consule, qui negabat, rationem eius se habiturum, est factus; senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset, minus in praetura tendente.

16.

U. C. 419. A. C. 333. L. Papirio, Kaesone Duilio Coss.

Insequens annus, L. Papirio Crasso, K. Duilio con-
sulibus, Ausonum magis novo, quam magno bello fuit 7
insignis. Ea gens Cales urbem incolebat. Sidicinis finitimis arma coniunxerat: unoque proelio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitate urbium et ad fugam pronior, et in fuga ipsa tutior fuit. Nec tamen omissa eius belli cura Patribus, quia toties iam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant. Itaque omni ope annisi sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Corvum consulem quartum facerent. Collega additus Corvo M. Atilius Regulus: et, ne forte casu erraretur, petitum ab consulibus, ut extra sortem Corvi ea provincia esset. Exercitu victore a superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, quum hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque impetu primo fudisset; moenia ipsa oppugnare est aggressus. Et militum quidem is erat ardor, ut iam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo, peragere inceptum voluit.

U. C. 420. A. C. 332. M. Valerio IV. M. Atilio Coss.

5 *Familiamque in potestate habere*] Servos scilicet, ne manumitterentur. Morem sui temporis respexit noster, cf. Tac. Ann. ii. 30. Cic. Orat. pro Deiot. i. pro Mil. 22. *De servis nulla quaestio est in dominos, nisi de incestu.*

6 *Dextra via*] Ad dextram partem viae. Pro *strata*, quae vox hic obscura est, legi iubet Iac. Gron. *Salaria.* Et vero Salaria via a porta Collina incipiebat. Crev. cf. Festus. v. *Sceleratus.*

7 *Ausonum*] Auruncorum scilicet, qui more Graecorum hic atque infr. ix. 25. Ausones appellantur, quoniam Livius Dionysium auctorem hic ante oculos habebat.

Itaque aggerem et vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum forte oblata opportunitas praevertit. Namque M. Fabius, captivus Romanus, quum, per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis, per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri reste suspensus, manibus se demisisset; perpulit imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes aggrederetur: nec maiore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie fusi erant. Praeda capta ingens est: praesidioque imposito Calibus reductae Romam legiones. Consul ex senatusconsulto triumphavit: et, ne Atilius expers gloriae esset, iussi ambo consules adversus Sidicinos ducere exercitum. Dictatorum ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum causa dixerunt L. Aemilium Mamercinum. Is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente, consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen, ut beneficio praevenirent desi-
8 derium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eo scriberentur, triumviros coloniae deducendae agroque dividundo creaverunt K. Duilium, T. Quinctium, M. Fabium.

U. C. 420. A. C. 332.

Cales Ausonum oppidum capitur.

Triumphat M. Valerius.

Dictator L. Aemilius.

U. C. 421. A. C. 331.

T. Veturio, Sp. Postumio Coss.

Novi deinde consules, a veteribus exercitu accepto, in- 17.
gressi hostium fines, populando usque ad moenia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini et ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe videbantur, et Samnium fama erat conciri ad bellum: dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt: et, quia
9 pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. Ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati consules A. Cornelius iterum et Cn. Domitius.

P. Cornelius dictator.

U. C. 422. A. C. 330.

A. Cornelio II. Cn. Domitio Coss.

8 *Colonia deducenda Cales*] Quae, tanquam praesidium, agrum Falernatem, necnon viam inter Romam et Capuam tutaretur. Haec vero Niebuhrio videtur iii. p. 199. *colonia prima Latina* fuisse, quae post Latinum nomen armis Romanis subditum deducta fuit, sc. ex Quiritibus, civibus municipalibus, et sociis aequo foedere iunctis conscripta, necnon eo consilio deducta, ut fines Romanos contra arma Samnitium firmaret.

9 *Velut omnibus*] Non modo dictatoris sed consulum auspiciis: itaque aut se abdicaverunt magistratu consules, aut magistratu abeuntes, comitia subrogandorum consulum non habuerunt. Similiter supr. vi. 5. *Ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit.* Interregnum autem non inibatur, nisi quando nulli erant in republica curules magistratus. Patricii quidem coibant, et per se ipsi auspicato interregem prodebant. Itaque nova plane erant auspicia interregis; et nulla ex parte pendebant ab auspiciis magistratuum anni praecedentis: et si quid in his vitii esset, nihil ad illa hoc vitium pertinere poterat.

U. C. 422. A. C. 330. M. Papirius dictator.

Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut 1
dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, et 2
magister equitum P. Valerius Publicola. A quibus quum delectus intentius, quam adversus finitima bella, haberetur, exploratores missi attulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque iam alterum annum turbari novis consiliis suspectum erat: eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit: qui duo populi

Alexander Epirensis.

adversus regem, exscensionem a Paesto facientem, signis 3
collatis pugnaverunt. Eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus,

Novae tribus, Maecia et Scaptia.

novique cives censi: tribus propter eos additae Maecia et 4
Scaptia: censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio prae- 5
tore lata, qua civitas sine suffragio data. Haec eo anno domi militiaeque gesta.

18.

U. C. 423. A. C. 329. M. Claudio, C. Valerio Coss.

Foedus insequens annus seu intemperie coeli, seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus. Flaccum Potitumque varie in annalibus cognomen consulis invenio: ceterum, in eo, parvi refert, quid veri sit. Illud pervelim, (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse, venenis absumptos, quorum mors infamem annum pestilentia 6
fecerit. Sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Quum primores civitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu, morerentur; ancilla quaedam ad Q. Fabium Maximum aedilem 7

Veneficia matronarum.

1 *Pro tumultu*] Aeque ac si tumultus esset. De *tumultu* cf. supr. vii. 9.

2 *Dictus M. Papirius Crassus*] Anni integri historiam cum consulibus, L. Papirio Cursore et C. Poetelio Libone quos Solinus 32. memorat, h. l. in Livio, in Diodoro aliisque desiderari, monet Pigh. in Annal. ad U. C. 421. sed annum consulesque illos ante 19. infr. interponendos censet Dodwell. de Cycl. Diss. x. § 78, 79. RUP.

3 *Exscensionem a Paesto*] Exscensionem in Lucaniam ab ea parte ubi Paestum est. Sic et infr. xxxi. 24. *Ab Dipylo accessit:* id est, accessit ad urbem, Athenas nempe, ab ea parte, qua porta illa est, quae appellatur Dipylon. cf. supr. 3.

4 *Maecia et Scaptia*] Utraque regio in Latino agro. *Maecia* a monte Maecio supr. vi. 2. haud procul Lanuvio, dicta, *Scaptia*, a Scaptio urbe, quam Crevierius vicinam Pedo fuisse existimat. Velitrae in Scaptia regione erant, quippe gens Octavia Scaptiensis, et eadem Velitris olim praecipua erat. Sueton. Aug. i. 40. Iam novem et viginti tribus factae sunt.

5 *Acerrani*] Qui inter municipales optimi iuris cum Formianis et Fundanis supr. 14. a Festo commemorantur.

6 *Venenis absumptos*] Digna quidem admiratione haec narratio, quam Niebuhrius praeteriit, atque alii plures scriptores neglexerunt: sed de veneficiis foeminarum an. 572. U. C. haud dubie quaestiones Romae sunt habitae, cf. infr. xl. 37. et clades huic perquam similis Romae A. D. 1659. accidisse memoratur. cf. Beckman. Hist. Invent.

7 *Q. Fabium Maximum*] Per prolepsim Fabium hoc loco *Maximum* dici monet Glareanus, cognomen enim *Maximi* in censura demum ei inditum est. cf. infr. ix. 46.

curulem, indicaturum se causam publicae pestis, professa U. C. 423.
est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxae indi- A. C. 329.
cium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad
senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data.
Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi, matro-
nasque ea venena coquere; et, si sequi extemplo velint,
manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, et coquentes
quasdam medicamenta, et recondita alia, invenerunt. Qui-
bus in forum delatis, et ad viginti matronis, apud quas
deprehensa erant, per viatorem accitis, duae ex iis, Cornelia
ac Sergia, patriciae utraque gentis, quum ea medicamenta
salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere iussae,
ut se falsum commentam arguerent; spatio ad colloquendum
sumpto, quum, summoto populo, in conspectu omnium rem
ad ceteras retulissent; haud abnuentibus et illis bibere,
epoto medicamento, suamet ipsae fraude omnes interierunt.
Comprehensae extemplo earum comites magnum numerum
matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta
damnatae. Neque de veneficiis ante eam diem Romae
quaesitum est. Prodigii ea res loco habita; captisque
magis mentibus, quam consceleratis, similis visa. Itaque,
8 memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam
9 plebis clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordia
mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem Clavi figen-
clavi figendi causa creari placuit. Creatus Cn. Quinctilius di caussa
magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clavo, creatus di-
magistratu se abdicaverunt. ctator.

1 Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius 19.
2 Venno. Cuius principio anni legati ex Volscis Fabraterni, U. C. 425.
et Lucani, Romam venerunt, orantes, ut in fidem recipe- A. C. 327.
rentur: si a Samnitium armis defensi essent, se sub imperio L. Papirio II. L. Plau-
tio Coss.

8 *In secessionibus quondam plebis*] Huius rei mentionem nusquam ap. nostrum occurrere animadverterunt Crev. et Rup. Sed Niebhr. i. n. 1334. nodum quodammodo expedit, quippe ap. Cic. Brut. 14. *videmus . . . cum plebes . . . montem qui Sacer appellatus est, occupavisset, M. Valerium dictatorem dicendo sedavisse discordias, etc.* Hanc rem Niebhr. ad primam secessionem, Crustumerinam dictam, referendam censet. Sed pace summi viri dixerim mihi potius in mentem succurrere secessionem eam, quam noster, tanquam coniurationem militum, narravit, quando ad concordiam ordinum conciliandam M. Valerius Corvus dictator nominatus est. supr. vii. 39.

9 *Ab dictatore fixum*] Quia summus in urbe praetor esset Idibus Septembribus, non quia piaculo opus esset. cf. supr. vii. 3.

1 *Creati consules*] Annum circa haec tempora interiiciendum esse consentiunt interpretes omnes. Hic eum interponendum esse Dodwellus existimat, Dissert. de Cyclis Roman. x. § 78. et 79. et in eum consules edit L. Papirium, Sp. F. Cursorem, C. Poetelium, C. F. Libonem Visolum. Cr.

2 *Legati ex Volscis Fabraterni, et*] Legati *Lucani*, quem populum Livius infr. 25. simul cum Apulis *in fidem* venisse dicit: accepto enim beneficio per legatos in Samnium a Romanis missos hanc gratiam retulere. Gron. *Arcani* pro *Lucani* coni. Cluver. et *Poluscani* Ruben. ut duo *Volscorum* populi vel oppida memorentur. Rup.

U. C. 425. A. C. 327.

populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum ab senatu legati, denuntiatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim abstinerent: valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum.

Bellum Privernas.

Eodem anno Privernas bellum initum: cuius socii Fundani, dux etiam fuit Fundanus, Vitruvius Vaccus; vir non domi solum, sed etiam Romae, clarus. Aedes fuere in Palatio eius, quae Vacci prata, diruto aedificio publicatoque solo, appellata. Adversus hunc, vastantem effuse Setinum Norbanumque et Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris eius consedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana constare mens, nec, ut longius a castris dimicaret, animus suppetere. Vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam proelium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: et ut levi momento nec ambigue est victus; ita, brevitate ipsa loci facilique receptu in tam propinqua castra, haud aegre militem a multa caede est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugae extremae, quum in castra ruerent, caesi; primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius, quam vallo, sese tutarentur. A Priverno Plautius alter consul, pervastatis passim agris praedaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit; 'negant, se pro 'Vitruvio sectamque eius secutis precatum venisse, sed pro 'Fundano populo; quem extra culpam belli esse, ipsum 'Vitruvium iudicasse, quum receptaculum fugae Privernum 'habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes 'populi Romani quaerendos persequendosque esse, qui 'simul a Fundanis ac Romanis, utriusque patriae immemores, 3
'defecerint. Fundanis pacem esse, et animos Romanos, et 'gratam memoriam acceptae civitatis. Orare se consulem, 'ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, cor'pora ipsorum, coniugumque, ac liberorum suorum, in 'potestate populi Romani esse, futuraque.' Collaudatis Fundanis, consul, literisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Prius animadversum in eos, qui capita coniurationis fuerant, a consule scribit Claudius: ad trecentos quinquaginta ex coniuratis vinctos 4 5

Victi Privernates.

3 *Utriusque patriae*] Ut qui municipalia iura haberent et tantum non cives Rom. optimo iure essent. supr. 14.

4 *Claudius*] Hic videtur esse Q. Claudius Quadrigarius, aequalis Sisennae, auctore Velleio, ii. 9. qui proinde floruerit Syllanis temporibus. Huius saepe meminit A. Gellius, ac speciatim ix. 13. laudat in eo *simplicem et incomptam orationis antiquae suavitatem.* Eum, non expresso tamen nomine, indicari simul et ex-

Romam missos; eamque deditionem ab senatu non accep- U. C. 425.
tam, quod egentium atque humilium poena defungi velle A. C. 327.
Fundanum populum censuerint.

Privernum duobus consularibus exercitibus quum obside- 20.
retur, alter consul comitiorum causa Romam revocatus. Privernum
6 Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum per- obsidetur.
7 functos cura Privernatis belli tumultus Gallici fama atrox
invasit, haud ferme unquam neglecta Patribus. Extemplo U. C. 426.
igitur consules novi, L. Aemilius Mamercinus et C. Plautius, A. C. 326.
eo ipso die, Kalendis Quintilibus, quo magistratum inierunt, L. Aemilio II. C. Plau-
8 comparare inter se provincias iussi; et Mamercinus, cui tio Coss.
Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla
9 vacationis venia. Quin opificum quoque vulgus et sellularii,
minime militiae idoneum genus, exciti dicuntur: Veiosque
ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur.
Longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem
incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis ex- Privernum
1 plorata temporis eius quiete, a Gallis Privernum omnis captum.
conversa vis. Duplex inde fama est: alii vi captam urbem,
Vitruviumque vivum in potestatem venisse: alii, priusquam
ultima adhiberetur vis, ipsos se in deditionem consulis
2 caduceum praeferentes permisisse, auctores sunt, Vitruvi-
umque ab suis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernati-
busque consultus, consulem Plautium, dirutis Priverni muris,
praesidioque valido imposito, ad triumphum arcessit; Vi-
truvium in carcerem asservari iussit, quoad consul redisset;
tum verberatum necari. Aedes eius, quae essent in Palatio,
3 diruendas, bona Semoni Sanco censuerunt consecranda:

scribi a Livio supr. vii. 10. monuimus in not. ad illum locum. Crev.

5 *Ad trecentos quinquaginta*] Hic *ad* ccc pro ↀccc, sc. *mille ac ducentos*, incuria librariorum scriptum exatstimat Niebhr. iii. n. 622. cf. supr. i. 36.

6 *Carceres*] "Carceres in circo, unde mittuntur equi et ubi coercentur, ne inde exeant ante, quam magistratus signum misit," Varr. L. L. v. 37. Rup.

7 *Tumultus Gallici*] De hoc omnino silet Polybius.

8 *Comparare inter se*] Aut mutuo conventu, qui *comparatio* dicebatur, aut sorte provincias inter se consules dividebant. cf. infr. xxii. 8.

9 *Sellularii*] *Sellularii*, *βάναυσοι*, opifices, in *sellis* sedentes: quod hominum genus otii amantissimum esse dicit Cic. Catil. iv. 8. Rup.

1 *A Gallis*] Quae prius in Gallos parata erat, adversus Privernum omnis conversa vis. Crev.

2 *Caduceum*] Virgam pacis indicem, quam ii qui pacem petituri veniebant, gestare prae manibus soliti erant. Vid. plura in not. ad xxvi. 17.

3 *Semoni Sanco*] Observavimus in not. ad ii. 31. *Sancum* eundem esse ac *dium*, sive *deum Fidium*. Idem et Hercules erat, testibus Festo in voce *Propter viam*, et Varr. de L. L. v. 19. sed Hercules Sabinus, ut colligitur ex Varr. loco memorato, et Dion. ii. 49. qui Sancum Sabinae regionis genium fuisse perhibet. Nempe suum quaeque fere gens Herculem habuit. *Semonem* interpretantur vulgo heroem, quasi *semihominem*: minorem diis, maiorem hominibus. Vid. Matth. Martin. Lexicon. Prope eius, quicunque tandem is sit, sacellum, aedes Quirini fuit. Crev. Statua huius ante duo abhinc saecula in Tiberi inventum est. Stroth. cf. Inscriptio illa notabilis, quae ad Simonem Magum referre olim credita, nunc Simoni

U. C. 426.
A. C. 326.

quodque aeris ex iis redactum est, ex eo aenei orbes facti,
positi in sacello Sanci versus aedem Quirini. De senatu
Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post
defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege
eadem, qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad
triumphum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post
triumphum consul, necato Vitruvio sociisque eius noxae,
apud satiatos iam suppliciis nocentium tutam mentionem de

Cos. refert ad senatum de Privernatibus.

Privernatibus ratus; ‘Quoniam auctores defectionis,’ inquit,
‘meritas poenas et ab diis immortalibus et a vobis habent,
‘Patres conscripti, quid placet de innoxia multitudine fieri?
‘Equidem, etsi meae partes exquirendae magis sententiae,
‘quam dandae sunt; tamen, quum videam, Privernates
‘vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax
‘est; quam minimum irarum inter nos illosque, relinqui

21.

Privernatis legati responsa ferocia.

‘velim.’ Quum ipsa per se res anceps esset, prout cuiusque
ingenium erat, atrocius mitiusve suadentibus; tum incer-
tiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis con- 4
ditionis, in qua natus esset, quam praesentis necessitatis,
memor: qui, interrogatus a quodam tristioris sententiae
auctore, ‘quam poenam meritos Privernates censeret? Eam,’
inquit, ‘quam merentur, qui se libertate dignos censent.’
Cuius quum feroci responso infestiores factos videret consul
eos, qui ante Privernatium causam impugnabant; ut ipse
benigna interrogatione mitius responsum eliceret, ‘Quid, si
‘poenam,’ inquit, ‘remittimus vobis, qualem nos pacem
‘vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis,’ inquit,
‘et fidam, et perpetuam: si malam, haud diuturnam.’ Tum 5
vero minari, nec id ambigue, Privernatem quidam, et illis
vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos: pars
melior senatus ad meliora responsum trahere, et dicere,
‘Viri, et liberi, vocem auditam. An credi posse, ullum
‘populum, aut hominem denique, in ea conditione, cuius
‘eum poeniteat, diutius, quam necesse sit, mansurum? Ibi
‘pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati sint; neque eo
‘loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse.’ In
hanc sententiam maxime consul ipse inclinavit animos,
identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri 6

Sanco iure optimo vindicata est, ap. Venut. Antich. di Roma ii. p. 178.

4 *Unus ex Privernatibus*] Duplex bellum Privernas exstat ap. Livium, unum supr. vii. 16. alterum h. l. 19—21. Iam vero consentit Dio Exc. Vat. 31. cum Livio, qui in hoc posteriore bello eam lectionem ponit, quam audacter apud Romanos locutus est legatus Privernas. Dissentit vero Dion. in Ambros. Fragm. xiv. 23, qui in priore bello liberum illud legati responsum narrat. A. Maius.

5 *Tum vero*] Tota hac narratione Dionysius insigniter a Livio discrepat, cf. Exc. Vat. xii. 33. quippe qui neget Privernum a consule Marcio captum fuisse, ut supr. vii. 16. cf. Val. Max. vi. 2.

6 *Principes sententiarum*] sc. Senatores consulares, qui primi sententiam rogati et dicebant.

posset a pluribus, dicendo, 'Eos demum, qui nihil, praeter- U. C. 426.
'quam de libertate, cogitent, dignos esse, qui Romani fiant.' A. C. 326.
Itaque et in senatu causam obtinuere, et ex auctoritate Privernati-
Patrum latum ad populum est, ut Privernatibus civitas bus civitas
7 daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi datur.
sunt: bina iugera agri acceperunt.

Secutus est annus nulla re belli domive insignis, P. 22.
Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula consulibus; praeter- U. C. 427.
8 quam quod Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volscorum A. C. 325.
9 fuerat) colonia deducta; et populo visceratio data a M. P. Plautio,
1 Flavio in funere matris. Erant, qui, per speciem hono- P. Cornelio Coss.
randae parentis, meritam mercedem populo solutam inter-
pretarentur; quod eum, die dicta ab aedilibus, crimine stu-
pratae matrisfamiliae absolvisset. Data visceratio in prae-
teritam iudicii gratiam, honoris etiam ei causa fuit: tribu-
natumque plebei, proximis comitiis, absens petentibus
praefertur.

2 Palaepolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita Palaepolis.
est: duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant
oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt.
Classe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris
3 eius, quod accolunt, potuere. Primo in insulas Aenariam
et Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes
transferre. Haec civitas, quum suis viribus, tum Samnitium
infida adversus Romanos societate freta, sive pestilentiae,
quae Romanam urbem adorta nuntiabatur, fidens, multa
hostilia adversus Romanos, agrum Campanum Falernumque
incolentes, fecit. Igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio U. C. 428.
Philone iterum consulibus, fetialibus Palaepolim ad res A. C. 324.
repetendas missis, quum relatum esset a Graecis, gente L. Cornelio,
lingua magis strenua, quam factis, ferox responsum; ex Q. Publilio
auctoritate Patrum populus Palaepolitanis bellum fieri iussit. II. Cos.
Palaepolitanis bellum infertur.

7 *Trecenti in coloniam*] Omnes Romani, loco enim eximio urbs posita est, quippe quae viam Appiam dominaretur. In numero autem coloniarum maritimarum Anxur censetur, infr. xxvii. 38. quae urbs Tarracina quoque appellatur. infr. xxxvi. 3. Niebhr. iii. n. 315. ii. n. 1026.

8 *Fregellas*] Situ maxime opportuno, ut quae urbs viam Latinam clauderet: haec vero colonia invitis Samnitibus deducta est, qui Fregellas a Volscis armis suis captas in suam ditionem vindicabant.

9 *Sidicinorum*] Hoc a Sigonii coniectura est. Antea *Signinorum*. Cr.

1 *Visceratio*] Crudae carnis distributio. *Viscera* enim *non tantum intestina dicimus*, inquit Servius ad Aen. i. 215. *sed quicquid sub corio est*. Unde idem Servius ad Aen. iii. 622. ait viscera proprie carnes esse. Crev.

2 *Palaepolis*] Haec urbs in meridionali fere cornu Baiarum sinus, e regione insulae Nisidae, sita est, quattuor circiter millia passuum a Neapoli. cf. Heyn. Opus. Acad. ii. p. 268.

3 *Insulas Aenariam et Pithecusas*] Has, quas distinguit Livius, insulas plurimi unam faciunt, sed haud dubie insulas, quas hodie *Ischia* et *Procida* vocantur, Miseno obiectas, noster intelligit. In has sedes a Chalcidensibus relictas coloni Eretrienses postea egressi sunt.

U. C. 428. A. C. 324. Inter consules provinciis comparatis, bello Graeci persequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se moverent, oppositus. Fama autem erat,
defectioni Campanorum imminentes admoturos castra. Ibi 4
optimum visum Cornelio stativa habere. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit
23. senatus. Publilius, duo millia Nolanorum militum et
Samnium suspectum. quattuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam 5
voluntate Graecorum, recepta Palaepolim, miserat: Corne- 6
lius, delectum indictum a magistratibus, universum Samnium erectum, ac vicinos populos, Privernatem, Fundanumque,
Legati ad Samnites. et Formianum, haud ambigue sollicitari. Ob haec quum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum fieret; responsum redditur ab Samnitibus ferox. Ultro incusabant iniurias Romanorum: neque eo negligentius ea, quae ipsis obiicerentur, purgabant. 'Haud ullo publico 'consilio auxiliove iuvari Graecos: nec Fundanum Formia'numve a se sollicitatos: quippe minime poenitere se virium 'suarum, si bellum placeat. Ceterum non posse dissimulare, 'aegre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas, ex Volscis 'captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, 'coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni 'eorum Fregellas appellent. Eam se contumeliam iniuriam'que, ni sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi 'depulsuros esse.' Quum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: 'Quid 'perplexe agimus?' inquit. 'Nostra certamina, Romani, 'non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, 'sed campus Campanus, in quo concurrendum est, et arma, 'et communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam 'Suessulamque castra castris conferamus: et, Samnis Ro'manusne imperio Italiam regat, decernamus.' Legati Romanorum quum se, non quo hostis vocasset, sed quo im-
Palaepolis obsessa. peratores sui duxissent, ituros esse respondissent; iam Publilius, inter Palaepolim Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui; qua, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque quum et comitiorum dies instaret, et, Publilium, imminentem hostium muris, avocari ab spe capiendae in dies urbis, haud e republica esset; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, quum Publilius Philo consulatu abis-

4 *Defectioni Campanorum imminentes*] Intentos in defectionem Campanorum, quos brevi descituros ab Romanis sperabant. CREV.

5 *Quattuor Samnitium*] h. e. Legio Samnitium, ut Niebhr. ii. p. 83. placet.

6 *Publilius . . . miserat*] Supple *litteras, quibus nuntiabat* duo millia Nolanorum recepta esse in urbe Palaepoli. Similis plane locutio occurrit infr. xxxvi. 8. CREV.

7 set, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Graecis U. C. 428.
esset. L. Cornelio, quia ne eum quidem in Samnium iam A. C. 324.
ingressum revocari ab impetu belli placebat, literae missae,
ut dictatorem comitiorum causa diceret. Dixit M. Clau- M. Claudius
dium Marcellum: ab eo magister equitum dictus Sp. Po- dictator.
stumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia,
vitione creatus esset, in disquisitionem venit. Consulti
augures, vitiosum videri dictatorem, pronuntiaverunt. Eam
rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt.
'Nam neque facile fuisse id vitium nosci, quum consul
8 9 'oriens nocte silentio diceret dictatorem: neque ab con-
'sule cuiquam publice privatimve de ea re scriptum esse:
'nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut
'audisse quid dicat, quod auspicium dirimeret: neque
'augures divinare Romae sedentes potuisse, quid in castris
'consuli vitii obvenisset. Cui non apparere, quod plebeius
'dictator sit, id vitium auguribus visum?' Haec aliaque
ab tribunis nequicquam iactata: tamen ad interregnum res
redit: dilatisque alia atque alia de causa comitiis, quartus
decimus demum interrex L. Aemilius consules creat C. U. C. 429.
1 Poetelium, L. Papirium Mugillanum. Cursorem in aliis A. C. 323.
annalibus invenio. P. Poetelio II. L. Papirio Coss.
2 3 Eodem anno Alexandriam in Aegypto proditum con- 24.
ditam; Alexandrumque, Epiri regem, ab exsule Lucano
4 interfectum, sortes Dodonaei Iovis eventu affirmasse. Ac- Alexandri Epirensis fata.

7 *Pro consule*] Prima haec proconsulis mentio occurrit.

8 *Oriens nocte*] *Oriens de nocte* in textum reposuit Bekk. Olim *oriente*. Velius Longus de Orthographia, *oriri apud antiquos surgere frequenter significabat, ut apparet in eo quod dicitur:* CONSUL ORIENS MAGISTRATUM POPULI DICAT. Ex hoc *oriens* emendavit Gronovius.

9 *Silentio*] *Silentio surgere quum dicitur, significat non interpellari quominus rem gerat*, inquit Festus in voce *Sinistrum*. Apud eum vide in vocibus *Silentio* et *Solida sella*, quomodo providerent ii qui in auspicio erant, ne quid strepitus oriretur, quod auspicia turbaret. Hinc *silentium* dicitur in auspiciis, quod omni vitio caret. Vid. et Cic. de Div. ii. 71. CREV.

1 *C. Poetelium*] *Petilius* tantum non omnes codices et edd. antiquae ante Sigonium, qui ex Fast. Capit. Poetelium in textum recepit. supr. iii. 35. In nummis quoque legitur *Petillius*, id quod Hugo Gesch. des R. Rechts. § 159. notat.

2 *Eodem anno Alexandriam in Aegypto proditum conditam*] Inter doctos constat non conditam esse Alexandriam hoc anno, quo conditor eius Alexander Babylone mortuus est, sed sex septemve ante annis. Suspicatur Pighius in Annal. ad an. U. C. 420. errorem Livii, vel eorum quos hic ille sequitur, ortum esse ex omisso illo L. Papirii Cursoris, et C. Poetelii consulatu, de quo supr. ad 19. Ad illos enim consules Alexandriam conditam refert Solinus, Polyhist. 35. Quos quum non memoraverit Livius, in consules huius anni, L. Papirium Mugillanum, C. Poetelium iterum, nominum similitudine deceptus, male reiecit conditae Alexandriae tempus. CREV.

3 *Conditam*] Haud dubie in errore quodam hic versatur Livius, quoniam Alexandria Ol. 112. 1. A. C. 332. condita est, Arrian iii. p. 156. cf. Clinton. Fast. Hell. Niebhr. ii. p. 566.

4 *Sortes Dodonaei Iovis*] Iam observavimus ad i. 56. *sortes* interdum sumi pro quovis oraculi responso, etiam voce edito. Hic possunt intel-

U. C. 429. cito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, 'caveret 4
A. C. 323. 'Acherusiam aquam Pandosiamque urbem: ibi fatis eius
'terminum dari.' Eoque ocius transmisit in Italiam, ut 5
quam maxime procul abesset urbe Pandosia in Epiro et
Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in stagna 6
inferna accipit Thesprotius sinus. Ceterum (ut ferme fu-
giendo in media fata ruitur) quum saepe Bruttias Lucanas-
que legiones fudisset; Heracleam Tarentinorum coloniam,
Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum Te- 7
rinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset 8
urbes, et trecentas familias illustres in Epirum, quas ob-
sidum numero haberet, misisset; haud procul Pandosia
urbe, imminente Lucanis ac Bruttiis finibus, tres tumulos, 9
aliquantum inter se distantes, insedit; ex quibus incur-
siones in omnem partem agri hostilis faceret. Et ducentos
ferme Lucanorum exsules circa se pro fidis habebat, ut
pleraque eius generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem
gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inun-
dantes, quum interclusissent trifariam exercitum a mutuo
inter se auxilio, duo praesidia, quae sine rege erant, im-
proviso hostium adventu opprimuntur: deletisque iis, ad
ipsius obsidionem omnes conversi. Inde ab Lucanis ex- 1
sulibus ad suos nuntii missi sunt: pactoque reditu promis-
sum est, regem, aut vivum, aut mortuum, in potestatem

ligi verae sortes. Constat enim ex Cic. de Div. i. 76. et ii. 69. apud Dodonam, praeter columbas, et quercum vaticinantem, et Dodonaeum aes, etiam sortes locum habuisse. Porro sortes illae, fuere tali, aut tesserae, aut schedulae certis litteris, vel vocibus, vel notis inscriptae. Eas alibi iaciebat ipse consultor, alibi ex urna extrahebat puer. Earum deinde notas interpretabantur sacerdotes, indeque oraculi responsum concinnabant. Vid. Ant. Vandale, Dissertat. de oraculorum origine et auctoribus, 14. Crev. cf. Niebhr. i. n. 1119.

4 *Dictio*] Responsum oraculi. Eodem sensu hanc vocem usurpavit Pacuvius. Vid. ad Herenn. ii. 42. Crev. Ab Tarentinis accitus est, ut in locum mortui Archidami ducis sufficeretur. cf. supr. 3.

5 *Eoque ocius*] Accedit ad hoc, quod urbs Ambracia militibus Macedonicis adeo arcte custodiebatur, ut verbo, non re, Alexander seipsum regem esse agnosceret.

6 *Stagna inferna*] Vox *inferna* videtur esse propria appellatio stagni alicuius; fortasse Acherusiae ipsius paludis, cui hoc nomen inditum esse potuit a populari opinione, quae Acherontem fluvium in infernas sedes per eam paludem delabi fingebat. Crev. Nisi malis *inferna* pro *inferiora*, scilicet loco, accipere.

7 *Consentiam ex Lucanis*] Hod. *Cosenza*, caput Calabriae citerioris, ut olim Bruttiorum, quibus etiam tribuitur xxiii. 30. xxv. 1. et al. sed h. l. Livius secutus est eos, qui fines Lucaniae, praecipue in mediterraneis, ulterius protulere, quam Strabo et Plin. *Bruttiorum* (urbem) *Terinam*, ex emend. Sigonii pro *Acerinam*. cf. infr. x. 2. Rup.

8 *Messapiorum*] Latino vocabulo *Sallentinorum* potius dixisset Livius, sed haud dubie Dionysium auctorem hic secutus est, ut supr. 16.

9 *Tres tumulos*] Antiquorum norma *tris*; sed *tres* Stroth. et Bekker. reposuere. Serv. in Aen. i. 108. *Genitivus pluralis, quoties in ium exit, accusativum pluralem in is mittit, ut puppium, puppis, quotiens in um exit, in es mittit, ut patrum patres.*

1 *Ab Lucanis exsulibus*] Hinc liquet seditione et discordia Lucaniam laborasse.

daturos. Ceterum cum delectis ipse, egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, et ducem Lucanorum cominus congressum obtruncat: contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem, ruinis recentibus pontis, quem vis aquae abstulerat, indicantem iter. Quem quum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, 'Iure Acheros 'vocaris,' inquit. Quod ubi ad aures accidit regis; adiecit extemplo animum fatis suis; substititque dubius, an transiret. Tum Sotimus minister ex regiis pueris, 'quid in 'tanto discrimine periculi cunctaretur' interrogans, indicat, Lucanos insidiis quaerere locum. Quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, et per medium amnem transmittit equum. Iamque in vadum egressum eminus veruto Lucanus exsul transfigit. Lapsum inde cum inhaerente telo corpus exanime detulit amnis in hostium praesidia. Ibi foeda laceratio corporis facta. Namque, praeciso medio, partem Consentiam misere: pars ipsis retenta ad ludibrium. Quae quum iaculis saxisque procul incesseretur, mulier una, ultra humanarum irarum fidem saevienti turbae immixta, ut parumper sustinerent precata, flens ait, 'virum sibi liberosque captos apud hostes esse: 'sperare, corpore regio utcunque mulcato se suos redem- 'pturam.' Is finis lacerationi fuit. Sepultumque Consentiae, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius: ossaque Metapontum ad hostes remissa; inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem sororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Haec de Alexandri Epirensis tristi eventu, quanquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

U. C. 429.
A. C. 323.

25.
Quintum lectisternium.

2 Eodem anno lectisternium Romae, quinto post conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum est diis. Novi deinde consules iussu populi quum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum; et ipsi maiore conatu, quam adversus Graecos, cuncta parabant; et alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes. Foedere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta. Tria oppida in potestatem venerunt, Allifae, Callifae, Ruffrium: aliusque ager primo adventu consulum longe lateque est pervastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque

2 *Quinto post conditam urbem*] Lectisternium quartum, quem Crevierius non vidit, ap. supr. vii. 27. invenies: tertium ap. vii. 2.

U. C. 429. A. C. 323.

bello, quo Graeci obsidebantur, iam finis aderat. Nam, praeterquam quod, intersaeptis munimentis hostium, pars 3
parti abscisa erat, foediora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur: et velut capti a suismet ipsis 4
praesidiis, indigna iam liberis quoque ac coniugibus, et quae captarum urbium extrema sunt, patiebantur. Itaque quum, et a Tarento et a Samnitibus, fama esset, nova auxilia ventura, Samnitium plus, quam vellent, intra moenia esse rebantur: Tarentinorum iuventutem, Graeci Graecos, haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hostibus resisterent, exspectabant. Postremo levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus et Nymphius, principes civitatis, communicato inter se consilio, partes ad rem agendam divisere, ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad praebendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit,

Palaepolis tradita.

qui ad Publilium Philonem venit: et, 'quod bonum, 'faustum, felix Palaepolitanis populoque Romano esset, 'tradere se,' ait, 'moenia statuisse. Eo facto utrum ab se 'prodita, an servata, patria videatur, in fide Romana 'positum esse. Sibi privatim nec pacisci quicquam, nec 'petere: publice petere, quam pacisci, magis, ut, si suc- 'cessisset inceptum, cogitaret populus Romanus, potius 'cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam 'suam esset, quam qua stultitia et temeritate de officio 'decessum.' Collaudatus ab imperatore tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: praesidio ei L. Quinctius tribunus militum 5
26. praepositus. Eodem tempore et Nymphius praetorem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palaepolim aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. Sed, ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque naves deducendas. Quod quo maturius fieret, omnis iuventus Samnitium, praeter necessarium urbis praesidium, ad litus missa. Ubi dum Nymphius in tenebris et multitudine semet ipsa impediente, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex composito ab sociis in

3 *Intersaeptis munimentis*] Munimenta hic intelligimus brachia a Palaepoli ad Neapolim ducta, per quae ultro citroque commeare et sibi invicem auxilium ferre Graeci possent. Vid. supr. 23. Haec igitur munimenta, sive brachia fuerant intersaepta, sive interrupta, intercisa ab Romanis, qui medio inter utramque urbem loco capto societatem mutui auxilii hostibus diremerant. Crev.

4 *A suismet ipsis praesidiis*] sc. Nolanis et Samnitibus. Ceterum *a suismet ipsi praesidiis* reposuit Bekker., necnon pro *indigna iam liberis*, *indigna in liberis*, auctore Gronovio.

5 *Praesidio ei*] Huic militum manui in praesidium mittendae. Doer.

urbem receptus, quum summa urbis Romano milite im- U. C. 429.
plesset, tolli clamorem iussit: ad quem Graeci, signo ac- A. C. 323.
cepto a principibus, quievere. Nolani per aversam partem
urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab
urbe, ut expeditior in praesentia fuga, ita foedior, postquam
periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nulla rerum
suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis
modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos
rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua haec pro-
6 ditio ab Samnitibus facta traditur, quum auctoribus hoc
dedi, quibus dignius credi est, tum foedus Neapolitanum
7 (eo enim deinde summa rei Graecorum venit) similius vero
facit, ipsos in amicitiam redisse. Publilio triumphus de-
cretus; quod satis credebatur, obsidione domitos hostes in
fidem venisse. Duo singularia haec ei viro primum con-
8 tigere, prorogatio imperii non ante in ullo facta, et acto
honore triumphus.

27.

Aliud subinde bellum cum alterius orae Graecis exortum. Namque Tarentini, quum rem Palaepolitanam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palaepolitanos: ira atque invidia in Romanos furere; eo etiam, quod Lucanos et Apulos (nam utraque eo anno societas coepta est) in fidem populi Romani venisse allatum est. 'Quippe propemodum perventum ad se esse: iamque in eo rem fore, ut Romani aut 'hostes, aut domini habendi sint. Discrimen profecto 'rerum suarum in bello Samnitium eventuque eius verti. 'Eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, 'quando Lucanus defecerit. Quem revocari adhuc, im- 'pellique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua 'ars serendis discordiis adhibeatur.' Haec consilia quum apud cupidos rerum novandarum valuissent; ex iuventute quidam Lucanorum pretio asciti, clari magis inter populares, quam honesti, inter se mulcati ipsi virgis, quum corpora nuda intulissent in civium coetum, vociferati sunt, se, quod castra Romana ingredi ausi essent, a consule virgis
9 caesos, ac prope securi percussos esse. Deformis suapte

Tarentinorum indignatio in Romanos.

Concitant Lucanos.

6 *Quum auctoribus hoc dedi*] Neapolitanos ultro in fidem Romanorum venisse, non solum scriptores, quorum fides multo gravior est, affirmant, sed foedus cum Neapolitanis ictum verisimilius facit. DOER.

7 *Eo enim*] Neapolim scilicet, quae postea caput Magnae Graeciae fuit.

8 *Acto honore*] Post exactum magistratum, sic. supr. iii. 35. *actis honoribus*, pro peractis. DOER.

9 *Deformis suapte natura res*] Haec res levior fuisse Niebuhrio videtur, quam ut per se ad bellum in Romanos movendum satis valuerit, nisi iampridem Lucani discordia inter se laborarent, neque omnibus idem de Romana societate animus esset, ita ut, si vera sit haec fabula, plures ex primoribus in Romanos bellum poscere antea parati essent.

U. C. 429. A. C. 323. natura res quum speciem iniuriae magis, quam doli, prae se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: et alii, circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque etiam sanos consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renovaretur; legatique ad eam rem mittuntur. Repentina res quia quam causam nullam, tam ne fidem quidem 1
habebat, coacti a Samnitibus et obsides dare, et praesidia in loca munita accipere, caeci fraude et ira nihil recusarunt. Dilucere deinde brevi fraus coepit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed, amissa omni de se potestate, nihil ultra, quam ut poeniteret frustra, restabat.

28. Eo anno plebi Romanae velut aliud initium libertatis factum est, quod necti desierunt: mutatum autem ius ob 2 3
unius feneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui quum se C. Publilius ob 4
aes alienum paternum nexum dedisset; quae aetas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem et contumeliam animum accenderunt: et, florem aetatis eius fructum adventicium crediti ratus, primo pellicere adolescentem sermone incesto est conatus: dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunae: postremo, quum ingenuitatis magis, quam praesentis conditionis, memorem videret, nudari iubet, verberaque afferri. Quibus laceratus iuvenis, quum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens feneratoris; ingens vis hominum, quum aetatis miseratione atque indignitate iniuriae accensa, tum suae conditionis liberumque suorum respectu, in forum, atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit. Et quum consules, tumultu repentino coacti, senatum vocarent, introeuntibus in curiam Patribus laceratum iuvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. Victum eo die ob impotentem iniuriam unius ingens vinculum fidei: iussique

Papirii foeneratoris foeda libido.

1 *Quia quam causam nullam*] Quia rei, quae causam nullam habebat, fides vix habenda esset, Samnites obsides dandos et praesidium in loca munita accipiendum Tarentinis imperaverunt.

2 *Quod necti desierunt*] h.e. Quod debitores creditoribus operas suas in servitutem non amplius dabant.

3 *Mutatum autem ius*] Legem Poeteliam, sive Petilliam, supr. 23, qua necti desierunt Romani, a C. Poetelio an. 440. U. C. dictatore latam fuisse existimat Niebhr. post cladem illam Caudinam. Hac lege *fiducia bonorum debitoris* loco *possessionis corporis* substituitur.

4 *C. Publilius*] Dion. xvi. 8 et 9. et Val. Max. vi. 1. narrant, patrem adolescentis in agro Samnitum militasse, et post cladem ad Caudinas Furcas acceptam angustiis rei domesticae oppressum fuisse: nomen ei Titum Veturium fuisse Val. Max. scribit, apud quem *C. Plotium* pro *L. Papirio*, ap. Dion. autem *C. Laetorium* habemus.

5 consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meru- U. C. 429.
isset, donec poenam lueret, in compedibus aut in nervo A. C. 323.
teneretur; pecuniae creditae bona debitoris, non corpus
6 obnoxium esset. Ita nexi soluti; cautumque in posterum, Nexi solu-
ne necterentur. ti, cautum-
que ne ne-
cterentur.

29.

Eodem anno, quum satis per se ipsum Samnitium bel-
lum et defectio repens Lucanorum, auctoresque defectionis
7 Tarentini sollicitos haberent Patres, accessit, ut et Vestinus
populus Samnitibus sese coniungeret. Quae res sicut eo
anno sermonibus magis passim hominum iactata, quam in
publico ullo concilio est; ita insequentis anni consulibus, U. C. 430.
8 L. Furio Camillo iterum, Iunio Bruto Scaevae, nulla prior A. C. 322.
potiorque visa est, de qua ad senatum referrent. Et, quan- L. Furio II. D. Iunio Coss.
9 quam nova res erat, tamen tanta cura Patres incessit, ut
pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut im-
punitas eorum lascivia superbiaque, aut bello poenae ex-
petitae metu propinquo atque ira concirent finitimos po-
pulos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par,
Marsi Pelignique et Marrucini: quos, si Vestinus attinge-
1 retur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quae in
praesentia videri potuit maioris animi, quam consilii: sed
eventus docuit, fortes fortunam iuvare. Bellum ex auc- Vestinis bellum indictum.
toritate Patrum populus adversus Vestinos iussit. Pro-
vincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. Exer-
citus utroque ducti, et cura tuendorum finium hostes pro-
hibiti coniungere arma. Ceterum alterum consulem L.
Furium, cui maior moles rerum imposita erat, morbo gravi
implicitum fortuna bello subtraxit: iussusque dictatorem L. Papirius dictator.
dicere rei gerendae causa, longe clarissimum bello ea tem-
pestate dixit L. Papirium Cursorem; a quo Q. Fabius
Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par
nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua
prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. Ab
altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam
vario eventu, gestum est. Nam et pervastavit agros, et,

5 *Nisi qui noxam meruisset*] *Noxa* et *noxia* culpam aeque ac poenam, quae propter culpam infligitur, denotant: simili sensu ancipiti *piaculum* apud nostrum usurpatur.

6 *Cautumque in posterum, ne necterentur*] Id tamen ius non omnino pro firmo stetit. Siquidem opus fuit eam legem renovari quadraginta fere post annos, tum quum plebes in Ianiculum secessit. CREV.

7 *Ut et Vestinus populus*] Qui Romanis iter in Apuliam per fines suos permittere nolebat.

8 *Iunio Bruto Scaevae*] Praenomen huius consulis *Decimum* fuisse ex Diod. Sic. xviii. p. 627. constat; utrum tamen culpa librariorum perierit, an de industria a Livio omissum sit, incertum existimat Drak. Ceterum *Scaeva*, is qui sinistra manu pro dextra utitur, a Graeco σκαιος. CREV.

9 *Nova*] Recens: ex qua proinde nihildum acceptum fuerat damni. CREV.

1 *Omnes habendos hostes*] Quattuor hos populos eadem Sabellica origine et *aequi iuris* foedere coniunctos fuisse censet Niebhr. i. p. 99. cf. Polyb. ii. 24.

U. C. 430. A. C. 322.

populando atque urendo tecta hostium sataque, in aciem invitos extraxit: et ita proelio uno accidit Vestinorum res, 2
haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed, iam ne vallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium moenibusque se defensuri. Postremo oppida quoque vi expugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum aut vulnerum ira, 3
quod haud fere quisquam integer proelio excesserat, scalis cepit: deinde Cingiliam. Utriusque urbis praedam militibus, quod eos neque portae, neque muri hostium arcuerant, concessit.

30. In Samnium incertis itum auspiciis est: cuius rei vitium non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. Namque Papirius dictator, a pullario monitus, quum ad auspicium repeten- 4
dum Romam proficisceretur, magistro equitum denuntiavit, ut sese loco teneret, neu, absente se, cum hoste manum consereret. Fabius quum post profectionem dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset: seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita esse; seu occasione bene gerendae rei inductus, exercitu instructo paratoque profectus ad Imbrinium (ita 5
vocant locum), acie cum Samnitibus conflixit. Ea fortuna pugnae fuit, ut nihil relictum sit, quo, si affuisset dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset. Per arma, per viros late stragem dedere. Secutus pedes impetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium caesa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa collata, dictatore absente, bis rem egregie gestam. Apud antiquissimos scriptores una haec pugna invenitur; in quibusdam annalibus tota res praetermissa est.

Fabius M. E. absente dictatore, rem bene gerit.

Magister equitum, ut ex tanta caede, multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id deorum cuipiam fuit; seu

2 *Accidit*] Debilitavit, uti passim *res accisae.* supr. iii. 10. vi. 5.

3 *Aut vulnerum ira*] *Ac vulnerum* legendum suadet Crev., sed fortasse noster dicere voluerit, milites sive ardore pugnae sive ira vulnerum in hostes ferociter saevisse.

4 *A pullario*] Pulli augurii causa a Romanis in cavea servabantur: *pullarius* eos asservabat et auspicia fausta seu infausta, offa pullis obiecta, duci nuntiabat. cf. infr. ix. 14. x. 40.

5 *Imbrinium*] Quidam auctores *Imbrivium.*

6 credere libet Fabio auctori, eo factum, ne suae gloriae U. C. 430.
fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia A. C. 322.
in triumpho ferret. Literae quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad dictatorem, missae, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudes. Ita certe dictator Dictator indignatur.
id factum accepit, ut, laetis aliis victoria parta, prae se ferret iram tristitiamque. Misso itaque repente senatu, se ex curia proripuit: tum vero, non Samnitium magis legiones, quam maiestatem dictatoriam et disciplinam militarem, a magistro equitum victam et eversam dictitans, si illi impune spretum imperium fuisset. Itaque plenus minarum iraeque, profectus in castra, quum maximis itineribus isset, non tamen praevenire famam adventus sui potuit. Praecucurrerant enim ab urbe, qui nuntiarent, dictatorem avidum poenae venire, alternis paene verbis T. Manlii factum laudantem.

Fabius, concione extemplo advocata, obtestatus milites 31.
est, ‘ut, qua virtute rempublicam ab infestissimis hostibus Fabii oratio ad milites.
7 ‘defendissent, eadem se, cuius ductu auspicioque vicissent, ‘ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire ‘amentem invidia, iratum virtuti alienae felicitatique, furere, ‘quod, se absente, respublica egregie gesta esset: malle, si ‘mutare fortunam posset, apud Samnites, quam Romanos, ‘victoriam esse. Imperium dictitare spretum, tanquam non ‘eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat: et ‘tunc invidia impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne, se absente, ‘moveri possent: et nunc id furere, id aegre pati, quod sine ‘L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint, quod ‘se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum ‘dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ‘ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset; qui ‘sibi, devictis hostibus, republica bene gesta, ita ut non ab ‘illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro ‘equitum minetur? Neque illum magistro equitum infestiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam ‘militibus esse. Si possit, in omnes saeviturum fuisse: ‘quia id nequeat, in unum saevire. Etiam invidiam, tanquam ignem, summa petere; in caput consilii, in ducem ‘incurrere. Si se simul cum gloria rei gestae exstinxisset,

6 *Fabio auctori*] sc. Fabio Pictori, antiquissimo rerum Romanorum scriptori. Huic haud dubie huius belli memoria et fama gentilis sui Q. Fabii Maximi magnopere curae erat.

7 *Cuius ductu auspicioque vicissent*] Hic non omnino accurate loquentem facit Fabium Livius. *Ductu* quidem magistri equitum vicerant Romani, sed *auspicio* dictatoris. Siquidem magister equitum ipse non habebat auspicia, sed imperio dictatoris et auspiciis suberat. Vid. Perizon. Animadv. Hist. 7. Crev.

U. C. 430. A. C. 322.

'tunc victorem, velut in capto exercitu dominantem, quic-
'quid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum.
'Proinde adessent in sua causa omnium libertati. Si con-
'sensum exercitus eundem, qui in proelio fuerit, in tuenda
'victoria videat, et salutem unius omnibus curae esse: in-
'clinaturum ad clementiorem sententiam animum. Postre-
'mo se vitam fortunasque suas illorum fidei virtutique 7
32. 'permittere.' Clamor e tota concione ortus, uti bonum 8
animum haberet: neminem illi vim allaturum, salvis legio-
nibus Romanis. Haud multo post dictator advenit: classi-
coque extemplo ad concionem advocavit. Tum, silentio
facto, praeco Q. Fabium magistrum equitum citavit. Qui
simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator,

Dictatoris oratio ad Mag. Eq.

'Quaero,' inquit, 'de te, Q. Fabi, quum summum imperium
'dictatoris sit; pareantque ei consules, regia potestas, prae- 9
'tores iisdem auspiciis, quibus consules, creati; aequum
'censeas, necne, magistrum equitum dicto audientem esse?
'Itemque illud interrogo, quum me incertis auspiciis pro-
'fectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus
'respublica in discrimen committenda fuerit, an auspicia
'repetenda, ne quid dubiis diis agerem? Simul illud, quae
'dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num
'ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed
'quid ego haec interrogo? quum, si ego tacitus abissem,
'tamen tibi ad voluntatis interpretationem meae dirigenda 1
'tua sententia fuerit. Quin tu respondes, vetuerimne, te
'quicquam rei, me absente, agere? vetuerimne, signa cum
'hostibus conferre? Quo tu imperio meo spreto, incertis
'auspiciis, turbatis religionibus, adversus morem militarem
'disciplinamque maiorum et numen deorum, ausus es cum
'hoste confligere. An haec, quae interrogatus es, responde:
'extra ea, cave, vocem mittas. Accede, lictor.' Adversus quae singula quum respondere haud facile esset, et nunc quereretur, eundem accusatorem capitis sui ac iudicem esse; modo, vitam sibi eripi citius, quam gloriam rerum gestarum, posse, vociferaretur, purgaretque se in vicem, atque ultro accusaret: tunc Papirius, redintegrata ira, spoliari magistrum equitum, ac virgas et secures expediri iussit. Fabius, fidem militum implorans, lacerantibus vestem lictoribus, ad triarios, tumultum iam in concione miscentes, sese recepit.

Virgas et secures expediri iubet. Fabius se recipit ad triarios.

7 *Fidei virtutique permittere*] Huius orationis, quam Dio divite lingua scripserat, nobile fragmentum conservavit nobis Vaticanus codex. cf. Dio. Exc. Vat. 32.

8 *Clamor e tota*] *Est tota* fide codd. plur. reposuit Bekker.

9 *Consules, regia potestas*] Similiter supr. iv. 2. *regiae maiestatis imperium* de consulatu dictum.

1 *Ad voluntatis interpretationem*] Quasi diceret, quum tamen voluntas mea, licet verbis non expressa, coniectura tibi investiganda, et ad eam dirigenda sententia tua fuerit.

Inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, U. C. 430.
alibi minae audiebantur. Qui proximi forte tribunal stete- A. C. 322.
rant, quia subiecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio et circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem: nec procul seditione aberant. Ne tribunal quidem satis quietum erat. Legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, et irae suae spatium, et consilio tempus daret: ‘Satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis defor-‘matam victoriam: ne ad extremum finem supplicii tende-
2 ‘ret: neu unico iuveni, neu patri eius, clarissimo viro, neu ‘Fabiae genti eam iniungeret ignominiam.’ Quum parum precibus, parum causa proficerent, ‘intueri saevientem con-‘cionem’ iubebant. ‘Ita irritatis militum animis subdere ‘ignem ac materiam seditioni, non esse aetatis, non pru-
3 ‘dentiae eius. Neminem id Q. Fabio, poenam deprecanti ‘suam, vitio versurum, sed dictatori, si occaecatus ira infestam ‘multitudinem in se pravo certamine movisset. Postremo,
4 ‘ne id se gratiae dare Q. Fabii crederet, se iusiurandum ‘dare paratos esse; non videri e republica, in Q. Fabium ‘eo tempore animadverti.’ His vocibus quum in se magis 33.
incitarent dictatorem, quam in magistrum equitum placarent, iussi de tribunali descendere legati: et, silentio nequicquam per praeconem tentato, quum, prae strepitu ac tumultu, nec ipsius dictatoris, nec apparitorum eius vox audiretur; nox, velut in proelio, certamini finem fecit. Magister equitum, iussus postero die adesse, quum omnes affirmarent, infestius Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit: et, patre auctore M. Fabio, qui ter iam consul dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu, quum maxime conquereretur apud Patres vim atque iniuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum summoventium auditur: et ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio: et prendi Fabium Papirius iussit. Ubi quum, deprecantibus primoribus Patrum atque universo senatu, perstaret in incepto immitis animus; tum pater M. Fabius, ‘Quandoquidem,’ inquit, ‘apud te nec auctoritas senatus, nec aetas mea, cui orbi-

Romam fugit.

Sequitur dictator.

Fabii pater Tr. Pl. appellat.

2 *Unico*] Qui virtute singulari et unica esset. supr. iii. 35.

3 *Poenam deprecanti suam*] Supplicium effugere conanti. Is *deprecatur*, qui precatur ne quid contingat. Crev.

4 *Ne id se gratiae dare Q. Fabii crederet*] Ne crederet se ideo sic loqui, quia gratiam Fabii demereri vellent; se, in iis quae dicerent, spectare Fabii gratiam et amicitiam. Crev.

U. C. 430.
A. C. 322.

'tatem paras, nec virtus nobilitasque magistri equitum, a te
'ipso nominati, valet, nec preces, quae saepe hostem miti-
'gavere, quae deorum iras placant: tribunos plebis appello,
'et provoco ad populum; eumque tibi, fugienti exercitus 5 6
'tui, fugienti senatus iudicium, iudicem fero, qui certe unus
'plus, quam tua dictatura, potest polletque. Videro, ces-
'surusne provocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius 7
'cessit.' Ex curia in concionem itur. Quo cum paucis
dictator, cum omni agmine principum magister equitum
quum escendisset; deduci eum de rostris Papirius in partem 8
inferiorem iussit. Secutus pater, 'Bene agis,' inquit, 'quum
'eo nos deduci iussisti, unde et privati vocem mittere pos-
'semus.' Ibi primo non tam perpetuae orationes, quam
altercatio, exaudiebantur. Vicit deinde strepitum vox et
indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatem-
que Papirii: 'Se quoque dictatorem Romae fuisse, nec a se
'quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem,
'non militem, violatum; Papirium, tanquam ex hostium
'ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam et triumphum
'petere. Quantum interesset inter moderationem antiquo- 9
'rum, et novam superbiam crudelitatemque. Dictatorem
'Quinctium Cincinnatum in L. Minucium consulem, ex
'obsidione a se ereptum, non ultra saevisse, quam ut legatum
'eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium
'Camillum in L. Furio, qui, contempta sua senectute et
'auctoritate, foedissimo cum eventu pugnasset, non solum
'in praesentia moderatum irae esse, ne quid de collega
'secus populo aut senatui scriberet; sed, quum revertisset,
'potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem, ex
'collegis optione ab senatu data, socium sibi imperii dele-

Fabii senis oratio.

5 *Provoco ad populum*] Ambigitur multum utrum ex hoc loco recte necne colligatur, a dictatore ad populum provocationem fuisse: plures enim viri docti non provocationi, sed precibus populi dictatorem cessisse existimant; contra Sigonius, cum quo Niebuhrius consentit, in partes alias Festum appellat, *postquam vero provocatio ab eo magistratu*, scilicet dictatore, *ad populum data est, quae antea non erat.* Haud scio an post decemviratum ex lege Duilia supr. iii. 55. dictatura imminuto iure fuerit, quum supr. vi. 39. et vii. 3. dictatorem propter tribunorum plebis minas magistratu se abdicasse legimus: quippe lex XII. Tab. ita ferebat, *de capite civis nisi per maximum comitiatum ne ferunto:* et quum omnes magistratus post decemviratum tanquam *de integro* novum initium habuerunt, legibus XII. Tab. dictatura obnoxia fuerit, aut saltem dictator, exacto honore, in ordinem iterum cesserit.

6 *Eumque tibi . . . iudicem fero*] Ei, tanquam iudici, ut te sistas postulo. Vid. supr. iii. 24. CREV.

7 *Cui . . . Tullus Hostilius cessit*] Tum cessit provocationi Tullus Hostilius, quum Horatii causam a duumviris damnati retractari a populo sivit, ad quem reus provocarat. CREV.

8 *Deduci eum de rostris*] In concionem *populi*, quae in *comitio* habebatur, ubi patricio cuique liberum loquendi arbitrium erat. Niebhr. i. p. 554.

9 *Quantum interesset*] Magis Livianum Crevierio videtur *quantum interesse*, quod legendum suadet Gronovius, et in textum reposuit Bekker.

'gerit. Nam populi quidem, penes quem potestas omnium U. C. 430.
'rerum esset, ne iram quidem unquam atrociorem fuisse in A. C. 322.
'eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent,
'quam ut pecunia eos multaret: capite anquisitum ob rem
'bello male gestam de imperatore nullo ad eam diem esse.
'Nunc ducibus populi Romani, quae ne victis quidem bello
'fas fuerit, virgas et secures victoribus, et iustissimos meritis
'triumphos intentari. Quid enim tandem passurum fuisse
'filium suum, si exercitum amisisset: si fusus, fugatus,
'castris exutus fuisset? Quo ultra iram violentiamque eius
'excessuram fuisse, quam ut verberaret necaretque? Quam
'conveniens esse, propter Q. Fabium civitatem in laetitia,
'victoria, supplicationibus, ac gratulationibus esse: cum,
'propter quem deum delubra pateant, arae sacrificiis fument,
'honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in con-
'spectu populi Romani: intuentem Capitolium atque
1 'arcem, deosque ab se duobus proeliis haud frustra advo-
'catos? Quo id animo exercitum, qui eius ductu auspiciis-
'que vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis,
'quam laetitiam inter hostes fore?' Haec, simul iurgans,
querens, deum hominumque fidem obtestans, et complexus
filium, plurimis cum lacrimis agebat. Stabat cum eo 34.
senatus maiestas, favor populi, tribunicium auxilium,
2 memoria absentis exercitus. Ex parte altera 'imperium
'invictum populi Romani, et disciplina rei militaris, et dic-
'tatoris edictum pro numine semper observatum, et Man-
'liana imperia, et posthabita filii caritas publicae utilitati,'
iactabantur. 'Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanae Dictatoris
'libertatis, antea in duobus liberis fecisse. Nunc patres oratio.
'comes, et senes faciles de alieno imperio spreto, tanquam
'rei parvae, disciplinae militaris eversae iuventuti gratiam
'facere. Se tamen perstaturum in incepto: nec ei, qui ad-
'versus dictum suum, turbatis religionibus ac dubiis aus-
'piciis, pugnasset, quicquam ex iusta poena remissurum.
'Maiestas imperii perpetuane esset, non esse in sua pote-
'state: L. Papirium nihil de eius iure deminuturum. Op-
'tare, ne potestas tribunicia, inviolata ipsa, violet interces-
3 'sione sua Romanum imperium, neu populus in se potissi-
'mum dictatorem et ius dictaturae exstinguat. Quod si
'fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum populi

1 *Duobus proeliis*] Supr. 30. potiorem habuisse videtur Livius fidem eorum auctorum, qui semel tantum pugnasse Fabium tradidere. Sed hic loquentem inducit patrem ex ea opinione, quae magis causae suae faveat. Crev.

2 *Imperium invictum*] Quod *lege curiata de imperio* dictatori populi nomine commissum erat. cf. supr. vi. 16. ubi *invicta sibi quaedam civitatem fecisse* legimus.

3 *In se potissimum*] Contra se potissimum, sc. in populi potissimum damnum. Doer.

U. C. 430. A. C. 322.

'iudicium, nequicquam posteros accusaturos: quum, polluta 'semel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non 'magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo deorum verecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auspicia observentur; sine commeatu vagi 'milites in pacato, in hostico errent, immemores sacramenti, 'licentia sola se, ubi velint, exauctorent; infrequentia deserantur signa; neque conveniatur ad edictum, nec discernatur, interdiu, nocte, aequo, iniquo loco, iussu, iniussu 'imperatoris pugnent; et non signa, non ordines servent; 'latrocinii modo caeca et fortuita, pro sollenni et sacrata 'militia sit. Horum criminum vos reos in omnia saecula 'offerte, tribuni plebi: vestra obnoxia capita pro licentia 4
35. 'Q. Fabii obiicite.' Stupentes tribunos et suam iam vicem magis anxios quam eius, cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere consensus populi Romani, ad preces et obtestationem versus, ut sibi poenam magistri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque, inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistunt, ut veniam errori humano, veniam adolescentiae Q. Fabii daret: satis eum poenarum dedisse. Iam ipse adolescens, iam pater M. Fabius contentionis obliti, procumbere ad genua, et iram deprecari dictatoris. Tum dictator, silentio facto, 'Bene habet,' inquit, 'Quirites. Vicit disciplina militaris, vicit imperii maiestas, 'quae in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. 'Non noxae eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; sed, noxae damnatus, donatur populo 'Romano; donatur tribuniciae potestati, precarium non 5
'iustum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quam, qua paullo ante exsultabas, victoria. Vive, id facinus ausus, cuius tibi ne 'parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, 'veniam dedisset. Mecum, ut voles, reverteris in gratiam: 'populo Romano, cui vitam debes, nihil maius praestiteris, 'quam si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac 'pace pati legitima imperia possis.' Quum se nihil morari magistrum equitum pronuntiasset, degressum eum templo 6
laetus senatus, laetior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt:

P. R. exorat dictatorem.

4 *Vestra obnoxia capita*] Vestra capita obstringite tot criminibus, ut gratificemini Q. Fabio et licentiam eius tueamini. CREV.

5 *Precarium non iustum auxilium*] h. e. Quod per preces, non iure intercessionis, valeret: similiter, supr. iii. 47. *non orare solum precariam opem, sed pro debita petere.*

6 *Degressum eum*] Scilicet dictatorem, quippe *templum*, h. e. rostra, summotò magistro equitum supr. 34, dictator ascenderat, et ex eis verba ad populum fecerat. SIGON.

firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam supplicio miserabili adolescentis Manlii, videbatur. Forte ita eo anno evenit, ut, quotiescunque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur. Ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris praeerat, ne quam vim hostium magis, quam trucem dictatoris iram, timeret. Itaque, frumentatores quum, circumventi ex insidiis, caesi loco iniquo essent, creditum vulgo est, subveniri iis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. Ea quoque ira alienavit a dictatore militum animos, iam ante infensos, quod implacabilis
7 Q. Fabio fuisset: et, quod suis precibus negasset, eius populo Romano veniam dedisset.

U. C. 430.
A. C. 322.

36.

Postquam dictator, praeposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu agere, in castra rediit; neque civibus satis laetus adventus eius fuit, nec hostibus quicquam attulit terroris. Namque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra accesserunt. Ceterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit. Cessatum a milite, ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quae res victoriae obstaret: temperandum ingenium suum esse, et severitatem miscendam
8 comitate. Itaque, adhibitis legatis, ipse circum saucios milites inserens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogitans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque,
9 et praefectis demandabat. Rem per se popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur: nec quicquam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu, cum hoste congressus haud dubia spe sua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus iis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde, qua duxit praedae spes, victor exercitus; perlustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim, nec

Legiones Romanae de industria male pugnant.

Dictator comior factus.

Samnites vincit.

7 *Eius populo Romano veniam*] Eius potestatem pop. Romano fecisset.

8 *Comitate*] *Comitati* edd. plures, sed *comitate* emendavit Gronovius, et probat Bekker.

9 *Praefectis*] Forte *alarum*, ut qui turmis equestribus praeerant. Doer. Sed *praefectos sociorum*, qui eadem omnia in socios, quae tribuni in cives usurpabant, hic innui Crevier. et Rup. censent.

U. C. 430. A. C. 322.

apertam, nec insidiis, expertus. Addebat alacritatem, quod dictator praedam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quam privatum compendium, in hostem acuebat. 1
His cladibus subacti Samnites pacem a dictatore petiere: cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, et annuum stipendium darent; quum ire ad senatum iussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius eius fidei virtutique causam suam commendantes. Ita deductus ex Samnitibus exercitus.

37. U. C. 431. A. C. 321. C. Sulpicio II. Q. Aemilio Coss.

Dictator triumphans urbem est ingressus: et, quum se dictatura abdicare vellet, iussu Patrum, priusquam abdicaret, consules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Aemilium Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de conditionibus agebatur, indutias annuas ab urbe 2
retulerunt. Nec earum ipsarum sancta fides fuit: adeo, postquam Papirium abisse magistratu nuntiatum est, arrecti ad bellandum animi sunt.

C. Sulpicio, Q. Aemilio (Aulium quidam annales habent) 3
consulibus, ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum accessit. Utroque exercitus missi. Sulpicio Samnites, Apuli Aemilio sorte evenerunt. Sunt, qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios eius gentis populos ab Samnitium vi atque iniuriis defensos scribant. Ceterum fortuna Samnitium, vix a se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraque simul gente bellum Romanis fuisse. Nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus Samniumque evastatum; hostes nec hic, nec illic inventi. Romae nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, moeniaque et portae, plena armatorum fuerint: et quum concursatum conclamatumque ad arma omnibus locis esset, prima luce nec auctor, nec causa terroris comparuit.

Iudicium de Tusculanis.

Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit iudicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut

1 *Compendium*] i. e. Quaestûs, lucrum seu commodum. Cic. ad Heren. iv. 40. *duae res sunt*, *quae possunt homines ad turpe compendium commovere.*

2 *Indutias annuas*] Hoc temporis intervallo Niebuhrio videtur bellum cum Vestinis confectum fuisse a consulibus prioris anni, qui in magistratu usque ad Septembrem mensem an. 431. U. C. erant. Niebhr. iii. n. 342.

3 *Aulium quidam annales habent*] Quod quidem verius, nec immerito fortasse, videtur Sigonio, Pighio, Gronovio: tum quia hic consul plebeius esse debuit, quum Sulpicius foret patricius: Aemilia autem gens patricia erat, Aulia plebeia: tum quia ix. 15. 16. 22. et 23. ubi de eodem homine agitur, Campanus et Andreas nusquam *Aemilium*, sed vel *Aurelium*, vel *Aulum*, vel *Alium*, vel *Aulium* denique habent: unde merito colligitur Livium his locis revera scripsisse *Aulium*. Consentiunt Capitolini Fasti, ubi de eius morte agunt, ad an. 438. U. C. Crev. *Aulium* probat Niebhr.

4 in Tusculanos animadverteretur, quorum eorum ope ac con- U. C. 431.
silio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecis- A. C. 321.
5 sent. Populus Tusculanus cum coniugibus ac liberis Ro-
mam venit. Ea multitudo, veste mutata, et specie reorum,
tribus circumit, genibus se omnium advolvens. Plus itaque
misericordia ad poenae veniam impetrandam, quam causa
ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, praeter Pol-
liam, antiquarunt legem. Polliae sententia fuit, puberes
verberatos necari, coniuges liberosque sub corona lege belli
venire: memoriamque eius irae Tusculanis in poenae tam
atrocis auctores mansisse ad patrum aetatem constat, nec
6 quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam
ferre solitum.

7 Insequenti anno, Q. Fabio, L. Fulvio consulibus, A. Cor- 38.
nelius Arvina dictator et M. Fabius Ambustus magister U. C. 432.
8 equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim A. C. 320.
pretio a finitimis iuventus dicebatur) intentiore delectu Q. Fabio,
habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. L. Fulvio Coss.
Castra in hostico incuriose ita posita, tanquam procul A. Corne-
abesset hostis: quum subito advenere Samnitium legiones lius dicta-
tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam in- tor.
ferrent. Nox iam appetebat: id prohibuit munimenta Nocte cas-
adoriri: nec dissimulabant, orta luce postero die facturos. tra relin-
Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum quit.
virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui con-
spectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit:
nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit.
Eques extemplo insecutus ita institit agmini, ut, donec
lucesceret, proelio abstineret. Ne pedestres quidem copiae
ante lucem castris egressae. Eques, luce demum ausus

4 *In Tusculanos . . . quorum eorum*] In Tusculanos, non omnes quidem, sed in illos eorum, sive ex eis, quorum ope ac consilio . . . Sollennis erat formula, *qui eorum.* Exempla vide apud nostrum xxiii. 25. et xxvi. 34.

5 *Romam venit*] Ad deprecandum populi Romani iudicium. Haud scio an Tusculani quaestiones domi exercere voluerint in eos, qui privato consilio cum Veliternis et Privernatibus arma adversus Romanos tulerant.

6 *Papiriam ferre*] In quam tribum Tusculani postea distributi sunt. Ceterum *ferre tribum* sollenniter de eo dicitur, qui tribûs suffragia impetraverit. cf. Cic. Phil. xi. 8. *Africanus . . . duas tantum tribus tulit*, id. pro Planc. 22. *cum plerasque tribus tulerit Plancius.*

7 *L. Fulvio*] De eo cf. Plin. H. N. vii. 53, qui, L. Fulvium Tusculanorum rebellantium consulem, quum ad Romanos transisset, eodem honore a populo Romano confestim exornatum scribit. Ceterum in Plinio haud dubie aliquid mendosum latet. Et quoniam Tusculanis civitas servata et crimen rebellionis in paucos auctores versum supr. 14. dicitur, parum verisimile est, id quod ap. eundem legimus, hunc ipsum L. Fulvium eodem anno de iis, sc. Tusculanis, quorum consul fuerat, triumphasse. Triumphum Fulvio de Samnitibus tribuunt Fasti Capitolini. cf. Niebhr. iii. n. 350.

8 *Conducta enim pretio*] Milites conductos, aut saltem pecuniam ad conducendos milites, Samnitibus pro parte sua Tarentinos praebuisse censet Niebhr.

U. C. 432. A. C. 320.

incursare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. Interim pedes equitem assecutus; et totis iam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris dimetari iussit. Id vero, circumfuso undique equitatu, ut 9 vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi, neque manendi copiam esse videt, instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. Instruunt contra et hostes, et animis et viribus pares. Auxerat id maxime animos, quod ignari, loco iniquo, non 1 hosti, cessum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu aequavit pugnam, iam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At, hercule, illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit; neque signa promota loco, retrove recepta; neque recursum ab ulla sit parte. In suo quisque gradu obnisi, urgentes scutis, sine respi- 2 ratione ac respectu pugnabant. Fremitus aequalis, tenorque idem pugnae in defatigationem ultimam aut noctem spe- 3 ctabat. Iam viris vires, iam ferro sua vis, iam consilia ducibus deerant: quum subito Samnitium equites, quum, turma una longius provecta, accepissent, impedimenta Romanorum procul ab armatis sine praesidio, sine munimento stare, aviditate praedae impetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuntius attulit; 'Sine modo,' inquit, 'sese 'praeda praepediant.' Alii deinde super alios, diripi passim ferrique fortunas militum, vociferabantur. Tum magistro equitum accito, 'Vides tu,' inquit, 'M. Fabi, ab 'hostium equite omissam pugnam? haerent impediti im- 'pedimentis nostris. Aggredere, quod inter praedandum 'omni multitudini evenit, dissipatos: raros equis insidentes, 'raros, quibus ferrum in manu sit, invenies: equosque dum 'praeda onerant, caede inermes, cruentamque illis praedam 'redde. Mihi legiones peditumque pugna curae erunt: 'penes te equestre sit decus.' Equitum acies, qualis quae esse instructissima potest, invecta in dissipatos impeditosque hostes, caede omnia replet. Inter sarcinas omissas repente, obiacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum,

Proelium atrox committitur.

39. Vincuntur Samnites.

9 *Id vero*] Id vero, nempe ut peterentur ligna ad struendum vallum, fieri non poterat ob circumfusum undique equitatum hostilem. CREV.

1 *Loco iniquo, non hosti, cessum*] Ideo cessisse Romanos, quod in loco iniquo essent, non quod hostem timerent. CREV.

2 *Sine . . . respectu*] Ita ut nemo respectaret, id est, retrorsum caput oculosque flecteret. CREV.

3 *In defatigationem ultimam aut noctem spectabat*] Eo rem adducere videbatur, ut certamen dirimi non posset, nisi aut defatigatione ultima, aut nocte. CREV.

neque pugnae, neque fugae satis potentes, caeduntur. Tum, U. C. 432.
deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductis A. C. 320.
paullulum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. Clamor inde novus accidens et Samnitium terruit animos; et dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, et fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur: et, quicquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse iam primis erat in conspectu: et Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parmasque cernere equitum. Quod ubi auditum simulque visum est, adeo repente laboris, per diem paene totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut haud secus, quam si tum integri e castris signum pugnae accepissent, concitaverint se in hostem. Nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit: partim in medio caesi, partim in fugam dissipati sunt. Pedes restantes ac circumventos cecidit: ab equite fugientium strages est facta; inter quos et ipse imperator cecidit.

Hoc demum proelium Samnitium res ita infregit, ut om- Pacem
nibus conciliis fremerent, ‘ minime id quidem mirum esse, orant.
‘ si impio bello, et contra foedus suscepto, infestioribus ‘ merito diis quam hominibus, nihil prospere agerent. Ex‘piandum id bellum magna mercede, luendumque esse.
4 ‘ Id referre tantum, utrum supplicia noxio paucorum, an ‘ omnium innoxio praebeant sanguine:’ audebantque iam quidam nominare auctores armorum. Unum maxime nomen per consensum clamantium Brutuli Papii exaudiebatur. Vir nobilis potensque erat, haud dubie proximarum indutiarum ruptor. De eo coacti referre praetores decretum fecerunt, ‘ Ut Brutulus Papius Romanis dederetur, et ‘ cum eo praeda omnis Romana, captivique ut Romam ‘ mitterentur; quaeque res per fetiales ex foedere repetitae ‘ essent, secundum ius fasque restituerentur.’ Fetiales Romam, ut censuerunt, missi, et corpus Brutuli exanime: ipse morte voluntaria ignominiae se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque eius dedi. Nihil tamen earum rerum, praeter captivos, ac si qua cognita ex praeda
sunt, acceptum est: ceterarum rerum irrita fuit deditio. Negant Ro-
Dictator ex senatusconsulto triumphavit. mani.

5 Hoc bellum a consulibus bellatum, quidam auctores sunt,

4 *Id referre*] Hoc unum interesse, id solum in deliberationem venire.

5 *Quidam auctores sunt*] Consules mense Februario an. U. C. 432. triumpharunt. Fabii triumphum Aur. Vict. de Vir. Ill. 32. et Fulvii Plin. H. N. vii. 44. commemorant.

U. C. 432. A. C. 320. 40. eosque de Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas praedas egisse. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit: id ambigitur, belline gerendi causa creatus sit; an ut esset, qui 6 ludis Romanis, quia L. Plautius praetor gravi morbo forte implicitus erat, signum mittendis quadrigis daret; functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio, se dictatura abdicaret: nec facile est, aut rem rei, aut auctorem auctori praeferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus 7 reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quaeque famam rerum gestarum honorumque fallente mendacio trahunt. Inde certe et singulorum gesta et publica monumenta rerum confusa. Nec quisquam aequalis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

6 *Ut esset, qui ludis*] Hoc munere consul fungebatur, si quando praetor morbo laboraret, infr. xlv. 1; adeo ut dictatore, qui signum quadrigis mittendis daret, minime opus esset. Haud scio an gratia gentis Fabiae laus dictatori militaris imminuta fuerit, et in Fast. Triumph. nomina consulum in illius locum immerito irrepserint, id quod Niebhr. iii. n. 149. suspicatur.

7 *Funebribus laudibus*] *Laudationibus* Muretus legebat, qui disertam auctoritatem Senecae Epist. xcii. pro se habet: sed quum *laus orationis* pro *laudatione forensi* ap. Cic. de Orat. ii. 84. usurpatur, in *laudibus*, quam vocem omnes codices prae se ferunt, acquiescere satius fuerit. cf. Cic. Brut. 16.

EPITOME LIBRI IX.

T. VETURIUS et Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum artum exercitu, quum nulla spes evadendi esset, foedere cum Samnitibus facto, et sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub iugum mitterentur. Iidemque, auctore Sp. Postumio consule, qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme foedus ictum erat, publica fides liberaretur, cum duobus tribunis plebis et omnibus, qui foedus spoponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti: nec multo post fusis a Papirio Cursore Samnitibus et sub iugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus est. Tribus duae adiectae sunt, Ufentina et Falerina. Suessa et Pontiae coloniae deductae sunt. Ap. Claudius censor aquam perduxit; viam stravit, quae Appia vocata est; libertinorum filios in senatum legit. Ideoque, quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat. Res praeterea contra Apulos, Etruscos, Umbros, Marsos, Pelignos, Aequos et Samnites, quibus foedus erat restitutum, prospere gestas continet. Flavius scriba, libertino patre natus, aedilis curulis fuit per forensem factionem creatus: quae quum comitia et campum turbaret, et in iis propter nimias vires dominaretur, a Q. Fabio censore in quattuor tribus redacta est, quas urbanas appellavit. Eaque res Fabio Maximo nomen dedit. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit; et, aestimatis populi Romani viribus, quae tunc erant, colligitur, si Alexander in Italiam traiecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus, quas ad Orientem imperio suo subiecerat.

T. LIVII PATAVINI

LIBER IX.

U. C. 433. A. C. 319. T. Veturio II. Sp. Postumio II. Coss.

SEQUITUR hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium, Herennii filium, habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum 1
bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res

Pontii Samnitis oratio.

missi erant, pace infecta redierunt, 'Ne nihil actum,' inquit, 'hac legatione censeatis, expiatum est, quicquid ex 'foedere rupto irarum in nos coelestium fuit. Satis scio, 'quibuscumque diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem 'dedendi res, quae a nobis ex foedere repetitae fuerant, iis 'non fuisse cordi tam superbe ab Romanis foederis expia'tionem spretam. Quid enim ultra fieri ad placandos deos 'mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? 'Res hostium in praeda captas, quae belli iure nostrae 'videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non po'tuimus, perfunctos iam fato dedidimus: bona eorum, ne 'quid ex contagione noxae remaneret penes nos, Romam 'portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid foederi, quid 'diis arbitris foederis debeo? Quem tibi tuarum irarum, 'quem meorum suppliciorum iudicem feram? Neminem, 'neque populum, neque privatum, fugio. Quod si nihil 2
'cum potentiore iuris humani relinquitur inopi, at ego ad 'deos vindices intolerandae superbiae confugiam; et pre'cabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suae red'ditae res, non alienae accumulatae satis sint; quorum 'saevitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum 'corporum, non bona sequentia domini deditionem exsa'tient; placari qui nequeant, nisi hauriendum sanguinem 'laniandaque viscera nostra praebuerimus. Iustum est

1 *Patre longe prudentissimo*] Viros ille sapientissimos cognoverat, Archytam et Platonem, teste Cic. de Sen. 41. CREV.

2 *Quod si nihil cum potentiore*] Quod si nihil est inopi, infirmiori adversus potentiorem praesidii in legibus humanis. CREV.

'bellum, Samnites, quibus necessarium; et pia arma, U. C. 433.
'quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde, A. C. 319.
3 'quum rerum humanarum maximum momentum sit, quam
'propitiis rem, quam adversis agant diis, pro certo habete,
'priora bella adversus deos magis, quam homines, gessisse;
'hoc, quod instat, ducibus ipsis diis gesturos.' Haec, non
laeta magis, quam vera, vaticinatus, exercitu educto, circa
Caudium castra, quam potest occultissime, locat: inde ad
Calatiam, ubi iam consules Romanos castraque esse audie-
bat, milites decem pastorum habitu mittit: pecoraque di-
versos, alium alibi, haud procul Romanis pascere iubet
praesidiis: ubi inciderint in praedatores, ut idem omnibus
sermo constet, 'legiones Samnitium in Apulia esse, Luce-
'riam omnibus copiis circumsedere: nec procul abesse,
'quin vi capiant.' Iam is etiam rumor ante, de industria
vulgatus, venerat ad Romanos; sed fidem auxere captivi,
eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud
erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis
4 ac fidelibus sociis; simul ne Apulia omnis ad praesentem
terrorem deficeret: ea modo, qua irent, consultatio fuit.
5 Duae ad Luceriam ferebant viae; altera praeter oram su-
peri maris patens apertaque, sed, quanto tutior, tanto fere
6 longior; altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita
natus locus est. Saltus duo alti angusti silvosique sunt,
montibus circa perpetuis inter se iuncti: iacet inter eos
satis patens clausus in medio campus, herbidus aquosusque,
per quem medium iter est. Sed ante, quam venias ad
eum, intrandae primae angustiae sunt: et aut eadem, qua
te insinuaveris, retro via repetenda; aut, si ire porro pergas,
per alium saltum artiorem impeditioremque evadendum.
In eum campum via alia per cavam rupem, Romani, de-
misso agmine, quum ad alias angustias protinus pergerent,

2. Samnites ad Caudium castra locant.

3 *Quam propitiis rem*] Gron. coni. *quam propitiis, quam adversis agantur diis.* Sed bene Stroth. monet, adverbium intendendi *quam* ab h. l. alienum esse, quum nulla res *adversis diis* bene, nulla *propitiis* male geri possit, nihilque referat, utrum parum an multum adversi vel propitii sint; et iungenda esse *quam rem agant*, sc. homines; quod substant. latere dicit in praec. adiect. *humanarum*, ut passim alia in verbis, substantivis aut adiectivis cognati significatus. Rup.

4 *Simul ne Apulia*] Hoc simul consilio, ne Apuli omnes deficerent; quippe Apulus exercitus adversus Romanos supr. viii. 37. militaverat. Sed ex Apulis quidam, in quibus praecipua laude Lucerini, in fide Romanorum perstabant, unde Lucerini *boni* et *fideles* socii appellantur. Luceria quoque in ipsis faucibus viae, quae supero mari in Apuliam ferebat, sita est, et maximi Romanis momenti erat, ut hoc oppidum minime in hostium potestatem rediret.

5 *Praeter oram superi maris*] Paullo incuriosius haec a Livio scripta videntur; sed *oram maris* non ipsum litus, sed omnem illam regionem, quae inter Apenninum et mare superum iacet, intelligere monet Drak.

6 *Furculas*] Angustias viae a forma furcae, seu furcillae, aut literae V. sic dictas. cf. Sil. Ital. viii. 565. Rup.

U. C. 433. A. C. 319. Capti fraude loci Romani.

saeptas deiectu arborum saxorumque ingentium obiacentem
molem invenere. Quum fraus hostilis apparuisset, praesi-
dium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro,
qua venerant, pergunt repetere viam. Eam quoque clau-
sam sua obice armisque inveniunt. Sistunt inde gradum 7
sine ullius imperio; stuporque omnium animos, ac velut
torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii
alios, quum alterum quisque compotem magis mentis ac
consilii ducerent, diu immobiles silent. Deinde ubi prae-
toria consulum erigi videre, et expedire quosdam utilia 8
operi, quanquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac
spe omni adempta, cernebant; tamen, ne culpam malis ad-
derent, pro se quisque, nec hortante ullo nec imperante, ad
muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant;
sua ipsi opera laboremque irritum, praeterquam quod
hostes superbe increpabant, cum miserabili confessione
eludentes. Ad consules maestos, ne advocantes quidem 9
in consilium, quando nec consilio, nec auxilio locus esset,
sua sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque ad
praetorium versi, opem, quam vix dii immortales ferre po-
3. terant, ab ducibus exposcunt. Querentes magis, quam
consultantes, nox oppressit, quum pro ingenio quisque fre-
merent: alius, 'per obices viarum;' alius, 'per adversa 1
'montium, per silvas, qua ferri arma poterunt, eamus.
'Modo ad hostem pervenire liceat, quem per annos iam 2
'prope triginta vincimus'; omnia aequa et plana erunt Ro-
'mano, in perfidum Samnitem pugnanti;' alius, 'Quo, aut
'qua eamus? Num montes moliri sede sua paramus?
'Dum haec imminebunt iuga, qua tu ad hostem venies?
'Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque
'victi sumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum ob-
'laturus est hostis: sedens bellum conficiet.' His in vicem
sermonibus, qua cibi, qua quietis immemor, nox traducta
est.

Consilium expedire non possunt.

Ne Samnitibus quidem consilium in tam laetis suppetebat rebus. Itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas consulendum censent. Iam is gravis

7 *Sua obice armisque*] Simili obice arborum et saxorum clausam, necnon ab armatis hostibus occupatam.

8 *Utilia operi*] Scilicet instrumenta muniendis castris apta. Doer.

9 *Eludentes*] Cum non solum hostes superbe viderent, sed ipsi cum dolore et irrisione faterentur, frustra opera sua et laborem esse. Doer.

1 *Alius, per obices viarum; alius, per adversa montium*] Alterum *alius* ex auctoritate Mureti delevit Bekker, sed plures codices servant: quare sic vertas: alii viam obice saxorum clausam armis aperiendam esse, alii viam omnino novam per adversa montium tentandam, quacunque arma ferri poterant.

2 *Quem per annos iam prope triginta vincimus*] Verba gloriantium et rem numerumque augentium. Samnites primum victi an. U. C. 412. supr. vii. 33. adeoque ante annos viginti duos. Rup.

annis non militaribus solum, sed civilibus quoque, abscesserat muneribus: in corpore tamen affecto vigebat vis animi consiliique. Is, ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuntio filii, censuit, omnes inde quam primum inviolatos dimittendos. Quae ubi spreta sententia est, iterumque, eodem remeante nuntio, consulebatur, censuit, ad unum omnes interficiendos. Quae ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt; quanquam filius ipse in primis iam animum quoque patris consenuisse in affecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in consilium acciret. Nec gravatus senex plaustro in castra dicitur advectus, vocatusque in consilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiae suae mutaret; causas tantum adiiceret: 'Priore se consilio, quod optimum 'duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium 'perpetuam firmare pacem amicitiamque: altero consilio in 'multas aetates, quibus, amissis duobus exercitibus, haud 'facile receptura vires Romana res esset, bellum differre: 'tertium nullum consilium esse.' Quum filius aliique principes percunctando exsequerentur, 'Quid si media via 'consilii caperetur; ut et dimitterentur incolumes, et leges 'iis iure belli victis imponerentur? Ista quidem sententia,'
3 inquit, 'ea est, quae neque amicos parat, neque inimicos 'tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis. Ea 'est Romana gens, quae victa quiescere nesciat. Vivet
4 'semper in pectoribus illorum, quicquid istuc praesens necessitas inusserit; neque eos ante multiplices poenas expetitas a vobis quiescere sinet.'

U. C. 433. A. C. 319.

Herennii discordia responsa.

4\. Neutra sententia accepta: Herennius domum e castris est avectus. Et in castris Romanis quum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, et iam omnium rerum inopia esset; victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacem aequam peterent: si pacem non impetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius, 'debellatum esse,' respondit: 'et, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam 'fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub iugum
5 'missurum: alias conditiones pacis aequas victis ac victoribus 'fore; si agro Samnitium decederetur, coloniae abducerentur, suis deinde legibus Romanum ac Samnitem aequo

Leges a Pontio dictae Romanis.

3 *Neque inimicos tollit*] Indicativus hic ponitur, tanquam si id, de quo nulla dubitatio esse potest, dictum fuerit.

4 *Quicquid istuc*] h. e. *istud*: cf. Tac. Ann. ii. 7. *inusserit illis ignominiae*. Rup.

5 *Alias*] Diversas ab iis, quas legati Romani ferebant, Doer. *Reliquas* interpretatur Rup. Nescio an noster velit, conditiones pacis victis alias atque victoribus esse, et quum iam victi essent Romani, se victos fateri et in conditionibus, quas Samnites ferebant, acquiescere aequum esse.

U. C. 433. A. C. 319.

'foedere victurum. His conditionibus paratum se esse 'foedus cum consulibus ferire: si quid eorum displiceat, 'legatos redire ad se' vetuit. Haec quum legatio renuntiaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaque maestitia incessit, ut non gravius accepturi viderentur, si nuntiaretur, omnibus eo loco mortem oppetendam esse. Quum diu silentium fuisset, nec consules aut pro foedere tam turpi, aut contra foedus tam necessarium hiscere possent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat, 'Patrem meum,' inquit, 'consules, 'saepe audivi memorantem, se in Capitolio unum non 'fuisse auctorem senatui redimendae auro a Gallis civitatis, 'quando nec fossa valloque ab ignavissimo ad opera ac 'muniendum hoste clausi essent; et erumpere si non sine 'periculo magno, tamen sine certa pernicie possent. Quod 'si, ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit, '(quo saepe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis 'aequo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste 'copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio dando 'deesset. Equidem mortem pro patria praeclaram esse 'fateor: et me vel devovere pro populo Romano legioni'busque, vel in medios me immittere hostes paratus sum. 'Sed hic patriam video, hic quicquid Romanarum legionum
'est: quae, nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid 6
'habent, quod morte sua servent? Tecta urbis, dicat aliquis, 'et moenia, et eam turbam, a qua urbs incolitur. Imo, 'hercule, produntur ea omnia, deleto hoc exercitu, non ser'vantur. Quis enim ea tuebitur? Imbellis videlicet atque 'inermis multitudo. Tam, hercule, quam a Gallorum 'impetu defendit. An a Veiis exercitum Camillumque 'ducem implorabunt? Hic omnes spes opesque sunt, quas 'servando patriam servamus: dedendo ad necem patriam 'deserimus ac prodimus. At foeda atque ignominiosa 'deditio est. Sed ea caritas patriae est, ut tam ignominia 'eam, quam morte nostra, si opus sit, servemus. Subeatur 'ergo ista, quantacunque est, indignitas; et pareatur necessitati, quam ne dii quidem superant. Ite, consules, redimite 'armis civitatem, quam auro maiores vestri redemerunt.'

Lentulo suadente,

5\. Consules profecti ad Pontium in colloquium, quum de foedere victor agitaret, negarunt, iniussu populi foedus fieri posse: nec sine fetialibus caerimoniaque alia sollenni. Itaque non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, 7
foedere pax Caudina, sed per sponsionem, facta est. Quid 8

Accipiuntur.

6 *Pro se ipsis*] Ut suam ipsi ignominiam praevertant.

7 *Claudiusque*] sc. *Quadrigarius*, de quo supr. viii. 19.

8 *Per sponsionem*] Quae a foedere prorsus diversa erat: quippe in sponsione tantum tenebantur ii, qui se ipsi obstrinxerant, donec eam universa res-

enim aut sponsoribus in foedere opus esset, aut obsidibus, U. C. 433.
ubi precatione res transigitur: 'Per quem populum fiat, A. C. 319.
'quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Iupiter feriat,
9 'quemadmodum a fetialibus porcus feriatur.' Spoponderunt
consules, legati, quaestores, tribuni militum; nominaque
1 omnium, qui spoponderunt, exstant: ubi, si ex foedere acta
res esset, praeterquam duorum fetialium, non exstarent.
2 Et propter necessariam foederis dilationem obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. Tempus inde statutum tradendis obsidibus exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in castris consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignavia foedius inde, quam venissent, abituri. 'Illis non ducem 'locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo caecos 'in foveam missos.' Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, et inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti: proponere sibimet ipsi ante oculos iugum hostile, et ludibria victoris, et vultus superbos, et per armatos inermium iter: inde foedi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes reditum in patriam ad parentes, quo saepe ipsi maioresque eorum triumphantes venissent. 'Se 'solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non 'stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: 'sibi nequicquam arma, nequicquam vires, nequicquam 'animos datos.' Haec frementibus hora fatalis ignominiae advenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quae praeceperant animis. Iam primum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire iussi, et primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. Tum a consulibus abire lictores iussi paludamentaque detracta; tantam inter ipsos, qui, paullo ante eos exsecrantes, dedendos lacerandosque

Sub iugum mittuntur Romani.

publica ratam faceret: in foedere fetiales nomine populi Romani rem agebant, ita ut populus ipse universus statim teneretur.

9 *Spoponderunt*] Appian. Samnit. p. 53. Dionysium forte referens, duos consules, duos quaestores, quattuor legatos, duodecim tribunos militum, *συμπαντας*, ut Graece loquar, *ὅσοι μετὰ τοὺς διεφθαρμένους ἦρχον*, sponsionem fecisse scribit. Huius atque aliorum scriptorum auctoritate fretus, Niebuhrius Romanos, non nisi post rem armis tentatam et pugnam male commissam, sub iugum missos esse censet; quippe quum *quattuor legionibus integris*, duobus scilicet exercitibus consularibus, *quattuor et viginti tribuni militum* ex ordine essent, hic de *duodecim* tantummodo agitur. Cladem autem Romanam testantur Constantinus, qui Appianum sequitur p. 46, Zonaras vii. 26. qui Dionem Cassium refert, Cic. de Off. iii. 30. de Senect. 12. cf. Niebhr. iii. n. 361.

1 *Ubi, si ex foedere*] Sed supr. ii. 33. aliter factum videtur, ubi nomen consulis Sp. Cassii, a quo foedus cum Latinis ictum est, in aenea tabula foederis inscriptum fuisse dicitur.

2 *Obsides etiam sexcenti*] Quos, tanquam pignora foederis, donec Romani ab agro Samnitium decederent et colonias deducerent, Samnites custodia servabant.

U. C. 433. censuerant, miserationem fecit, ut, suae quisque conditionis
A. C. 319. oblitus, ab illa deformatione tantae maiestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret oculos.
6. Primi consules prope seminudi sub iugum missi: tum, ut quisque gradu proximus 3
erat, ita ignominiae obiectus: tum deinceps singulae legiones. Circumstabant armati hostes, exprobrantes eludentesque: gladii etiam plerisque intentati: et vulnerati quidam necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset.

Ita traducti sub iugum, et, quod paene gravius erat, per hostium oculos. Quum e saltu evasissent, etsi, velut ab inferis extracti, tum primum lucem aspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit.

Capuam veniunt.

Itaque, quum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum, et quod pudor praepediebat, circa viam haud procul Capua omnium egeni corpora humi prostraverunt. Quod ubi est Capuam nuntiatum, evicit miseratio iusta sociorum superbiam ingenitam Campanis. Confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benigne mittunt; et venientibus Capuam cunctus senatus populusque, obviam egressi, iustis omnibus hospitalibus, privatisque et publicis funguntur officiis. Neque illis sociorum comitas, vultusque
benigni, et alloquia non modo sermonem elicere, sed ne, ut 4
oculos quidem attollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeo super maerorem pudor quidam fugere colloquia et coetus hominum cogebat. Postero die quum iuvenes nobiles, missi a Capua, ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent; vocatique in curiam percunctantibus maioribus natu, 'multo 'sibi maestiores et abiectioris animi visos,' referrent; 'adeo 'silens ac prope mutum agmen incessisse: iacere indolem 'illam Romanam, ablatosque cum armis animos. Non 'reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non 'hiscere quemquam prae metu potuisse, tanquam ferentibus 'adhuc cervicibus iugum, sub quo emissi essent. Habere 'Samnites victoriam, non praeclaram solum, sed etiam per'petuam. Cepisse enim eos non Romam, sicut ante Gallos, 'sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem
7. 'ferociamque;' Quum haec dicerentur audirenturque, et deploratum paene Romanum nomen in concilio sociorum
fidelium esset; dicitur Ofilius Calavius, Ovii filius, clarus 5

3 *Sub iugum*] Circumvallatos fuisse Romanos scribunt Appian. p. 53. A. Gellius xvii. 21. *Sub iugum*, h. e. ligno superimposito per intervalla palorum vallo emittebantur.

4 *Non modo*] Alterum *non* post *modo* omittitur: de hoc usu verborum cf. Muret. Var. Lect. x. 7. et supr. vii. 22.

5 *Calavius*] Gens Calavia apud

genere factisque, tum etiam aetate verendus, longe aliter se U. C. 433.
habere rem dixisse: 'Silentium illud obstinatum, fixosque A. C. 319.
'in terram oculos, et surdas ad omnia solatia aures, et pudo- Ofilii de Romano-
6 'rem intuendae lucis, ingentem molem irarum ex alto animo rum silentio
'cientis indicia esse: aut Romana se ignorare ingenia, aut iudicium.
'silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemi-
'tusque excitaturum; Caudinaeque pacis aliquanto Sam-
'nitibus, quam Romanis tristiorem memoriam fore. Quippe
'suos quemque eorum animos habiturum, ubicunque con-
'gressuri sint: saltus Caudinos non ubique Samnitibus
'fore.'

Iam Romae etiam sua infamis clades erat. Obsessos
7 primum audierunt: tristior deinde ignominiosae pacis Luctus Ro-
magis, quam periculi, nuntius fuit. Ad famam obsidionis mae.
delectus haberi coeptus erat: dimissus deinde auxiliorum
apparatus, postquam deditionem tam foede factam accepe-
runt: extemploque sine ulla publica auctoritate consensum
in omnem formam luctus est. Tabernae circa forum
clausae, iustitiumque in foro sua sponte coeptum prius,
8 quam indictum: lati clavi, annuli aurei positi; paene
9 maestior exercitu ipso civitas esse: nec ducibus solum
atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios
etiam milites odisse, et negare urbe tectisve accipiendos.
Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus,
etiam iratis miserabilis. Non enim tanquam in patriam
revertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu
vultuque ingressi sero in urbem, ita se in suis quisque
tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus
nemo eorum forum aut publicum aspicere vellet. Con-
sules, in privato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi
quod expressum senatusconsulto est, ut dictatorem dicerent
comitiorum causa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, et P. Q. Fabius
Aelium Paetum magistrum equitum: quibus vitio creatis, dictator.

Campanos nobilitate incluta, usque ad bellum Punicum secundum varia fide in Romanos erat. cf. infr. ix. 26. xxiii. 9.

6 *Ex alto animo cientis*] *Ex alto animi cientis*, quod Gronov. et Crev. probant, in textum reposuit Bekker.

7 *Tristior . . . . magis*] Sufficiebat *tristior*. Sed eodem modo Iustinus iii. 2. *Non inventione earum magis, quam exemplo clarior*. Sic et *potius* iungitur cum alia voce comparativi gradus, apud Cic. Ep. ad Div. ix. 8. Crev.

8 *Lati clavi*] *Latus clavus* erat tunica purpureis quibusdam in modum clavorum, iisque latis et amplis, orbibus, vel intextis, vel insutis, ornata. Latus clavus erat senatorum insigne: angustus clavus, equitum. Crev.

9 *Annuli aurei*] Annulum aureum senatores et equites Romanos gestavisse constat, sed non vetustioribus reipublicae temporibus, quibus usum annulorum rarissimum fuisse, eosque primo ferreos gestari solitos esse tradit Plinius H. N. xxxiii. 1. Et re quidem ipsa haec prima mentio apud Livium annulorum aureorum occurrit: nec ex hoc loco colligendum est tum vulgares admodum fuisse. Vid. not. ad 46. infr. Crev.

U. C. 433. A. C. 319. M. Aemilius dictator. Interregnum. U. C. 434. A. C. 318. Q. Publilio III. L. Papirio II. Coss.

suffecti M. Aemilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. Nec per eos comitia habita: et, quia taedebat populum omnium magistratuum eius anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus. Is consules creavit Q. Publilium Philonem et L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent.

8. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, sollennibusque senatusconsultis per- 1 fectis, de pace Caudina retulerunt. Et Publilius, penes quem fasces erant, 'Dic Sp. Postumi,' inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub iugum missus erat,

Postumii magnanima sententia.

'Haud sum ignarus,' inquit, 'consules, ignominiae, non 2 'honoris causa me primum excitatum iussumque dicere, 'non tanquam senatorem, sed tanquam reum qua infelicis 'belli, qua ignominiosae pacis. Ego tamen, quando neque 'de noxa nostra neque de poena retulistis, omissa defen'sione, quae non difficillima esset apud haud ignaros fortu'narum humanarum necessitatumque, sententiam de eo, de 'quo retulistis, paucis peragam: quae sententia testis erit, 'mihine, an legionibus vestris pepercerim, quum me seu 'turpi seu necessaria sponsione obstrinxi. Qua tamen, 'quando iniussu populi facta est, non tenetur populus Ro'manus; nec quicquam ex ea, praeterquam corpora nostra 'debentur Samnitibus. Dedamur per fetiales nudi vin'ctique: exsolvamus religione populum, si qua obligavimus; 'ne quid divini humanive obstet, quo minus iustum pium'que de integro ineatur bellum. Interea consules exer'citum scribere, armare, educere placet; nec prius ingredi 'hostium fines, quam omnia iusta in deditionem nostram 'perfecta erunt. Vos, dii immortales, precor quaesoque, 'si vobis non fuit cordi, Sp. Postumium, T. Veturium con'sules cum Samnitibus prospere bellum gerere; at vos satis 'habeatis, vidisse nos sub iugum missos, vidisse sponsione 'infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos, 'omnem iram hostium nostris capitibus excipientes. Novos 'consules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere 'bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta 'sunt.' Quae ubi dixit, tanta simul admiratio miserratioque viri incessit omnes, ut modo vix crederent, illum

1 *Sollennibusque senatusconsultis*] Erant quaedam ad religiones pertinentia, de quibus consul magistratum iniens ex sollenni more senatum consulebat. Cic. post reditum ad Quir. 11. "Kalendis Ianuariis P. Lentulus consul, simul ac de sollenni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de me agendum iudicavit." Crev.

2 *Haud sum ignarus*] Oratio haec fere Reguli sententiam, ap. Cic. de Off. iii. 26. adumbrat.

eundem esse Sp. Postumium, qui auctor tam foedae pacis U. C. 434.
fuisset: modo miserarentur, quod vir talis etiam praecipuum A. C. 318.
apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremptae
pacis. Quum omnes, laudibus modo prosequentes virum,
in sententiam eius pedibus irent; tentata paullisper inter- Intercedunt
3 cessio est ab L. Livio et Q. Maelio tribunis plebis: qui, duo tribuni.
'neque exsolvi religione populum,' aiebant, 'deditione sua,
'nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, re-
'stituerentur: neque se pro eo, quod, spondendo pacem,
'servassent exercitum populi Romani, poenam ullam me-
'ritos esse; neque ad extremum, quum sacrosancti essent,
'dedi hostibus violarive posse.' Tum Postumius, 'Interea 9.
'dedite,' inquit, 'profanos nos, quos salva religione po- Postumii
'testis: dedetis deinde et istos sacrosanctos, quum primum adversus
'magistratu abierint; sed, si me audiatis, prius, quam de- Tribb. oratio.
4 'dantur, hic in comitio virgis caesos, hanc iam ut interca-
'latae poenae usuram habeant. Nam quod deditione nostra
'negant exsolvi religione populum, id istos magis, ne de-
'dantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo
'iuris fetialium expers est, qui ignoret? Neque ego in-
'ficias eo, Patres conscripti, tam sponsiones quam foedera
'sancta esse apud eos homines, apud quos iuxta divinas
'religiones fides humana colitur: sed iniussu populi nego
'quicquam sanciri posse, quod populum teneat. An, si
'eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis
'Samnites, coegissent nos verba legitima dedentium urbes
'nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni dice-
'retis, et hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Sam-
'nitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsione
'agitur. Quid tandem, si spopondissemus, urbem hanc
'relicturum populum Romanum? si incensurum? si ma-
'gistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub re-
'gibus futurum? Dii meliora! inquis. Atqui non in-
'dignitas rerum sponsionis vinculum levat. Si quid est,
'in quod obligari populus possit, in omnia potest: et ne
'illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, con-
'sul, an dictator, an praetor spoponderit. Et hoc ipsi

3 *Tribunis plebis*] Apud Cic. de Off. iii. 30. "Eodemque tempore Tib. Numicius, Q. Maelius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitium repudiaretur." Mirum videtur quod tribuni, quibus pernoctare extra urbem minime fas erat, Samnitibus dediti fuerint, neque admodum probabile est, eos non nisi post Caudinam sponsionem tribunos plebis factos fuisse, atque adhuc magistratum non cepisse, id quod quibusdam visum est. Haud scio an verisimilius sit, quod Niebuhrio placet, duos tribunos, ut postea moris erat, cum legatis ad Samnites missos esse, ut rei agendae auctores essent. cf. infr. 36. xxix. 20.

4 *Ut intercalatae poenae usuram*] h. e. Usuram plagarum pro intercalata et dilata poena.

U. C. 434. 'etiam Samnites iudicaverunt, quibus non fuit satis con-
A. C. 318. 'sules spondere, sed legatos, quaestores, tribunos militum
'spondere coegerunt. Nec a me nunc quisquam quae-
'siverit, quid ita spoponderim? quum id nec consulis ius
'esset; nec illis spondere pacem, quae mei non erat arbi-
'trii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil
'ad Caudium, Patres conscripti, humanis consiliis gestum
'est. Dii immortales et vestris et hostium imperatoribus
'mentem ademerunt. Nec nos in bello satis cavimus; et
'illi male partam victoriam male perdiderunt, dum vix
'locis, quibus vicerant, credunt, dum quacunque conditione
'arma viris in arma natis auferre festinant. An, si sana
'mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad
'consultandum arcessunt, mittere Romam legatos? cum
'senatu, cum populo, de pace ac foedere agere? Tridui
'iter expeditis erat. Interea in indutiis res fuisset, donec
'ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem affer-
'rent. Ea demum sponsio esset, quam populi iussu spo-
'pondissemus. Sed neque vos tulissetis, nec nos spopon-
'dissemus: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quam ut
'illi, velut somnio laetiore, quam quod mentes eorum
'capere possent, nequicquam eluderentur: et nostrum ex-
'ercitum eadem, quae impedierat, fortuna expediret:
'vanam victoriam vanior irritam faceret pax: sponsio in-
'terponeretur, quae neminem, praeter sponsorem, obligaret.
'Quid enim vobiscum, Patres conscripti, quid cum populo
'Romano actum est? quis vos appellare potest? quis se a 5
'vobis dicere deceptum? Hostis? an civis? Hosti nihil
'spopondistis: civem neminem spondere pro vobis iussistis.
'Nihil ergo vobis nec nobiscum est, quibus nihil man-
'dastis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis.
'Samnitibus sponsores nos sumus: rei satis locupletes in 6
'id, quod nostrum est; in id, quod praestare possumus,
'corpora nostra et animos. In haec saeviant, in haec
'ferrum, in haec iras acuant. Quod ad tribunos attinet,
'consulite, utrum praesens deditio eorum fieri possit, an in
'diem differatur. Nos interim, T. Veturi, vosque ceteri,
'vilia haec capita luendae sponsionis feramus, et nostro 7
'supplicio liberemus Romana arma.'

10. Movit Patres conscriptos tum causa, tum auctor; nec

5 *Vos appellare*] Vos quodammodo in ius vocare, a vobis suo iure aliquid postulare. Eodem modo infra in oratione Pontii: *Sed quid ego te appello?* et, *Populum Romanum appello.* Crev.

6 *Rei satis locupletes*] Debitores idonei solvendo. *Reus* dicitur quicunque debet: qui quid promisit spoponditve, quod praestare teneatur. Vid. Festum. Crev. cf. Cic. Ep. ad Att. xii. 17. *etsi reus locuples est.*

7 *Luendae sponsionis*] Ad fidem sponsionis nostrae solvendam: pro *sponsionis* malim *sponsioni*, quod exhibent nonnullae edd. vett. Doer.

ceteros solum, sed tribunos etiam plebei, ut se in senatus U. C. 434.
dicerent fore potestate. Magistratu inde se extemplo abdi- A. C. 318.
caverunt, traditique fetialibus cum ceteris Caudium du-
cendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quaedam affulsisse Sponsores
civitati visa est. Postumius in ore erat: eum laudibus ad pacis de-
coelum ferebant: devotioni P. Decii consulis, aliis claris duntur.
facinoribus aequabant. 'Emersisse civitatem ex obnoxia
'pace illius consilio et opera: ipsum se cruciatibus et hos-
'tium irae offerre, piaculaque pro populo Romano dare.'
8 Arma cuncti spectant et bellum. 'En unquam futurum,
'ut congredi armatis cum Samnite liceat?' In civitate,
ira odioque ardente, delectus prope omnium voluntariorum
fuit. Rescriptae ex eodem milite novae legiones, duc-
tusque ad Caudium exercitus. Praegressi fetiales, ubi ad
portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus iubent,
manus post tergum vinciri. Quum apparitor verecundia
maiestatis Postumium laxe vinciret, 'Quin tu,' inquit,
'adducis lorum, ut iusta fiat deditio?' Tum, ubi in coetum
Samnitium et ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius
Arvina fetialis ita verba fecit: 'Quandoque hice homines
'iniussu populi Romani Quiritium foedus ictum iri spo-
9 'ponderunt, atque ob eam rem noxam nocuerunt; ob eam
'rem, quo populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce
'homines vobis dedo.' Haec dicenti fetiali Postumius genu
femur, quanta maxime poterat vi, perculit, et clara voce
ait, 'Se Samnitem civem esse, illum legatum; fetialem a
1 'se contra ius gentium violatum; eo iustius bellum ge-
'sturos.' Tum Pontius, 'Nec ego istam deditionem acci- 11.
'piam,' inquit, 'nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Pontii non
'Sp. Postumi, si deos esse censes, aut omnia irrita facis, accipientis
'aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate deditionem
'habuit, aut pro iis pax debetur. Sed quid ego te appello, oratio.
'qui te captum victori, cum qua potes fide, restituis? Po-
'pulum Romanum appello; quem si sponsionis ad Fur-
'culas Caudinas factae poenitet, restituat legiones intra
'saltum, quo saeptae fuerunt. Nemo quemquam dece-
'perit: omnia pro infecto sint: recipiant arma, quae per
'pactionem tradiderunt: redeant in castra sua. Quicquid
'pridie habuerunt, quam in colloquium est ventum, ha-
'beant. Tum bellum et fortia consilia placeant; tunc
'sponsio et pax repudietur. Ea fortuna, iis locis, quae
'ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec

8 *En unquam*] Nunquamne. Sic infr. x. 8. *En unquam fando audistis.* CREV.

9 *Noxam nocuerunt*] Culpam commiserunt. CREV.

1 *A se contra ius gentium*] Similia solvendae fidei ludibria ap. Cic. Off. iii. 32, 33. exstant. cf. Niebhr. ii. n. 125.

U. C. 434. A. C. 318.

'populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem 'populi Romani accusemus. Nunquamne causa defiet, 2
'cur victi pacto non stetis? Obsides Porsennae dedistis; 3
'furto eos subduxistis: auro civitatem a Gallis redemistis; 'inter accipiendum aurum caesi sunt: pacem nobiscum 'pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam 'pacem irritam facitis, et semper aliquam fraudi speciem 'iuris imponitis. Non probat populus Romanus igno-'miniosa pace legiones servatas? Pacem sibi habeat, le- 4
'giones captas victori restituat: hoc fide, hoc foederibus, 'hoc fetialibus caerimoniis dignum erat. Ut tu quidem, 'quod petisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes; 'ego pacem, quam hos tibi remittendo pactus sum, non 'habeam: hoc tu, A. Corneli, hoc vos, fetiales, iuris gen-'tibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simulatis, nec 'accipio, nec dedi arbitror; nec moror, quo minus in civi-'tatem obligatam sponsione commissa, iratis omnibus diis, 5
'quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando 'Sp. Postumius modo legatum fetialem genu perculit. Ita 'dii credent, Samnitem civem Postumium, non civem Ro- 6
'manum esse, et a Samnite Romanum legatum violatum: 'eo vobis iustum in nos factum esse bellum. Haec ludibria 'religionum non pudere in lucem proferre, et vix pueris 'dignas ambages senes ac consulares fallendae fidei ex-'quirere? I, lictor, deme vincla Romanis: moratus sit 'nemo, quo minus, ubi visum fuerit, abeant.' Et illi quidem, forsitan et publica, sua certe liberata fide, ab
12. Caudio in castra Romana inviolati redierunt. Samnitibus, pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quae deinde venerunt, non in animis solum, 7

2 *Defiet*] Deerit. A verbo *defieri*, *defio*. Sigonius maluerat *deficiet*. Sed primae editiones, antiquissimus regiorum codicum, Thuanaeus, et duo e Gronovianis, *defiet*: idque probum est. Gronovius exempla allegat e Plaut. Menaechm. Act. i. Sc. 4. *neque defiat, neque supersit*: Rud. Act. iv. Sc. 4. 63. *ut defiat dies*. CREV.

3 *Cur victi pacto non stetis*] cf. Praeclarum malae fidei Romanorum in Numantinos editae exemplum quod ap. Plut. in Vit. Tib. Gracchi habemus.

4 *Pacem sibi habeat*] Pacem suo arbitrio habeat: de pace ad libitum statuat, dummodo legiones captas nobis restituat. Nam qui dicit *tibi habe*, ut Ter. Phorm. ii. 3. 88. alterius arbitrio facit. DUK.

5 *Sponsione commissa*] Iurisconsultorum verbum *committere*, et stipulatio *commissa* in Pandectis est ea, cuius conditio exstitit. Ita *sponsio commissa* erit ex qua aliquid debetur. DUK. *Sponsione commissa*, cui necessario satisfaciendum est, quoniam nos, altera pars, conditionem explevimus. ERN.

6 *Samnitem civem Postumium*] Hoc *verbo* tenus verum fuisse censet Niebhr. ii. p. 62. qui Caudinenses in *hospitio* supr. v. 50. cum Roma iunctos fuisse censet, atque idcirco Postumium, mutata civitate, *inquilinum civem* Caudii factum fuisse. cf. Velleius i. 14. ii. 1. Sed haec omnia, vix pueris dignas ambages, missas faciamus.

7 *Venerunt*] h. e. Evenerunt. Sic infr. x. 45. *si quid adversi venisset*. STROTH.

sed prope in oculis esse: et sero ac nequicquam laudare U. C. 434.
senis Pontii utraque consilia; inter quae se media lapsos A. C. 318.
victoriae possessionem pace incerta mutasse, et, beneficii et maleficii occasione amissa, pugnaturos cum iis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere. Adeoque, nullodum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites, faceret: et geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent; Samnites simul rebellasse et vicisse crederent Romanum.

8 Inter haec Satricani ad Samnites defecerunt, et Fregellae colonia necopinato adventu Samnitium (fuisse et Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. Timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnae initium fuit; quam aliquamdiu aequam, et quia pro aris ac focis dimicabatur, et quia ex tectis adiuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri praeconis passi sunt: 'Incolumem abiturum, qui arma posuisset.' Ea spes remisit a certamine animos, et passim arma iactari coepta. Pertinacior pars armata per aversam portam erupit; tutiorque iis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pavor: quos circumdatos igni, nequicquam deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt.

Consules, inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam
9 1 ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio substitit
2 adversus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos; quod nec ad Luceriam ire, ne ab tergo instaret hostis, nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est committere rem fortunae, et transigere cum Publilio certamen. Itaque in aciem
copias educunt. Adversus quos Publilius consul quum 13.
dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, con- Proelio vincuntur Samnites a Publilio.
cionem advocari iussit. Ceterum sicut ingenti alacritate ad praetorium concursum est, ita prae clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est. Suus

8 *Satricani*] Satricum antiquitus ex triginta oppidis Latinis erat: postea Volscorum vel Aequorum factum est. Quo autem tempore Satricani cives Romani facti fuerint, infr. 16. noster dicere omisit.

9 *Ad Luceriam*] Supr. 2. ante Caudinam pacem Lucerini dicuntur boni fideles que Romanorum socii. Sed nimirum intelligendum est eos postea in Samnitium potestatem venisse, quamvis id Livius non memoraverit. Crev.

1 *Equites Romani*] Qui, ut monet Appianus p. 51. tanquam ὅμηρα, ἕως ἅπας ὁ δῆμος ἐπιψηφίσῃ, a Romanis traditi erant.

2 *Caudinas legiones*] Samnitium exercitum, qui ad Caudium rem gesserat. Crev.

U. C. 434. A. C. 318.

cuique animus memor ignominiae adhortator aderat. Vadunt igitur in proelium urgentes signiferos: et, ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset, pila, velut dato ad id signo, abiiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriae artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modo hostes sunt; sed, ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est perventum. Romanos ira eadem, quae per mediam aciem hostium tulerat, et in castra pertulit. Ibi plus, quam in acie, sanguinis ac caedis factum, praedaeque pars maior ira corrupta.

Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis per-
venerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis iniuriis 3
et odio, quam beneficio ullo populi Romani. Nam Sam-
nites, ea tempestate in montibus vicatim habitantes, cam- 4
pestria et maritima loca, contempto cultorum molliore at-
que, ut evenit fere, locis simili genere, ipsi montani atque
agrestes depopulabantur. Quae regio si fida Samnitibus
fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset,
aut interiecta inter Romam et Arpos, penuria rerum om- 5
nium, exclusos a commeatibus absumpsisset. Tum quoque 6
profectos inde ad Luceriam, iuxta obsidentes obsessosque,
inopia vexavit. Omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur; ceterum adeo exigue, ut militi, occupato stationibus vigiliisque et opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret; interdum occursu hostium cogeretur, abiecto ex equo frumento, pugnare. Et obsessis prius, quam alter consul victore exercitu advenit, et commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, et auxilia intromissa. Artiora omnia adventus Publilii fecit; qui, obsidione delegata in curam collegae, vacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat. Itaque quum spes nulla esset, diutius obsessos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus, signa cum Papirio conferre.

Papirius obsidet Luceriam.

14. Per id tempus, parantibus utrisque se ad proelium, legati

3 *Arpos*] Hanc Dauniae urbem, olim Argyrippam, a Diomede conditam fuisse traditum est, quod ex nummis quoque apparet. Hoc autem tempore Dauniae urbes seditione inter sese laborabant, et partibus aliis aliae favebant. Arpini in Romanorum fide usque ad bellum Punicum secundum manebant. Niebhr. i. n. 473.

4 *Vicatim*] Id quod apud Graecos *κατὰ κώμας* dicitur.

5 *Aut interiecta*] h. e. Aut saltem, postquam Romani Arpos pervenerant, interiecta inter Romam et Arpos, ne commeatus a Roma subvenirent, facile prohibuisset.

6 *Tum quoque*] Atque etiam licet, ut modo diximus, regio illa fida non esset Samnitibus, sed pacata Romanis. Crev.

Tarentini interveniunt, denuntiantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent: per utros stetisset, quo minus discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: accitoque eo, quum tempus omne in apparatu consump-
7 sisset, collocutus de re haud dubia, signum pugnae proposuit. Agentibus divina humanaque, quae assolent, quum acie dimicandum est, consulibus, Tarentini legati occursare, responsum exspectantes; quibus Papirius ait: 'Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nuntiat. Litatum praeterea est egregie. Auctoribus diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiscimur.' Signa inde ferri iussit, et copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quae, suarum impotens rerum prae domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere aequum censeret. Samnites ex parte altera, quum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, vo-
8 ciferari, 'se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potius, quodcunque casus ferat, passuros, quam ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur. Accipere se omen,' consules aiunt, 'et eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant.' Ipsi, inter se partitis copiis, succedunt hostium munimentis, et, simul undique adorti, quum pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent, nec virtus modo insita, sed ira etiam, exulceratos ignominia stimularet animos, castra invasere: et pro se quisque, 'non haec furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset; sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossae arcerent,' memorantes, caedunt pariter resistentes fusosque, inermes atque armatos, servos, liberos, puberes, inpuberes, homines, iumentaque: nec ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent, avidosque caedis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem irae confestim oratio habita est, ut doceretur miles, 'minime cuiquam militum consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces, sicut belli, ita insatiabilis supplicii, futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriae obsides tenerentur, praepedisset animos: ne

U. C. 434. A. C. 318.

Iterum vincuntur Samnites a Coss.

7 *Signum pugnae*] Tunicam purpuream. Vid. not. ad vi. 12.

8 *Se in auctoritate Tarentinorum manere*] Se Tarentinis pacis auctoribus, pacem suadentibus, usque obsequi velle. Crev.

U. C. 434. A. C. 318. 'desperata venia hostes caecos in supplicia eorum ageret, 'perdere prius, quam perire, optantes.' Laudare ea milites, laetarique obviam itum irae suae esse, ac fateri, omnia patienda potius, quam proderetur salus tot principum Romanae iuventutis.

15. Dimissa concione, consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu et duce Apuli circa, gens dubiae ad id voluntatis, tentarentur. Publilius consul, ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriae restiterat, brevi ad spem eventus respondit. Nam, insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebantur, fame domiti Samnites, qui Luceriae in praesidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui causa belli essent, absisteret obsidione. His Papirius ita respondit: 'Debuisse eos Pontium, Herennii filium, quo 'auctore Romanos sub iugum misissent, consulere, quid 'victis patiendum censeret. Ceterum, quoniam ab hostibus 'in se aequa statui, quam in se ipsi ferre, maluerint, nuntiare Luceriam' iussit, 'arma, sarcinas, iumenta, multitudinem omnem imbellem intra moenia relinquerent: militem 'se cum singulis vestimentis sub iugum missurum, ulciscentem illatam, non novam inferentem ignominiam.' Nihil recusatum. Septem millia militum sub iugum missa, praedaque ingens Luceriae capta, receptis omnibus signis armisque, quae ad Caudium amiserant; et, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est: siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius, Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub iugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus miror, obscurum esse de hostium duce dedito missoque sub iugum: id magis mirabile est, ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore, magistro equitum, eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanae ignominiae, haud sciam an iustissimo triumpho ad eam aetatem secundum Furium Camillum, triumphaverit; an consulum Papiriique praecipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum, ob rem bene gestam Luceriae continuato 9

Luceria capta.

Sub iugum missi Samnites.

9 *Q. Aulio Cerretano iterum*] Aulium in quibusdam annalibus consulem cum C. Sulpicio reperiri supra observavit Livius viii. 37. Eos annales hic sequitur, dum Aulium consulem *iterum* scribit. Crev.

magistratu, consul tertium creatus sit; an L. Papirius Mugillanus, et in cognomine erratum sit.

U. C. 435. A. C. 317. L. Papirio III. Q. Aulio II. Coss.

16. Convenit, iam inde per consules reliqua belli perfecta.
1 Aulius cum Forentanis uno secundo proelio debellavit; urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in deditionem accepit. Pari fortuna consulum alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, praesidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. Nam quum ad moenia Satrici admotus esset exercitus, legatisque, missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, 'nisi praesidio Samnitium interfecto aut tradito, 'ne ad se remearent;' plus ea voce, quam armis illatis, terroris colonis iniectum. Itaque subinde exsequentes quaerendo a consule legati, quonam se pacto paucos et infirmos crederet praesidio tam valido et armato vim allaturos, ab iisdem consilium petere iussi, quibus auctoribus praesidium in urbem accepissent, discedunt: aegreque impetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. Duae factiones senatum distinebant; una, cuius principes erant defectionis a populo Romano auctores; altera fidelium civium. Certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. Pars altera, quum praesidium Samnitium, quia nihil satis praeparati erat ad obsidionem tolerandam,
2 excessurum proxima nocte esset, enuntiare consuli satis habuit, qua noctis hora, quaque porta, et quam in viam egressurus hostis foret: altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperue-
3 runt, armatosque clam hostes in urbem acceperunt. Ita duplici proditione et praesidium Samnitium, insessis circa viam silvestribus locis, necopinato oppressum est, et ab urbe plena hostium clamor sublatus; momentoque unius horae caesus Samnis, Satricanus captus, et omnia in potestate consulis erant. Qui, quaestione habita, quorum opera defectio esset facta, quos sontes comperit, virgis caesos securi percussit: praesidioque valido imposito, arma Satricanis ademit.

1 *Forentanis*] Hoc ex coniectura Gronovii reposuit Bekker., pro *Ferentanis*, quod Crev. admisit, qui eosdem fuisse arbitratur *Ferentanos* et *Forentanos*, a *Ferento* sive *Forento* Apuliae oppido. Horat. Od. iii. 4. *Ferentum* appellat. cf. infr. 20. ubi de *Forento valido oppido* noster loquitur.

2 *Enuntiare*] Hoc verbum proprie dicitur de iis qui arcana produnt: sic infr. xxxix. 10. *Si concta caritate eius, silenda enuntiasset.* Crev.

3 *Armatosque clam hostes in urbem acceperunt*] Hi *hostes* intelligendi sunt ipsi Romani, oppugnatores urbis, qui et paullo infra eodem nomine designantur, *ab urbe plena hostium*, nempe Romanorum. Totum hoc membrum, quo carebant vulgo editi, primus addidit Galenius. Sed liber eius habuit *clam hoste*, quod interpretens licet *clam Samnite*, *hoste* Romanorum. Crev.

U. C. 435. A. C. 317.

Papirii Cursoris laudes.

Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem 4
scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub iugum missos auctores sunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens. Praecipua pedum pernicitas inerat, quae cognomen etiam dedit: victoremque cursu omnium aetatis suae fuisse ferunt: et, seu virium vi, seu exercitatione multa, cibi vinique eundem capacissimum: nec cum ullo 5
asperiorem, quia ipse invicti ad laborem corporis esset, fuisse militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille, 'Ne nihil remissum dicatis, 'remitto,' inquit, 'ne utique dorsum demulceatis, quum ex 'equis descendetis.' Et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios civesque. Praenestinus praetor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem. Quem quum inambulans ante tabernaculum vocari iussisset, lictorem expedire securim iussit. Ad quam vocem exanimi stante Praenestino, 'Agedum, lictor, excide radicem hanc,' inquit, 'incommodam ambulantibus:' perfusumque ultimi supplicii metu, multa dicta, dimisit. Haud dubie illa aetate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innisa res Romana staret. Quin eum parem de- 6
stinant animis Magno Alexandro ducem, si arma, Asia perdomita, in Europam vertisset.

17.

Disputatio de Alexandro M. et Romanis.

Nihil minus quaesitum a principio huius operis videri 7
potest, quam ut plus iusto ab rerum ordine declinarem; varietatibusque distinguendo opere, et legentibus velut deverticula amoena, et requiem animo meo quaererem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus saepe tacitis cogi-

4 *Cursorem*] Hic ita loquitur noster, tanquam huic primum Papirio cognomen Cursoris inditum esset: contra avo huius Papirii idem cognomen fuisse videmus, supr. vi. 11. Haud scio an Livius voluerit dicere, Cursoris cognomen, quod maiores iam obtinuerant, pedum pernicitatem huic Papirio confirmasse, quemadmodum in gentis Manliae cognomine *Capitolino* accidisse vidimus, supr. v. 31.

5 *Vinique*] cf. Dio. Exc. Vat. 39, ubi Papirius seipsum excusat, quod propter somni capiendi difficultatem, vinum, quo consopiatur, meracius sumat.

6 *Destinant*] *Destinarant* vett. edd. quod immerito Muretus aliique critici improbaverunt, tanquam Livius Romanos, quibus Alexandrum ne fama quidem notum fuisse infr. 18. scribit, hic Papirium parem Alexandro ducem destinavisse animis dixerit. Equidem censeo, si modo codicum fide confirmatum fuerit, nullam in hoc verbo difficultatem inesse, quippe Grammatici centies docuerunt, indicativum plusquamperfecti modum pro eiusdem subiunctivo aliquoties poni. cf. Ruhnken. Opusc. i. p. 402. cf. infr. xli. 24. *divinat etiam, quae futura fuerant, si Philippus vixisset.* Sed haud dubie *destinant* codd. opt. prae se ferunt.

7 *Nihil minus quaesitum*] In hanc digressionem de Alexandro Magno Livius declinavit, quod hoc anno illum vita excessisse credebat; verum si rationem temporum habuerimus, Alexandrum Ol. 114. 1. obiisse, hunc vero annum cum Ol. 115. 3. congruere reperiemus. cf. Niebhr. ii. n. 1253.

tationibus volutavit animum, eas evocat in medium; ut U. C. 435.
quaerere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum A. C. 317.
Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in
bello pollere videntur militum copia et virtus, ingenia im-
peratorum, fortuna per omnia humana, maxime in res
bellicas, potens. Ea, et singula intuenti et universa, sicut
ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque, facile
praestant invictum Romanum imperium. Iam primum, ut Alexandri
ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egre- et ducum Rom. colla-
gium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum tio.
8 facit, quod unus fuit, quod adolescens in incremento rerum,
nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios
reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum
9 humanorum; Cyrum, quem maxime Graeci laudibus cele-
brant, quid, nisi longa vita, sicut Magnum modo Pompeium,
vertenti praebuit fortunae? Recenseam duces Romanos,
nec omnes omnium aetatium, sed ipsos eos, cum quibus
consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum; M.
Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T.
Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium
Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volum-
1 nium, M'. Curium. Deinceps ingentes sequuntur viri, si
Punicum Romano praevertisset bellum, seniorque in Italiam
traiecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quae
in Alexandro erat, animi ingeniique; tum disciplina mili-
taris, iam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis
perpetuis praeceptis ordinatae modum venerat. Ita reges
gesserant bella; ita deinde exactores regum Iunii Vale-
riique; ita deinceps Fabii, Quinctii, Cornelii; ita Furius
2 Camillus, quem iuvenes ii, quibus cum Alexandro dimican-

8 *Quod unus fuit*] Quod solus sine collega res gessit. Intuetur Livius Romanos duces, quibus additi collegae aut partem laudis detrahebant, aut etiam impedimentum rebus gerendis afferebant. Vide ea quae in hanc sententiam disputat noster infr. 18. Crev.

9 *Cyrum*] Sequitur hic Livius Herodotum, apud quem Cyrus a Tomyri Massagetarum regina victus caesusque est. Sed de variis veterum super Cyri morte sententiis Bosius ad Cornelii Nepotis verba xxi. (s. de Regibus) i. § 2. ***prior horum*** (i. e. *Cyrus*) *apud Massagetas in proelio cecidit*: haec posuit; "In proelio contra Scythas sive Massagetas eum cecidisse, etiam Herodotus i. 214. Polyaenus viii. Iustinus i. 8. et Val. Max. i. 10. scribunt," (adde Syncelli Chronogr. p. 188. Eusebii Chronic. p. 49.) "sed in acie captum et cruci affixum Diodorus ii. 44. Aliter item Xenophon viii. et Ctesias de Persicis, qui in acie saucium elatum et in castris suis mortuum aiunt, postquam filiis praecepta dedisset. Rursus aliter Ioannes Malela et Lucianus libro de Longaevis. Vide Usserii Annal. V. T. p. 140 et 149." Quibus haec adiecit Van Staveren: "Adde T. Hemsterh. ad Lucian. i. p. 608, 609, et Wesseling. ad Diodori locum et ad Herodoti i. 214. cf. etiam Ctesiae Reliq. a Baehr. p. 112.

1 *Si Punicum*] Si Alexander prius cum Poenis bellum, quam cum Romanis, gessisset.

2 *Quem iuvenes ii*] Quem ii quibuscum Alexandro bellandum erat, iuvenes senem viderant.

U. C. 435. dum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando
A. C. 317. obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum
faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Tor-
quatus, aut Valerius Corvus, insignes ante milites, quam
duces: cessissent Decii, devotis corporibus in hostem
ruentes: cessisset Papirius Cursor, illo corporis robore, illo
animi: victus esset consiliis iuvenis unius, ne singulos
nominem, senatus ille, quem qui 'ex regibus constare' dixit, 3
unus veram speciem Romani senatus cepit. Id vero erat 4
periculum, ne sollertius, quam quilibet unus ex iis, quos
nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab
insidiis praecaveret, tempus pugnae deligeret, aciem in-
strueret, subsidiis firmaret. Non cum Dario rem esse dix-
isset: quem, mulierum ac spadonum agmen trahentem,
inter purpuram atque aurum, oneratum fortunae apparatibus
suae, praedam verius, quam hostem, nihil aliud quam bene
ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius
Italiae, quam Indiae, per quam temulento agmine comis-
sabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliae ac
montes Lucanos cernenti et vestigia recentia domesticae
cladis, ubi avunculus eius nuper Epiri rex Alexander
18. absumptus erat. Et loquimur de Alexandro nondum
merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit.
Qui, si ex habitu novae fortunae novique, ut ita dicam,
ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur, Dario magis
similis, quam Alexandro, in Italiam venisset, et exercitum
Macedoniae oblitum degenerantemque iam in Persarum
mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam
mutationem vestis, et desideratas humi iacentium adula-
tiones, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus; 5
et foeda supplicia, et inter vinum et epulas caedes amico- 6
rum, et vanitatem ementiendae stirpis. Quid, si vini amor
in dies fieret acrior? quid, si trux ac praefervida ira? (nec
quicquam dubium inter scriptores refero) nullane haec
damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum
erat, quod levissimi ex Graecis, qui Parthorum quoque
contra nomen Romanum gloriae favent, dictitare solent, ne
maiestatem nominis Alexandri, quem ne fama quidem illis 7
notum arbitror fuisse, sustinere non potuerit populus Ro-

3 *Quem qui ex regibus*] Cineas nimirum, Pyrrhi regis legatus.

4 *Veram speciem Romani senatus cepit*] Vera sub imagine Romanum senatum sibi exhibuit: veram senatus Romani notionem assecutus est. Sic Horat. Sat. ii. 3. 208. *Qui species alias veris . . . . capiet:* id est, qui imagines rerum, sive notiones sibi finget diversas a veris. Crev.

5 *Etiam victis Macedonibus graves*] Quas Macedones, etiamsi victi fuissent, gravate tulissent, nedum eas tolerare possent victores. Crev.

6 *Caedes amicorum*] Cliti scilicet, et Callisthenis, necnon Parmenionis.

7 *Quem ne fama quidem illis notum*] Contra Arrian. vii. 15. cuius

U. C. 435.
A. C. 317.

manus, et, adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines, (id quod ex monumentis orationum patet) adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paullo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Romanus, etsi nullo bello, multis tamen proeliis victus sit, Alexandro nullius pugnae non secunda fortuna fuerit; non intelligunt, se unius hominis res gestas, et eius iuvenis, cum

Fortunae Alexandri collatio cum fortuna P. Rom.

8 populi iam octingentesimum bellantis annum rebus conferre.
9 Miremur, si, quum ex hac parte saecula plura numerentur,
1 quam ex illa anni, plus in tam longo spatio, quam in aetate
tredecim annorum, fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine, et ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam adversa fortuna pugnae fuit? Paginas in annalibus magistratuum fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunae ullo die populum Romanum poenituit. Et, quo sint mirabiliores, quam Alexander aut quisquam rex, denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit: ab tribunis plebis delectus impediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus comitiorum causa revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegae nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento aut damno fuit: male gestis rebus alterius successum est: tironem aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At, hercule, reges non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque,
2 trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus ergo
Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, et eadem fortunae pignora in discrimen detulisset. Imo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam

verba Aristobulus et Ptolemaeus confirmant, legatos Bruttiensium, Lucanorum, et Tyrrhenorum ex Italia, Carthaginiensium quoque atque Hispanorum, ad Alexandrum apud Babylonem convenisse scribit. cf. Strab. v. p. 232. qui Antiatibus latrocinia sua maritima Alexandrum exprobasse, atque captos quosdam piratas Romanis remisisse narrat. Clitarchus quoque legatos Romanorum ad Alexandrum missos esse scribit, id quod Plinius nullus dubitat.

8 *Iam octingentesimum*] Suam aetatem hic respexit noster, qui circa an. 735. U. C. haec scribebat, et haud dubie scriptores quosdam aequales suos hic perstrinxit. *Quingentesimum* reponendum censet Rupertus.

9 *Saecula plura*] h. e. Aetates hominum, quae triginta annos continent.

1 *In aetate tredecim annorum*] Annos, in quibus bellum gesserat Alexander, noster intelligit.

2 *Trahunt consiliis*] cf. Dobr. Adv. 1. p. 362. Demosth. Phil. 1. p. 51. Olynth. 1. p. 10.

U. C. 435. A. C. 317.

offerentem se: Romanis multi fuissent, Alexandro, vel gloria, vel rerum magnitudine, pares; quorum suo quisque 3
fato, sine publico discrimine, viveret moreretur que.

19. Collatio copiarum.

Restat, ut copiae copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur eius aetatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque, in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano 4
prope delectu decem scribebantur legiones: quaterni quinique exercitus saepe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adiunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, et Volscis, et Aequis, et omni Campania, et parte Umbriae Etruriaeque, et Picentibus, et Marsis, Pelignisque, ac Vestinis atque Apulis, adiunctaque omni ora Graecorum inferi maris a Thuriis Neapolim et Cumas, et inde Antio atque Ostiis tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse traiecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum et quattuor millibus equitum, maxime Thessalorum. Hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adiunxisset gentes, 5
impedimentum maius, quam auxilium, traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi supplementum esset: Alexandro, (quod postea Hannibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clipeus sarissaeque 6
illis; Romano scutum, maius corpori tegumentum, et pilum, haud paullo, quam hasta, vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis, et unius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans; facilis partienti, quacunque opus esset, facilis iungenti. Iam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno proelio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannae non fregerunt, quae fregisset acies? Nae ille saepe, etiamsi prima prospere evenissent, Persas et Indos et imbellem Asiam quaesisset, et cum feminis sibi bellum fuisse dixisset: quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bellorum in 7

3 *Suo quisque fato*] Prout sua cuique sors tulisset, viveret moreretur que, salute reipublicae incolumi.

4 *Sociorum Latini nominis*] h. e. Sociorum, sc. Italicorum, et Latini nominis, quippe *nomen Latinum* idem quod populi Latini. cf. infr. xxvi. 15. Niebhr. ii. n. 150.

5 *Persas, Indos*] Niebuhrio aliter placet, qui gentes Italicas minime adversus Alexandrum consensuras, neque Romam, utpote quae A. Pyrrho tantum non labefactata fuerit, contra hostem Macedonicum suffecturam censet: quinetiam Alexandrum Africanos et Hispanos veteranis suis adiunctos in Italiam transmissurum fuisse.

6 *Sarissaeque*] Hastae praelongae, tela phalangis Macedonicae propria, quae iactu inhabiles essent.

7 *Sortem bellorum*] In hac re quo-

Asia gestorum ab hoc ipso iuvene cum sua conferentem. U. C. 435.
Equidem, quum per annos quattuor et viginti primo Punico A. C. 317.
bello classibus certatum cum Poenis recordor, vix aetatem
Alexandri suffecturam fuisse reor ad unum bellum. Et
forsitan, quum et foederibus vetustis iuncta Punica res
Romanae esset, et timor par adversus communem hostem
duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul
Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem
Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed ex-
perti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus
Antiochum, Philippum, Persen, non modo cum clade ulla,
8 sed ne cum periculo quidem suo. Absit invidia verbo, et
9 civilia bella sileant, nunquam ab equite hoste, nunquam a
1 pedite, nunquam aperta acie, nunquam aequis, utique nun-
2 quam nostris locis laboravimus. Equitem, sagittas, saltus
impeditos, avia commeatibus loca gravis armis miles timere
potest: mille acies, graviores quam Macedonum atque
Alexandri, avertit, avertetque; modo sit perpetuus huius,
qua vivimus, pacis amor et civilis cura concordiae.

M. Foslius Flaccinator inde et L. Plautius Venno consules 20.
facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de foe- U. C. 436.
dere renovando legati, quum senatum humi strati movissent, A. C. 316.
reiecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant M. Foslio,
preces. Itaque, foedere negato, indutiae biennii, quum per L. Plautio
aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratae. Et Coss.
ex Apulia Teanenses Canusinique populationibus fessi, ob-
sidibus L. Plautio consuli datis, in deditionem venerunt.
3 Eodem anno primum praefecti Capuae creari coepti, legibus

que peiorem, quod neminem praeconem rerum in Italia gestarum adeptus fuerit.

8 *Absit invidia verbo*] Formula deprecantis, ne ex nimia suae felicitatis praedicatione malum aliquid oriretur.

9 *Civilia bella sileant*] De civilibus bellis non fiat mentio. Crev.

1 *Nunquam ab equite*] Haec verba non possunt eo exponi sensu, ut Romani nunquam ab equitatu peditatuve hostili victi fuisse dicantur: quum et ipse Livius cap. praec. agnoscat, et res ipsa clamet Romanos multis proeliis victos esse. Haec igitur fuisse videtur mens Livii. Nunquam ob eam causam laboravimus, quod hostis aut equitatum, aut peditatum nostro meliorem haberet. Quod tamen non accurate verum esse probat ille Hannibalis equitatus longe Romano superior, ipso teste Livio, xxi. 47. et xxvi. 38. Hic nempe deflexit nostrum a vero Romanae laudis nimius amor. Quonam enim modo qui Alliensis Cannensisque cladium meminerit, iactare potest Romanos nunquam *aperta acie* laborasse? Crev.

2 *Equitem*] Numerosum equitatum; praesertim in patentibus campis, Romanus miles gravis armis timere potest. Alludit haud dubie ad Parthicum equitatum, et Crassi cladem. Crev.

3 *Praefecti Capuae*] *Capuam* Gronovius reponit, quod Niebuhr. probat; qui hunc magistratum Roma Capuam missum fuisse arbitratur. Cave tamen cum Crevierio existimes, Capuam iam in praefecturae Romanae conditionem cessisse, quippe infr. xxvi. 6. apud Campanos summum magistratum, cui nomen Osco vocabulo Medixtuticus, cernimus; quem pariter infr. xxiii. 2. 6. civem Campanum fuisse liquet. Sed vide-

U. C. 436. ab L. Furio praetore datis: quum utrumque ipsi pro re-
A. C. 316. Tribus no- medio aegris rebus discordia intestina petissent. Et duae
vae. Romae additae tribus, Ufentina ac Falerina. 4 5
U. C. 437. Inclinatis semel in Apulia rebus, Teates quoque Apuli 6
A. C. 315. C. Iunio, ad novos consules, C. Iunium Bubulcum, Q. Aemilium
Q. Aemilio Barbulam, foedus petitum venerunt, pacis per omnem Apu-
Coss. liam praestandae populo Romano auctores. Id audacter
spondendo impetravere, ut foedus daretur: neque ut aequo
tamen foedere, sed ut in ditione populi Romani essent.
Apulia perdomita, (nam Forento quoque valido oppido 7
Iunius potitus erat) in Lucanos perrectum: inde repentino
adventu Aemilii consulis Nerulum vi captum. Et postquam
res Capuae stabilitas Romana disciplina fama per socios
vulgavit; Antiatibus quoque, qui se sine legibus certis,
sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad
iura statuenda ipsius coloniae patroni: nec arma modo, 8
sed iura etiam Romana late pollebant.

21. C. Iunius Bubulcus et Q. Aemilius Barbula consules
U. C. 438. exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio et M.
A. C. 314. Sp. Nautio, Popillio, ceterum dictatori L. Aemilio legiones tradiderunt.
M. Popillio Is, cum L. Fulvio magistro equitum Saticulam oppugnare
Coss. L. Aemilius adortus, rebellandi causam Samnitibus dedit. Duplex inde 9
dictator. terror illatus Romanis. Hinc Samnis, magno exercitu
coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris
Romanorum castra posuit: hinc Saticulani magno cum
tumultu, patefactis repente portis, in stationes hostium in-
currerunt. Inde pars utraque, spe alieni magis auxilii,
quam viribus freta suis, iusto mox proelio inito Romanos
urgent. Et, quanquam anceps dimicatio erat, tamen utrim-
que tutam aciem dictator habuit; quia et locum haud faci-

tur hic intelligi *praefectus*, aut qui a Romanis ad leges ordinandas prece Campanorum missus fuit eo modo, quo Graeci νομοθέτην appellare solebant, et qui factionem Romanis partibus adversam coerceret, aut qui tantummodo apud cives Romanos in Campania commorantes, scilicet apud *conventum Romanum*, ius administraret. cf. Niebhr. iii. n. 494.

4 *Ufentina*] In quam Privernates descripti. cf. Lucilius Fragm. 187. inc. p. 253. ed. Haverc. Niebhr. iii. n. 314.

5 *Falerina*] Ab agro Falerno, ut videtur. Crev. Ita tribus una et triginta factae.

6 *Teates*] Quos eosdem esse cum Teanensibus supra memoratis putat Niebuhrius. Similiter *Lucas* idem qui *Lucanus* est. iii. n. 393.

7 *Forento*] Ante Gronovium editi praeferebant *Tarento*, quod sine dubio mendosum erat: de *Forentanis* supr. 16. noster loquitur; neque admiratio in hoc cuivis moveatur, quod urbem, quam Aulius in deditionem acceperat, postea res novantem Iunius vi ceperit.

8 *Coloniae patroni*] Quippe Antium novum *coloniae* genus erat, utpote in qua ipsi Antiates ascripti essent, supr. 16. Ex hoc loco videtur non modo colonos Romanos, sed Antiates ipsos iura institutaque Romana accepisse. *Patronus Coloniae* in inscriptionibus saepissime legitur.

9 *Duplex inde terror*] Veram huius rei narrationem ap. Diodor. xix. 72. qui fortasse Fabium auctorem habuit, latere putat Niebhr. iii. n. 394.

U. C. 438.
A. C. 314.

1 lem ad circumveniendum cepit, et diversa statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra moenia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit. Ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, exstinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: et, spe abiecta Saticulae tuendae, Plistiam ipsi, socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

22.

U. C. 439.
A. C. 313.
L. Papirio IV. Q. Publilio IV. Coss.

Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio
2 gestum est. Consules novi, sicut superiores, Romae manserunt: Fabius, ad accipiendum ab Aemilio exercitum, ad Saticulam cum supplemento venit. Neque enim Samnites ad Plistiam manserant: sed, accitis ab domo novis militibus, multitudine freti, castra eodem, quo antea, loco posuerunt: lacessentesque proelio Romanos avertere ab obsidione conabantur. Eo intentius dictator in moenia hostium ver-
3 sus, id bellum tantum ducere, quod urbem oppugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus modo oppositis, ne qua in castra vis fieret. Eo ferocius adequitare Samnites vallo, neque otium pati. Et quum iam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore, magister equitum Q. Aulius Cerretanus, magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, summovit hostem. Tum in
4 minime pertinaci genere pugnae sic fortuna exercuit opes, ut insignes utrimque clades et clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, aegre patiens, quo tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites proelium integravit. In quem, insignem inter suos cientem pugnam, magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo praecipitaret: nec, ut fit, ad ducis casum perculsa magis, quam irritata, est multitudo. Omnes, qui circa erant, in Aulium, temere invectum per hostium turmas, tela
5 coniecerunt: fratri praecipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt. Is victorem detractum ex equo magistrum equitum, plenus maeroris atque irae, trucidavit: nec multum afuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceci-

Q. Fabius dictator.

Proelium equestre cum Samnitibus.

1 *Diversa statuit signa*] Obversam utrimque in hostes aciem. CREV.

2 *Consules novi*] L. Papirius Cursor IV. Q. Publilius Philo IV. memorati Fastis Capitolinis, Diodoro xix. et aliis. Horum nomina per librariorum incuriam deesse videntur, non ipsius Livii, qui in nominibus consulum reddendis diligens est. CREV.

3 *Id bellum tantum ducere*] Id tantummodo pro bello habebat, quod urbem oppugnaret: Samnitium exercitum contemnebat. Sic, infr. xxviii. 32. Scipio milites adhortans ait, *immemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat.* CREV.

4 *Exercuit opes*] Sic *exercuit* et perdomuit *opes*, h. e. copias bellantium. DOER.

5 *Fratri*] Praecipuum decus ulti Samnitium imperatoris penes fratrem eius esse voluerunt. CREV.

U. C. 439. A. C. 313.

derat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere. Et repentina acies circa corpora ducum pedestre proelium iniit, quo haud dubie superat Romanus: recuperatumque Aulii corpus, mixta cum dolore laetitia, victores in castra referunt. Samnites, duce amisso, et per equestre certamen tentatis viribus, omissa Saticula, quam nequicquam defendi rebantur, ad Plistiae obsidionem redeunt; intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plistia per vim

23. Samnis potitur. Mutata inde belli sedes est: ad Soram ex Samnio Apuliaque traductae legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. Quo quum prior Romanus exercitus, ad ulciscendam civium necem recuperandamque coloniam, magnis itineribus praevenisset, et sparsi per vias speculatores, sequi legiones Samnitium, nec iam procul abesse, alii super alios, nuntiarent; obviam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti proelio dimicatum est. Non caedes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, victi victoresne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse, atque in 6
ea cecidisse Q. Aulium, magistrum equitum. Suffectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; et, per praemissos nuntios consulto dictatore, ubi subsisteret, quove tempore, et qua ex parte hostem aggrederetur, substitit occultus, ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator, quum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis quam obsidentis modo, signum repente pugnae proposuit; et, efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in semet ipso, cuiquam relictam spem, de magistro equitum novoque exercitu militem celavit. Et, tanquam nulla, nisi in eruptione, spes esset, 'Locis,' inquit, 'angustis, milites, deprehensi, nisi quam victoria 'patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa nostra 'munimento satis tuta sunt; sed inopia eadem infesta. 'Nam et circa omnia defecerunt, unde subvehi commeatus 'poterant; et, si homines iuvare velint, iniqua loca sunt. 'Itaque non frustrabor ego vos, castra hic relinquendo, in 'quae, infecta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis. 'Armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. 'Castra habeant repetantque, quibus operae est trahere 'bellum: nos omnium rerum respectum, praeterquam vic-'toriae, nobis abscidamus. Ferte signa in hostem: ubi

Sorae defectio ad Samnites.

6 *Adversam eam pugnam*] Romam in pari discrimine atque eo, quo post Cannensem pugnam, nunc versatam fuisse existimat Niebhr. iii. n. 405. cf. infr. *circa omnia defecerunt*. Noster calamitatibus patriae suae velum obtendit.

U. C. 439.
A. C. 313.

'extra vallum agmen excesserit, castra, quibus imperatum 'est, incendant: damna vestra, milites, omnium circa, qui 'defecerunt, populorum praeda sarcientur.' Et oratione dictatoris, quae necessitatis ultimae index erat, milites accensi vadunt in hostem, et respectus ipse ardentium castrorum, quanquam proximis tantum (ita enim iusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque, velut vecordes illati, signa primo impetu hostium turbant; et in tempore, postquam ardentia procul vidit castra magister equitum, (id convenerat signum), hostium terga invadit. Ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam per diversa petunt. Ingens multitudo, in unum metu conglobata, ac semet ipsam turba impediens, in medio caesa. Capta hostium castra direptaque; quorum praeda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria laetum, quam quod, praeter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salva invenit.

Victoria de Samnitibus.

24.

U. C. 440.
A. C. 312.
M. Poetelio, C. Sulpicio III. Coss.

Ad Soram inde reditum; novique consules M. Poetelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimissa, novisque cohortibus in supplementum adductis. Ceterum, quum propter difficilem urbis situm nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, et aut tempore longinqua, aut praeceps periculo victoria esset; Soranus transfuga, clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules iubet, deductusque traditurum urbem promittit. Visus inde, quum, quonam modo id praestaturus esset, percunctantes doceret, haud vana afferre, perpulit, prope adiuncta moenibus Romana castra ut sex millia ab oppido removerentur: fore, ut minus intentae in custodiam urbis diurnae stationes ac nocturnae vigiliae essent. Ipse insequenti nocte, sub oppido silvestribus locis cohortibus insidere iussis, decem milites delectos secum per ardua ac prope invia in arcem ducit; pluribus, quam pro numero virorum, missilibus telis eo collatis. Ad haec saxa erant, et temere iacentia, ut fit, in aspretis, et de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. Ubi quum constituisset Romanos, semitamque angustam et arduam, erectam ex oppido in arcem, ostendisset: 'Hoc quidem ascensu,' inquit, 'vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: 'vos et decem numero, et, quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis. Et locus pro vobis, et nox 'erit, quae omnia ex incerto maiora territis ostentat. Ego 'iam terrore omnia implebo: vos arcem intenti tenete.' Decurrit inde, quanto maxime poterat cum tumultu, 'ad arma,' et 'pro vestram fidem, cives!' clamitans, 'arx ab hos-

Sora obsessa capitur.

U. C. 440. A. C. 312. 'tibus capta est; ite, defendite.' Haec incidens principum foribus, haec obviis, haec excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, quum tela et armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe recuperandae arcis. Fuga cuncta complentur, portaeque ab semisomnis ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam praesidium 7
Romanum clamore excitatum irrumpit, et concursantes per vias pavidos caedit. Iam Sora capta erat, quum consules prima luce advenere; et, quos reliquos fortuna ex nocturna caede ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur et infandae colonorum caedis et defectionis auctores, vinctos Romam deducunt: ceteram multitudinem incolumem, praesidio imposito, Sorae relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro caesi, ac securi percussi summo gaudio plebis; cuius maxime intererat, tutam ubique, quae passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

25. Ausones bello appetiti. Consules, ab Sora profecti, in agros atque urbes Ausonum 8
bellum intulerunt. Mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, coniurationesque circa Campaniam passim factae; nec Capua ipsa crimine caruit: quin Romam quoque et ad principum quosdam inquirendo ventum est. Ceterum Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona, et Minturnae, et Vescia, urbes erant: ex quibus principes iuventutis duodecim numero, in proditionem urbium suarum coniurati, ad consules veniunt: docent, 'suos, iam pridem exoptantes Samnitium adventum, simul 'ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos 'habuisse, iuventute, armis Samnites iuvisse. Fugatis inde 'Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Ro'manis, ne arcessant bellum: et obstinatos claudere, si exer'citus admoveatur. In ea fluctuatione animorum opprimi 'incautos posse.' His auctoribus mota propius castra: missique eodem tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua moenibus insiderent loca; partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab his simul custodes trucidari coepti, simul datum signum armatis, ut ex insidiis concurrerent. Ita portae occupatae, triaque oppida eadem hora

7 *Praesidium Romanum*] Cohortes, quae supra dicuntur sylvestribus locis sub oppido insedisse. *Praesidium* nonnunquam apud Livium nihil aliud est, quam militum manus. Vid. supr. vii. 34. 36. et 37. Crev.

8 *Ausonum*] cf. Supr. viii. 16. Aurunci Latine, Ausones Graece dicta haec gens. Livius hic Dionysium auctorem sequebatur.

eodemque consilio capta. Sed, quia absentibus ducibus U. C. 440.
9 impetus est factus, nullus modus caedibus fuit; deletaque A. C. 312.
Ausonum gens, vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecivo bello certasset.

Ausones deleti.

26. Eodem anno, prodito hostibus Romano praesidio, Luceria Samnitium facta. Nec diu proditoribus inpunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat: cuius primo impetu urbs, sita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem caesi: eoque ira processit, ut Romae quoque, quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. Praeter odium, quod exsecrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes cogebat. Vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni. Duo millia et quingenti missi.

Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuae quoque occultae principum coniurationes factae. De quibus quum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est. Quaestiones decretae, dictatoremque quaestionibus exercendis dici placuit. C. Maenius dictus. Is M. Foslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus eius terror. Itaque sive timore eius, seu conscientia, Calavios, Ovium Noviumque, (ea capita coniurationis fuerant) priusquam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipsis conscita iudicio subtraxit. Deinde, ut quaestioni
1 Campanae materia decessit, versa Romam interpretando res: non nominatim, qui Capuae, sed in universum, qui usquam coissent coniurassentve adversus rempublicam, quaeri senatum iussisse: et coitiones, honorum adipiscendorum causa factas, adversus rempublicam esse: latiorque et re et personis quaestio fieri; haud abnuente dictatore, sine fine ulla quaestionis suae ius esse. Postulabantur ergo nobiles homines: appel-
2 lantibusque tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec hi modo, in quos crimen intendebatur, sed universi simul, negare, nobilium id crimen esse, quibus, si nulla obstetur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum novorum: ipsos adeo dictatorem magistrumque equitum reos magis, quam quaesitores idoneos eius criminis

C. Maenius dictator quaestionibus exercendis.

9 *Nullus modus*] Quo magis clarum aliis exemplum exstaret.

1 *Versa Romam interpretando res*] Romae quoque quaestiones exerceri coeptae, quum eam esse senatusconsulti vim dictator interpretaretur, ut sibi negotium datum esse diceret inquirere, non in eos nominatim qui Capuae, sed in eos omnes qui usquam coissent coniurassentve adversus rempublicam. Crev.

2 *Quin nomina reciperentur*] Quominus inter reos referrentur. Accusator deferebat nomen eius quem accusandum susceperat: magistratus, cuius erat quaerere de illo crimine quod reo obiiciebatur, nomen eius recipiebat, sive referendum curabat in tabulas publicas. Crev.

U. C. 440.
A. C. 312.

esse: intellecturosque ita id esse, simul magistratu abissent. Tum enimvero Maenius, iam famae magis, quam imperii, memor, progressus in concionem ita verba fecit: 'Et omnes 'ante actae vitae vos conscios habeo, Quirites, et hic ipse 'honos, delatus ad me, testis est innocentiae meae. Neque 'enim, quod saepe alias, quia ita tempora postulabant rei- 'publicae, qui bello clarissimus esset, sed qui maxime pro- 'cul ab his coitionibus vitam egisset, dictator deligendus 'exercendis quaestionibus fuit. Sed quoniam quidam 'nobiles homines (qua de causa, vos existimare, quam me 'pro magistratu quicquam incompertum dicere, melius est) [3] 'primum ipsas expugnare quaestiones omni ope annisi sunt: 'dein, postquam ad id parum potentes erant, ne causam di- 'cerent, in praesidia adversariorum, appellationem et tri- 'bunicium auxilium, patricii confugerunt: postremo repulsi 'inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocentiam suam pur- 'garent, visa) in nos irruerunt, et privatis dictatorem poscere 'reum verecundiae non fuit: ut omnes dii hominesque 'sciant, ab illis, etiam quae non possint, tentari, ne rationem 'vitae reddant; me obviam ire crimini, et offerre me 'inimicis reum, dictatura me abdico. Vos quaeso, consules, 'si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum et 'hunc M. Foslium quaestiones exerceatis; ut appareat, 'innocentia nostra nos, non maiestate honoris, tutos a 'criminationibus istis esse.' Abdicat inde se dictatura, et post eum confestim Foslius magisterio equitum: primique apud consules (iis enim ab senatu mandata res est) rei facti, [4] adversus nobilium testimonia egregie absolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterum invisus nobilitati, causam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quaestio per clara nomina reorum viguit: inde labi coepit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, oppressa est.

Abdicat se dictatura.

Reus factus absolvitur.

27. Earum fama rerum, magis tamen spes Campanae defectionis, in quam coniuratum erat, Samnites, in Apuliam versos, rursus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo consules cum valido exercitu venerunt. Et primo circa saltus, quum utrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt: deinde Samnites per aperta loca brevi

3 *Pro magistratu*] Dum gero personam magistratus, cuius gravitate indignum est quicquam incompertum dicere. Crev.

4 *Rei facti*] Hinc quomodo dictatura legibus obnoxia esset, abunde liquet; scilicet postquam magistratu dictator se abdicaverat, apud consules, si quid contra leges commisisset, rem agere coactus est. cf. supr. viii. 33.

circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, U. C. 440.
ibique primum castra in conspectu hostibus data: deinde A. C. 312.
levibus proeliis, equitum saepius, quam peditum, utrimque
periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum, aut
morae, qua trahebant bellum, poenitebat. Samnitium Proelium
contra ducibus, et carpi parvis quotidie damnis, et senescere cum Sam-
dilatione belli vires suae videbantur. Itaque in aciem pro- nitibus.
cedunt, equitibus in cornua divisis: quibus praeceptum
erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis
fieret, quam ad proelium, starent: aciem pediti tutam fore.
Consulum Sulpicius in dextro, Poetelius in laevo cornu
consistunt. Dextra pars, qua et Samnites raris ordinibus,
aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, con-
stiterant, latius patefacta stetit. Sinistris, praeterquam
quod confertiores steterant, repentino consilio Poetelii con-
sulis additae vires: qui subsidiarias cohortes, quae integrae
ad longioris pugnae casus reservabantur, in primam aciem
extemplo emisit; universisque hostem primo impetu viribus
impulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in
pugnam succedit. In hunc, transverso agmine inter duas
acies se inferentem, Romanus equitatus concitat equos;
signaque et ordines peditum atque equitum confundit,
donec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu
non Poetelius solus, sed Sulpicius etiam, hortator affuerat,
avectus ab suis nondum conserentibus manus ad clamorem,
ab sinistra parte prius exortum. Unde, haud dubiam vi-
ctoriam cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille
ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit: Romanos
loco pulsos, victorem hostem signa in perculsos inferentem.
Ceterum omnia mutavit repente consulis adventus. Nam
et conspectu ducis refectus militum est animus: et, maius
quam pro numero auxilium, advenerant fortes viri: et
partis alterius victoria audita, mox visa etiam, proelium re-
stituit. Tota deinde iam vincere acie Romanus, et, omisso Vincunt
5 certamine, caedi capique Samnites; nisi qui Maleventum, Romani.
cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad
triginta millia caesa aut capta Samnitium, proditum memo-
riae est.

Consules, egregia victoria parta, protinus inde ad Bo- 28.
vianum oppugnandum legiones ducunt: ibique hiberna

5 *Maleventum*] A gravitate vento-rum sic dictum, (ita Procop. Goth. i. 15.) *cui nunc urbi Beneventum nomen est*, inde ab U. C. 485. quo anno facta est colonia Rom. et mali ominis nomen commutatum. cf. Plin. H. N. iii. 11. 16. et Festus v. *Beneventum*, ubi v. Scalig. Rec. Sed hoc nomen Graeca origine fuisse censet Niebhr. i. n. 148. qui *Maleventum* idem nomen fuisse, quod *Maloentum*, h. e. Μαλόεις Graece, una cum Salmasio existimat, et similiter *Grumentum* idem atque Κρυμόεις.

U. C. 441. A. C. 311. L. Papirio V. C. Iunio II. Coss. Poetelius dictator.

egerunt, donec ab novis consulibus L. Papirio Cursore 6
quintum, C. Iunio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Poetelius cum M. Foslio magistro equitum exercitum accepit. Is, quum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit: unde, nocturna Samnitium fuga sine certamine receptis Fregellis, praesidioque valido imposito, in Campaniam reditum maxime ad Nolam armis repetendam. Eo se intra moenia, sub adventum dictatoris, et Samnitium omnis multitudo et Nolani agrestes contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad moenia esset, omnia aedificia (et frequenter ibi habitabatur) circumiecta muris incendit: nec ita multo post, sive a Poetelio dictatore, sive ab C. Iunio consule (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captae decus Nolae ad consulem trahunt, adiiciunt, Atinam et Calatiam ab eodem captas; Poetelium autem, pestilentia orta, clavi figendi causa dictatorem dictum. Suessa et 7
Pontiae eodem anno coloniae deductae sunt. Suessa 8
Auruncorum fuerat. Volsci Pontias, insulam sitam in conspectu litoris sui, incoluerant. Et, Interamna et Casinum ut deducerentur coloniae, senatusconsultum factum est: sed triumviros creavere, ac misere colonorum quattuor millia insequentes consules M. Valerius, P. Decius.

U. C. 442. A. C. 310. M. Valerio, P. Decio Coss.

29. Profligato fere Samnitium bello, priusquam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est. Nec erat ea tempestate gens alia, cuius secundum Gallicos tumultus arma terribiliora essent, quum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero consulum in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter aeger Romae restiterat, auctore senatu dictatorem C. Iunium 9
Bubulcum dixit. Is, prout rei magnitudo postulabat, omnes iuniores sacramento adigit: arma, quaeque alia res poscit, summa industria parat: nec tantis apparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque

6 *Novis consulibus*] Ad hunc annum legem *Poeteliam de nexis*, utpote quae a dictatore Poetelio perlata esset, referendam censet Niebhr. cf. supr. viii. 28.

7 *Suessa*] Maxime intererat Romanorum, ut praesidia valida fines Samnitium firmarent.

8 *Pontiae*] Insulae tres vel quattuor in sinu Formiano, quarum maxima Pontia, hod. *Ponza*. Has vero insulas praesidiis occupabant Romani in metum belli maritimi cum Tarentinis, qui rebus Siciliae iam sese immiscebant et viginti navium classem contra Agathoclem miserant. Quinetiam Etrusci navibus pollebant et tantum non bellum Romanis inferebant. Sed *Pontia* plur. MSS. exhibent.

9 *Dictatorem C. Iunium Bubulcum*] Hic miratur Glareanus, nec sine causa, nominari a Livio dictatorem sine magistro equitum. Sed monet Sigonius in Fastis Capitolinis edi in hunc annum dictatorem C. Sulpicium Longum cum magistro equitum C. Iunio Bubulco: atque ad hunc modum refingendum esse quod hic in Livio peccavit librariorum manus. CREV.

bello consilia et apud Etruscos fuere. Neutri finibus U. C. 442.
egressi. Et censura clara eo anno Ap. Claudii et C. Plautii A. C. 310.
fuit; memoriae tamen felicioris ad posteros nomen Appii, Ap. Claudius et C.
1 2 quod viam munivit, et aquam in urbem duxit, eaque unus Plautius
3 perfecit; quia, ob infamem atque invidiosam senatus lectio- Censores.
nem verecundia victus, collega magistratu se abdicaverat. Appia via.
Appius, iam inde antiquitus insitam pertinaciam familiae
gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore, Potitia gens
4 Potitii, gens, cuius ad aram Maximam Herculis familiare intra an-
sacerdotium fuerat, servos publicos, ministerii delegandi num exstincta.
causa, sollennia eius sacri docuerat. Traditur inde dictu
mirabile, et quod dimovendis statu suo sacris religionem
facere posset, quum duodecim familiae ea tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum
stirpe exstinctos: nec nomen tantum Potitiorum interisse,
sed censorem etiam Appium, memori deûm ira, post aliquot
annos luminibus captum.

Itaque consules, qui eum annum secuti sunt, C. Iunius 30.
Bubulcus tertium et Q. Aemilius Barbula iterum, initio U. C. 443.
anni questi apud populum, deformatum ordinem prava A. C. 309. C. Iunio
5 lectione senatus, qua potiores aliquot lectis praeteriti III. Q. Ae-
essent; negaverunt, eam lectionem se, quae sine recti pra- milio II.
6 vique discrimine ad gratiam ac libidinem facta esset, ob- Coss.
servaturos: et senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui
ante censores Ap. Claudium et C. Plautium fuerat. Et
duo imperia eo anno dari coepta per populum, utraque
7 pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum
seni deni in quattuor legiones a populo crearentur; quae

1 *Viam*] Quae ab eius nomine *Appia* vocata est: ipse eam ab urbe usque ad forum Appii, atque intervallo inde navibus transmisso, a Tarracina ad Capuam duxit. Postea ad Brundusium producta est, ut tantum non omnibus notum est ex Hor. Sat. i. 5. Ultimam autem illi manum addidit Traianus, per paludes Pomptinas viam muniendo quae ab Appii foro ad fanum Feroniae duceret.

2 *Aquam*] *Appiam* quoque dictam, quae prima arcuato opere in urbem perducta traditur. cf. Frontin. de Aq. Rom.

3 *Infamem atque invidiosam*] *Infamem* quia libertinos in senatum allegerat, *invidiosam* quia viros probos sibi inimicos *invidia* praetermiserat.

4 *Potitii, gens*] Niebuhrio videtur haec res ita fuisse: scilicet secundo bello Samnitico Romanos sive ex libris Sibyllinis, sive ex oraculo quodam Graeco monitos fuisse, *ut fortissimum heroum colerent*: gentem vero Potitiam, quae Herculem Graeco more, ut Minervam Nautia gens, sacris gentiliciis colebat, servos publicos, quo minus sacerdos a Graecia adveheretur, solennia sacri eius docuisse: postea vero eam, si modo in hac re fides Livio danda sit, pestilentia gravissima an. 459. U. C. exstinctam fuisse, id quod posteri religioni habuerunt.

5 *Praeteriti*] Deleti ex albo senatorum. Censores recitabant ex scripto nomina senatorum: quosque in recitando praeterissent, ii iam senatores non erant. Crev. cf. Fest. v. *Praeteriti*.

6 *Ad gratiam ac libidinem*] Ita ut nihil aliud spectassent censores, quam ut gratum alicui facerent, et voluntatem pro ratione haberent. Crev.

7 *Tribuni militum seni deni*] Iam antea tribuni militum suffragio populi facti erant. Vid. supr. vii. 5. Sed nunc populi ius amplificatur. Primo enim e quattuor et viginti tribunis sex

U. C. 443. A. C. 309.

Duumviri navales creati.

antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum et consulum ferme fuerant beneficia. Tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius. Alterum, ut duumviros navales classis ornandae reficiendaeque causa 8
idem populus iuberet. Lator huius plebisciti fuit M. Decius tribunus plebis.

Tibicines abeunt.

Eiusdem anni rem dictu parvam praeterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti a 9
proximis censoribus erant in aede Iovis vesci, quod traditum antiquitus erat, aegre passi, Tibur uno agmine abierunt: adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis praecineret. Eius rei religio tenuit senatum; legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini, benigne polliciti, primum accitos eos in curiam hortati sunt, uti reverterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio, haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die festo alii alios per speciem celebrandarum cantu epularum invitant, et vino, 1

Revehuntur Romam.

cuius avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra somno vinctos coniiciunt, ac Romam deportant: nec prius sensere, quam, plaustris in foro relictis, plenos crapulae eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quotannis 2
ornati, cum cantu atque hac, quae nunc sollennis est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque in aede vescendi ius iis, qui sacris praecinerent. Haec inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

31.

Res gestae in Samnio.

Consules inter se provincias partiti; Iunio Samnites, Aemilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Samnio Cluviam, praesidium Romanum, quia nequiverat vi capi, 3
obsessum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibusque foedum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Iunius, nihil antiquius oppugnatione Cluviana ratus, quo die aggressus est moenia, vi cepit, atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus

tantum a populo creati erant; hic sedecim, ita ut octo tantum consulibus aut dictatoribus deligendi relinquerentur. Vid. not. ad locum supra memoratum. Crev.

8 *Duumviros navales*] *Nauarchis* Spartanis haud absimiles, qui classi coloniis maritimis imperatae praeficerentur. Niebhr. iii. p. 282.

9 *Tibicines*] Hi quidem antiquitus inter aerarios numerabantur, unde verisimile est in hac re latere imminutionem quandam iuris civilis, quam illi indignabantur.

1 *Celebrandarum cantu epularum*] *Epularum causa* in plur. edd. occurrit, sed delenda ultima vox *causa* Iac. Gronovio videtur, et quidem eam omisit Bekker.

2 *Quotannis*] Idibus Iunii, in quibus festum *Quinquatria minora* celebrabatur. Ov. Fast. vi. 651.

3 *Cluviam, praesidium Romanum*] Cluviam urbem a Romanis militibus defensam. *Praesidium* hic, ut et alibi saepius, sumitur pro loco quem insident milites, non pro militibus ipsis. Crev.

Bovianum ductus. Caput hoc erat Pentrorum Samnitium, U. C. 443.
longe ditissimum atque opulentissimum armis virisque. Ibi A. C. 309.
quia haud tantum irarum erat, spe praedae milites accensi,
oppido potiuntur. Minus itaque saevitum in hostes est:
praedae plus paene, quam ex omni Samnio unquam,
egestum, benigneque omnis militi concessa. Et postquam
praepotentem armis Romanum nec acies subsistere ullae,
nec castra, nec urbes poterant; omnium principum in
Samnio eo curae sunt intentae, ut insidiis quaereretur
locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac
circumveniri posset. Transfugae agrestes et captivi quidam,
pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem
afferentes, quae et vera erant, pecoris vim ingentem in
saltum avium compulsam esse, perpulerunt, ut praedatum
4 eo expeditae ducerentur legiones. Ibi ingens hostium
exercitus itinera occultus insederat, et, postquam intrasse
Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac
tumultu incautos invadit. Et primo nova res trepidationem
fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium:
dein, postquam, ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coibant, et notis ordinibus in
vetere disciplina militiae, iam sine praecepto ullius sua
sponte struebatur acies, consul, ad ancipitem maxime pugnam advectus, desilit ex equo, et Iovem Martemque atque
alios testatur deos, 'se, nullam suam gloriam inde, sed
'praedam militi quaerentem, in eum locum devenisse:
'neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex hoste militis
'curam, reprehendi posse. Ab eo se dedecore nullam rem
'aliam, quam virtutem militum, vindicaturam: connite-
'rentur modo uno animo omnes invadere hostem, victum
'acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem
'furto insidiarum tentantem, et loco, non armis, fretum. Sed
'quem esse iam virtuti Romanae inexpugnabilem locum?'
Fregellana arx, Soranaque, et ubicunque iniquo successum
erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium immemor difficultatium, vadit adversus imminentem hostium
aciem. Ibi paullum laboris fuit, dum in adversum clivum
erigitur agmen: ceterum, postquam prima signa planitiem
summam ceperunt, sensitque acies aequo se iam institisse
loco, versus extemplo est terror in insidiatores, easdemque
latebras, quibus se paullo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed loca difficilia, hosti quaesita,
5 ipsos tum sua fraude impediebant. Itaque ergo perpaucis

4 *Ibi ingens hostium exercitus*] Prope afuit, ut clade altera Caudina afficerentur Romani.

5 *Itaque ergo*] cf. 1. 25.

U. C. 443. A. C. 309. effugium patuit: caesa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste praedam pecorum discurrit.

32. Etrusci Sutrium oppugnant.

Dum haec geruntur in Samnio, iam omnes Etruriae populi praeter Arretinos ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quae urbs, socia Romanis, velut claustra Etruriae erat, ingens orsi bellum. Eo alter consulum Aemilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis, Sutrini commeatus benigne in castra ante 6
urbem posita advexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Postero die, ubi celeriora, quam tutiora, consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnae propositum est, armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nuntiatum est, extemplo tesseram dari iubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo 7
viribus arma capiat. Dicto paretur. Consul, ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri iussit, et haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrimque steterunt, exspectantes ut ab adversariis clamor et pugna inciperet: et prius sol meridie se inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est. Inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubae, et signa inferuntur. Nec segnius ab Romanis pugna initur. Concurrunt infensis animis: numero hostis, virtute Romanus superat. Anceps proelium multos utrimque, et fortissimum quemque, absumit: nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis, successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt. Nullo unquam proelio fugae minus, nec plus caedis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset; ita ut victores prius, quam victi, pugnandi finem facerent. Post occasum solis signum receptui datum est: nocte ab utroque in castra reditum. Nec deinde quicquam eo anno rei memoria dignae apud Sutrium gestum est; quia et ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno proelio fuerat, subsidiariis 8

6 *Benigne*] Hic *copiose*, sicut *maligne* alibi *parce* est.

7 *Tesseram dari*] Duplex tesserarum militarium genus: alterum quibus milites se internoscerent, alterum, ad quod hic locus referendus est, quibus imperator, quid agendum foret, militibus indicabat. Doer.

8 *Subsidiariis modo relictis*] Dukerus non vidit, quomodo, si *subsidiarii relicti* fuerunt, prima acies, ut noster paullo ante dixit, non *subsidiis fulta fuerit.* Strothius contra subsidiarios immotos sedisse, nec primae aciei successisse existimat. Haud dubie noster voluit dicere, nullam aciem secundam esse, quae viribus recentibus in proelium succedens, primam aciem subsidiis fulciret, sed paucos tantummodo, qui vix ad castrorum praesidium sufficerent, tanquam in subsidio positos, proelium non inivisse.

modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum praesidium: U. C. 443.
et apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures post A. C. 309.
proelium saucii decesserint quam ceciderant in acie.

Q. Fabius insequentis anni consul bellum ad Sutrium 33.
excepit. Collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est. U. C. 444.
Ceterum et Fabius supplementum ab Roma adduxit, et A. C. 308.
novus exercitus domo accitus Etruscis venit. Q. Fabio II. C. Marcio Coss.

Permulti anni iam erant, quum inter patricios magi-
stratus tribunosque nulla certamina fuerant; quum ex ea
familia, quae velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, cer-
tamen oritur. Ap. Claudius censor, circumactis decem et Ap. Claudius censuram ultra legitimum tempus retinet.
9 octo mensibus, quod Aemilia lege finitum censurae spatium
1 temporis erat, quum C. Plautius collega eius magistratu se
abdicasset, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sem-
pronius erat tribunus plebis; qui finiendae censurae intra
legitimum tempus actionem susceperat, non popularem
magis, quam iustam; nec in vulgus, quam optimo cuique,
gratiorem. Is, quum identidem legem Aemiliam recitaret,
auctoremque eius Mam. Aemilium dictatorem laudibus ferret;
qui quinquennalem ante censuram, et longinquitate potesta-
tem dominantem, intra sex mensium et anni coegisset spa-
tium: 'Dic, agedum,' inquit, 'Ap. Claudi, quidnam facturus
'fueris, si eo tempore, quo C. Furius et M. Geganius cen-
'sores fuerunt, censor fuisses?' Negare Appius, 'interro-
'gationem tribuni magno opere ad causam pertinere suam.
'Nam, etsi tenuerit lex Aemilia eos censores, quorum in
'magistratu lata esset, quia post illos censores creatos eam
2 'legem populus iussisset, quodque postremum iussisset,
'id ius ratumque esset; non tamen aut se, aut eorum
'quemquam, qui post eam legem latam creati censores
'essent, teneri ea lege potuisse.' Haec sine ullius assensu 34.
cavillante Appio, 'En,' inquit, 'Quirites, illius Appii pro- P. Sempronii Tr. Pl. oratio in Claudium.
'genies, qui, decemvir in annum creatus, altero anno se
'ipse creavit: tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus, pri-
'vatus fasces et imperium obtinuit; nec ante continuando
'abstitit magistratu, quam obruerent eum male parta, male
'gesta, male retenta imperia. Haec est eadem familia,
'Quirites, cuius vi atque iniuriis compulsi, extorres patria,
'Sacrum montem cepistis: haec, adversus quam tribuni-
'cium auxilium vobis comparastis: haec, propter quam duo

9 *Aemilia lege*] Vid. supr. iv. 24.

1 *Quum C. Plautius*] Hoc loco et in oratione Sempronii mox secutura ea dicit Livius, ex quibus colligi debere videatur C. Plautium non abdicasse se censura, nisi circumactis decem et octo mensibus. Et quidem sic memorat Frontinus de Aquaeductibus Rom. i. Videndum an haec conciliari facile possint cum iis, quae de eiusdem Plautii abdicatione scripta sunt, supr. 29. Crev.

2 *Quodque postremum iussisset*] Ita in legibus XII. Tab. *quod postremum populus iussit, id ius ratum esto.* cf. supr. vii. 17.

U. C. 444. ‘exercitus Aventinum insedistis: haec, quae fenebres
A. C. 308. ‘leges: haec, quae agrarias semper impugnavit: haec con-
‘nubia Patrum et plebis interrupit: haec plebi ad curules
‘magistratus iter obsaepsit: hoc est nomen multo, quam
‘Tarquiniorum, infestius vestrae libertati. Itane tandem,
‘Ap. Claudi, quum centesimus iam annus sit ab Mam. 2
‘Aemilio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortis-
‘simique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo
‘id ius esse, quod postremo populus iussisset, scivit? Imo
‘vero omnes sciverunt; et ideo Aemiliae potius legi pa-
‘ruerunt, quam illi antiquae, qua primum censores creati
‘erant, quia hanc postremam iusserat populus: et quia, ubi
‘duae contrariae leges sunt, semper antiquae obrogat nova.
‘An hoc dicis, Appi, non teneri Aemilia lege populum?
‘an populum teneri, te unum exlegem esse? Tenuit
‘Aemilia lex violentos illos censores, C. Furium et M. Ge-
‘ganium, qui, quid iste magistratus in republica mali facere
‘posset, indicarunt: quum, ira finitae potestatis, Mam.
‘Aemilium, principem aetatis suae belli domique, aerarium
‘fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum
‘annorum spatium: tenet C. Plautium collegam tuum,
‘iisdem auspiciis, eodem iure creatum. An hunc non, ut 3
‘qui optimo iure censor creatus esset, populus creavit? tu
‘unus eximius es, in quo hoc praecipuum ac singulare
‘valeat? Quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus 4
‘regni nomen, ut qui optimo iure rex Romae creatus sit,
‘creatum se dicet? Quem semestri dictatura, quem inter-
‘regno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi
‘figendi, aut ludorum causa dictatorem audacter crees?
‘Quam isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui
‘intra vicesimum diem, ingentibus rebus gestis, dictatura
‘se abdicaverunt, aut qui vitio creati abierunt magistratu?
‘Quid ego antiqua repetam? Nuper intra decem annos 5

2 *Centesimus iam annus*] Imo centesimus vigesimus quartus, cf. supr. iv. 24.

3 *Ut qui optimo iure censor*] h. e. Iure minime imminuto.

4 *Quem tu regem sacrificiorum*] Perinde facere Appium, ac si rex sacrorum, captans argutias ex vocabulo regni, quod et ipse optimo iure rex creatus sit, omnia iura omnemque potestatem et imperium Romuli ceterorumque regum sibi arrogare velit; dicendo eam optimam legem de rege Romano esse, quae de imperio Romuli rogata sit atque accepta initio Urbis conditae. Item si haec interpretatio valeret, interreges quoque ac dictatores maxime clavi figendi aut ludorum causa dictos, quippe qui omnes *ut qui optimo iure* creati sint, eadem elusuros ad potestatem sibi augendam. Gronov.

5 *Nuper intra decem annos*] Quintus hic annus agitur ab eo, quo Maenium dictatorem Livius exhibuit. At Fasti Capitolini totis decem ante hanc Sempronii actionem annis eum dictatorem habent. Videtur igitur auctores alios secutus esse Livius in memoranda ipsa Maenii dictatura, alios in hac Sempronii oratione concinnanda. Vid. Pigh. Annal. ad an. U. C. 433. Crev.

'C. Maenius dictator, quia, quum quaestiones severius, U. C. 444.
'quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, con- A. C. 308.
'tagio eius, quod quaerebat ipse, criminis obiectata ab 'inimicis est, ut privatus obviam iret crimini, dictatura se 'abdicavit. Nolo ego istam in te modestiam: ne de'generaveris a familia imperiosissima et superbissima: 'non die, non hora citius, quam necesse est, magistratu 'abieris; modo ne excedas finitum tempus. Satis est, aut 'diem, aut mensem censurae adiicere? Triennium, inquit, 'et sex menses ultra, quam licet Aemilia lege, censuram 'geram, et solus geram. Hoc quidem iam regno simile 'est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui
6 'quidem locum subrogari fas est? Poenitet enim, quod 'antiquissimum sollenne, et solum ab ipso, cui fit, insti'tutum deo, ab nobilissimis antistitibus eius sacri ad ser'vorum ministerium religiosus censor deduxisti; gens 'antiquior originibus urbis huius, hospitio deorum immor'talium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum 'ab stirpe exstincta est: nisi universam rempublicam eo 'nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. 'Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega C. Iulio 'censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cor'nelium Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto 'modestior illius cupiditas fuit, quam tua, Appi? Nec 'solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram 'gessit; tamen neminem invenit, qui se postea auctorem 'sequeretur: omnes deinceps censores post mortem collegae 'se magistratu abdicarunt. Te, nec quod dies exit cen'surae, nec quod collega magistratu abiit, nec lex, nec 'pudor coercet: virtutem in superbia, in audacia, in con'temptu deorum hominumque ponis. Ego te, Ap. Claudi, 'pro istius magistratus maiestate ac verecundia, quem ges'sisti, non modo manu violatum, sed ne verbo quidem in'clementiori a me appellatum vellem: sed et haec, quae 'adhuc egi, pervicacia tua et superbia coegit me loqui; et,
7 'nisi Aemiliae legi parueris, in vincula duci iubebo: nec,
8 'quum ita comparatum a maioribus sit, ut, comitiis censoriis
9 'nisi duo confecerint legitima suffragia, non renuntiato 'altero comitia differantur, ego te, qui solus censor creari 'non possis, solum censuram gerere patiar.' Haec taliaque

6 *Poenitet enim*] Non enim satis tibi est. Haec ironice dicta accipe.

7 *In vincula duci*] sc. Ut privatum.

8 *Nisi duo confecerint legitima suffragia*] Nisi duo plene consecuti fuerint eum suffragiorum numerum, qui lege praescriptus est. CREV.

9 *Non renuntiato altero*] Altero, qui confecit legitima suffragia, non tamen renuntiato, non declarato censore. CREV.

U. C. 444. A. C. 308.

quum dixisset, prendi censorem, et in vincula duci iussit. Approbantibus sex tribunis actionem collegae, tres appellanti Appio auxilio fuerunt; summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

35. Fabii proelium cum Etruscis.

Dum ea Romae geruntur, iam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: consulique Fabio, imis montibus ducenti ad 1
ferendam opem sociis tentandasque munitiones, si qua posset, acies hostium instructa occurrit; quorum ingentem multitudinem quum ostenderet subiecta late planities; consul, ut loco paucitatem suorum adiuvaret, flectit paullulum in clivos agmen; (aspreta erant strata saxis) inde signa in hostem obvertit. Etrusci, omnium, praeterquam multitudinis suae, qua sola freti erant, immemores, proelium ineunt adeo raptim et avide, ut, abiectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus contra nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur scuta ga- 2
leaeque ictae quum etiam, quos non vulneraverant, turbarent, (neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent) stantes et expositos ad ictus quum iam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes fluctuantemque et instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati et principes invadunt. Eum impetum non tulerunt Etrusci, versisque signis, fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani, praevecti per obliqua campi, quum se fugientibus 3
obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. Inde 4
inermi paene agmine ac vexato vulneribus in silvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis millibus Etruscorum caesis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cum praeda ingenti potitur. Tum

36. Ciminia sylva.

de persequendo hoste agitari coeptum. Silva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quam nuper fuere Germa- 5
nici saltus, nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. 6
Eam intrare haud fere quisquam, praeter ducem ipsum, audebat: aliis omnibus cladis Caudinae nondum memoria aboleverat. Tum ex iis, qui aderant, (consulis fratrem M. Fabium, Kaesonem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua consulem, genitum tradunt) speculatum se iturum pro-

1 *Imis montibus ducenti*] Per radices montium exercitum ducenti.

2 *Scuta galeaeque ictae*] Ictus lapidum, quibus percutiebantur scuta et galeae. CREV.

3 *Praevecti*] Similiter ut alias *praelati*, pro praetervecti.

4 *Petunt*] Scilicet hostes.

5 *Germanici saltus*] *Ciminius interim saltus in medio* (*plane quasi Caledonius vel Hercynius*) *adeo terrori erat.* Flor. i. 17.

6 *Adita*] Poetico loquendi more dictum, quippe mercatores Romani ad fanum Voltumnae conveniebant, necnon iter Volsinios, quam urbem iam oppugnaverant Romani, per eam silvam ducebat. supr. v. 32.

fessus, brevique omnia certa allaturum. Caere educatus U. C. 444.
apud hospites, Etruscis inde literis eruditus erat, linguam- A. C. 308.
7 que Etruscam probe noverat. Habeo auctores, vulgo tum
Romanos pueros, sicut nunc Graecis, ita Etruscis literis
erudiri solitos. Sed propius est vero, praecipuum aliquid
fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus immis-
cuerit. Servus ei dicitur comes unus fuisse, nutritus una,
eoque haud ignarus linguae eiusdem: nec quicquam aliud
proficiscentes, quam summatim regionis, quae intranda erat,
naturam ac nomina principum in populis accepere; ne qua
inter colloquia insigni nota haesitantes deprehendi possent.
Iere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus gaesisque
binis armati. Sed neque commercium linguae, nec vestis
armorumve habitus sic eos texit, quam quod abhorrebat ab
fide, quemquam externum Ciminios saltus intraturum.
Usque ad Camertes Umbros penetrasse dicuntur. Ibi, qui
essent, fateri Romanum ausum: introductumque in sena-
tum consulis verbis egisse de societate amicitiaque: atque
8 inde comi hospitio acceptum, nuntiare Romanis iussum,
commeatum exercitui dierum triginta praesto fore, si ea
loca intrasset; iuventutemque Camertium Umbrorum in
armis paratam imperio futuram. Haec quum relata consuli
essent, impedimentis prima vigilia praemissis, legionibus
post impedimenta ire iussis, ipse substitit cum equitatu: et,
luce orta, postero die obequitavit stationibus hostium, quae
extra saltum dispositae erant: et, quum satis diu tenuisset
hostem, in castra sese recepit; portaque altera egressus,
ante noctem agmen assequitur. Postero die, luce prima,
iuga Ciminii montis tenebat. Inde, contemplatus opulenta
Etruriae arva, milites emittit. Ingenti iam abacta praeda,
tumultuariae agrestium Etruscorum cohortes, repente a
principibus regionis eius concitatae, Romanis occurrunt,
adeo incompositae, ut vindices praedarum prope ipsi prae-
dae fuerint. Caesis fugatisque iis, late depopulato agro,
victor Romanus, opulentusque rerum omnium copia, in
9 castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis
plebis venerant, denuntiatum Fabio senatus verbis, ne
saltum Ciminium transiret. Laetati serius se, quam ut
impedire bellum possent, venisse, nuntii victoriae Romam
revertuntur.

Hac expeditione consulis motum latius erat, quam pro- 37.

7 *Vulgo tum Romanos pueros*] Principes scilicet, cf. Cic. de Legg. ii. 9. *Etruriaque principes disciplinam doceto.* Niebhr. i. n. 428.

8 *Hospitio acceptum*] Camertes aequo foedere cum Romanis, unicum Umbriae populum, iunctos cernimus. infr. xxviii. 45.

9 *Cum duobus tribunis*] Qui consuli vincula minarentur, nisi in senatus verba consentiret, cf. supr. 8.

U. C. 444.
A. C. 308.

Ingens Etruscorum exercitus colligitur.

fligatum, bellum. Vastationem namque sub Ciminii montis
radicibus iacens ora senserat, conciveratque indignatione
non Etruriae modo populos, sed Umbriae finitima. Itaque,
quantus non unquam antea, exercitus ad Sutrium venit:
neque e silvis tantummodo promota castra, sed etiam avidi-
tate dimicandi quam primum in campos delata acies:
deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad
instruendum contra spatio: dein, postquam detrectare
hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. Ubi postquam
stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor
repente circa duces ortus, ut 'eo sibi e castris cibaria eius
'diei deferri' iuberent; 'mansuros se sub armis, et aut
'nocte, aut certe luce prima castra hostium invasuros.'
Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur.
Decima erat fere diei hora, quum cibum capere consul
milites iubet; praecipit, ut in armis sint, quacunque diei
noctisve hora signum dederit. Paucis milites alloquitur,
Samnitium bella extollit, elevat Etruscos: 'nec hostem 9
'hosti, nec multitudinem multitudini comparandam' ait
'esse. Praeterea telum aliud occultum scituros in tempore:
'interea taceri opus esse.' His ambagibus prodi simulabat
hostes, quo animus militum multitudine territus restituere-
tur: et, quod sine munimento consederant, verisimilius
erat, quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant,
et quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt.
Dolabrae calonibus dividuntur ad vallum proruendum fos-
sasque implendas: intra munimenta instruitur acies: de-
lectae cohortes ad portarum exitus collocantur. Dato
deinde signo paullo ante lucem, quod aestivis noctibus
sopitae maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit

Etrusci oppressi in castris.

acies: stratos passim invadit hostes: alios immobiles, alios
semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ad arma 1
trepidantes, caedes oppressit: paucis armandi se datum
spatium est. Eos ipsos, non signum certum, non ducem
sequentes, fundit Romanus, fugatos eques persequitur. Ad
castra, ad silvas diversi tendebant. Silvae tutius dedere re-
fugium: nam castra in campis sita eodem die capiuntur.
Aurum argentumque iussum referri ad consulem: cetera
praeda militis fuit. Caesa aut capta eo die hostium millia
ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam 2
silvam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt; 3

9 *Elevat Etruscos*] Sic supr. iii. 21. *vos elevatis eam*, h. e. aliquid de pondere eius deducitis, ita ut in lance sursum feratur.

1 *Ad arma trepidantes*] Cum trepidatione et plena tumultus festinatione discurrentes ad arma. Crev.

2 *Sexaginta*] Numerus haud dubie fictus est, ex funebribus Fabiae gentis laudationibus ductus.

3 *Quidam auctores*] Quos Diodorus sequitur, xx. 35.

metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tuscis Umbrisque, opprimeretur. Sed, ubicunque pugnatum est, res Romana
4 superior fuit: itaque a Perusia, et Cortona, et Arretio, quae ferme capita Etruriae populorum ea tempestate erant, legati, pacem foedusque ab Romanis petentes, indutias in triginta annos impetraverunt.

U. C. 444. A. C. 308.

38. Dum haec in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. Multa alia castella vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere. Per idem tempus et classis Romana a P. Cornelio, quem senatus maritimae orae praefecerat, in Campaniam
5 acta, quum appulsa Pompeios esset; socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine, ut fit, praedae longius progressi, excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus assecuti agrestes exuerunt praeda, partem etiam occiderunt: quae superfuit caedi, trepida multitudo ad naves compulsa est.

Classis Romana.

Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romae terrorem fecerat, tam laetam famam in Samnium ad hostes tulerat: 'interclusum Romanum exercitum obsideri, 'cladisque imaginem Furculas Caudinas' memorabant. 'Eadem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in 'saltus invios deductam, saeptam non hostium magis armis, 'quam locorum iniquitatibus esse.' Iam gaudium invidia quadam miscebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset. Itaque armis virisque ad obterendum C. Marcium consulem concurrunt; protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis consul fuit. Dimicatum proelio utrimque atroci, atque incerto eventu est: et quum anceps caedes fuisset, adversae tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, et (quod insigne maxime fuit) consulis ipsius vulnus. Ob haec etiam aucta fama, ut solet, ingens terror Patres invasit, dictatoremque dici placebat: nec, quin Cursor Papirius diceretur,

Anceps proelium cum Samnitibus.

4 *Cortona*] Quam ex numero decem urbium Etruriae infr. xxviii. 45. intercidisse admiratione quadam animadvertit Niebuhrius, atque idcirco municipium Romanum iampridem factam fuisse censet, i. n. 369.

5 *Socii ... navales*] Classiarii milites. Vid. infr. xxi. 49. Ex hoc nomine quod in usu semper manebat, forsitan coniicere licuerit socios Romanos ut supr. 30. naves suppeditasse, quibus duces Romani praeficerentur.

U. C. 444. A. C. 308. in quo tum summa rei bellicae ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuntium perferri, omnibus infestis, tuto posse; nec vivere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul Fabius infestus privatim Papirio erat: 6
quae ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solum, auctoritate moverent, ut memoriam simultatium patriae remitteret. Profecti legati ad Fabium quum senatusconsultum tradidissent, adiecissentque orationem convenientem mandatis, consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam acturus esset, legatis re-
Fabius Papirium dictatorem dicit. cessit. Nocte deinde silentio, ut mos est, L. Papirium dic- 7
tatorem dixit: cui quum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut appareret, insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Iunium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei, 8
legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, 9
quod Faucia curia fuit principium, duabus insignis cladibus, captae urbis, et Caudinae pacis: quod utroque anno eadem curia fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, 1
quae ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam
39. facit. Dictator postero die, auspiciis repetitis, pertulit legem; et, profectus cum legionibus, ad terrorem traducti silvam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam pervenit; acceptisque a Marcio consule veteribus militibus, in aciem copias eduxit: nec hostes detrectare visi pugnam. Instructos deinde armatosque, quum ab neutris proelium inciperet, nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere.

Res in Etruria bene gesta. Interea res in Etruria gestae. Nam et cum Umbrorum 2
exercitu acie depugnatum est; (fusi tamen magis, quam caesi, hostes, quia coeptam acriter non tolerarunt pugnam)

6 *Infestus privatim*] Ut quem Papirius dictator ultimo supplicio afficere voluerat. supr. viii. 30.

7 *Ut mos est*] cf. Supr. viii. 23.

8 *Legem curiatam de imperio*] Quippe non nisi *auctoritate patrum*, sive lege apud *populum* curiatim convocatum perlata, *imperium* seu vitae necisque potestas, magistratibus demandabatur. Hinc supr. v. 52. *comitia curiata*, *quae rem militarem continent.* cf. supr. i. 17. Niebhr. i. n. 1255.

9 *Diem diffidit*] h. e. Rem *in posterum diem* prorogavit. cf. A. Gell. xiv. 2.

1 *Curia fuerat principium*] Prima ad suffragium sorte vocata est. Eodem modo in comitiis tributis tribum praerogativam *principium* vocatam ostendit Gronov. in Observ. iv. 1.

2 *Interea res in Etruria gestae*] Totum hoc ab veteribus editis aberat. Adiecit Sigonius in quibusdam scriptis repertum, ubi tamen praepostere collocata erant haec verba. Scilicet praefixa illa erant huic membro, quod paullo post sequitur, *et ad Vadimonis lacum.* Sigonius ea in ordinem quoque suum reposuit. Crev.

3 4 et ad Vadimonis lacum Etrusci, lege sacrata coacto exercitu, U. C. 444.
5 quum vir virum legisset, quantis nunquam alias antea simul A. C. 308.
copiis, simul animis, dimicarunt: tantoque irarum certamine gesta res est, ut ab neutra parte emissa sint tela. Gladiis pugna coepit, et, acerrime commissa, ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente, videretur dimicatio
6 esse. Nihil ab ulla parte movetur fugae: cadunt antesignani: et, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint. Ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etruscorum. Secuta deinde impetum eorum, utcunque affecta erat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia coepta, et averti manipuli quidam: et, ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit opes. Caesum in acie, quod roboris fuit: castra eo impetu capta direptaque.

Pari subinde periculo gloriaeque eventu bellum in Samnitibus erat; qui, praeter ceteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento caela- 40.
7 verunt. Forma erat scuti: summum latius, qua pectus at-
8 que humeri teguntur, fastigio aequali; ad imum cuneatior,
9 mobilitatis causa. Spongia pectori tegumentum: et sini-

Samnitium acies insignibus armis fulgens.

3 *Et ad Vadimonis lacum*] Hanc pugnam meram repetitionem esse illius, quae ad Perusiam commissa est, supr. 37. suspicatur Niebhr. i.i. n. 490. De ea omnino silet Diodorus.

4 *Lege sacrata*] Recte observat Donatius hanc legem videri quasi simile fuisse ei, qua Samnites delectum habuisse memorantur infr. x. 38. Ut nempe *qui iuniorum non convenisset ad imperatorum edictum, quique iniussu abisset, caput Iovi sacratum esset.* Lex enim sacrata, ut iam ex Festo observavimus ad ii. 33. est ea qua sancitum est, *qui quid adversus eam fecerit, sacer alicui deorum sit.* Crev.

5 *Quum vir virum legisset*] Vir virum legere dicebatur, quum in delectu habendo aliquot primo ab imperatore lecti milites, singuli singulos notos sibi, quorumque virtuti confiderent, legebant; hi deinceps alios numero pares sibi, atque eodem semper ritu ac tenore, donec is copiarum numerus efficeretur, qui opus erat. Vid. infr. x. 38. Crev.

6 *Antesignani*] Hic *Hastatos*, sive primam aciem intelligi liquet, qui ante praecipua legionum signa erant. cf. supr. ii. 20.

7 *Forma erat scuti*] Romanos a Samnitibus usum scuti didicisse, tradit Athen. vi. 21. p. 273. (106. ed. Schweigh.) et Itanum Samnitem primum fabricasse scutum, Clemens Alex. Strom. i. p. 307. et ex eo Euseb. Praep. x. 6. sed forte is fuit Titanus *in gladiatorio ludo Samnitium armatura celeber* ap. Plin. H. N. vii. 20. et scuti gladiatorum Samnitium inventor. Duk. Cf. Lips. mil. Rom. iii. 2. Salmas. ad Vopisc. Firm. 4. et in exercit. Plin. p. 26. Rup.

8 *Fastigio aequali*] Summa pars scuti erat quadrata, aequalibus inter se lineis terminata. Crev.

9 *Spongia pectori tegumentum*] Thoracis genus ab externa forma et spongiae similitudine, opinor, ita ap-

U. C. 444. strum crus ocrea tectum. Galeae cristatae, quae speciem 1
A. C. 308. magnitudini corporum adderent. Tunicae auratis militibus
versicolores, argentatis linteae candidae. His dextrum
cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus iam Ro-
manis apparatus insignium armorum fuerat; doctique a
ducibus erant, 'horridum militem esse debere; non caela-
'tum auro et argento, sed ferro et animis fretum: quippe
'illa praedam verius, quam arma, esse; nitentia ante rem,
'deformia inter sanguinem et vulnera. Virtutem esse militis
'decus, et omnia illa victoriam sequi; et ditem hostem
'quamvis pauperis victoris praemium esse.' His Cursor
vocibus instinctos milites in proelium ducit. Dextro ipse
cornu consistit; sinistro praefecit magistrum equitum.
Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen; non
segnius inter dictatorem et magistrum equitum, ab utra
parte victoria inciperet. Prior forte Iunius commovit hos-
tem, laevo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites,
eoque candida veste et paribus candore armis insignes.
'Eos se Orco mactare' Iunius dictitans, quum intulisset
signa, turbavit ordines, et haud dubie impulit aciem.
Quod ubi sensit dictator, 'Ab laevone cornu victoria inci-
'piet,' inquit, 'et dextrum cornu, dictatoris acies, alienam 2
'pugnam sequetur, non partem maximam victoriae trahet?'
Concitat milites: nec peditum virtuti equites, aut legatorum
studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab
laevo cornu, ambo consulares ad equites in cornibus positos
evehuntur: adhortatique eos, ut partem secum capesserent
Vincitur. decoris, in transversa latera hostium incurrunt. Is novus
additus terror quum ex parte utraque circumvasisset aciem,
et ad terrorem hostium legiones Romanae, redintegrato cla-
more, intulissent gradum, tum fuga ab Samnitibus coepta.
Iam strage hominum armorumque insignium campi repleri;
ac primo pavidos Samnites castra sua accepere: deinde ne
ea quidem retenta. Captis direptisque ante noctem iniectus
ignis. Dictator ex senatusconsulto triumphavit: cuius
triumpho longe maximam speciem captiva arma praebuere.
Tantum magnificentiae visum in iis, ut aurata scuta dominis

pellatum. Doer. Cf. Lips. Mil. Rom. iii. 6. et Saturn. Serm. ii. 11. qui intellegit thoraces laneos s. coactiles, (θώρακας πιλητοῦς ap. Suid.) e lana coacta, anglice *felt*, quae, si addatur acetum, etiam ferro resistit. cf. Plin. H.N. viii. 48. Tales fuere *spongiae*, quas Tertull. retiariis, et *baltei*, quos Samnitibus, alii gladiatorum generi, una cum tota armatura, h. l. descripta, tribuit Iuvenal. vi. 256. unde et hi gladiatores *Samnitium nomine compellati;* quod Livius mox tradit. Rup.

1 *Sinistrum crus ocrea tectum*] Non raro apud antiquos una tantum ocrea militi assignatur: ac pro vario populorum more, alii sinistrum crus, alii dextrum tegebant. Crev. Cf. Iuv. Sat. vi. 257. *curisque sinistri dimidium tegmen.*

2 *Alienam pugnam*] Pugnam ab aliis profligatam.

3 argentariarum ad forum ornandum dividerentur. Inde U. C. 444.
4 natum initium dicitur fori ornandi ab aedilibus, quum tensae A. C. 308.
ducerentur. Et Romani quidem ad honorem deum insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia et odio Samnites
5 Samnitium, gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) gladiatores.
6 eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine compellarunt.

Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quae et ipsa indutiarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubia nec difficili victoria dimicat. Ipsum oppidum (nam ad moenia victor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Praesidio Perusiae imposito, legationibus Etruriae amicitiam petentibus prae se Romam ad senatum missis, consul, praestantiore etiam, quam dictator, victoria triumphans, urbem est invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium et M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alterum, alterum praetorem declaravit.

7 Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur 41.
consulatus; Decius collega datur. Valerius praetor quar- U. C. 445.
tum creatus. Consules partiti provincias: Etruria Decio, A. C. 307.
Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfater- Q. Fabio
nam, tum pacem petentes, quod uti ea, quum daretur, III. P. De-
noluissent, aspernatus, oppugnando ad deditionem subegit. cio II. Coss.
Cum Samnitibus acie dimicatum. Haud magno certamine Bene res
hostes victi: neque eius pugnae memoria tradita foret, ni gesta con-
Marsi eo primum proelio cum Romanis bellassent. Secuti tra Sam-
Marsorum defectionem Peligni eandem fortunam habuerunt. nites.
Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui praebere, atque indutias in quadraginta annos petere. Volsiniensium castella aliquot vi cepit: quaedam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum foedus ab consule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum: indutiae annuae datae. Stipendium exercitui Romano ab

Contra Etruscos.

3 *Argentariarum*] Officinarum, in quibus argentea vasa fabricantur, et venalia prostant. Harum raris mentionem facit Livius xxvi. 27. et xl. 51. Libri habent *argentariorum*. Sed *argentarii* sunt iidem ac *mensarii*, quos vel servos fuisse, vel tabernas splendido fulgentes ornatu habuisse nullo modo probabile est. Ideo perlevi mutatione jussit legi Muretus *argentariarum*. Crev.

4 *Quum tensae ducerentur*] In pompis, quum simulacra Deorum circumveherentur. supr. v. 41.

5 *Gladiatores*] Hoc primum loco gladiatores memorat Livius. Crev.

6 *Samnitium*] Apud Romanos quoque hoc nomine gladiatores designabantur. Horat. Ep. ii. 2. "Caedimur, et totidem plagis consumimus hostem, lento Samnites ad lumina prima duello." Crev.

7 *Continuatur consulatus*] Extra ordinem, quum nemini, nisi interpositis decem annis, consulatum repetere lege liceret. cf. supr. vii. 42.

U. C. 445. A. C. 307. hoste in eum annum pensum, et binae tunicae in militem exactae. Ea merces indutiarum fuit.

Tranquillas res iam Etruscis turbavit repentina defectio Umbrorum, gentis integrae a cladibus belli, nisi quod transitum exercitus ager senserat. Ii, concitata omni inventute sua, et magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitus fecerant, ut, relicto post se in Etruria Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros, magnifice de se, ac contemptim de Romanis loquentes, iactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit, et in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. Nec Romae spernebatur Umbrorum bellum: et ipsae minae metum fecerant expertis Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium consulem missi sunt, ut, si quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Umbriam propere exercitum duceret. Dicto paruit consul, magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiae Umbrorum erant,
Contra Umbros. perrexit. Repens adventus consulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam
omittendum bellum censerent. Plaga una (Materinam 8
ipsi appellant) non continuit modo ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. Castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruxit: cohortatusque praedicatione vera qua in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam appendicem Etrusci belli conficere iubet: et vocis impiae poenas expetere, qua se urbem Romanam oppugnaturos minati sunt. Haec tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor, sua sponte ortus, loquentem interpellaverit ducem. Ante imperium deinde concentu tubarum ac cornuum cursu effuso in hostem feruntur. Non tanquam in viros aut armatos incurrunt: (mirabilia dictu!) signa primo eripi coepta signiferis; deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri: et, sicubi est certamen, scutis magis, quam gladiis, geritur res.
Umbonibus incussaque ala sternuntur hostes. Plus capitur 9

8 *Plaga una*] Unus ex populis iis, in quos Umbrorum gens divisa erat. *Plagam* hic cum Douiatio intelligimus *regionem*. Addit Livius, *Materinam ipsi appellant*, quia nempe hoc nomen ignobile erat, nec fortasse nisi in ipsa regione notum. Crev. Quippe in regiones, sive tribus Umbriam divisam fuisse constat, cf. infr. xxxi. 2. quae minime mutuo consilio res gerebant: quoniam Camertes hospitium cum Romanis iunxerant supr. 36, et, unicus Umbriae populus, postea cum Romanis aequo foedere iuncti erant, infr. xxviii. 45.

9 *Incussaque ala*] Incusso lacerto. Eadem locutio rursus occurrit infr. xxx. 34.

hominum, quam caeditur: atque una vox ponere arma U. C. 445.
iubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum cer- A. C. 307.
tamen facta deditio est a primis auctoribus belli. Postero
insequentibusque diebus et ceteri Umbrorum populi de-
duntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti.

1 Fabius, alienae sortis victor belli, in suam provinciam ex- 42.
ercitum reduxit. Itaque ei, ob res tam feliciter gestas, sicut U. C. 446.
priore anno populus continuaverat consulatum, ita senatus in A. C. 306.
insequentem annum, quo Ap. Claudius, L. Volumnius con- Ap. Claudio, L. Volumnio Coss.
2 sules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adversante, impe-
rium. Appium censorem petisse consulatum, comitiaque
eius ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec se censura
abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, Sallentini victi.
quum collegae novum bellum, Sallentini hostes decernerentur, Romae mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando
belli decus penes alios esset. Volumnium provinciae haud
poenituit. Multa secunda proelia fecit: aliquot urbes hostium vi cepit. Praedae erat largitor, et benignitatem per se
gratam comitate adiuvabat: militemque iis artibus fecerat et
periculi et laboris avidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Samnites victi.
Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit.
Minime ambigua res fuit. Fusi hostes, atque in castra compulsi. Nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset
diei: ante noctem tamen sunt circumsessa, et nocte custodita,
ne quis elabi posset. Postero die, vixdum luce certa, deditio fieri coepta: et pacti, qui Samnitium forent, ut cum
singulis vestimentis emitterentur. Hi omnes sub iugum
missi. Sociis Samnitium nihil cautum: ad septem millia sub
corona veniere. Qui se civem Hernicum dixerat, seorsum
in custodia habitus. Eos omnes Fabius Romam ad senatum
misit: et, quum quaesitum esset, delectu, an voluntarii pro
Samnitibus adversus Romanos bellassent, per Latinos
populos custodiendi dantur: iussique eam integram rem U. C. 447.
novi consules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus, A. C. 305.
(ii enim iam creati erant) ad senatum referre. Id aegre P. Cornelio, Q. Marcio Coss.
passi Hernici: concilium populorum omnium habentibus
3 Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, praeter Ala-
4 trinatem, Ferentinatemque, et Verulanum, omnes Hernici
nominis populo Romano bellum indixerunt.

In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi 43.

1 *Alienae sortis victor belli*] h. e. Victor in eo bello, quod sorte evenerat collegae.

2 *Prorogavit*] Ut supr. viii. 23. Publilio Philoni, qui primus pro consule rem gerebat.

3 *Anagninis in circo*] In hoc loco *concilium* populorum Hernicorum de more habebatur, si Niebuhr. audiamus ii. n. 53.

4 *Omnes Hernici nominis populo*] *Omnes . . . populi* legendum censet Niebuhr. ii. n. 170.

U. C. 447.
A. C. 305.

motus exorti. Calatia et Sora, praesidiaque, quae in iis Romana erant, expugnata: et in captivorum corpora militum foede saevitum. Itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus.

Bellum Hernicum.

Marcio novi hostes (iam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum iussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuntius non posset, et per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret, Romamque is metus manaret; adeo ut omnes iuniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo iusti scriberentur exercitus. Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro praesenti terrore ac 5
vetusta gentis gloria fuit. Nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum indutias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque, et singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium reiecti, cui senatusconsulto permissum de Hernicis erat: isque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis impeditior erat. Omnia itinera obsaepserant hostes, saltusque pervios ceperant, ne qua subvehi commeatus possent: neque eos, quum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisque apparebat, neque Samnitem certamen praesens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui, Hernicis subactis, maturavit collegae venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. Nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, coniungi utique passi duos consulares exercitus nihil crederent superesse spei, advenientem incomposito agmine Marcium aggrediuntur. Raptim collatae sarcinae in medium; et, prout tempus patiebatur, instructa acies. Clamor primum in stativa perlatus, dein conspectus procul pulvis, tumultum apud alterum consulem in castris fecit. Isque, confestim arma capere iussis, raptimque eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem, atque alio certamine occupatam, invadit; clamitans, 'summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque 'victoriae compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vin-'dicarent decus.'

Victi Samnites.

Qua impetum dederat, perrumpit; aciemque per mediam in castra hostium tendit, et vacua defensoribus capit atque incendit. Quae ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, et hostes respexere, tum passim fuga coepta Samnitium fieri. Sed omnia obtinet caedes, nec in ullam partem tutum perfugium est. Iam, triginta 6

5 *Ac vetusta gentis gloria*] Haec ex emendat. Gronov. pro *vetustate gentis gloriae* Bekker probat.

6 *Triginta millibus hostium*] Auc-

millibus hostium caesis, signum receptui consules dederant, U. C. 447.
colligebantque in unum copias, in vicem inter se gratantes: A. C. 305.
quum repente visae procul hostium novae cohortes, quae
in supplementum scriptae fuerant, integravere caedem. In
quas, nec iussu consulum, nec signo accepto, victores vadunt;
7 'malo tirocinio imbuendum Samnitem,' clamitantes. In-
dulgent consules legionum ardori, ut qui probe scirent, no-
vum militem hostium inter perculsos fuga veteranos ne ten-
tando quidem satis certamini fore. Nec eos opinio fefellit.
Omnes Samnitium copiae, veteres novaeque, montes proxi-
mos fuga capiunt. Eo et Romana erigitur acies; nec quic-
quam satis tuti loci victis est. Et de iugis, quae ceperant,
funduntur; iamque una voce omnes pacem petebant. Tum,
trium mensium frumento imperato, et annuo stipendio, ac
singulis in militem tunicis, ad senatum pacis oratores missi.
Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis trium-
phans in urbem rediit; statuaque equestris in foro decreta
est, quae ante templum Castoris posita est. Hernicorum
tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia
8 maluerunt, quam civitatem, suae leges redditae: connubi-
umque inter ipsos, quod aliquamdiu soli Hernicorum habue-
9 runt, permissum. Anagninis, quique arma Romanis intule-
rant, civitas sine suffragii latione data: concilia connubiaque
adempta: et magistratibus, praeterquam sacrorum cura-
tione, interdictum.

1 2 Eodem anno aedes Salutis a C. Iunio Bubulco censore
locata est, quam consul bello Samnitium voverat. Ab
eodem collegaque eius M. Valerio Maximo viae per agros
publica impensa factae. Et cum Carthaginiensibus eodem Carthaginienses legati.

tus est sine dubio et hoc loco et alibi caesorum hostium numerus: unde enim iis quotannis suffecerint tantae copiae, ut semper bella instaurare possent; quum ipsi Romani, amissis ad Furculas Caudinas quattuor legionibus, Pontio indice per totam aetatem sese movere non potuissent? STROTH.

7 *Malo tirocinio imbuendum Samnitem*] h. e. Tirones Samnites haud impune prima stipendia merituros esse.

8 *Suae leges redditae*] h. e. Optimo iure municipia facta sunt haec oppida.

9 *Anagninis*] Hi cum Caeritibus et Aricinis a Festo annumerantur, ut eius generis municipales, quorum civitas universa in civitatem Romanam venerat. cf. Niebhr. iii. n. 455.

1 *Aedes Salutis*] In hanc aedem C. Fabius tabulam depinxit, atque inde cognomen Pictoris sibi indidit. Plin. H. N. xxxv. 7.

2 *C. Iunio Bubulco censore*] Ab hoc censore L. Antonius senatu motus est, *quod, quam virginem in matrimonium duxerat, repudiasset nullo amicorum in consilium adhibito.* Val. Max. ii. 9. *Repudium* omnino diversum a *divortio* erat. Illo enim nuptiae *per conventionem in manum* sublatae sunt, hoc idem quod *diffarreatio* erat. Quum vero, qui *per coemptionem* uxorem duxerat, adhibitis quinque testibus per aes libramque sibi illam mancipasset, si quando eam *repudiare* vellet, tum adhibitis totidem testibus eam *emancipare*, sive e manu mittere, debebat. Niebhr. i. n. 625. Gaii Inst. i. 11.

U. C. 447.
A. C. 305.

anno foedus tertio renovatum: legatisque eorum, qui ad id 3
venerant, comiter munera missa.

44.

P. Cornelius dictator.
U. C. 448.
A. C. 304.
L. Postumio, Ti. Minucio Coss.

Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure. Ab iis, propter quae creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Ti. Minucius. Hos consules Piso Q. Fabio et P. Decio suggerit, biennio exempto, quo Claudium Volumniumque, et Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus. Memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consulto binos consules, falsos ratus, transcenderit, incertum est.

Coss. in Samnium eunt.

Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Sam- 4
nitium incursiones factae. Itaque ambo consules, in Samnium missi, quum diversas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum Minucius, petissent; Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, ac viginti millia hominum capta tradunt: alii Marte aequo discessum, et Postumium, metum simulantem nocturno itinere, clam in montes copias abduxisse: hostes secutos duo millia inde locis munitis et ipsos consedisse. Consul, ut stativa tuta copiosaque (et ita erant) petisse videretur, postquam et munimentis castra firmavit, et omni apparatu rerum utilium instruxit; relicto firmo praesidio, de vigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, et ipsum adversus alios sedentem, ducit. Ibi, auctore

Samnites vincuntur.

Postumio, Minucius cum hostibus signa confert; et, quum anceps proelium in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam iam aciem hostium improviso invadit. Itaque, quum lassitudo ac vulnera fugam quoque praepedissent, occidione occisi hostes, signa unum et viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculsum iam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex et viginti capta, et imperator Samnitium Statius Gellius, multique alii mortales, et castra utraque capta. Et Bovianum, ubi 5
postero die coeptum oppugnari, brevi capitur: magnaque gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium

3 *Tertio renovatum*] Hoc, si fides Niebuhrio danda sit, foedus illud est quod pro secundo habuit Polybius, qui foedus an. 407 U. C. renovatum supr. vii. 27. omisit. Contra autem, si Heynium audiamus, hoc foedus Polybium omnino fugit. cf. Heyn. Opusc. iii. 4.

4 *Campum Stellatem*] Fertilissimum in Campania mediterranea. cf. infr. xxii. 23. Cic. Agr. i. 7. ii. 21. Suet. Caes. 20. Rup.

5 *Bovianum, ubi postero die coeptum*] Vacat omnino particula *ubi.* Sed et tres e libris nostris antiquissimi, quemadmodum nonnulli e Gronovianis, habent *coepta.* Inde suspicamur: *Bovianum urbs postero die coepta oppugnari.* Crev.

U. C. 448. A. C. 304.

consulem, cum vulnere gravi relatum in castra, mortuum, quidam auctores sunt, et M. Fulvium in locum eius consulem suffectum: et ab eo, quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

45. U. C. 449. A. C. 303. P. Sulpicio, P. Sempronio Coss. Pacem petunt Samnites.

6 P. Sulpicio Saverrione, P. Sempronio Sopho consulibus, Samnites, seu finem, seu dilationem belli quaerentes, legatos de pace Romam misere. Quibus suppliciter agentibus responsum est, ‘nisi saepe bellum parantes pacem ‘petissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace ‘transigi potuisse: nunc, quando verba vana ad id locorum ‘fuerint, rebus standum esse. P. Sempronium consulem ‘cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pa‘cemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia ‘senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem ‘legati sequerentur.’ Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus, benigne praebito commeatu, peragrasset, foedus antiquum Samnitibus redditum.

Ad Aequos inde veteres hostes, ceterum per multos annos sub specie infidae pacis quietos, versa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, missitaverant simul cum iis Samniti auxilia; et, post Hernicos subactos, universa prope gens, sine dissimulatione consilii publici, ad hostes desciverat: et postquam, icto Romae cum Samnitibus foedere, fetiales venerant res repetitum, ‘tentationem’ aiebant ‘esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri ‘paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos ‘docuisse: quum, quibus licuerit, suas leges Romanae ‘civitati praeoptaverint: quibus legendi, quid mallent, ‘copia non fuerit, pro poena necessariam civitatem fore.’

Bellum cum Aequis.

Ob haec vulgo in conciliis iactata, populus Romanus bellum fieri Aequis iussit: consulesque ambo, ad novum profecti bellum, quattuor millia a castris hostium consederunt.

7 Aequorum exercitus, (ut qui suo nomine permultos annos imbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. Alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus praesidiis urbium relictarum excidia. Itaque, postquam inter multas sententias una, quae, omissa cura communium, ad respectum suarum

6 *P. Sempronio Sopho*] Huic ex omnibus Romanis uni Σόφος cognomen a populo inditum est, ob excellentem iuris scientiam. cf. Pompon. de Orig. Iuris. Crev. Unde vero Graecum cognomen, nisi forte huic ob eximiam Graecarum literarum scientiam ab aequalibus inditum?

7 *Permultos annos imbelles*] Ab anno 367. U. C. usque ad hunc annum de Aequis siletur. cf. sup. vi. 4.

U. C. 449. A. C. 303. quemque rerum vertisset, audita; ut prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia tuendaque moenibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; et, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. Ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. Transgressi deinde vallum, quum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi: sed vestigia, in omnes aeque ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant; post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum et quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt; quorum pleraque diruta atque incensa, nomenque Aequorum prope ad internecionem deletum. De Aequis triumphatum: exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis petendae amicitiaeque. Iis populis foedus petentibus datum.

46. Eodem anno Cn. Flavius Cn. filius scriba, patre liber- 7
C. Flavius aedilis curulis. tino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir et facundus,
aedilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, quum 8
appareret aedilibus, fierique se pro tribu aedilem videret, 9
neque accipi nomen, quia scriptum faceret; tabulam po- 1
suisse, et iurasse, se scriptum non facturum. Quem ali- 2
quanto ante desisse scriptum facere, arguit Macer Licinius,
tribunatu ante gesto triumviratibusque, nocturno altero, 3
altero coloniae deducendae. Ceterum (id quod haud discrepat) contumacia adversus contemnentes humilitatem
suam nobiles certavit: civile ius, repositum in penetralibus 4

7 *Patre libertino*] Libertinus tunc temporis dicebatur, parente liberto natus. Stroth. Errant, ut docet Ernest. Clav. Cic. qui libertinos libertorum filios putant, cum *libertini*, i. e. homines e servis liberi facti, sunt iidem qui *liberti*, nisi quod respectu ad patronum *liberti* dicantur. Doer.

8 *Quum appareret aedilibus*] Quum inter apparitores aedilium esset. Scribae enim erant ex apparitorum numero. Plutarchus eos ὑπηρέτας vocat in Cat. Min. Crev.

9 *Pro tribu*] i. e. Tribus praerogativae suffragio. cf. Cic. in Verr. ii. 51. *pro suffragio*. Stroth.

1 *Neque accipi nomen*] Neque rationem sui haberi ab eo qui comitiis praeerat, tanquam legitimi candidati. Crev.

2 *Quia scriptum faceret*] Quod scribae ministerio fungeretur. *Scriptum* hic a scriptus, ûs. Crev. *Tabulam posuisse*, quippe quae esset velut insigne ministerii sui.

3 *Nocturno altero*] Triumviri nocturni incendiis per urbem arcendis, atque urbis vigiliis obeundis praeerant. cf. Lyd. de Magistr. i. 50.

4 *Civile ius*] Legis actiones: i. e. sollennes quasdam formulas a iurisconsultis compositas, quibus inter se homines in iure disceptarent. Hic actionum liber a Flavio prolatus, *ius civile Flavianum* appellabatur. Pom-

5 pontificum, evulgavit, fastosque circa forum in albo pro- U. C. 449.
6 posuit, ut, quando lege agi posset, sciretur: aedem Con- A. C. 303.
cordiae in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit; coactusque consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus verba praeire, quum more maiorum negaret, nisi consulem aut imperatorem, posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum aramve iniussu senatus aut tribunorum plebei partis maioris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebeiae libertatis, referam. Ad collegam aegrum visendi causa Flavius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei non esset, curulem afferri sellam eo iussit, ac sede honoris sui anxios invidia
7 inimicos spectavit. Ceterum Flavium dixerat aedilem forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta, qui senatum
8 primus libertinorum filiis lectis inquinaverat. Et postquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas; humilibus per omnes
9 tribus divisis, forum et campum corrupit: tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium
1 2 annulos aureos et phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes discessit civitas. Aliud integer populus, fautor et cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat; donec Q.
3 Fabius et P. Decius censores facti: et Fabius, simul con-

pon. de Orig. Iuris. Crev. cf. Val. Max. ii. 1. Plin. H. N. xxxiii. 1. A. Gell. vi. 9. Cic. pro Muraen. 11. Epist. ad Att. vi. 1. Hugo. Gesch. des R. Rechts. § 183. 184.

5 *Fastos*] Kalendarium, quo tota dierum fastorum nefastorumque ratio continebatur. Vid. not. ad i. 19. Horum scientia antea apud collegium pontificum erat. Drak.

6 *Quando lege agi posset*] Quibus diebus possent legitimae actiones ad persequendum ius suum suscipi. Crev.

7 *Forensis factio*] Quae plebi opponitur, et in qua opifices, tabernarii, et scribae annumerantur: quos *faecem illam civitatum* appellat Cicero pro Flacc. 18. Graece ἀγοραῖος ὄχλος.

8 *Libertinorum*] Constat Ciceronis temporibus ac deinceps *libertinos* ac *libertos* pro iisdem acceptos fuisse; ita tamen ut *libertus* ad patronum, *libertinus* ad ingenuum referretur. Itaque dicebatur *homo libertinus*, non vero *libertinus meus*, *libertinus Caesaris*, sed *libertus meus*, *libertus Caesaris*. At his temporibus, de quibus nunc agit Livius, libertinos vocatos fuisse Suetonius ait in Claudio, 24. *non ipsos qui manumitterentur, sed ingenuos*, i. e. eos qui Suetonii aevo pro ingenuis habebantur, *ex his procreatos*. Sunt tamen e doctis quidam, qui Suetonium hac in re erroris insimulent, contendantque *libertinum* eundem semper fuisse, qui et *libertus* appellabatur. Crev.

9 *Forum et campum*] sc. Comitia tributa, quae in foro, et comitia centuriata, quae in campo Martio habebantur. Crev.

1 *Phaleras*] Ornamenti genus, quod proprium fuisse tum equitum insigne colligitur ex Plinio, H. N. xxxiii. 1. Annulos aureos tunc a solis senatoribus, nec universis, sed eorum nobilissimis, gestatos fuisse idem scriptor affirmat ibidem. Cf. supr. 7. Crev.

2 *Ex eo tempore*] Nimirum ex Appii censura. Niebhr. iii. n. 549.

3 *Q. Fabius et P. Decius censores facti*] Sigonius et Pighius ex fragmentis Fastorum Capitolinorum eos hoc ipso anno censuram gessisse vo-

U. C. 449. A. C. 303. Forensis turba in tribus urbanas coniecta.

cordiae causa, simul ne humillimorum in manu comitia
essent, omnem forensem turbam excretam in quattuor 4
tribus coniecit, urbanasque eas appellavit. Adeoque eam
rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen,
quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione 5
pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut equites Idibus 6
Quintilibus transveherentur.

lunt. Ac sane alium huic censurae annum assignare ex ipso Livio difficile foret. Hoc tamen notatu dignum, biennio ante censores memorari C. Iunium Bubulcum, M. Valerium Maximum, supr. 43. quum ex solito more non crearentur, nisi quinquennio quoque, censores. Crev.

4 *Quattuor tribus .... urbanas*] sc. Palatinam, Collinam, Esquilinam, et Suburranam: ceterae tribus honestiores *rusticae* appellabantur: hae quidem *primo vocatae*, illae *postremo vocatae*. Niebhr. iii. n. 569.

5 *Hac ordinum temperatione*] Ita temperando res, ut discrimina ordinum ac dignitatum rite servarentur.

6 *Ut equites Idibus Quintilibus transveherentur*] Ex hoc instituto equites Romani quotannis Idibus Quintilibus, i. e. die 15[a]. mensis qui postea Iulius appellatus est, per turmas distincti, olea coronati, et trabeati, equis insidentes, ab aede Martis extra urbem, sive, ut alii volunt, ab aede Honoris in Capitolium sollenni pompa transvehebantur. Ita describit hanc transvectionem equitum Dion. vi. qui et eam post pugnam ad Regillum lacum institutam esse scribit. Vid. quoque Auctorem de Vir. Illustr. in Fab. Rulliano, et Val. Max. ii. 2. Crev. Niebuhrio videtur hos 'censores nova quadam ratione ex censu equites ordinasse, scilicet omnes, qui pluris quam centum millibus aeris censerentur, in duodecim centurias equitum plebeiorum ascribendo. iii. n. 587.

EPITOME LIBRI X.

COLONIAE deductae sunt Sora, et Alba, et Carseoli. Marsi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, quum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum a Valerio consule tunc tertium lata est. Duae tribus adiectae sunt, Aniensis et Terentina. Samnitibus bellum indictum, et adversus eos saepe prospere pugnatum est. Quum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio et Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, et morte sua victoriam eius pugnae populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui iureiurando obstrictus, quo maiore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Census actus est: lustrum conditum: censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, et trecenta viginti duo.

T. LIVII PATAVINI

LIBER X.

U. C. 450.
A. C. 302.
L. Genucio, Ser. Cornelio Coss.

L. GENUCIO, Ser. Cornelio consulibus, ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam colo- 1
niae deductae. Albam in Aequos sex millia colonorum 2
scripta. Sora agri Volsci fuerat; sed possederant Samnites. Eo quattuor millia hominum missa. Eodem anno Arpina- 3
tibus Trebulanisque civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab iis sollicitatos compertum: capitaque coniurationis eius, quaestione ab consulibus ex senatusconsulto habita, virgis caesi ac securi percussi. Tamen, ne prorsus imbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta est; quod nuntiabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis est: et ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu; donec, altero specus eius ore (nam pervius erat) invento, utraeque fauces congestis lignis accensae: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia novissime in ipsas flammas, dum evadere tendunt, absumpta.

Latrones in spelunca oppressi.

U. C. 451.
A. C. 301.

Marcis Livio Dentre et Aemilio consulibus, redintegra- 4
tum Aequicum bellum. Coloniam, aegre patientes velut 5

1 *Soram atque Albam coloniae*] Supr. ix. 23. Sora iam tum colonia Romana esse dicitur. Itaque non nunc primum deducitur haec colonia, sed suppletur. Crev.

2 *Albam in Aequos*] Albam Fucentis intellige, a septentrionali latere lacus Fucini sita, unde *Albensis ager*, infr. xxvi. 11. Eam urbem in Marsis fuisse consentiunt omnes. Livius in Aequis eam posuit, si Douiatium audiamus, simili errore, quo infr. 3. Carseolos, qui Aequorum erant, ut ipse agnoscit infr. 13. Marsis ascribere videtur. Fieri tamen potest, ut vicinorum populorum fines bello saepius mutati fuerint. Sed Niebuhrio videtur, Albam adhuc Aequorum fuisse. cf. supr. iv. 57. ubi de castello Volscorum ad lacum Fucinum agitur. Niebhr. iii. n. 460.

3 *Arpinatibus*] Arpinum in Volscis patria fuit Marii et Ciceronis. Crev.

4 *Marcis Livio Dentre et Aemilio*] Utrique praenomen erat *Marcus*. Libri habent *M.* quod legendum esse *Marcis* recte monet Gronovius: ut supr. iv. 48. *Spurii Maecilius et Metilius*. Crev.

5 *Aegre patientes*] Nominativus in praecedente voce *Aequicum* latet. sc. *Aequi*.

arcem suis finibus impositam, summa vi expugnare adorti, U. C. 451.
ab ipsis colonis pelluntur. Ceterum tantum Romae ter- A. C. 301.
rorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus M. Livio, M. Aemilio
solos per se Aequos ad bellum coortos, ut tumultus eius Coss.
causa dictator diceretur C. Iunius Bubulcus. Is, cum M. C. Iunius dictator.
Titinio magistro equitum profectus, primo congressu Ae- Aequos
quos subegit, ac, die octavo triumphans in urbem quum subigit.
6 redisset, aedem Salutis, quam consul voverat, censor loca-
verat, dictator dedicavit.

7 Eodem anno classis Graecorum, Cleonymo duce Lace- 2.
8 daemonio, ad Italiae litora appulsa, Thurias urbem in Sal-
9 lentinis cepit. Adversus hunc hostem consul Aemilius
missus proelio una fugatum compulit in naves. Thuriae
redditae veteri cultori: Sallentinoque agro pax parta.
Iunium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos, in
quibusdam annalibus invenio: et Cleonymum prius, quam Cleonymus
confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse. Cir- Lacon.
cumvectus inde Brundisii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, quum laeva importuosa Italiae litora, dextra Illyrii Liburnique et Istri, gentes ferae, et magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit. Ibi expositis paucis, qui loca explorarent, quum audisset, tenue praetentum litus esse; quod transgressis stagna ab tergo, irrigua aestibus maritimis; agros haud procul proximos campestres cerni; ulteriora colles; inde esse ostium fluminis praealti, quo circumagi naves in stationem tutam vidisse: (Meduacus amnis erat) eo invectam classem subire flumine adverso iussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis: in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi praesidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque praedas agunt, et dulcedine praedandi longius usque a navibus procedunt. Haec ubi Pa-

6 *Censor locaverat*] Supr. ix. 44.

7 *Cleonymo duce Lacedaemonio*] Filius scilicet Cleomenis regis, et nepos Cleombroti qui apud Leuctram occubuerat. Legatos Spartam Tarentini miserant, qui auxilium adversus Lucanos peterent, et Cleonymus propter suspicionem regni appetendi, quo tempore fratris filius Areus regnabat, veniam ab Ephoris, ut exercitum suis auspiciis conscriptum in Italiam traiiceret, facilius impetravit. Sed rem totam uberius explicat Diod. xx. 104.

8 *Thurias*] *Thuriae*, sive *Thurii* eadem urbs fuit, quae prius *Sybaris*, postea a Romanis coloniam eo deducentibus *Copiae* dicta est. Ceterum a Sallentinis Tarentino sinu dividitur. Crev.

9 *Sallentinis*] Qui pars gentis Messapiorum erant, origine Cretica. cf. Strabo vi. p. 279. Herod. vii. 170. Athenaeus xii. p. 522. Varro Fragm. iii. Antiq. Rer. Hum. p. 205. Festus v. *Sallentini*, qui alii alia narrant.

U. C. 451. tavium sunt nuntiata, (semper autem eos in armis accolae
A. C. 301. Galli habebant) in duas partes iuventutem dividunt. Al-
tera in regionem, qua effusa populatio nuntiabatur; altera,
ne cui praedonum obvia fieret, altero itinere ad stationem 1
navium (millia autem quattuordecim ab oppido aberat)
ducta. In naves parvas, custodibus interemptis, impetus
factus; territique nautae coguntur naves in alteram ripam
amnis transiicere. Et in terra prosperum aeque in palatos
praedatores proelium fuerat: refugientibusque ad stationem
Graecis Veneti obsistunt. Ita in medio circumventi hostes
caesique; pars capti classem indicant regemque Cleonymum
tria millia abesse. Inde, captivis proximo vico in custodiam
datis, pars fluviatiles naves, ad superanda vada stagnorum
apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis
complent: profectique ad classem, immobiles naves et loca
ignota plus, quam hostem, timentes, circumvadunt: fu-
gientesque in altum acrius, quam repugnantes, usque ad
ostium amnis persecuti, captis quibusdam incensisque na-
vibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores
revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte navium inco-
lumi, nulla regione maris Hadriatici prospere adita, dis- 2
cessit. Rostra navium spoliaque Laconum, in aede Iunonis
veteri fixa, multi supersunt, qui viderunt Patavii. Monu-
mentum navalis pugnae eo die, quo pugnatum est, quot-
annis sollenni certamine navium in flumine oppidi medio
exercetur.

3. Eodem anno Romae cum Vestinis, petentibus amicitiam,
ictum est foedus. Multiplex deinde exortus terror. Etru-
riam rebellare, ab Arretinorum seditionibus motu orto,
nuntiabatur: ubi Cilnium genus praepotens, divitiarum 3
invidia, pelli armis coeptum: simul Marsos agrum vi
tueri, in quem colonia Carseoli deducta erat, quattuor mil-
M. Valerius libus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus dictus
dictator. M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi
legit M. Aemilium Paullum. Id magis credo, quam Q.
Fabium ea aetate atque iis honoribus Valerio subiectum.
Ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud ab- 4

1 *Altero itinere*] Legendum putabam *alio*: sed hanc coniecturam iam praecepit Gronovius. Stroth. Magis nobis arridet Burmanni coniectura a Drakenborchio probata, *avio itinere*. Doer.

2 *Nulla regione*] Subsidia tamen belli in Corcyra insula habebat, unde secundo post anno discessit. Cleonymum postea in regnum revocare nequicquam tentavit Pyrrhus.

3 *Cilnium genus praepotens*] Quod Romanis partibus favebat, quippe Romani rationem iam adhibuerant, qua socios Italicos *per optimates* regerent. Cilnii vero Lucumones erant. Niebhr. i. n. 380.

4 *Ceterum ex Maximi*] Hic magni errores implicant et nominum, et temporum: unde et aliqua apud Livium

nuerim. Profectus dictator cum exercitu proelio uno Marsos fundit. Compulsis deinde in urbes munitas, Milioniam, Plestinam, Fresiliam, intra dies paucos cepit: et parte agri multatis Marsis foedus restituit. Tum in Etruscos versum bellum: et, quum dictator auspiciorum repetendorum causa profectus Romam esset, magister equitum, pabulatum egressus, ex insidiis circumvenitur; signisque aliquot amissis, foeda militum caede ac fuga in castra est compul-
5 sus. Qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum aequavit, tum maxime bellicis laudibus: sed etiam, quod, memor Papirianae saevitiae, nunquam, ut dictatoris iniussu dimicaret, adduci potuisset. Nuntiata ea clades Romam maiorem, quam res erat, terrorem excivit. Nam, ut exercitu deleto, ita iustitium in-
6 dictum; custodiae in portis, vigiliae vicatim exactae; arma, tela in muros congesta. Omnibus iunioribus sacramento adactis, dictator, ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora et composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quae signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas invenit; exercitum avidum pugnae, quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit. Eo et hostes secuti: et quanquam ex bene gesta re summam et in aperto certamine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta vici, per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. Ibi abditis armatis, pecus in conspectu praesidii Romani, cui praeerat Cn. Fulvius legatus, propulsum. Ad quam illecebram quum moveretur nemo ab Romana statione, pastorum unus, progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios, cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, 'quid cessarent, quum per media castra Ro-'mana tuto agere possent?' Haec quum legato Caerites quidam interpretarentur, et per omnes manipulos militum
7 indignatio ingens esset, nec tamen iniussu movere auderent; iubet peritos linguae attendere animum, pastorum sermo agresti, an urbano, propior esset. Quum referrent, sonum linguae, et corporum habitum, et nitorem, cultiora, quam pastoralia, esse: 'ite igitur, dicite,' inquit, 'detegant

U. C. 451.
A. C. 301.

Etruscum bellum.

4.

obscuritas. Vid. Sigon. in Fast. Capit. et Pighii Annales: qui ambo ex Fastorum fragmentis inserendum hic annum unum censent, quo dictatores sine consulibus fuerint primo Q. Fabius Maximus, deinde M. Valerius Corvus. Crev.

5 *Si qua alia arte*] Scilicet, si quam aliam, tum imprimis bellicam artem, cognomini suo respondentem, h. e. *maximam*, prae se tulit.

6 *Vigiliae vicatim exactae*] *Vicatim*, Graeca lingua κατὰ κώμας, ut supr. ix. 13. sive *castellatim* supr. vii. 36.

7 *Movere*] Vulgati habent *movere se*, sed MSS. opt. *movere*, et hoc verbum saepissime sensu intransitivo a nostro usurpatum esse monet Drak.

U. C. 451. A. C. 301. 'nequicquam conditas insidias: omnia scire Romanum; 'nec magis iam dolo capi, quam armis vinci, posse.' Haec ubi audita sunt, et ad eos, qui consederant in insidiis, perlata, consurrectum repente ex latebris est, et in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato maior acies, quam quae ab suo praesidio sustineri posset. Itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit; in-
5. terea ipse impetus hostium sustinet. Nuntio allato, dictator signa ferri, ac sequi armatos iubet: sed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta extemplo signa armaque; et vix ab impetu et cursu tenebantur: quum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine. Urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ocius eant. Quo magis festinantes videt dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere iubet. Etrusci contra, principio exciti pugnae, om- 7
nibus copiis aderant. Et super alios alii nuntiant dictatori, omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam; nec iam ab suis resisti posse: et ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine praesidium esset. Ceterum, satis fretus, esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se 8
procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. Quanquam lente procedunt, iam tamen ad impetum capiendum, equiti utique, modicum erat spatium. Prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua satis laxo spatio equi permitti possent. Pariter sustulit cla- 9
morem acies; et emissus eques libero cursu in hostem invehitur, incompositisque adversus equestrem procellam 1
subitum pavorem offundit. Itaque, ut prope serum auxilium iam paene circumventis, ita universa requies data est. Integri accepere pugnam: nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fusi hostes castra repetunt, inferentibusque iam signa Romanis cedunt, et in ultimam castrorum partem conglobantur. Haerent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua et evadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere superstantium in fossam procubuit: atque ea quum deos 2

7 *Principio exciti pugnae*] Principio statim pugnae a suis insidiatoribus commissae exciti e castris. CREV.

8 *Tolerando certamini legatum*] Locutio Liviana, subaud. *parem*, ut alibi *oneri ferendo esse*, *solvendo esse*; vox enim *satis* cum *fretus* coniungenda est, ut monet Drak.

9 *Pariter*] Uno eodemque tempore.

1 *Incompositisque adversus*] Quum incompositi essent prae ardore pugnandi, atque adeo imparati ad excipiendum equitatus effuso cursu invadentis impetum. CREV.

2 *Superstantium*] Haec est scriptura nostrorum omnium codicum, ut

pandere viam fugae conclamassent, plures inermes, quam U. C. 451.
armati, evadunt. Hoc proelio fractae iterum Etruscorum A. C. 301.
vires: et, pacto annuo stipendio, et duum mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: indutiae biennii datae: dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili proelio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis, et Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. Non petentem, atque adeo etiam absentem, creatum credidere quidam; et per interregem ea comitia facta. Id unum non ambigitur, consulatum cum Appuleio Pansa gessisse.

M. Valerio et Q. Appuleio consulibus, satis pacatae foris 6.
res fuere. Etruscum adversa belli res et indutiae quietum U. C. 452.
tenebant: Samnitem, multorum annorum cladibus domitum, A. C. 300.
hauddum foederis novi poenitebat. Romae quoque plebem M. Valerio V. Q. Appuleio Coss.
quietam et exoneratam deducta in colonias multitudo praestabat. Tamen, ne undique tranquillae res essent, certamen Certamen inter patricios et plebeios, de sacerdotiis.
iniectum inter primores civitatis, patricios plebeiosque, ab tribunis plebis Q. et Cn. Ogulniis. Qui, undique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quaesitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios: quorum honoribus nihil, praeter sacerdotia, quae nondum promiscua
3 erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, ut, quum quattuor augures, quattuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quattuor pon-
4 tifices, quinque augures, de plebe omnes, allegerentur.
5 6 Quemadmodum ad quattuor augurum numerum, nisi
morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio:

et Sigoniani. Vulgo *superastantium*: quod fortasse mendum est operarum per multas deinceps editiones, ut fit, propagatum. Crev.

3 *Rogationem*] Quae postea Lex Ogulnia vocata est.

4 *De plebe omnes*] Quoniam augures comitia religione quadam regebant, atque pontifices res sacras, sanctas, et religiosas administrabant, maximi momenti erat plebi ut aditus ad horum munera suis pateret, ne iura sua civilia quodammodo claudicarent.

5 *Ad quattuor augurum numerum*] Cic. de Rep. ii. 9. Romulum, qui sibi essent in auspiciis, ex singulis tribubus singulos cooptasse augures scribit; necnon Numam regem ad pristinum numerum duos augures addidisse, et sacris e principum numero pontifices quinque praefecisse: sed ex horum numero unum *pontificem maximum* fuisse liquet, ita ut tantummodo quattuor *pontifices maiores* essent. Hinc falso dictum videtur supr. iv. 4. *augures Romulo regnante nullos fuisse.*

6 *Nisi morte duorum*] Niebuhrio i. n. 773. placet patribus minorum gentium, scilicet Luceribus, neque augures neque pontifices hactenus fuisse: quippe Romulum ex Ramnensium et Titiensium tribubus augures singulos cooptasse, quibus duos adiecisse Numam: ita ut quattuor omnino augures evaderent. Sed de hac re adeas omnino Niebuhr. i. n. 775.

U. C. 452. A. C. 300.

quum inter augures constet, imparem numerum debere 7
esse, ut tres antiquae tribus, Ramnes, Titienses, Luceres,
suum quaeque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus,
pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut mul-
tiplicati sunt, quum ad quattuor quinque adiecti novem
numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Cete-
rum, quia de plebe allegebantur, iuxta eam rem aegre passi
Patres, quam quum consulatum vulgari viderent. Simula-
bant, ad deos id magis, quam ad se, pertinere: ipsos vi-
suros, ne sacra sua polluantur. Id se optare tantum, ne
qua in rempublicam clades veniat. Minus autem teten-
dere, assueti iam tali genere certaminum vinci. Et cerne-
bant, adversarios non id, quod olim vix speraverint, af-
fectantes magnos honores, sed omnia iam, in quorum spem
dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consu- 8
7. latus, censurasque et triumphos. Certatum tamen suadenda
dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, et
inter P. Decium Murem. Qui quum eadem ferme de iure
Patrum ac plebis, quae pro lege Licinia quondam contraque
eam dicta erant, quum plebeiis consulatus rogabatur, dis-
seruissent; retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, 9
qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, in-
cinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habitu
pro populo ac legionibus Romanis devovisset. 'Tum P.
'Decium consulem purum piumque deis immortalibus
'visum, aeque ac si T. Manlius collega eius devoveretur.
'Eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani
'faceret, legi rite non potuisse? Id esse periculum, ne suas
'preces minus audirent dii, quam Ap. Claudii? Castius
'eum sacra privata facere, et religiosius deos colere, quam
'se? Quem poenitere votorum, quae pro republica nun- 1
'cupaverint tot consules plebeii, tot dictatores, aut ad ex-
'ercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces
'eorum annorum, quibus plebeiorum ductu et auspicio res
'geri coeptae sunt: numerarentur triumphi. Iam ne no- 2

Decii oratio de sacerdotiis cum plebe communicandis.

7 *Imparem numerum*] Nempe ternarium vel e ternario factum. Hinc Sylla numerum a *novem* ad *quindecim* auxit. Sed si Niebuhrius scopo non aberraverit, haec res antiquitus Romanis religioni non erat.

8 *Tamen adeptos*] *Tamen* ad omissum *quamvis*, vel aliam eiusmodi particulam referendum est. Itaque hoc loco sic supplendum, *in quorum spem* quamvis *dubium erat certamen, tamen*.

9 *Retulisse .... parentis sui speciem*] Revocasse et vi orationis praesentem quodammodo ob oculos praestitisse imaginem parentis sui. CREV.

1 *Quem poenitere votorum*] Ideo nempe neminem poenituit illorum votorum, quia apparuit ex prospero bellorum eventu vota accepta diis fuisse. CREV.

2 *Iam ne nobilitatis quidem suae plebeios poenitere*] Nobilitas apud Romanos ducebatur ab maiorum honoribus. Itaque ii plebeii quorum patres consulatum, aut praeturam, aut censuram, aut dictaturam gesserant, nobiles erant. CREV.

'bilitatis quidem suae plebeios poenitere. Pro certo ha- U. C. 452.
'bere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore A. C. 300.
'senatui populoque Romano in patriciis, quam in plebeiis
'ducibus. Quod quum ita se habeat, cui deorum homi-
'numve indignum videri potest,' inquit, 'eos viros, quos
3 'vos sellis curulibus, toga praetexta, tunica palmata, et toga
4 5 'picta, et corona triumphali laureaque honoraritis, quorum
6 'domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis,
7 'pontificalia atque auguralia insignia adiicere? Qui, Iovis
'optimi maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem
8 'vectus in Capitolium ascenderit, si conspiciatur cum
'capide ac lituo, capite velato victimam caedat, auguriumve
'ex arce capiat? Cuius imaginis titulo consulatus, censu-
'raque, et triumphus, aequo animo legetur; si auguratum
'aut pontificatum adieceritis, non sustinebunt legentium
'oculi? Equidem (pace dixerim deum) eos nos iam populi
'Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus
'reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperimus;
'et deorum magis, quam nostra causa expetamus, ut, quos
'privatim colimus, publice colamus. Quid autem ego sic 8.
'adhuc egi, tanquam integra sit causa patriciorum de sa-
'cerdotiis, et non iam in possessione unius amplissimi simus
'sacerdotii? Decemviros sacris faciundis, carminum Si-
'byllae ac fatorum populi huius interpretes, antistites
9 'eosdem Apollinaris sacri caerimoniarumque aliarum,

3 *Tunica palmata*] Tunica intextis palmis ornata. Eam triumphantes gestabant. Crev.

4 *Toga picta*] Toga purpurea, quae diversarum rerum figuras acu pictas haberet. Eam primo purpuream vocitatam, ac fuisse sine pictura tradit Festus in voce *Picta*. Et sane *togam pictam* et *togam purpuream* promiscue usurpasse Livius videri potest, si quis contulerit xxx. 15. cum xxxi. 11. Toga picta erat et ipsa triumphantium insigne. De toga picta fuse disserit Ald. Manut. in Quaesitis per Ep. *De toga*. Crev.

5 *Corona triumphali*] Quam antiquitus e lauro fuisse, postea ex auro fieri coeptam scribit Gell. v. 6. Dion. Hal. iii. ad tempora usque Tarquinii Prisci refert originem coronarum aurearum a regibus primum, deinde a triumphantibus gestatarum. Crev.

6 *Quorum domos spoliis hostium affixis insignes ... feceritis*] Mos fuit Romanis, ut spolia hostium devictorum in postibus domorum suarum figerent. Vid. infr. xxiii. 23. et xxxviii. 43. Atque ea nec emptori refigere licuisse docet Plinius H. N. xxxv. 2. Crev.

7 *Iovis optimi maximi ornatu*] Corona aurea, sceptro regio, quibus triumphantes, quemadmodum ipse Iupiter, decorabantur. Quin etiam faciem triumphantibus minio illini olim solitam, quemadmodum Iovi et quibusdam aliis diis, Plinius H. N. xxxiii. 7. memorat. Crev.

8 *Cum capide ac lituo*] *Capis* poculi genus pontificale, a *capiendo*. Festus. *Lituus* baculus auguralis. cf. supr. i. 18.

9 *Apollinaris sacri*] Haud scio an noster hic proleptice loquatur, et ludos illos Apollinares intelligat, qui postea an. 540. U. C. ex carminibus vatis Marcii originem habuerunt, et qui an. 544. U. C. a praetore urbis primum facti sunt. His ludis, qui die solenni quotannis, sc. ante diem tertium nonas Quinctiles, celebrabantur, praeerat praetor urbanus, et decemviri Graeco ritu sacra faciebant, unde Apollinis sacerdotes dicti sunt. cf. infr. xxv. 12. xxvii. 23.

U. C. 452. A. C. 300.

‘plebeios videmus. Nec tum patriciis ulla iniuria facta
‘est, quum duumviris sacris faciundis adiectus est propter
‘plebeios numerus: et nunc tribunus, vir fortis ac strenuus,
‘quinque augurum loca, quattuor pontificum adiecit, in
‘quae plebeii nominentur; non ut vos, Appi, vestro loco
‘pellant, sed ut adiuvent vos homines plebeii divinis
‘quoque rebus procurandis, sicut in ceteris humanis pro
‘parte virili adiuvant. Noli erubescere, Appi, collegam in
‘sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu
‘collegam habere potuisti: cuius tam dictatoris magister
‘equitum, quam magistri equitum dictator esse potes.
‘Sabinum advenam, principem nobilitatis vestrae, seu
‘Attum Clausum, seu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui
‘patricii in suum numerum acceperunt. Ne fastidieris nos
‘in sacerdotum numerum accipere. Multa nobiscum de-
‘cora afferimus; imo omnia eadem, quae vos superbos
‘fecerunt. L. Sextius primus de plebe consul est factus.
‘C. Licinius Stolo primus magister equitum, C. Marcius
‘Rutilus primus et dictator et censor, Q. Publilius Philo
‘primus praetor. Semper ista audita sunt eadem, penes
‘vos auspicia esse, vos solos gentem habere, vos solos 1
‘iustum imperium et auspicium domi militiaeque. Aeque
‘adhuc prosperum plebeium ac patricium fuit, porroque
‘erit. En unquam fando audistis, patricios primo esse 2
‘factos, non de coelo demissos, sed qui patrem ciere pos-
‘sent, id est, nihil ultra quam ingenuos? Consulem iam
‘patrem ciere possum; avumque iam poterit filius meus.
‘Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata
‘adipiscamur. Certamen tantum patricii petunt, nec curant,
‘quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem,
‘quod bonum, faustum, felixque sit vobis ac reipublicae, uti 3
9. ‘rogas, iubendam censeo.’ Vocare tribus extemplo populus
iubebat, apparebatque accipi legem: ille tamen dies est
intercessione sublatus. Postero die, deterritis tribunis, in-
genti consensu accepta est. Pontifices creantur suasor
legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius
Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de
plebe, C. Genucius, P. Aelius Paetus, M. Minucius Fessus,
C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem
augurum numerus factus.

Pontifices et augures plebeii.

Lex de pro-

Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem 4

1 *Vos solos gentem habere*] cf. Not. supr. iv. 1. Similiter ἀφράτορες apud Athenienses dicebantur illi, qui a Clisthene in novas tribus descripti sunt.

2 *En unquam*] Nunquamne? ut supr. ix. 10.

3 *Uti rogas*] Vox sciscendi vel iubendi id quod magistratus aliquis rogabat. supr. vi. 38.

4 *Eodem anno*] Circiter hunc annum Legem Furiam de testamentis auctore *L. Furio*, praetore an. U. C.

tulit, diligentius sanctam. Tertio ea tum post reges exactos U. C. 452.
5 lata est, semper a familia eadem. Causam renovandae A. C. 300.
saepius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum vocatione tertio lata.
6 opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur: quod gravi poena, si quis verberasset necassetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum, qui provocasset, virgis caedi, securique
7 necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam improbe factum, adiecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis: nunc vix serio ita minetur quisquam.

Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Aequos, quum praeter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Appuleius in Umbria Nequinum oppidum circumsedit. Locus erat arduus, atque in parte una praeceps, ubi nunc Narnia sita est: nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque eam infectam rem M. Fulvius Paetinus, T. Manlius U. C. 453.
Torquatus, novi consules, acceperunt. In eum annum A. C. 299.
quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent M. Fulvio,
centuriae, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero T. Manlio Coss.
tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiorem annum: eo anno maiori se usui reipublicae fore, urbano gesto magistratu: ita nec dissimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, aedilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit; qui eo anno aediles curules fuisse tradit C. Domitium Cn. F. Calvinum et Sp. Carvilium Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in aedilibus fecisse; secutamque fabulam mixtam ex aediliciis et consularibus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho et P. Sulpicio Saverrione censoribus:
8 tribusque additae duae, Aniensis ac Terentina. Haec Tribus novae.
9 Romae gesta.

436. supr. ix. 20, a plebe sancitam fuisse censet Niebuhr. Hac lege, *exceptis personis quibusdam, ceteris plus mille assibus legatorum nomine mortisve causa capere permissum non est.* cf. Gaii Inst. ii. § 225. Hug. Gesch. des R. Rechts. § 169. Theophil. ii. 22. Sed in Or. pro Balb. 8. *C. Furium* legem tulisse Cicero scribit.

5 *Semper a familia eadem*] Primo a Publicola supr. ii. 8. secundo a Valerio Potito iii. 55.

6 *Porcia ... lex*] Quam legem tulit *Porcius Lecca*, tribunus pl. an. U. C. 556. cf. Ernest. in Clav. Cic. *Pro tergo*, h. e. in gratiam civium terg[illegible]dam hac lege, ne virgis civium tergum caederetur, cautum fuit. Doer.

7 *Nihil ultra, quam*] Hactenus nulla poena violatae legis constituta erat, sed arbitrio tribunorum res permittebatur.

8 *Tribusque additae duae*] Ita ut tres et triginta iam factae fuerint.

9 *Aniensis ac Terentina*] In quibus Aequos, quibus civitas data erat, solos descriptos fuisse censet Niebuhr. H. R. ii. 474. *Aniensis* regio in superiore parte Anienis amnis erat, Terentina haud procul Arpinatium et Atinatium agro. cf. Cic. pro Planc. 16.

U. C. 453.
A. C. 299.
10.

Ceterum ad Nequinum oppidum quum segni obsidione
tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant aedificia
iuncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere
occulto perveniunt: inde ad consulem deducti, praesidium
armatum se intra moenia et muros accepturos confirmant.
Nec aspernanda res visa, neque incaute credenda. Cum
altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores
per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti
armati, transfuga duce in urbem ingressi, nocte portam,
quae proxima erat, cepere. Qua refracta, consul exerci-
tusque Romanus sine certamine urbem invasere. Ita Ne- 1
quinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eo
adversus Umbros missa, a flumine Narnia appellata: exer- 2
citus cum magna praeda Romam reductus.

Etrusci bellum adversus Romanos moliuntur.

Eodem anno ab Etruscis adversus indutias paratum bel- 3
lum: sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus,
fines ingressus, paullisper a proposito avertit. Pecunia
deinde, qua multum poterant, freti, socios ex hostibus
facere Gallos conantur, ut eo adiuncto exercitu cum Ro-
manis bellarent. De societate haud abnuunt barbari: de
mercede agitur. Qua pacta acceptaque, quum parata
cetera ad bellum essent, sequique Etruscus iuberet, in-
fitias eunt, 'mercedem se belli Romanis inferendi pactos:
'quicquid acceperint, accepisse, ne agrum Etruscum vasta-
'rent, armisque lacesserent cultores. Militaturos tamen
'se, si utique Etrusci velint; sed nulla alia mercede, quam
'ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua sede
'certa consistant.' Multa de eo concilia populorum Etru-
riae habita: nec perfici quicquam potuit; non tam quia
imminui agrum, quam quia accolas sibi quisque adiungere
tam efferatae gentis homines horrebat. Ita dimissi Galli
pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retu-
lerunt. Romae terrorem praebuit fama Gallici tumultus 4
ad bellum Etruscum adiecti: eo minus cunctanter foedus
ictum cum Picenti populo est. T. Manlio consuli Etruria
provincia sorte evenit; qui, vixdum ingressus hostium fines,
quum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circuma-
gendo equo effusus, extemplo prope exspiravit: tertius ab
eo casu dies finis vitae consuli fuit. Quo velut omine belli
accepto, deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci

11.
T. Manlii Cos. mors.

1 *Ita Nequinum*] Urbs in situ peropportuno, ut quae iter a Samnio in Umbriam et Etruriam tantum non intercluderet.

2 *A flumine Narnia*] Fluminis nomen *Nar*—urbs hodie *Narni*.

3 *Adversus indutias*] Biennio indutiarum nondum expleto, cf. supr. 5. ut Livius vult, qui anno consulari exeunte pactas eas existimat.

4 *Gallici tumultus*] Polybius ii. 19. Gallos, exercitu suo cum Etruscis coniuncto, fines Romanos vastasse, et praeda onustos, saltibus Apennini superatis, ad suos redisse incolumes scribit.

sustulere animos. Romae, tum desiderio viri, tum incom- U. C. 453.
5 moditate temporis, tristis nuntius fuit: ut Patres ab iubendo A. C. 299.
6 dictatore consulis subrogandi comitia, ex sententia principum habita, deterruerint. M. Valerium consulem omnes sententiae centuriaeque dixere, quem senatus dictatorem dici iussurus fuerat. Tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci iussit. Adventus eius compressit Etruscos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset. Neque illos novus consul vastandis agris urendisque tectis, quum passim non villae solum, sed frequentes quoque vici, incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit.

M. Valerius suffectus.

Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis in vicem cladibus haud immerito terribile erat, fama Picentium, novorum sociorum, indicio exorta est: 'Samnites arma et rebellionem spectare, seque ab iis sollicitatos esse.' Picentibus gratiae actae, et magna pars curae Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonae sollicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiae ultimum foret, ut scripsere, quibus aedilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni eius viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonae dispensatione, praeparando ac convehendo frumento, fuisset.

Samnites rebellant.

Eo anno (nec traditur causa) interregnum initum. Interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia U. C. 454.
7 consularia habuit: creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. A. C. 298.
Fulvium consules.

L. Cornelio, Cn. Fulvio Coss.

Principio huius anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt, questum, 'quia conditionibus pellicere se
8 'nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. 'Lucano populo satis superque erratum quondam: nunc 'ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut unquam postea nomen Romanum 'violent. Orare Patres, ut et Lucanos in fidem accipiant,

5 *Ut Patres ab iubendo*] Ut nihil aliud Patres deterruerit ab iubendo dictatore, quam quod comitia consulis subrogandi ex sententia principum sunt habita: sc. quod comitiis electus est is consul quem principes volebant. CREV.

6 *Ex sententia principum*] cf. Supr. viii. 21. ubi de *principibus sententiarum consularibus* noster loquitur.

7 *L. Cornelium Scipionem*] Hic est Scipio ille Barbatus, cuius sarcophagus in sepulcro Scipionum haud ita pridem Romae repertum est. Inscriptio in eo praeclara insequentis anni res gestas spectat, quibus, ut Q. Fabii consulis legatus, Barbatus interfuit.

8 *Samnites infesto exercitu*] Qui imperium illud, quod antiquitus in Lucanos exercuerant ante foedus cum Romanis ictum, rursus appetebant. Lucani autem, ut Samnitibus minime pares, nullam sibi, nisi in fidem Romanorum acceptis, salutem prospiciebant.

U. C. 454. A. C. 298.

'et vim atque iniuriam ab se Samnitium arceant. Se, 'quanquam, bello cum Samnitibus suscepto, necessaria iam 'facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare

12. 'paratos esse.' Brevis consultatio senatus fuit. Ad unum omnes iungendum foedus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent. Benigne responsum Lucanis, ictumque foedus. Fetiales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis iuberent. Quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denuntiarent, 'Si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.' Haec postquam audita sunt Romae, bellum Samnitibus et patres censuerunt, et populus iussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt; diversique, ad suum quisque bellum, proficiscuntur. Scipioni, segne bellum et simile prioris anni militiae exspectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. Pugnatum maiore parte diei, magna utrimque caede. Nox incertis, qua data victoria esset, intervenit: lux insequens victorem victumque ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus, egressus in aciem, ubi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima praeda (nam et stativa, et trepide deserta fuerant) potitur. Inde in Faliscum agrum copiis reductis, quum impedimenta Faleriis cum modico praesidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines incedit. Omnia ferro ignique vastantur; praedae undique actae: nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis: urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguae victoriae fuit. Bovianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam, vi cepit.

Foedus cum Lucanis.

Pugna cum Etruscis.

Samnites victi.

13. Eodem anno Carseolos colonia in agrum Aequicolarum 8
deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit. 9
Quum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus; palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacunque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quod exercitum, in Lucanum hostem comparatum, obiecerint Romanis: itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum, et haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, quum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium

Q. Fabius invitus consul creatur.

8 *Carseolos*] cf. Supr. 3. Haud scio an haec colonia nunc potius suppleta, quam deducta fuerit.

9 *Aequicolarum*] *Aequiculorum* Bekker. cf. Niebhr. i. n. 219. 225.

Maximum, primo non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem convertit. 'Quid se iam senem, 'ac perfunctum laboribus laborumque praemiis, sollicitarent? 'Nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: et 'fortunam ipsam vereri, ne cui deorum nimia iam in se, et 'constantior, quam velint humanae res, videatur. Et se 'gloriae seniorum succrevisse, et ad suam gloriam consur-'gentes alios laetum aspicere. Nec honores magnos fortis-'simis viris Romae, nec honoribus deesse fortes viros.' Acuebat hac moderatione tam iusta studia; quae verecundia U. C. 454. A. C. 298.
1 legum restinguenda ratus, legem recitari iussit, qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret. Vix prae strepitu audita lex est: tribunique plebis, 'nihil id im-'pedimenti futurum,' aiebant: 'se ad populum laturos, uti 'legibus solveretur.' Et ille quidem in recusando perstabat,
2 'quid ergo attineret leges ferri,' rogitans, 'quibus per eos-'dem, qui tulissent, fraus fieret? Iam regi leges, non re-'gere.' Populus nihilo minus suffragia inibat: et, ut quae-
3 que intro vocata erat centuria, consulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, 'Dii ap-'probent,' inquit, 'quod agitis, acturique estis, Quirites. 'Ceterum, quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in 'collega sit meae apud vos gratiae locus. P. Decium, ex-'pertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum 'parente suo, quaeso, mecum consulem faciatis.' Iusta suffragatio visa: omnes, quae supererant, centuriae Q. Fabium, P. Decium consules dixere.

4 Eo anno plerisque dies dicta ab aedilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, agri possiderent. Nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens immodicae cupiditatis iniectum est.

1 *Legem . . . qua intra decem annos*] Hanc legem reperies supr. vii. 42. Eius haec vis esse debuit, ut solidum decennium inter geminum eiusdem hominis consulatum effluxisse iuberetur. Alioquin ea non teneretur Fabius, qui consul ultimum fuit anno 445. et nunc creatur in annum 455. Ceterum ea lex parum diligenter his temporibus servabatur, et aliquoties quum in aliis, tum in ipso Fabio neglecta fuerat. cf. supr. ix. 41. Sed et doctissimi viri, Sigonius, Pighius, Dodwellus, annum unum per duas ordine dictaturas transactum, etsi non ex Livii mente, at fortasse ex rei veritate inserendum censuere inter eos annos quos 451. et 452. numeravimus; qui annus insertus efficit ut toti decem anni ab ultimo Fabii consulatu iam elapsi sint. Inde indicat idem Dodwellus, Diss. de Cyclis Rom. x. § 68. quae de decennali lege disseruisse memoratur ad populum Fabius, ea Livium in alienum locum transtulisse; et si quid ea in re veri sit, id potius locum habuisse quum in annum 453. consulem eum non petentem populus creare vellet, supr. 9. Crev.

2 *Per eosdem*] Nempe tribunos plebis.

3 *Intro vocata*] Intra septum, sive ovile, in quod per pontes tribus singulae intrabant, ut suffragia darent. cf. infr. xxvi. 22.

4 *Dies dicta ab aedilibus*] Ex lege Agraria Licinia, quae, ne quis plus quingenta iugera agri *possideret*, sanciebat. supr. vi. 35.

U. C. 455.
A. C. 297.

14.

Q. Fabio IV. P. Decio III. Coss.

Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum et P. Decius Mus tertium, quum inter se agitarent, uti alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret, quantaeque in hanc aut in illam provinciam copiae satis, et uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset; ab Sutrio et Nepete et Faleriis legati, auctores, concilia Etruriae populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt.

Ambo Coss. in Samnium legiones ducunt.

Profecti consules, quo expeditiores commeatus essent, et incertior hostis, qua venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit. Explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, praesidioque modico imposito, praemonitis militibus adesse
certamen, quadrato agmine ad praedictas hostium latebras 5
succedit. Samnites, desperato improviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, et ipsi acie iusta maluerunt concurrere. Itaque et in aequum descendunt, ac fortunae se, maiore animo, quam spe, committunt.

Proelium atrox cum Samnitibus.

Ceterum, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcunque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summae rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna praebuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte
hostem loco moveri vidit, M. Fulvium et M. Valerium, 6
tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites iubet, et adhortari, 'ut, si quando unquam 'equestri ope adiutam rempublicam meminerint, illo die 'annitantur, ut ordinis eius gloriam invictam praestent. 'Peditum certamine immobilem hostem restare; omnem 'reliquam spem in impetu esse equitum.' Et ipsos nomi-
natim iuvenes, pari comitate utrumque, nunc laudibus, 7
nunc promissis onerat. Ceterum, quando ne ea quoque 8
tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires iuvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primae legionis subtrahere ex acie, et ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere iubet: inde ascensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repente se ostendere. Equites, ducibus tribunis,

5 *Quadrato agmine*] h. e. Acie in pugnam instructa. *Agmen quadratum agmini longo* opponitur; *hoc* enim in itinera struebatur.

6 *M. Fulvium*] Aliquot codices *Maximum filium* hoc loco exhibent, quas voces in textum reposuit Stroth. Sed *Maximum Fulvium*, Cn. Fulvii filium, veram lectionem esse censet Niebhr. iii. n. 622.

7 *Pari comitate utrumque*] Haec verba ad *Maximum filium* referenda censet Crev.

8 *Quando ne ea*] h. e. Si quando ea vis non proficeret.

haud multo plus hostibus, quam suis, ex improviso ante U. C. 455.
signa evecti, praebuerunt tumultus. Adversus incitatas A. C. 297.
turmas stetit immota Samnitium acies, nec parte ulla pelli
aut perrumpi potuit. Et, postquam irritum inceptum erat,
recepti post signa proelio excesserunt. Crevit ex eo hostium
animus; nec sustinere frons prima tam longum certamen
increscentemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies
iussu consulis in primum successisset. Ibi integrae vires
9 sistunt invehentem se iam Samnitem: et tempore improvisa
1 ex montibus signa clamorque sublatus non vero tantum
metu terruere Samnitium animos. Nam et Fabius Decium
collegam appropinquare exclamavit, et pro se quisque miles,
'adesse alterum consulem, adesse legiones,' gaudio alacres
fremunt; errorque utilis Romanis oblatus fugae formidinis-
que Samnites implevit, maxime territos, ne ab altero exercitu
integro intactoque fessi opprimerentur: et, quia passim in
fugam dissipati sunt, minor caedes, quam pro tanta victoria,
2 fuit. Tria millia et quadringenti caesi: capti octingenti Vincunt
3 ferme et triginta: signa militaria capta tria et viginti. Romani.

15.

Samnitibus Apuli se ante proelium coniunxissent, ni P. Apuli a De-
Decius consul iis ad Maleventum castra obiecisset, extractos cio caesi.
deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugae fuit,
quam caedis. Duo millia Apulorum caesa: spretoque eo
hoste, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consu-
lares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quin-
que mensium evastarunt. Quadraginta et quinque loca in
Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius con-
sulis sex et octoginta. Nec valli tantum ac fossarum ves-
tigia relicta, sed multo illis insigniora monumenta vastitatis
circa regionumque depopulatarum. Fabius etiam urbem
4 Cimetram cepit. Ibi capta armatorum duo millia quadrin-
genti: caesi ferme pugnantes ad quadringentos triginta.

Inde, comitiorum causa Romam profectus, maturavit eam
5 rem agere. Quum primo vocatae Q. Fabium consulem Q. Fabius
dicerent omnes centuriae, Ap. Claudius consularis candi- consulatum recusat.

9 *Tempore*] In tempore, tempestive. Sic Cic. de Off. iii. 58. *Ad coenam tempore venit Canius.*

1 *Non vero tantum*] Non verum tantum, i. e. a vera causa profectum metum iniecerunt Samnitibus. Nam et vanum quoque iis terrorem obtulerunt, nempe advenire alterum consulem cum exercitu.

2 *Tria millia et quadringenti*] Hic tandem numerus verus caesorum haud dubie exstat, forsitan quia Fabium Pictorem auctorem noster habuerit.

3 *Capti octingenti ferme et triginta*] Haec perperam pro *mille ac trecenti et triginta* incuria librariorum scripta fuisse censet Niebhr. iii. n. 622.

4 *Duo millia quadringenti*] Hoc incuria librariorum pro *duo millia ac trecenti* scriptum fuisse existimat Niebhr. iii. n. 622. cf. supr. viii. 19.

5 *Primo vocatae*] Niebuhrio placet iii. n. 569, ex institutione Fabii Maximi Censoris, tribus rusticas *primo* ad suffragia *vocatas* esse, atque urbanas *postremo vocatas*: necnon singulas tribus cum binis centuriis, seniorum scilicet et iuniorum, in suffragia missas esse.

U. C. 455. A. C. 297. datus, vir acer et ambitiosus, non sui magis honoris causa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, quum suis, tum totius nobilitatis viribus, incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo, de se eadem fere, quae priore anno, dicendo, abnuere. Circumstare sellam omnis nobilitas; orare, ut ex coeno plebeio consulatum extraheret, maiestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit. 'Facturum enim se fuisse' dixit, 'ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium, quam se, 'consulem fieri videret: nunc se sui rationem comitiis, 'quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non

U. C. 456. A. C. 296. L. Volumnio II. Ap. Claudio II. Coss. 'habiturum.' Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio consul est factus; priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas obiectare Fabio, fugisse eum Ap. Claudium collegam, eloquentia civilibusque artibus haud dubie praestantem.

16. Comitiis perfectis, veteres consules iussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio consulibus, P. Decius, qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum, nusquam se proelio committentem, postremo

Samnites pulsi finibus suis Etruriam petunt. expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt: et, quod legationibus nequicquam saepe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mixtis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etruriae concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. 'Omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus 'tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud 'magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse 'pacem a populo Romano, quum bellum tolerare non pos- 'sent: rebellasse, quod pax servientibus gravior, quam liberis 'bellum, esset. Unam sibi spem reliquam in Etruscis re- 'stare. Scire, gentem Italiae opulentissimam armis, viris, 'pecunia, esse: habere accolas Gallos, inter ferrum et arma 'natos, feroces quum suopte ingenio, tum adversus Roma- 'num populum: quem captum a se auroque redemptum, 'haud vana iactantes, memorent. Nihil abesse, si sit ani- 'mus Etruscis, qui Porsennae quondam maioribusque eorum 'fuerit, quin Romanos, omni agro cis Tiberim pulsos, dimi- 5 'care pro salute sua, non de intolerando Italiae regno, 'cogant. Samnitem illis exercitum paratum, instructum

5 *Omni agro cis Tiberim*] Intellige agrum ad dextram Tiberis situm, qui homini posito in Etruria cis Tiberim est. Spem faciunt Samnites Etruscis recuperandi quicquid agri a Romanis captum ex Etruria fuerat. CREV.

'armis, stipendio, venisse: confestim secuturos, vel si ad 'ipsam Romanam urbem oppugnandam ducant.' U. C. 456. A. C. 296.

Haec eos in Etruria iactantes molientesque bellum domi Romanum urebat. 17. Nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato consilio, 'Quid per agros,' inquit, 'vagamur, vicatim circumferentes bellum? Quin urbes et moenia aggredimur? 'Nullus iam exercitus Samnio praesidet. Cessere finibus, 'ac sibimet ipsi exilium conscivere.' Approbantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, oppugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, et caritate ducis, et spe maioris, quam ex agrestibus populationibus, praedae, ut uno die vi atque armis urbem caperent. Ibi duo millia Samnitium et centum pugnantes circumventi captique: et alia praeda ingens capta est. Quae ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius iubet. 'Haeccine,' inquit, 'victoria sola, aut hac praeda contenti 'estis futuri? Vultis vos pro virtute spes gerere? Omnes 'Samnitium urbes, fortunaeque in urbibus relictae, vestrae 'sunt; quando legiones eorum, tot proeliis fusas, postremo 'finibus expulistis. Vendite ista, et illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen: ego subinde suggeram, quae
6 'vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos 'labor haud maior, praeda maior manet.' Divendita praeda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti a muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis, in moenia evasere. Captum oppidum ac direptum est. Ad duo millia et trecenti occisi; et sex millia hominum capta; et miles ingenti praeda potitus: quam vendere, sicut priorem, coactus, Ferentinum inde, quanquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. Ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit. Et defensa summa vi moenia sunt, et locus erat munimento naturaque tutus: sed evicit omnia assuetus praedae miles. Ad tria millia hostium circa muros caesa: praeda militis fuit. Huius oppugnatarum urbium decoris pars maior in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur: Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt. Sunt, qui novorum consulum hanc gloriam faciant: quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii; ei Samnium provinciam evenisse.

Tres in Samnio urbes a Romanis captae.

Quum ea in Samnio, cuiuscunque ductu auspicioque, 18.

6 *Ad Romuleam urbem*] cf. Wachsmuth. p. 150. qui hanc vocem ex eadem radice profluxisse existimat, ex qua *Ruminalem*, *Romam*, et ceteras huius formae voces, sc. *Ruma*, h. e. mamma.

U. C. 456.
A. C. 296.
Bellum Etruscum.

gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens
multis ex gentibus concitur; cuius auctor Gellius Egnatius
ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes consciverant bel-
lum: traxerat contagio proximos Umbriae populos: et Gal-
lica auxilia mercede sollicitabantur. Omnis ea multitudo
ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens
postquam Romam perlatus est, quum iam L. Volumnius
consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque mil-

Eo proficiscitur Appius.

libus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium
primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. Duae Ro-
manae legiones secutae, prima et quarta, et sociorum duo-
decim millia. Castra haud procul ab hoste posita. Ce-
terum magis eo profectum est, quod mature ventum erat, 7
ut quosdam spectantes iam arma Etruriae populos metus

Nec quicquam satis scite aut fortunate gerit.

Romani nominis comprimeret, quam quod ductu consulis
quicquam ibi satis scite aut fortunate gestum sit. Multa
proelia locis et temporibus iniquis commissa: spesque in
dies graviorem hostem faciebat: et iam prope erat, ut nec
duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas ad
collegam arcessendum ex Samnio missas, in trinis anna-
libus invenio. Piget tamen incertum ponere, quum ea 8
ipsa inter consules populi Romani, iam iterum eodem
honore fungentes, discrepatio fuerit: Appio abnuente mis- 9
sas; Volumnio affirmante, Appii se literis accitum. Iam
Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad
tria millia hostium caesa erant, dimidium fere eius captum:
et Lucanorum seditiones, a plebeiis et egentibus ducibus
ortas, summa optimatium voluntate per Q. Fabium procon-
sulem, missum eo cum veteri exercitu, compresserat. Decio
depopulandos hostium agros relinquit: ipse cum suis copiis

Volumnius it ad Appium.

in Etruriam ad collegam pergit; quem advenientem laeti
omnes accepere. Appium ex conscientia sua credo animum 1
habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat: illibe-

Altercatio Coss.

rali et ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. Vix
enim salute mutua reddita, quum obviam egressus esset,
'Satin' salvae,' inquit, 'L. Volumni? ut sese in Samnio
'res habent? Quae te causa, ut provincia tua excederes,
'induxit?' Volumnius 'in Samnio res prosperas esse'

7 *Magis eo profectum est*] Nimirum hoc magis profuit, quod consul mature advenerat.

8 *Piget tamen incertum ponere*] Multo magis placeret *certum ponere*, i. e. pro certo scribere. Crev. *Ut certum ponere* in textum recepit Bekker. h. e. non audeo pro certo ponere.

9 *Discrepatio*] Literas a senatu missas fuisse censet Niebhr.

1 *Appium ex conscientia sua*] Credo Appium, si nihil scripserat, quum sibi conscius esset a se non accitum esse collegam, habuisse animum haud immerito iratum: eundem illiberali et ingrato animo dissimulasse, si eguerat ope, auxiliumque collegae imploraverat. Crev.

ait, 'literis eius accitum venisse: quae si falsae fuerint, U. C. 456.
'nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis A. C. 296.
'abiturum. Tu vero abeas,' inquit, 'neque te quisquam
'moratur: etenim minime consentaneum est, quum bello
'tuo forsitan vix sufficias, hic te ad opem ferendam aliis
'gloriari venisse. Bene Hercules verteret,' dicere Vo-
lumnius: 'malle frustra operam insumptam, quam quic-
'quam incidisse, cur non satis esset Etruriae unus con-
'sularis exercitus.' Digredientes iam consules legati tri- 19.
bunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars impera-
torem suum orare, 'ne collegae auxilium, quod acciendum
'ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur:' plures
abeunti Volumnio obsistere atque obtestari, 'ne pravo
'cum collega certamine rempublicam prodat. Si qua
2 'clades incidisset, desertori magis, quam deserto, noxiae
'fore. Eo rem adductam, ut omne rei bene aut secus
'gestae in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit
'delegatum. Neminem quaesiturum, quae verba Appii,
'sed quae fortuna exercitus fuerit. Dimitti ab Appio eum,
'sed a republica et ab exercitu retineri; experiretur modo
'voluntatem militum.' Haec monendo obtestandoque,
prope restitantes consules in concionem pertraxerunt.
Ibi orationes longiores habitae in eandem ferme sententiam,
in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et quum
Volumnius, causa superior, ne infacundus quidem adversus
eximiam eloquentiam collegae visus esset; cavillansque
3 Appius, 'sibi acceptum referre,' diceret, 'debere, quod ex
'muto atque elingui facundum etiam consulem haberent;
'priore consulatu, primis utique mensibus, hiscere eum
'nequisse, nunc iam populares orationes serere: Quam
'mallem,' inquit Volumnius, 'tu a me strenue facere, quam
'ego abs te scite loqui didicissem. Postremo conditionem
'ferre, quae decretura sit, non orator, (neque enim id de-
'siderare rempublicam) sed imperator uter sit melior.
'Etruriam et Samnium provincias esse: utram mallet,
'eligeret. Suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio
'rem gesturum.' Tum militum clamor ortus, 'ut simul
'ambo bellum Etruscum susciperent.' Quo animadverso
consensu, Volumnius, 'Quoniam in collegae voluntate in-
'terpretanda,' inquit, 'erravi: non committam, ut, quid
'vos velitis, obscurum sit. Manere, an abire me velitis,
'clamore significate.' Tum vero tantus est clamor exortus,
ut hostes e castris exciret: armis arreptis in aciem descen-

2 *Noxiae fore*] *Noxiam* aeque ac *noxam* pro culpa, peccato, delicto, a Livio dici, monet Drak. cf. supr. ii. 54.

3 *Sibi acceptum referre*] Locutio ab iis ducta, qui debentes pecuniam, eam a creditoribus acceptam in tabulas referunt. Stroth.

U. C. 456. A. C. 296. dunt. Et Volumnius signa canere, ac vexilla efferri e castris iussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegae victoriam: deinde veritum, ne suae quoque legiones Volumnium sequerentur, et ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt. Nam et Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoque impetu magis milites, quam cuiusquam ductu aut imperio, pugnam capessebant: et Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret. Itaque fronte inaequali concursum est: et, velut forte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad coelum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: 'Bellona, si hodie nobis 'victoriam duis, ast ego templum tibi voveo.' Haec pre- 4
catus, velut instigante dea, et ipse collegae et exercitus vir- 5
tutem aequavit. Duces imperatoria opera exsequuntur; et milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur. Ergo fundunt fugantque hostes, maiorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conserere assueti fuerant: urgendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. Ibi, interventu Gellii cohortiumque Sabellarum, paullisper recruduit pugna. Iis quoque mox 6
fusis, iam a victoribus castra oppugnabantur: et, quum Volumnius ipse portae signa inferret; Appius, Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas irruperunt. Castra capta direptaque: praeda ingens parta et militi concessa est. Septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia et centum viginti capti.

Pugna cum Samnitibus et Tuscis.

20. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque praedas faciunt. Volumnium, magnis itineribus in Samnium redeuntem (iam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat), fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tuendos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, et ipse cernit recentia cladis vestigia, et Caleni narrant, tantum iam praedae hostes trahere, ut

Volumnius in Samnium redit.

4 *Duis*] Antiqua forma vocis *des*. *Ast* usitata in concipiendis votis particula, quae idem valet atque *tum*.

5 *Virtutem aequavit*] Similiter supr. ii. 27. *aequasse eum Appii odium*.

6 *Sabellarum*] h. e. Samniticarum: Samnites enim Sabellicae gentis pars quaedam erant.

7 vix explicare agmen possint: itaque iam propalam duces U. C. 456.
loqui, extemplo eundum in Samnium esse; ut, relicta ibi A. C. 296.
praeda, in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen
dimicationi committant. Ea, quanquam similia veris erant,
certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos
praedatores in agros palantes excipiant: ex quibus inqui-
rendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem;
inde tertia vigilia moturum: iter in Samnium esse. His
satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus con-
sedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci pos-
set, et egredientem e castris hostem opprimeret. Aliquanto
8 ante lucem ad castra accessit; gnarosque Oscae linguae,
exploratum quid agatur, mittit. Intermixti hostibus (quod
9 facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt, infre-
quentia armatis signa egressa, praedam praedaeque cus-
todes exire; ignobile agmen, et sua quemque molientem,
1 nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus
aggrediendi aptissimum visum est: et iam lux appetebat.
Itaque signa canere iussit; agmenque hostium aggreditur.
Samnites, praeda impediti, infrequentes armati, pars addere
gradum, ac prae se agere praedam, pars stare; incerti
utrum progredi, an regredi in castra tutius foret, inter
cunctationem opprimuntur. Et Romani iam transcende-
rant vallum, caedesque ac tumultus erat in castris. Sam-
nitium agmen, praeterquam hostili tumultu, captivorum
etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi
soluti vinctos solvebant: partim arma in sarcinis deligata
rapiebant, tumultumque, proelio ipso terribiliorem, inter-
mixti agmini praebebant. Memorandum deinde edidere
facinus: nam Staium Minacium ducem, adeuntem ordines
hortantemque, invadunt: dissipatis inde equitibus, qui
cum eo aderant, ipsum circumsistunt, insidentemque equo
captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tu-
multu prima signa Samnitium: proeliumque iam profliga-
tum integratum est, nec diutius sustineri potuit. Caesa ad

Opprimit Samnites praedatores Campaniae.

7 *Itaque*] i. e. Hanc ob causam verentes, ne tantum praedae sibi impedimento sit. DOER.

8 *Gnarosque Oscae linguae*] Samnites, qui Campaniam occupaverant, linguam Oscam sua commutaverunt, ut Niebuhrio videtur, haud aliter quam qua ratione Lombardi postea in Italiam transgressi linguam suam Italicae posthabuerunt. Apud Varr. de L. L. vi. 3. legimus, *Sabina usque radices in Oscam linguam egit.* Brutates quoque bilingues a Sabellico fonte morem suum Osce loquendi deduxerunt. cf. Festus. v. *bilingues Brutates.* Niebhr. i. n. 209.

9 *Infrequentia armatis*] cf. Supr. vii. 8. *quum .... infrequentia conspecta signa essent.* Vertas, *signa* cum raro militum comitatu *egressa esse*: nimirum eos, qui ad praedam custodiendam relicti essent, cum signis infrequentibus nunc demum exire.

1 *Nullo inter alios consensu*] h. e. Nullo cum aliis consensu, quippe suo arbitrio quisque sua moliebatur.

U. C. 456. A. C. 296. sex millia hominum: duo millia et quingenti capti: in iis 2 tribuni militum quattuor: signa militaria triginta; et, quod laetissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia et quadringenti; praeda ingens sociorum: accitique edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque. Praestituta die, quarum rerum non exstitit dominus, militi concessae: coactique vendere praedam, ne alibi, quam in armis, animum haberent.

21. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romae praebuerat: et per eos forte dies ex Etruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, et Gellium Egnatium, Samnitium ducem, et Umbros ad defectionem vocare, et Gallos pretio 3
ingenti sollicitare. His nuntiis senatus conterritus iusti- 4
tium indici, delectum omnis generis hominum haberi iussit: nec ingenui modo aut iuniores sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factae, libertinique centuriati. Et 5
defendendae urbis consilia agitabantur; summaeque rerum praetor P. Sempronius praeerat. Ceterum parte curae exonerarunt senatum L. Volumnii consulis literae, quibus caesos fusosque populatores Campaniae cognitum est. Itaque et supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt: iustitium remittitur, quod fuerat dies decem et octo, supplicatioque perlaeta fuit. Tum de praesidio regionis depopulatae ab Samnitibus agitari coeptum. Itaque placuit, ut duae coloniae circa Vescinum et Falernum agrum deducerentur: una ad ostium Liris fluvii, quae Minturnae appellata; altera in saltu Vescino, Faler- 6

2 *In iis tribuni militum*] An etiam apud Samnites tribuni militum? Intelligendi videntur ductores qui in Samnitium exercitu eodem fere iure ac potestate essent, quo tribuni militum in Romano. Sic Cato in Origin. Hannibalem appellat *dictatorem* Carthaginiensium, et Maharbalem *magistrum equitum*. Et ipse Livius *dictatorem* apud Poenos nominat, xxiii. 13. Crev.

3 *Ad defectionem vocare*] *Vocare* et *sollicitare* pro vulg. *vocari* et *sollicitari* reponendum suadet Gronov. et in textum recepit Bekker., ita ut intelligatur Gellium et Umbros et Gallos vocare ad arma.

4 *Senatus conterritus*] Ne oppida Romanae ditioni subdita e regione fluminis Liris deficerent.

5 *Libertinique centuriati*] sc. In centurias militum scripti: namque libertini, qui ante censuram Appii inter aerarios fuerant neque in legionibus militaverant, iam in tribus descripti, non amplius militia vacabant, sed pro parte sua cum aliis civibus in centurias legionum relati sunt. cf. infr. xxii. 12.

6 *Quae Minturnae appellata*] Iam Minturnarum mentionem fecit Livius, supr. viii. 10, 11. ix. 25. Itaque non nova hoc loco urbs conditur, sed necesse est iam ante ibi oppidum fuisse, quod tamen alio nomine ante hanc coloniam deductam appellaretur, quemadmodum mox memoratur Sinope urbs Graeca Sinuessae nomen a colonis accepisse. Ubi autem Livius appellavit antea Minturnas, intelligenda scilicet ea est urbs cui postea Minturnae nomen fuit. Sic et Sinuessam nuncupavit, viii. 11. eam urbem quae tunc temporis Sinope, postea Sinuessa appellata est. Crev.

num contingente agrum, ubi Sinope dicitur Graeca urbs U. C. 456.
7 fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. Tri- A. C. 296.
bunis plebis negotium datum est, ut plebiscito iuberetur
P. Sempronius praetor triumviros in ea loca colonis dedu-
cendis creare: nec, qui nomina darent, facile inveniebantur,
8 quia in stationem se prope perpetuam infestae regionis, non
in agros, mitti rebantur. Avertit ab iis curis senatum
Etruriae ingravescens bellum, et crebrae literae Appii, mo-
nentis, ne regionis eius motum negligerent: 'quattuor Quattuor
'gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos. gentes in Etruria
'Iam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere tan- conferunt
'tam multitudinem non possit.' Ob haec, et (iam appe- arma adver-
tebat tempus) comitiorum causa L. Volumnius consul Ro- sus Rom.
mam revocatus: qui prius, quam ad suffragium centurias
vocaret, in concionem advocato populo, multa de magni-
tudine belli Etrusci disseruit. 'Iam tum, quum ipse ibi
'cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut
'nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea
'dici Umbros, et ingentem exercitum Gallorum. Adversus
'quattuor populos duces consules illo die deligi memin-
'issent. Se, nisi confideret, cum consensu populi Romani
'consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus
'omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo
'dicturum.' Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium 22.
9 consensu destinaretur; cumque et praerogativa, et primo Fabius recusans Cos. eligitur.

7 *Sinuessa*] Hodie *Monte Dragone*, haud procul oppido quod hodie *Santa Agata* vocatur.

8 *In stationem*] In praesidium perpetuum, non ad agros colendos. Regio autem adeo infesta aut ab hostibus, aut ab intemperie coeli habebatur, ut, nisi cives Romani, in coloniam non missi fuerint.

9 *Praerogativa, et primo vocatae*] Ascon. ad Cic. Verr. i. 9. *praerogativae tribus sunt quae primae suffragium ferunt ante iure vocatas. Iure* autem *vocatas* non easdem cum *primo vocatis* esse recte dixeris, quoniam post primo vocatas centurias omnes, alias superfuisse apparet, quum supr. 15. comitia interrupta, non peracta dicerentur. At nihil impedit quo minus *iure vocatae* omnes appellatae sint. Suspicatur quidem Schulzius *primo vocatas* ad equitum, *iure vocatas* ad peditum centurias referre. Contra Niebhr. censet *primo vocatas* esse centurias tribuum rusticarum, urbanarum autem *postremo vocatas*, omnes vero iure vocatas dici, ut quae ordine iure finito suffragia inirent: atque *primo vocatas* centurias Ciceronis aevo *primam classem* appellari, cf. Or. Phil. ii. 33, scilicet primae classis centurias: *secundam* autem *classem* esse *postremo vocatas*. Quibusdam placet, ex legg. XII. Tab. centuriam, quae primum suffragium ferat, sorte duci, quae *sortitio praerogativae* ap. nostrum supr. v. 18. dicitur: quam quidem antiquitus e prima tantummodo classe Serviana, postea autem ex omnibus centuriis ductam esse conicit Schulzius; magni autem momenti erat praerogativae suffragium, quippe quod reliquae centuriae omnes aut pleraeque, tanquam omen comitiorum, sequerentur. Cic. Div. ii. 40. pro Planc. 20. cf. Fussii Antiq. Rom. § 163. qui Savignii rationem probat. Savignius enim in singulis tribubus unam aut plures iuniorum et seniorum e qualibet classe centurias fuisse censet, sed multo probabilius unam, ita ut in singulis tribubus decem centuriae evaderent. cf. supr. v. 18. x. 15. infr. XXVI. 23. XXVII. 6.

U. C. 456. vocatae omnes centuriae consulem cum L. Volumnio dice-
A. C. 296. bant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut
vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium
poscendum. 'Id senectuti suae adminiculum fore: censura
'duobusque consulatibus simul gestis expertum se, nil con- 1
'cordi collegio firmius ad rempublicam tuendam esse.
'Novo imperii socio vix iam assuescere senilem animum
'posse: cum moribus notis facilius se communicaturum
'consilia.' Subscripsit orationi eius consul, quum meritis
P. Decii laudibus, tum, 'quae ex concordia consulum bona,
'quaeque ex discordia mala in administratione rerum mili-
'tarium evenirent,' memorando, 'quam prope ultimum
'discrimen suis et collegae certaminibus nuper ventum
'foret:' admonendo Decium Fabiumque, 'ut uno animo,
'una mente viverent. Esse praeterea viros natos militiae,
'factis magnos, ad verborum linguaeque certamina rudes:
'ea ingenia consularia esse. Callidos sollertesque, iuris
'atque eloquentiae consultos, qualis Ap. Claudius esset,
'urbi ac foro praesides habendos, praetoresque ad reddenda
'iura creandos esse.' His agendis dies est consumptus.
Postridie ad praescriptum consulis et consularia et prae-
toria comitia habita. Consules creati Q. Fabius et P. De-
cius: Ap. Claudius praetor; omnes absentes. Et L. Vo- 2
lumnio ex senatusconsulto et scito plebis prorogatum in
annum imperium est.

23. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncan-
dorum causa supplicationes in biduum senatus decrevit.
Publice vinum ac tus praebitum. Supplicatum iere fre-
Pudicitia patricia. quentes viri feminaeque. Insignem supplicationem fecit
certamen in sacello Pudicitiae patriciae, quae in foro boario 3
est ad aedem rotundam Herculis inter matronas ortum.
Virginiam, Auli filiam, patriciam plebeio nuptam L. Vo-
lumnio consuli, matronae, quod e Patribus enupsisset, sacris 4
arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in
contentionem animorum exarsit: quum se Virginia et pa-
triciam et pudicam in patriciae Pudicitiae templum ingres-
sam, et uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se 5

1 *Concordi collegio*] cf. Supr. 13. *expertum mihi concordi collegio virum.*

2 *Absentes*] Nimirum qui non candidati comitiis intererant. Appius ab urbe aberat, Fabius et Decius a campo. cf. infr. xxvi. 22.

3 *In foro boario*] Dua fororum genera erant, unum eorum ubi res venales prostabant, ut forum *Boarium*, *Olitorium*, alterum, ubi deliberandi vel aliae huiusmodi rei causa cives conveniebant, ut forum Romanum, et postea Augusti, Traiani.

4 *Quod e Patribus enupsisset*] Quod per connubium ex ordine patriciorum in ordinem plebis transisset. cf. supr. iv. 4.

5 *Uni nuptam*] Quippe mulieres, quae alteri viro nuptae essent, ab sacris prohibitae sunt. *Vero*, sc. ex vero.

viri honorumve eius ac rerum gestarum poenitere, vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. In vico Longo, ubi habitabat, ex parte aedium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit; aramque ibi posuit: et, convocatis plebeiis matronis, conquesta iniuriam patriciarum, 'Hanc ego aram,' inquit, 'Pudicitiae plebeiae dedico: 'vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in hac 'civitate tenet, hoc pudicitiae inter matronas sit: detisque 'operam, ut haec ara, quam illa, si quid potest, sanctius et 'a castioribus coli dicatur.' Eodem ferme ritu et haec ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla, nisi spectatae pudicitiae matrona, et quae uni viro nupta fuisset, ius sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit.

U. C. 456.
A. C. 296.

Pudicitia plebeia.

Eodem anno Cn. et Q. Ogulnii aediles curules aliquot
6 feneratoribus diem dixerunt: quorum bonis multatis, ex eo,
quod in publicum redactum est, aenea in Capitolio limina,
et trium mensarum argentea vasa in cella Iovis, Iovemque
in culmine cum quadrigis, et ad ficum Ruminalem simulacra
7 infantium conditorum urbis sub uberibus lupae posuerunt;
8 semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis
straverunt. Et ab aedilibus plebeiis L. Aelio Paeto et C.
Fulvio Curvo, ex multaticia item pecunia, quam exegerunt
9 pecuariis damnatis, ludi facti; pateraeque aureae ad Cereris
positae.

24.

Q. inde Fabius quintum et P. Decius quartum consulatum ineunt, tribus consulatibus censuraque collegae; nec gloria magis rerum, quae ingens erat, quam concordia, inter se clari. Quae ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum, inter se certamen intervenisse reor: patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet; plebeiis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret.

U. C. 457.
A. C. 295.
Q. Fabio V. P. Decio IV. Coss.

Inter Coss. orta contentio de provinciis.

6 *Quorum bonis multatis*] Insolita locutio *multare bona* pro *multare bonis*: sed Duiat. nostrum ablativorum concursum evitare voluisse existimat. Haud scio an *multare* hic antiquo sensu usurpetur pro *numerare*. cf. Varr. de L. L. § 48.

7 *Sub uberibus lupae*] Quam eandem esse atque illam, quae nunc in Museo Capitolino Romae servatur, existimat Niebhr. iii. n. 725.

8 *Ad Martis*] Ad Martis extramuranei aedem a T. Quinctio post Gallicum bellum dedicatam, supr. vi. 5. Semita autem iis inserviebat, qui ad aedem, haud procul porta Capena sitam, pedibus ibant. Festum vero Martis Kalendis Iunii hic agebatur. cf. Ovid. Fast. vi. 191. "Lux eadem Martis festa est, quem prospicit extra appositum *tectae* Porta Capena *viae*."

9 *Pecuariis*] Pecuarii non sunt publicani, ut cum Burmanno vult Drakenborch. sed homines, qui, conductis pascuis publicis, e re pecuaria quaestum faciebant. Doer. Neque absimile vero est, eos ex lege Licinia Agraria damnatos esse, quippe in ea decem millibus aeris sancitum est, ne quis "plus centum capitibus maioris, plusve quingentis capitibus minoris pecoris sive in suo sive in alieno" pasceret.

U. C. 457. A. C. 295. Fuit certe contentio in senatu; et, postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. In concione, ut inter militares viros, et factis potius, quam dictis, fretos, pauca verba habita: Fabius, 'quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse,' dicere; 'se 'aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Ro- 'mano bello fecisse. Quid se id aetatis sollicitassent, si alio 1
'duce bellum gesturi essent? Nimirum adversarium se, non 'socium imperii, legisse,' sensim exprobrat: 'et invidisse 2
'Decium concordibus collegiis tribus.' Postremo, 'se ten- 'dere nihil ultra, quam ut, si se dignum provincia ducerent, 'in eam mitterent: in senatus arbitrio se fuisse, et in pote- 'state populi futurum.' P. Decius senatus iniuriam quere- batur: 'quoad potuerint, Patres annisos, ne plebeiis aditus 'ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, 'ne in ullo genere hominum inhonorata esset, quaeri, 'quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed 'arbitria etiam fortunae, et in paucorum potestatem vertan- 'tur. Omnes ante se consules sortitos provinciam esse; 'nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. Si 'honoris eius causa: ita eum de se, deque republica meritum 'esse, ut faveat Q. Fabii gloriae, quae modo non sua contu- 'melia splendeat. Cui autem dubium esse, ubi unum 'bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem 'mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutili 'habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis. Velle 'et P. Decium gloriari: et forsitan, quem ille obrutum ignem 'reliquerit, ita ut toties novum ex improviso incendium 'daret, eum se exstincturum. Postremo se collegae honores 'praemiaque concessurum verecundia aetatis eius maie- 'statisque; quum periculum, quum dimicatio proposita sit, 'neque cedere sua sponte, neque cessurum. Et, si nihil aliud 'ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi 'sit, populus iubeat potius, quam Patres gratificentur. Iovem 'optimum maximum deosque immortales se precari, ut ita 'sortem aequam sibi cum collega dent, si eandem virtutem 'felicitatemque in bello administrando daturi sint. Certe id 'et natura aequum, et exemplo utile esse, et ad famam populi 'Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet 'duce bellum Etruscum geri recte possit.' Fabius, nihil aliud precatus populum, quam ut prius, quam intro voca- rentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii praetoris allatas ex

1 *Se id aetatis*] Cum ea aetate sit. cf. Cic. de Or. i. 46. Verr. i. 26.

2 *Invidisse Decium*] Noluisse Decium, tertio tum in consulatu collegas eadem concordia inter se agere, qua duos iam consulatus simul gessissent. Crev.

Etruria literas audirent, comitio abit: nec minore populi consensu, quam senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est. U. C. 457. A. C. 295. Fabio extra sortem datur Etruria.

25. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme iuniorum: et pro se quisque nomina dabant. Tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba, 'Quattuor millia,' inquit, 'peditum et sexcentos 'equites duntaxat scribere in animo est: hodierno et crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam. Maiori 'mihi curae est, ut omnes locupletes reducam, quam ut
3 'multis rem geram militibus.' Profectus apto exercitu, et eo plus fiduciae ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii praetoris pergit. Paucis citra millibus lignatores ei cum praesidio occurrunt: qui, ut lictores praegredi viderunt, Fabiumque esse consulem accepere, laeti atque alacres diis populoque Romano grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quaerit Fabius, quo pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, 'ain' tandem,' inquit, 'num castra vallata non habetis?' Ad hoc quum succlamatum esset, 'duplici quidem vallo, et fossa, et tamen in 'ingenti metu esse: Habetis igitur,' inquit, 'affatim lignorum: 'redite, et vellite vallum.' Redeunt in castra, terroremque ibi, vellentes vallum, et iis, qui in castris remanserant, militibus, et ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii aliis dicere, 'consulis se Q. Fabii facere iussu.' Postero inde die castra mota, et Appius praetor Romam dimissus. Inde nusquam stativa Romanis fuere. Negabat utile esse, uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum mobiliorem ac salubriorem esse. Fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems haud dum exacta. Vere inde
4 primo, relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, praepositoque castris L. Scipione propraetore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse sponte sua, quia bellum ei maius in conspectu erat, quam quantum esse famae crediderat; sive senatusconsulto accitus: nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio

Fabius in provinciam venit.

Redit Romam ad consultandum de bello.

3 *Apto*] Non copioso quidem, sed ad rem bene gerendam idoneo et apte composito. Doer.

4 *Quod Camars olim appellabant*] Nempe Livii aevo cognomen illud exoleverat. Clusium vero a Telemacho conditum traditur. cf. Serv. in Aen. x. 167. sed Livium hic in errore versatum fuisse censet Niebuhr. iii. n. 637. quippe Polybius ii. 19. ἐν τῇ Καμερτίων χώρᾳ haec evenisse scribit; urbs quoque illa, ubi legio haec relicta erat, haud dubie Romanis amica erat, contra autem Clusini inter hostes Romanos annumerantur. infr. 30; unde conficit Niebuhrius *Camerinum*, urbem Camertium Umbrorum, qui Romanis socii fidelissimi erant, hic intelligi. iii. n. 637. Frontin. Strateg. i. 8.

U. C. 457. A. C. 295. praetore retractum quidam videri volunt; quum in senatu et apud populum (id quod per literas assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augeret: 'non suffecturum ducem unum, 'nec exercitum unum, adversus quattuor populos. Peri-'losum esse, sive iuncti unum premant, sive id diversi gerant 'bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. Duas 'se ibi legiones Romanas reliquisse: et minus quinque 'millia peditum equitumque cum Fabio venisse. Sibi pla-'cere, P. Decium consulem primo quoque tempore in 'Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium 'provinciam dari. Si consul malit in suam provinciam ire, 'Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu iusto 'consulari proficisci.' Quum magnam partem moveret oratio praetoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum reipublicae posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset; a quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis, et

26. quot per duces esset. Fabius, ut Romam rediit, et in senatu et productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec augere, nec minuere videretur belli famam; magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut reipublicae periculo consulere. 'Ceterum, si sibi 'adiutorem belli sociumque imperii darent, quonam modo 'se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? 'Neminem omnium secum coniungi malle: et copiarum 'satis sibi cum P. Decio, et nunquam nimium hostium fore. 'Sin collega quid aliud malit, at sibi L. Volumnium darent 'adiutorem.' Omnium rerum arbitrium et a populo, et a senatu, et ab ipso collega, Fabio permissum est. Et quum P. Decius se in Samnium vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset, tanta laetitia ac gratulatio fuit, ut praeciperetur victoria animis, triumphusque, non bellum decretum consulibus videretur.

Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quae exposui. Sunt, quibus ne haec quidem certamina exponere satis fuerit. Adiecerunt et Appii criminationes de Fabio absente ad populum, et pertinaciam adversus praesentem consulem praetoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suae quisque provinciae sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt.

5 *Ceterum, si sibi adiutorem*] Optime monuit Gronovius, hoc ex Hom. Il. x. 242. desumptum esse, ubi Diomedes socium belli Ulyssem poscit. Stroth.

U. C. 457.
A. C. 295.
Galli legionem Romanam circumveniunt.

Ceterum, antequam consules in Etruriam pervenirent, Se-
6 nones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legio-
nem Romanam castraque oppugnaturi. Scipio, qui castris
praeerat, loco adiuvandam paucitatem suorum militum ratus,
in collem, qui inter urbem et castra erat, aciem erexit. Sed,
ut in re subita, parum explorato itinere ad iugum perrexit,
quod hostes ceperant, parte alia egressi. Ita caesa ab tergo
legio, atque in medio, quum hostis undique urgeret, circum-
venta. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuntius non super-
esset, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui iam
haud procul a Clusio aberant, famam eius cladis perlatam,
quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equo-
rum suspensa gestantes capita, et lanceis infixa, ovantesque
moris sui carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallos, tra-
dant; nec tantum cladis acceptum: et circumventis pabula-
toribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem propraé-
torem subsidium e castris tulisse, victoresque Umbros, redinte-
grato proelio, victos esse, captivosque iis ac praedam adem-
ptam. Similius vero est, a Gallo hoste, quam Umbro, eam cla-
dem acceptam; quod, quum saepe alias, tum eo anno, Gallici
tumultus praecipuus terror civitatem tenuit. Itaque prae-
terquam quod ambo consules profecti ad bellum erant cum
7 quattuor legionibus, et magno equitatu Romano, Campa-
nisque mille equitibus delectis, ad id bellum missis, et
8 sociorum nominisque Latini maiore exercitu, quam Romani;
9 alii duo exercitus haud procul urbe Etruriae oppositi, unus
1 in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius et L. Po-
2 stumius Megellus, propraetores ambo, stativa in iis locis ha-
bere iussi.

27.

Ambo Coss. in agro Sentinati.

Consules ad hostes, transgresso Apennino, in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quattuor millium ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitae: atque ita convenit, ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adiecti. Dies indicta pugnae: Samniti Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen

6 *Multitudine ingenti*] Aliorum populorum, qui a Gallia spe praedae atque agri occupandi conciti iam Alpes atque Apenninos descenderant.

7 *Campanisque mille equitibus*] De equitibus Campanis cf. supr. VIII. 11. 14. Quum Galli equitatu magnopere pollerent, Romani maiorem praeter morem suo solito equitatum educebant.

8 *Quam Romani*] sc. Nominis. Suspectae tamen duae voces *quam Romani*. *Romano* vult Duker.

9 *Alii duo exercitus*] Unus ex cohortibus seniorum, alter ex legionibus urbanis conscriptus erat: nisi forte ex nova tribuum institutione, nova quaedam ratio subsidiariorum militum conscribendorum in usum venisset.

1 *In Falisco*] Qui transitum Tiberis apud Ocriculum, atque viam versus Umbriam teneret, necnon ad subita belli ministeria praesto esset.

2 *In Vaticano agro*] Qui custodiae urbis invigilaret. Niebuhrio videtur Romanis milites ad nonaginta millia in armis fuisse, III. n. 632.

U. C. 457.
A. C. 295.

Etrusci Umbrique iussi castra Romana oppugnare. Haec
consilia turbarunt transfugae Clusini tres, clam nocte ad
Fabium consulem transgressi: qui, editis hostium consiliis,
dimissi cum donis, ut subinde, ut quaeque res nova decreta
esset, exploratam perferrent. Consules Fulvio, ut ex
Falisco, Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium 3
admoveant, summaque vi fines hostium depopulentur, scri-
bunt. Huius populationis fama Etruscos ex agro Sentinate
ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut ab-
sentibus iis pugnaretur. Per biduum lacessiere proelio
hostem: biduo nihil dignum dictu actum. Pauci utrimque
cecidere: magisque irritati sunt ad iustum certamen animi,
quam ad discrimen summa rerum adducta: tertio die de-
scensum in campum omnibus copiis est. Quum instructae 4
acies starent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per
campos inter duas acies decurrit: inde diversae ferae, cerva
ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. Lupo data
inter ordines via; cervam Galli confixere. Tum ex ante-
signanis Romanus miles, 'Illac fuga,' inquit, 'et caedes vertit:
'ubi sacram Dianae feram iacentem videtis. Hinc victor
'Martius lupus, integer et intactus, gentis nos Martiae et
'conditoris nostri admonuit.' Dextro cornu Galli, sinistro
Samnites constiterunt. Adversus Samnites Q. Fabius pri-
mam ac tertiam legiones pro dextro cornu; adversus Gallos
pro sinistro Decius quintam et sextam instruxit. Secunda
et quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant
bellum. Primo concursu adeo aequis viribus gesta res est,
ut, si affuissent Etrusci et Umbri, aut in acie, aut in castris,
28. quocunque se inclinassent, accipienda clades fuerit. Cete-
rum, quanquam communis adhuc Mars belli erat, necdum
discrimen fortuna fecerat, qua datura vires esset, haudqua-
quam similis pugna in dextro laevoque cornu erat. Romani 5
apud Fabium arcebant magis, quam inferebant, pugnam;
extrahebaturque in quam maxime serum diei certamen:
quia ita persuasum erat duci, et Samnites et Gallos primo
impetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certa-
mine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem
etiam corpora intolerantissima laboris atque aestus fluere; 6
primaque eorum proelia plus quam virorum, postrema minus

Etrusci avocati ad sua tuenda.

Proelium cum Gallis et Samnitibus.

3 *Ad Clusium*] Fulvium ad *Assisium* castra posuisse, Postumium in eius loco Falerios tenuisse vult Niebhr. iii. n. 640.

4 *Omnibus copiis*] Ita quoque Polyb. ii. 19, *συμβάλοντες πᾶσι τοῖς στρατοπέδοις*.

5 *Romani apud Fabium*] Duces Romani pro sua quisque arte proelium ciebant. Decius, ut qui ferociae Gallorum obiectus erat, aciem in primum impetum instruebat: Fabius contra Samnitium pugnam lentiorem fore ratus, subsidia ad incertos belli eventus firmabat.

6 *Fluere*] Labi, solvi, ex defatigatione deficere. Supr. vii. 33. *et fluere iam lassitudine vires, sentirent.*

quam feminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci sole- U. C. 457.
bat hostis, quam integerrimas vires militi servabat. Ferocior A. C. 295.
Decius et aetate et vigore animi, quantumcunque virium
habuit, certamine primo effudit. Et, quia lentior videbatur
pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat: et ipse,
fortissimae iuvenum turmae immixtus, orat proceres iuven-
tutis, in hostem ut secum impetum faciant: duplicem illo-
rum gloriam fore, si ab laevo cornu et ab equite victoria
incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. Iterum lon-
gius evectos, et iam inter media equitum agmina proelium
7 cientes, novum pugnae conterruit genus: essedis carrisque
superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarum-
que advenit, et insolitos eius tumultus Romanorum conter-
8 ruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus
pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque impro-
vida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum: multique
impetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti
antesignani: et insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica
acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit.
Vociferari Decius, 'quo fugerent? quamve in fuga spem
haberent?' obsistere cedentibus, ac revocare fusos. Deinde, Decius se
ut nulla vi perculsos sustinere poterat, patrem P. Decium devovet.
nomine compellans, 'Quid ultra moror,' inquit, 'familiare fa-
9 'tum? Datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis pu-
'blicis piacula simus. Iam ego mecum hostium legiones ma-
'ctandas Telluri ac diis Manibus dabo.' Haec locutus M.
Livium pontificem, quem, descendens in aciem, digredi
vetuerat ab se, praeire iussit verba, quibus se legionesque
hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret.
Devotus inde eadem precatione eodemque habitu, quo pater
P. Decius ad Veserim bello Latino se iusserat devoveri.
Quum secundum sollennes precationes adiecisset, 'prae se
'agere sese formidinem ac fugam, caedemque ac cruorem,
1 'coelestium, inferorum iras: contacturum funebribus diris
'signa, tela, arma hostium; locumque eundem suae pestis
'et Gallorum, ac Samnitium fore;' haec exsecratus in se
hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem,

7 *Essedis carrisque*] *Essedum* erat vehiculi vel currus genus, e quo pugnare solebant veteres Galli et Britanni. *Carris* impedimenta plerumque vehebantur. Crev. Similia de Gallis Polyb. ii. 33. narrat. Has quoque res in media aestate gestas fuisse certum est ex eo, quod Fabius Prid. Non. Septembr. triumphum egit.

8 *Lymphaticus pavor*] cf. Supr. vii. 17. *tunc quidem velut lymphati et attoniti.*

9 *Ut luendis periculis publicis piacula simus*] Ut simus quasi quaedam victimae, destinatae ad luendam deûm iram, et ad excipienda capitibus nostris pericula quae reipublicae impendent. Crev.

1 *Contacturum funebribus diris*] Se devotum diris, velut contagione quadam transmissuram illas in signa hostium. Crev.

U.C. 457. A.C. 295. 29. concitat equum: inferensque se ipse infestis telis est interfectus. Vix humanae inde opis videri pugna potuit. Ro- 2
mani, duce amisso, quae res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli, et maxime globus circumstans consulis corpus, velut alienata mente, vana incassum iactare tela: torpere quidam, et nec pugnae meminisse, nec fugae. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, iusseratque pro praetore esse, vociferari, 'Vicisse Romanos, defunctos 3
'consulis fato. Gallos Samnitesque Telluris matris ac deo-'rum Manium esse. Rapere ad se ac vocare Decium de-'votam secum aciem; furiarumque ac formidinis plena omnia 'ad hostes esse.' Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio et C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie iussu Q. Fabii consulis ad praesidium collegae missi. Ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede 4
collato videretur pugna; iussu legatorum collecta humi pila, quae strata inter duas acies iacebant, atque in testudinem hostium coniecta: quibus plerisque in scuta, verutis in 5
corpora ipsa fixis, sternitur cuneus; ita ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent. Haec in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro primo (ut ante dictum est) cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa, eandem vim habere visa; praefectis equitum iussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo possent impetu, incurrerent; sensim suos signa inferre iussit, et commovere hostem. Postquam non resisti vidit, et haud dubiam lassitudinem esse; tum, collectis omnibus subsidiis, quae ad id tempus reservaverat, et legiones concitavit, et signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites impetum; praeterque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli, testudine facta, conferti stabant. Tum Fabius, audita morte collegae, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie iubet, et circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem: tertiae deinde legionis subsequi principes, et, qua turbatum agmen

Fabius in dextro cornu Samnites vincit.

Galli circumventi.

2 *Vix humanae inde opis*] Supra humanam opem. Crev.

3 *Defunctos consulis fato*] Elusisse imminens periculum; *defungi* enim *aliquare* dicuntur, qui minore malo suscepto maius a se amoliuntur. cf. supr. ii. 35. Stroth.

4 *Structis ante se scutis*] Infr. *testudine facta* hic mos pugnandi apud Gallos in usu erat. cf. supr. v. 43.

5 *Verutis in corpora ipsa*] Hinc veruta teretiore mucrone, quam pila, fuisse coniicit Gronov.

hostium viderent impetu equitum, instare ac territos caedere. Ipse aedem Iovi Victori spoliaque hostium quum vovisset, ad castra Samnitium perrexit; quo multitudo omnis consternata agebatur. Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portae non recepere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. Compulsi deinde intra vallum Samnites, parvoque certamine capta castra, et Galli ab tergo circumventi. Caesa eo die hostium viginti quinque millia, octo capta. Nec incruenta victoria fuit: nam ex P. Decii exercitu caesa septem millia; ex Fabii mille septingenti. Fabius, dimissis ad quaerendum collegae corpus, spolia hostium coniecta in acervum Iovi Victori cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. Postero die inventum relatumque est cum multis militum lacrimis. Intermissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegae funus omni honore laudibusque meritis celebrat.

U. C. 457. A. C. 295.

Victoria Romanorum cruenta.

Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio propraetore res ex sententia gesta; et, praeter ingentem illatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est: Perusinorumque et Clusinorum caesa amplius millia tria, et signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen, quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum a Pelignis est: ex millibus quinque ad mille caesi.

30.

Res in Etruria bene gesta.

Magna eius diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, etiam vero stanti. Sed superiecere quidam augendo
6 fidem; qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse: scilicet cum Umbris Tuscisque, quos et ipsos pugnae affuisse. Et, ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro consule ducem consulibus, exercitumque eius legionibus consulum adiiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exer-

6 *Peditum* XL. *millia* CCCXXX. *equitum* VI. *millia*] Hic olim legebatur *equitum* VI. *et* XL. *millia*. Emendavit Sigonius, quomodo nunc habetur. Dubitamus tamen, an locum persanaverit. Omnino aliquis in his numeris error esse videtur. Neque enim satis apparet, cur hic, quem nunc libri praeferunt, numerus fidem excedere Livio videretur, quum et cap. praeced. dixerit XXV. millia hostium caesa, VIII. capta; et supr. 26. colligi possit Romanos ipsos non pauciores fuisse XL. hominum millibus. Crev. Niebuhrius quidem ex MSS. numerum longe alium hic fuisse scriptum existimat: scilicet peditum X.CCCLXXX. quod antiquo more scribendi idem valebat ac 1.000.380; equitum quoque 46.000: atque hunc numerum etiam Livio vix fide dignum visum esse. Duris quidem ap. Diodor. Ecl. XXI. Fr. II. ad centum millia caesos fuisse scribit. cf. omnino Niebhr. iii. n. 647.

U. C. 457. A. C. 295. citum, in Tifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque.

Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit: milites triumphantem secuti sunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quam mors praeclara P. Decii est: excita- 7
taque memoria parentis, aequata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex praeda militibus aeris octogeni bini, sagaque et tunicae; praemia illa tempestate militiae haudquaquam spernenda.

31. Etrusci et Samnites bellum reparant.

His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat. Nam et, Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat: et Samnites praedatum in agrum Vescinum Formianumque, et parte alia in Aeserninum, quaeque Vulturno 8
adiacent flumini, descendere. Adversus eos Ap. Claudius praetor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo quattuor millia et quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli aeris trecentis decem. Praeda 9
alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones, quum partim Ap. Claudius praetor, partim L. Volumnius pro consule sequeretur, in agrum Stellatem convenerunt. Ibi et Samnitium omnes considunt, et Appius Volumniusque castra coniungunt. Pugnatum infestissimis animis; hinc ira stimulante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima iam dimicantibus spe. Caesa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti: ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque sollicitus. Nam,

7 *Excitataque memoria*] Renovata est memoria patris, quam filii laudes aequaverant et eventu publico, praeclara nempe populi Romani victoria; et eventu privato, gloriosa scilicet morte. Crev.

8 *Quaeque Vulturno adiacent*] *Quaeque* quod hic pro voce *quae* reposuit Gronov. omnino probat Niebhr. qui *Aeserninum* non ad *Aeserniam* in Samnio, sed ad oppidum quoddam in Sidicino agro referendum censet: neque tamen *Aeserninum* sine dubitatione quadam in textum admittendum, quippe nomen illud in pluribus codd. adeo incuriose scriptum occurrit, ut vel *Eserninum*, vel etiam *Sidicinum* legi possit. cf. Niebhr. iii. n. 649.

9 *Singuli aeris trecentis decem*] Pretio imprimis modico, quoniam vix tertiam Atticae minae partem efficit: contra Dionysius primus Syracusarum tyrannus captivos singulos mina redimendos Rheginis concessit, si Diodor. xiv. 3. fides adhibetur, si vero Arist. Oecon. ii. 21. audimus, tribus minis. Quinetiam primo Punico bello Hannibal captivos Romanos ternis minis aestimavit. Fieri potest, ut hoc tempore Romanis, ut qui agriculturae ipsi operam darent atque stipendia pedibus mererentur, viliores essent servi, quam Graecis et Carthaginiensibus, qui hoc genus hominum in remigio exercebant, aut ad munera mercaturae sordidiora adhibebant.

et terram multifariam pluisse, et in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nuntiatum est: librique ob haec aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit: ex quo multaticio aere Veneris aedem, quae prope circum est, faciendam curavit. U. C. 457. A. C. 295.

Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quae continua
1 2 per quartum iam volumen annumque sextum et quadragesimum, a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: et ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab quattuor exercitibus, quattuor ducibus Romanis caesi fuerant; imperatorem clarissimum gentis suae amiserant; socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis viribus iam stare poterant; tamen bello non abstinebant: adeo ne infeliciter quidem defensae libertatis taedebat; et vinci, quam non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille, quem pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quae gerentes non fatigaverunt? Belli Samnitici diuturnitas, et atrocitas.

Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus et M. 32.
Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est; quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniae repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romae tenuit: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum
3 egressos opprimeret. Velut ex composito ibi obvium habuere hostem; ubi et intrare, nedum vastare, ipsi Samnitium agrum prohiberentur: et egredi inde in pacata sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Quum castra castris collata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima te- U. C. 458. A. C. 294. L. Postumio II. M. Atilio Coss. Samnites castra Romana aggrediuntur.

1 *Per quartum iam volumen*] Imo per quintum, quippe res gestae anni, de quo nunc agitur, in libr. vii. 30. narrantur.

2 *Annumque sextum et quadragesimum*] Intelligit Livius annum eum, quo L. Postumius et M. Atilius consules fuerunt, ut patet ex eo quod annum quo Samnites *in Sentinati* .... *caesi fuerant*, id est, eum quo Fabius v. Decius iv. consulatum gessere, vocet paullo infra *proximum*, sive proxime praecedentem *annum*. Annus autem quo L. Postumius, M. Atilius Coss. fuere, est quidem ex calculo quem sequimur, septimus et quadragesimus Samnitici belli, ob unum nimirum annum, quem Livius non videtur agnoscere, adiectum, de quo vid. not. ad viii. 19. Sed Livius, qui eius rationem non habuit, debuit annum de quo hic agimus, numerare sextum et quadragesimum. Crev.

3 *Ita obvium habuere hostem*] Romani scilicet, qui duce Atilio venerant.

U. C. 458. A. C. 294. meritatis facit) castra Romana oppugnare. Et quanquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra vallum adempto, sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu. Hac velut latebra insidiarum freti Samnites, vixdum satis certa luce, et eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias perveniunt. Improviso oppressis nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. Ab tergo castrorum decumana porta 4
impetus factus. Itaque captum quaestorium: quaestorque ibi L. Opimius Pansa occisus. Conclamatum inde ad
33. arma. Consul, tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam Suessanamque, quae proximae forte erant, tueri praetorium iubet: manipulos legionum principali via in- 5
ducit. Vixdum satis aptatis armis, in ordines eunt: et clamore magis, quam oculis, hostem noscunt: nec, quantus numerus sit, aestimari potest. Cedunt primo incerti fortunae suae, et hostem introrsum in media castra accipiunt. Inde quum consul vociferaretur, 'expulsine extra vallum, 'castra deinde sua oppugnaturi essent,' rogitans; clamore sublato connisi primo resistunt: deinde inferunt pedem urgentque, et impulsos semel terrore eodem agunt, quo coeperunt. Expellunt extra portam vallumque. Inde pergere ac persequi, quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat, non ausi, liberatis castris contenti, receperunt se intra vallum trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primae vigilumque et eorum, qui circa quaestorium oppressi, periere ad septingentos triginta.

Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit; et non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos, patiebantur: retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Romam, coegit L. Postumium consulem, vixdum validum, proficisci ex urbe. Prius tamen, quam exiret, militibus edicto Soram iussis convenire, ipse aedem Victoriae, quam aedilis curulis 6
ex multaticia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita

4 *Decumana porta*] Aversissima ab hoste, cf. supr. iii. 5. *Quaestorium* quaestoris tentorium: in hoc vero pecunia ad stipendia militum solvenda asservabatur.

5 *Principali via inducit*] Si modo *principalis via* eadem est, quae *via principiorum*, quae per totam castrorum latitudinem ab una principali porta ad alteram pertingebat, consul legiones in via principali instruere sive in ordines *inducere* conatur, quo magis hostibus accessum in media castra obstruat.

6 *Aedem Victoriae, quam aedilis curulis ... dedicavit*] cf. i. 55. Supra huius aedilitatis nulla mentio fit: est enim hoc Livio familiare, ut magistratus alicuius gesti, aut legis latae, e. g. Oppiae, quam abrogatam tantum re-

ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad castra collegae perrexit. Inde postquam Samnites, diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt; diversi consules ad vastandos agros urbesque oppugnandas discedunt. Postumius Milioniam oppugnare adortus, vi primo atque impetu, dein, postquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum iniunctis muro cepit. Ibi, capta iam urbe, ab hora quarta usque ad octavam fere horam omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. Postremo potitur oppido Romanus. Samnitium caesi tria millia ducenti: capti quattuor millia septingenti, praeter praedam aliam.

U. C. 458.
A. C. 294.

34.
Urbes Samnitium captae.

7 Inde Ferentinum ductae legiones: unde oppidani cum omnibus rebus suis, quae ferri agique potuerunt, nocte per aversam portam silentio excesserunt. Igitur, simul advenit consul, primo ita compositus instructusque moenibus successit, tanquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde, ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta moenia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret. Duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare moenia, atque explorare omnia iubet.

8 Equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnae hostium fugae. Adequitant deinde sensim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: ad consulem referunt, excessum urbe; solitudine haud dubia id perspicuum esse, et recentibus vestigiis fugae, ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis, consul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinque equites iubet intrare urbem, et, modicum spatium progressos, tres manere eodem loco, si tuta videantur: duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque, eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem vidisse: extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit; ceteros interim castra communire iussit. Ingressi

fert xxxiv. 1. sq. aut rei, non anno illo, quo de ea actum est, verum multos post annos (data occasione ὡς ἐν παρόδῳ) mentionem inferat. Sigon.

7 *Ferentinum*] Mendi arguit hanc vocem Gronovius. Ferentinum enim alterum in Latio est, alterum in Etruria, procul utrumque ab his regionibus in quibus nunc bellum geritur: nec ulla urbs eius nominis in Samnio reperitur. Mirum in modum variant scripti. Gronovius suspicatur *Trerentinum*, Douiatius *Forentum*. Crev. Sed *Ferentinum* supr. 17. tanquam Samnitium oppidum, occurrit. *Feretrum* ex MSS. probat Niebhr. iii. n. 652.

8 *Eadem regione*] Vicinas sibi invicem, in eadem urbis regione. *Itineribusque iis*, sc. viis ex illis portis ducentibus.

U. C. 458. milites, refractis foribus, paucos graves aetate aut invalidos
A. C. 294. inveniunt, relictaque, quae migratu difficilia essent. Ea
direpta; et cognitum ex captivis est, communi consilio
aliquot circa urbes conscisse fugam; suos prima vigilia pro-
fectos: credere, eandem in aliis urbibus solitudinem in-
venturos. Dictis captivorum fides exstitit: desertis oppi-
dis consul potitur.

35. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum
Bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam oppug-
Atilio non nari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis
facile. obvius fuit. Ibi ira vires aequavit. Proelium varium et
anceps fuit: tristius tamen eventu Romanis; et quia in-
sueti erant vinci, et quia digredientes magis, quam in ipso
certamine, senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum
ac caedis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si
pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. Tum 9
quoque sollicita nox fuit iam invasurum castra Samnitem
credentibus, aut prima luce cum victoribus conserendas
manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum, ad
hostes erat. Ubi primum illuxit, abire sine certamine
cupiunt. Sed via una, et ea ipsa praeter hostes, erat: qua
ingressi, praebuere speciem recta tendentium ad castra op-
pugnanda. Consul arma capere milites iubet, et sequi se
extra vallum: legatis, tribunis, praefectis sociorum imperat, 1
quod apud quemque facto opus est. Omnes affirmant, 'se
'quidem omnia facturos, sed militum iacere animos. Tota
'nocte inter vulnera et gemitus morientium vigilatum esse.
'Si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris
'fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore a fuga con-
'tineri; alioquin pro victis esse.' Quae ubi consul accepit,
sibimet ipsi circumeundos alloquendosque milites ratus, ut
ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat:
'Quid cessarent, tergiversarenturque? Hostem in castra
'venturum, nisi illi extra castra exissent: et pro tentoriis
'suis pugnaturos, si pro vallo nollent. Armatis ac dimi-
'cantibus dubiam victoriam esse. Qui nudus atque inermis 2
'hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam.'
Haec iurganti increpantique respondebant: 'Confectos se
'pugna hesterna esse: nec virium quicquam, nec sanguinis
'superesse. Maiorem multitudinem hostium apparere,
'quam pridie fuerit.' Inter haec appropinquabat agmen;

9 *Tum quoque*] Etiamsi minus periculi tum fuerit, quam si is terror pugnantes cepisset. CREV.

1 *Praefectis*] Praefectis sociorum. Hi erant numero, iure, et potestate tribunis militum pares, et eadem omnia in socios usurpabant, quae isti in cives. CREV.

2 *Dubiam victoriam esse*] Victoriam sperari posse: at si quiescant inermes, certam imminere servitutem aut mortem. CREV.

et, iam breviore intervallo certiora intuentes, vallum secum U. C. 458.
portare Samnitem affirmant, nec dubium esse, quin castra A. C. 294.
3 circumvallaturi sint. Tunc, 'enimvero,' consul, 'indignum 'facinus esse,' vociferari, 'tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. Etiamne circumsedebimur,' inquit, 'in castris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutem, moriamur? 'Dii bene verterent; facerentque, quod se dignum quisque 'ducerent. Consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius 'sequatur, iturum adversus hostes: casurumque inter signa 'Samnitium potius, quam circumvallari castra Romana 'videat.' Dicta consulis legati, tribunique, et omnes turmae
4 equitum, et centuriones primorum ordinum, approbavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur: longo agmine, nec continenti, maesti ac prope victi procedunt adversus hostem, nec spe, nec animo certiorem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur, 'Exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos. Nullam inde ne fugae quidem patere 'viam. Illo loco aut cadendum esse, aut, stratis hostibus, 'per corpora eorum evadendum.' In medium sarcinas 36.
coniiciunt; armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Iam exiguum inter duas acies erat spatium, et stabant exspectantes, dum ab hostibus prius impetus, prius clamor in-
5 ciperet. Neutris animus est ad pugnandum: diversique integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. Sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque impari, coepit: nec vestigio quisquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum quum plerique delapsi ex equis essent, et alii turbati; et ab Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, et ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paullulum irritata pugna est; sed aliquanto et impigre magis, et plures procurrerant Samnites: et turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. Hinc fuga coepta totam avertit aciem Romanam. Iamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum consul, equo praevectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi oppo-

3 *Enimvero*] Vox indignationis et dolori exprimendo aptissima. Sigon.

4 *Centuriones primorum ordinum*] Hos, qui et nonnunquam *primi ordines* appellantur, intelligit Lipsius Primopilum, primum Principem, primum Hastatum sive centuriones primi Triariorum ordinis, primi Principum, primi Hastatorum. Eum adeas de Milit. Rom. II. 8. Crev. et inf. XXX. 4.

5 *Diversique*] In diversas et contrarias partes, ut supr. 27. *inde diversae ferae*. supr. 33. *diversi consules* . . *discedunt*.

U. C. 458. sita, edictoque, 'ut, quicunque ad vallum tenderet, sive
A. C. 294. 'ille Romanus, sive Samnis esset, pro hoste haberent;'
haec ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in
castra. 'Quo pergis,' inquit, 'miles? et hic arma et viros
'invenies: nec, vivo consule tuo, nisi victor castra in-
'trabis. Proinde elige, cum cive, an hoste, pugnare malis.'
Haec dicente consule, equites infestis cuspidibus circum-
funduntur, ac peditem in pugnam redire iubent. Non
virtus solum consulem, sed fors etiam adiuvit; quod non
institerunt Samnites, spatiumque circumagendi signa, ver-
tendique aciem a castris in hostem fuit. Tum alii alios
hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis
rapta signa inferre: et ostendere suis, paucos et ordinibus
incompositis effuse venire hostes. Inter haec consul, manus
ad coelum attollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum
Iovi Statori vovet, si constitisset a fuga Romana acies, re-
dintegratoque proelio cecidisset vicissetque legiones Sam-
nitium. Omnes undique annisi ad restituendam pugnam,
duces, milites, peditum equitumque vis: numen etiam 6
deorum respexisse nomen Romanum visum: adeo facile
inclinata res, repulsique a castris hostes; mox etiam re-
dacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi,
obiacente sarcinarum cumulo, quas coniecerant in medium,
haesere impediti: deinde, ne diriperentur res, orbem ar-
matorum sarcinis circumdant. Tum vero eos a fronte
urgere pedites, ab tergo circumvecti equites. Ita in medio
caesi captique. Captivorum numerus fuit septem millium
ac ducentorum, qui omnes nudi sub iugum missi: caesos
retulere ad quattuor millia octingentos. Ne Romanis
quidem laeta victoria fuit: recensente consule biduo ac-
ceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem
millium ac ducentorum. Dum haec in Apulia gerebantur,
altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, 7
quae via Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt:
agros depopulati quum praedam aliam inde mixtam homi-
num atque pecudum, colonosque captos agerent, in victo-
rem incidunt consulem, ab Luceria redeuntem: nec prae-
dam solum amittunt, sed ipsi longo atque impedito agmine
incompositi caeduntur. Consul, Interamnam edicto do-
minis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, et
exercitu ibi relicto, comitiorum causa Romam est profectus.
Cui de triumpho agenti negatus honos, et ob amissa tot

6 *Numen etiam deorum*] Dii quoque visi respexisse Romanos. Crev.

7 *Interamnam*] Sive Interamnas, coloniam Rom. cf. ix. 28. *quae in via Latina est*, supr. ii. 39. sc. in Latio: nam aliud oppidum eiusdem nominis in Umbria, aliud in Piceno fuit. cf. ad Tac. Ann. i. 79. Rup.

8 millia militum, et quod captivos sine pactione sub iugum U. C. 458.
misisset. A. C. 294.

37.

Etruria a Postumio vastata.

Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli
deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat
Volsiniensem agrum: dein cum egressis ad tuendos fines
haud procul moenibus ipsorum depugnat. Duo millia oc-
tingenti Etruscorum caesi: ceteros propinquitas urbis tutata
est. In Rusellanum agrum exercitus traductus. Ibi non
agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta
amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros
caesa. Pax tamen clarior maiorque, quam bellum in Etru-
ria eo anno fuerat, parta est. Tres validissimae urbes,
9
1 Etruriae capita, Volsinii, Perusia, Arretium, pacem petiere;
et, vestimentis militum frumentoque pacti cum consule, ut
mitti Romam oratores liceret, indutias in quadraginta annos
impetraverunt. Multa praesens quingentum millium aeris
in singulas civitates imposita.

Ob hasce res gestas consul quum triumphum ab senatu,
moris magis causa, quam spe impetrandi, petisset, videret-
que alios, quod tardius ab urbe exisset; alios, quod iniussu
senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos ini-
2 micos, partim collegae amicos, ad solatium aequatae re-
pulsae sibi quoque negare triumphum: 'Non ita,' inquit,
'Patres conscripti, vestrae maiestatis meminero, ut me con-
'sulem esse obliviscar. Eodem iure imperii, quo bella
'gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruria subactis,
'victoria et pace parta, triumphabo.' Ita senatum reliquit.
Inde inter tribunos plebis contentio orta: pars intercessuros,
ne novo exemplo triumpharet, aiebant; pars auxilio se ad-
versus collegas triumphanti futuros. Iactata res ad po-

8 *Quod captivos sine pactione sub iugum misisset*] Nempe sub iugum missi liberabantur et abire sinebantur. Id ergo indignantur Patres, tot captivos ita remissos esse, ut nihil inde commodi respublica Romana recepisset. CREV.

9 *Etruriae capita*] Noster urbes illas duodecim Etruriae sine dubio respicit, quando de Etruriae *capitibus* mentionem facit. Sed quaenam essent illa capita, inter auctores ambigitur. Noster quidem infr. xxviii. 45. octo simul recenset, scilicet Caere, Tarquinios, Populoniam, Volaterras, Arretium, Perusiam, Clusium, Rusellas: ex horum numero Populoniam in locum Vetulonii venisse arbitratur Niebuhrus i. n. 368. Veios quoque et Vulsonios inter haec *capita* annumerandos pro certo habemus, et si fides Livio danda sit, Cortona insuper accedit. cf. ix. 37. Verisimile est, Capenam in numerum eorum duodecimo loco reponendam esse.

1 *Volsinii*] Ope servorum, quos armaverant, Volsinienses bellum contra Romanos pertinaciter gerebant. Romani autem, cf. Val. Max. ix. 1, e Graecis fontibus fictam quandam fabulam et prorsus commenticiam de servorum insolentia consectati sunt, quam merito respuendam censet Niebhr. i. n. 382. Hi vero servi haud dubie veterem stirpem Tyrrhenicam referebant, et a victoribus Etruscis in eam vitae conditionem adducti sunt, qua illi erant, qui apud Graecos πενέσται audiebant.

2 *Ad solatium aequatae repulsae*] Ne solus triumpharet, sed parem cum collega sortem haberet.

U. C. 458. A. C. 294.

pulum est: vocatusque eo consul, quum M. Horatium, L. 3
Valerium consules, C. Marcium Rutilum nuper, patrem
eius, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed
iussu populi triumphasse diceret; adiiciebat, 'se quoque
'laturum fuisse ad populum, ni sciret, mancipia nobilium 4
'tribunos plebis legem impedituros: voluntatem sibi ac
'favorem consentientis populi pro omnibus iussis esse, ac
'futura.' Posteroque die auxilio tribunorum plebis trium,
adversus intercessionem septem tribunorum et consensum
senatus, celebrante populo diem, triumphavit.

Postumius triumphat senatu adversante.

Et huius anni parum constans memoria est. Postumium,
auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in
Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam
compulsum: ab Atilio in Etruria res gestas, eumque
triumphasse. Fabius, ambo consules in Samnio et ad Lu- 5
ceriam res gessisse, scribit, traductumque in Etruriam exercitum
(sed ab utro consule, non adiecit) et ad Luceriam
utrimque multos occisos: inque ea pugna Iovis Statoris
aedem votam, ut Romulus ante voverat: sed fanum tan- 6
tum, id est, locus templo effatus, sacratus fuerat. Ceterum,
hoc demum anno ut aedem etiam fieri senatus iuberet, bis
eiusdem voti damnata republica, in religionem venit. 7

38.

U. C. 459. A. C. 293. L. Papirio, Sp. Carvilio Coss.

Sequitur hunc annum et consul insignis L. Papirius
Cursor, qua paterna gloria, qua sua, et bellum ingens
victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem,
praeter L. Papirium patrem consulis, pepererat. Et forte
eodem conatu apparatuque omni opulentia insignium armorum
bellum adornaverant: et deorum etiam adhibuerant
opes, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus,
delectu per omne Samnium habito nova lege: ut,
qui iuniorum non convenisset ad imperatorium edictum,
quique iniussu abisset, caput Iovi sacratum esset. Tum
exercitus omnis Aquiloniam est indictus. Ad quadraginta
millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt.
Ibi mediis fere castris locus est consaeptus cratibus plu- 8
teisque, et linteis contectus, patens ducentos maxime pedes

3 *M. Horatium*] cf. Supr. iii. 63. *C. Marcium Rutilum* supr. vii. 17.

4 *Mancipia nobilium*] Tanquam manu captos, nobilibus addictos.

5 *Ambo consules*] Ita quoque Fasti Triumph. testantur, Postumium ex Samnitibus et Etruscis, Atilium ex Volsonibus et Samnitibus triumphasse. Voce *Volsonibus*, aut *Volcentes*, infr. xxvii. 15. aut *Vulsinienses* intelligi existimat Niebhr. iii. n. 653.

6 *Fanum .... id est, locus templo effatus*] *Fanum* igitur et *aedes*, si proprie omnino loquerentur, sic differebant, ut *fanum* esset area nuda et solum alicui deo consecratum; *aedes*, ipsum aedificium. Hinc Festus: *sistere fana quum in condenda urbe dicitur, significat loca in oppido futurorum fanorum constituere.* Crev.

7 *In religionem venit*] Religio exposcere visa est. Crev.

8 *Pluteisque*] Plutei sunt vel crates corio crudo intentae, vel tabulae quibus quid praesepitur. Festus.

9 in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto U. C. 459.
1 sacrificatum, sacerdote Ovio Pactio quodam, homine magno A. C. 293.
natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Sanni- Sacramento adiguntur
tium religione; qua quondam usi maiores eorum fuissent, milites
2 quum adimendae Etruscis Capuae clandestinum cepissent Samnitium horrendo
consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator quodam
acciri iubebat nobilissimum quemque genere factisque. ritu.
Singuli introducebantur. Erat quum alius apparatus sacri,
qui perfundere religione animum posset; tum in loco circa
omni contecto arae in medio, victimaeque circa caesae, et
circumstantes centuriones strictis gladiis. Admovebatur
altaribus miles, magis ut victima, quam ut sacri particeps:
adigebaturque iureiurando, quae visa auditaque in eo loco
essent, non enuntiaturum. Dein iurare cogebatur diro
quodam carmine, in exsecrationem capitis familiaeque et
stirpis composito, nisi isset in proelium, quo imperatores
duxissent: et si aut ipse ex acie fugisset, aut, si quem fu-
gientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo quidam
abnuentes iuraturos se, obtruncati circa altaria sunt: iacentes
deinde inter stragem victimarum documento ceteris fuere,
ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione ob-
3 strictis, decem nominatis ab imperatore edictum, ut vir
virum legerent, donec sexdecim millium numerum confe-
cissent. Ea legio linteata ab integumento consaepti, quo
sacrata nobilitas erat, appellata est. His arma insignia
data, et cristatae galeae, ut inter ceteros eminerent. Paullo
plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum
specie, nec gloria belli, nec apparatu linteatae legioni
dispar. Hic hominum numerus, quod roboris erat, ad
Aquiloniam consedit.

Consules profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui ve- 39.
teres legiones, quas M. Atilius, superioris anni consul, in Samnium vastant
agro Interamnati reliquerat, decretae erant. Cum iis in Coss.
4 Samnium profectus, dum hostes, operati superstitionibus,
5 concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus
vi cepit. Caesa ibi millia hominum duo ferme atque oc-
tingenti: capta quattuor millia ducenti septuaginta. Pa-
6 pirius, novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam

9 *Er libro vetere linteo lecto*] Ex libro vetere linteo, qui lectus fuerat; nempe ab illo Ovio Paccio, qui sacerdos huius sacri fuit; et fortasse coram imperatore et praecipuis ducum. Crev.

1 *Sacrificatum*] Consilio, ut animos militum Samnitium contra solitam Deciorum devotionem confirmarent.

2 *Adimendae Etruscis Capuae*] cf. Supr. iv. 37.

3 *Vir virum legerent*] cf. Supr. ix. 39.

4 *Operati*] Sacrorum verbum. Virg. Georg. i. 339. *laetis operatus in herbis.* cf. supr. i. 31.

5 *Amiternum*] Oppidum in antiquo Sabinorum agro.

6 *Duroniam*] Huius urbis situs prorsus ignoratur, si Niebuhrius in

U. C. 459. A. C. 293.

urbem expugnavit. Minus, quam collega, cepit hominum, plus aliquanto occidit. Praeda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium consules, maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam, ubi summa rei Samnitium erat, pervenit. Ibi aliquamdiu nec cessatum ab armis est, neque naviter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies absumebatur. Quod quum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant: et absentis collegae consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo maiore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, iam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuntium ad collegam mittit; 'sibi in animo esse, postero 'die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste. Opus 'esse, et illum, quanta maxima vi posset, Cominium op'pugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia 'Aquiloniam mittenda.' Diem ad proficiscendum nuntius habuit: nocte rediit, approbare collegam consulta referens. Papirius, nuntio misso, extemplo concionem habuit; multa de universo genere belli, multa de praesenti hostium apparatu, vana magis specie, quam efficaci ad eventum, dis-

Papirius milites hortatur.

seruit. 'Non enim cristas vulnera facere; et per picta 'atque aurata scuta transire Romanum pilum: et candore 'tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruen'tari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a 'parente suo occidione occisam: spoliaque ea honestiora 'victori hosti, quam ipsis arma, fuisse. Datum hoc forsitan 'nomini familiaeque suae, ut adversus maximos conatus 'Samnitium opponerentur duces; spoliaque ea referrent, 'quae insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos 'immortales adesse propter toties petita foedera, toties 'rupta: tum, si qua coniectura mentis divinae sit, nulli 'unquam exercitui fuisse infestiores, quam qui, nefando 'sacro mixta hominum pecudumque caede respersus, an- 7
'cipiti deum irae devotus, hinc foederum cum Romanis 'ictorum testes deos, hinc iurisiurandi adversus foedera 'suscepti exsecrationes horrens, invitus iuraverit, oderit 'sacramentum, uno tempore deos, cives, hostes metuat.'

40. Haec, comperta perfugarum indiciis, quum apud infensos

n. 660, audiendus sit, sed eam haud procul Aesernia sitam fuisse, auctores Neapolitanos secutus, Cramerius scribit.

7 *Ancipiti deum irae*] Utrimque minitanti, sive pugnaret contra foedera, sive fugeret adversus susceptum iusiurandum. CREV.

iam sua sponte milites disseruisset, simul divinae huma- U. C. 459.
naeque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: A. C. 293.
poenitet in posterum diem dilatum certamen: moram diei
noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, iam relatis literis
8 a collega, Papirius silentio surgit, et pullarium in auspicium
mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum
cupiditate pugnae: summi infimique aeque intenti erant:
dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor
omnium etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit:
nam, quum pulli non pascerentur, pullarius, auspicium Auspicium
9 mentiri ausus, tripudium solistimum consuli nuntiavit. mentitur
Consul laetus, auspicium egregium esse, et deis auctoribus pullarius.
rem gesturos, pronuntiat; signumque pugnae proponit.
Exeunti iam forte in aciem nuntiat perfuga, viginti cohortes
1 Samnitium (quadringenariae ferme erant) Cominium pro-
fectas. Quod ne ignoraret collega, extemplo nuntium
mittit: ipse signa ocius proferri iubet, subsidiaque suis
quaeque locis, et praefectos subsidiis attribuerat. Dextro
cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus le-
gatos alios, Caios Caedicium et Trebonium, praefecit. Sp.
2 Nautium mulos, detractis clitellis, cum cohortibus alariis in
tumulum conspectum propere circumducere iubet, atque
inde inter ipsam dimicationem, quanto maxime posset,
moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat,
altercatio inter pullarios orta de auspicio eius diei, ex-
auditaque ab equitibus Romanis: qui, rem haud spernen-
dam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis, ambigi de aus-
picio, renuntiaverunt. Iuvenis, ante doctrinam deos sper-
nentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum de-
ferret ad consulem, detulit. Cui ille, 'Tu quidem macte
'virtute diligentiaque esto: ceterum qui auspicio adest, si
'quid falsi nuntiat, in semet ipsum religionem recipit.

8 *Silentio*] Vid. not. ad viii. 23.

9 *Tripudium solistimum*] Auspicium e pullis summa religione a Romanis captabatur, hoc modo. Pullos in cavea asservabant ii, qui ex eo ipso dicebantur *pullarii*. His igitur pullis, quando auspicari opus erat, puls vel offa obiiciebatur. Si pulli e cavea egressi non essent, aut progressi offam non attigissent, inde colligebatur periculum imminere. Sin autem pascerentur, bonum augurium habebatur, praesertim, si iis vescentibus aliquid ex ore decidisset: idque *tripudium solistimum* appellabatur. *Quia* enim, inquit Cicero de Divin. ii. 72. *quum pascuntur pulli, necesse est aliquid ex ore cadere, et terram pavire*, i. e. ferire, *terripavium primo, mox terripudium dictum est: hoc quidem iam tripudium dicitur. Solistimum* autem dicebatur a *solo*, quod feriebat offa ex ore pulli decidens. Crev.

1 *Quadringenariae ferme erant*] cf. Supr. vii. 7. Ita ut hae cohortes octo millia militum conficerent, partem dimidiam Samnitium. cf. supr. 38. Has duas legiones fuisse censet Niebhr. ii. n. 172.

2 *Cum cohortibus alariis*] Intellige cohortes sociales. *Alam* enim proprie et signate de sociis in exercitu dici egregie probat Lipsius de Mil. Rom. i. Dial. 7.

U. C. 459. A. C. 293. 'Mihi quidem tripudium nuntiatum; populo Romano exercituique egregium auspicium est.' Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent et Samnites signa; insequitur acies ornata armataque, ut hostium quoque magnificum spectaculum esset. Isque ictus pilo cadit. Priusquam clamor tolleretur, concurreretürque, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. Quod ubi consuli nuntiatum est, 'Dii in proelio sunt,' inquit; 'habet poenam noxium caput.' Ante consulem haec dicentem corvus voce clara occinuit: quo laetus augurio consul, affirmans nunquam humanis rebus magis praesentes interfuisse deos, signa canere, et clamorem tolli iussit. Proelium

41.

commissum atrox, ceterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in proelium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quam inferre pugnam, cogit. Nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot iam annos vinci assueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus a fuga retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, et armati sacerdotes, et promiscua hominum pecudumque strages, et respersae fando nefandoque sanguine arae, et 3
dira exsecratio, ac furiale carmen, detestandae familiae stirpique compositum. His vinculis fugae obstricti stabant, 4
civem magis, quam hostem, timentes. Instare Romanus a cornu utroque, a media acie, et caedere deorum hominumque attonitos metu. Repugnatur segniter, ut ab iis, quos timor moraretur a fuga. Iam prope ad signa caedes pervenerat, quum ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus, apparuit. Sp. Nautius, (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus, erat. Pulverem maiorem, quam pro numero, excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant: arma signaque per turbidam lucem in primo apparebant: post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modo, sed etiam Romanos: et consul affirmavit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret, 'captum Cominium, victorem collegam adesse; anniterentur vincere prius, quam gloria alterius exercitus fieret.' Haec insidens equo. Inde tribunis centurionibusque imperat, ut viam equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Caedicioque

3 *Fando nefandoque sanguine*] Et sanguine pecudum, quem fas erat fundi, et hominum sanguine, qui sine scelere effundi non poterat. CREV.

4 *Fugae obstricti*] Quo minus fugerent, constricti quasi et prohibiti. DOER.

praedixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem vidis- U. C. 459.
sent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in A. C. 293.
hostem. Ad nutum omnia, ut ex ante praeparato, fiunt.
Panduntur inter ordines viae: provolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit; perrumpitque ordines, quacunque impetum dedit. Instant Vo-
lumnius et Scipio, et perculsos sternunt. Tum, iam Victi Samnites.
5 deorum hominumque victa vi, funduntur linteatae cohortes:
pariter iurati iniuratique fugiunt, nec quemquam, praeter hostes, metuunt. Peditum agmen, quod superfuit pugnae, in castra ad Aquiloniam compulsum est. Nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt: equites eques sequitur, peditem pedes: ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, laevum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit: ad urbem Scipioni maiore resistitur vi; non quia plus animi victis est, sed melius muri, quam vallum, armatos arcent. Inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam colligerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore munitae urbis oppugnationem ratus, interrogat milites, 'Satin' aequo animo paterentur, 'ab altero cornu castra capta esse: se victores pelli a portis 'urbis?' Reclamantibus universis, primus ipse, scuto super caput elato, pergit ad portam: secuti alii, testudine facta, in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere. Penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.
Haec primo ignorare consul, et intentus recipiendo ex- 42.
6 ercitui esse: iam enim praeceps in occasum sol erat, et appetens nox periculosa et suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longius ab dextra castra capta videt: ab laeva clamorem in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu esse: et tum forte certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt, nec iam integri quicquam esse, quoniam temeritate paucorum magnae rei parta occasio esset, acciri, quas receperat, copias,
7 signaque in urbem inferri iussit. Ingressi proxima ex parte,
quia nox appropinquabat, quievere. Nocte oppidum ab
8 hostibus desertum est. Caesa illo die ad Aquiloniam

5 *Deorum hominumque victa vi*] Quam horrendum iusiurandum et terribiles minae in milites habuerant. DOER. Ceterum *victa vis*: in textum reposuit Bekker.

6 *Appetens nox*] cf. Supr. viii. 38. *nox iam appetebat*.

7 *Proxima ex parte*] Ex parte militum qui urbi proximi fuerant. DOER. Nisi malis cum Dacierio vertere, ingressi per eam urbis partem, quae proxima fuit venientibus e castris.

8 *Ad Aquiloniam*] Hanc urbem haud procul Boviano fuisse existimat Niebhr. iii. n. 654. aliam omnino atque illam quae eodem nomine in Apulia sita erat. numerum quoque caesorum falsum, ut qui Valerii Antiatis inde fabricatus sit. cf. Niebhr. iii. n. 663. *Decem* pro *triginta* reponendum suadet Drak.

U. C. 459. A. C. 293.

Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti et septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriae traditur, non ferme alium ducem laetiorem in acie visum, seu suopte ingenio, seu fiducia bene gerundae rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari a proelio potuit; et in ipso discrimine, quo templa diis immortalibus voveri mos

Pocillum mulsi votum Iovi.

erat, voverat Iovi Victori, si legiones hostium fudisset, po- 9
cillum mulsi prius, quam temetum biberet, sese facturum. 1
Id votum diis cordi fuit: et auspicia in bonum verterunt.

43. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce, ad moenia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem; subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. Iam signum dantem eum nuntius a collega trepidus de viginti cohortium adventu et ab impetu moratus est, et partem copiarum revocare instructam intentamque ad oppugnandum coegit. D. Brutum Scaevam legatum cum legione prima et decem cohortibus alariis equitatuque ire adversus subsidium hostium iussit: quocunque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur; manumque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad Cominium eae copiae admoveri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis iussit, ac testudine ad portas successit. Simul et refringebantur portae, et vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes; ita, postquam iam non ex intervallo nec missilibus, sed cominus gerebatur res; et, qui aegre successerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hostem imparem ex aequo pugnabant; relictis turribus murisque, in forum omnes compulsi, paullisper inde tentaverunt extremam pugnae fortunam. Deinde, abiectis armis, ad undecim millia hominum et quadringenti in fidem consulis venerunt: caesa ad quattuor millia octingenti octoginta.

Cominium a Carvilio captum.

9 *Pocillum mulsi .... facturum*] Magis placeret cum Douiatio legere, *pocillo mulsi facturum*, supple, sacra: quemadmodum apud Virg. Ecl. iii. *Quum faciam vitula. Mulsum* est vinum melle temperatum, potio laudatissima apud veteres. Crev. Aut *facturum* proprio sensu h. l. capiendum, etsi non sine respectu sacrificii, vel cum Drak. referendum ad compositionem *mulsi*, quod ex vino et melle conficiebatur, unde Gr. *οἰνόμελι* dictum. Ceterum Stroth. iam monuit, hoc votum, quod non templum aut tale quid magni contineat, sed ad vinum et laetitiam spectet, adeoque fere iocosum sit, afferri ad probandum, *non ferme alium laetiorem ducem in acie visum.* Mulsi autem usus Romanis tum in sacris fuit, tum in deliciis et in triumphis funeribusque, in quibus milites et funus prosequentes eo donabantur. cf. infr. xxxviii. 55. Varr. de R. R. iii. 16. Plin. H. N. xiv. 17. Rup.

1 *Temetum*] Vinum prisca lingua temetum appellatur. A. Gell. x. 23. Ceterum Papirius patris indolem in re potandi retulisse videtur. cf. supr. ix. 16. Niebhr. iii. n. 660.

Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde U. C. 459.
medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat A. C. 293.
pugna, hostes non inventi. Septem millia passuum quum abessent a Cominio, revocati ab suis neutri proelio occurrerunt. Primis ferme tenebris, quum in conspectu iam castra,
2 iam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrimque par accidens sustinuit: deinde e regione castrorum, quae incensa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipso loco prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis, exspectando timendoque lucem, egere. Prima luce, incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur, conspecti ab equitibus: qui, egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem, non vallo, non stationibus firmatam. Conspecta et ex muris Aquiloniae ea multitudo erat: iamque etiam legionariae cohortes sequebantur. Ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: et ab equite novissimi agminis ducenti ferme et octoginta interfecti. Arma multa pavidi ac signa militaria duodevi-
3 ginti reliquere: alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum est.

Laetitiam utriusque exercitus Romani auxit et ab altera 44.
parte feliciter gesta res. Uterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit; exhaustis deinde tectis ignem iniecit: eodemque die Aquilonia et Cominium deflagravere. Et consules, cum gratulatione mutua legionum suaque, castra coniunxere. In conspectu duorum exercituum et Carvilius suos pro cuiusque merito laudavit donavitque; et Papirius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, et quattuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: iuvenem Papirium propter navatam cum equitatu et in proelio operam, et nocte, qua fugam
4 infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniae ceperant. Equites omnes, ob insignem multis locis operam,
5 corniculis armillisque argenteis donat. Consilium inde

2 *Par accidens sustinuit*] Clamor, qui aequalis ab utraque parte ad aures accidebat, quo minus ulterius progrederentur, eos prohibuit. DOER.

3 *Ut ex tanta trepidatione*] Prouti ex tanta trepidatione incolumis aliquis evasisse dici potest. DOER.

4 *Centuriones militesque*] Quattuor centuriones, manipulumque illum hastatorum, de quibus modo mentio facta est. CREV.

5 *Corniculis*] Forte ornamentis galearum, cornu speciem referentibus; et hinc *cornicularii* milites, iis donati, seu insigniti: "*Cornu* dictum illud ornamentum, miris gemmis ornatum, quod capite gestant Venetorum duces: et in nummo argenteo Alexandri

U. C. 459. A. C. 293.

habitum, quum iam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. Optimum visum, quo magis fractae res Samnitium essent, eo pertinacius et infestius agere cetera et persequi: ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. Quando iam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare praeda, et hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent. Itaque literis missis ad senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Saepinum, Carvilius ad 6
Volanam oppugnandam legiones ducunt.

Etruscorum rebellio.

45. Literae consulum ingenti laetitia et in curia et in concione auditae; et quatridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. Nec populo Romano magna solum, sed peropportuna etiam, ea victoria fuit; quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos allatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio adversi venisset; quae, coniuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum, a M. Atilio praetore in senatum introductae, querebantur, uri et vastari agros a finitimis Etruscis, quod desciscere a populo Romano nollent: obtestabanturque Patres conscriptos, ut se a vi atque iniuria communium hostium tutarentur Responsum legatis, 'curae senatui 'futurum, ne socios fidei suae poeniteret: Etruscorum pro'pediem eandem fortunam, quam Samnitium, fore.' Segnius tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruscis iunxisse. Huius propinquitas populi acuit curam Patribus, ut fetiales mittendos ad res repetendas censerent. Quibus non redditis, ex auctoritate Patrum iussu populi bellum Faliscis indictum est: iussique consules sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Iam Carvilius Volanam, et Palumbinum, et 7
Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem, quo ad muros accessit. Ad Herculaneum bis etiam signis collatis ancipiti proelio, et

M. caput galeatum cum corniculis, quibus inditae plumae, conspicimus;" Marc. Donat. cf. Drak. ad h. l. Rup.

6 *Saepinum*] *Saepinum*, Σαίπινον Ptol. hod. *Supino*, ad Apenninum et fontes Tamari fl. unde *municipes Saepinates* ap. Gruter. 441, 4. 513, 1.— *Volana* oppidum Samnii, non nisi Livio memoratum, ut et *Palumbinum* et *Herculaneum*, supr. 45. Rup.

7 *Volanam*] Hanc vocem temere in textum repositam fuisse existimat Niebhr. iii. n. 664. qui *Vellam*, h. e. *Veliam*, sive *Veleliam* legendam suadet.

cum maiore sua, quam hostium, iactura dimicavit. Castris U. C. 459.
deinde positis, moenibus hostem inclusit. Oppugnatum A. C. 293.
oppidum captumque. In his tribus urbibus capta aut caesa ad decem millia hominum: ita ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit secundum vota militum, qui vim frigoris iam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Saepinum maior vis hostium restitit. Saepe in acie, saepe in agmine, saepe circa ipsam urbem adversus eruptiones hostium pug-
8 natum: neque obsidio, neque bellum ex aequo erat. Non enim muris magis se Samnites, quam armis ac viris moenia, tutabantur. Tandem pugnando in obsidionem iustam coegit hostes: obsidendoque vi atque operibus urbem expugnavit. Itaque ab ira plus caedis editum, capta urbe: septem millia quadringenti caesi: capta minus tria millia hominum: praeda, quae plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa est.

Nives iam omnia oppleverant, nec durari extra tecta 46.
poterat; itaque consul exercitum de Samnio deduxit. Papirii triumphus.
Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. Triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. Pedites equitesque insignes donis
9
1 transiere, ac transvecti sunt: multae civicae coronae, vallaresque, ac murales conspectae. Inspectata spolia Samni-
2 tium: et decore ac pulchritudine paternis spoliis, quae nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. Nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti. Aeris gravis transvecta vicies centena et ad triginta tria millia. Id aes redactum ex captivis dicebatur. Argenti, quod captum ex urbibus erat, pondo mille trecenta triginta. Omne aes argentumque in aerarium conditum. Militibus nihil datum ex praeda est: auctaque ea invidia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum collatum est: quum, si spreta gloria fuisset captivae pecuniae in aerarium illatae, et militi tum dari ex praeda, et stipendium
3 militare praestari potuisset. Aedem Quirini, quam in ipsa

8 *Neque obsidio, neque bellum*] Multum placet quae in uno codice, teste Gronovio, scriptura reperitur: *Neque obsidio, sed bellum ex aequo erat. Bellum ex aequo* est illud quod aperto campo, et instructa utrimque acie geritur. Hanc lectionem firmant quae sequuntur. Crev. *Sed bellum* reponit Bekker. quod ita cum Gronovio vertas: non iam videbantur obsideri, sed in campo pares cum paribus congredi.

9 *Transiere, ac transvecti sunt*] *Transiere* pedites, *transvecti sunt* equites. Crev.

1 *Civicae coronae, vallaresque, ac murales*] De civica et murali corona vid. ad vi. 20. *Vallaris*, sive *Castrensis* erat corona, qua donabat eum imperator, qui primus hostium castra pugnans introierat. Ea corona insigne valli habebat. Fieri solebat ex auro. Haec Gellius v. 6. Crev.

2 *Paternis spoliis*] Scutis auratis Samnitium, ab huius Papirii patre devictorum. cf. supr. ix. 40.

3 *Aedem Quirini*] In hac aede

U. C. 459. A. C. 293.

dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, (neque, hercule, tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam, filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis: quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur, sed sociis etiam colonisque finitimis, ad templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit.

Troïlium in Etruria captum a Carvilio.

Inter haec Carvilius consul, in Etruria Troilium primum 4
oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. Inde quinque castella, locis sita munitis, expugnavit. Caesa ibi hostium duo millia quadringenti; minus duo millia capti. Et Faliscis pacem petentibus annuas indutias dedit, pactus centum millia gravis aeris, et stipendium eius anni militibus.

Carvilii triumphus.

His rebus actis ad triumphum decessit, ut minus clarum de 5
Samnitibus, quam collegae triumphus fuerat, ita cumulo Etrusci belli aequatum. Aeris gravis tulit in aerarium trecenta octoginta millia: de reliquo aere aedem Fortis For- 6
tunae de manubiis faciendam locavit, prope aedem eius deae ab rege Ser. Tullio dedicatam: et militibus ex praeda centenos binos asses, et alterum tantum centurionibus atque 7
equitibus, malignitate collegae gratius accipientibus munus, 8
divisit. Favor consulis tutatus ad populum est L. Postu- 9

Papirium primum solarium horologium statuisse scribit Plin. H. N. vii. 60. quod inter primitias spoliorum Samnitium fuisse putat Niebhr. iii. n. 725.

4 *Troilium*] Oppidum ignotum. Forte leg. *Trossulum*, opp. Etruriae, non longe a monte Fiascone, (hod. *Trosso*) a quo sine peditum opera capto equites Rom. *Trossulos* fuisse dictos docent Plin. H. N. xxxiii. 2. et Festus. Rup.

5 *Ad triumphum decessit*] Contra in Fast. Capit. Carvilium prius, quam collegam, triumphasse legimus. Necnon ap. Plin. H. N. xxxiv. 18. scriptum invenimus, Carvilium in memoriam victoriae suae *de Samnitibus* reportatae aheneam Iovis statuam ea mole, ut ab Albano monte conspici posset, in Capitolio posuisse.

6 *Aedem Fortis Fortunae*] Trans Tiberim. Donatus: *Fortuna dicta est incerta res, Fors Fortuna eventus fortunae bonus.* cf. ad Tac. Ann. ii. 41. Ovid. Fast. vi. 773, sq. et Nardini Roma Antica vii. 11. *De reliquo aere, de manubiis* h. e. de reliqua praedae parte, et quidem ea, quae *manubiae* erant. Str. *Manubiae* tertia praedae pars, quae imperatori solebat dari, et ab eo in monimentum aliquod ornamentumve publicum consumi. cf. Cic. Agr. ii. 23. Rup.

7 *Alterum tantum centurionibus atque equitibus*] Haec praemia pro portione stipendii dari solita, quod miles simplex, centurio duplex, eques triplex accipiebat. Rup. Equites quidem, qui equis suis merebant, haud dubie *triplex* stipendium habebant, sed quibus equus publicus, *duplex* tantum solvebatur: atque hoc loco haud dubie equites equis publicis intelliguntur, cf. supr. vii. 41. quippe *alterum tantum* hic *duplum* est.

8 *Malignitate collegae*] Quia malignus, sive nimium parcus collega nihil militibus suis dederat. Crev.

9 *L. Postumium*] Eum nempe, qui consul priore anno fuerat, virum ingenii contumacis, cuius certamina

mium legatum eius: qui, dicta die a M. Cantio tribuno U. C. 459.
1 plebis, fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi iudi- A. C. 293.
cium: iactarique magis, quam peragi, accusatio eius poterat.

Exacto iam anno, novi tribuni plebis magistratum in- 47.
ierant: iisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post
2 dies alii suffecti. Lustrum conditum eo anno est a P. Lustrum
Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo censoribus: censa capi- conditum.
tum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo.
3 Censores vicesimi sexti a primis censoribus; lustrum un-
devicesimum fuit. Eodem anno coronati primum, ob res bello bene gestas, ludos Romanos spectaverunt: palmaeque tum primum, translato e Graecia more, victoribus datae. Eodem anno ab aedilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via a Martis silice ad Bovillas
4 perstrata est.

Comitia consularia L. Papirius habuit. Creavit consules Q. Fabium Maximi filium Gurgitem et D. Iunium Brutum Scaevam: ipse Papirius praetor factus.

Multis rebus laetus annus vix ad solatium unius mali, Pestilentia.
5 pestilentiae urentis simul urbem atque agros suffecit; por-
6 tentoque iam similis clades erat. Et libri aditi, quinam
finis, aut quod remedium eius mali ab diis daretur. In-
7 ventum in libris, Aesculapium ab Epidauro Romam arcessendum. Neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quicquam de ea re actum: praeterquam quod unum diem Aesculapio supplicatio habita est.

cum senatu supr. 37. videntur huic accusationi materiam dedisse. Crev.

1 *Fugerat in legationem*] Legatum se a consule eligendum curaverat, ut fugeret populi iudicium. Crev. Nisi malis *fugere in legationem* similiter, atque *fugere in provinciam*, interpretari.

2 *Lustrum conditum*] cf. Supr. i. 44.

3 *Lustrum undevicesimum*] Nempe a primis censoribus. Hoc lustrum tricesimum est in fastis Capitolinis, in quibus nimirum numerantur decem lustra ante primos censores condita. Et sic quoque Livius a fastis uno lustro discrepat. Crev.

4 *Perstrata*] Nota particulam *per*, qua indicare voluit Livius hanc viam velut aliquod complementum fuisse eius semitae, quam a porta Capena ad Martis stratam fuisse docuit, supr. 23. Crev.

5 *Pestilentiae*] Quae iam tertium annum saeviebat. cf. supr. 31. *triennio continuo*, Val. Max. i. 8.

6 *Libri aditi*] Nimirum Sibyllini, qui sacra e Graecia arcessenda semper monebant.

7 *Aesculapium ab Epidauro*] cf. Epit. Liv. xi. Legati anno proximo sequente de hac re missi anguem reportavere: eoque in insulam Tiberinam egresso, aedes ibi Aesculapio dedicata est. cf. Val. Max. i. 8. Orosius iii. 22. Ov. Met. xv. 622—744.

LIBRORUM XI—XX. EPITOMAE.

EPITOME LIBRI XI.

QUUM Fabius Gurges consul male adversus Samnites pugnasset, et senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater, deprecatus hanc filii ignominiam, eo maxime senatum movit, quod iturum se filio legatum pollicitus est, idque praestitit. Eius consiliis et opera filius consul adiutus, caesis Samnitibus, triumphavit. C. Pontium, imperatorem Samnitium, ductum in triumpho securi percussit. Quum civitas pestilentia laboraret, missi legati, ut Aesculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco aedes Aesculapio consecrata est. L. Postumius consularis, quoniam, quum exercitui praeesset, opera militum in agro suo usus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus foedus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul, Samnitibus caesis, et Sabinis, qui rebellaverant, victis, et in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniae deductae sunt, Castrum, Sena, Hadria. Triumviri capitales tunc primum creati sunt. Censu acto, lustrum conditum est. Censa sunt civium capita ducenta septuaginta duo millia. Plebs propter aes alienum, post graves et longas seditiones, ad ultimum secessit in Ianiculum: unde a Q. Hortensio dictatore deducta est; isque in ipso magistratu decessit. Res praeterea contra Volsinienses gestas continet: item adversus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

EPITOME LIBRI XII.

QUUM legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Caecilius praetor cum legionibus ab iis caesus est. Quum a Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro, qui praeerat classi, occiso, legati, ad eos a senatu, ut de iis iniuriis quererentur, missi, pulsati sunt. Ob id bellum iis indictum est. Samnites defe-

cerunt. Adversus eos, et Lucanos, et Bruttios, et Etruscos aliquot proeliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Quum in praesidium Rheginorum legio Campana cum praefecto Decio Iubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.

EPITOME LIBRI XIII.

VALERIUS LAEVINUS consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post id proelium quum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius, missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est. Captivi sine pretio remissi sunt. Cineas, legatus a Pyrrho ad senatum missus, petiit, ut componendae pacis causa rex in urbem reciperetur. De qua re quum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter valetudinem oculorum iam diu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, et sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. Censa sunt civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quartum foedus renovatum est. Quum C. Fabricio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur, se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res praeterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, et Samnites prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XIV.

PYRRHUS in Siciliam traiecit. Quum inter alia prodigia fulmine deiectum esset in Capitolio Iovis signum, caput eius per haruspices inventum est. Curius Dentatus, quum delectum haberet, eius, qui citatus non responderat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, et Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod is decem pondo argenti facti haberet. Lustro a censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quattuor. Cum Ptolemaeo Aegypti rege societas iuncta est. Sextilia virgo Vestalis, damnata incesti, viva defossa est. Coloniae deductae sunt Posidonia et Cosa. Carthaginiensium classis

auxilio Tarentinis venit: quo facto ab iis foedus violatum est. Res praeterea contra Lucanos, Samnites, et Bruttios feliciter gestas, et Pyrrhi regis mortem continet.

EPITOME LIBRI XV.

VICTIS Tarentinis pax et libertas data est. Legio Campana, quae Rhegium occupaverat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam iuvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data est. Coloniae deductae, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti coepit. Umbri et Sallentini victi in deditionem accepti sunt. Quaestorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

EPITOME LIBRI XVI.

ORIGO Carthaginiensium et primordia urbis eorum referuntur; contra quos et Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus, quum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset. Transgressis tum primum mare equitibus Romanis, adversus Hieronem saepius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta octoginta duo millia, ducenta triginta quattuor. D. Iunius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Aesernia deducta est. Res praeterea contra Poenos et Vulsinios prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XVII.

CN. CORNELIUS consul, a classe Punica circumventus, et per fraudem velut in colloquium evocatus, captus est. C. Duilius consul adversus classem Poenorum prospere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriae duxit triumphum. Ob quam causam ei perpetuus honos habitus est, ut revertenti a coena, tibicine canente, funale praeferretur. L. Cornelius consul in Sardinia et Corsica contra Sardos, et Corsos, et Hannonem Poenorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul, quum in locum iniquum, a Poenis circumsessum, temere duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute et opera evasit: qui, cum trecentis militibus eruptione facta, hostes in se converterat. Hannibal dux Poe-

norum, victa classe, cui praefuerat, a militibus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul, victis navali proelio Poenis, in Africam traiecit.

EPITOME LIBRI XVIII.

ATILIUS Regulus in Africa serpentem portentosae magnitudinis cum magna militum clade occidit, et, quum aliquot proeliis bene adversus Carthaginienses pugnasset, successorque ei a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per literas ad senatum missas questus est: in quibus inter causas petendi successoris erat, quod agellus eius a mercenariis desertus esset. Quaerente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, arcessito a Carthaginiensibus Xanthippo Lacedaemoniorum duce, victus proelio et captus est. Res deinde a ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformaverunt naufragia classium. Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus, M'. Valerius Maximus censores, quum senatum legerent, tredecim senatu moverunt: lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem millia, septingenta nonaginta septem. Regulus missus a Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, et, si eam non posset impetrare, de captivis commutandis ageret, et iureiurando astrictus, rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset; utrumque negandi auctor senatui fuit: et, quum fide custodita reversus esset, supplicio a Carthaginiensibus de eo sumpto, periit.

EPITOME LIBRI XIX.

CAECILIUS Metellus, rebus adversus Poenos prospere gestis, speciosum egit triumphum, tredecim ducibus hostium et centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul, contra auspicia profectus, iussis mergi pullis, qui cibari nolebant, infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit; et, revocatus a senatu, iussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sortis ultimae hominem: qui, coactus abdicare se magistratu, postea ludos praetextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Poenis captivorum commutatio facta est. Coloniae deductae sunt Fregenae, in agro Sallentino Brundisium. Lustrum a

censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo. Claudia, soror P. Claudii, qui, contemptis auspiciis, male pugnaverat, a ludis revertens, quum turba premeretur, dixit: Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret! *Ob eam causam multa ei dicta est. Duo praetores tum primum creati sunt. Caecilius Metellus pontifex maximus A. Postumium consulem, quoniam idem et flamen Martialis erat, quum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit, nec passus est a sacris recedere. Rebus adversus Poenos a pluribus ducibus prospere gestis, summam victoriae C. Lutatius consul, victa ad Aegates insulas classe Poenorum, imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Quum templum Vestae arderet, Caecilius Metellus pontifex maximus ex incendio sacra rapuit. Duae tribus adiectae sunt, Velina et Quirina. Falisci quum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.*

EPITOME LIBRI XX.

SPOLETIUM colonia deducta est. Adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi et Corsi, quum rebellassent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis, propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Praetorum numerus ampliatus est, ut essent quattuor. Galli Transalpini, qui in Italiam irruperant, caesi sunt. Eo bello populus Romanus sui Latinique nominis trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres, aliquot proeliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Virdomaro, opima spolia retulit. Istri subacti sunt. Item Illyrii, quum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum a censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita ducenta septuaginta millia, ducenta tredecim. Libertini in quattuor tribus redacti sunt, quum antea dispersi per omnes fuissent; Esquilinam, Palatinam, Suburanam, Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam munivit, et circum Flaminium exstruxit. Coloniae deductae in agro de Gallis capto, Placentia et Cremona.

FINIS TOMI PRIMI.

